НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2
Том 2

Київ • 2017

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, том 2, 2017
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 3 від 28.03.2017 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. – Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2017. – 338 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)
© Науково-дослідний інститут публічного права, 2017

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

КРИХОВЕЦЬКИЙ І.З.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ)

У статті розкриваються ключові теоретичні і категоріально-понятійні підходи до вивчення практичної діяльності Галицького сейму. Вивчається етимологія поняття парламентаризм, а також історична традиція становлення парламентських інституцій на теренах України. Розглядається зміст і характер нормотворчої діяльності сеймових послів. Вивчаються специфічні для сьогодення, але типові для правової і законотворчої думки XIX ст. поняття алегати, сервітути, індемнізаційні рахунки та ін.

Ключові слова: *парламентаризм, Галицький сейм, нормотворча діяльність, система права, Австро-Угорщина.*

В статье раскрываются ключевые теоретические и категориально-понятийные подходы к изучению практической деятельности Галицкого сейма. Изучается этимология понятия парламентаризм, а также историческая традиция становления парламентских институтов на территории Украины. Рассматривается содержание и характер нормотворческой деятельности сейма послов. Изучаются специфические для настоящего, но типичные для правовой и законотворческой мысли XIX в. понятие алегаты, сервитуты, индемнизацийни счета и др.

Ключевые слова: *парламентаризм, Галицкий сейм, нормотворческая деятельность, система права, Австро-Венгрия.*

The article reveals the key theoretical and categorical-conceptual approaches to the study of the practical activities of the Galician Diet. The etymology of the concept of parliamentarism is studied, as well as the historical tradition of the formation of parliamentary institutions on the territory of Ukraine. The content and nature of the rule-making activity of the ambassadors' diet is considered. Studied are those specific to the present, but typical for legal and legislative thought of the 19th century the concept of alegates, easements, indemnification accounts, etc.

Key words: *parliamentarism, Galician Diet, rule-making activity, legal system, Austria-Hungary.*

Постановка проблеми. Для української правової та державницької традиції наявність інститутів парламентаризму є історичною та традиційною. Ще з Давньоруських часів, у державній практиці утвердилося існування представницьких органів влади з широкими повноваженнями. Однак, утвердження парламентаризму стало можливим тільки в умовах впровадження чітких конституційних форм державного правління, коли парламент чи будь-який інший представницьких орган був не тільки опозицією чи альтернативою владі монарха, а формував разом з ним цілісний державний апарат, закладаючи підвалини до системи поділу гілок влади на законодавчу та виконавчу. Для української історико-правової традиції, питання витоків парламентаризму залишається дискусійним по сьогоднішній день. Як рудимент радянського минулого, утвердження парламентаризму асоціюється виключно з утвердженням радянських органів влади, але якщо це дійсно так, то «антинародний» характер радянських органів влади, в тому числі й Верховної

© КРИХОВЕЦЬКИЙ І.З. – кандидат економічних наук (ПВНЗ Університет Короля Данила)

Ради УРСР, нівелюють будь-які твердження про традиційно український характер законотворчої практики, що мала місце в той час.

З огляду на те, що класична система парламентаризму була реалізована в другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, які були включені до складу імперії Габсбургів, науково актуальним видається потреба теоретичного осмислення процесу становлення парламентських інституцій, а також їхньої практичної діяльності. Характерно, що Галицький сейм, створений у 1861 р. не був першим органом публічної влади, адже ще в кінці XVIII ст. під впливом реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії, було створено станові сейми, які були швидше даниною місцевій аристократії за виявлений лібералізм. Дослідниця роботи станових сеймів В.Питльована прийшла до висновку, що становий сейм обіймався проведенням різного роду імпрез, а не законодавчою роботою [5, с. 5], а тому його не варто вважати класичним представницьким органом влади, адже й українці не мали в ньому реального представництва. Черговим етапом утвердження парламентських інституцій можна вважати 1848-1849 рр. коли в умовах революції «Весни народів», окремі українці Галичини та Буковини були обрані послами до імперського парламенту, але робота останнього з настанням контрреволюції була припинена. Відповідно, Галицький сейм можна вважати першим кроком на шляху утвердження парламентаризму на території України, адже українське сеймове представництво активно долучалося до законотворчої діяльності, а саме головне, чітко сформулювало власні державницькі концепції.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних теоретичних підходів та категоріально-понятійного апарату системи парламентаризму, що діяла на території Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Ч.Вайза, В.Горбатенка, В.Гошовської, П.Кислого, Є.Мироненка, В.Питльованої, В.Петришина, В.Рум'янцева, Н.Тимочка, В.Шаповала, Ю.Шемшученка та ін.

Характерно, що серед сучасних дослідників відсутній єдиний підхід до пошуку витоків українського парламентаризму та теоретичних підходів до його вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно історичних витоків українського парламентаризму, то серед українських науковців немає усталеної думки. В радянській науці домінуючою була теза про правонаступність Верховної Ради України та Верховної Ради УРСР, що виникла після встановлення більшовицької влади у 1920-х рр. Натомість сучасні українські дослідники В.Рум'янцев та Є.Мироненко, початком українського парламентаризму вважають процес формування представницьких органів влади у 1917 р., які одночасно здійснювали і державно-владні функції – Українська Центральна Рада [7, с. 71]. Аргументом дослідників є той факт, що цей представницький орган влади сформувався в умовах відродження української державності. Ми не зовсім погоджуємося з цим формулюванням, оскільки Центральна Рада з моменту свого створення не мала чіткого плану організації державної влади і лавірувала між проголошенням автономії, та відмовою автономії на користь рішення Всеросійських Установчих зборів, де мав бути визначений статус України. Так само і Галичина, була окремою провінцією імперії Габсбургів, чий правовий статус був автономний і регулювався конституцією.

Відомий український дослідник Ю.Шемшученко, вважає, що початком українського парламентаризму є «Декларація про державний суверенітет» від 16 липня 1990 р., яка закріпила за Верховною Радою статус законодавчого органу влади [12, с. 99]. Ця думка має рацію, за винятком того, що парламентські інституції, що функціонували на українських землях мають тривалу історичну традицію, а Галицький сейм є зв'язуючою ланкою між українською та західноєвропейською традицією парламентаризму.

Ми схильні вважати, що витоки класичного парламентаризму на українських землях слід шукати в другій половині XIX ст., коли в Галичині та Буковині, під впливом конституційних перетворень було започатковано крайові сейми, що стали вищими представницькими органами влади в край. Закономірно, що це не була українська форма парламентаризму, однак практичний досвід отриманий українцями в стінах Галицького і Буковинського сеймів, а також імперського парламенту, був надзвичайно вагомим. З огляду на це, слушною є думка українських дослідників, які вказують, що парламентаризм не потрібно ототожнювати «з якими-небудь конкретними формами державного правління» [4, с. 5]. Він є властивий для більшості сучасних країн та більшості європейських держав XIX – початку XX ст., але всюди його конкретні форми визначалися по різному і залежали від багатьох факторів, в тому числі й історичних.

Згідно «Політологічного енциклопедичного словника», парламентаризм – це поняття, що охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, меха-

нізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової гілок влади, і систему взаємодії держави і суспільства [3; 6, с. 463].

Стосовно змісту і розуміння парламентаризму, то ми погоджуємося із формулюванням запропонованим В.Гошовською, що «парламентаризм – це діюча система державного управління, яка прагне до забезпечення правового функціонування життя суспільства» [1, с. 58]. Слід зауважити, що дослідниця зауважує, що це сучасне розуміння парламентаризму, а для XIX – початку XX ст. воно було зовсім іншим, але в межах Галичини виконувало практично таке ж завдання – регулювало суспільні відносини і забезпечувало внутрішній розвиток суспільства. Відповідно, сучасне розуміння парламентаризму як, процесу функціонуванням парламенту – постійно діючого єдиного органу законодавчої влади, сформованого за принципом загального, рівного, прямого виборчого права [2], не відповідає реаліям XIX – початку XX ст.

Виходячи з цього, під «системою парламентаризму» ми розуміємо сукупність органів державної влади, яка функціонує на основі конституційних норм і покликана регулювати суспільні відносини в країні, чи в окремому регіоні (у випадку федеративного чи монархічного устрою).

Дослідження роботи Галицького сейму, не можливе без визначення теоретичного змісту поняття «нормотворча діяльність», яка була складовою в роботі депутатів сейму і виступала основним інструментом в процесі регулювання внутрішнього господарського, фінансового та культурно-освітнього життя Галичини. Згідно визначення запропонованого О.В.Петришиним, «нормотворчість – це діяльність уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою» [9, с. 201]. Ми цілком погоджуємося із таким формулюванням, оскільки не зважаючи на сучасний зміст, воно цілковито відображає процес законотворення другої половини XIX ст., розкриваючи не тільки процес прийняття нормативно-правових актів, а й учасників цього процесу. Згідно офіційного статусу, основним обов'язком депутатів Галицького сейму було формування нових законів, що мали регулювати суспільні та соціально-економічні відносини в провінції. Однак, слід зауважити, що нормотворча діяльність Галицького сейму була обмеженою. По-перше, сфера повноважень і поле законодавчої ініціативи було досить вузьким і зводилося до регулювання господарських, адміністративних, фінансових і культурно-освітніх питань і то у випадку. Якщо вони не попадали під пряму дію імперського законодавства. По-друге, прийнятий у стінах сейму нормативно-правовий акт, набував чинності тільки у випадку його підписання імператором, що не завжди відбувалося вчасно. В сучасному розумінні, прийняті в сеймі закони, які були не ратифіковані, можна кваліфікувати, як законодавчі проекти, оскільки вони не мали юридичної сили.

Цікаво, що дослідження діяльності Галицького сейму суттєво збагачує українську історико-правову науку новою термінологією. При цьому одні з цих понять є традиційними, а інші – новими. Так, такі поняття, як «стенограма», «алегат», «депутат» є традиційними для системи парламентаризму, а їх сучасне розуміння відповідає їхньому змісту другої половини XIX – початку XX ст. Стенографування сеймових засідань було обов'язковим і законодавчо регулювалося. На превеликий жаль не всі стенографічні звіти з часу функціонування Галицького сейму збереглися, в окремі роки вони просто не велися. Алегати, виходячи з етимологічного розуміння поняття були своєрідними додатками до стенограм – збірниками прийнятих у сеймі законів, що отримали імперську ратифікацію. Статус «депутата» у XIX ст. практично не відрізнявся від сучасного: державне утримання, право законодавчої ініціативи, статус у суспільстві.

Новими категорійно-понятійними формами, можна вважати такі поняття, як «індемнізаційний рахунок», що був – специфічною формою, що передбачала компенсацію поміщикам і землевласникам за ліквідацію кріпацтва у Галичині 1848 р. Дискусії стосовно затвердження індемнізаційних рахунків були досить дискусійними, оскільки депутати, зокрема польські, часто зловживали своїм становищем і присуджували значні фінансові кошти особам, що втратили кріпаків та. Причиною цього було те, що чимало колишніх поміщиків і великих землевласників були депутатами сейму. Офіційно індемнізація у Галичині була затверджена 1858 р. і передбачала повернення 5-відсотковими облігаціями впродовж 40 років [10].

Стосовно поняття «сервітут», то воно формально має два значення. З одного боку, сервітут – це обмежене право користування землею, а з іншого – обмежене речове право на користування землею іншого власника, з певними обмеженнями, що встановлювалися законом або договором [13, с. 594]. Сервітути набули особливого поширення в Галичині, а після скасування кріпацтва у 1848 р. стали основним об'єктом критики з боку селянства та українських сеймових послів. Причиною цього було те, що у народній правосвідомості ліса, озера, річки, пасовиська,

та інші об'єкти спільного користування, не могли комусь належати і були у вільному доступі для всіх хто мав на меті їх використовувати [8, с. 141].

Специфічним і властивим для Галичини було поняття «пропінації». Воно було рудиментом польського законодавства доби феодалізму і передбачало виняткове право поміщиків на виробництво та реалізацію алкоголю. в окремий період це право активно почали набувати євреї. З огляду на високу вартість акцизу, який необхідно було сплачувати в державний бюджет, українці не могли отримати права пропінації. Інтерес цього поняття обумовлений тим, що внаслідок тривалої і напруженої роботи сейму, був прийнятий закон, що регулював право пропінації і після перехідного періоду повністю його ліквідовував. Це питання окрім фінансової складової мало своїм наслідком важливу соціальну проблему – ріст алкоголізму серед українського населення, а також боргових зобов'язань перед виробниками та реалізаторами алкоголю.

Висновки. Таким чином, теоретичною основою дослідження діяльності Галицького сейму є поняття парламентаризм, нормотворча діяльність, алегат та ін. Усі вони, по- перше, вказують, що крайовий сейм був класичним прикладом представницького органу влади із вираженими законодавчими функціями. По-друге, доводять, що саме Галицький і Буковинський сейми були першими класичними парламентськими інституціями до роботи яких залучалися українські посли. Окрім того, існування сеймів мало вагомий вплив і на тогочасне суспільство, адже існуюча виборча система передбачала залучення широких прошарків суспільства до політичних процесів.

Список використаних джерел:

1. Гошовська В. Спеціальність «Парламентаризм» у сучасних умовах підготовки керівних кадрів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 57-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_9.

2. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду. К. : Абрис, 2000. 414 с.

3. Мироненко Є. Політологічний аналіз теорії дослідження парламентаризму: умови розвитку в сучасній Україні. *Персонал: журн. інтелект. еліти*. 2007. № 6. URL: http://www.personal. in.ua/article.php?ida=515.

4. Парламентаризм в Україні. Державно-управлінські механізми реалізації функцій законодавчої влади : навч.-метод. матеріали / В. А. Гошовська, Л. А. Пашко, К. Ф. Задоя. К. : НАДУ, 2013. 48 с.

5. Питльована В. Повноваження Галицького станового сейму (1775–1848 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2009. №3. С. 1-6.

6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд.: В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. К.: Ґенеза, 2004.

7. Рум'янцев В. Центральна Рада: становлення українського парламентаризму. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 4. С. 71.

8. Сервітутне право на українських землях Російської та Австро-Угорської імперій в XIX ст. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 135-142.

9. Теорія держави і права*:* підручник / За ред. О.В.Петришина. Х.: Право, 2015. 368с.

10. Тимочко Н. О. Економічна історія України: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 204 с.

11. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 480 с.

12. Шемшученко Ю. С. Проблеми українського парламентаризму у світлі конституційної реформи в Україні. Стратег. пріоритети. 2008. № 2 (7). С. 99.

13. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Феміна, 1996. С. 594.

УДК 342.95 (477)

НЕСТОР Н.В.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА РОБОТОЮ СУДУ ТА СУДДІВ ЗА ЧАСІВ КНЯЖОЇ ДОБИ

Досліджено історичні аспекти розвитку системи заходів контролю та нагляду за судом та суддями в княжу добу – часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Вивчаються, аналізуються джерела права тогочасного періоду, свідчення сучасників. Характеризується правове та фактичне положення княжого, общинного (вервного, вічового), доменіального (приватного, доменіального), церковного судів; можливість контролю цими судами одне одного, а також вплив третіх осіб на їх функціонування. Доводиться точка зору, що в 9-13 століттях почалося виокремлення судових функцій як частини управлінської компетенції суб'єктів публічної державної влади; наглядових повноважень як невід'ємної частини правового статусу суб'єкту призначення.

Ключові слова: *судова влада, контроль, нагляд, суд, генезис, історичний розвиток, княжа доба, Київська Русь.*

Исследованы исторические аспекты развития системы мер контроля и надзора за судом и судьями в княжеские времена – период Киевской Руси и Галицко-Волынского государства. Изучаются, анализируются источники права тогдашнего периода, свидетельства современников. Характеризуется правовое и фактическое положение княжеского, общинного (вервного, вечевого), домениального (частного, домениального), церковного судов; возможность контроля этими судами один другого, а также влияние третьих лиц на их функционирование. Обосновывается точка зрения, что в 9-13 веках началось выделение судебных функций как части управленческой компетенции субъектов публичной государственной власти; надзорных полномочий как неотъемлемой части правового статуса субъекта назначения.

Ключевые слова: *судебная власть, контроль, надзор, суд генезис, историческое развитие, княжеская доба, Киевская Русь.*

The historical aspects of the development of the system of control and supervision over the court and judges in the princely days - the times of Kievan Rus and the Galicia-Volyn state were investigated. The sources of law of that period and the testimonies of contemporaries are studied, analyzed. The legal and factual position of the prince, communal (faithful, eternal), domain (private, domain), church courts is characterized; the ability of these courts to control each other, as well as the influence of third parties on their functioning. It is argued that in the 9th and 13th centuries the separation of judicial functions began as part of the administrative competence of public authorities; supervisory powers as an integral part of the legal status of the destination.

Key words: *judiciary, control, supervision, court, genesis, historical development, princely days, Kievan Rus.*

Постановка проблеми. Суспільний, цивілізаційний розвиток в прадержавних та державних утвореннях завжди супроводжується комунікаціями між індивідами та соціальними групами індивідів, різними формами взаємодії, взаємодопомоги, співробітництва тощо. Невід'ємною складовою таких взаємовідносин є наявність спорів, протиріч, неузгодженостей, конфліктів та непорозумінь, що потребують ефективного механізму їх вирішення, з'ясування істини у спірний ситуації та прийняття справедливого рішення по суті конфлікту. Відповідно

© НЕСТОР Н.В. – кандидат юридичних наук, здобувач (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

зароджується та починає функціонувати правосуддя як інструмент такого механізму вирішення спорів.

Очевидно, що важливість, впливовість функцій здійснення правосуддя, ускладнення, подальший розвиток форм та методів його здійснення логічно супроводжується спробами контролю, нагляду за цими процесами з боку третіх осіб. На різних історичних етапах розвитку держави та права України суттєво різнилися предмет, межі, процедури такого контролю; формувався та видозмінювався принцип незалежності судової влади, відокремлення компетенції вирішення спорів від інших форм управлінської діяльності. В даному контексті науковий інтерес становить період княжої доби (9-13 століття) – часи становлення української державності та зародження судової влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання історичного генезису судової влади, форм та методів контролю за її здійсненням, як правило, вивчається в дисертаційних дослідженнях науковців (спеціальності 12.00.07, 12.00.10), працях з історії держави і права України. Можна згадати роботи таких вчених як В.С. Бігун, В.Д. Гончаренко, В.М. Заруба, В.М. Іванов, О.А. Калашник, В.О. Лозовий, О.М. Музичук, Н.В. Охотницька, Я.М. Падох, В.В. Сердюк, І.Я. Терлюк, Д.Ю. Шпенов та інших. В той же час, в наукових працях ключовий акцент зосереджується на загальних питаннях розвитку системи судоустрою, при цьому управлінські аспекти контролю за судовою владою в основному розглядаються поверхово або взагалі залишаються поза увагою дослідників.

Метою статті є дослідження історичних аспектів розвитку системи заходів контролю та нагляду за судом та суддями в княжу добу – часи Київської Русі та Галицько-волинської держави.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про зародження Київської держави зауважимо, що аналіз історичних документів дає підстави стверджувати, що необхідність справедливого суду взагалі була одним з вирішальним чинників державотворчих процесів того часу. Так, Повість врємменних літ у своїй легендарній частині говорить про те, що Рюрика запросили на княжіння для того, щоби він вирішував спори між племенами, що утворювали союз із центром у Ладозі, а згодом у Новгороді. Так само автор Житія Феодосія Печерського постійно вживає термін «судія» як синонім князя чи його намісника [1, с. 72]. Фактично присутні первісні форми делегування общиною як джерелом влади функцій правосуддя третій стороні, яка, отримавши керівну посаду (титул князя), паралельно з цим ставала об'єктом контролю зі сторони громади за ефективністю здійснення владних повноважень, в тому числі в частині вирішення спорів та конфліктів.

Звичний для сучасного рівня правового розвитку принцип поділу державного влади сутнісно був обґрунтований, набув поширення в Західній Європі в часи Середньовіччя. Відтак вести мову про відокремлення судової влади від інших гілок влади можна хіба що умовно, в розрізі делегування, диференціації владних повноважень різних суб'єктів. Складність вивчення системи влади Київської Русі обумовлена ще тим, що Русь не була державою в сучасному розумінні цього слова. Періодично вона набувала ознак клаптикової ранньофеодальної імперії, міжкнязівської федерації або конфедерації під колективним правлінням династії Рюриковичів. У період феодальної роздробленості (XII–XIII ст.) вона дедалі більше перетворювалася на конгломерат самостійних князівств, пов'язаних відносинами колективного сюзеренітету. Руссю вже правив не лише Великий князь Київський, а й інші сильні князі, які сиділи в удільних столицях і мали наділи в Київській землі. Основним змістом міжкнязівських відносин стає юридично закріплене поняття вотчинних володінь [2, с. 55]. В таких умовах кожне князівство фактично було представлене власною судової системою, територіальна юрисдикція якої поширювалися на межі відповідних земель. В структурі такої системи переважно функціонували державні, общинні (вервні, вічові), приватні та церковні суди.

Державний або княжий суд традиційно асоціювався з особою князя як головної особи держави. Сучасник тих подій, арабський письменник кінця 9 – початку 10 століття Ібн-Русте, описуючи життя, звичаї, державний лад народів, як мешкали в межах нинішньої Східної Європи відмічав, що сторона, яка ініціювала судове слухання, кликала відповідача на «суд до царя»; князь як керівник країни вислуховував аргументи, доводи сторін, після чого, зваживши всі суттєві моменти справи, приймав остаточне рішення та доводив його до відома зацікавлених сторін [3, с. 202]. Тобто юридичний статус князя як першої особи держави кореспондувався з його суддівськими функціями, які були частиною управлінської компетенції в рамках такого статусу. При цьому здійснення правосуддя було правом, а не обов'язком князя. Тому з часом посилюється тенденція до делегування цих функцій окремим службовцям.

Подібне делегування здійснювалося як правило шляхом запровадження нових посад або розширення компетенції існуючих. Вищі посади традиційно отримували найближчі родичі пра-

вителя, частіше всього сини. Літописні джерела вказують на княжих слуг, які також творили суд: посадники князя, у містах - княжі тіуни, серед військових - тисяцький, сотський, десятський. Певні судові функції мали метальники, ябедники, вирники, волостелі [4, с. 129]. Княжий суд здійснювався за умови, якщо одна зі сторін належала до стану феодалів. Хоча за певних обставин могли позиватися до нього й міщани, смерди і навіть закупи. Судова розправа відбувалася на княжому дворі (у столиці і на місцях) або на території державних установ [5, с. 22-23]. Таким чином, з огляду на особу судді, в контексті державних судів могла йти мова про суд князя та суд княжих службовців. При цьому пріори суд вбачався саме в фіскальній функції, тобто стягнення плати за розгляд справи, практиці штрафів та конфіскації майна на користь держави (князя). Натомість питання припинення спору, вирішення конфлікту в громаді відходило на другий план.

Іншим типом суду був общинний (вервний, вічовий) суд. По суті, це було продовженням традицій суду додержавного доби, який існував і після створення держави, на рівні з судом князя та його посадовців. Згідно досліджень визначного вченого, який предметно опрацьовував історичні аспекти формування судової системи України Я.М. Падоха, до вервного суду входили визначні громадяни, звані судними мужами, старцями або добрими людьми, та вибраний ними голова – вервний староста. Розмежування справ між вервним та княжим судом не існувало, тому фактично в межах громади вони могли розглянути будь-яку справу. Є підстави думати, що право на здійснення правосуддя общиною придбавалося останньою у князя на платній основі, як компенсація упущеною ним вигоди від вирішення судових справ [6, с. 12-13]. Інший тип общинного суду – вічовий, був продовженням давньої традиції вирішення найважливіших державних справ на зборах громади в межах всієї держави (князівства). Спільною тенденцією як по відношенню до вервного, так і вічового суду була наростаюче обмеження, а інколи і позбавлення компетенції центральною владою, з метою усунення конкуренції повноважень із княжими судами.

Третім типом суду був приватний (панський, доменіальний, феодальний), який полягав у вирішення спорів землевласником (боярином, дружинником, урядовцем) за участі залежного від нього населення – холопами, челяддю, і почасти – щодо частково залежних закупів [7, с. 23]. У справі холопа (за обсягом права – фактично раба) рішення суду пана було остаточним і оскарженню не підлягало. В той час як наймити і закупи користувалися правом оскарження рішення суду феодала до князівського суду [8, с. 36]. В даному випадку, хоча й мало місце делегування повноважень по визначеним підсудним особам, проте природа такого делегування полягала не у системному розподілі повноважень, а в вибірковому наданні окремим, відданим князю особами такого привілею. Тобто можливість самостійного здійснення правосуддя виступала додатковим благом, яке могло бути надано князем третім особам.

Четвертим типом суду був церковний суд, що відзначався найбільшою структурованістю, чіткістю повноважень у порівнянні з іншими судами. До хрещення Русі в 988 році діяльність цих судів мала факультативний характер; яких став набувати імперативних рис після офіційного визнання княжою владою церковного судівництва. За спостереженням І.А. Бальжик, згідно статутів про церковні суди великих князів Володимира і Ярослава усі взаємостосунки у буденному житті, які торкалися релігії, сімейних відносин і моральності, були віддані на розгляд церковного суду. Князі встановлювали, що не будуть втручатися у справи, передані на розгляд церкві, тим самим було введено розподіл церковної і світської судових систем» [9, с. 248]. Головним джерелом права для цих судів були князівські церковні устави та Номоканон, до складу якого внаслідок рецепції низки норм візантійського права, увійшли правила апостолів, отців церкви та вселенських соборів, а також закони візантійських імператорів у церковних справах [10, с. 12]. Отже, юрисдикція церковних судів охоплювала церковні справи, а також справи за участі церковних осіб. Таким чином, цілком слушним є зауваження М.В. Левчук, що такий суд був єдиним судом із власною чітко визначеною юрисдикцією, оскільки серед інших судових органів розмежування юрисдикції як правило не відбувалось» [11, с. 105]. Здійснення правосуддя співвідносилося з канонічною владою єпископа, відповідно церковні суди існували та функціонували при єпископських урядах.

Можливість оскарження рішення деяких судів (наприклад, рішення феодального чи вервного суду до суду князя) дає підстави деяким науковцям вести мову про наявність прототипів сучасних апеляційних судів [12, с. 2; 13, с. 45]. Поряд в літературі присутня і критика такого підходу, з огляду на те, що відсутність чіткого розмежування компетенції між судовими органами виключає можливість існування дворівневої системи судових органів [14, с. 50-51]. На нашу думку, в даному аспекті акцент має зосереджуватися на іншому моменті.

Можливість перегляду рішення одного суду іншим є не апеляційною функцією, а формою контролю за судом та суддями при здійсненні правосуддя. Адже ми вже зазначали, що в

багатьох випадках мало місце так зване делегування суддівських функцій, отже князь як суб'єкт делегування був зацікавлений в справедливому правосудді, та відповідно за потреби міг корегувати рішення інших судів. І саме відсутність процесуальних рамок такого перегляду свідчить про виконання саме контрольної функції, адже наслідком перегляду могло бути не тільки скасування попереднього рішення, а й зміна судді (позбавлення землевласника привілею здійснення правосуддя), обмеження чи заборона вирішення справ певним судом.

Найбільш цікавим з точки зору співвідношення контрольних функцій, є княжий та общинний суд, та відповідно такі владні суб'єкти як князь, його службовці та віче (община). З однієї сторони, князь періодично відправляв до общин своїх представників, які окрім фіскальних функцій могли також здійснювати «суд на місцях», контролювати судову діяльність в межах окремих територій. З іншої сторони, - община, віче, виступала в ролі своєрідної «кваліфікаційної комісії» як для князя, так і його службовців (намісників). За рішенням громади князь часто змушений був не тільки відкликати (змінювати) своїх представників, а й міг втратити і сам князівську посаду, та відповідно можливість здійснювати правосуддя. Навіть більше, інколи мова йшла про втрату не тільки посади, а й життя перших осіб держави. Найбільш яскравим історичним прикладом такої ситуації є неофіційна підтримка громади вбивства князя Андрія Боголюбського в 1174 році – коли община не тільки не засудила вбивства, а й брала активну участь в розгромі княжих урядників та обранні нового князя. Звичайно, несправедливе правосуддя в процесі реалізації єдиної адміністративної авторитарної влади було лише одним з факторів такого протесту, проте не можна виключати важливість цього фактору для громади.

Висновки. Таким чином, ключовими характеристиками судочинства та судоустрою княжої доби були невіддільність судових та адміністративних функцій, та відповідно відсутність можливості вести мову про незалежність судової влади в розрізі сучасної теорії розподілу влад. Кваліфікаційний контроль при призначенні на посаду, пов'язану з суддівськими функціями був абсолютно суб'єктивний, слідував з владного сприйняття професійних, моральних характеристик кандидата суб'єктом призначення. Найбільш поширений був адміністративний контроль, виходячи зі структури управлінської вертикалі. Тобто патріарх, митрополит контролювали судову діяльність єпископів, які в свою чергу контролювали функціонування судів в межах їхніх єпископств. Князь як верховний суб'єкт влади, в тому числі судової, з часом дистанціюючись від безпосереднього здійснення правосуддя, зберігав наглядові повноваження за здійсненням суду своїми намісниками, общинними та феодальними судами. При цьому в основному такий контроль здійснювався не в аспекті винятково судової діяльності, а загально управлінської, лише частиною якої були функції правосуддя. Видання обов'язкових до виконання вказівок, розпоряджень було звичайною практикою, яка відповідала тогочасним традиціям виконавчої дисципліни, правосвідомості та праворозуміння.

Попри відсутність правових норм, які визначали би межі, підстави відповідальності осіб, які здійснювали суд, це не виключало можливості їх покарання за аналогією права, закону чи на підставі норм звичаїв та традицій (штраф, фізичні покарання, усунення від служби). Також характерною особливістю того часу було наявність контрольних функцій у громади, общини як первісного джерела та носія влади в суспільстві. Отже в часи Київської та Галицько-Волинської держави почалося виокремлення судових функцій як частини управлінської компетенції суб'єктів публічної державної влади; наглядових повноважень як невід'ємної частини правового статусу суб'єкту призначення. В подальші історичні періоди ці повноваження набувають розвитку та інституційного оформлення, в той час як інші форми контролю, зокрема общиною, вічем, - ліквідуються та відходять у минуле.

Список використаних джерел:

1. В.С. Бігун та інші. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / ред. І.Б. Усенко. Київ, 2014, 503 с.

2. Іванов В.М. Історія держави і права України. Київ, 2007. 552 с.

3. Меленко С. Г. Суд і процес у Давньоруській державі // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина : Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. Чернівці, 2009. С. 200-205.

4. Лозовой В.О., Рум'янцев В.О., Анучина Л.В. та ін. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / за ред. В.О. Лозового та В.О. Рум'янцева. Харків, 2011. 264 с.

5. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991-2012 р.р.): історико-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2015. 212 с.

6. Падох Я.М. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії / Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 209. Нью-Йорк, 1990. 128 с.
7. Заруба В.М. Історія держави і права України : навч. посібник для вузів. Київ, 2005. 221 с.
8. Історія держави і права України / за заг. ред. В.Д. Гончаренка. Київ, 1996. 288 с.
9. Бальжик І.А. Духовні, правові та організаційні основи церковного суду // Актуальні проблеми держави і права: зб. Наук. праць. 2008. Вип. 43. С. 247– 251.
10. Сердюк В. В. Верховний Суд України: Витоки, сучасність, перспективи: Монографія. Київ, 2008. 304 с.
11. Левчук М.В. Сутність церковного суду в Київській Русі // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 40. Київ, 2008. С. 102– 108.
12. Штелик С.П. Про окремі аспекти розвитку інституту судових інстанції на теренах України до судової реформи 1864р. // Часопис Академії адвокатури. 2011. № 2. С. 2–7.
13. Шпенов Д.Ю. Служба суддів в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. Харків, 2017. 464 с.
14. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 234 с.

УДК 347.965(477)

СЕВЕРІНОВА О.Б.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОРІЧЧЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців УРСР у першій половині хх сторіччя. Також в статті проаналізовано основні напрямки та підходи різних вчених щодо вивчення вказаної проблематики.

Ключові слова: *Збройні Сили, військово-службові відносини, військові статути, військова служба, юридична відповідальність.*

Статья посвящена исследованию особенностей юридической ответственности военнослужащих УССР в первой половине XX века. Также в статье проанализированы основные направления и подходы разных ученых по изучению указанной проблематики.

Ключевые слова: *Вооруженные Силы, военно-служебные отношения, военные уставы, военная служба, юридическая ответственность.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal responsibility of the servicemen of the Ukrainian SSR in the first half of the twentieth century. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue.

Key words: *Armed Forces, military-service relations, military statutes, military service, legal responsibility.*

Найважливішим структурним елементом правового статусу є юридична відповідальність. У загальній теорії права існує безліч її визначень, більшість з яких зводиться до обов'язку суб'єкта права зазнавати певні поневіряння (несприятливі наслідки), передбачені санкціями юридич-

© СЕВЕРІНОВА О.Б. – кандидат політичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України)

них норм і забезпечені заходами державного примусу. Автор обмежується аналізом кримінальної і дисциплінарної відповідальності, оскільки саме ці види юридичної відповідальності в роки війни отримали велику нормативно-правову базу і правозастосовну практику.

Найбільш суворим виглядом юридичної відповідальності є кримінально-правова відповідальність, яка настає за вчинені злочини і встановлюється тільки законом. Ніякий інший нормативний акт не може визначити суспільно небезпечне діяння як злочин і встановити за його здійснення міру відповідальності. Специфічна особливість кримінально-правової відповідальності військовослужбовців, що відрізняє їх від цивільних осіб, полягає в тому, що особи, які перебувають на військовій службі, можуть притягуватися до відповідальності за скоювання як загальнокримінальних, так і військових злочинів.

Строгі санкції, передбачені для кримінально-правової відповідальності, значно обмежують юридичний статус. Навіть після від'їзду встановленого законом покарання у особи, засудженої за злочин, зберігається особливий правовий стан - судимість, яка відбивається на його статусі. Вона, наприклад, визнається обтяжливою обставиною при повторному злочині. Тому для кримінального законодавства і правозастосовної практики дуже важливою є правильна кваліфікація правопорушення, індивідуалізація покарання, реалізація заходів примусу на принципах законності і справедливості, звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності тоді, коли його цілі будуть повною мірою досягнуті.

У роки війни на виконання названих вимог відносно кримінальної відповідальності військовослужбовок Червоної Армії і Флоту істотний вплив робили не лише надзвичайні обставини військового часу, але і особливості політичного режиму, встановленого в країні в передвоєнний період, коли і формувалися основи радянського кримінального права.

1 червня 1922 р. був введений в дію Кримінальний кодекс (КК) РСФСР, який в ст. 6 злочином визнавав «всяку суспільно-небезпечну дію або бездіяльність, загрозливу основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу» [1, с. 208] . Особлива частина КК мала вісім глав, у тому числі глави про державні і військові злочини.

22 листопада 1926 р. ВЦВК РСФСР прийняв новий кодекс, який не вніс істотних змін в УК РСФСР 1922 р. Але в 1927 р. він був доповнений двома загальносоюзними нормативними актами: «Положенням про злочини державні», прийнятим ЦВК СРСР 25 лютого і «Положенням про військові злочини», введеною в дію постановою ЦВК і СНК СРСР від 27 липня. Ці Положення склали відповідно першу і дев'яту глави особливої частини УК 1926 р.

Статтею 58-1 першої глави КК контрреволюційною визнавалася «всяка дія, спрямована до скидання, підривання або послаблення влади робітничо-селянських рад і обраних ними, на підставі Конституції Союзу РСР і конституцій союзних республік, робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або до підривання або послаблення зовнішньої безпеки союзу рср і основний господарський, політичний і національний завоювання пролетарський революція». У ст. 58 містилося 17 складів контрреволюційних злочинів, серед яких : зрада батьківщині (ст. 58-1 а), озброєне повстання (ст. 58-2), співпраця в контрреволюційних цілях з іноземною державою або окремими його представниками (ст. 58-3), шпигунство (ст. 58-6), здійснення терористичних актів (ст. 58-8), пропаганда і агітація, заклики, що містять, до скидання, підривання або послаблення Радянської влади (ст. 58-10), контрреволюційний саботаж (ст. 58-14), а також недонесення про підготовлюваний або досконалий контрреволюційний злочин (ст.ст. 58-1 г, 58-12) і деякі інші [2].

У ст. 59 давалося визначення особливо небезпечних злочинів проти порядку управління і містилося 17 складів таких злочинів. Це: масові безлади (ст. 59-2), бандитизм (ст. 59-3), розкрадання зброї і боєприпасів (ст. 59-3а), ухилення від чергового заклику на дійсну військову службу (ст. 59-4), пропаганда і агітація, спрямовані до збудження національної або релігійної ворожнечі (ст. 59-7), фальшивомонетництво (ст. 59-8), а також недонесення про достовірно відомі злочини, передбачених ст.ст. 59-2, 59-3, 59-8 (ст. 59-13) та ін.

В главі дев'ятої містилися поняття «Військові злочини» і їх склад. У ст. 193-1 відзначалося: «Військовими злочинами визнаються спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби злочини, здійснені військовослужбовками і військовозобов'язаними запасу Робітничо-селянської Червоної Армії під час стану тих або інших в рядах Робітничо-селянській Червоній Армії». УК до військових злочинів відносив: невиконання відданого в порядку служби наказу (ст. 193-2), самовільне залишення частини або місця служби (ст.ст. 193-7, 193-8, 193-9), нез'явлення на військову службу з метою ухилення від неї (ст. 193-10), ухилення від несення обов'язків військо-

вої служби (ст.ст. 193-12, 193-13), порушення статутних правил несення караульної, конвойної, внутрішньої (вахтовою) служби (ст.ст. 193-15, 193-16), зловживання владою (ст. 193-17), здача ворогові довірених начальником військових сил, укріплень і засобів ведення війни (ст. 193-20), самовільний відступ начальника від даних йому для бою розпоряджень (ст. 193-21), самовільне залишення поля битви під час бою, здача в полон, що не викликалася бойовою обстановкою, відмова під час бою діяти зброєю, перехід на сторону ворога (ст. 193-22), залишення гинучого військового корабля командиром, що не виконав до кінця своїх службових обов'язків (ст. 193-23), розголошування військової таємниці (ст. 193-25), мародерство (ст. 193-27), безчинства до населення в районі бойовий дії (ст. 193-28), погане поводження з полоненим (ст. 193-29) і інші злочини.

Аналіз приведених статей свідчить про те, що визначена кодексом карально-попереджувальна функція кримінальної відповідальності, в Положеннях про контрреволюційні і військові злочини набула вигляду карально-страхітливої. У старій редакції кодексу відзначалося, що покарання застосовується з метою: а) загального попередження нових порушень як з боку порушника, так і з боку інших нестійких елементів суспільства; б) пристосування порушників до умов гуртожитку шляхом виправно-трудової дії; в) поневіряння злочинця можливості скоювання подальших злочинів» [3, с. 208]. Таким чином, закон вказував на здійснення попереджувальній, виправній і обмежувальній функцій кримінальної відповідальності.

Нова редакція кодексу з включеними в нього Положеннями переслідувала цілі відплати і залякування. 28 з усіх 48 статей про контрреволюційні і військові злочини встановлювали санкцію у вигляді розстрілу з конфіскацією майна. Ст. 58-1 у визначала кримінальне покарання і для членів сім'ї військовослужбовця при здійсненні цим військовослужбовцями втечі, або перельоту за кордон.

Постановою ЦВК і СНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» в якості міри судової репресії за розкрадання вантажів на залізно-дорожньому і водному транспорті, колгоспного, кооперативного і іншого громадського майна передбачалася вища міра соціального захисту - розстріл з конфіскацією майна, із заміною при пом'якшувальний обставині на позбавлення волі на термін не нижче 10 років, також з конфіскація майна. Амністія до засуджених не застосовувалася. Ст. 131 Конституції СРСР 1936 р. оголошувала цих осіб ворогами народу.

Ст. 133 Конституції встановлювала: «Зрада батьківщині: порушення присяги, перехід на сторону ворога, нанесення збитку військовій потужності держави, шпигунство - караються по усій строгості закону, як найтяжчий злочин» [4, с. 27].

Отже, ще в довоєнний період законодавець основним призначенням кримінальної відповідальності військовослужбовців визначав здійснення функції залякування.

У роки війни карально-страхітлива функція кримінальної відповідальності посилюється. Передусім, актуальним стало питання про невідворотність відплати, яка повинна осягнути німецько-фашистських загарбників і їх посібників, що лагодили злочини відносно населення і радянських військовополонених на окупованих територіях.

Наказом НКО № 0238 від 19 квітня 1943 р. військам був оголошений Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про заходи покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян і для їх посібників».

У наказі, що датується тим же числом, відзначалося, що німецькі, італійські, румунські, угорські, фінські фашистські лиходії, викриті в здійсненні вбивств і катувань цивільного населення і полонених червоноармійців, а також шпигуни і і зрадники Батьківщини з числа радянських громадян караються стратою через повішення. Посібники з місцевого населення, викриті в наданні сприяння лиходіям в здійсненні розправ і насильства над цивільним населенням і полоненими червоноармійцями, караються посиланням в каторжні роботи на термін від 15 до 20 років.

Розгляд справ про названі злочини закон покладав на військово-польові суди, що утворюються при дивізіях діючої армії, у складі голови військового трибуналу дивізії (голова суду), начальника особливого відділу дивізії і заступника командира дивізії по політичній частині (члени суду) за участю прокурора дивізії.

Вироки військово-польового суду повинні були затверджуватися командиром дивізії і виконуватися негайно. Повішення засуджених до страти повинно було робитися публічно, а тіла повішених залишатися на шибениці впродовж декількох днів, щоб усі знали, яка відплата осягне всякого, хто вчинить насильство і розправу над населенням і хто зрадить свою Батьківщину.

Постановою ДКО від 17 вересня 1941 р. «Про загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР» не встановлювалися санкції за порушення цього обов'язку. Проте, Пле-

нум Верховного суду СРСР 11 жовтня 1941 р. вказав, що особи, що ухиляються від обов'язкового військового навчання, підлягають відповідальності по ст. 68 УК РРФСР, який встановлював позбавлення волі строком до трьох років [6, с. 309].

Указхом Президії Верховної Ради СРСР від 6 липня 1941 р. було визначено в якості складу злочину поширення у військовий час неправдивих чуток, що збуджують тривогу серед населення. Особи, винні в цьому діянні, каралися за вироком військового трибуналу позбавленням волі на термін від двох до п'яти років, якщо воно за своїм характером не спричиняло за собою за законом тяжчого покарання.

Постановами Пленуму Верховного суду СРСР від 26 червня, 14 липня і 22 вересня 1941 р. злісне порушення правил і розпоряджень по місцевій протиповітряній обороні, ухилення від здачі радіоприймачів та призматичних біноклів каралися по ст. 59-6 УК РРФСР, як за відмову або ухилення від повинностей - позбавленням волі на термін не нижче шести місяців, з підвищенням, при особливо обтяжливих обставинах, аж до розстрілу з конфіскацією майна..

Наказ НКЮ СССР від 26 січня 1942 р. вказував, що особи, винні в псуванні зброї, боєприпасів, військового майна, а також в ухиленні від здачі іншого майна, перерахованого в постанові ДКО від 16 січня 1942 р. «Про здачу трофейного майна», підлягали штрафу до 3 000 крб. або позбавленню волі строком до шість місяців, а у разі злісного псування або злісного ухилення від здачи майна - по ст. 58-14 УК РРФСР, як за контрреволюційний саботаж, - позбавлення волі на термін не нижче одного року з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням, при особливо обтяжливих обставинах, аж до розстрілу з конфіскацією майна.

Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 15 листопада 1943 р. встановлювалася відповідальність за розголошування військовослужбовцями державної таємниці без складу контрреволюційного злочину, а також за втрату секретних документів. Винні в цих діяннях посадовці каралися позбавленням волі на строк до п'яти років, а якщо їх дії спричинили або могли спричинити особливо тяжкі наслідки - позбавленням волі на строк до десяти років. Розголошування іншими особами відомостей, що свідомо є державною таємницею, каралося позбавленням волі на строк до трьох років.

Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 2 травня 1943 р. встановлював відповідальність за незаконне нагородження орденами і медалями СРСР, нагрудними знаками, за привласнення орденів, медалей і нагрудних знаків, за передачу їх нагородженим іншим особам. Особи, що вчинили крадіжку одягу з прикріпленими до неї нагородами, а також особи, що виявили серед викрадених ними речей орден, медаль або нагрудний знак, і що присвоїли їх, притягувалися до відповідальності як за крадіжку, так і за привласнення нагород. За цим же указом в якості самостійного складу злочину передбачалося:

а) незаконне нагородження відповідним командувачем орденами, медалями і нагрудними знаками осіб, що не мали прямого відношення до армії і флоту як приватний вид зловживання владою (каралося позбавленням волі на термін від шести місяців до двох років);

б) халатність посадовця, відповідального за зберігання орденів, медалей і нагрудних знаків, в результаті якої допущено їх розкрадання (каралося позбавленням волі на термін від одного року до двох років);

в) привласнення собі ордену, медалі або нагрудного знаку (каралося позбавленням волі на термін від двох до трьох років) [7, с. 135].

Кримінальну відповідальність за «законами військового часу» (це поняття було введене п. 6 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан») встановлювали не лише закони СРСР і укази Президії Верховної Ради. У роки війни, коли надзвичайні обставини вимагали негайного реагування на бойову обстановку, що швидко міняється, широке поширення отримала практика підготовки і видання постанов і розпоряджень ДКО, ЦК ВКП (б), СНК СРСР, Верховного суду СРСР, а також відомчих нормативних актів у формі наказів і директив наркоматів оборони, юстиції і внутрішніх справ.

Особливе місце серед них займали постанови, накази і директиви, підписані И.В. Сталіном як Головою ДКО і СНК СРСР, Верховним Головнокомандувачем і Народним Комісаром Оборони. Вони підлягали беззаперечному і неухильному виконанню усіма військовими радами і усім особовим складом Збройних Сил під страхом суворого покарання.

Дія законів військового часу поширювалася не лише на ті місцевості, які були оголошені на воєнному стані Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. Судова практика вважала військовою обстановку, що склалася під час війни, усюди в країні, незалежно від близькості або віддаленості місця скоєння злочину від фронту [7, с. 63].

Саме з цих позицій суди підходили до розгляду будь-яких справ, у тому числі і тих, які збуджувалися відносно військовослужбовців, що знаходилися по пораненню або хворобі в короткострокових відпустках, або на лікуванні в тилових госпіталях.

Коли передбачалася відповідальність військовослужбовців за ті або інші злочини за законами військового часу, такі справи підлягали розгляду військовими трибуналами.

Згідно ст. 15 Дисциплінарного статуту Червоної Армії і відповідної статті Дисциплінарного статуту ВМФ віддання під суд військового трибуналу осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу могло бути зроблене тільки з дозволу наркома оборони (наркома ВМФ). Передача справ слідчим органам відносно рядового і молодшого начальницького складу термінової і надстрокової служби затверджувалася командиром дивізії.

У військовий час, в цілях прискорення вирішення питань про передачу справ до суду відносно осіб офіцерського складу, достатнім було отримання дозволу від військової ради фронту (флоту), армії (флотилії) і навіть від командира з'єднання.

Справи між військовими трибуналами розподілялися за принципом «персональної осудності», тобто залежно від посадового положення підсудного. Трибунали при дивізіях і стрілецьких бригадах розглядали справи про злочини військовослужбовок, що обіймали посади до командира роти включно і прирівняних до нього по службовому стану осіб. Трибунали при корпусах розглядали справи офіцерів до командира батальйону включно і осіб, що відповідали йому, трибунали при арміях - до помічника командира полку і йому відповідних осіб, трибунали при фронтах, округах і окремих арміях - до командира не окремої бригади включно і йому відповідних осіб.

Справи про вищестоящих офіцерів і генералів, починаючи з командира окремої бригади, були осудні Військовій колегії Верховного суду СРСР. Окрім цих справ Військової колегії, як суду першої інстанції, були осудні справи про злочини, здійснені начальниками і іншими керівними працівниками центральних управлінь НКО і ПК ВМФ, Головного управління пограничних і внутрішніх військ НКВД. Військова колегія могла прийняти до свого виробництва будь-яку справу, осудну будь-якому військовому трибуналу, виходячи з його складності, політичної або громадської значущості [7, с. 203].

Військові трибунали приймали у своє виробництво справи після проведення слідчих дій, здійснених військовою прокуратурою, або дізнання, яке робилося за наказом командира частини (установи) при виявленні факту злочину або події під наглядом відповідного військового прокурора.

Необхідність посилення нагляду і керівництва виробництвом дізнання зросла після оголошення наказом НКО СССР від 12 листопада 1942 р. «Інструкції органам дізнання Червоної Армії». Інструкція надавала органам дізнання право виконання усіх процесуальних дій у справах, що не вимагали обов'язкового виробництва попереднього слідства, і самостійного закінчення розслідування з безпосереднім напрямом матеріалів дізнання військовому прокуророві.

Оскільки військові дізнавачі на фронті призначалися кожного разу спеціально для виробництва конкретного дізнання, багато хто з них не мав уявлення ні про порядок проведення усіх своїх дій, ні про правила складання необхідних процесуальних актів. Усе це вимагало від військових прокурорів надання професійної допомоги командуванню частин при виробництві практично кожного дізнання .

Таким чином, нормативно-правова база юридичної відповідальності військовослужбовців була сформована в довоєнний час. У роки війни вона она доповнювалася актами, що посилювали покарання у сфері державної безпеки, оборони країни і військової служби.

Список використаних джерел:

1. История государства и права России: Источники права. Юридические памятники XI -XX вв. М.: Манускрипт, 1995. 384 с.

2. Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик (далее - СЗ СССР). М., 1927. № 12.

3. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. М.: Госполитиздат, 1944. С. 27

4. Известия. 1942. 28 января

5. «Партийным и советским организациям прифронтовых областей». Директива СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 29 июня 1941 г. // КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Документы 1917 - 1968. М.: Воениздат, 1969.

6. Советское право в период Великой Отечественной войны. Часть II. Уголовное право. Уголовный процесс / Под ред. И.Т. Голяко-ва. М.: Юриздат, 1948. 216 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО;
МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4(045)

ШАМРАЙ В.В.

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА ПРАВОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення поняття «конституційна реформа» у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції з точки зору пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства.

Автор аналізує юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напряму правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: *конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система.*

Статья посвящена теоретико-методологическим подходам к определению понятия «конституционная реформа» в современных условиях правовой глобализации и европейской межгосударственной интеграции с точки зрения поиска эффективных средств комплексной правовой модернизации общества.

Автор анализирует юридическое содержание указанной категории, показывает ее специфические особенности, раскрывает значение процессов совершенствования базовых элементов общественных отношений и конституционной модернизации общества и государства в современных условиях правовой глобализации и европейской межгосударственной интеграции.

Подчеркивается необходимость дальнейшего совершенствования конституционно-правового регулирования важнейших общественных отношений как ключевого направления правовой модернизации общественных отношений в современном демократическом государстве, построенном на принципиальных основах европейского конституционализма.

Ключевые слова: *конституционное право, конституционная реформа, правовая модернизация, общество, национальная правовая система.*

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «constitutional reform» in modern conditions of legal globalization and European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations

© ШАМРАЙ В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, проректор (Київський національний університет ім. Т. Шевченка)

in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Key words: *constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system.*

Актуальність дослідження. З моменту проголошення незалежності України процес реформування Конституції України набув перманентного характеру, з кожною зміною правлячої політичної еліти встановлюються нові напрямки його реалізації, що нівелює значення Конституції України як акту установчої влади народу, який має засадничий характер для всього суспільства та перетворює Конституцію в інструмент політичної боротьби за владу. В свою чергу, становлення України як правової та демократичної держави зумовлює необхідність проведення конституційної реформи виключно з метою сталого розвитку суспільства, правового забезпечення подолання тих викликів, які стоять перед суспільством.

Отже, у юридичному вимірі ретельного дослідження потребує конституційна реформа як процес прогресивної трансформації суспільних інститутів з урахуванням пошуку оптимальних шляхів удосконалення нормативного матеріалу, що міститься у конституції та конституційних законах з урахуванням сучасних тенденцій правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти здійснення конституційної реформи в Україні розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких слід окремо назвати таких, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Ю. О. Волошин, П. Ф. Гураль, О. В. Зайчук, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, Х. В. Приходько, М. О. Пухтинський, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній глибокий та різнобічний теоретико-методологічний аналіз категорії «конституційна реформа» як ключової передумови правової модернізації суспільства в умовах розбудови сучасної правової, демократичної, соціальної держави.

Мета статті – дослідити основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «конституційна реформа» у контексті загальної правової модернізації суспільства на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів теза про те, що стандартизація термінів та їх дефініцій допоможе забезпечити визначеність термінологічної бази українського законодавства: запобігти колізіям, підвищити якість законодавчих актів, сприяти їх конструктивній дії. Проблематика дефініцій була в центрі уваги ще за часів Аристотеля. Безпосередньо нею займався Дж. Локк, Р. Декарт вважав, що встановлення значення слів позбавить світ від половини помилок. Термін «дефініція» походить з латинської мови і в законотворчій діяльності використовується як стисле визначення будь-якого поняття, що відображає найістотніші ознаки предмета чи явища [1 , с. 130].

При цьому питання конституційної реформи в Україні є актуальним як в практичному, так і в теоретичному аспектах [2].

Слід відзначити, що слово «реформа» походить від франц. réforme, лат. reformare, що означає – перетворення, нововведення. Синоніми цього слова – удосконалення, модернізація. Означені терміни характеризують спосіб зміни предмета або явища. Тож дослівно конституційна реформа – це спосіб зміни конституції, її перетворення, удосконалення [3 , с. 6].

Однак визначення терміну «реформа» не є одноманітним. Даний термін має декілька значень: 1) перетворення, зміна, перебудова будь-якої сторони суспільного життя (порядків, інститутів, установ); 2) формально – нововведення будь-якого змісту, однак реформами зазвичай називають більш-менш прогресивне перетворення; 3) зміни в устрої чого-небудь, які зроблені з метою покращення, перетворення; 4) перетворення в якій-небудь галузі державного, економічного й політичного життя, що не стосується основ чинного соціального ладу; 5) перетворення, зміна, перебудова якої-небудь сфери суспільного чи державного життя, що здійснюється державою. Реформі притаманна поступовість змін, в її програмі акцент робиться на доведенні до кінця намічених перетворень, комплексність запланованих змін. Важливе значення має підтримка реформи суспільством, наявність згоди щодо її необхідності [4, с. 128].

Як зазначається в Сучасній юридичній енциклопедії: «реформа – здійснювані державою перетворення, зміни, перебудова якої-небудь сторони суспільного життя». В Українській юри-

дичній енциклопедії стверджується, що термін «реформа» – процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, змінюють і модернізують форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад. Цим вони відрізняються від революцій, у ході яких характер перетворень є швидкоплинним і руйнівним для певної системи. Успіх реформ значною мірою залежить від їх системності й наукової обґрунтованості. Це стосується усіх нововведень, у тому числі в галузі держави і права [2].

У відповідності до визначення, наведеного в Багатомовному юридичному словник-довіднику, реформа – це процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо [5, с. 619].

Розглянувши основні підходи до визначення поняття «реформа» вважаємо за доцільне перейти до визначення змісту поняття «конституційна реформа», яке у відношенні до першого поняття є видовим.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [6] передбачає в рамках чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави. Так, у відповідності до даної стратегії за вектором відповідальності передбачається проведення конституційної реформи. В свою чергу, не дивлячись на програмний характер даного нормативно-правового акта, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» не містить законодавчого визначення поняття конституційної реформи, не формулює її завдання, мету, заходи реалізації. Конституційну реформу законодавцем при цьому не віднесено до списку реформ, реалізація яких є першочерговою.

Невід'ємним супутником проведення реформ в Україні є План законодавчого забезпечення реформ в Україні [7], який, в свою чергу, також не наводить нормативну дефініцію поняття конституційної реформи.

Автори Енциклопедичного словника з державного управління, надавши своє визначення поняттю «реформа», не оминають також і питання визначення поняття реформи конституційної, зазначаючи, що «реформа конституційна – заміна конституції або зміна її основних положень. Такі положення стосуються засад організації економічного, соціального, політичного і духовного життя суспільства, способу організації державної влади (форми державного правління), способу територіальної організації держави (форми державного устрою), основ взаємовідносин держави та особи. Заміна конституції відбувається, зокрема, під час зміни суспільного і державного ладу. Найдоцільнішим шляхом заміни конституції є прийняття нової конституції в порядку, передбаченому попередньою конституцією. Це дає можливість легітимно ввести нову конституцію за відповідної зміни співвідношення політичних сил і уникнути нелегітимної, іноді насильницької, зміни суспільного і державного ладу» [8, с. 619].

У Словнику конституційного права конституційна реформа визначається як «якісне, докорінне перетворення всієї політичної системи та державно-правових інститутів держави, спрямоване на створення основ конституційного ладу, конституційно-правової бази сучасної демократичної держави, забезпечення необхідних політичних і правових умов для здійснення економічної реформи, побудови громадянського суспільства». Однак дана дефініція не є достатньо повною та визначеною. По-перше, в ній не отримав віддзеркалення фактор часу, який свідчить про те, що конституційна реформа – це процес, що здійснюється протягом одноразової акції. По-друге, в цьому визначенні абсолютно відсутня орієнтація на реформування права і перехід держави і суспільства до нового етапу свого розвитку. Саме держава і право стають головними об'єктами впливу в ході конституційної реформи, поетапне здійснення якої свідчить про тривалість перетворювальних процесів, і дається взнаки на характері відносин, що реформуються. В ході конституційної реформи формуються і проявляються закономірності виникнення нової державності або якісного перетворення існуючої. Для конституційних реформ характерні складність і різноманітність проявів подій, залежність їх від об'єктивних обставин і обумовленість закономірностями розвитку громадянського суспільства та державно-правових процесів [9, с. 152].

Основними ознаками конституційної реформи є: поетапність проведення; системність конституційних перетворень; політико-правовий характер перетворень, що здійснюються в процесі конституційного реформування; повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності; створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку і конституційної законності;

інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [10, с. 7].

Притаманними конституційним реформам ознаками називають також: здійснення реформ у певних часових межах (історичних рамках); поширення конституційних перетворень на певну територію; кризові явища в найважливіших сферах держави та суспільного життя; пов'язаність з певним станом держави і права, що має назву перехідного періоду [3, с. 6].

Також необхідною ознакою конституційної реформи слід вважати її легітимність, що прямо випливає з вимоги легітимності самої конституції. Легітимність означає визнання конституційних реформ суспільством, більшістю його членів, що є основною демократичної влади, правової системи, політики та джерелом авторитету держави у міжнародному співтоваристві.

Невід'ємною ознакою сучасною конституційної реформи є демократизм. Це випливає з принципу народного суверенітету, що знаходить розвиток у нормах чинної Конституції України, які визначають народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі та закріплюють його виключне право визначати і змінювати конституційний лад. Демократизм як необхідна, невід'ємна ознака конституційної реформи зумовлює як безальтернативність демократичного змісту конституційних перетворень, так і демократичний характер самих цих перетворень – конституційного процесу [11, с. 19].

На нашу думку, до ознак конституційної реформи слід також віднести її легальність. Будь-які внесення змін до чинного основного закону держави повинні бути проведені у чіткій відповідності до вимог матеріального та процесуального права, інакше ставиться під сумнів сама цінність, ідея конституції. У випадку розроблення нової конституції, не маючи прописаного механізму її створення, суб'єкт прийняття також обмежений правовим рамками, оскільки основний закон держави не повинен суперечити взятим на себе державою міжнародним зобов'язанням: наявності у кожної людини права на життя, забороні рабства, забороні бути безпідставно позбавленим свого майна тощо.

Особливість конституційної реформи полягає в тому, що вона, з одного боку, є соціально-політичним, а з іншого – правовим процесом, та виражає як динаміку найбільш важливих суспільних відносин, так і засіб їх правового регулювання [12, с. 23].

За визначенням П. Шляхтуна, «конституційна реформа – заміна конституції або зміна її основних положень. Різновидом конституційної реформи є прийняття нової редакції конституції за збереження її попередньої дати. Часткові, незначні зміни (вилучення або доповнення) тексту конституції, що не зачіпають її основних положень, як правило, не вважаються конституційною реформою» [13, с. 115-116].

Російський вчений-конституціоналіст В. Кирєєв визначає конституційну реформу як заснований на соціально-економічних, організаційних і духовних передумовах політико-правовий процес повного або часткового перетворення актів конституційного рівня, що тягне за собою зміну конституціоналізму. Вчений зазначає, що зміст конституційної реформи не може бути зведено лише до проблем відновлення Конституції в цілому як нормативного правового акта, або її окремих положень. Тобто здійснення конституційної реформи виходить далеко за межі процедурних питань і завдань юридичної техніки [4, с. 129].

Видатний український вчений-конституціоналіст Ю. О. Волошин в своїй фундаментальній праці доктринально-засадничого характеру «Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики» зазначає, що конституційна реформа являє собою сукупність правових, організаційних і політичних заходів, які проводяться з метою якісної зміни чинного або прийняття нового основного закону держави і на його основі поступового оновлення всього законодавства в державі і самої держави [14, с. 7].

На думку О. Бориславської, конституційна реформа являє собою сукупність політико-правових та організаційних заходів, спрямованих на прийняття нової чи якісну зміну діючої Конституції за визначеними юридичними процедурами [15, с. 48].

На нашу думку, визначення конституційної реформи як певної сукупності заходів є не зовсім вдалим, оскільки в такому разі у випадку, якщо реалізовані заходи не призведуть до бажаного результату, то сам факт вчинення дій, спрямованих на внесення змін до чинної конституції або прийняття нової конституції також буде вважатись конституційною реформою, і саме з подібного розуміння слід виходити у процесі пошуку оптимальних форм та методів правової модернізації суспільства шляхом проведення комплексної конституційної реформи базових суспільних відносин.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що сутність сучасної конституційної реформи знаходить свій вираз у функціях, до яких відносяться функція інституціоналізації, концептуального оновлення, понятійного забезпечення процесів перетворення держави та права, забезпечення переходу держави та права до якісно нового етапу свого існування, вирішення (зняття) суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках основного закону держави та інші.

При цьому конституційна реформа та конституційний процес мають різну правову природу, оскільки конституційний процес гарантує правове забезпечення проведення конституційних реформ, встановлюючи правову регламентацію тих заходів, які спрямовані на прийняття нового або внесення змін у чинний Основний Закон, а конституційна реформа виражає безпосередньо внутрішній зміст тих суспільних перетворень, які є бажаними і необхідними та становлять її кінцеву мету.

Отже, на відміну від конституційної модернізації, яка спрямована на оновлення, осучаснення конституції та не містить докорінних змін конституційного ладу, конституційна реформа передбачає прийняття нової Конституції або якісну зміну чинного Основного Закону, що і становить важливу передумову загальної правової модернізації суспільства.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутнісну спрямованість / Н. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 4. – С. 130-135.

2. Чорнописький П. Б. Конституційна реформа і конституційний процес: до питання їх співвідношення [Електронний ресурс] / П. Б. Чорнописький // Закарпатські читання. – 2017. – Режим доступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13562/1

3. Агафонова Н. В. Загальнотеоретичні підходи до поняття «конституційна реформа» / Н. В. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 5-11.

4. Куненко І. С. «Конституційний процес» і «конституційна реформа»: до питання співвідношення / І. С. Куненко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 128-133.

5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 543 с.

6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 6.

7. Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні: Постанова Верховної Ради України від 04 червня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 31. – Ст. 297.

8. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

9. Калінкін А. С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади / А. С. Калінкін // Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – Вип. 8. – С. 150-157.

10. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму : монографія / Шемшученко Ю. С., Батанов О. В., Крусян А. Р. та ін.; наук, ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. П. М. Пархоменко. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2014. – 262 с.

11. Агафонова Н. В. До питания про сутність конституційної реформи в Україні / Н. В. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 5. – С. 15-20.

12. Диноршоев А. М. Понятие и предпосылки конституционно-правовой реформы / А. М. Диноршоев // Правовая жизнь. – 2016. – № 2 (14). – С. 22-27.

13. Колюх В. В. Конституційний процес як різновид політичного процесу / В. В. Колюх // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2015. – Вип. 1. – С. 114-116

14. Волошин Ю. О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. О. Волошин, О. М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. – 208 с.

15. Бориславська О. М. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління / О. М. Бориславська // Право України. – 2014. – № 7. – С. 47-54.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1

ДІДЕНКО Л.В.

ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У МЕХАНІЗМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті проаналізовано специфіку функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Виокремлено наукові підходи до їх класифікації, а також авторський підхід до поділу їх на види. Досліджено зміст та значення кожної з них.

Ключові слова: *правовідносини, цивільні процесуальні правовідносини, класифікація, Цивільний процесуальний кодекс.*

В статье проанализирована специфика функций гражданских процессуальных отношений в механизме гражданского процессуального регулирования. Выделены научные подходы к их классификации, а также авторский подход к разделению их на виды. Исследовано содержание и значение каждой из них.

***Ключевые слова*:** *правоотношения, гражданские процессуальные правоотношения, классификация, Гражданский процессуальный кодекс.*

In the article the specifics of the functions of civil procedural relations in the mechanism of civil procedural regulation are analyzed. The scientific approaches to their classification are singled out, as well as the author's approach to their division into species. The content and meaning of each of them are studied.

Key words: *legal relations, civil procedural legal relations, classification, Civil Procedural Code.*

Функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання можуть зазнавати суттєвих змін як з позиції організації (наприклад, за рахунок розширення сфери цивільної юрисдикції), так і з позиції зміни обсягу прав й обов'язків суб'єктів цивільного процесуального регулювання у процесі удосконалення відповідних правових інститутів. Враховуючи, що у доктрині сучасної правової теорії розв'язання проблем підвищення ефективності функціонування механізму цивільного процесуального регулювання пов'язується у тому числі і з застосуванням наукового підходу у розумінні його сутності при регулюванні суспільних відносин, у тому числі цивільних процесуальних, є всі підстави для здійснення дослідження місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Низка із проаналізованих нами досліджень були здійснені багато років тому, а розвиток суспільних відносин та законодавства у нашій державі є перманентним, що і обумовлює актуальність здійснення даного дослідження.

Тож, подальший розвиток цивільних процесуальних відносин потребує не лише загальнотеоретичного встановлення його сутності, а й визначення ролі у механізмі цивільного процесуального регулювання. Таке дослідження дозволить відобразити у тому числі й стан та проблеми розробки сучасної теорії цивільних процесуальних правовідносин, оскільки будучи основним способом реалізації прав і обов'язків учасників цивільного судочинства, цивільні процесуальні правовідносини водночас являють собою і елемент значно складнішого утворення – механізму цивільного процесуального регулювання. Тож, саме дослідженню місця та функцій цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання і їх взаємодії з іншими складовими елементами варто присвятити значно ретельнішу увагу.

© ДІДЕНКО Л.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного і господарського права та процесу (Міжнародний гуманітарний університет)

Оскільки питання місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання є недостатньо розробленим у вітчизняній науці, можна виділити не так багато вчених, які здійснювали його розробку, або окремих його аспектів. Серед них виділимо першочергово таких як: С.С. Алексєєв, Н.В. Василина, О.М. Єфімов, О.С. Захарова, С.В. Кімчинська, Я.Я. Мельник, О.І. Модліцький, А.Л. Паскар, О.В. Підлубна тощо. Проте, лише декілька із них розглядали цивільні процесуальні відносини безпосередньо через призму цивільного процесуального регулювання. При цьому, у кожному із випадків проблемним залишилось питання визначення місця та функцій цивільних процесуальних відносин у таких умовах. Саме тому, необхідність встановлення місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання не втрачає своєї доцільності.

У загальнотеоретичному аспекті, «механізм» визначається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови як внутрішня будова, система чого-небудь [1, с. 665]. Тобто, вже із семантичного аспекту даний термін позначає сукупність певних взаємопов'язаних елементів. Тож, дослідження структурних частин будь-якого механізму повинні передбачати встановлення як їх місця у такій системі, так і ролі у її функціонуванні. Враховуючи, що механізм є терміном, характерним для низки сфер, важливим є аналіз даного поняття саме у контексті правової науки.

Механізмом цивільного процесуального регулювання є система складних, взаємопов'язаних та об'єднаних спільною метою процесуально-правових засобів, способів і форм, які діють налагоджено та у постійному зв'язку, й функціонування яких пов'язується із правовим впливом держави на цивільно-правові відносини з метою задоволенням суспільних і приватних інтересів учасників, та їх упорядкуванням.

Поняття «функція» у загальнотеоретичному розумінні не є виключно правовим. Вперше даний термін увійшов до наукового обігу як математичний, проте згодом увійшов і до правового термінологічного обігу. Термін «функція права» вперше було використано в XIX столітті у праці німецького дослідника римського права Р. Ієрінга «Дух римського права на різних ступенях його розвитку», який стверджував, що функція права є його реалізацією [2, с. 41–49]. У подальшому дана дефініція зазнала значної трансформації та удосконалення, проте головна ідея функцій була закріплена належним чином – функції є формою впливу права. Згодом питання визначення функцій права було розвинуто на галузевих рівнях, з'явились нові концептуальні підходи до визначення даного поняття.

У енциклопедичних джерелах поняття «функція» розглядається у двох значеннях: 1) як явище, яке перебуває у залежності від іншого явища, виступає формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) як робота, обов'язок, коло діяльності тощо [3, с. 653]. Із зазначених двох розумінь, перше є загальним і жодним чином не відноситься до правової теорії. Щодо розуміння функції як явища, яке перебуває у залежності від іншого явища, виступає формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін, то таке значення можна співвіднести із правовим, якщо під терміном «явище» розуміти поняття «право». У такому випадку, функцією є явище, яке перебуває в залежності від права, виступає формою його виявлення та змінюється відповідно до його змін. Так, дійсно, функції цивільних процесуальних відносин зміняться за умови, якщо будуть внесені зміни до чинного цивільного процесуального законодавства, наприклад Цивільного процесуального кодексу України. Так само вірним є твердження, що функція є формою виявлення права, адже шляхом застосування функцій здійснюється вплив права на ті чи інші правові відносини. Тому, зробимо висновок про те, що загальнотеоретичне розуміння поняття «функція» цілком може лягти в основу спеціальноправових визначень. Підтвердженням цьому є аналіз наукових підходів вчених-правовиків.

Щодо енциклопедичної правової літератури, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка функції визначаються як «напрями чи види впливу права на суспільні відносини, за допомогою яких виражається роль та призначення права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси» [4, с. 604]. Тобто, характеризуючи сутність функцій, варто відштовхуватись від наступного: 1) передусім, функціями є напрями впливу права, тобто те, яким саме чином право впливає на суспільні відносини; 2) за допомогою функцій виражається роль та призначення права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси – а саме, функції дозволяють встановити роль права у регулюванні відповідних правовідносин. В цілому, такий підхід є близьким до загальнотеоретичного розуміння сутності функцій із правової точки зору. Так, функції розглядаються як напрями чи види впливу права на суспільні відносини. Тобто, функції дійсно є певним виявленням права, яке відображає його вплив на суспільні відносини.

Таке розуміння було сформоване ще у класчиній теорії права, у якій автори ще в ті части аналізували поняття «функція» у контексті впливу права на розвиток суспільних відносин. Для прикладу, Ю.Г. Ткаченко розглядав функції права як конкретну роль права з організації суспільних відносин [5, с. 34]. Таке розуміння цілком співставне із розуміння функцій, як напрямів впливу права. Тобто, вплив права на суспільні відносини здійснюється із метою їх організації. Не зовсім влучним є роз'яснення сутності функцій, як ролі права, проте у цілому дана модель залишається актуальною і до сьогодні. Схожим чином мислили інші радянські теоретики, напркилад В.В. Лазарєв та М.С. Кельман. У працях даних авторів встановлюється ідентичне розуміння сутності поняття «функції», яке роз'яснюється, як реалізацію соціального призначення права [6, с. 130; 7, с. 156]. Соціальне призначення права полягає у тому, що право активно взаємодіє із іншими соціальними регуляторами (політикою, мораллю, звичаями), чим розв'язує загальносоціальні завдання, регулює суспільні відносини, виховує громадян, охороняє культурні цінності тощо. Тобто, не зважаючи на дещо відмінне формулювання, сутність функцій права, згідно такого підходу, полягає у здійненні впливу на суспільні відносини, і тим самим їх правове регулювання.

В сучасній правовій літературі розуміння сутності функцій права є ідентичним. Так, Л.І. Заморська роз'яснює функції права, як основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх впорядкування та врегулювання [8, с. 4]. Тож, на сьогодні у правовій доктрині склався підхід, сформований ще у класичній теорії права, згідно якого функції розуміються як напрями впливу права на суспільні відносини. Відмітимо, що жоден із проаналізованих підходів не можна визнати єдиним правильним, адже кожен із них розкриває досліджувану категорію під доцільним ракурсом.

Поняття «функції цивільних процесуальних відносин», як і «функції правовідносин», у цілому не є характерними для вітчизняної науки, тому при формулюванні відповідної дефініції візьмемо за основу загальнотеоретичну концепцію, а також сформульоване нами раніше визначення поняття «цивільні процесуальні правовідносини. Тож, визначимо **функції цивільних процесуальних правовідносин** як напрями впливу цивільного процесуального права на суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права, що виникають у цивільному судочинстві із метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави між судом, як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі та іншими учасниками цивільного процесу, за допомогою яких виражається роль та призначення цивільного процесуального права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси.

Так, у науковій літературі встановлено, що проблема класифікації функцій правового регулювання є водночас однією із суттєвих проблем теорії права. При цьому, дані функції переважно розглядаються як підвиди регулятивної функції права [9, с. 53]. Так, регулятивна функція є одним із визначальних напрямків впливу права на суспільні відносини у системі функцій права, і її можна визначити як обумовлений її соціальним призначенням напрям правового впливу, що виражається у встановленні позитивних правил поведінки, наданні прав і накладенні юридичних обов'язків на суб'єктів права [8, с. 7]. Як відзначається у наукових працях, основними формами, у яких знаходить свій прояв соціальне призначення регулятивної функції, а саме регулювання суспільних відносин, є: 1) чи знаходить свій вираз право у формі нормативних або правозастосовних актів; 2) чи здійснюється в загальних або конкретних правовідносинах; 3) чи встановлює правовий статус, правосуб'єктність громадян, чи визначає компетенцію державних органів і юридичних осіб [10, с. 11–17]. Основною особливістю даної функції є встановлення позитивних правил поведінки в організації суспільних відносин та в координації соціальних взаємозв'язків.

Загалом, у правових джерелах можна знайти три підходи до визначення підфункцій у межах регулятивної функції:

1. Виділення двох елементів – регулятивної статичної та регулятивної динамічної підфункцій [8, с. 6];

2. Виділення трьох елементів - регулятивної статичної, регулятивної динамічної підфункцій та регулятивної негативної підфункції [11, с. 36-43];

3. Виділення низки елементів – наприклад, функції впорядкування, гарантування, координації й захисту інтересів, інтегративна, політична, стабілізувальна, моделювання, орієнтувальна, стимулювання та обмеження [9, с. 54].

Із усіх перерахованих моделей більш традиційними варто вважати першу і другу. Враховуючи, що негативна підфункція регулятивної функції правового регулювання полягає у встанов-

ленні заборони певної поведінки, відзначимо, її притаманність цивільним процесуальним правовідносинам. А отже, у контексті теми нашого дослідження, більш доцільною є друга модель.

Поряд із регулятивною функцією, традиційно виділяється інша функція права та правовідносин – охоронна. Такої думки зокрема притримується Ю.С. Червоний, із точки зору якого, охоронна функція цивільного процесуального права спрямована на відновлення майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права [12, с. 10]. Тобто, сутність даної функції полягає у тому, що суб'єкти цивільного процесуального права вступають у відповідні правовідносини з метою відновлення майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів. Враховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини виникають у цивільному судочинстві із метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зробимо висновок про те, що вони також здійснюють і охоронну функцію.

З іншої сторони, зазначений перелік функцій не враховує специфіки цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Тому, пропонуємо здійснити розподіл функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання на загальнотеоретичні функції цивільних процесуальних правовідносин та спеціальні галузеві функції цивільних процесуальних правовідносин.

Загальнотеоретичні функції цивільних процесуальних правовідносин пов'язані із закріпленням наявних цивільних процесуальних відносин, розвитком нових, та встановленням меж можливої поведінки суб'єктів. Спеціальні галузеві функції цивільних процесуальних правовідносин спрямовані на забезпечення усього механізму цивільного процесуального регулювання, а також регулювання поведінки учасників правовідносин.

Загальнотеоретичними функціями цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання є:

1) регулятивна статична функція – пов'язана із закріпленням наявних суспільних відносин. Регулятивна статична функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення в тих чи інших правових інститутах, у чому й полягає одне із завдань (призначень) правового регулювання. Право насамперед юридично закріплює, чітко врегульовує суспільні відносини, що являють собою основу нормального та стабільного існування суспільства, відповідну інтересам його більшості чи силам, що знаходяться при владі [8, с. 6]. У цивільних процесуальних відносинах регулятивна статична функція пов'язується із прийняттям норм цивільного процесуального законодавства, які відповідно врегульовують досліджувану сферу. У частині 1 статті 3 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [13] встановлено, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України [14], зазначеного Кодексу Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [15], законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

2) регулятивна динамічна функція – пов'язана із розвитком нових суспільних відносин. Регулятивна динамічна функція знаходить вираження у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки) та втілена у тому числі і в інститутах цивільного процесуального права. Характеристика регулятивної функції права передбачає виявлення найважливіших шляхів її здійснення [8, с. 6-7]. Дану функцію можна пояснити як забезпечення розвитку бажаних цивільних процесуальних правовідносин, який проявляється у активній поведінці їх суб'єктів. Наприклад, у статті 16 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [13], присвяченій досудовому врегулюванню спору, встановлено, що особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову. Тобто, у даному випадку динамічна функція проявляється саме у поновленні однією стороною цивільних процесуальних правовідносин прав та інтересів інших осіб. Дана процедура врегульовується зобов'язальною нормою, яка і є причиною функціонування правовідносин активного типу у межах досліджуваного інституту;

3) регулятивна негативна функція – встановлюється заборона певної поведінки [9, с. 53]. Іншими словами, за допомогою даної функції державою встановлюються та гарантуються профілактичні й запобіжні заходи, порядок їх реалізації із метою усунення шкідливої поведінки суб'єктів у цивільних процесуальних правовідносинах, та охорони позитивної поведінки. Дана функція проявляється у встановленні різноманітних заборон в нормах цивільного процесуального законодавства. Прикладом реалізації регулятивної негативної функції є зокрема частина 10 статті 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [13], у

якій встановлено заборону відмови у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини;

4) охоронна функція – пов'язана із відновленням майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права [12, с. 10]. Необхідність в охороні майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права існувала завжди та буде існувати до тих пір, поки існуватиме суспільство. Цивільне процесуальне право охороняє ті відносини, які передують подальшому зверненню осіб до суду та ті, які в подальшому гарантують стабілізацію прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права після судового провадження. Тож, цивільні процесуальні правовідносини, виникають для охорони немайнових прав, свобод і законних інтересів учасників цивільних правовідносин, та спрямовані для подолання аспектів, деструктивних для них. Іншими словами, виникнення цивільних процесуальних правовідносин варто пов'язати із охороною тих цивільних правовідносин, які її потребують. Проте, хибним є розуміння сутності охоронної функції цивільних процесуальних правовідносин виключно як інструменту, пов'язаного виключно із скоєнням порушення немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, адже охороняючи цивільні правовідносини, дана функція у першу чергу запобігає порушенню норм цивільного права. Тобто, сутність охоронної функції цивільних процесуальних правовідносин, що чим вищої є її ефективність, тим менша кількість суб'єктів цивільних правовідносин здійснюють порушення приписів норм права. Тому, сам факт можливості вступу у цивільні процесуальні правовідносини має впив на суб'єктів цивільних правовідносин і спонукає їх утримуватись від порушень майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів інших суб'єктів.

Спеціальні функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання пропонуємо виділити із аналізу наукової літератури. У даному аспекті, враховуючи низький рівень уваги вітчизняних дослідників до даного питання, першочергово виділимо працю А.М. Паскар [16] та деяких теоретиків права [17], чиї праці сприяли виділенню **спеціальних галузевих функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання**:

1) забезпечувальна функція – аналіз правових джерел засвідчив, що місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання не зводиться виключно до того, що вони є складовим елементом останнього. А.Л. Паскар відзначає, що цивільні процесуальні правовідносини, будучи елементом змісту механізму цивільного процесуального регулювання, забезпечують його функціонування [16, с. 84]. У цілому, можна зробити висновок, що дана функція є притаманною усім без виключення елементам механізму, оскільки як нами було встановлено раніше, відсутність будь-якої виділеної нами складової унеможливлює функціонування усієї системи у цілому. Втім, разом із тим, цивільні процесуальні відносини є одним із першочергових елементів, а отже реалізація ними забезпечувальної функції має значно більше значення для механізму цивільного процесуального регулювання;

2) загальнодержавно-орієнтаційна функція – у загальному розумінні, орієнтаційна функція полягає в тому, що суб'єкт, знаючи приписи правових норм, сам будує свою поведінку правомірним чином, що і є метою держави при визначенні у правових нормах зразків правомірної поведінки. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що для цивільних процесуальних відносин характерне комплексне поєднання загальнодержавного (нормативного) та індивідуального регулювання, що і обумовлює виділення даної функції. Під загальнодержавним регулюванням розуміється діяльність правотворчих органів з приводу розроблення і прийняття загальних правил поведінки - правових норм;

3) індивідуально-орієнтаційна функція - індивідуальне регулювання визначається, як вирішення конкретних завдань на основі норм права. С.С. Алексєєв [18, с. 263] пояснює індивідуальне регулювання тим, що жодна норма не в змозі охопити всю сукупність юридичних фактів та урахувати всі особливості ситуацій, які викликають застосування закону, а отже це обумовлює необхідність допущення законодавцем щодо дорегулювання правовідносин самими суб'єктами. Враховуючи, що будь-яка норма права, в тому числі і цивільно-процесуальна, має абстрактний характер бажаної поведінки суб'єкта, на практиці суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин наділяються правом щодо звернення за допомогою до суду для досягнення кінцевих цілей правового регулювання. Тобто, наявність лише загальнодержавно-орієнтаційної функції є недостатньою для механізму цивільного процесуального регулювання, а важливою є реалізація таких положень. Суд, вступаючи до відповідних правовідносин, продовжує їх правове регулювання за допомого актів застосування права. При цьому, на науковому рівні зазначається, що у галузі

цивільного процесуального права правове регулювання взагалі не може розпочати свій вплив без індивідуального регулювання, оскільки саме суд здійснює встановлення зв'язку між нормою права і конкретною ситуацією, запускаючи цим дію самих норм цивільного процесуального права.

Таким чином, дослідивши місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання, варто відзначити, що даний інститут є одним із ключових для усієї досліджуваної системи. З однієї сторони, варто зазначити, що кожен із виділених нами елементів є обов'язковим для механізму, тому відсутність будь-якого із них унеможливлює його функціонування. Із іншої сторони, цивільні процесуальні відносини є саме тією складовою, яка об'єднує усі інші елементи навколо себе. Тому, проводячи співвідношення цивільних процесуальних відносин із іншими елементами механізму цивільного процесуального регулювання, варто відзначити тісні зв'язки кожного із них, а також першочергову роль досліджуваної складової.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития / Р. Иеринг ; пер. с 3-го исправл. нем. изд. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. – Ч. 1. – 321 с

3. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда, А.А. Бурячок та ін. – Т. 10. – К. : Наукова думка, 1979. – 657 с.

4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Гол. ред.: Ю.С. Шемшученко, М.П. Зяблюк, В.Д. Горбатенко та ін. ; Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. – Т. 6: Т−Я. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 768 с.

5. Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю.Г. Ткаченко. – М. : Юридическая литература, 1980. – 176 с.

6. Лазарев В.В. Теория государства и права : [учебник] / В.В. Лазарев, С.В. Липень – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Спарк, 2004. – 528 с.

7. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

8. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - 2015. - Вип. 6. - С. 3-9

9. Куракін О.М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності / О.М. Куракін // Науковий вісник «Держава та регіони». – 2016. – № 2. – С. 53-58.

10. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т.І. Тарахонич // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 50. – С. 11–17.

11. Горшенев В.Н. Способы и организационные формы правового регулирования / В.Н. Горшенев. – М., 1972. – 153 с.

12. Цивільний процес України: Підручник За ред Ю С Червоного. - К.: Істина, 2007. - 392 с.

13. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. - № 40-41, 42. - ст.492.

14. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - Ст. 141.

15. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. - № 32. - ст.422

16. Паскар А.Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці: Рута, 2012 р. – С. 82 – 88.

17. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

18. Проблемы теории государства и права : допущено Министерством высшего и среднего специального образования СССР в качестве учебника для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / [С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков и др.] ; под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с. : ил. – Предм. указ. : с. 440 - 445.

УДК 347.1

ТИХОНОВА Д.С.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена розгляду системи принципів права інтелектуальної власності України. На підставі опублікованих наукових розробок дослідників автор формулює та пропонує власні визначення понять систематизації та системи принципів права інтелектуальної власності України.

Ключові слова: *принципи права, система принципів права інтелектуальної власності України, систематизація принципів права інтелектуальної власності.*

Статья посвящена рассмотрению системы принципов права интеллектуальной собственности Украины. На основании опубликованных научных разработок исследователей автор формулирует и предлагает собственные определения понятий систематизации и системы принципов права интеллектуальной собственности Украины.

Ключевые слова: *принципы права, система принципов права интеллектуальной собственности Украины, систематизация принципов права интеллектуальной собственности.*

The article is devoted to consideration of the system of principles of the right of intellectual property of Ukraine. Based on published scientific researches, the author formulates and suggests own definitions of systematization and the system of principles of intellectual property rights of Ukraine.

Key words: *principles of law, the system of principles of the right of intellectual property of Ukraine, systematization of the principles of the right of intellectual property.*

Актуальність обраної нами теми обумовлена відсутністю на теперішній час системи принципів права інтелектуальної власності держави, що є серйозними методологічною та правозастосовною проблемами. Необхідність розв'язання цих проблем спонукає до здійснення ґрунтовного наукового дослідження принципів права інтелектуальної власності України. Адже значення принципів права є великим, навіть у масштабах підгалузі цивільного права, якою є право інтелектуальної власності України, і полягає це значення в тому, що принципи права: 1) можуть та мають бути методологічною основою для формування гармонійної, цілісної та несуперечливої (внутрішньо узгодженої) системи права

На сьогодні в Україні відбуваються трансформаційні процеси, що знаходять своє відображення майже в усіх сферах життєдіяльності, в тому числі і у правовій. Оскільки право в цілому являє собою надбудову над економічним базисом суспільства, то у праві відбуваються основні напрямки і закономірності розвитку суспільства, що у свою чергу відображається на принципах, які не є сталими. Принципи права сприяють усуненню неузгодженосте та суперечностей між окремими правовими приписами та підвищенню якості законодавства, забезпечуючи тим самим ефективність регулювання суспільних відносин. У правовій літературі є абсолютно різні підходи як до визначення суті та змісту принципів права, так і до їх правової природи. Категорія «принцип права» як предмет наукового дослідження викликає і продовжує викликати зацікавленість не тільки вчених-теоретиків, але й представників галузевих правових наук.

Оскільки проблема реалізації принципів права як ефективного регулятора суспільних відносин на сьогодні набуває особливої актуальності та практичного значення. Інтеграція України у світовий ринок у системі Світової організації торгівлі та до європейської спільноти зумовлюють необхідність приведення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності у

© ТИХОНОВА Д.С. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри Креативної педагогіки та інтелектуальної власності (Українська інженерно-педагогічна академія)

відповідність до принципів і стандартів, що містять міжнародні договори. Незважаючи на те, що дослідженню принципів в юридичній літературі приділяється достатньо уваги, принципи права інтелектуальної власності є малодослідженими.

Дослідження поняття та принципів інтелектуальної власності зумовлене необхідністю гарантувати охорону та захист особистих майнових і немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної творчої діяльності. Говорячи про суспільну важливість інституту інтелектуальної власності, слід зазначити, що чинним законодавством у сфері інтелектуальної власності, окремо не визначено його принципів, їх сукупність може бути встановлена на підставі наукового узагальнення й аналізу законодавчих актів, норм цивільного права тощо. Залежно від предмету дослідження, принципи фіксують наше уявлення й наукове пізнання про сукупність властивостей та особливих рис, притаманних певній сфері суспільних відносин. У загальній теорії права принципи права розглядаються як основні (керовані) ідеї, вихідні положення, що характеризують зміст права, суть та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання й поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів. [1] Загальні принципи права закріплені в Конституції України і стосуються всіх галузей права. Це принцип верховенства права, згідно з яким закріплюється загальна підпорядкованість праву, пряма дія й безпосереднє застосування норм Конституції України (ст. ст. 8, 19); принцип визнання плюралізму форм власності та гарантування захисту прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13); принцип гарантування прав і свобод людини і громадянина (ст. 22); принцип володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41) та ін. [1]

Як зазначає Н. Ю. Голубєва, «не будь-яке загальне нормативне положення може претендувати на роль принципу галузі права. Як принципи галузі можуть виступати лише такі положення, які характеризують найбільш стійкі і необхідні властивості предмету правового регулювання або необхідні й стійкі зв'язки його компонентів і мають загальне значення в межах всієї галузі права, для кожної її норми. Тому процес виведення й обґрунтування принципів галузі права є найскладнішим пізнавальним завданням» [7, 21].

Принцип верховенства права про найвищу соціальну цінність людини і громадянина, який є домінуючим в європейській доктрині праворозуміння і знайшов реальний прояв у Конституції України, може бути забезпечений не лише через гарантування конституційних, але й галузевих прав, і повинен бути покладений в основу людиноцентристської ідеології правовідносин між громадянами й органами публічної влади. [3, с.]

Що стосується принципів інтелектуальної власності, то вони, в-першу чергу пов'язані із охороною та захистом суб'єктивних прав суб'єктів права інтелектуальної власності, і до яких мають висуватися певні вимоги. Філософське розуміння принципів полягає в тому, що принцип є першопочатком, основною та керівною ідеєю, визначальним правилом поведінки. Принцип розглядається як вираження необхідності закону. З позицій логіки принципи виступають центральним поняттям, основою системи. У процесі діяльності принципами (максимами) визнають, наприклад, етичні норми, що характеризують відносини людей в суспільстві. [4, с.] Принципи інтелектуальної власності повинні бути переважно засновані на об'єктивних законах розвитку суспільства, а також спеціальних законах, які регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати основним завданням, які стоять перед державою в особі уповноважених органів публічної влади, бути закріпленими в законах, що регулюють відносини інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати суспільним інтересам, принципам гуманізму та моралі.

Проявлятися у комплексі моральних та матеріальних засобів стимулювання, а також охороні та захисті суб'єктивних прав суб'єктів права інтелектуальної власності. На сьогодні стає очевидною принципова можливість охорони та захисту особистих майнових і немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності повинна здійснюватися на засадах людиноцентристської ідеології з урахуванням європейських принципів і стандартів. Відповідно до Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 321-р від 13 червня 2002 р., основними принципами реалізації Концепції є: гармонізація національного законодавства з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, зокрема нормами Угоди про торговельні аспекти прав інтелек-

туальної власності та директивами Ради Європейського співтовариства щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності; нормативно-правове забезпечення удосконалення процедури набуття, використання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності з урахуванням досвіду функціонування національної системи правової охорони інтелектуальної власності; формування та забезпечення реалізації єдиної політики щодо припинення та недопущення порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності; удосконалення інфраструктури національної системи правової охорони інтелектуальної власності; стимулювання інноваційної діяльності; стимулювання суб'єктів прав на об'єкти інтелектуальної власності та використання цих об'єктів; удосконалення порядку формування патентно-інформаційних ресурсів України; подальше приєднання до міжнародних угод, співробітництво з міжнародними організаціями з питань інтелектуальної власності. На сучасному етапі розвитку відносин у сфері інтелектуальної власності актуальними є сукупність наведених нижче принципів.

Принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної галузі. Цей принцип має тісний зв'язок із принципом стимулювання інноваційної діяльності. Проте принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної сфери є значно ширшим і охоплює більш широкий і постійно діючий вплив державної політики орієнтованої на різні сфери економіки України. Правові підвалини принципів інноваційної діяльності зазначені в частині другій ст. 3 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., [5] в якому основними принципами державної інноваційної політики є: орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України; визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово- кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково- виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково- технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок; фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності; сприяння розвиткові інноваційної інфраструктури; інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності. Основним засобом реалізації пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки є державні наукові та науково-технічні програми. Вони передбачають концентрацію науково-технічного потенціалу країни для розв'язання найважливіших національних проблем і містять: міжвідомчі, галузеві, регіональні програми. Принцип рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів прав інтелектуальної власності на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності на здійснення підприємницької діяльності.

Цей принцип базується на конституційних засадах рівності прав і свобод суб'єктів права інтелектуальної власності при здійсненні ними підприємницької діяльності. Свобода підприємницької діяльності – одне з найважливіших конституційних прав громадян, що закріплене ст. 42 Конституції України [1] і конкретизується це положення у галузевому законодавстві, зокрема, у цивільному та господарському, де свобода підприємницької діяльності закріплена як базовий принцип. Реалізації конституційного принципу на підприємницьку діяльність, зокрема, реалізується в ст. 44 ГК України [6].

Принцип рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів прав інтелектуальної власності на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності на здійснення підприємницької діяльності, свідчить, що усі суб'єкти права інтелектуальної власності є рівними у своїх правах на здійснення підприємницької діяльності незалежно від національної належності, майнового статусу, освіти тощо.

Принцип надзвичайної суспільної необхідності передбачає, що з мотивів надзвичайної суспільної необхідності та за умови воєнного чи надзвичайного стану Кабінет Міністрів України може видати на строк до чотирьох років примусову ліцензію визначеній ним особі з виплатою відповідної компенсації володільцю свідоцтва (патенту).

Принцип відповідальності посадових осіб митних органів за шкоду заподіяну правовласникам об'єктів права інтелектуальної власності при реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону. Відповідно до Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 648 від 30 травня 2012 р. ведеться митний реєстр майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності під час мит-

ного контролю та митного оформлення товарів, що містять такі об'єкти, на підставі заяв правовласників і містить інформацію, яка використовується з метою запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушенням прав інтелектуальної власності. Ведення митного реєстру передбачає: розгляд заяв про сприяння захисту майнових прав інтелектуальної власності, внесення відомостей з таких Заяв та доданих до них матеріалів до митного реєстру; перевірку відповідності Заяв та доданих до них матеріалів їх електронним версіям; перевірку поданих відомостей з використанням міжнародних та національних відкритих баз даних об'єктів права 23 інтелектуальної вланості щодо обсягу правової охорони окремих об'єктів права інтелектуальної власності; надання відмов до поданих заяв; розгляд звернень правовласників щодо внесення змін до інформації митного реєстру; здійснення реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності у митному реєстрі та виключення об'єктів права інтелектуальної власності з митного реєстру; внесення змін до митного реєстру; оприлюднення переліку об'єктів права інтелектуальної власності, включених до митного реєстру, тощо.

Цей Порядок передбачає внесення змін до інформації митного реєстру щодо зареєстрованого об'єкта права інтелектуальної власності шляхом подання правовласником письмового звернення до митних органів. Посадові особи якої у строк не більш ніж 10 робочих днів з дня надходження такого звернення вносить відповідні зміни до інформації митного реєстру. За відсутності підстав у відмовленні митного реєстру, винна посадова особа, яка порушила строки внесення змін до митного реєстру повинна нести персональну майнову відповідальність. Принцип добросовісності заявника при реєстрації об'єкта права інтелектуальної власності. Цей принцип полягає у добросовісних намірах заявника, який має на меті зареєструвати об'єкт права інтелектуальної власності у відповідній установі держави. Особа, яка бажає зареєструвати такий об'єкт, повинна мати добросовісні наміри щодо його використання. У разі якщо особа протягом встановленого законодавцем строку (в залежності від об'єкта права інтелектуальної власності) без поважних причин не використовує такий об'єкт протягом трьох років після його реєстрації, інша особа має право на реєстрацію цього об'єкта права інтелектуальної власності за таким же принципом.

Принцип вартісного оцінювання об'єкта права інтелектуальної власності. Полягає в експертній оцінці майнових прав, який пов'язаний із визначнням вартості за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами в є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності. Оцінці підлягають не самі об'єкти права інтелектуальної власності, а права на них. Тобто, предметом оцінки є майнове право на об'єкти права інтелектуальної власності. У свою чергу при оцінці майнових прав суб'єкти оціночної діяльності повинні здійснювати оціночну діяльність з дотриманням принципів, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. Зокрема, корисності, попиту і пропозиції, заміщення, очікування, граничної продуктивності внеску, найбільш ефективного 24 використання. Розглянуті принципи є відправними пунктами сучасного розвитку права інтелектуальної власності.

Система принципів права має величезне значення у формуванні галузі чи підгалузі права, визначаючи їх специфіку та метод правового регулювання. Ми характеризуємо поняття системи принципів права інтелектуальної власності України як обґєднання об'єктивно існуючих принципів права інтелектуальної власності України, які взаємодіють, доповнюють один одного, формуються волею держави для втілення певної політики, закріплюються прямо чи опосередковано в законодавстві та разом визначають методи правового регулювання відносин інтелектуальної власності. Завдяки системі принципів права інтелектуальної власності України формується внутрішня узгодженість цієї підгалузі, яка входить до системи цивільного права України як галузі. Саме чітка, внутрішньо узгоджена система принципів права галузі чи підгалузі є індикатором відповідності регулювання певних суспільних відносин самій сутності цих відносин. Тому відсутність системи принципів права інтелектуальної власності України призводить до відсутності цілісного уявлення про цю відповідність, що, в свою чергу, ускладнює вибір адекватних, доцільних методів правового регулювання у конкретній сфері відносин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.

2. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов./Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: Норма –Инфра – М, 1999. – С. 237. ²

3. Світличний О. П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: Монографія / О. П. Світличний. – Донецьк: Державне видавництво «Донбас», 2011. – С. 92.

4. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – М., 1981. – С. 294.

5. Закон України «Про інноваційну діяльність» : прийнятий 4 лип. 2002 року № 40-IV // Голос України. – 2002. – № 144. – 9 серп. – С. 10-12.

6. Господарський кодекс України : за станом на 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.

7. Голубєва Н. Ю. Класифікаційні критерії для побудови системи принципів цивільного права України // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 43.

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

БАБЕНКО Е.В.

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З ІНІЦІАТИВИ РОБОТОДАВЦЯ

В статті розкриваються об'єктивні причини для припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця. За основу взято поділ підстав припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця на три види: дисциплінарний проступок, суб'єктивні та об'єктивні причини. Зауважено на недоліках чинного законодавства щодо чіткого визначення поняття «посадова особа»

Ключові слова: *припинення трудових правовідносин, об'єктивні причини, корупція, посадова особа, призов, мобілізація, поновлення на роботі.*

В статье раскрываются объективные причины прекращения трудовых правоотношений по инициативе работодателя. За основу взято разделение оснований прекращения трудовых правоотношений по инициативе работодателя на три вида: дисциплинарный проступок, субъективные и объективные причины. Замечено на недостатках действующего законодательства относительно четкого определения понятия «должностное лицо»

Ключевые слова: *прекращение трудового правоотношения, объективные причины, коррупция, должностное лицо, призыв, мобилизация, возобновление на работе.*

The article discloses the objective reasons for terminating the employer-employee relations at the employer's initiative. As a basis the division of reasons for terminating the employer-employee relations at the employer's initiative is used, which provides their separation into three types: disciplinary misconduct, objective and subjective causes. The disadvantages of the current legislation regarding the clear definition of the term "official" have been emphasized

Key words: *terminating the employer-employee relations, objective reasons, corruption, an official, appeal, mobilization, reinstatement at work.*

Актуальність теми. Слід відзначити важливість питання про підстави припинення трудових правовідносин із ініціативи роботодавця, оскільки в сучасних умовах в Україні цей момент є надзвичайно актуальним через нестабільність економіки, що своїм наслідком має логічне бажання роботодавців зекономити шляхом припинення трудових правовідносин із найманими працівниками. Разом із тим означене припинення повинно відбуватися із дотриманням ряду умов та у певному визначеному порядку. Особливо ж необхідно підкреслити вичерпність підстав для припинення трудових правовідносин із ініціативи роботодавця. Отже, варто констатувати, що норми, спрямовані на регулювання припинення такого зв'язку між сторонами трудового договору, займають важливе місце серед інших, внаслідок чого, актуалізується питання дослідження, зокрема, підстав розірвання такої двосторонньої угоди.

Відтак, *метою* даного дослідження є теоретичне узагальнення щодо підстав припинення трудових правовідносин із ініціативи роботодавця, зокрема, щодо тих підстав, які можливо об'єднати у групу під назвою «об'єктивні причини». Для досягнення поставленої мети передбачається проаналізувати відповідні норми трудового законодавства; здійснити огляд наукових підходів щодо спірних моментів врегулювання означених підстав.

© БАБЕНКО Е.В. – кандидат юридичних наук

Слід одразу ж відзначити, що проблематика підстав припинення трудових правовідносин, як і в-цілому процесу, порядку, умов, взагалі правового регулювання припинення трудових правовідносин в Україні, не є новою для української науки трудового права. Їй вже неодноразово приділяли увагу в своїх наукових роботах М.І. Іншин, О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, В.І. Щербина, О.В. Вишновецька та інші досвідчені науковці, а І.А. Іоннікова, С.М. Глазько, О.В. Прудивус, С.В. Селезень, В.Р. Шишлюк розглядали відповідні аспекти піднятої проблем на рівні дисертаційних досліджень. Водночас, не применшуючи дійсно важливого внеску вказаних дослідників у її вирішення, все ж маємо констатувати, що відносно багатьох моментів вчені ще не досягли одностайності, і це відповідно зумовлює подальший пошук оптимальних варіантів ефективного правового регулювання припинення трудових правовідносин із ініціативи роботодавця, що в свою чергу обумовлює необхідність наукових розвідок в означеному напрямку.

Виклад основного матеріалу. У теорії трудового права поняття "припинення" та "розірвання" трудового договору співвідносяться як загальне та видове. Наприклад, В. С. Венедіктов визначає припинення трудового договору в якості родового поняття, що охоплює усі підстави розірвання трудового правовідношення: як за ініціативою працівника, власника чи уповноваженого ним органу, третіх осіб, так і у зв'язку з вибуттям працівника зі спискового складу підприємства, у зв'язку з його смертю [1. с.65] При цьому, В. В. Жернаков дотримується схожої позиції, адже під припиненням трудового договору розуміє "закінчення дії трудових правовідносин працівника з роботодавцем у всіх випадках, передбачених законодавством про працю" [2. с.237]. Тобто, з огляду на вищенаведені дефініції, можна дійти висновку, що припинення трудового договору охоплює, у тому числі, розірвання такої угоди з ініціативи роботодавця. Наведена позиція науковців безпосередньо узгоджується з положеннями Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП). Зокрема, ст. 36 КЗпП регламентує підстави припинення трудового договору, включаючи до них розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45) [3]

Під розірванням трудового договору слід розуміти припинення трудового договору за одностороннім волевиявленням працівника, роботодавця або на вимогу третіх осіб, які не є стороною трудового договору [4, с. 84]. Підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця регламентовані ст.ст. 40 і 41 КЗпП. Необхідність їх розмежування обумовлюється специфікою трудового права, яке характеризується відповідною диференціацією. По суті, це означає, що зміст ст. 40 КЗпП поширюється на всі категорії працівників, незалежно від їх статусу, тоді як в основу звільнення за підставами, передбаченими ст. 41 КЗпП, покладено особливості трудової функції (професії, спеціальності, кваліфікації або посади) останнього. Отже, відповідно до законодавства про працю, підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця поділяються на основні та додаткові.

При цьому, необхідно звернути увагу, що додаткові підстави розірвання трудового договору не замінюють основних, а лише їх доповнюють. Фактично, для категорії осіб, яких може бути звільнено за відповідними пунктами (частинами) ст. 41 КЗпП, не виключається можливість розірвання з ними трудового договору за наявності необхідних передумов, що передбачені ст. 40 КЗпП.

Підстави припинення трудового договору являють собою такі життєві обставини, що мають юридичне значення (юридичні факти) і за наявності яких законодавство допускає припинення трудового договору [5, с. 165]. Виходячи із загальних положень теорії права, необхідно зазначити, що юридичні факти поділяються на дії, тобто ті життєві обставини, що залежать від волі суб'єктів правовідносин та події, які не обумовлюються їх волевиявленням. З урахуванням цього, а також виходячи зі змісту ст.ст. 40 і 41 КЗпП, слід дійти висновку, що такими підставами для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця виступають:

1.Дисциплінарний проступок (п. 3, п. 4, п. 7, п. 8 ст. 40, а також п. 1 ст. 41 КЗпП);

2.Об'єктивні причини, тобто ті життєві обставини, що не залежать від волевиявлення сторін трудового договору (п. 1, п. 6, п. 10 ст. 40 КЗпП, п. 4, п. 5 ст. 41 КзпП);

3.Суб'єктивні причини, що перебувають у причинному зв'язку з волею працівника (п. 2, п. 5, п. 11 ст. 40 КЗпП та п. 1-1, п. 2, п. 3, ч. 2 ст. 41 КЗпП).

Досліджуючи об'єктивні причини, що становлять базис для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, варто зауважити, що їх наявність не залежить від волі сторін трудового правовідношення, оскільки обумовлюється відповідними зовнішніми чинниками. Так, згідно зі п. 6 ст. 40 КЗпП підставою розірвання трудового договору виступає поновлення на роботі

працівника, який раніше виконував цю роботу [3]. Необхідно наголосити, що в такому випадку ініціатива роботодавця на припинення трудового договору, зазвичай, відсутня, оскільки його дії на звільнення працівника зумовлюються необхідністю виконання рішення суду, яке може бути здійснено у примусовому порядку на підставі Закону України «Про виконавче провадження». Однак, аспект волевиявлення власника або уповноваженого ним органу, при цьому, все ж має місце, оскільки, доки немає наказу про звільнення, працівник продовжує перебувати з ним у трудових правовідносинах [6, с. 177].

Водночас, як зазначає О. О. Дума, регламентація такої підстави розірвання трудового договору як поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного працівника становить конституційну гарантію судового захисту права на працю [7, с. 7].

Відповідно до п. 10 ст. 40 КЗпП підставою розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу є призов або мобілізація власника - фізичної особи під час особливого періоду [3]. Варто зауважити, що задля розуміння змісту даної підстави, слід звернутися до інших нормативно-правових актів, якими безпосередньо визначаються основні поняття. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України», особливий період - період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [8]. Окрім цього, згідно з рекомендаціями Міністерства соціальної політики України, викладеними у Листі від 18.03.2015 р., зазначено, що у разі мобілізації власника - фізичної особи свої обов'язки з проведення розрахунку з працівником та видачі йому трудової книжки він повинен виконати протягом місяця після своєї демобілізації без застосування санкцій і штрафів; обов'язки роботодавця завчасно попереджати працівника або необхідність здійснювати інші заходи для подальшого його звільнення по цій підставі законодавство про працю не містить [9].

Додатковою підставою розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, наявність якої не обумовлюється волею сторін, виступає перебування всупереч вимогам Закону України "Про запобігання корупції" у прямому підпорядкуванні у близької особи [3]. Дана норма має бланкетний характер, внаслідок чого постає обґрунтована необхідність звернення до окресленого нормативно-правового акту з метою визначення певної категорії осіб, на яких поширюється сфера дії такого положення. Так, ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням поноважень близьким їм особам суб'єкти, зазначені у підпунктах "а", "в"-"з" пункту 1 частини першої статті 3 цього Закону [10]. При цьому, сутність понять «пряме підпорядкування» та «близькі особи» також визначена у зазначеному нормативно-правовому акті.

Виходячи зі змісту означених положень, можна стверджувати, що праця родичів, які перебувають у безпосередньому підпорядковані один з одним, в абсолютній більшості випадків призводить до конфлікту інтересів, який, з урахуванням вимог антикорупційного законодавства, на сьогодні підлягає активній мінімізації та протидії.

Окрім цього, другою підставою, що виступає в якості додаткової, для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця є припинення повноважень посадових осіб (п. 5 ст. 41 КЗпП). Варто наголосити, що сутність поняття «посадова особа» викликає дискусії у науці трудового права, у зв'язку з тим, що чинне законодавство про працю не передбачає визначення його змісту. Більше того, термін «посадова особа» вживається у низці нормативно-правових актів, якими трактується по-різному, з урахуванням особливостей сфери застосування. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 89 Господарського кодексу України [11], а також ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» [12] під посадовими особами розуміються керівники господарських товариств. Проте, при застосуванні розглядуваної підстави звільнення, необхідним стає встановлення приналежності даного працівника до категорії посадових осіб; інакше, може йти мова про незаконність звільнення власником або уповноваженим ним органом такої особи.

У зв'язку з цим, доцільно погодитися з В. О. Забудським, який наголошує, що така колізія має бути вирішена саме на користь «вузького тлумачення» означеного поняття шляхом внесення відповідних уточнень до КЗпП або формування певної судової практики [13]. Дана позиція науковця видається обгрунтованою, оскільки відсутність чіткої законодавчої регламентації категорії працівників, до яких може бути застосовано п. 5 ст. 41 КЗпП, порушує принцип правової визначеності як органічної складової принципу верховенства права.

Тобто, виходячи з вищенаведеного, необхідно дійти висновку, що об'єктивні причини, які покладаються в основу розірвання трудового договору між працівником та роботодавцем,

залежать від зовнішніх факторів, внаслідок чого перебувають поза свідомістю та волею сторін трудового правовідношення. Юридичними фактами, які становлять передумову розірвання трудового договору, зазвичай, виступають правоскасовувальні події. Натомість, що ж стосується підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку зі вчиненням працівником дисциплінарного проступку, то необхідно зважати на те, що звільнення за розглядуваними підставами має провадитися з дотриманням строків та порядку, визначених ст.ст. 148, 149 КЗпП, а також з урахуванням наявності тих фактичних даних, що безпосередньо підтверджують обставини вчинення особою порушення трудової дисципліни.

Висновки. Можна стверджувати, що диференціюючи підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця на загальні та додаткові, законодавець, фактично, підкреслив важливість функціонального призначення окремих категорій працівників порівняно з іншими. Водночас, своєрідною юридичною гарантією реалізації права на працю виступає регламентація вичерпного переліку підстав припинення трудових правовідносин з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, оскільки у такому випадку мова не може йти про необмежені дискреційні повноваження роботодавця при вирішенні питання про звільнення особи з роботи.

Список використаних джерел:

1. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины / В.С. Венедиктов. Х.: Консум, 2004. 304 с.

2. Трудове право: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.] ; за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.

3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322- VIII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/

4. Шишлюк В. Припинення трудового договору: поняття та відмінності відмінності від суміжних понять / В. Шишлюк // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 1. С. 80-84. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Pgip_2016_1_15.

5. Венедіктов С. В. Юридичний факт, як підстава виникнення трудового правовідношення: історія розвитку, визначення, класифікація / С. В . Венедіктов // Форум права. 2012. № 1. С. 158-165.

6. Дума О. О. Звільнення працівника у зв'язку з поновленням на роботі особи, яка раніше виконувала цю роботу / О. О. Дума // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. С. 175-177

7. Дума О. О. Гарантії працівникам, які підлягають звільненню з ініціативи роботодавця у зв'язку з поновленням на роботі працівника, котрий раніше виконував цю роботу / О. О. Дума // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція. 2015. №17. С. 7-10

8. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 №1932-XII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/

9. Лист Міністерства соціальної політики України від 18.03.2015 р. N 69/06/186-15. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/ministry-of-labor-and-social-policy/5574-69.html

10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/

12. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/

13. Забудський В. Припинення повноважень посадових осіб та посилення їх відповідальність за шкоду, завдану підприємств / В. Забудський // Кадровик України. 2014. № 7.

УДК 349.2

ВАКУЛЕНКО К.П.

ЛІЗІНГ ПЕРСОНАЛУ ЯК ВИД ЗАПОЗИЧЕНОЇ ПРАЦІ

Статтю присвячено проблемам нестандартної зайнятості в Україні. У публікації аналізуються основні види запозиченої праці, зокрема, лізинг персоналу, розглядається доцільність та необхідність застосування нетипових видів зайнятості, їх переваги та недоліки у застосуванні за сучасних умов ринкових відносин.

Ключові слова: *праця, запозичена праця, види запозиченої праці, нетипова зайнятість, лізинг персоналу, аутсорсинг, аутстаффінг.*

Статья посвящена проблемам нестандартной занятости в Украине. В публикации анализируются главные виды заимствованного труда, в частности, лизинг персонала, рассматривается целесообразность и необходимость внедрения нетипичных видов занятости, их достоинства и недочеты в применении в современных условиях рыночных отношений.

Ключевые слова: *труд, заемный труд, виды заимствованного труда, нетипичная занятость, лизинг персонала, аутсорсинг, аутстаффинг.*

The article is devoted to the problems of non-standard employment in Ukraine. The publication analyzes the main types of borrowed labor, in particular, staff leasing, considers the feasibility and necessity of using atypical types of employment, their advantages and disadvantages in the application of modern market relations.

Key words: *work, borrowed work, types of borrowed work, atypical employment, personnel leasing, outsourcing, outstaffing.*

Постановка проблеми. Аутсорсинг, аутстаффінг, позикова праця, лізинг персоналу, що разом з деякими іншими формами об'єднуються одним поняттям – «нестандартні форми зайнятості» – явища, які отримують все більш широке поширення у сьогоднішньому суспільстві, та, відповідно, існують як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються.

Сучасний темп життя, порівняно з минулим є надзвичайно стрімким. Суспільні відносини враз поскладнішали. Причиною є швидкий технологічний прорив, який зумовив появу й застосування новітніх технологій у промисловості, економіці, а особливо в галузі телекомунікацій. Переорієнтація економіки України на інноваційні рейки вплинула на низку економіко-правових явищ, зумовила зміни в їх сутності й необхідність їх переосмислення. На разі це стосується і відносин зайнятості. Соціально-трудова сфера зазнала впливу у зв'язку з глобалізацією економічних відносин та праці. Ринок праці – рухлива система, яка швидко реагує на зовнішні фактори змінами своїх параметрів (попит, пропозиція праці, виникнення нових суб'єктів і утворень, зникнення старих). Одним із центральних інститутів ринку праці, з якого починається правова регламентація відносин включення осіб до суспільного виробництва, є інститут зайнятості. Поява нових форм праці, які відрізняються від наявних своєю організацією, гнучкістю, застосуванням інформаційно-телекомунікаційних технологій та збільшенням значимості творчої компоненти праці, змусила фахівців об'єднати їх усі під назвою «нестандартна зайнятість» на противагу зайнятості стандартній. Зараз це явище набуло широкого розповсюдження.

Метою даної статті є визначення змісту та особливостей запозиченої праці шляхом дослідження лізінгу персоналу як одного із видів запозиченої праці та з урахуванням аналізу позитивних та негативних сторін даних форм зайнятості населення запропонувати науково обґрунтовані висновки та пропозиції у цій сфері.

© ВАКУЛЕНКО К.П. – студентка юридичного факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику нестандартної зайнятості в трудовому праві досліджувало чимало вчених. У своїх працях вони зверталися як до загальних питань такої зайнятості (М. А. Шабанова, О. В. Моцная), так і окремих її видів, як-от: запозиченої праці (І. М. Шопіна, М. С. Поліщук), дистанційної зайнятості (А. М. Лушніков, В. М. Лушнікова). Проблеми розвитку та становлення аутсорсингу, аутстафінгу, лізінгу персоналу висвітлювалися у роботах таких авторів як Б. А. Анікін, П. В. Бізюков, Є. С. Герасимова, Н. Д. Гетьманцева, С. Ю. Головіна, Г. С. Гончарова, К. М. Гусов, Е. А. Єршова, В. В. Жернаков, І. І. Заводовська, Т. А. Замфірова, С. О. Іванов, М. І. Іншин, С. О. Календжян, Р. І. Капелюшнікова, Р. І. Контдратьєв, Р. З. Лівшиць, Н. В. Мартинова, А. Р. Мацюк, Н. О. Мельничук, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, О. М. Сафонова, Ю. М. Смірнова, А. О. Соколова, А. Дж. Стрипленд, А. А. Томпсон, Дж. Б. Хейвуд, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Д. В. Черемісна, С. В. Юрьєва, О. М. Ярошенко та інші. Проте, дані явища потребують свого подальшого дослідження та вивчення.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній та вітчизняній практиці використовуються кілька видів (схем) застосування запозиченої праці, а саме: 1) лізинг персоналу; 2) аутсорсинг персоналу; 3) аутстафінг персоналу.

Лізинг персоналу є одним із найпоширеніших видів запозиченої зайнятості. У науковців поки що немає єдиного тлумачення поняття *лізинг персоналу*. З. Прохоров лізинг персоналу розглядає як форму тимчасового або строкового залучення персоналу зі сторони [1, с. 63]. На думку А. Колота, лізинг забезпечує «…можливості набору персоналу у короткий термін необхідної кількості і якості; скорочення адміністративних витрат, у тому числі і кадрового діловодства; зниження витрат на тимчасове залучення висококваліфікованих фахівців; мінімізації оподаткування фонду оплати праці; сезонного забезпечення кадрових потреб» [2, с. 8]

Соловика П. визначає під лізингом специфічну форму оренди робочої сили, яка передбачає надання лізингодавцем лізингоотримувачу робочої сили у тимчасове користування [3, с 45]. В. Г. Гринько зазначає, що лізинг персоналу передбачає, що працівники перебувають у штаті компанії –лізингодавця (спеціалізованої або рекрутингової агенції), яка забезпечує ними на певний період роботодавця-замовника. Обидві сторони: як роботодавець, так і працівник укладають угоди з лізинговим провайдером. Роботодавець повинен надати роботу працівникові та оплатити послуги провайдера [4, с 72]. На думку А. Піскунова, лізинг персоналу передбачає «…такий метод використання людських ресурсів, який полягає у наданні однією організацією в розпорядження іншої (фактичного роботодавця) фахівців необхідного профілю та кваліфікації для виконання певних функцій на користь цієї організації» [5, с. 44]. За визначенням А. Решетнікової, лізинг персоналу – це новий вид бізнесу, який, з одного боку, забезпечує ринок праці кваліфікованими фахівцями, тобто задовольняє потреби певного сектору економіки, а з другого – приносить прибуток. Існує й визначення лізингу в соціально-трудовій сфері як форми використання будь-якого нематеріального активу стороною, що не володіє цим активом у повному обсязі [6, с. 11].

Згідно з нормами світової законодавчої практики лізинг у соціально-трудовій сфері має властивості платності, багатоциклічності та терміновості. Водночас лізинг персоналу є надзвичайно складним поєднанням орендних, кредитних відносин і посередництва [7, с. 91].

Дослідивши визначення науковців, пропонуємо наступну дефініцію: лізинг персоналу – це нетипова форма зайнятості, що полягає у підборі та наданні кадровим агентством відповідних працівників підприємству-замовнику для виконання роботи в межах строку від трьох місяців до кількох років, яке забезпечує належні умови праці як фактичний роботодавець, здійснює оплату наданих послуг кадровому агентству, а останнє, в свою чергу, забезпечує працівникам виплату заробітної плати і сплату страхових внесків. Як приклад можна навести ситуацію, коли працівник йде у відпустку у зв'язку з пологами та по догляду за дитиною, а роботодавцю немає ким здійснити заміну. Відповідно, якщо заміни не буде, то втрачається ефективність діяльності підприємства в цілому, а простій робочого місця є взагалі недопустимим. У таких випадках роботодавець може звернутися до кадрового агентства для надання працівника у лізинг на необхідний строк. Це є позитивним явищем, на наш погляд, адже не потрібно витрачати час на пошук спеціаліста, який має відповідні професійні якості і погодиться на тимчасове працевлаштування, що є не менш важливим, адже, як правило, більшість прагне влаштуватись працювати на постійній основі.

До переваг лізингу персоналу можна віднести: 1) заміна відсутнього працівника, що не порушує систему організації праці; 2) швидкість заміни, що дозволяє не витрачати роботодавцеві час на пошуки підходящого працівника, поки робоче місце простоює; 3) кадрове агентство надає

якісні послуги, тобто пошук працівника відповідно до вимог замовника; 4) можливість використання робочої сили на тимчасових засадах; 5) роботодавець юридично не вступає у трудові відносини, що звільняє його від ведення звітності та документації; 6) працівник має можливість гнучкої зайнятості та отримання різноманітного досвіду в компаніях; 7) працівник має шанс залишитися у роботодавця на постійній основі.

Серед недоліків цієї форми позикової праці можна виділити: 1) для працівника необхідність постійної адаптації до зміни умов праці та колективу; 2) оскільки є троє суб'єктів, то виникають проблеми із договірним врегулюванням відносин; 3) психологічний фактор, який полягає у тому, що працівник може себе ототожнювати з річчю, що «здається в оренду»; 4) працівник може зіткнутись із проблемою неможливості визначити обов'язки фактичного та юридичного роботодавців; 5) кадрове агентство за загальним правилом відповідає за конкретного працівника, а не за ефективність виконання обов'язків; 6) таке використання робочої сили обходиться дорожче; 7) можливі випадки «витоку» інформації [8, с 55].

Необхідно відзначити, що послуги з лізингу персоналу для українського ринку є новими, хоча у західних країнах вони існують вже близько 20-35 років. Згідно з дослідженнями зарубіжних аналітиків, 81% американських компаній використовує послуги тимчасових робітників, більше ніж 5% від загальної кількості зайнятих у США і країнах Західної Європи знаходяться у штаті кадрових агентств - лізингодавців. Відомо, що у 15 країнах-учасниках Європейського Союзу (ЄС) близько 1,5% працюють за лізинговими договорами. Лізинг персоналу найбільш активно використовується у Нідерландах (майже 4% працівників). У цілому в усіх країнах ЄС спостерігається загальна стійка тенденція щодо залучення фахівців на основі різних лізингових програм [9, с. 359].

Послуга лізингу персоналу в Україні з'явилася більше 10 років, однак кількість спеціалізованих компаній (найбільше їх зареєстровано у містах Києві і Харкові), що надають на ринку такі послуги за світовими стандартами, незначна. Поряд з тим, зважаючи на нові умови функціонування вітчизняних підприємств, пов'язаних зі світовою фінансовою й економічною кризою, ця форма кадрового забезпечення стає все більш актуальною [10, с. 73].

У США довгостроковим лізингом охоплюється щорічно близько 700 тис. осіб і не тільки робітників, а й фахівців з бухгалтерського обліку, менеджерів, програмістів. У результаті лізингоотримувачем лізинг професіоналів та адміністративного персоналу дозволяє заощаджувати не тільки робочий час, а й фінансові ресурси, позбавляє від проблем підготовки та перепідготовки кадрів. За рівнем правового забезпечення лізингу країни можуть бути об'єднані у три групи: країни (Франція, Італія, Росія, Україна й ін.), що мають спеціальні закони, які регулюють лізингові відносини; країни, які використовують окремі законодавчі акти з лізингу (Англія, Австрія, Канада та ін.); країни, що не мають спеціальних законів з лізингу й відповідних лізингу підзаконних актів (США, Німеччина).

Лізинг робочої сили в інших країнах дозволяє упорядкувати міграційні потоки працездатного населення усередині держави, легалізувати потоки робочої сили, яка виїздить на сезонні та тимчасові роботи за кордон. Водночас вирішуються питання працевлаштування й соціального захисту працівників [11, с. 93].

В сучасних умовах поширення запозиченої праці тісно пов'язане з розвитком агентств зайнятості, які, власне, надають послуги у цій сфері. Спочатку агентства зайнятості обслуговували малі підприємства, перебираючи на себе надання послуг з оренди робочої сили за певну винагороду для виконання допоміжних функцій: охорона приміщень, їх прибирання, кур'єрське обслуговування тощо. Останнім часом у секторі запозиченої праці працює близько 2,5% усього зайнятого населення. У Західній Європі в її секторі працює 1-2,5 % зайнятого населення і працевлаштовується майже 7 млн. осіб, наприклад: в Ірландії – 5,5 %, Італії – 5 %, Греції – 4,4 %, Франції – 3,3 %. У США працює 2 тисячі фірм (25 % кадрового ринку) з надання послуг із запозиченої праці і працевлаштовується до 10 млн. осіб [2, с 14].

Згідно з даними аналітичного дослідженнями, сьогодні кожна четверта компанія в Україні використовує одну із форм нестандартної зайнятості. На даний час в Україні існує близько 200 приватних агентств з працевлаштування, які здійснюють найом працівників для подальшого виконання ними робіт на інших підприємствах.

Технологія запозиченої праці, представляє складну систему організаційних, правових та трудових відносин між займаним працівником, підприємством-користувачем та приватною агенцією зайнятості. Згідно ст. 1 Конвенції МОП №181 «Про приватні агенції зайнятості» ними є фізичні або юридичні особи, незалежні від державних органів, що надають послуги на ринку

праці: 1) поєднання попиту і пропозиції робочих місць без права трудових відносин; 2) найму та передачі працівників у розпорядження третьої сторони, яка забезпечує їх трудовими завданнями; 3) надання інформації роботодавцям і працівникам без працевлаштування [12].

Реалізація запозиченої праці, на відміну від стандартної зайнятості, що визначається прямими трудовими відносинами між роботодавцем та найманою робочою силою, відбувається завдяки включенню третьої сторони – кадрової (комерційної) агенції. За цих умов трудовий договір відривається від трудових відносин: фактичним роботодавцем є організація-користувач, яка не заключає трудовий договір, а кадрова агенція, що не використовує робочу силу, заключає трудовий договір. Запозичений працівник пов'язаний із кадровою агенцією трудовим договором, а агенція із компанією-клієнтом – сервісною угодою. Це досить складна варіація трудових відносин, яка потребує досить чітко прописаних правил і законодавчого регулювання. Українська практика правового регулювання трудових відносин не передбачає нормативного забезпечення запозиченої праці, що ускладнює розповсюдження даної форми зайнятості.

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що процеси глобалізації та інформатизації суспільства призвели до радикальних змін і у сфері праці, визнавши появу нових форм зайнятості. Нестандартні форми зайнятості дозволяють суспільству на макроекономічному рівні зменшити гостроту незайнятості через надання можливості, у тому числі й найбільш вразливим на ринку праці категоріям населення, отримувати дохід, підтримувати рівень своєї кваліфікації та працездатності, а підприємству на макрорівні – маніпулювати обсягом робочої сили, не створюючи при цьому соціальної напруги через звільнення працівників внаслідок зміни потреб виробництва.

На сьогодні найбільш швидко розвиваються позикова праця, лізинг персоналу, аутрорсинг та аутстафінг та інші види запозиченої праці, що передбачає використання політичних, законодавчих, нормативних інструментів у механізмі соціально-трудових відносин зайнятості. Крім того, причинами появи та розвитку нетипових форм зайнятості в Україні є неконтрольований розвиток малого бізнесу, стрімкий розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій, демографічні зміни в структурі робочої сили, існування тіньової зайнятості, внаслідок чого встановити фактичні трудові відносини між партнерами важко.

Саме нестандартні форми зайнятості відкривають нові можливості як для роботодавців, так і для працівників, у яких з'явилася можливість самостійного регулювати та контролювати свою зайнятість. Відповідно, вважаємо, що незабаром запозичена праця отримає ще більше розповсюдження в Україні. Водночас, щоб уникнути або мінімалізувати порушення прав працівників, що залучаються до запозиченої праці, і підвищити рівень їх соціального захисту необхідно здійснити низку заходів з удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Прохоров З. Лизинг персонала / З. Прохоров // Лизинг. – 2007. – № 2. – С. 59-66.

2. Колот А. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 8. – С. 3-14.

3. Смоловик П. Лізинг персоналу / П. Смоловик // Персонал. – № 4. – 1999. – С. 45-47.

4. Гринько В. Г. Лізинг як інструмент антикризового менеджменту персоналу / В. Г. Гринько // Управління розвитком – 2010. – №3(79). – С. 72-73.

5. Пискунов А. Лизинг рабочей силы в России / А. Пискунов // Лизинг – 2007 – № 2 – С. 40-45.

6. Решетнікова А. Нетрадиційна форма лізингу: лізинг персоналу / А. Решетнікова // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 3. – С. 45.

7. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2010.– 251 с.

8. Когут О.О. Аутстафінг, аутсорсинг, лізинг персоналу: співвідношення понять та проблеми правового регулювання // Науковий вісник Херсонського державного університету – 2015. – Випуск 2, Т. 2 – С. 51-56.

9. Тимохіна О.О. Лізинг персоналу як шлях забезпечення підприємств тимчасовими працівниками / О.О. Тимохіна // Збірник наукових праць «Торгівля і ринок України» – 2010. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 357–363.

10. Селюченко Н.Є. Проблеми ринку праці в умовах кризи та можливі шляхи їх вирішення / Н.Є. Селюченко, В.П. Кічор // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – № 640. – С. 189-196.

11. Кір'ян Т. Управління лізингом робочої сили / Т. Кір'ян, Ю. Куликов // Україна: аспекти праці. – 2004. – №3. – С. 10–16.

12. Конвенция Международной организации труда N 181 о частных агентствах занятости (Женева, 19 июня 1997 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ucglossa.ru/outstaff-faq/outstaff-letter-02

УДК 349.22

ВАРЕНИК О.С.

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕДУРНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

У статті досліджено сутність та значення процедурних норм у сфері припинення трудового договору, які врегульовані в Законах України та підзаконних актах. Визначено Закони України та підзаконні акти, які містять відповідні процедурні норми, досліджено судову та визначено узагальнюючу практику їх застосування.

Ключові слова: *громадське самоврядування, вищий навчальний заклад, наглядова рада, вчена рада*

В статье исследована сущность и значение процедурных норм в сфере прекращения трудового договора, которые урегулированы в законах Украины и подзаконных актах. Определены Законы Украины и подзаконные акты, которые содержат соответствующие процедурные нормы, исследована судебная и определена обобщающая практика их применения.

Ключевые слова: *общественное самоуправление, высшее учебное заведение, наблюдательный совет, ученый совет*

In the article the essence and importance of procedural rules in the termination of employment contract, which settled in the Laws of Ukraine and regulations. The Law of Ukraine and regulations containing the relevant procedural rules, court investigated and determined generalized practice of their application.

Key words: *public self-government, higher education institution, supervisory board, academic council*

Актуальність теми дослідження. Вирішення задач вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі нерозривно пов'язано з пошуками оптимальних форм і способів реалізації матеріальних норм трудового права. Тому не випадково в науці все частіше звертається увага на вивчення процедурно-правового механізму, на виявлення перспектив його розвитку та оптимізацію конструкції.

Стан дослідження. Проблемам припинення трудового договору, процедурним нормам в сфері припинення трудового договору присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, С.М. Глазько, К.М. Гусов, А.К. Довгань, І.В. Зуб, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, Т.М. Кириченко, Є.В. Краснов, Л.І.Лазор, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, Б.А. Римар, В.Г. Ротань, Я.В. Сімутіна, Н.М. Хуторян, Ф.А. Цесарський, Г.І. Чанишева, О.О. Чумак, О.С. Щукін, О.М. Ярошенко та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання процедурних норм в сфері припинення трудового договору висвітлені не зовсім повно.

© ВАРЕНИК О.С. – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Метою статті є виокремлення процедурних норм в сфері припинення трудового договору, які врегульовані Законами України та підзаконними актами, з'ясування їх основних ознак та класифікація.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на загальні класифікаційні критерії, процедурно-правові норми в сфері припинення трудового договору можна поділити за юридичною силою. Це процедурно-правові норми законів і підзаконних актів.

Основним нормативним актом, який регулює трудові процедурно-правові норми є Кодекс Законів про працю України [5]. У ньому міститься безліч процедурних норм, що відносяться практично до всіх правових інститутів. Процедурно-правові норми в сфері припинення трудового договору, здебільшого, містяться в положеннях ст. 7; ч.2. ст.28; ст.ст. 36-45; ст.ст. 47-48; ст. 49-2 та ін.

Поряд з кодифікованим актом про працю, важливу роль в правовому механізмі процедурно-правового забезпечення трудових прав працівників в сфері припинення трудових прав відіграють інші закони. Так, наприклад в Законі України від 10.12. 2015 р. «Про державну службу», [4] цьому питанню присвячений розділ IX, який має назву «Припинення державної служби». Відповідно статті цього розділу, передбачають та мають відповідні назви: ст. 83 «Підстави припинення державної служби»; ст. 84 «Припинення державної служби у разі втрати державним службовцем права на державну службу або його обмеження»; ст. 85 «Припинення державної служби у зв'язку із закінченням строку призначення на посаду державної служби»; ст. 86 «Припинення державної служби за ініціативою державного службовця або за угодою сторін»; ст. 87. «Припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення»; ст. 88 «Припинення державної служби у зв'язку з обставинами, що склалися незалежно від волі сторін». Ст. 89 передбачає процедуру передачі справи і довіреного у зв'язку з виконанням посадових обов'язків майна державного службовця до звільнення з посади чи переведення на іншу посаду особі, уповноваженій суб'єктом призначення у відповідному державному органі.

Відповідно до ч.3 ст. 42 Закону України «Про вищу освіту», [3] керівник вищого навчального закладу може бути звільнений з посади засновником (засновниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою), а також у зв'язку з прийняттям рішення про його відкликання вищим колегіальним органом громадського самоврядування, який його обрав на посаду з підстав, визначених законодавством про працю, за порушення статуту вищого навчального закладу та умов контракту. Подання про відкликання керівника може бути внесено до вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу не менш як половиною статутного складу наглядової або вченої ради вищого навчального закладу. Рішення про відкликання керівника вищого навчального закладу приймається більшістю голосів за умови присутності не менш як двох третин статутного складу вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу. Ч. 2 ст. 43 цього ж Закону передбачає, що керівник факультету (навчально-наукового інституту) може бути звільнений з посади керівником вищого навчального закладу за поданням вченої ради вищого навчального закладу або органу громадського самоврядування факультету з підстав, визначених законодавством про працю, за порушення статуту вищого навчального закладу, умов контракту. Пропозиція про звільнення керівника факультету (навчально-наукового інституту) вноситься до органу громадського самоврядування факультету (навчально-наукового інституту) не менш як половиною голосів статутного складу вченої ради факультету (навчально-наукового інституту). Пропозиція про звільнення керівника факультету (навчально-наукового інституту) приймається не менш як двома третинами голосів статутного складу органу громадського самоврядування факультету (навчально-наукового інституту).

Норми які регламентують відповідні процедури знаходяться також в постановах, положеннях, правилах, інструкціях, затверджених указами Президента України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики, іншими міністерствами та відомствами.

Указом Президента України від 10 грудня 2008 року №1153/2008 затверджено Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [8]. В пункті 12 зазначеного Положення передбачено, що встановлення, зміна або припинення правових відносин військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом та за призовом осіб офіцерського складу (зокрема, присвоєння та позбавлення військового звання, пониження та поновлення у військовому званні, призначення на посади та звільнення з посад, переміщення по службі, звільнення з військової служби, залишення на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі, направлення за кордон, укладення та припинення (розірвання) контракту, продовження його строку тощо) оформлюється письмовими наказами по особовому

складу на підставі відповідних документів, перелік та форма яких встановлюються Міністерством оборони України. Продовження дії контрактів із військовослужбовцями, які звільняються, у випадках, визначених законодавством, затвердження військовослужбовців на посади за мобілізаційним планом, присвоєння та позбавлення військового звання, пониження та поновлення у військовому званні, призначення на посади та звільнення з посад, звільнення з військової служби осіб, які проходять строкову військову службу, оформлюється письмовими наказами по стройовій частині. Також наказами по стройовій частині в особливий період оформлюється продовження військової служби та дії контракту понад встановлені строки до термінів, визначених ч. 9 ст. 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [13].

Відповідно до Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників, яке затверджено Постановою Кабінету Міністрів України №170 від 19 березня 1994 р., [7] у разі розірвання контракту з ініціативи роботодавця з підстав, установлених у контракті, але не передбачених чинним законодавством, звільнення проводиться за пунктом 8 статті 36 Кодексу законів про працю України, з урахуванням гарантій, встановлених чинним законодавством і контрактом. У разі невиконання або неналежного виконання сторонами зобов'язань, передбачених у контракті, його може бути достроково розірвано з попередженням відповідної сторони за два тижні. Контракт підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за контрактом, порушення роботодавцем законодавства про працю, невиконання чи неналежного виконання роботодавцем зобов'язань, передбачених контрактом, та з інших поважних причин. Звільнення працівника у цьому разі проводиться відповідно до статті 39 Кодексу законів про працю України. За два місяці до закінчення строку чинності контракту за угодою сторін його може бути продовжено або укладено на новий строк. Спори між сторонами контракту розглядаються в установленому чинним законодавством порядку.

Типова форма контракту з керівником підприємства, що є у державній власності, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1995 р. №597 [17] передбачає перелік підстав звільнення керівника підприємства, що є у державній власності, з посади та розірвання контракту з ініціативи органу управління майном, у тому числі за пропозицією місцевого органу державної виконавчої влади, до закінчення терміну його дії. Так зокрема, пунктом 26 зазначеної Типової форми передбачено такі підстави: а) систематичного невиконання керівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим контрактом; б) одноразового грубого порушення керівником законодавства чи обов'язків, передбачених контрактом, в результаті чого для підприємства настали значні негативні наслідки (понесено збитки, виплачено штрафи і т.п.); в) невиконання підприємством зобов'язань перед бюджетом та пенсійним фондом щодо сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, страхових внесків, а також невиконання підприємством зобов'язань щодо виплати заробітної плати працівникам чи недотримання графіка погашення заборгованості із заробітної плати; г) неподання в установленому порядку на затвердження або погодження органу управління майном річного з поквартальною розбивкою фінансового плану підприємства; д) несплати реструктурованої податкової заборгованості протягом трьох місяців при наявності вини керівника; е) за поданням службових осіб органів державного нагляду за охороною праці у разі систематичних порушень вимог чинного законодавства з питань охорони праці; є) порушення порядку здійснення розрахунків в іноземній валюті; ж) допущення зростання обсягів простроченої кредиторської заборгованості; з) коли у трьох звітних кварталах протягом календарного року спостерігається зростання обсягів дебіторської заборгованості підприємства, яке за загальним підсумком зазначених кварталів не супроводжується відповідним зростанням обсягів реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) підприємства; и) неподання органу управління майном квартальної та річної фінансової звітності, а також квартального та річного звітів про виконання фінансового плану підприємства разом з пояснювальною запискою щодо результатів діяльності; і) порушення законодавства під час використання фінансових ресурсів підприємства, у тому числі при здійсненні закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти; ї) з інших підстав. Керівник може за своєю ініціативою розірвати контракт до закінчення терміну його дії: а) у випадку систематичного невиконання органом управління майном своїх обов'язків за контрактом чи прийняття ним рішень, що обмежують чи порушують компетенцію та права керівника, втручання в його оперативно-розпорядницьку діяльність, яке може призвести або вже призвело до погіршення економічних результатів діяльності підприємства; б) у разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню обов'язків за контрактом, та з інших поважних причин (п. 27).

Спільним Наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України та Міністерства фінансів України від 28.06.1993 р. №43 затверджено Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій [9]. Відповідно до п. 8 зазначеного Положення, звільнення з роботи за сумісництвом провадиться з підстав, передбачених законодавством, а також у разі прийняття працівника, який не є сумісником, чи є обмеження сумісництва у зв'язку з особливими умовами та режимом праці без виплати вихідної допомоги.

Інформаційні та рекомендаційні процедурні норми містяться також і у актах Міністерства соціальної політики України. Так зокрема, відповідно до Листа Міністерства соціальної політики України від 28.10.2016 №401/06/186-16 «Щодо звільнення сумісника в разі прийняття основного працівника» [20] передбачено, що статтею 7 КЗпП України встановлено, що додаткові (крім передбачених у статтях 37 і 41 цього Кодексу) підстави для припинення трудового договору деяких категорій працівників за певних умов (порушення встановлених правил прийняття на роботу та ін.) встановлюються законодавством. Звільнення з роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ й організацій провадиться, зокрема, у разі прийняття працівника, який не є сумісником (пункт 8 Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, затвердженого наказом Мінпраці, Мін'юсту і Мінфіну України від 28.06.93 р. №43, зареєстрованим у Мінюсті 30.06.93 р. за №76). Виходячи з назви зазначеного нормативно-правового акта, норми пункту 8 Положення поширюються на працівників державних підприємств, установ і організацій. Припинення трудового договору з сумісником у цьому випадку провадиться на підставі статті 7 КЗпП України, що й відображається у відповідному наказі (розпорядженні) роботодавця. Обов'язку попереджати сумісника про наступне звільнення за цією підставою законодавство не містить. Необхідності подання працівником заяви на звільнення за цією підставою законодавством також не встановлено. Виходячи зі змісту статті 43^1 КЗпП України, звільнення з суміщуваної роботи у зв'язку з прийняттям на роботу іншого працівника, який не є сумісником, є розірванням трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Статтею 40 КЗпП України, зокрема, встановлено, що звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за пунктом 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці не допускається.

На конституційному рівні офіційне тлумачення Конституції та законів України виділено в окрему форму діяльності Конституційного Суду. Офіційний характер абстрактного тлумачення, що здійснюється цим Судом, полягає в тому, що воно дається спеціально уповноваженим Основним Законом державним органом, міститься в спеціальному акті Суду і є обов'язковим для всіх суб'єктів права, що надає йому якості нормативного: воно стає нерозривним складником положень юридичних актів, що інтерпретуються. Сутність і правова природа офіційного тлумачення, яке дає орган конституційної юстиції, полягає в тому, що воно здійснюється у формі офіційного правового акта, зміст і вимоги якого є обов'язковими для всіх суб'єктів права [18, с.73].

У сфері трудового права, зокрема процедурних відносин стосовно припинення трудового договору слід виділити Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Стріхаря Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237^1 цього кодексу (Справа № 1-5/2012 від 22 лютого 2012 р.) [16]. Громадянин Стріхар В.В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України (далі – Кодекс) у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237^1 Кодексу щодо визначення строку для звернення працівника до суду з позовом про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні та відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди, завданої несвоєчасною виплатою працівникові належних йому при звільненні сум, та початку його перебігу. В своєму рішенні Конституційний Суд зазначив: в аспекті конституційного звернення положення частини першої статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 116, 117, 237^1 цього кодексу слід розуміти так, що для звернення працівника до суду з заявою про вирішення трудового спору щодо стягнення середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку при звільненні та про відшкодування завданої при цьому моральної шкоди встановлено тримісячний строк, перебіг якого розпочинається з дня, коли звільнений працівник дізнався або повинен був дізнатися про те, що власник або уповноважений ним орган, з вини якого сталася затримка виплати всіх належних при звільненні сум, фактично з ним розрахувався.

Як правильно зазначають М.І. Іншин та В.І. Щербина, колосальне значення для правильного застосування норм трудового права має судова практика [19, с.60]. Під судовою практикою О.М. Ярошенко розуміє не діяльність судів по розгляду конкретних справ, а її результат. Судова практика становить собою досвід індивідуально-правової діяльності суддів, що складається у процесі застосування права при вирішенні юридичних справ. Поява нормативних приписів судової практики зумовлена передусім тим, що при застосуванні абстрактних законодавчих норм у реальних життєвих обставинах суди змушені трактувати, деталізувати їх, внаслідок чого формуються більш конкретні правила [21, с.18]. До теперішнього часу серед учених і практиків точиться гостра дискусія щодо визнання судової практики одним із джерел права. З означеною вище проблемою корелюється й інша – це проблема тлумачення правових приписів та визначення суб'єктів уповноважених на офіційне тлумачення норм трудового права. М.І. Іншин та В.І. Щербина, зазначають, що тлумачення норм права – це інтелектуальна вольова діяльність із з'ясування і роз'яснення змісту і смислу норм права. Тому значення актів Верховного і Конституційного суду в нинішніх умовах важко переоцінити [19, с.60]. В оцінці значення актів цих судових інстанцій ми цілком погоджуємося з вищеназваними науковцями відносно позиції, що суди можуть лише долати прогалини в кожному конкретному спорі, виробляти певну судову практику – правові положення. Однак, акти тлумачення права, прийняті Верховним чи Конституційним судом, ніяк не можна розцінювати як результат правотворчості, а таким чином і джерелами права. Судова практика виробляє, викристалізує деякі нові правоположения, які не є нормами права, але можуть враховуватися судами при розгляді однорідних справ.

Верховний Суд України може давати обов'язкові керівні роз'яснення з питань, що виникають при розгляді справ судами. Для правильного й одноманітного регулювання трудових відносин мають важливе значення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р., «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 р., «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р., «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» від 24 грудня 1999 р. та ін [18, с.73]. Так, Пленум Верховного Суду України в пункті 8 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9 роз'яснив: з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не має права відмовити особі у прийнятті позовної заяви лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку [14].

Аналіз чинного законодавства України та відповідної судової практики свідчить про те, що працівники, яких було звільнено з роботи, незалежно від підстав припинення трудового договору, досить активно реалізують своє право на звернення до суду з позовом про поновлення на роботі.

Постанова Верховного Суду України (ВСУ) від 2 квітня 2014 року у справі за № 6-19цс14 [10] передбачає, що відповідно до положень ст. 23 КЗпП України трудовий договір може бути безстроковим, та строковим (на визначений строк або на строк виконання певної роботи). У ст. 36 КЗпП України зазначаються загальні підстави для припинення трудового договору з наступною нормативною регламентацією у відповідних статтях КЗпП України. У той же час, серед підстав припинення трудового договору, зазначених у даній статті, є закінчення строку трудового договору, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення. Однак, згідно зі ч. 3 ст. 40 КЗпП України не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за пунктом 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації. Судова практика не однозначно визначала можливість звільнення працівника, який працює за строковим договором, що перебуває на лікарняному або у відпустці. Остаточну крапку в цьому питанні було поставлено у квітні 2014 року Верховним Судом України. Так, Верховний Суд зазначив, що ч. 3 ст. 40 КЗпП України щодо неможливості звільнення працівника, в період тимчасової непрацездатності такого працівника або в період відпустки, повинна застосовуватися саме в контексті ст. ст. 40, 41 КЗпП України (у випадках розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця), а тому виходить, що звільнення у зв'язку із закінчення строку трудового договору не можна розцінювати як звільнення з ініціативи роботодавця, оскільки це є

самостійною підставою, що визначена в п. 2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України. Інший приклад стосується звільнення працівників, з якими укладені контракти, під час перебування таких працівників на лікарняному. В Постанові ВСУ від 31.10.2012 року (справа за № 6-156цс12) [11] зазначено, що відповідно до п. 8 ст. 36 КЗпП України підставою припинення трудового договору передбачено підстави, зазначені в контракті. На контрактну форму трудового договору не поширюється положення ст. 9 КЗпП України про те, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними. Не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за п. 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці. У пункті 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» містяться роз'яснення про недопустимість звільнення працівника в період тимчасової непрацездатності, а також у період перебування у відпустці (ч. 3 ст. 40 КЗпП України), які стосуються як передбачених ст. ст. 40, 41 КЗпП України випадків, так й інших випадків, коли розірвання трудового договору відповідно до чинного законодавства провадиться з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Разом з тим зміст поняття «розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу» розкрито законодавцем у п. 4 ст. 36 КЗпП України, до якого віднесено лише звільнення з підстав, передбачених ст. ст. 40, 41 КЗпП України. Це виключає охоплення змістом терміну «розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу» будь-якого іншого звільнення, підстава якого не зазначена в ст. ст. 40, 41 КЗпП України або яке законодавець спеціально не визначив як розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Досить цікаве рішення було прийняте Верховним Судом України по справі щодо можливості працівника посилаючись лише на факт порушення трудового законодавства звільнятися за ч. 3 ст. 38 КЗпП України з виплатою вихідної допомоги в розмірі трьохмісячного середнього заробітку (Постанова ВСУ від 31 жовтня 2012 року у справі за № 6-120цс12) [12]. Так, за наявності факту порушень законодавства про працю працівник має підстави для реалізації передбаченого ч. 3 ст. 38 КЗпП України права на розірвання трудового договору у визначений ним строк з отриманням вихідної допомоги. Для визначення правової підстави розірвання трудового договору значення має сам лише факт порушення законодавства про працю, що спонукало працівника до розірвання трудового договору з власної ініціативи, а не поважність чи неповажність причин такого порушення та істотність порушення трудових прав працівника. Працедавець не вправі самостійно змінювати визначену працівником причину звільнення з роботи. Слід зазначити, що порушення трудового законодавства мають стосуватися саме конкретного працівника, а не абстрактних порушень, в тому числі інших працівників. В такій ситуації, роботодавець позбавлений ефективних правових засобів захисту від дій недобросовісного працівника, який звільняється саме з підстав порушення трудового законодавства, та який вимагає виплату вихідної допомоги. Складається доволі цікава ситуація, коли роботодавець звільняє працівника за його заявою на підставі ч. 3 ст. 38 КЗпП України та звертається до суду з позовом про зміну формулювання звільнення, а з огляду на підходи та загальний рівень суддів загальних судів, залишається лише сподіватися на те, що судді будуть застосовувати системний аналіз з прив'язкою до законів логіки [2].

Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України мають форму постанов, містять тлумачення норм права і орієнтують судову практику на правильне і однакове розуміння законодавства. Як зазначає Н.Б. Болотіна, роз'яснення Верховного Суду України з питань судової практики нерідко заповнюють прогалини правового регулювання. Так, велике значення для застосування законодавства про трудовий договір має постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. №9 «Про практику розгляду судами трудових спорів», [15] котра містить поняття переведення на іншу роботу (п. 31), прогулу без поважних причин (п. 24) і багато інших важливих положень [1, с.123]. Відповідна Постанова буквально насичена процедурними нормами стосовно порядку звільнення працівників. Так наприклад, при розгляді справ про звільнення за п. 2 ст. 36 КЗпП України судам слід враховувати що звільнення з цих підстав вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (або понад три роки, але не більше, ніж до 6 років, якщо дитина за медичним висновком в цей період потребує домашнього догляду), одиноких матерів (жінка, яка не перебуває у шлюбі і у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька або запис про батька зроблено в установленому порядку за вказівкою матері, вдова, інша жінка, яка виховує і утримує дитину сама) при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда

провадиться з обов'язковим працевлаштуванням (ч.3 ст.184 КЗпП). Не може бути визнано, що власник або уповноважений ним орган виконав цей обов'язок по працевлаштуванню якщо працівниці не була надана на тому ж або на іншому підприємстві (в установі, організації) інша робота або запропонована робота, від якої вона відмовилась з поважних причин (наприклад, за станом здоров'я). Передбачені ч.3 ст.184 КЗпП України гарантії поширюються і на випадки звільнення у зв'язку з закінченням строку договору зазначених працівників, коли вони були прийняті на сезонні роботи (п.9 Постанови). Відповідно до п. 10 цієї ж Постанови припинення трудового договору за п.6 ст.36 КЗпП України при відмові працівника від продовження роботи зі зміненими істотними умовами праці може бути визнане обгрунтованим, якщо зміна істотних умов праці при провадженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою викликана змінами в організації виробництва і праці (раціоналізацією робочих місць, введенням нових форм організації праці, у тому числі, перехід на бригадну форму організації праці і, навпаки, впровадженням передових методів, технологій тощо). Пункт 18 передбачає, що при розгляді справ про поновлення на роботі судам необхідно з'ясувати, з яких підстав проведено звільнення працівника згідно з наказом (розпорядженням) і перевіряти їх відповідність законові. Суд не в праві визнати звільнення правильним, виходячи з обставин, з якими власник або уповноважений ним органне пов'язували звільнення. Якщо обставинам, які стали підставою звільнення, в наказі (розпорядженні) дана неправильна юридична кваліфікація, суд може змінити формулювання причин звільнення і привести його у відповідність з чинним законодавством про працю. В деяких випадках, як зазначає П.Д. Пилипенко, якщо застосування аналогії розглядати як спосіб заповнення прогалин у праві, то положення абзацу шостого п.19 згадуваної Постанови відповідає таким вимогам. Він передбачає, що в разі звільнення працівника, який відмовився укласти договір про повну матеріальну відповідальність, слід керуватися п. 1 ст. 40 КЗпП України, тобто звільнити його за скороченням штатів, тоді як фактичного скорочення штатів не відбувається. Тим самим роботодавець у випадку відмови працівника від укладення договору про повну матеріальну відповідальність має право без звернення до суду розірвати з ним трудовий договір, посилаючись на п. 1 ст. 40 КЗпП України [6, с.92-93].

Висновок.

Таким чином, процедурні норми з припинення трудового договору можна визначити як норми, які впорядковують, забезпечують і гарантують процес реалізації матеріальних норм трудового права, а також прав працівників, роботодавців та інших учасників трудових правовідносин в сфері припинення трудового договору, за допомогою різних засобів і способів.

Поряд з кодифікованим актом про працю, важливу роль в правовому механізмі процедурно-правового забезпечення трудових прав працівників в сфері припинення трудових прав відіграють інші закони, постанови, положення, правила, інструкції, затверджені указами Президента України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики, іншими міністерствами та відомствами

Чітка процедурна регламентація зазначених норм, сприяє попередженню можливих розбіжностей між працівником і роботодавцем, служить одним із профілактичних засобів, що попереджають виникнення трудових спорів, а також засобом запобігання порушень прав найманих працівників.

Список використаних джерел:

1. Болотіна Н.Б. Трудове право України : Підручник. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. 860 с.

2. Власов Є. Огляд судової практики //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krapkasud.blogspot.com/ 2015/07/blog-post_21.html

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. (із змінами на 01.01.2017 р.) //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page

4. Закон України «Про державну службу» від 10.12.1975 р. (із змінами на 01.01.2017 р.) //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19

5. Кодекс Законів про працю України від 10.12.1971 р. (із змінами та доповненнями станом на 07.01.2017 р.) //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08

6. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: Монографія. – Львів: Видавничий центр Львів. Національного ун-ту імені Івана Франка. – 1999. – 214 с.

7. Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників від 19.03.1994 р. №170 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/170-94-п

8. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України від 10.12.2008 р. №1153/2008. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ 1153/2008

9. Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, затв. Наказом Мінпраці, Мінюсту та Мінфіном від 28.06.1993 р. №43. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rdestet.ho.ua/normbase/poloj_43%20pro%20umovi%20rab% 20za%20sum.htm

10. Постанова Верховного Суду України від 2 квітня 2014 року у справі за № 6-19цс14. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www. scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/325A95EC9C48091C2257CB0 001C21B1

11. Постанова ВСУ від 31.10.2012 р. у справі за № 6-156цс12 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(doc uments)/C06DB9C26BEFF9E5C2257B2000352390

12. Постанова ВСУ від 31 жовтня 2012 р. у справі за № 6-120цс12 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.scourt.gov.ua/clients /vs.nsf/0/.../6-120цс12.doc

13. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. (із змінами станом на 07.01.2017 р.). //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

14. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 010.11.1996 р. № 9 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/v0 009700-96

15. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Плануму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. №9 (в ред. від 25.05.1998 р.) //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/v0009700-92

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Стріхаря Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237^1 цього кодексу: Справа № 1-5/2012 від 22 лютого 2012 р.) //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ccu.gov.ua:8080/uk/doccatalog/list?currDir=172554

17. Типова форма контракту з керівником підприємства, що є у державній власності, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1995 р. №597. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // zakon3. rada.gov.ua/laws/show/597-95-п

18. Трудове право : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.] ; за ред. В.В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – 496 с.

19. Трудове право України: підручник // Іншин М.І., Щербина В.І. – Харків: Диса плюс, 2014. – 500 с.

20. Щодо звільнення сумісника в разі прийняття основного працівника: Лист Мінсоцполітики України від 28.10.2016 р. №401/06/186-16 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders /ministry-of-labor-and-social-policy/8865-401.html

21. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.05 /О.М. Ярошенко; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. - Х., 2007. - 38 с.

УДК 349.2

ВОЛИНЕЦЬ В.В.

РЕФОРМА ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ

У статті проаналізовано окремі новації Трудового кодексу Франції, внесені французьким законодавцем у ході реформи трудового законодавства 2016–2017 років. Здійснено порівняння окремих нових положень французького кодифікованого закону про працю та проекту Трудового кодексу України. Окреслено тенденції реформування трудового законодавства у ФР та Україні та сформульовано пропозиції щодо запозичення позитивного досвіду з реформування ФР.

Ключові слова: *реформа трудового законодавства, трудове право Франції, трудовий договір, трудові правовідносини, проект ТК України, профспілки, робочий час, оплата праці.*

В статье проанализированы отдельные новации Трудового кодекса Франции, внесённые законодателем в ходе реформы трудового законодательства в 2016–2017 годах. Произведено сравнение отдельных новых положений французского кодифицированного закона о труде и проекта ТК Украины. Очерчены тенденции реформирования трудового законодательства в ФР и в Украине, и сформулированы предложения относительно заимствования позитивного опыта реформирования в ФР.

Ключевые слова: *реформа трудового законодательства, трудовое право Франции, трудовой договор, трудовые правоотношения, проект ТК Украины, профсоюзы, рабочее время, оплата труда.*

The article analyzes the certain novations in the Labour Code of France, made by the French legislator in the course of the labour legislation reform during 2016-2017. A comparison is made of some new regulations of French codified employment law and draft Labour code of Ukraine. The tendencies of labour legislation reforming in FR and Ukraine have been determined, and the proposals according the positive experience of FR reforms adaption have been formulated.

Key words: *labour legislation reform, employment law of France, labour contract, labour legal relationship, draft Labour Code of Ukraine, trade unions, working time, remuneration of labour.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, відходячи від підходів розуміння трудового права як результату «класової боротьби», сучасні законодавці різних європейських країн під впливом масштабного перегляду теорії трудового права та тиском т. зв. «законів» ринкової економіки все далі видозмінюють цю галузь права, роблячи її ринково орієнтованою. Тому, у той час, коли в Україні до сих пір робляться спроби реформування трудового законодавства, в ході яких законодавцем переглядаються норми пострадянського законодавства, в державах Європейського Союзу, стати членом якого ми намагаємося вже тривалий час, відбуваються законодавчі реформи, котрі фактично трансформують трудове право в право ринку праці.

На порядку денному парламенту нашої держави стоїть питання про прийняття проекту нового кодифікованого законодавчого акту про працю, який неоднозначно сприймається багатьма українськими теоретиками та практиками. Наголошується на тому, що в законопроекті передбачено норми, котрими знижуються гарантії захисту трудових прав, інтересів працівників, а також неякісні проектні норми, що можуть загрожувати забезпеченню прав працівників у перспективі [див. напр.: 1, с. 99–100; 2, с. 93–94; 3, с. 36]. Однак, чи це дійсно так, адже трудове

© ВОЛИНЕЦЬ В.В. – доктор юридичних наук, доцент кафедри трудового права, права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

право та окремі його інститути з моменту проголошення незалежності України проходили різні етапи свого становлення, поступово орієнтуючись на принципи ринкової економіки та віддаляючись від радянського та вже пострадянського трудового права у напрямку побудови європеїзованого трудового права [4, с. 38–39], доцільно проаналізувати, особливо в світлі тих тенденцій щодо змін сутності та значення трудового права, які відбуваються у світі.

Відтак, особливий науковий та практичний інтерес викликає досвід інших країн в сфері проведення реформ трудового законодавства. В даному науковому дослідженні увага приділяється реформуванню трудового законодавства Французької Республіки, яке здійснюється, починаючи з 2016 та фактично триває по сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень. Переосмислення українського трудового законодавства та оптимізація цього процесу з урахуванням основних тенденцій реформування законодавства про працю провідних європейських держав вже були предметом дослідження В.С. Венедіктова, Н.Л. Бондаренко-Зелінської, М.М. Грекової, М.І. Іншина, А.Ю. Коротких, А.І. Лозового, О.Л. Омельченка, М.М. Чабаненка, В.Р. Шишлюка, В. І. Щербини та багатьох інших вчених в галузі трудового права та суміжних галузей права. Водночас, питання реформування трудового права Французької Республіки останніх двох років ще не досліджувалось українськими вченими. Хоча шлях, яким пішов французький законодавець під час реформи, буде безумовно цікавим та пізнавальним для українських вчених і розробників проекту ТК України, оскільки саме на прикладі цієї держави можемо спостерігати яскраву трансформацію соціально спрямованого трудового права у право ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід відзначити той факт, що трудове законодавство Франції, будучи багато в чому схожим із українським законодавством про працю, разом з тим, в ще дореформений період характеризувалося низкою концептуальних відмінностей, котрі сукупно були збільшені у ході означеної реформи. Зокрема, Трудовий кодекс Французької Республіки [5] передбачав наступне: комплексне регулювання, нарівні з індивідуальними та колективними трудовими правовідносинами, суміжних правових відносин (щодо сприяння зайнятості та працевлаштування працездатного населення; щодо професійної підготовки працівника протягом всього його життя; процесуальні трудові правовідносини); беручи до уваги економічну доцільність (або ж зниження обсягу робочих годин), роботодавець міг змінити трудовий договір за власною ініціативою без згоди працівника; в трудовому договорі або окремим документом роботодавець міг укласти з працівником угоду про уникнення конкуренції, в силу якої працівник брав на себе юридично значимий обов'язок протягом певного періоду після звільнення не наматися на роботу на конкуруючі підприємства, не створювати аналогічну компанію, а також не розголошувати конфіденційну інформацію, що стала йому відома в процесі реалізації ним трудової функції; роботодавець не обмежувався вичерпним переліком варіантів і підстав припинення з працівником трудових правовідносин (за власною ініціативою), приймаючи до уваги той факт, що будь-яке звільнення працівника, що визнається економічно обґрунтованим, не може у жодному разі оспорюватись звільненим працівником тощо.

Як можна побачити з викладеного, трудове право Франції не в повній мірі орієнтується виключно на працівника, що є цілком закономірним, адже, як зазначає М.І. Іншин, ринкові відносини у цій державі повністю пронизують національне трудове законодавство [6, с. 140–141]. Захищаючи права працівника, французький законодавець також не ігнорує прав роботодавців, в розширенні прав яких в нашій країні часто бачиться погіршення становища працівника, що цілком закономірно, адже загальновідомо: в Україні у періоди криз роботодавцями здійснюються масштабні порушення трудових й інших прав працівників. Однак, подібна реакція роботодавців на кризові явища також має місце і у Франції, незважаючи на що законодавцем в 2016–2017 роках була проведена реформа, котра передбачала також значне розширення прав роботодавців.

Серед множинних змін ТК Французької Республіки, обумовлених реформою трудового законодавства останніх років, проаналізуємо наступні:

1. Переосмислення соціального діалогу та ролі колективних угод. У всьому світі на сьогоднішній день спостерігається масштабне послаблення ролі профспілок у питанні правового регулювання праці і захисту трудових прав і законних інтересів працівників. Не стала винятком з цієї тенденції і французька реформа трудового законодавства, наслідком якої є значне зменшення вагомості професійних спілок в республіці, хоча в цій державі, не в меншій мірі, ніж у соціалістичних державах профспілковий рух завжди вважався своєрідним «двигуном» еволюції трудового права.

В ході реформи у Кодексі були переглянуті підстави та процедура укладання колективних договорів, у результаті чого ці договори наразі можуть бути підписані профспілковою організаці-

єю, яка вже має об'єднувати не 30 % (як це передбачалось раніше), а 50 % осіб, що мають право голосу. Примітним в цьому є те, що до 1 вересня 2019 року відповідні правила укладання колективних договорів будуть застосовуватися лише щодо договорів, котрі встановлюють тривалість часу роботи та відпочинку працівника, а також тих, що регулюють питання зайнятості у Франції.

Що стосується проекту Трудового кодексу України (в редакції законопроекту, підготовленого до другого читання 24 липня 2017 року) [7], то слід мати на увазі, що цим документом правове регулювання колективних трудових відносин не переглядається, а у ст. 336 Проекту зазначається, що порядок розроблення, укладення та виконання колективних договорів та угод з метою сприяння регулюванню трудових відносин, соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців визначається законом, яким на сьогодні є Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року № 3356-XII [8] у редакції від 01 січня 2015 року. У ч. 1 ст. 3 зазначеного законодавчого акту встановлюється правило, відповідно до якого колективний договір укладається між роботодавцем з однієї сторони і одним або кількома профспілковими органами, а у разі відсутності таких органів – представниками працівників, обраними і уповноваженими трудовим колективом з іншої сторони. Порівнюючи цю норму законодавства із відповідними нормами пореформеного трудового законодавства Франції, а також, враховуючи існуючу практику укладання колективних договорів в Україні, вбачається доцільність у зміні її за французьким зразком, адже, досить часто профспілкові органи та представники працівників, насправді, можуть лише формально виступати за інтереси тих, кого вони представляють.

У той же час, важливо враховувати той факт, що ст. L2232-12 ТК Франції передбачаються інноваційні можливості впливу на процес регулювання праці працівників також і профспілок, членами яких є 30 % працівників. Ці профспілки, позбувшись у процесі реформи можливості укладати від імені працівників колективну угоду, тим не менш, були уповноважені законодавцем ініціювати проведення «референдуму» в межах відповідної компанії, у якій вони існують. Наголосимо, що ці профспілки можуть порушувати найрізноманітніші питання, котрі стосуються умов праці (а також безпосередньо стосуються відповідних працівників, тобто не є недійсними проблемами) і найбільш сприятливих умов їх вирішення. Вважаємо, що подібна модель може бути органічно запозичена українським законодавцем і відображена у Книзі 6 проекту ТК України.

2. Час роботи та відпочинку. Незважаючи на те, що реформа трудового законодавства у Франції здебільшого інтерпретується як така, що спрямована на захист інтересів роботодавців [9; 10], об'єктивним фактом також є й те, що ця реформа безпосередньо спрямована на розширення низки прав працівників, зокрема, щодо часу їх роботи та відпочинку. Так, якщо в дореформений період працівник міг реалізувати своє право на щорічну відпустку лише через рік, після того, як з ним було укладено трудовий договір, то вже з 2017 року французькі працівники можуть йти у відпустку відразу ж після виникнення трудових відносин.

Що стосується України, то в ч. 1 ст. 183 проекту ТК України передбачається, що право працівника на щорічні основну та додаткову трудові відпустки повної тривалості в перший рік роботи настає лише після закінчення шестимісячного строку безперервної роботи. Тобто законопроект у цій частині відтворює правило, встановлене у ч. 5 ст. 10 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР [11] у редакції від 11 червня 2016 року. Приймаючи до уваги три підходи до темпоральних рамок реалізації права працівників на щорічну відпустку у Франці (до реформи – після спливу одного року безперервної роботи, а сьогодні – одразу після укладання договору) та в Україні (після 6 місяців безперервної роботи), вважаємо, що підхід українського законодавця є найбільш оптимальним, адже: 1) надання працівнику можливості реалізувати своє право після одного року безперервної роботи є надмірним для самого працівника; 2) можливість працівника реалізувати своє право на відпустку одразу після укладання трудового договору є надмірним для роботодавця, котрий наймає працівників тоді, коли в них є виробнича та/або організаційна потреба, котра залишається протягом періоду підбору працівника, його стажування тощо, і саме тому ризик для роботодавця, що може виражатись у додатковому продовженні строку очікування праці найманого працівника (якщо працівник одразу йде у відпустку), потенційно загрожує нормальному функціонуванню відповідного підприємства; 3) надання працівнику можливості йти у щорічну відпустку, незважаючи на те, що працівник не відпрацював відповідний період, пропорційно якому йому надається відпустка (відповідна «частина» цієї відпустки), привносить у трудові правовідносини суттєвий дисбаланс, і є таким, що не ґрунтується на принципі справедливості.

Поряд із тим, слід звернути увагу на те, що ТК Французької Республіки у ст.ст. L3121-18 та L3121-19 передбачає можливість для роботодавця щоденно продовжувати робочий час праців-

ника не до 10 годин, а до 12 годин (з огляду на виробничі та організаційні потреби), однак, якщо ця можливість додатково підтверджується колективною угодою. Примітним в цьому питанні є те, що цією ж тенденцією йде також і український законодавець. Зокрема, в ч. 1 ст. 141 проекту ТК України зазначається, що тривалість щоденної роботи в межах робочого тижня, як правило, має бути однаковою, однак, колективним договором може бути продовжена тривалість щоденної роботи, проте, не більш як до 12 годин, за умови дотримання установленої тривалості робочого часу, визначеної законом. Тим не менш, вважаємо доцільним додатково доповнити цю норму законопроекту правилом про те, що збільшення меж режиму робочого часу з 8 до 12 годин має бути об'єктивно виправданим виробничими чи організаційними потребами підприємства (таким чином, ми змогли би обмежити можливості роботодавця у зловживанні відповідним його правом). Між тим, у ч. 2 зазначеної проектної статті також передбачаються граничні межі робочого часу окремих категорій працівників (тобто, до них наведене правило не застосовне): для працівників віком від 15 до 16 років – 5 годин, віком від 16 до 18 років – 7 годин; учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, які у вільний від навчання час виконують легшу роботу, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процес навчання, віком від 14 до 16 років – 2,5 години, віком від 16 до 18 років – 4 години; для працівників з інвалідністю – відповідно до медичного висновку, виданого у встановленому порядку.

У зв'язку із новими вимогами французького трудового законодавства до граничних меж режиму робочого часу працівника, в ТК ФР також було збільшено максимальну кількість годин тривалості робочого тижня. Відповідно до ст.ст. L3121-20–L3121-22 Кодексу працівник має працювати у середньому 44 години на тиждень, проте, роботодавець може зобов'язати працівника працювати також 48 годин, а за окремих обставин (головним чином, за наявності дозволу відповідних органів державної влади) тривалість робочого тижня може також бути збільшена до 60 годин на тиждень. Зважаючи на викладене та підхід українського законодавця до меж режиму роботи працівника, стандартів надурочних робіт, вважаємо, що нововведення у ТК Французької Республіки є досить надмірними та, більш того, не в достатній мірі відповідають європейському трудовому праву. Тому, вважаємо більш прогресивним у цьому напрямку українське проектне законодавство. Приміром, у ч. 1 ст. 235 проекту ТК України передбачається, що у разі застосування почасової форми оплати праці надурочні роботи (тобто, проводяться понад денну норму робочого часу, встановлену законом, графіком виходу на роботу, і понад норму робочого часу за обліковий період) мають оплачуватись у подвійному розмірі. Більш того, якщо протягом року працівником відпрацьовано надурочно більше 120 годин, оплата за відпрацьовані понад цю норму години проводиться у потрійному розмірі не пізніше 15 січня наступного року. Також, доцільно звернути увагу на те, що Проектом у ч. 4 згаданої статті передбачається, що надурочні роботи, крім підвищеної оплати за їх виконання відповідно до ч.ч. 1 та 2 ст. 235 законопроекту, компенсуються також наданням працівнику іншого дня для відпочинку (відгулу).

Поряд із тим, дещо пом'якшують надмірність зазначених законодавчих правил, встановлених у ТК ФР, ст.ст. L3121-53–L3121-69 Кодексу, в яких законодавцем передбачається можливість для сторін трудового договору врегульовувати у договірному порядку питання застосування праці працівника понаднормово, у зв'язку із чим працівник не може вимагати також підвищеної заробітної платні, коли його залучають до понадурочної праці. Означене залучення працівника до праці не може бути довільним у часі. Відповідно, у договорі (в сенсі ст. L3121-64 Кодексу) має чітко визначатись як граничний об'єм часу праці працівника за певний період, що є більшим за той час, який передбачений Кодексом, так і оплата за надурочну працю.

Слід враховувати специфіку трудового законодавства Франції у частині надурочних робіт та робіт у вихідні й святкові дні в дореформений та післяреформений періоди. Французьке законодавство не встановлювало обов'язку сплачувати працівнику підвищену заробітну плату, приміром, за нічні роботи (звісно, якщо інше не передбачалось колективними договорами та угодами на підприємстві) та за виконання трудових обов'язків у святкові дні, за виключенням 1 травня (праця у цей день повинна оплачуватись працівнику не менше як у подвійному розмірі).

На відміну від французької реформи трудового законодавства в означеній частині, українське проектне законодавство про працю є більш соціально направленим, зважаючи на правову культуру українського народу та правову традицію. Зокрема, у ст. 233 проекту ТК України передбачається, що робота працівника у нічний час (з двадцять другої до шостої години) оплачується в підвищеному розмірі, що встановлюється генеральною, галузевою (міжгалузевою) угодами, колективним договором або нормативним актом роботодавця. Проте, у будь-якому разі, вказане підвищення розміру заробітної плати не може становити менше 20 % тарифної ставки (окладу), по-

садового окладу (ставки заробітної плати) за кожну годину. Окрім того, у ч. 1 ст. 236 законопроекту зазначається, що робота у вихідний день, день державного (Новий рік, Міжнародний жіночий день, Міжнародний день солідарності трудящих, День Перемоги, День Конституції України, День незалежності України, День захисника України) або релігійного (Різдво Христове, Великдень, Трійця) свята чи день, що є для працівника вихідним (у сенсі ст. 161 цього законопроекту), оплачується в подвійному розмірі: у разі застосування відрядної форми оплати праці – за подвійними відрядними розцінками; у разі застосування почасової форми оплати праці – у подвійному розмірі, виходячи з установленої тарифної ставки (окладу), посадового окладу. Також у цій соціально направленій нормі вказується, що якщо робота в день державного або релігійного свята проводиться понад норму робочого часу (у зв'язку з відмовою працівника від надання іншого дня відпочинку), оплата здійснюється понад визначений оклад (якщо основна заробітна плата працівника встановлена у формі місячного окладу) або як за робочий час, відпрацьований понад норму робочого часу, або відповідно до розцінок і рівня виконання норми праці (у разі застосування відрядної форми оплати праці).

Висновки. Сучасні тенденції реформування трудового законодавства в європейських державах вказують на те, що відбувається процес трансформації трудового права в право ринку праці, котре позбавляється складової «класової боротьби», а також, певним чином, соціальної спрямованості цієї галузі права. Приклад реформування законодавства про працю у Франції в 2016 та 2017 роках є яскравим прикладом подальшого переосмислення ідеї балансу інтересів сторін трудових правовідносин із захистом державою тільки працівника на забезпечення інтересів роботодавців. На відміну від тенденцій розвитку трудового права Франції, хоча українське проектне законодавство про працю є досить європеїзованим (наближеним до вимог трудового права Європейського Союзу), однак, не відмовляється від тих соціальних здобутків, що були досягнуті робітничими та профспілковими рухами, починаючи з кінця XIX ст. Попри вказану критичну різницю у концептуальних підходах французького та українського законодавців до врегулювання трудових правовідносин, слід визнати, що окремі новації Трудового кодексу Франції (щонайперше, правила представництва працівників та можливості для ініціювання та проведення «референдумів» у межах місця роботи працівників) доречно було би передбачити у проекті Трудового кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Коротких А.Ю. Порядок застосування матеріальної відповідальності до державних службовців. // Право та інновації. Харків. 2016. № 3 (15). С. 99–102.

2. Чабаненко М.М. Деякі проблеми чинного й перспективного правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах України. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Дніпро. 2017. Вип. Спец. Ч. 1. С. 92–95.

3. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору внаслідок смерті працівника або роботодавця - фізичної особи за законодавством України і Польщі. // The scientific heritage. Budapest. 2017. № 11 (11). С. 34–38.

4. Гладкий В.В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответственность»: исторический контекст. // Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав-Хмельницкий. 2017. Вып. 4 (24). Ч. 9. С. 37–50.

5. Code du travail: la Loi en France du 28.12.1910 (Dernière modification 1.09.2017). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/download_code_pdf.do?cidTexte=LEGITEXT000006072050&dlType=pdf (дата звернення: 1.09.2017).

6. Іншин М.І. Особливості мотивації працівників в ЄС. // Часопис Київського університету права. Київ. 2015. Вип. 2. С. 140–143.

7. Трудовий кодекс України: Проект Закону України від 27.12.2014 р. у редакції, підготовленій до другого читання 24.07.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401=431270 (дата звернення: 25.08.2017).

8. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36. Ст. 361.

9. Miné M. La négociation de l'égalité à l'épreuve des réformes du Code du travail. // Travail, genre et sociétés. Paris. 2017. Vol. 1. № 37. P. 133–136.

10. Méda D. La question du travail départage-t-elle encore la gauche et la droite? // Regards croisés sur l'économie. Paris. 2017. Vol. 1. № 20. P. 13–21.

11. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 2. Ст. 4.

УДК 349.2

ГАНЖА О.О.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторське тлумачення поняття «концепція правового регулювання службової кар'єри в органах поліції». Розкрито бачення законодавця та ряду вчених стосовно існуючих проблем у сфері правового регулювання службової кар'єри в органах поліції. Запропоновано власне розуміння структури та змісту Концепції розвитку правового регулювання службової кар'єри в органах поліції, яка має бути прийнята вітчизняним законодавцем.

Ключові слова: *концепція, розвиток, правове регулювання, службова кар'єра, Національна поліція України.*

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых, сформировано авторское видение относительно толкования понятия «концепция правового регулирования служебной карьеры в органах полиции». Раскрыто видение законодателя и ряда ученых по поводу существующих проблем в сфере правового регулирования служебной карьеры в органах полиции. Предложено собственное видение структуры и содержания Концепции развития правового регулирования служебной карьеры в органах полиции, которая должна быть принята отечественным законодателем.

Ключевые слова: *концепция, развитие, правовое регулирование, служебная карьера, Национальная полиция Украины.*

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, formed the author's vision for the interpretation of the concept of "the concept of legal regulation of career in the police." The vision of the legislator and a number of scholars on the existing problems in the field of legal regulation of career in the police is revealed. His own vision of the structure and content of the Concept for the development of legal regulation of career in the police, which should be adopted by the domestic legislator.

Keywords: *concept, development, legal regulation, career, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Службова діяльність працівників правоохоронних органів, зокрема працівників поліції є суспільно важливою, основне місце в ній посідають завдання забезпечення суспільного правопорядку, що обумовлено підвищеними вимогами до активності працівників та їх мотиваційними особливостями. Професійна мотивація, зокрема, працівників поліції являє собою процес і результат формування професійно-значущих мотивів, виникненню яких сприяють усвідомлення працівником суспільної значущості служби, яку він несе, визначення смислової складової своєї службової діяльності, реалізації в ній можливостей та суспільне визнання діяльності й адекватна система стимулів [1, с.55]. Разом із тим, варто відзначити, що на сьогоднішній день процес проходження служби в органах та підрозділах Національної поліції України є недосконалим, що обумовлює необхідність формування єдиної Концепції розвитку цього інституту.

Стан дослідження. Проблематика правового регулювання службової кар'єри в органах Національної поліції України неодноразово потрапляла у поле зору науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: П.М. Петровський, Н.І. Мельник, О.В. Поколодна, Д.Є. Денисенко, А.В. Келічавий, Є.Ю. Подорожній, Л.А. Дудко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових

© ГАНЖА О.О. – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 (Харківський національний університет внутрішніх справ)

здобутків, вчені занадто мало уваги приділяли концептуальним засадам покращення правового регулювання службової кар'єри в органах поліції.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати концепцію розвитку правового регулювання службової кар'єри в органах поліції.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що концепція – це насамперед головна, принципова думка на певний предмет, що, по мимо цілісного бачення, включає задум, спрямований на його перетворення в людській діяльності, виконує функцію вихідної основи чи конструктивного принципу його зміни. Саме практичною спрямованістю концепція відрізняється від теорії. Водночас відтворенням реального стану предмета концепція відрізняється від чистої методології, хоча й включає методологічний підхід [2, с.213]. Таким чином, концепція правового регулювання службової кар'єри в органах поліції – це особливий вид нормативно-правового акту, що приймається уповноваженим на це органом державної влади, та який містить: а) сукупність ідей про шляхи розвитку організаційних та правових засад відповідної сфери; б) систему поглядів на проблеми у досліджуваній сфері, а також вектори, за якими вони повинні бути вирішені; в) засади матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення службової кар'єри поліцейських.

Розмірковуючи про рекламу, як важливий чинник підвищення іміджу професії поліцейського, відмітимо що вона носить соціальний характер. Соціальна реклама є «нетиповою», оскільки, як відомо, рекламу створюють для того, щоб спонукати людину зробити якусь дію, наприклад купити товар. Мета ж соціальної реклами полягає в тому, щоб змінити ставлення громадськості до якої-небудь проблеми. Крім того, на відміну від комерційної реклами, інформація, що міститься в соціальній, зазвичай не є новою. Навпаки, чим більше адресат соціальної реклами обізнаний щодо теми соціального повідомлення, тим гостріше він реагує на нього, отже, тим результативнішою є рекламна кампанія [3, с.159]. Принцип соціальної реклами полягає в неможливості переслідування політичних або комерційних цілей, згадування певних марок, брендів, продуктів. Вона виконує ряд важливих ролей у суспільстві: 1) освітньо-виховна – формування моральних цінностей на основі показу певних моделей поведінки людей у тій чи іншій ситуаціях; 2) інформаційна – роз'яснення громадськості про важливі соціальні проблеми; 3) агітаційна – заклик до змін моделей поведінки у суспільстві для того, щоб вирішити конкретні соціальні проблеми; 4) комунікаційна – інформування про потребу в зміні певних соціальних норм, приписів, моделей поведінки; 5) естетична – розкриття соціальних проблем через високодуховні засоби та методи з метою вплинути на естетичний смак реципієнтів [4, с.5-6].

Відповідно до Закону України «Про рекламу», рекламодавцем соціальної реклами може бути будь-яка особа. Така реклама не повинна містити посилань на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця (крім випадків, коли рекламодавцем є громадське об'єднання чи благодійна організація або меценат фізичної культури і спорту (під час підготовки та проведення офіційних спортивних заходів), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами, крім реклами національних фільмів. На осіб, які безоплатно виробляють і розповсюджують соціальну рекламу, та на осіб, які передають свої майно і кошти іншим особам для виробництва і розповсюдження соціальної реклами, поширюються пільги, передбачені законодавством України для благодійної діяльності [5]. Необхідно відзначити, що соціальні рекламі в державах Західної Європи приділяється значна увага. «Бажаєте зробити кар'єру?» – цим риторичним питанням розпочинаються рекламні буклети, що розповсюджуються поліцейськими дільницями Великобританії. Служба в поліції має багато привабливих сторін, стверджують вони. Окрім можливості швидкого просування до високих командних чинів, високих умов оплати праці і хороших перспектив у плані пенсійного забезпечення, підкреслюється головне: не рутинна праця «з 9.00 до 17.00» на фабриці чи в офісі, а заняття для людини, здібної кинути виклик обставинам і підкорити їх своїй волі [6]. Реклама щодо прийому на службу в правоохоронні органи, справедливо відзначає Є.Ю. Подорожній, (навчання у вищих відомчих закладах освіти) за своєю сутністю є інформацією, спрямованою на досягнення суспільно корисних цілей, і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку, тобто, виходячи зі змісту ст. 1 Закону України «Про рекламу», є соціальною рекламою. Вона повинна активно використовуватись з метою підвищення іміджу та престижу професії працівника міліції [6].

Справедливим буде відзначити, що рекламна кампанія 2015 року, яка передувала утворенню Національної поліції, значно підсисала зацікавленість громадян до проходження служби в даному центральному органів виконавчої влади. Десятки тисяч молодих чоловіків та жінок були готові проходити службу в новій поліції. Вказане вище стало підтвердженням факту ефективнос-

ті соціальної реклами, як важливого чинника підвищення іміджу професії правоохоронця, зокрема поліцейського. Разом із тим, наразі рекламна кампанія органів поліції була фактично згорнута, що в умовах недостатнього кадрового забезпечення є негативним фактором.

З огляду на це, у Концепції розвитку правового регулювання службової кар'єри в органах поліції необхідно:

- по-перше, розробити новий план роботи щодо створення рекламної кампанії, спрямованої на підвищення іміджу професії працівника поліції. Зазначене дозволить залучити нові кадри до роботи в поліції та підвищить рівень конкуренції в даному органі та конкурентоспроможність працівників взагалі;

- по-друге, створити умови, за яких національні теле-радіо-компанії буду проявляти ініціативу у створення подібних проектів та їх реалізації.

З огляду на зазначене вище, наступним концептуальним напрямком покращення правового регулювання службової кар'єри в органах поліції є підвищення конкурентоспроможності професії взагалі та працівників, зокрема. А. Сміт розглядав конкуренцію як фактор регулювання суспільних і приватних інтересів, а також як ефективний засіб цінового регулювання [7; 8]: на основі теорії конкурентної ціни сформулював поняття конкуренції як суперництва, що підвищує ціни (при скороченні пропозиції) або зменшує ціни (при надлишку пропозиції); визначив основні умови ефективної конкуренції, що виключають наявність великої кількості продавців, вичерпну інформацію про них, мобільність використовуваних ресурсів; вперше показав, яким чином конкуренція, зрівнюючи норми прибутку, приводить до оптимального розподілу праці й капіталу між галузями; розробив елементи моделі досконалої конкуренції й теоретично довів, що за її умов можливо максимальне задоволення потреб; зробив істотний крок до формування теорії оптимального розподілу ресурсів в умовах досконалої конкуренції [7; 8].

Конкуренція, пише А.В. Келічавий – це рушійна сила ринкової економіки, яка спонукає до створення нових видів товарів та послуг, підвищення якості існуючих, зниження цін, економію обмежених ресурсів і підвищення соціально-економічного розвитку. Головною стратегічною метою є отримання та закріплення конкурентних переваг, які забезпечують лідерство на ринку. Конкуренція через реалізацію концепції лідерства призводить до появи все більш передових технологій, нових видів бізнесу і досягнення унікальних конкурентних переваг. Трансформація теорії конкуренції закладена в історії розвитку суспільства. Оскільки у самій природі ринкових відносин присутній динамізм, то й у науковому аналізі передбачається еволюційний розвиток теорії конкуренції, яка пройшла декілька етапів розвитку в історії економічної науки, збагачуючись і трансформуючись в нові моделі, що відповідають тому чи іншому рівню розвитку суспільства. Еволюція конкуренції закладена в історії розвитку суспільства, її сутність, форми і методи зазнають неперервних змін, що відбуваються у зв'язку з постійним удосконаленням і ускладненням суспільних відносин [9, с.63].

Що ж стосується сфери трудового права, то в межах представленої проблематики найбільш доцільно використовувати поняття конкурентоспроможності. Так, до прикладу, О. Савчук вказує, що конкурентоспроможність – здатність процесів суперництва досягати кращих результатів в деякій діяльності, сфері функціонування. Конкурентоспроможність підприємства повинна визначатися конкурентоспроможністю окремих видів продукції, яку воно випускає [10]. Конкурентоспроможність, на переконання Л.Н. Качалина, – це властивість об'єкта, яка характеризує ступінь відповідності техніко-функціональних, економічних, організаційних та інших характеристик об'єкта вимог споживачів, визначає частку ринку, яка належить даному об'єкту, і перешкоджає перерозподілу цього ринку на користь інших об'єктів [11].

Л.А. Дудко зазначає, що конкурентоспроможність слід визначати як поняття, що відображує ступінь привабливості, переваги, здатність відповідати високим вимогам конкурентного ринку, здатність витримувати порівняння, протиставлення суперникам у чітко окресленій сфері діяльності за конкретними ознаками, властивостями. А конкурентоспроможний спеціаліст – це працівник який має певні переваги щодо інших спеціалістів, що виконують аналогічну роботу, у виявленні якостей, властивостей, результатів особистої продуктивної діяльності для забезпечення максимальної ефективності роботи організації, підприємства, фірми [12, с.6; 6]. Поняття конкурентоспроможності в трудовій сфері може бути проаналізовано в аспекті реалізації потенційних можливостей працівників як з боку відповідності якісним і вартісним характеристикам, що користуються попитом на ринку праці у певний проміжок часу, так і з боку відповідності попиту на працівників певного професійно-кваліфікаційного рівня з боку держави. З цих позицій можливе виділення змісту як конкурентоспроможності працівника – поняття, що характеризує сукуп-

ність його потенційних характеристик, що відповідають умовам сучасної економічної кон'юнктури, так і конкурентоспроможність працівників як поняття, що характеризує реальні можливості реалізації цих потенційних характеристик в умовах коливання попиту на робочу силу та її пропозиції, що залежить загалом від рівня конкурентоспроможності в сфері праці [12, с.11; 6].

Таким чином, конкурентоспроможність працівника Національної поліції забезпечується низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, які в тому числі позитивно впливають на розвиток кар'єри відповідного службовця. Так, об'єктивними чинниками конкурентоспроможності є: вік, стать, зріст працівника; комунікабельність, особливості психіки (темперамент, особливості характеру, тощо). Щодо суб'єктивних чинників, то до них, на нашу думку, найбільш доцільно віднести: здатність до саморозвитку, об'єм знань, фізична підготовка, розуміння значущості та важливості його майбутньої професії.

Висновок. Проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що на сьогоднішній день розробка нової «Концепції розвитку правового регулювання службової кар'єри в органах поліції» має важливе та першочергове значення для вітчизняного законодавця. Останній нормативно-правовий акт повинен враховувати всі пропозиції та рекомендації, які були окреслені вище. Тож, вказана вище Концепція повинна визначати:

1. Мету Концепції, яка полягає у тому, щоб створити належні правові, організаційні, матеріальні, технічні, фінансові та інші умови для покращення процесу проходження кар'єри в органах та підрозділах Національної поліції України.

2. Відповідно до мети завданнями вказаної концепції є:

- розробити загальнодержавну програму підвищення іміджу професії поліцейського, яка має включати активну рекламну та просвітницьку діяльність;
- створення умов для підвищення конкурентоспроможності працівників поліції на ринку праці, що в свою чергу стане стимулом для розвитку службової кар'єри останніх;
- визначення напрямів покращення законодавства, зокрема трудового у контексті представленої проблематики;
- вирішення проблем, пов'язаних із наданням вищої освіти майбутнім поліцейським уповноваженими на це суб'єктами;
- покращення умов для підвищення кваліфікації працівників поліції;
- вдосконалення системи матеріально-технічного та фінансового забезпечення діяльності поліції взагалі, та кожного окремого працівника, зокрема.

3. Відповідно до окресленої мети, сформулювати напрямки, за якими слід вирішувати проблеми у досліджуваній сфері.

Прийняття окресленої вище Концепції, а також врахування запропонованих в ході дослідження змін та доповнень, дозволять сформувати діючу та ефективну державну політику, реалізація якої дозволить якісно покращити процес проходження служби в органах Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Соболєв В.О. Професійна мотивація працівників ОВС: вивчення та корекція: науково-практичний посібник. Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. 98 с.

2. Петровський П.М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління [Текст] : монографія/ П.М. Петровський Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. 252 с.

3. Поколодна О.В. Механізм вдосконалення взаємодії органів податкової служби з громадськістю: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / О.В. Поколодна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Х., 2007. 227 с.

4. Соціальна реклама як засіб психологічного впливу на свідомість підлітків / URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2017-2018/roboty/RiseAndShine.pdf

5. Про рекламу / Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/conv#Text

6. Подорожній Є. Ю. Правове регулювання конкурентоспроможності працівників органів внутрішніх справ України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Подорожній Євген Юрійович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2009. 183 арк

7. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции: пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. 472 с.

8. Денисенко Д.Є. Сутність та види конкуренції у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених / Д.Є. Денисенко // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 3. С. 58-60.

9. Келічавий А. В. Еволюція конкуренції: від зародження поняття до сучасних особливостей / А. В. Келічавий // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 5. С. 58-63

10. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва / О. Савчук // Економіст. М., 2001. № 12. С. 58–61.

11. Качалина Л. М. Конкурентоспособный менеджмент / Качалина Л. М. М. : Издательство Эксмо, 2006. 464 с.

12. Дудко Л. А. Конкурентоспроможність спеціаліста в умовах ринкової економіки: дис. … кандидата соц. наук : 22.00.04 / Дудко Людмила Андріївна. К., 2004. 192 с.

УДК 349.3

ГУБСЬКА Я.В.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

У межах статті науковцем досліджено наукові підходи вчених щодо визначення основних завдань соціального страхування на випадок безробіття та на основі проаналізованих тез виділено наступні види завдань соціального страхування на випадок безробіття: 1) економічні; 2) соціальні; 3) превентивні. Науковцем зазначено, що соціальне страхування спрямоване на створення відповідної соціальної системи здійснення захисту громадян, створення чітких механізмів для реалізації державної соціальної політики, забезпечення належних соціальних виплат. Особливу увагу у статті приділено завданням у сфері превентивної діяльності соціального страхування, що включає в себе збереження трудового потенціалу населення.

Ключові слова: *страхування, соціальне страхування, завдання, безробіття, забезпечення, захист.*

В рамках статьи ученым исследованы научные подходы ученых к определению основных задач социального страхования на случай безработицы и на основе проанализированных тезисов выделено следующие виды задач социального страхования на случай безработицы: 1) экономические; 2) социальные; 3) превентивные. Ученым указано, что социальное страхование направлено на создание соответствующей социальной системы осуществления защиты граждан, создание четких механизмов для реализации государственной социальной политики, обеспечения надлежащих социальных выплат. Особое внимание в статье уделено задачам в сфере превентивной деятельности социального страхования, которое включает в себя сохранение трудового потенциала населения.

Ключевые слова: *страхование, социальное страхование, задачи, безработица, обеспечение, защита.*

In the article researcher studied scientific approaches of scientists to identify the main tasks of social insurance against unemployment and analyzed on the basis on abstracts the following tasks of the Social Unemployment Insurance as: 1) economic; 2) social; 3) preventive. The scientists noted that social security will be an adequate system of social protection of citizens implementation, creation of clear mechanisms for implementing social policies, providing adequate social benefits. In the article a particular attention is

© ГУБСЬКА Я.В. – здобувач кафедри правознавства (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля)

paid to the task in the preventive activity of social insurance, which includes saving of labor potential of the population.

Key words: *insurance, social insurance, tasks, unemployment, provision, protection.*

Важливим елементом розвитку нашої держави є належне соціальне забезпечення своїх громадян. Формування цілісних орієнтирів у здійсненні соціального захисту осіб, розроблення відповідних концепцій соціального розвитку та захисту населення, форм та механізмів реалізації взаємодопомоги населенню, яке опинилося у складних життєвих ситуаціях, удосконалення засобів, форм та методів діяльності щодо подальшого забезпечення належного рівня соціальних стандартів осіб є необхідними напрямками створення системи соціального захисту населення всієї держави. На сьогодні досить важливою у сфері соціального захисту є діяльність відповідних страхових фондів, які акумулюють страхові внески на проводять виплату матеріальної допомоги застрахованим особам та надають їм різноманітні соціальні послуги. Важливу увагу слід приділити загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття, оскільки, як варто погодитися із думкою Н.М. Внукової, такому виду соціального страхування відведено центральну роль в системі соціального захисту населення. Науковець при цьому зазначає, що його існування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання відповідних страхових випадків [1, с. 20]. Ми погоджуємося із позицією вченого щодо того, що соціальне страхування можна розцінювати не тільки як важливий елемент захисту громадян, а також як необхідну складову політики у сфері подолання безробіття та бідності, реального відтворення трудового потенціалу у державі.

Зазначимо, що розвиток та удосконалення соціального захисту населення є досить обговорюваною проблемою нашого суспільства. Не виключенням є й питання подолання безробіття, діяльності органів влади та роботодавців у сфері підтримання належного соціального захисту осіб, які стати безробітними чи опинилися в умовах часткового безробіття. Зокрема питання соціального захисту населення на випадок безробіття у своїх наукових працях досліджувало ряд науковців, серед яких варто згадати: Н.Б. Болотіну, Г.В. Єфремову, Д.В. Карамишева, О.П. Кириленка, А.М. Колосок, С.О. Кропельницьку. Е.М. Лібанова, О.М. Палій, О.М. Прилипка, С.О. Сільченка, В.А. Скуратівського, Т.В. Солоджук , Я. Ф. Радиш та інших. Проте, на нашу думку, потребують подальшого наукового пошуку дослідження сутності загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, шляхи підвищення надання матеріальної допомоги та якості соціальних послуг, які здійснюються Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та удосконалення їх законодавчого закріплення. Для чіткого розуміння сутності загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття варто більш детально дослідити основні завдання цього виду страхування, що і обумовлює мету написання зазначеної статті. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється дослідження наукових підходів вчених щодо визначення основних завдань соціального страхування на випадок безробіття та на основі проаналізованих позицій вчених та власних міркувань визначено та охарактеризовано найбільш важливі, на нашу думку, завдання, які ставить перед собою загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

Зазначимо, що соціальне страхування на випадок безробіття виконує одну із найважливіших завдань держави – здійснення соціального захисту особи, яка опинилася у скрутному становищі. Досліджуючи завдання соціального страхування в цілому варто погодитися із позицію, згідно якої соціальне страхування як соціальна система ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, а також соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення [2, с. 122]. Отже, соціальне страхування спрямоване на створення відповідної соціальної системи здійснення захисту громадян, створення чітких механізмів для реалізації державної соціальної політики, забезпечення належних соціальних виплат тощо. Метою соціального страхування також варто назвати й визначення основ для функціонування системи органів державної влади при здійсненні соціального страхування осіб на випадок їх безробіття, розробленні ефективних механізмів та напрямків подолання такого негативного явища.

Основними завданнями соціального страхування, на думку Ю.А. Косарєва є гарантування соціального захисту в галузі соціального страхування, надання необхідної цільової допомоги найбільш соціально вразливим верствам населення у межах соціальної допомоги, обґрунтування основних видів соціального страхування, визначення мінімальних норм соціального захисту у разі втрати працездатності, визначення основних джерел фінансових надходжень до фондів соціального страхування [3, с. 282-283]. Ми погоджуємося із таким твердженням, оскільки завдання соціального страхування випливають із його сутності - здійснення захисту особи, шляхом встановлення певних державних гарантій, вчиненні активних заходів підтримки окремих категорій населення (в нашому випадку у випадку безробіття).

Досліджуючи основні завдання соціального страхування на випадок безробіття варто вкотре наголосити на тому, що соціальне страхування спрямовано на здійснення соціального захисту осіб, які втратили роботу, забезпечення надання гарантій застрахованим особам, які передбачені державою. Проте, ми вважаємо, що основне завдання соціального страхування не можна зводити виключно до забезпечення здійснення соціальних гарантій та здійснення соціального захисту застрахованих осіб. Соціальне страхування виконує й ряд інших важливих завдань, які зводяться до забезпечення стабільності економічної політики у сфері страхування та матеріального забезпечення осіб, здійснення превентивної діяльності у процесі подолання безробіття тощо.

Таким чином, ми пропонуємо завдання соціального страхування поділити на три важливих види: 1) економічні; 2) соціальні; 3) превентивні. Детально розглянемо їх.

Одним із перших видів завдань, які виконує соціальне страхування є економічні завдання. При дослідженні основних економічних завдань соціального страхування варто погодитися із позицією Б.В. Надточій. Науковець зазначає, що важко недооцінити його значення у суспільстві, оскільки соціальне страхування вирішує ряд важливих завдань: - формує грошові фонди, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних чи осіб, що не беруть участь у трудовому процесі; - забезпечує необхідну кількість та структуру трудових ресурсів, а також їхній розподіл відповідно до об'єктивних потреб розвитку суспільства; - скорочує розрив у рівні матеріального забезпечення непрацюючих і працюючих членів суспільства; - домагається вирівнювання життєвого рівня різних соціальних груп населення, не зайнятих в трудовому процесі [4, с. 32-33]. Про подібні економічні завдання соціального страхування зазнає Н.М. Внукова, яка наголошує, що система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання, а саме: 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин [5, с. 9]. Ми погоджуємося із твердженнями науковців, які зазначають, що соціальне страхування виконує й економічні завдання держави, що полягають у забезпеченні стабільного соціального розвитку держави, забезпеченні та формуванні грошових коштів відповідних страхових фондів. Основним завданням соціального страхування з точки зору економічного спрямування є вирівнювання життєвого рівня різних соціальних груп населення, що не залучені до трудового процесу; надання матеріальної допомоги соціально незахищеним верствам населення тощо. За допомогою соціального страхування на випадок безробіття певним чином здійснюється вирівнювання матеріального становища, яке існує у державі між тими особами, які працюють та тими особами для яких настав соціальний ризик.

Наступним завданням, яке виконує соціальне страхування на випадок безробіття є завдання, що тісно пов'язане із соціальним призначенням держави – забезпеченням належного соціального захисту своїх громадян. Соціальний захист громадян є одним із важливих напрямків розвитку суспільства, а тому до основних завдань, які стоять перед загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття віднесено:

1) встановлення соціальних гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян України, покращення їх соціального добробуту, які через виникнення соціального ризику чи страхового випадку, стали безробітними.

2) надання соціальної допомоги безробітнім, відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою безробітних, їх перепідготовкою та профорієнтацією з метою підвищення їх кваліфікації та адаптації до нових умов життя.

3) запобігання настанню негативних наслідків зі сторони незабезпечених верст населення, шляхом надання їм відповідної матеріальної допомоги та відповідних соціальних послуг. Подібне завдання у своїх працях виділяє й А.В. Кириченко, який зазначає, що основними завданнями соціального страхування є: формування грошових коштів на покрить витрат непрацездат-

них осіб та скорочення розриву у рівні матеріального забезпечення непрацюючих і працюючих громадян [6, с. 48].

Наступним важливим завданням, яке виконує соціальне страхування є здійснення превентивної діяльності. Наголосимо про важливість виділення такого виду завдань, оскільки у науковій літературі не достатньої уваги приділено здійсненню превентивної діяльності, яке виконує соціальне страхування. Більшість науковців виділяють основним завданням все ж таки забезпечення соціального благополуччя населення, нехтуючи при цьому важливістю здійснення профілактичних та превентивних дій у напрямку подолання як самого безробіття, так і його негативних наслідків. Про здійснення профілактичних заходів Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття зазначено у статті 7-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Зазначено, що при виникненні страхового ризику Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття може здійснювати заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків, у межах коштів, передбачених бюджетом Фонду на такі цілі. До профілактичних заходів належать: 1) фінансування витрат роботодавця на оплату праці працівників, яких з метою запобігання вивільненню тимчасово переведено за їх згодою на іншу роботу (до 6 місяців протягом року) за умови збереження за ними основного місця роботи; 2) фінансування витрат роботодавця на професійну перепідготовку або підвищення кваліфікації працівників, щодо яких є загроза вивільнення у зв'язку з реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, тимчасовим припиненням виробництва, за умови збереження за працівниками місця роботи; 3) інші профілактичні заходи, визначені правлінням Фонду [7].

У науковій літературі також наголошується на превентивній ролі соціального страхування на випадок безробіття. Так, при дослідженні особливостей організації державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічної нестабільності Ю.М. Маршавін зазначає, що сутність такого виду страхування полягає не тільки і не стільки у пасивній компенсації безробітному втраченого доходу, скільки у профілактиці безробіття, пом'якшенні його наслідків через сприяння прискоренню працевлаштування [8, с. 7]. Таким чином, до завдань у сфері превентивної діяльності соціального страхування ми пропонуємо віднести :

1) збереження трудового потенціалу населення, шляхом гарантування матеріального забезпечення та ефективного надання соціальних послуг особам, які втратили працездатність. Тобто, ми маємо на увазі те, що соціальне страхування сприяє збереженню трудового потенціалу держави, шляхом надання певної матеріальної та соціальної підтримки. Забезпечення осіб, які стали безробітними з незалежних від них обставин, як ми вже неодноразово зазначали, має досить вагоме значення, оскільки здійснюється не тільки певна матеріальна підтримка таких осіб, а й здійснюється моральна підтримка, яка виражається у активних діях держави щодо забезпечення таких осіб. Крім того, надання матеріальної підтримки безробітним є необхідним для запобігання виникненню інших негативних явищ у державі, серед яких суттєве місце займає проблема відтоку працездатного населення за межі України. На сьогодні, на жаль, значна кількість працездатних осіб, які з тих чи інших причин залишилися без роботи в Україні, вирішують питання досить кардинально - виїжджають за межі України з метою подальшого працевлаштування. Така тенденція, на нашу думку, пов'язана, перш за все, із низьким рівнем оплати праці працівників, відсутності належного матеріального забезпечення, відсутності попиту на відповідні види робіт тощо. Звичайно ж така ситуація досить негативно впливає на всю економіку держави, оскільки зменшується рівень потенційного валового продукту, що звужує можливості економічного зростання держави в подальшому. Проте, досить суттєве значення має й відсутність у осіб належної кваліфікації, яка є необхідною для здійснення тієї чи іншої роботи. Як приклад: особа працювала, проте у зв'язку із настанням страхового ризику змушена була припинити роботу і стала безробітною. На даний час така особа не може реалізувати своє право на працю, оскільки не має відповідної кваліфікації. Саме в таких випадках необхідним є надання якісних соціальних послуг, серед яких важливе місце займає здійснення перепідготовки та підвищення кваліфікації особи, надання їй всілякої підтримки у навчанні. Тобто в даному випадку також мова йде й про здійснення відповідної моральної підтримки безробітних. Отже, ми вважаємо, що у здійсненні матеріального забезпечення та наданні якісних соціальних послуг здійснюється профілактичне завдання щодо збереження трудового потенціалу населення України.

2) аналіз причин та умов, які спричиняють виникненню та поширенню безробіття. Це досить важливе завдання соціального страхування, оскільки варто не тільки надавати допомогу при виникненні у особи страхового випадку, а й здійснювати аналіз виникнення таких страхових

випадків, причин, які сприяли їх вчиненню, надавати їм правову оцінку, проводити співвідношення з метою їх подальшого недопущення при виникненні подібних правовідносин. Аналізування є необхідним, оскільки саме завдяки такому аналізу можна досягнути певних результатів у подоланні причин, які спричиняють виникненню та поширенню безробіття, здійснити вплив на фактори, які їх утворюють.

3) здійснення заходів, спрямованих на усунення шкідливих та небезпечних чинників, які стали наслідком виникнення соціального ризику чи страхового випадку, а отже і безробіття. Зазначене завдання досить тісно пов'язано із попереднім та полягає в тому, що варто не тільки виявити та проаналізувати чинники виникнення страхового ризику та виникнення безробіття, а й вчиняти дії щодо їх мінімізації або усунення.

Як висновок зазначимо, що перед соціальним страхуванням на випадок безробіття стоїть досить багато важливих завдань, вирішення яких має вагоме значення для подальшого розвитку держави в цілому, оскільки воно спрямоване на гарантування соціального захисту осіб, які внаслідок настання страхового випадку чи страхового ризику опинилася без роботи, тим самим виконуючи роль гаранта забезпечення соціальних прав та інтересів осіб. Соціальне страхування виконує важливе соціально-економічне завдання - відновлення працездатності населення, тим самим вирішуючи проблему трудової міграції у державі, збереження трудового потенціалу України.

Список використаних джерел:

1. Внукова Н. М. Соціальне страхування : навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьмич. – К. : Кондор, 2006 – 352 с.

2. Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / Укл. В.В. Синявський. – К., 1999. – 144 с.

3. Косарев Ю.А. Концептуальные модели государственного социального страхования как формы социальной защиты и национальной безопасности общества в пореформенный период: Дис. док. соц. наук: 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Институт социально-политических исследований РАН / Ю.А. Косарев – Москва, 1999. – 305 с.

4. Надточій Б. В. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? Погляд з позицій системи прав, установ та принципів / Б. В. Надточій // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1. – с. 31-35.

5. Внукова Н. М. Соціальне страхування: конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104,7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків : Вид-во ХДЕУ, 2004. – 216 с.

6. Кириченко А. В. Розвиток соціального страхування в Україні: Монографія. – К.: ЦП "КОМПРИНТ", 2017. – 197 с.

7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № № 1533-III // Офіційний вісник України. – 2000. - № 13. – Ст. 505.

8. Маршавін Ю.М. Особливості організації державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічної нестабільності / Ю.М. Маршавін // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. - № 4. – с. 3- 8.

УДК 349.2

ДЕНИСЕВИЧ А.Ю.

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КОНКУРСНОГО ВІДБОРУ ТА ВИПРОБУВАННЯ ПРИ ПРИЙНЯТТІ НА РОБОТУ

У даній статті автором проаналізовано процедуру випробування при прийнятті на роботу та конкурсний відбір, як основні форм реалізації права на працю в Україні. Автором розглянуто ключові позиції науковців, щодо принципів права, які притаманні даним категоріям та визначено їх вплив на порядок правового регулювання проведення зазначених процедур. На основі проведеного аналізу, автор пропонує власну систему принципів оцінки професійного рівня на прикладі процедури випробування при прийнятті на роботу та конкурсного відбору, як основних форм добору кадрів в Україні.

Ключові слова: *трудовий договір, принципи, добір кадрів, випробування при прийнятті на роботу, конкурсний відбір, оцінка професійного рівня працівників.*

В данной статье автором проанализировано процедуру испытания при приеме на работу и конкурсного отбора, как основных форм реализации права на труд в Украине. Автор рассматривает основные позиции ученых, о принципах права, которые присущи данным категориям трудового права и предлагает собственную позицию касательно этого вопроса. На основании проведенного исследования, автор предлагает собственную систему принципов оценки профессионального уровня работников на примере испытания при приеме на работу и конкурсного отбора, как основных форм подбора кадров в Украине.

Ключевые слова: *трудовой договор, принципы, подбор кадров, испытание при приеме на работу, конкурсный отбор, оценка профессионального уровня работников.*

In this article, the author analyzed the procedure for testing in recruitment and competitive selection, as the main forms of the realization of the right to work in Ukraine. The author considers the main positions of scientists, the principles of law that are inherent in these categories of labor law and offers his own position on this issue. On the basis of the conducted research, the author offers his own system of principles for assessing the professional level of employees by the example of testing in hiring and competitive selection as the main forms of recruitment in Ukraine.

Keywords: *labor contract, principles, selection of personnel, testing at employment, competitive selection, assessment of the professional level of employees.*

Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Згідно з КЗпП, працівник реалізує право на працю шляхом укладення трудового договору, але слід зазначити, що не завжди, волевиявлення працівника щодо працевлаштування на конкретному підприємстві, установі чи у організації має асоціюватися з реалізацією права на працю.

Під час реалізації права на працю, особа-кандидат, повинна усвідомлювати, що паралельно з існуванням в неї права, передбаченого ст.43 КУ, норми чинного законодавства передбачають, що у деяких випадках реалізація зазначеного право може бути обмежена. Відмова власника у прийнятті на роботу, конкретної особи-кандидата може бути пов'язана з випадками, коли законодавством прямо передбачено, обмеження щодо укладення трудових договорів з відповідними категоріями осіб, наприклад ст.25-1 КЗпП, яка встановлює можливість запровадження обмежен-

© ДЕНИСЕВИЧ А.Ю. – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ня, щодо спільної роботи на одному й тому ж підприємстві близьких родичів чи свояків, так і у зв'язку з прийняттям рішення про недоцільність залучення конкретного працівника, яке сформовано на основі даних отриманих під час проведення процедури добору кадрів та свідчить про неналежний професійний рівень особи кандидата. На відміну від першого випадку, коли підставою відмови у прийнятті на роботу є прямо передбачені норми законодавства, відмова у зв'язку з встановленням незадовільного професійного рівня працівника під час реалізації процедури добору кадрів, не завжди є правомірною, оскільки добір кадрів, як категорія трудового права є складним правовим явищем, під яким слід розуміти, відносини, що виникають при залученні кандидатур на заміщення вакантної посади, відборі за допомогою загальних та спеціальних способів із числа кандидатів тих, хто відповідає вимогам вакансії, прийнятті на роботу відібраних осіб у випадку встановлення відповідності ділових і особистісних якостей кандидатів вимогам, пропонованої трудової функції та умовам і характеру виконання майбутньої роботи [2, с.38][1]. З даного визначення є зрозумілим, що реалізація добору кадрів, відбувається за допомогою використання загальних та спеціальних способів добору кадрів, до яких слід віднести випробування при прийнятті на роботу, співбесіду, документально-ознайомчу практику, конкурсний відбір, атестацію, перевірку на поліграфі, assessment center та інші.

Ми погоджуємося з позицією О.М. Ярошенко та С.М. Прилипко, які розглядаючи питання принципів, роблять висновок, що принципи права є ніщо іншим, як відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять головні його риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальновизнаністю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [11, с.39][2] та вважаємо, що у аспекті даної роботи, лише за допомогою визначення основних принципів випробування та конкурсного відбору можливо розкрити їх сутність як способів визначення професійного рівня працівників.

В даній роботі, ми розглянемо принципи, які притаманні випробуванню при прийнятті на роботу та конкурсному відбору, оскільки у даний час ці два способи оцінки професійного рівня є найбільш поширеними на практиці під час проведення процедури добору кадрів. На нашу думку, аналіз принципів права, на яких засновано випробування та конкурсний відбір має розкрити керівні ідеї та сутність даних способів оцінки професійного рівня працівників, підвищити рівень правосвідомості суб'єктів трудових відносин та правокористувачів, а також в подальшому дозволить вдосконалити існуючий порядок проведення випробування при прийнятті на роботу та конкурсний відбір.

На відміну від конкурсного відбору, порядок проведення випробування при прийнятті на роботу знайшов своє закріплення у центральному законі про працю. Так, ст.26 КЗпП визначено, що при укладенні трудового договору може бути обумовлено угодою сторін укладення трудового договору з умовою про випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається[3]. На думку Н.О. Мельнечук, під випробуванням при прийнятті на роботу слід розуміти, встановлену в законодавстві і обумовлену сторонами при укладенні трудового договору процедуру, що має на меті перевірку відповідності професійних, ділових і особистих якостей працівника роботі, що йому доручається [4,с.6]. Важливого значення у процесі проведення випробування має дотримання принципів, які притаманні даній катигорії права. А.В. Биков досліджуючи питання випробування зазначає, що для даної категорії притаманні наступні принципи: 1. законність; 2. добровільність; 3. гласність; 4. динамізм (строковість); 5. поєднання інтересів роботодавця і працівника; 6. визначеність вимог, що висуваються до працівника у процесі випробування; 7. об'єктивність; 8. всесторонній захист прав і законних інтересів працюючих; 9. презумпція відповідності працівника займаній посаді[5, с.84]. Важливість дотримання зазначених принципів підтверджується тим, що недотримання їх на практиці призводить до масових порушень у сфері трудового права. Встановлення «відповідності» працівника запропонованій роботі, на основі визначення рівня якостей якими володіє працівник, має відносити до категорії «оціночні поняття», використання яких на практиці передбачає наявність суб'єктивізму з боку роботодавця, на кінцевому етапі випробування при прийнятті на роботу, під час прийняття рішення про подальше продовження чи припинення трудових відносин з конкретним працівником. Підтвердженням цьому є позиція, С.Ю. Головіна, яка розглядаючи оціночні поняття, зазначає,

1 Мовчан А.О. Правове регулювання добору кадрів у ринкових відносинах: дис…. канд.. юрид. наук: 12.00.05/ Мовчан А.О; нац..юрид. акад.. ім.Я.Мудрого.-Х., 2008. – 236 с.

2 Трудове право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С.М. Прилипко, О. М. Ярошенко, І. П. Жигалкін, В. А. Прудников. 5-те вид., допов. - Х.: Право, 2014. - 760 с.

що це поняття, які не можна визначити однозначно, тому що їх смисл і значення можуть залежати від конкретних обставин. Ці поняття не мають докладної родо-видової характеристики, їх зміст встановлено законодавцем лише частково і може різнитися залежно від конкретної ситуації, правосвідомості суб'єкта, що застосовує відповідну правову норму, і навіть від соціально-економічної обстановки [6, с. 66]. Аналогічною є ситуація і під час проведення конкурсного відбору, прикладом цьому є проведення конкурсного відбору на державну службу, відповідно до ч.2 Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби від 25.03.2016 № 246, проведення конкурсу здійснюється, відповідно до визначених в установленому законом порядку вимог до професійної компетентності кандидата на зайняття вакантної посади державної служби (далі - посада) за результатами оцінювання його особистих досягнень, знань, умінь і навичок, моральних і ділових якостей для належного виконання посадових обов'язків[7]. На нашу думку, процедура визначення рівня знань, умінь та навичок особи кандидата, визначення його рівня ділових якостей є формальним питанням, а якість результатів, які отримає комісія під час оцінки зазначених показників залежить від якості тестів, практичних завдань які використовуються для визначення даних показників. В той час процедура визначення моральних якостей особи кандидата є доволі складною, та на відміну від тестів, на знання законодавчої бази чи практичних завдань, не може мати заздалегідь встановленого, рівня якому має відповідати кандидат. Це пов'язано з тим, що моральні якості людини є філософським поняттям, яке в свій зміст включає поняття про добро та зло, чесність та безчестя, справедливість, сміливість та інші якості, які на відповідному етапі розвитку суспільство відносить то тих людських цінностей які характеризують її як людину з високими моральними цінностями. Також порушення принципу об'єктивності, відбуватися у процесі перевірки рівня теоретичних та практичних знань, за допомогою написання практичних завдань. Визначення результатів даної перевірки відбувається за безпосередньої участі людини, яка має можливість впливати своїм рішення на кінцевий результат. З метою вирішення даної проблеми, ми пропонуємо доповнити порядок проведення конкурсного відбору, нормами про відповідальність членів конкурсної комісії, які виносять необгрунтовані рішення чи сприяють просуванню кандидатів у конкурсному відборі відходячи від загальних принципів конкурсного відбору.

Тому можемо констатувати, що сучасний стан правового регулювання конкурсного відбору, аналогічно з випробування при прийнятті на роботу потребує подальшого детального та грунтовного дослідження та доопрацювання законодавчої бази з питання проведення даних процедур. Порядок проведення конкурсу в даний час, регламентовано підзаконними актами, які доволі часто за своїм змістом різняться, що на нашу думку, призводить не лише до порушення порядку проведення конкурсу, а і є похідною підставою порушення конституційного права громадян на працю.

Центральне місце серед підзаконних актів, які регулюють порядок проведення конкурсу займає Постанова КМУ від 25.03.2016 №246, в якій зазначається, що конкурс проводиться з метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки. Відбір осіб кандидатів на вакантну посаду відбувається шляхом оцінювання особистих досягнень, знань, умінь і навичок особи кандидата, його моральних та ділових якостей, які необхідні для належного виконання посадових обов'язків[7].

К.Ю. Мельник вважає, що «конкурс у трудовому праві – це змагання, яке проводиться з дотриманням певного порядку у випадках, передбачених законодавством чи рішенням роботодавця, з метою визначення на підставі певних критеріїв найкращого для зайняття вакантної посади серед осіб, які беруть у ньому участь» [8, с.236].

В.В. Єрьоменко, стверджує, що конкурс є складним юридичним фактом, що включає такі дії: а) подання претендентом заяви та інших документів на участь у конкурсі; б) публікація інформації у пресі; в) рішення про допущення до конкурсу; г) співбесіда з учасником; д) голосування і винесення рішення комісії про результати конкурсу [9, с.54]. Таким чином, ми можемо говорити, що конкурс є складною юридичною конструкцією, яка проводиться спеціально вповноваженим на те колегіальним органом та складається з декількох відокремлених етапів, які об'єднані єдиною метою - визначення найкращого кандидата за для подальше його рекомендування призначення на вакантну посаду.

Конкурс є соціально-правовим методом оцінювання ділових якостей претендентів, у основі якого лежать демократичні принципи об'єктивності, гласності, порівняльності та змагальності. Конкурс є основним засобом реалізації громадянами конституційного права на доступ до державної служби [10, с. 85-86]. Ми не погоджуємося з даною позицією автора, та вважаємо, що конкурс відбір спрямований на обрання найкращого претендента для призначення на посаду, а

тому і методика оцінювання має розроблятися не лише для з'ясування рівня ділових якостей працівника. Під час конкурсного відбору має визначатися професійний рівень працівника, під яким слід розуміти сукупність якісних та кількісних показників працівника, з метою встановлення його відповідності вимогам які є необхідними для зайняття вакантної посади.

С. М. Терницький наголошує на тому, що конкурс як спосіб заміщення посад ґрунтується на загальних принципах державної служби: служіння народу України; демократизм; законність; гуманізм; соціальна справедливість; пріоритет прав людини і громадянина; професіоналізм; компетентність; ініціативність; чесність; відданість справі; персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліну; дотримання прав і законних інтересів громадян; органів місцевого й регіонального самоврядування, підприємств, установ та організацій, об`єднань громадян[12, с.13]. Ми не погоджуємося з даною позицією, оскільки вважаємо, що принципи які є характерними для конкурсного відбору мають не суперечити загальним принципам державної служби, але в той самий час вони повинні розкривати керівні ідеї на яких формується саме процедура конкурсного відбору як основної форми добору кадрів на державну службу, а не охоплювати всю державну службу в цілому. На підтвердження вірності своєї позиції, можемо навести як приклад що розуміє законодавець під принципами державної служби та на яких принципах базується конкурсний відбір під час добору кадрів на державну службу.

Відповідно до ст.4. ЗУ «Про державну службу» державна служба здійснюється на основі наступних принципів: 1.верховенства права; 2. законності; 3. професіоналізму; 4. патріотизму; 5. доброчесності; 6. ефективності; 7. забезпечення рівного доступу до державної служби; 8. політичної неупередженості; 9. прозорості; 10. стабільності[13], в той самий час, як принципами конкурсного відбору на державну службу, відповідно до п.3 Постанови КМУ «Про порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» є: 1. забезпечення рівного доступу; 2. політичної неупередженості; 3. законності; 4. довіри суспільства; 5. недискримінації; 6. прозорості; 7. доброчесності; 8. надійності та відповідності методів тестування; 9. узгодженості застосування методів тестування; 10. ефективного і справедливого процесу відбору[7].

На думку В.М. Зеленського до основних принципів конкурсного відбору належать: демократизм та законність, гласність, рівність або рівноправність, рівний доступ на державну службу, об'єктивність й неупередженість, змагальність, професіоналізм й компетентність[14, с.397-398].

Розглядаючи питання принципів випробування та конкурсного відбору, не можна залишити поза увагою позицію А.М. Колодія, який розглядаючи питання принципів у теорії права, зазначив, що для принципів права характерною є внутрішня єдність, що проглядається в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості й водночас диференційованості на певні види [15, с.136]. Відштовхуючись від даної позиції, можна зробити висновок, що порушуючи один з принципів, який притаманний тій чи іншій категорії права, ставиться під ризик ефективності існування не лише одного принципу, а системи принципів в цілому. В свою чергу порушення принципів права є похідною у процесі порушення законодавства, оскільки принципи права, можуть і не містити формалізованого закріплення, але в будь-якому випадку вони є керівними ідеями, які покладаються у зміст норм трудового права.

Порушення принципів права, у процесі проведення випробування при прийнятті на роботу та під час проведення конкурсного відбору, призводить не лише до зниження ефективності результатів даних процедур, як ефективних способів добору кадрів, але і до порушення гарантованого державою права людини на працю.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – Ст.141

2. Мовчан А.О. Правове регулювання добору кадрів у ринкових відносинах: дис…. канд.. юрид. наук: 12.00.05/ Мовчан А.О; нац..юрид. акад.. ім.Я.Мудрого.-Х., 2008. – 236 с.

3. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року, № 322-VIII// Відомості Верховної Ради УРСР;

4. Мельничук Н.О. Правове регулювання випробування при прийнятті на роботу за законодавством України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н.О. Мельничук / Київ. ун-т права НАН України. – К., 2006. – 212 с.

5. Биков А. В.Правове регулювання випробування при прийнятті на роботу в сучасних умовах : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / А.В. Биков/ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 218 с.

6. Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права: [монография] / С.Ю. Головина. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 180 с.

7. Порядк проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 №246

8. Мельник К.Ю. Трудові правовідносини службовців правоохоронних органів: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05 / К.Ю. Мельник / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. - 432 с.

9. Єрьоменко В.В. Вдосконалювати конкурсне заміщення посад дер жавних службовців// Право Укра·Іни 1997. - N25. С - 52-55.

10. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 160 с.

11. Трудове право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С.М. Прилипко, О. М. Ярошенко, І. П. Жигалкін, В. А. Прудников. 5-те вид., допов. - Х.: Право, 2014. - 760 с.

12. Терницький С.М. Правове регулювання конкурсного заміщення посад державних службовців: дис.. … канд. Юр. наук : 12.00.05 /С.М. Терницький/Луганськ.

13. Про державну службу України: Закон України від 10.12.2015 №889 –VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. - №4. - Ст.43.

14. Зеленський В.М. Щодо змісту основних принципів конкурсного відбору в трудовому праві України / В.М. Зеленський // Публічне право. – 2015. – № 3(19). – С. 396–398.

15. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / А.М. Колодій / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1998. – 382 с.

УДК 349.2

ЗАНФІРОВА Т.А., КОНОПЛЬОВА Н.В.

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В статті визначено, що удосконалення системи охорони праці на підприємстві в першу чергу залежить від комплексного підходу. Даний підхід має включати у себе не тільки пропозиції щодо покращення ситуації з охороною праці на самому підприємстві, а й покращення насамперед стану правового забезпечення такої охорони, тобто вдосконалення якості та повноти розробки відповідних законодавчих актів. Сьогодні в Україні діє понад дві тисячі нормативно-правових актів із забезпечення охорони праці, і це лише без урахування санітарних норм і правил. Не можна, також, залишати поза увагою і прагнення України приєднатися до Європейського Союзу, яке в свою чергу потребує адаптації наших законодавчих та нормативно-правових актів про охорону праці до директив і стандартів ЄС, а також до стандартів розроблених міжнародною спільнотою.

Ключові слова: *шкідливі фактори виробництва, інструктаж працівників, підприємства, охорона праці.*

В статье определено, что усовершенствование системы охраны труда на предприятии в первую очередь зависит от комплексного подхода. Данный подход должен включать в себя не только предложения по улучшению ситуации с охраной труда на самом предприятии, но и улучшение, прежде всего, состояния правового обеспечения такой охраны, т.е. совершенствование качества и полноты разработки соответствующих законодательных актов. Сегодня в Украине действуют более

© ЗАНФІРОВА Т.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© КОНОПЛЬОВА Н.В. – помічник судді (Апарат апеляційного суду Запорізької області)

двух тысяч нормативно-правовых актов по обеспечению охраны труда, и это только без учета санитарных норм и правил. Нельзя также оставлять без внимания и стремление Украины присоединиться к Европейскому Союзу, которое в свою очередь нуждается в адаптации наших законодательных и нормативно-правовых актов об охране труда к директивам и стандартам ЕС, а также к стандартам разработанным международным сообществом.

Ключевые слова: *вредные факторы производства, инструктаж работников, предприятия, охрана труда.*

The article states that the improvement of the labor protection system at the enterprise primarily depends on an integrated approach. This approach should include not only proposals to improve the situation with labor protection at the enterprise, but also to improve the legal status of such protection, ie improving the quality and completeness of the development of relevant legislation. Today in Ukraine there are more than two thousand regulations on labor protection, and this is without taking into account sanitary norms and rules. Ukraine's aspirations to join the European Union, which in turn requires the adaptation of our labor protection legislation and regulations to EU directives and standards, as well as to standards developed by the international community, cannot be ignored.

Key words: *harmful factors of production, instruction of workers, enterprises, labor protection.*

Актуальність дослідження. Людське життя – це найвища соціальна цінність, і ніякими обставинами не можна виправдати смерті людини. На сьогоднішній день, робочі місця які пропонують роботодавці, повинні в першу чергу бути безпечними та не мати шкідливих умов праці. Така, необхідність обумовлена тим, що лише живий і достатньо здоровий працівник може найефективніше працювати на підприємстві, а також зможе захистити свої законні права на достойну заробітну плату, на соціальний захист, на відпочинок і оздоровлення, а у майбутньому забезпечити для себе пристойне пенсійне життя.

Крім того, актуальність дослідження даної теми полягає і втому, що нинішній стан охорони праці працівників на підприємствах усіма органами державного управління, незалежними та іноземними експертами, а також фахівцями профспілок, визнається критичним. В основному, така проблема полягає у тому, що роботодавці дотримуються вимог безпеки праці, технологічного процесу та організації виробництва, лише на папері. Нажаль на практиці не всі підприємства дотримуються навіть елементарних норм безпеки праці, і лише одиниці проводять усі необхідні заходи щодо зниження професійних ризиків. Таким чином, можна зазначити, що вдосконалення охорони праці на підприємстві, набуває особливо важливого суспільного значення, що спрямоване на збереження здоров'я і життя працюючих та сприяє більш ефективному попередженню нещасних випадків на виробництві, а також професійних захворювань та поліпшення умов праці на них.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих аспектів зазначених питань займалися Б.Г. Ананьєв, Є.О. Геврик, Г.Г. Гогіташвілі, В.А. Девісилов, М.І. Іншин, Ю.Ю. Івчук, А.А. Івакін, Л. Керб, І.Я. Кисельов, В.А. Кобець, О.Е. Кружилко, О.О. Мавед, Т. Маматова, О.В. Матвієнко, В.М. Москальова, О.Ю. Нетудихатка, О.М. Обушенко, М.С. Петрова, С.Н. Петров, С.М. Прилипко, В.С. Соловйов, К.Н. Ткачук, С.П. Ткачук, Е.В. Халін, Г.І. Чанишева, В. Чинков, В. Шастак, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші. Важливість та недостатнє опрацювання зазначеної проблеми вказує на необхідність її подальшого дослідження.

Метою даної статті є повний та всебічний аналіз запропонованих вченими пропозицій, щодо покращення системи охорони праці на підприємствах, включаючи аналіз законодавчої бази, як національного рівня, так і міжнародного, а також проведення аналізу та характеристики нових викликів в галузі охорони праці, які спричинені сучасними соціально-економічними умовами. Крім того, мета даної статті полягає у запропонуванні нових шляхів поліпшення на підприємствах рівня охорони праці.

Викладення основного матеріалу. На сьогоднішній день стан охорони праці у світі стає все більш актуальною проблемою як для приватного сектору та держави так і для міжнародної спільноти взагалі. Міжнародна організація праці досліджує цю проблему в рамках своїх програм. Наприклад, «Програми гідної праці». Таку високу увагу до проблем охорони праці можна

пояснити тим, що кожного року, не дивлячись на проведенні заходи у цій сфері, в різних країнах рівень травматизму пов'язаного з виробничим процесом, враховуючи також травматизм зі смертельними наслідками, лише зростає. Зростає також рівень і профзахворювань. Така ситуація відбувається навіть в країнах де, охороні праці приділяється підвищена увага. В рамках охорони праці досліджуються питання, щодо здоров'я працівника, його самопочуття, та виникнення факторів, які впливають на безпеку праці на підприємствах.

Ситуацію на території України у сфері охорони праці можна охарактеризувати наступними чинниками: - втратами країни в економічному секторі, через значну захворюваність працівників відбувається тимчасова втрата працездатності, високий рівень виробничого травматизму, виникнення нових видів професійних захворювань та підвищення кількості людей-інвалідів; - низьке фінансування на підприємстві заходів з підвищення забезпечення охорони праці; - незбалансованою системою управління охороною праці на державному рівні; - приховування великої кількості нещасних випадків на виробництві від проведення розслідування і їх обліку, надання не об'єктивної кваліфікації їх як непов'язаних з виробництвом; - відсутність достовірної та повної інформації про стан охорони праці, інформації про кількість професійних захворювань та нещасних випадків; - відсутність системи медицини у даній сфері, що має негативний вплив на виявлення захворювань працівників, відсутність систематичної медичної реабілітації (не проведення регулярних медичних оглядів, диспансеризації робітників). Такі чинники у свою чергу призводять до погіршення здоров'я працівників, зниження їх продуктивності, рівня професійної придатності, а також стримують впровадження інновацій та інвестицій.

Так, у своїх дослідженнях щодо наведення пропозицій по удосконаленню охорони праці на підприємстві Г.Г. Гогіташвілі зазначав, що втрати на підприємстві залежать від його рівня охорони праці. Так, через нещасні випадки на виробництві підприємство може зазнати значних витрат часу, збільшення виплат страхових внесків, швидкого технічного зношення або повна втрата обладнання, сплачення великих штрафних санкцій, а також зазнати великих виплат на проведення експертиз різного характеру. Крім того, існує категорії аварій, які можуть спричинити на підприємстві катастрофічні наслідки. В наслідок чого можливі техногенні катастрофи, а в найліпшому варіанті такі аварії закінчуються існуванням підприємства на економічному ринку. В охорону праці слід включати не тільки недопущення травматизму чи профзахворювань працівників на підприємстві, а й безпеку продукції, яка виробляється. Також не менш важливо до охорони праці включати і стан навколишнього середовища, враховуючи той факт, що більшість підприємств сьогодні, намагаються вести еко-політику. Крім того, в охорону праці на підприємстві слід включати стан і безпеку, як простих відвідувачів, так і робітників з підрядних організацій, тощо. Так, Г.Г. Гогіташвілі виділив сім сучасних основних підходів до наведення пропозицій по удосконаленню охорони праці на підприємстві, а саме: економічний підхід, управління на підставі оцінки ризику, цілеспрямоване планування, корегуючі й запобіжні дії, конкретне запобігання, заохочення і співпраця усіх працівників, подальше вдосконалення системи [1, с. 118-119].

Крім того, в окрему групу Г.Г. Гогіташвілі виділив систему підходів західних країн. В дану систему автор відніс: — підхід OHSAS (Occupetional Health and Safety Assessment System) — система управління безпекою і гігієною праці, котра діє з 1999 р. і застосовується для аудиту та видачі сертифікатів на системи управління охороною праці; — підхід ISRS (International Safety Rating System), який базується на концепції Loss Control Management, тобто оцінці безпеки на підприємстві управління втратами; призначений для оцінки ефективності управління охороною праці та її сертифікації;— управління ризиком на підприємстві; — інтеграція системи управління охороною праці з управлінням якістю (ISO 9001:2000), охороною навколишнього середовища (ISO 14001:1996) і безпекою (OHSAS 18001:1999) [1, с. 128-129].

Таким чином, дана позиція автора має як переваги, так і недоліки, це пояснюється тим, що підхід який був ним обраний має достатньо вузьку сферу дії. І це не дивно, бо він полягає в основному в зміні стилю мислення як роботодавців, керівників так і самих робітників. Тобто фактично, цей підхід направлений з середини самого підприємства і діє лише в його рамках. Тут можна навести приклад, щодо запровадження на підприємстві еко-технологічної політики, яка у свою чергу має позитивний вплив не тільки на навколишнє середовище, а й на стан самих працівників, що у своїй сукупності показує підвищення рівня безпеки праці на такому підприємстві. Якщо, говорити про недоліки, то тут слід зазначити те, що не зрозуміло чому автор виніс в окрему групу підходи які застосовують західні країни, і відвів їм другорядне місце. Крім того, автор абсолютно в своєму підході опускає пропозиції, щодо вдосконалення національного законодавства з охорони праці, тобто покращення рівня безпеки праці у повній мірі лягає на совість та

плечі підприємств. Проблема такого підходу полягає ще і втому, що на сьогоднішній день існує досить мала кількість досвідчених керівників, які слідують таким пропозиціям, аби покращити на своїх підприємствах охорону праці та ще й до того ж застосовують досвід західних колег. Крім того, слід зазначити, що недоліком підходів які використовують західні країни, є те, що їх дотримання та виконання покладається виключно на розсуд самих підприємств. Однак, можна зазначити і позитивні моменти. Так, наприклад підхід BS OHSAS 18001 «Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці» може використовуватися будь-якою компанією, що бажає впровадити сучасний підхід, який забезпечує скорочення ризиків для здоров'я та безпеки працівників, клієнтів і громадськості. Завдяки застосування цього підходу на підприємстві відбувається зменшення кількості нещасних випадків і професійних захворювань, скорочується період простоїв і пов'язаних з цим втрат, зменшення страхових випадків, збільшується ефективність управління ризиками для здоров'я виробничої безпеки, покращується імідж компанії, зростає лояльність ділових партнерів і розширюється коло нових клієнтів.

Наступний підхід, який слід розглянути це підхід системного управління охороною праці підприємства, або скорочено СУОП. Відповідно до даного підходу як зазначає К.Н. Ткачук для ефективної роботи системного управління охороною праці необхідно в першу чергу приділяти увагу тим засобам, які покращують стимулювання діяльності з охорони праці. Таким, чином, підвищення рівня стимулювання стане основним фактором зацікавленості працівників на підприємствах, щодо створення безпечних умов праці. Як зазначає автор стимулювання передбачає як моральне так і матеріальне заохочення, а також ряд санкцій за недотримання, порушення та невиконання відповідальною особою зобов'язань стосовно безпеки праці. Однак як зазначає сам автор більш прогресивною системою у цьому питанні є система управління охороною праці, яка базується на стандарті OHSAS 18001 "Системи менеджменту охорони професійного здоров'я та безпеки праці" та стандарті OHSAS 18001:2006 "Системи управління безпекою та гігієною праці" [2, с. 10-12].

Таким чином, можна зробити висновок, що системний підхід базується на принципі добровільного дотримання підприємствами вимог охорони праці, при цьому він виходить із закріпленого законодавчо припустимого рівня ризику для життя і здоров'я працюючих. Тобто, загальний системний підхід у таких системах управління, полягає головним чином на прийняття конкретного рішення впливає оцінка ризику. Такий підхід носить назву, як ризико орієнтований підхід. Якщо розглядати даний підхід, то він складається з двох складових: 1) оцінка ризику; 2) управління ризиком.

Якщо говорити про позитивні сторони цього підходу, то вони полягають у тому, що сама його концепція протилежна підходу, при якому досягнення кращого результату в охороні праці задається впровадженням жорстокої системи нормативів, правил та стандартів. Однак така система дає можливість раціонально використовувати кошти підприємства, що спрямовуються на забезпечення охорони праці. Даний підхід також виявляється цікавим для підприємств, ще і тим, що при розробці будь-якого проекту, включається будь-який потенційний ризик чи небезпеку. Однак, недоліком цього підходу є те, що на практиці, не завжди вдається його застосувати.

Автори О.О. Мавед та О.Ю. Нетудихатка, в свою чергу, пропонують для покращення рівня охорони праці застосовувати комплексний підхід. В рамках цього підходу вони пропонують провести вдосконалення системи державного управління охороною праці в Україні та діяльності органів державного нагляду та контролю, дотримуючись при цьому вимог охорони праці, норм трудового законодавства. Для цього, автори пропонують закріпити в нормах права багаторівневість управління в області охорони праці, тобто в даному випадку мова йде про управління на державному, регіональному, місцевому та локальну рівнях. В даному випадку, зберігання принципу централізованого регулювання питань нагляду і контролю за виконанням трудового законодавства покладається лише на державу. В рамках даного підходу автори акцентують увагу також і на необхідності притягнення до відповідальності посадових осіб не тільки у випадках, коли в результаті порушення охорони праці потягли за собою конкретні наслідки, а й вразі самого порушення встановлених норм з охорони праці. В рамках даного підходу для забезпечення охорони праці, автори також пропонують підприємствам в свою чергу проводити: обрання працівників за конкурсом, за результатами проведеного іспиту при прийнятті на роботу та за результатами кваліфікаційного іспиту, атестації; проводити оцінку працівників; введення на підприємстві дисципліни праці. Також, пропонується підприємствам розробити основні ознаки визначення кваліфікації персоналу, а також ознаки професійної підготовки і перепідготовки персоналу в світлі реформи трудового законодавства, дотримуватися правових норм, які регулюють працю осіб,

які вимагають особливого захисту, забезпечити на підприємстві безпеку праці, дотримуватися підприємствами правил охорони праці. Також, пропонується для покращення роботи з охорони праці в першу чергу це проводити розслідування та облік нещасних випадків на виробництві. Крім того, на думку авторів не в повній мірі використовуються дисциплінарні, адміністративні, цивільно-правові засоби дії на правопорушення в області охорони праці. В той же час, тільки комплексне використання кримінально-правових, цивільно-правових і інших засобів правового регулювання дозволить здійснювати виконання покарання і забезпечити певний превентивний і правовідновлювальний ефект. В останню чергу в рамках комплексного підходу пропозицій по удосконаленню охорони праці, автори радять підприємствам не порушувати права працюючих [3, с. 146-147].

Якщо аналізувати даний підхід, то він має більше недоліків, ніж переваг. Достатньо зрозуміло, що на практиці він мало ефективний та бюрократичний, що в свою чергу стає однією з причин побудови корупційних схем. Ще одним із недоліків даного підходу є те, що він конкретно націлений лише на державу, як головного суб'єкта в удосконаленні охорони праці на підприємстві, що в свою чергу говорить про його однобічність та неповноту. Єдиним позитивним моментом На нашу думку, в даному підході є ідея вдосконалення системи притягнення до відповідальності посадових осіб не тільки у випадках, коли в результаті порушення охорони праці потягли за собою конкретні наслідки, а й вразі порушення самих норм.

О.Л. Сорочинська в свою чергу, пропонує застосувати комунікативний підхід, щодо поліпшення умов праці на підприємстві. Так, на її думку, поліпшення охорони праці можливе лише через взаємодію відповідних органів влади з громадою. Для підтримання високого рівня безпеки праці на підприємстві, забезпечення нешкідливості і сприятливості умов праці необхідно застосовувати такі заходи, які дозволяють оцінювати стан охорони праці у всіх галузях народного господарства і на всіх рівнях виробничої діяльності, а також корегувати їх за необхідності. Таким чином, застосування таких заходів покладається на державні органи нагляду і контролю в галузі охорони праці. Також, на думку автора, для покращення стану охорони праці необхідна реалізація державних програм, головною метою яких буде покращення умов і охорони праці, а також дозволить розробити і впровадити державну систему наглядової, навчально-методичної та контрольної діяльності у сфері охорони праці. Крім того, О.Л. Сорочинська пропонує застосувати інтегративний підхід в рамках, якого покращення охорони праці буде відбуватися за рахунок інтеграції високих стандартів, які закріплені в директивах Європейського Союзу та адаптації їх в нормативно-правовій базі з питань охорони праці. Автор пропонує застосувати і інформаційний підхід, в рамках якого необхідно провести інформаційне забезпечення з питань охорони праці на національному та регіональному рівні. Автором також, було влучно зазначено, що забезпечення пріоритету здоров'я і життя працівника щодо результатів виробничої діяльності і створення безпечних і здорових умов праці на підприємства і в організаціях усіх форм власності можливо лише за допомогою комплексного підходу, щодо вирішення задач охорони праці [4, с. 243-244].

На нашу думку, позиція даного автора має достатньо багато позитивних аспектів. Сьогодні не секрет, що для високого рівня охорони праці на підприємстві, слід застосовувати комплексний підхід. Проте, знову ж таки, у даному підході існують і свої недоліки. Так, автор підходу приділяє увагу інтеграції та імплементації у внутрішнє законодавство України лише директив Європейського Союзу, забуваючи при цьому вироблені стандарти у сфері охорони здоров'я міжнародною спільнотою. Також, авторка не вказала, які заходи потрібно проводити самим підприємствам аби покращити ситуацію з охороною праці.

На нашу думку, для удосконалення системи охорони праці на підприємстві слід застосувати комплексний підхід, який буде включати в себе по-перше, це аналіз ситуації з охорони праці, який має проводитися не лише державою чи самими підприємствами, а й громадськістю. По-друге, це аналіз та порівняння нормотворчої бази України з базами країн, які мають високий рівень охорони праці та перейняття їх методів, заходів та підходів. По-третє це звичайно імплементація та застосування на державному, регіональному та на місцевому (самих підприємствах) стандартів з охорони праці, які були вироблені як Європейським Союзом, так і міжнародною спільнотою. По-четверте, це запровадження на підприємствах культури охорони праці та зміни напрямку мислення, щодо запровадження нових стандартів та інновацій в сфері охорони праці.

Крім того, на нашу думку, ефективною пропозицією щодо покращення рівня охорони праці на підприємствах, це буде повне спрощення бюрократичної машини, яка у підприємствах забирає більше часу та витрат на її проходження, що у свою чергу не рідко закінчується розповсюдженням корупції, для її обходження. Таким чином, в нормативній базі України слід провести повну реорга-

нізацію та прийняти ряд законодавчих актів, які б спрощували саму систему контролю та тиску з боку держави, і які б у свою чергу лише допомагали підприємствам покращити їх рівень охорони праці, а також спрямувати витрати, які виділяються підприємствами на обхід бюрократичної машини на впровадження нових методів та способів, щодо покращення безпеки праці.

Також, на нашу думку, було б доречно запропонувати підприємствам покращувати культуру працівників з охорони праці шляхом проведення круглих столів, семінарів, обговорень за участі представників влади, обговорюючи при цьому нагальні проблеми та потреби у сфері охорони праці та шляхи їх вирішення. Аби діалог був не лише формальним, а працював на практиці, можливо доцільно внести окремий розділ «Культуа охорони праці» в профільний Закон, в якому слід надати право фізичним особам підприємцям та підприємствам створювати програму по проведенню ряду заходів, щодо покращення культури з охорони праці працівників, в той же час покладаючи на державу обов'язок в разі реалізації таких програм зменшувати розмір податку. Також необхідно закріпити за державою обов'язок, щодо організації та проведення безкоштовних круглих столів, навчань працівників підприємств та їх керівників тощо. Крім того, за державою слід закріпити обов'язок залучати до таких заходів міжнародних експертів, хоча б один раз на рік. Також доцільно нормативно закріпити, що діалог повинен відбуватися по всій території України, тобто на містах, в районах, селищах. За результатами таких діалогів повинні будуть писатися звіти, які повинні використовуватися державою, як основне джерело, при вирішенні проблем у сфері охорони праці. Такий підхід за своєю природою для підприємств є стимулюючим, а тому вони будуть зацікавлені у підвищенні культури та рівня охорони праці.

Висновки. Підсумовуючи слід відмітити, що удосконалення системи охорони праці на підприємстві в першу чергу залежить від комплексного підходу. Даний підхід має включати у себе не тільки пропозиції щодо покращення ситуації з охороною праці на самому підприємстві, а й покращення насамперед стану правового забезпечення такої охорони, тобто вдосконалення якості та повноти розробки відповідних законодавчих актів. Сьогодні в Україні діє понад дві тисячі нормативно-правових актів із забезпечення охорони праці, і це лише без урахування санітарних норм і правил. Не можна, також, залишати поза увагою і прагнення України приєднатися до Європейського Союзу, яке в свою чергу потребує адаптації наших законодавчих та нормативно-правових актів про охорону праці до директив і стандартів ЄС, а також до стандартів розроблених міжнародною спільнотою.

Крім того, було б доречно запропонувати підприємствам ряд заходів по покращенню охорони праці, які необхідно було б проводити, а саме: збір та аналіз інформації щодо стану безпеки праці на підприємстві; оцінювання вищезазначеної інформації; детальне вивчення умов праці співробітників та внесення пропозицій для розробки та запровадження абсолютно досконалих конструкцій охоронної техніки, блокувальних та запобіжних пристроїв та будь-яких засобів захисту від впливу шкідливих й небезпечних факторів виробництва; детальні інструктажі працівників підприємства щодо охорони праці на підприємстві; розроблення та впровадження інструкцій охорони праці та посадових інструкцій, що повністю відповідають специфіці діяльності підприємства; планові та позапланові перевірки на підприємстві та збір підписів відповідальних осіб щодо інструментів та строків усунення порушень, які було виявлено під час перевірки; проводити контроль за дотриманням правил техніки безпеки службовими особами підприємства та складання пропозицій планування діяльності служб, які спеціалізуються на галузевій безпеки праці; проводити консультації, щодо сертифікації та атестації виробничого устаткування й робочих місць на предмет відповідності всім вимогам охорони праці на підприємстві; проводити розробку та впровадження заходів, що направлені на запобігання випадків професійних хвороб та нещасних випадків, покращення умов праці та доведення їх до вимог законодавчих актів та законів охорони праці; проводити будь-які необхідні випробування та тестування, а також технічні огляди механізмів, машин та іншого робочого устаткування; виконувати приписи контролюючих органів у галузі охорони праці; проводити медичний огляд згідно вимог законодавства чітко за графіками та у встановлені строки. Таким чином, враховуючи великі темпи розвитку технологій, постійної зміни обладнання, методів праці, а також виникнення на підставі цих факторів нових небезпек, постійно буде існувати необхідність у розробці нових пропозицій по удосконаленню охорони праці на підприємстві.

Список використаних джерел:

1. Управління охороною праці та ризиком за міжнародними стандартами: Навч. посіб. / Гогіташвілі Г.Г., Карчевські Є.-Т., Лапін В.М. – К., 2007. – 367 с.

2. Ткачук К.Н. та інш. Управління охороною праці: Навч. посібник. / Ткачук К.Н., Мольчак Я.О., Каштанов С.Ф., Полукаров О.І., Ткачук К.К., Полукаров Ю.О., Стасюк В.М. - Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. – С.10-12

3. Мавед О.О., Нетудихатка О.Ю. Безпека життєдіяльності: Правові основи безпеки життєдіяльності в системі юриспруденції / О.О. Мавед, О.Ю. Нетудихатка / За редакцією докт.мед. наук професора О.Ю. Нетудихатки. – Одеса: Сімекс-прінт, 2012 – С. 132-148

4. Сорочинська О.Л. Стан охорони праці в Україні та заходи для її поліпшення / О. Л. Сорочинська // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер. : Транспортні системи і технології. - 2014. - Вип. 24. - С. 240-247.

УДК 349.2

КАРПУШОВА О.В.

ТРУДОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

У статті вперше викладається узагальнена наукова думка про трудову правосуб'єктність кандидата на посаду судді, як фундаментального елемента його трудоправового статуса. Автором сформульовано визначення поняття «трудова правосуб'єктність кандидата на посаду судді», а також окреслена структура цього структурного елемента правового статуса судді. Особлива увага приділяється критичному аналізу спеціальних складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді, що передбачаються у виді вимог до кандидатів на посаду судді в законодавстві України про судоустрій та статус суддів. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: *вимоги до судді, діяльність судді, кандидат на посаду судді, корпус суддів, правосуб'єктність, статус судді, судова реформа, трудові відносини.*

В статье впервые излагается обобщенная научная мысль о трудовую правосубъектность кандидата на должность судьи, как о фундаментальном элементе его трудоправового статуса. Главным образом, автором формулируется определение понятия «трудовая правосубъектность кандидата на должность судьи», а также определяется структура данного структурного элемента правового статуса судьи. Особое внимание уделяется критическому анализу специальных составляющих трудовой правосубъектности кандидата на должность судьи, предусмотренных в виде требований к кандидатам на должность судьи в законодательстве Украины о судоустройстве и статусе судей. В выводах к статье обобщают результаты исследования.

Ключевые слова: *деятельность судьи, кандидат на должность судьи, корпус судей, правосубъектность, судебная реформа, требования к судье, трудовые отношения.*

The article presents for the first time a generalized scientific idea about the labor legal personality of a candidate for the position of judge, as a fundamental element of his legal status. The author defines the concept of «labor legal personality of a candidate for the position of judge» and outlines the structure of this structural element of the legal status of a judge. Special attention is paid to the critical analysis of special components of the labor legal personality of a candidate for the position of judge, provided for in the form

© Карпушова О.В. – суддя (Шостий апеляційний адміністративний суд)

of requirements for candidates for the position of judge in the legislation of Ukraine on the judicial system and the status of judges. The conclusions of the article summarize the results of the study.

Key words: *body of judges, candidate for the post of judges, judicial activity, judicial reform, Labor relations, legal personality, status of judges, the requirements for judges.*

Постановка питання. Фундаментальною основою т. зв. «світу праці» в правовій державі є вільна праця, якою може займатись будь-яка особа, котра володіє необхідним обсягом правоздатності. Не є виключенням з цього й суддя, котрий відноситься до особливої групи працівників, що володіють, окрім як загальним трудоправовим статусом, також і спеціальним службовим правовим статусом. Це правове становище судді створює умови, за яких не будь-хто може реалізувати власне право на працю у сфері правосуддя, а лише той, хто володіє належним обсягом правоздатності (чи правосуб'єктності загалом). У відповідному сенсі вимоги до обсягу правосуб'єктності є легальним бар'єром для реалізації права на працю.

З огляду на те, що сьогодні однією з найбільш гострих питань функціонування системи правосуддя України є кадрова криза, можемо дійти висновку, що вирішення цієї проблеми буде здійснюватися шляхом забезпечення усіх громадян України, котрі володіють необхідним обсягом правосуб'єктності для участі в конкурсі на посаду судді, можливістю реалізувати це право. Саме тому, сьогодні досить актуальним питанням є сутність юридичної конструкції «трудова правосуб'єктність кандидата на посаду судді». Додатково загострюється це питання тією обставиною, що трудова правосуб'єктність кандидатів на посаду суддів до сьогодні не була предметом комплексного дослідження українських вчених, хоча історії становлення сучасного правового статусу суддів присвячено низку наукових праць конституціоналістів, адміністративістів та теоретиків права (серед яких І.Й. Бойко, В. С. Єгорова, С.О. Іваницький, В.М. Кравчук, С.М. Мартьянова, Л.М. Москвич, Н.В. Охотницька, С.В. Подкопаєв, С.В. Прилуцький, І.О. Русанова та ін.).

Аналіз наукової літератури. Слід зазначити, що юридична природа і зміст трудової правосуб'єктності суб'єктів трудового права загалом та окремі аспекти правосуб'єктності судді вже у тій чи іншій мірі вже розкривались у наукових працях А.Я. Бартківа, С.Я. Вавженчука, В.В. Воловика, П.В. Горінова, І.Б. Іваночко, М.І. Іншина, В.Л. Костюка, Л.М. Москвич, І.В. Пивовар, В.І. Чебан, Т.В. Штих, І.В. Юревич та ін. науковців. Наукові напрацювання цих та інших учених становитимуть теоретичну базу цього наукового дослідження.

Відтак, **мета** цієї статті полягає в узагальненому викладені наукової думки про трудову правосуб'єктність кандидата на посаду судді, як фундаментального елемента його трудоправового статуса. Для досягнення окресленої мети виконуються такі *завдання*: 1) сформулювати авторське визначення поняття «трудова правосуб'єктність кандидата на посаду судді»; 2) окреслити структуру трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді та проаналізувати відповідні структурні елементи; 3) у висновках до статті узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трудова правосуб'єктність кандидата на посаду судді – це особливий елемент юридичного статусу працездатної особи, котрий складається з правоздатності та дієздатності особи, обсяг яких надає можливість особі стати учасником конкурсу на посаду судді з перспективою реалізації права на працю шляхом зайняття посади судді.

Слід мати на увазі, що розглядувана юридична конструкція, як обов'язкова умова виникнення трудових відносин із кандидатами на посаду судді в Україні, є складною системою, котра складається з наступних груп складових елементів:

1. *Група загальних складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді*. Цілком очевидно, що кандидат на посаду судді, володіючи спеціальною трудовою правосуб'єктністю, характеризується також і загальними характеристиками трудової правосуб'єктності, котрі не уточняються в межах спеціального трудоправового статусу кандидата на посаду судді.

2. *Група спеціальних складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді, котрі передбачаються у виді вимог до вказаних осіб у законодавстві України про судоустрій та статус суддів*. Чинне трудове законодавство України місить положення, якими законодавцем встановлюються додаткові вимоги до деяких категорій працівників, котрі обумовлено характером їх професійної діяльності, а також специфікою трудової функції та/або значенням результатів їх праці для суспільства та держави. В окресленому контексті необхідно зауважити на тому, що у ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до кандидатів на посаду судді вста-

новлюються вичерпний перелік позитивних і негативних вимог. Відтак, на посаду судді згідно ч. 1 ст. 69 вказаного Закону України може бути призначений лише (*позитивні вимоги*):

1) *особа, що є громадянином України*. Зауважимо, що у відповідності до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадянство України» «громадянство України» – це «правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках». Між тим, «громадянин України» – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України;

2) *особа, котра не є молодшою тридцяти та не старшою шістдесяти п'яти років*. Ця вікова вимога має також й максимальні вікові межі – на посаду судді може бути призначена особа, котра не є старшою шістдесяти п'яти років;

3) *особа, яка має вищу юридичну освіту*. Згідно до п. 5 ч. 1 ст. Закону України «Про вищу освіту» «вища освіта» – це «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти». У п. 1 ч. 6 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що вищою юридичною освітою – вища юридична освіта ступеня магістра (або прирівняна до неї вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобута в Україні, а також вища юридична освіта відповідного ступеня, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку. Вказана вимога є цілком виправданою, адже презюмує наявність у особи, що володіє відповідним рівнем юридичної освіти, тобто, є магістром права (здобувається: на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми; за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою), необхідних знань у галузі права;

4) *особа, яка має стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років*. Досвід у сфері права у законодавстві ототожнюється із записом у трудовій книжці, тобто трудовим стажем. У п. 2 ч. 6 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» міститься легальна дефініція поняття «стаж професійної діяльності у сфері права», під яким законодавець розуміє «стаж професійної діяльності особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти». Відтак, вказане визначення не розкриває сутності означеного поняття, хоча дозволяє виявнити, що відповідний стаж нараховується лише після здобуття особою вищої юридичної освіти ступеня магістра (або ж прирівняної до неї вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста),

Отже, залишається актуальним питанням визначення спеціальностей та посад, роботу на яких варто віднести до стажу роботи у галузі права. Зокрема, К.В. Хлабистова з цього приводу зазначає, що невизначеність видів юридичної діяльності, які сприяли б формуванню високого рівня правосвідомості кандидатів, призводить до нівелювання вказаного критерію. «Так, у стаж роботи в галузі права, необхідний для кандидата у судді, зараховується робота консультанта із судової статистики суду, слідчого чи юрисконсульта на підприємстві. Хоч вказані професії навряд чи дозволять отримати необхідний досвід для здійснення правосуддя. Аналіз судової системи вказує на недостатність для здобувача і стажу роботи на посаді помічника судді. Такий кандидат ознайомлений з канцелярською і технічною, далекою від аналітично-правової діяльності, не має чіткого уявлення про роботу представника/адвоката у процесі, внаслідок чого не зможе повно й об'єктивно оцінювати ситуацію у справі» [1, с. 415–416]. Поряд із тим, І.В. Пивовар вважає, що «особа, яка претендує стати суддею, повинна мати не менше, ніж 2 роки стажу роботи в суді, до призначення її на посаду судді. Для більш детального ознайомлення з організацією роботи суду» [2, с. 53]. На нашу думку, недостатня законодавча визначеність розглядуваної вимоги до кандидатів на посаду судді може обумовлювати зловживання відносно цих кандидатів, що неприпустимо. З огляду на це, потребується внесення змін до ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якими би встановлювались чіткі критерії розуміння спеціальностей та посад, роботу на яких варто віднести до стажу роботи у галузі права у сенсі відповідної вимоги;

5) *особа, котра є компетентною та доброчесною*;

6) *особа, яка володіє державною мовою*. Конституційний Суд України (КСУ) у своєму Рішенні від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 у справі № 1-6/99 [3] про застосування української мови зазначає, що під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. В Ук-

раїні державна мова визначається у ч. 1 ст. 10 Конституції України, якою встановлюється, що «державною мовою в Україні є українська мова».

Аналізуючи ч. 1 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна помітити, що серед позитивних вимог до кандидата на посаду судді законодавець не передбачає вимогу про обов'язковість проживання кандидата в Україні не менш як десять років.

Поряд із тим, у ч. 2 ст. 69 діючого Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачається, що не може бути призначений суддею громадянин, який (*негативні вимоги*):

1) *визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним*. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною згідно п. 1 ч. 2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України розглядається судом в порядку окремого провадження справи, особливий порядок здійснення якого врегульовано Главою 2 «Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи» ЦПК України. При цьому слід мати на увазі, що «обмежено дієздатна особа» – це «особа, яка не володіє повним обсягом дієздатності якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними або якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище». У свою чергу «недієздатність – нездатність суб'єкта права внаслідок малого віку, душевної хвороби чи недоумства здійснювати своїми діями суб'єктивні права та юридичні обов'язки». Отже, особливі вимоги щодо процесу визнання судом особи обмежено дієздатною або недієздатною є цілком закономірними. Так само цілком очевидними є розглядувані вимоги до кандидатів на посаду судді щодо їх дієздатності, що є виправданим бар'єром для реалізації ними права на працю (у відповідному контексті), як з огляду на потребу повної дієздатності для відповідального, належного здійснення суддівських завдань суддею (як суб'єктом трудового і адміністративного права), так і зважаючи на соціально-правову роль та значимість судді у житті людини, суспільства та держави;

2) *має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя*. Той факт, що наявність у особи хронічних психічних чи інших захворювань, які перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя, унеможливлюють можливість бути кандидатом на посаду судді, є виправданою дискримінацією особи, обумовленою тими ж підставами, що й попередня вимога – наслідками наявності у особи вказаних захворювань (неадекватність дій, упередженість тощо), адже авторитет суду та його рішень багато в чому й небезпідставно пов'язують з авторитетом судді, оцінкою його поведінки як у сфері судочинства, так і поза межами його професійної (службової) діяльності. Зокрема, необхідно мати на увазі, що хронічні психічні захворювання можуть викликати прояви жорстокості й агресії, наприклад у хворих на епілепсію спостерігається різка зміна настрою, вороже й агресивне ставлення до оточуючих [4, с. 243], що, безумовно, унеможливлює здійснення такими особами правосуддя;

3) *має незняту чи непогашену судимість*. У п. 1 Постанови Пленуму ВС України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 року № 16 під поняттям «судимість» розуміється в якості правового стану особи, який «виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків, і що правильне застосування правових норм про судимість, її погашення чи зняття має важливе значення для вирішення кримінальних справ у разі вчинення особою нового злочину». Відтак, завданням судимості є створення у свідомості засудженого додаткових мотивів утримання від вчинення нових злочинів. Український вчений В.В. Голіна з цього приводу зазначає, що «наявність у законодавстві норм про погашення та зняття судимості, визнання засудженого, у зв'язку з цим несудимим, ще більше стимулює його законослухняну поведінку». Отже, судимість, на думку вченого, є «певною застрогою для особи настання істотних негативних наслідків при відхиленні від законослухняності, вона є формою посилення в особи відповідальності за свою поведінку. Це врешті-решт правовий захід попереджувального впливу на громадян» [5, с. 177]. Таким чином, наявність у особи незнятої чи непогашеної судимості, як бар'єру для реалізації права на працю (в контексті питання, що нами досліджується), є цілком виправданим, як в аспекті забезпечення розумності, добросовісності, доброчесності й відповідальності виконання майбутнім суддею своїх повноважень належним чином, так і з огляду на необхідність забезпечення довіри суспільства до судді та судової гілки влади загалом (очевидно, що судді, які будуть здійснювати правосуддя з непогашеною судимі-

стю, не будуть сприяти довіри учасників судового процесу та суспільства до неупередженості та добропорядності суду).

Висновки. Трудова правосуб'єктність кандидата на посаду судді є обов'язковою умовою виникнення трудових відносин із кандидатами на посаду судді в Україні, а також складною системою, котра складається з наступних груп складових цієї правосуб'єктності: 1) група загальних складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді; 2) група спеціальних складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді, котрі передбачаються у вигляді вимог до вказаних осіб у законодавстві України про судоустрій та статус суддів, та складаються з: а) позитивних вимог (наявність громадянства України; вікові обмеження, а саме особа не є молодшою 30 та не старшою 65 років; наявність вищої юридичної освіти; наявність стажу професійної діяльності у сфері права щонайменше 5 років; компетентність і доброчесність; володіння державною мовою); б) негативних вимог (кандидатом на посаду судді не може бути: обмежено дієздатна або недієздатна особа; наявність хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя; наявність незнятої чи непогашеної судимості); 3) група додаткових складових трудової правосуб'єктності кандидата на посаду судді (відсутність у особи заборони обіймати відповідну посаду; відсутність у особи досвіду притягнення до юридичної відповідальності за вчинення істотного дисциплінарного проступку і т. д.; особу не було раніше звільнено з посади судді за результатами кваліфікаційного оцінювання).

Список використаних джерел:

1. Хлабистова К.В. Проблеми судової реформи: люстраційний аспект. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: НАВС, 2017. С. 414–418.

2. Пивовар І.В. Статус кандидата на посаду судді України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 8. С. 51–54.

3. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України: Рішення КСУ від 14.12.1999 № 10-рп/99 у справі № 1-6/99. *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. Ст. 125.

4. Бурдін В.М. До питання про тлумачення медичної ознаки неосудності. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 242–249.

5. Голіна В.В. Судимість як соціально-правове явище: сутність, призначення, наслідки. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 2(41). С. 173–182.

УДК 349.2

ЛЯХ І.О.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ ТРУДОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених щодо тлумачення таких понять, як: «статус» та «правовий статус», запропоновано авторське тлумачення правового статусу суб'єктів процедури медіації при вирішенні трудових спорів в Україні. Констатовано, що відповідно до ключових принципів інституту медіації (зокрема рівності та рівноправності) працівник та роботодавець є рівними у своєму правовому статусі, про що яскраво свідчить перелік прав та обов'язків останніх.

Ключові слова: *суб'єкт, статус, правовий статус, процедура медіації, трудовий спір, вирішення спору.*

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых относительно толкования таких понятий как «статус» и «правовой статус», предложено авторское толкование правового статуса субъектов процедуры медиации при разрешении трудовых споров в Украине. Констатировано, что в соответствии с ключевыми принципами института медиации (в частности равенства и равноправия) работник и работодатель равны в своем правовом статусе, о чем ярко свидетельствует перечень прав и обязанностей последних.

Ключевые слова: *субъект, статус, правовой статус, процедура медиации, трудовой спор, решение спора.*

The article, based on the analysis of scientific views of scholars on the interpretation of such concepts as "status" and "legal status", offers an author's interpretation of the legal status of the subjects of mediation in resolving labor disputes in Ukraine. It is stated that in accordance with the key principles of the institution of mediation (including equality and equality), the employee and the employer are equal in their legal status, as evidenced by the list of rights and responsibilities of the latter.

Keywords: *subject, status, legal status, mediation procedure, labor dispute, dispute resolution.*

Постановка проблеми. Досліджуючи проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві обов'язково слід звернути увагу на правовий статус суб'єктів медіації. Його дослідження має важливе практичне та теоретичне, адже він да об'єктивну картину того яку роль відіграє кожен суб'єкт у відповідних відносинах. Можна із впевненістю констатувати, що основними суб'єктами медіації є: 1) сторони трудового спору (працівник та роботодавець), а також 2) медіатор. Дослідженню сутності та змісту правового статусу яких і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені характеристиці правового статусу суб'єктів процедури медіації у своїх наукових працях розглядали: Г.М. Грабовська, Т.О. Подковенко, І.М. Дудник, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.П. Мельник, А.М. Колот, О.М. Потопахіна, П.Д. Пилипенко, В.В. Філіпов, Є.Ю. Подорожній, Л.В. Могілевський та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені сутності поняття правового статусу окреслених вище суб'єктів.

Саме тому метою статті є: надати авторське визначення поняття правового статусу суб'єктів процедури медіації при вирішенні трудових спорів в Україні

© ЛЯХ І.О. – доцент кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу» (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Виклад основного матеріалу. Статус, у найбільш його загальному розумінні вказує на положення когось або чогось у певній системі. Слово «статус» — латинського походження. У Давньому Римі цей термін означав стан, правове положення юридичної особи. З соціологічної точки зору наприкінці XIX століття англійський історик соціології Г. Мейн додав зазначеному поняттю нове звучання. На думку автора, соціальний статус — це соціальне положення людини в суспільстві [1]. Стосовно такого положення або позиції (статусу) С.О. Макєєва формулює ряд цікавих висновків [2]: по-перше, говорячи про статус, мають на увазі обсяг політичних та юридичних прав, обов'язків, можливостей, зафіксований, як правило, законодавчо, а в окремих випадках — у неписаних нормах і традиціях; по-друге, «становище в суспільстві» може бути відображене у термінах різних соціальних координат чи, як прийнято називати їх у соціології, вимірів: рівень доходу, рівень освіти, стать, етнічне походження (національність), місце в структурі влади. За статус може прийматися положення на шкалі тієї чи іншої ознаки. Оскільки дохід буває принаймні високим, середнім та низьким, то мати відповідний статус означає бути добре, посередньо чи низькооплачуваним робітником; по-третє, статус у соціології трактується як визнання й оцінка з боку інших індивідів чи певних формальних інстанцій. Престиж або повага та визнання є явищами соціально-психологічними, що безпосередньо пов'язані з усталеним стереотипним сприйняттям індивідів та груп, їхнього місця й значення в суспільстві [2].

Наведені вище позиції свідчать про те, що поняття «статус» перш за все носить соціальний характер, а тому дана наукова категорія дістала широкого дослідження саме з точки зору науки соціології. Поняття «статус» прийшло в соціологію з латинської мови. Цим словом у Стародавньому Римі позначали правовий стан особи. У наш час під поняттям "статус" розуміють соціальне становище людини у суспільстві. Соціальне становище — поняття набагато ширше, адже цим поняттям охоплюється і економічне становище людини (заможний рантьє, низькооплачуваний працівник), і його професійне становище (лікар, шофер), і політичне становище (член демократичної партії, безпартійний), і демографічні особливості людини (вік, стать). Виділяють чотири основних складових для описання поняття "статус": назва статусу (звичайно складається з одного слова: дівчина, офіцер, сестра та ін.); визначення статусу (описує суть статусу та його місце у суспільстві чи у конкретній групі. Наприклад, сантехнік — працівник, який виконує роботу, пов'язану із обслуговуванням водопровідних і каналізаційних мереж); зміст статусу — сукупність прав і обов'язків носія статусу; ранг статусу — місце певного статусу в соціальній ієрархії (високе, середнє, низьке; вище за одні статуси і нижче за інші) [3].

Відповідно до сучасного трактування, акцентує увагу В.М. Примуш, соціальний статус – це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється її приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність її прав та обов'язків. Статус людини формується різноманітними ознаками, серед яких є ті, які успадковуються — стать, етнічна приналежність, соціальне походження, а також ті, які людина здобуває завдяки власним зусиллям — освіта, професія, доходи тощо. Будь-яку людину можна охарактеризувати за допомогою певного статусного набору — це сукупність усіх статусів, що має дана людина. Але її положення у суспільстві визначає, так званий, головний статус. Якщо соціальний статус визначає місце індивіда в суспільстві, то — особистий його позицію в середовищі безпосередньо до оточуючих його людей. Особистий статус — це становище людини в малій (первинній) групі, що обумовлюється тим, як ставляться до нього оточуючі [4]. О. О. Грицанов та С. О. Радіонова пишуть, що соціальний статус – це положення індивіда або соціальної групи в соціальній системі, що визначається за рядом ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [5, с.663; 6]. Соціальні статуси, продовжують автори, як елемент соціальної організації суспільства складно скоординовані і ранжовані щодо панівної системи цінностей, що надає їм особливу значущість в громадській думці, престиж. Соціальний статус залежить від соціальних визначень реальності в цілому і сам є соціально визначеним, усвідомлюється особистістю як об'єкт орієнтації соціальної дії. Кожен соціальний статус – перш за все оцінка, домагаючись якої суб'єкт засвоює соціальні норми і уявлення, що фіксуються як запропонована цим положенням сукупність прав та обов'язків, реалізація яких формує соціальну роль [5, с.663; 6].

В.В. Вербець, О.А. Субот та Т.А. Христюк пишуть, що соціальний статус – це положення соціального суб'єкта в суспільстві, що передбачає для нього певні специфічні права і обов'язки, правила поведінки. Таким чином, соціальний статус визначає становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, яке визначається за соціально значущими для даної соціальної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними тощо) [7]. Я.Г. Невідома доводить, що соціальний

статус особистості - це складне, багатопланове поняття, яке відображає єдність, взаємообумовленість і соціальну природу «внутрішнього» «зовнішнього» буття особистості і як носія свідомості, і як суб'єкта діяльності. Це, з одного боку, інтегративне утворення, яке вміщує в себе рівні розвитку індивіда в його цілісності, з іншого боку - це визначена лінія поведінки (система діяльності і спілкування, в контексті колективної діяльності, реалізація життєвих установок особистості). Статус особистості, підкреслює вчена, - це поняття, яке співвідноситься з поняттям соціальної ролі, яке показує місце людини в системі суспільних відносин і пріоритетну для особистості систему соціальних функцій, включаючи не лише атрибутивні, а й функціональні, оцінні (соціальний престиж) і нормативні ознаки. Соціальний статус, таким чином, найбільш повно розкриває не лише основні функції особистості як суб'єкта статусних відносин, а й успішність її діяльності в основних сферах індивідуального буття, яка нерозривно пов'язана з певним рівнем соціальних здібностей [8, с.220-221; 6].

В результаті аналізу поняття «соціальний статус особистості» О.Харченко (спираючись на класичні теорії соціального статусу) дійшов до таких висновків: 1) соціальний статус особистості є суспільно - усвідомленим легітимним інституціалізованим еталоном поведінки індивіда в сучасному структурованому та ієрархізованому суспільстві, результатом досягнення конкретної позиції та реалізації певної соціальної ролі; водночас він є специфічною формою відображення соціальної структури суспільства та окремих інституцій, а також формою відтворення відповідних очікувань і домагань індивідів; 2) соціальний статус постає як наслідок руху у суспільнорольовому та позиційному просторі, що спричинений дією об'єктивних і суб'єктивних факторів, універсальною взаємодією між організаційними регламентаціями та цілераціональною волею індивідів, спрямованою на самореалізацію та самоствердження; 3) інституційними механізмами стабільного суспільства, які здійснюють тестування, селекцію та розподіл індивідів в межах системи статусних відносин, забезпечуючи соціальну мобільність, здебільшого виступають сім'я, система освіти, професійні, політичні і громадські організації; 4) передумовою створення оптимальної системи статусних ієрархій в соціальній структурі, зокрема українського суспільства, є зведення до мінімуму суто формальних, адміністративно-бюрократичних методів роботи з людьми та посилення ролі морально-етичних, духовних чинників, які є важливими при формуванні справжньої, зрілої, висококультурної національної еліти – запоруки розвитку України в контексті світового цивілізованого співтовариства [9; 10].

Таким чином, соціальний статус це сукупність певних соціальних характеристик (елементів), які належать певному суб’єкту та тим самим відображають його положення у суспільстві. Відзначимо, що поняття правового статусу є похідним від соціального та відображає положення суб’єкта, але вже в межах конкретних правовідносин. Означений термін є одним із найбільш досліджених в юридичній літературі, що в свою чергу обумовило існування чималої кількості підходів до його трактування. Так, В.П. Васькевич доводить, що правовий статус особиною яка притаманна саме людині. Вчений відмічає, що реальне становище людини в системі суспільних відносин, тобто фактичний соціальний статус, становить основу правового статусу. Саме право тільки закріплює таке положення, тобто здійснює юридичний оформлення фактичного становища індивіда, ставить його в законодавчі рамки. Іншими словами, соціальний і правовий статуси співвідносяться як зміст і форма. Таким чином, правовий статус являє собою сукупність прав, обов'язків, свобод і законних інтересів особистості, що визнаються і гарантуються державою. Саме визнання людини суб'єктом права, тобто наділення її право- та дієздатністю, дозволяє йому вступати у відповідні правовідносини і нести відповідальність за свої вчинки. Тобто, правовий статус – це збірна, акумульована категорія [11, с.93].

Цікавою видається точка зору С.О. Комарова, який наводить наступні основні риси правового статусу [12, с.149; 13]: права, свободи і обов’язки, що утворюють правовий статус, є рівними, кожна особистість (в межах свого статусу) має право на рівний захист з боку закону, незалежно від будь-яких обставин, юридичну можливість скористуватися наданими їй правами та виконати покладені на неї обов’язки; права, свободи та обов’язки особистості, зафіксовані в правових нормах, є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист – головним обов’язком держави; права, свободи та обов’язки гарантовані в інтересах суспільства і держави, кожної особистості окремо; права, свободи та обов’язки особистості виступають як єдина система, яка поступово розширюється і поглиблюється; права, свободи і обов’язки є необхідною умовою та передумовою буття особистості, в певній мірі відображають природу держави; права, свободи та обов’язки, які входять в правовий статус особистості, характеризуються єдністю, що виявляється в їх соціально-економічному призначенні [12, с.149; 13].

М.Н. Марченко доводить, що правовий статус, будучи складовою частиною системи прав, виступає у якості відносно самостійного регулятора суспільних відносин. За допомогою правових установлень держава не прагне просто продублювати, відтворити в юридичній формі існуючу реальність. І в цьому немає ніякої суспільної потреби. Держава може лише впливати і неминуче впливає на соціальні процеси, у тому числі за допомогою правових установлень. Цей вплив може призвести і призводить до прогнозованих соціальних наслідків. При цьому держава здатна створювати ті або інші суспільні наслідки лише в певних межах і, головне, не сама по собі, не довільно, а тільки у взаємодії з іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами суспільного життя. Тому було б невірним твердження, що держава дарує права і свободи, адже бути чи не бути тим або іншим з них врешті-решт залежить не тільки від держави. Водночас держава є одним з безумовних факторів, що визначають практичну наявність і реалізацію прав і свобод людини. Причому роль держави у системі факторів, які формуюють становище людини в суспільстві, практично завжди дуже висока, а залежно від конкретно-історичних умов може бути і вирішальною [14, с.267; 15].

Висновок. Отже, узагальнюючи наведені вище наукові позиції слід підсумувати, що правовий статус суб'єктів процедури медіації при вирішенні трудових спорів представляє собою сукупність законодавчо визначених елементів, які відображають положення суб'єкта у відповідних правовідносинах, а також координують та визначають вектор їх поведінки при вирішення трудового спору. Такими ключовими елементами є: суб'єктивні права та юридичні обов'язки, правосуб'єктність, юридична відповідальність. При цьому необхідно відзначити, що відповідно до ключових принципів інституту медіації (зокрема рівності та рівноправності) працівник та роботодавець є рівними у своєму правовому статусі, про що яскраво свідчить перелік прав та обов'язків останніх.

Список використаних джерел:

1. Витрук Н. В. Статус личности в политической системе общества : политология / Н. В. Витрук. – М. : Дело, 1993. – 352 с.

2. Соціологія: Навч. посіб. / За ред. С.О. Макеєва. 3-тє вид., стер. К.: Т-во "Знання", КОО, 2005. 455 с.

3. Танчин І. З. Соціологія [Електронний ресурс] : [навч. посіб.] / Танчин І. З. К.: Знання, 2008. 351 с.

4. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.

5. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.

6. Копняк М. А. Організаційно-правові засади забезпечення незалежності суддів апеляційних судів в. Україні дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. А. Копняк ; кер. роботи В. В. Городовенко ; Львів. ун-т бізнесу та права. Львів, 2017. 201 с.

7. Вербець В. В, Субот О. А, Христюк Т. А. Соціологія: Навчальний посібник. К.: КОНДОР, 2009. 550 с.

8. Невідома Я. Г. Соціальний статус: сутність, структура та чинники детермінації / Я. Г. Невідома // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки» : зб. наук. пр. / за ред. : С. Д. Максименка., Н. О. Євдокимової. Миколаїв : МДУ, 2010. Вип. 5, т. 2. С. 217–222.

9. Марченко О.В. Соціальний статус особистості: структура, детермінанти розвитку та форми прояву. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / О.В. Харченко; Ін-т вищої освіти АПН України. К., 2001 // Режим доступу: http://disser.com.ua/contents/8829.html

10. Фудорова О.М. Теорії соціального статусу: пізнавальні можливості і дослідницькі стратегії / Фудорова Олена Миколаївна // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2009. – №881. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вип. 24. С. 110–116.

11. Васькевич В. П. Гражданско-правовое регулирование отношений в области профессионального спорта : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Казань, 2006. 216 с.

12. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – М.: Юрист, 1998. 416с.

13. Пєтухов В. А. Організаційно-правові аспекти проходження практики та стажування в підрозділах МВС України :. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В. А. Пєтухов; Нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2003. - 189 с. - укр

14. Общая теория государства и права / Отв. ред. М.Н. Марченко. М.: Зерцало, 2000. 416 с.

15. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: Дис. ... док. юр. наук. Харків, 2005. 452 с.

УДК 349.2

ОБУШЕНКО Н.М.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИПИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА»

У статті, на основі узагальнення наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «принципи систематизації трудового законодавства». Констатовано, що принципи є надзвичайно важливим аспектом систематизації трудового законодавства, вони формують її ідейну складову, визначають засадничі, відправні вимоги та пріоритети, з урахуванням яких має відбуватися дана систематизація, для того, щоб відповідати принципам організації і функціям правової, демократичної держави, ефективно та дієво вирішувати існуючі проблеми і недоліки у зазначеному законодавстві.

Ключові слова: *принципи, принципи права, трудове законодавство, систематизація, упорядкування.*

В статье, на основе обобщения научных взглядов ученых, предложено авторское определение понятия «принципы систематизации трудового законодательства». Констатировано, что принципы являются чрезвычайно важным аспектом систематизации трудового законодательства, они формируют ее идейную составляющую, определяют основные, отправные требования и приоритеты, с учетом которых должна происходить данная систематизация, для того, чтобы соответствовать принципам организации и функциям правового, демократического государства, эффективно и действенно решать существующие проблемы и недостатки в указанном законодательстве.

Ключевые слова: *принципы, принципы права, трудовое законодательство, систематизация, упорядочение.*

In the article, based on the generalization of scientific views of scientists, the author defines the concept of "principles of systematization of labor law". It is stated that the principles are an extremely important aspect of the systematization of labor legislation, they form its ideological component, determine the basic, starting requirements and priorities, taking into account the given systematization, in order to meet the principles of organization and function of a legal, democratic state, effectively and effectively address the existing problems and weaknesses in the said legislation.

Key words: *principles, principles of law, labor law, systematization, ordering.*

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного трудового законодавства та наукових поглядів вчених дає змогу відзначити суттєву перевантаженість системи нормативно-правових актів у цій галузі численними законами та підзаконними актами, положення яких тісно переплітаються між собою та в окремих випадках суперечать одне одному. Все це вимагає удосконалення трудового законодавства шляхом його систематизації. Разом із тим, розмірковуючи про проблематику систематизації трудового законодавства дуже важливо звернути увагу на принципи, на яких вона має ґрунтуватися. Поняття принципу є одним із основоположних для багатьох сфер теорії та практики, не є у цьому виключенням і правознавство – термін «принцип» широко використовується як у теорії права, так і в законодавстві.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання систематизації трудового законодавства України у своїх наукових працях розглядали: М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, М.І. Козюбра, М.О. Качинська, А.М. Колодій, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенков, Н.М. Крестов-

© ОБУШЕНКО Н.М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ська, Л.Г. Матвеева, Л.В. Могілевський, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський, А.М. Ришелюк, Г.О. Спіцина, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження присвячені принципам систематизації трудового законодавства

Саме тому метою статті є: визначити поняття та сутність принципів систематизації трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що глибокого наукового опрацювання сутність такого явища як «принцип» віднайшла у теорії державного управління та правознавстві. Так, наприклад, З.Р. Кісіль та Р.В. Кісіль розуміють принципи державного управління як основні, вихідні положення, на яких ґрунтується і функціонує управлінська діяльність і які можуть бути сформульовані у вигляді певних правил, закріплених правом [1]. В.Д. Бакуменко вважає, що принципи державного управління – прояви закономірностей у державному управлінні, що відображені у вигляді певних положень, які застосовуються в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління. Як правило, продовжує науковець, - це фундаментальні, науково обґрунтовані, а в певних випадках і законодавчо закріплені положення, відповідно до яких будується і функціонує система державного управління [2, с.564]. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю. П. Сурмін у своїх працях пишуть, що принципи як поняття теорії відображають сутність і реальність процесів державного управління, підпорядковуючись певним законам. Принципи – це специфічні поняття, змістом яких є не стільки сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Вони є результатом узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності. Принципи управління характеризуються двома ознаками: а) належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; б) зафіксованістю в суспільній свідомості (відповідних поняттях) [3, с.108]. Принцип державного управління, наголошують дослідники, покликаний спочатку в науковій, а згодом і в правовій формі відображати закономірності, що об'єктивно існують у державному управлінні та мають особливе значення для його організації і здійснення. Принципи державного управління – це фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, що відображають закони розвитку відносин управління, сформульовані у вигляді певного наукового положення, закріпленого переважно у правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат державного управління. Принципи визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління, напрями й межі прийняття управлінських рішень [3, с.109]. За Г. В. Атаманчуком, пропонує принцип державного управління розглядати як закономірність, відношення або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державного управління (системи онтологічних елементів), виражену у вигляді певного наукового положення, закріпленого в більшості своїй правом, та яке застосовується в теоретичній і практичної діяльності людей з управління [4, с.188]. Принципи державної служби науковці тлумачать як вихідні положення та теоретичні ідеї, що відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства й держави, найбільш характерні риси організації та функціонування не тільки самої державної служби, а й усієї системи державного апарату, судочинства та прокуратури, визначають зміст складних взаємовідносин усередині всього механізму держави [3, с.29]. С.В. Ківалов та Л. Р. Біла визначили дані принципи як основоположні, ідеї, настанови, які визначають основні напрямки реалізації завдань, цілей і функцій державної служби, її організацію і функціонування, правовий статус державних службовців [5, с.15].

До характерних ознак принципів державного управління дослідники, як правило, відносять такі: вони ґрунтуються на законах розвитку суспільства, його соціальних та економічних законах і законах державного управління; відповідають цілям управління, відображають основні якості, зв'язки і відносини управління; охоплюють переважно такі закономірності, відносини і взаємозв'язки, які притаманні державному управлінню як цілісному соціальному явищу, тобто мають загальний, а не частковий характер; враховують часові та територіальні аспекти процесів державного управління; мають правове оформлення, тобто закріплені в нормативних документах, оскільки кожен принцип управління є цілеспрямованим - його застосовують для вирішення конкретних організаційно-політичних і соціально-економічних завдань [6, с.193].

А. М. Колодій, розмірковуючи над сутністю принципів права, зазначає, що з гносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність». Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначати правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загальносоціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність і основний зміст останнього. Тож, продовжує на-

уковець, категорія «принципи права» повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, що належать до юриспруденції. Термін «принципи» може лише уточнюватись і деталізуватись залежно від того, якою є сфера його існування і функціональна спрямованість [7, с.43]. Таким чином, принципи права, на думку А.М. Колодія, — це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвиткові. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [7, с.43]. Згідно точки зору О. Ф. Скакун принципи права являють собою об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку [8, с.221]. Пізніше науковець визначила принципи права як загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [9, с.237]. В. К. Бабаєв підкреслює, що ще древні звертали увагу на те, що «принцип є найважливіша частина всього». Правник виокремлює, по-перше, принципи, сформульовані вченими-юристами, які виступають у вигляді фундаментальних ідей та ідеалів, що відображають досягнення правової думки, практичного досвіду, об'єктивні закономірності розвитку суспільства. Зазначені принципи складають найважливішу частина наукового та професійного правосвідомості, юридичної політики і не є обов'язковими для суб'єктів прав. По-друге, відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів принципи права, під якими слід розуміти вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. За своєю суттю принципи права також представляють певні фундаментальні ідеї та ідеали, які сформульовані на основі наукового і практичного досвіду. В цьому плані вони разом з принципами правосвідомості є найважливішими компонентами панівної юридичної ідеології. Однак різноманітні юридичні ідеї та ідеали тільки тоді стають принципами права, коли вони безпосередньо (легально) виражені в нормативно-правових актах або інших формах права [10, с.222]. М.В. Цвік та В.Д. Ткаченко та інші юристи у своїх працях пишуть, що принципи характеризують як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи. З давніх давен, наголошують правознавці, принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо). Провідна роль принципів забезпечується прямим чи непрямим їхнім закріпленням у нормах права. Ті засади, що не закріплені у правових приписах, можуть вважатися лише ідеями права, і належать вони до сфери правосвідомості. їх іноді називають «правовими принципами», що передують створенню системи права. У свою чергу, принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж випливати з його загального смислу. При цьому вони стають орієнтиром правотворчої і правозастосовчої діяльності органів держави [11, с.193]. Значення принципів у праві обумовлюється тим, що вони:

- мають властивість вищої імперативності, універсальності, загальнозначущості, їм притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу;
- спрямовують розвиток функціонування всієї правової системи;
- зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовчої та іншої юридичної діяльності;
- виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- сприяють подоланню прогалин у праві;
- впливають на рівень правосвідомості в суспільстві [11, с.193].

Схожу позицію щодо характерних властивостей принципів права, які обумовлюють їх значення, висловлює й О. Ф. Скакун, яка зазначає, що вони (тобто дані принципи): об'єктивно зумовлені соціальним середовищем, характером суспільних відносин (економічних, політичних, культурно-ідеологічних тощо) і мають зворотний на них вплив; розчиняються в безлічі норм, пронизують усю правову матерію; є стрижнем усієї системи права, додають праву логічності, послідовності, збалансованості, концентровано виражають закономірності його розвитку, сутність і соціальне призначення; описують (конкретизують) установлене право, вносять однаковість у систему правових норм; мають вищий рівень абстрагованості від регульованих відносин, звільнені від конкретики та подробиць; виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права та обов'язки; є позитивними зобов'язанням і як такі набувають якостей особливого рівня права, що постає над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість); не мають способів регулювання, їх провідним елементом є повинність (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується; виступають відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону у разі наявності прогалин у законодавстві; акумулюють світовий досвід розвитку права, втілюють демократичні і гуманістичні традиції й одночасно становлять правові цінності, що входять до світової правової скарбниці [8, с.221-222].

Н. Б. Болотіна, у розрізі трудового права визначила принципи як керівні засади, ідеї, які зумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Значення принципів права полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано, відображають найсуттєвіші риси комплексу правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [12, с.93]. За допомогою означених принципів, відмічає дослідниця, виявляються закономірності та властивості права як самостійного соціального явища, удосконалюються система, структура права і правове регулювання. Правові принципи важливі для нормотворчої і правозастосовної діяльності. Вони слугують тим правовим орієнтиром, виходячи з якого законодавець формулює галузеві норми, вносить зміни і доповнення до чинних, нормативних актів. Правові принципи допомагають глибше зрозуміти значення конкретних норм і визначають тенденції розвитку законодавства [12, с.93]. Принципи у трудовому праві, зазначають у своїх працях Л.П. Грузінова та В.Г. Короткін, відображають сутність і загальну спрямованість усієї системи норм трудового права, допомагають зрозуміти зміст трудового законодавства, його зв'язок з економікою та мораллю суспільства; визначають сутність майбутніх правових норм, дають змогу усувати прогалини в чинному трудовому законодавстві при застосуванні правових норм; є однією з підстав об'єднання окремих норм трудового законодавства в систему даної галузі; визначають становище суб'єктів трудового права, їх права й обов'язки тощо [13, с.49-50].

Висновок. Отже, враховуючи вище викладене щодо сутності та характерних властивостей принципів, як в цілому, так і у сфері права зокрема, можемо визначити принципи систематизації трудового законодавства як основоположні ідеї, відправні вимоги, сформульовані внаслідок наукового вивчення об`єктивно існуючих закономірностей суспільного життя, у відповідності до яких мають здійснюватися заходи з упорядкування та вдосконалення структури трудового законодавства. Принципи є надзвичайно важливим аспектом систематизації трудового законодавства, вони формують її ідейну складову, визначають засадничі, відправні вимоги та пріоритети, з урахуванням яких має відбувається дана систематизація, для того, щоб відповідати принципам організації і функція правової, демократичної держави, ефективно та дієво вирішувати існуючі проблеми і недоліки у зазначеному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навч. посів. 3-те вид. К. Алерта; ЦУЛ, 2011. 696 с.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

4. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций. М.: Юрид. лит., 1997. 400 с.

5. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Державна служба в Україні: Підручник. Одеса: Юридична література, 2003. 368 с.
6. Малиновський В. Я. // Державне управління: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.
7. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. - 2-ге видання. - К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
10. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М.:Юристъ, 2003. 592 с.
11. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів]М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. - Харків: Право, 2002. - 432 с.
12. Трудове право України : підручник. 4-те вид., стер. К. : Вікар, 2006. 725 с. (Вища освіта XXI століття).
13. Грузінова Л. П. Трудове право України : навч посіб. / Грузінова Л. П., Короткін В. Г. К. : МАУП, 2003. Ч. 1. 128 с.

УДК 349.2

ПАВЛІЧЕНКО В.М.

СПЕЦИФІКА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ КИРГИЗІЇ

У статті проаналізовано особливості законодавства у сфері праці державних службовців Киргизії. Визначено загальні положення у вказаній царині. Охарактеризовано позитивні та негативні аспекти законодавства Киргизії щодо праці державних службовців.

Ключові слова: *законодавство у сфері праці, службово-трудова діяльність, державний службовець, державна служба, трудове законодавство.*

В статье проанализированы особенности законодательства в сфере труда государственных служащих Киргизии. Определены общие положения в указанной области. Охарактеризованы положительные и отрицательные аспекты законодательства Киргизии по труда государственных служащих.

Ключевые слова: *законодательство в сфере труда, служебно-трудовая деятельность, государственный служащий, государственная служба, трудовое законодательство.*

In the article the peculiarities of legislation in the field of labor of civil servants of Kyrgyzstan are analyzed. The general provisions in this area are defined. Positive and negative aspects of the legislation of Kyrgyzstan regarding the work of civil servants are described.

Key words: *legislation in the sphere of labor, service and labor activity, civil servant, public service, labor legislation.*

© ПАВЛІЧЕНКО В.М. – кандидат юридичних наук, старший оперуповноважений головного оперативного відділу ДПУ у Київському районі міста Харкова (ГУ ДФС у Харківській області)

Проблема праці державних службовців постає як одне з провідних завдань політики уряду будь-якої країни, навколо якої зав'язується тугий вузол соціально-економічних та політичних протиріч. В основному державною службою завжди пропонувався стабільний рівень роботи і ця сфера праці вважалася роботою на все життя, зокрема вона пов`язувалася з певними привілеями та підвищеним соціальним статусом. Однак за два останні десятиріччя державна служба у сфері трудової діяльності втратила свої специфічні риси, у тому числі із-за того, що у процесі реформування державного сектору ряд функцій було передано приватному сектору. Внаслідок цього сформоване бачення того, як функціонує трудова діяльність державної служби, більше не відповідає дійсності.

Актуальність цієї теми посилюється ще й євроінтеграційними прагненкями України, адже реформування національного законодавства та регулювання державної служби повинно відбуватись із врахуванням досвіду пострадянських країн. При цьому, особливе місце посідає законодавство Киргизії у даному контексті.

Президент Киргизької Республіки у 1996 році підписав Указ, який затвердив Тимчасове положення про основи державної служби в Киргизькій Республіці. У ньому вперше декларувалися основні принципи організації державної служби, були визначені вимоги до державних службовців, закріплювалися соціальні гарантії для них.

У ст. 23 Конституції Киргизької Республіки проголошено заборону примусової праці, крім випадків війни, ліквідації наслідків стихійних лих та інших надзвичайних обставин, а також у порядку виконання рішення суду. У ній також закріплено, що не вважається примусовою працею залучення до військової, альтернативної служби [1].

Виходячи з цього, доречно зауважити, що Конституція прямо не передбачає норми щодо врегулювання праці, але закріплює досить важливу норму про працю, а саме про те, що трудова діяльність не може бути примусовою, а лише за згодою особи. Дане положення стосується кожного працівника, зокрема і державних службовців. Це зумовлює в Киргизькій Республіці вільний вибір трудової діяльності та професії, що є досить доцільним для незалежної та демократичної країни.

Основним джерелом регулювання праці в Киргизії виступає Трудовий кодекс Киргизької Республіки, який в ст. 3 передбачає, що регулювання трудових відносин та інших, безпосередньо пов'язаних з ними відносин, відповідно до Конституції Киргизької Республіки здійснюється трудовим законодавством й іншими нормативними правовими актами, що містять норми трудового права: «Цим Кодексом, іншими законами, указами Президента Киргизької Республіки, постановами Уряду Киргизької Республіки, актами органів місцевого самоврядування та локальними нормативними актами, що містять норми трудового права, здійснюється регулювання трудових відносин» [2].

Регулювання трудових відносин повинно мати законодавче підґрунтя, яке не суперечить верховенству права та правам людей. У свою чергу, кожне законодавство базується на деяких факторах суспільства, тому кожна країна при розробці норм праці повинна враховувати всі соціальні і моральні потреби населення для подальшого розвитку трудових відносин. Безперечно, дія даного Кодексу поширюється на всіх працівників, які уклали трудовий договір, у тому числі і на державних службовців. Норми Трудового кодексу чинні на всій території Киргизької Республіки.

Конкретно працю державних службовців регулює Закон Киргизької Республіки «Про державну службу», який був прийнятий Верховною Радою і вступив у дію з дня опублікування 11 серпня 2004 року [3].

Даний Закон дозволяє рухатися в напрямку розвитку професійності державної служби, яка спирається на принципи компетентності та дотримання професійної етики. Також, відповідно, положеннями, зазначеними у вказаному Законі, регулюється праця державних службовців, закріплюються їх відповідні права і обов'язки, заборони та обмеження стосовно трудової діяльності в державній службі Киргизької Республіки. Регулювання праці Законом «Про державну службу» сприяє забезпеченню в даній країні можливості контролювати та покращувати трудову діяльність як у сфері державної служби так і трудової діяльності загалом.

У статті 5 аналізованого Закону зазначається, що державний службовець здійснює професійну діяльність з реалізації цілей, завдань та функцій, встановлених законодавством для даного державного органу, і є особою, яка займає політичну державну посаду. Повноваження державного службовця визначаються завданнями та функціями державного органу, обсягом прав і обов'язків, виконання яких випливає із тієї чи іншої посади, відповідно до Конституції Киргизької Республіки, цього Закону та інших нормативних правових актів Киргизької Республіки [3].

Звичайно, норми даної статті передбачають те, що державний службовець в Киргизії здійснює свою трудову діяльність на підставі закону та інших законодавчих актів Киргизької Республіки. Але в даному положенні не закріплені конкретні повноваження державних службовців, а лише вказано на загальні моменти щодо прав та обов`язків працівників з відсиланням до Конституції Киргизької Республіки та інших, конкретно не зазначених, нормативно-правових актів щодо більш детального регулювання питань, пов'язаних з професійною діяльністю державних службовців. Це не дозволяє у повній мірі регулювати питання щодо праці державних службовців лише даним Законом.

Відповідно до ст. 24 Закону призначення на державну службу здійснюється на підставі результатів конкурсу. Уповноважений державний орган у справах державної служби координує роботу державних органів з відбору кандидатів на державну службу і надає їм методичну допомогу. Уповноважений державний орган у справах державної служби поширює інформацію про вакансії на адміністративні державні посади та проведення національного конкурсу шляхом її розміщення в офіційних засобах масової інформації, а також на Порталі державних служб Киргизької Республіки не пізніше одного місяця до початку конкурсного відбору.

Допускається призначення на державну службу на контрактній основі у випадках і порядку, передбачених Президентом Киргизької Республіки [3].

Дані норми чітко встановлюють порядок прийняття особи на державну службу та виокремлюють певні особливості щодо регулювання даного процесу. Виходячи з положень, зазначених у вказаній статті, доцільно зауважити, що відбір на роботу в державній службі здійснюється на конкурсній основі. Саме це сприяє підвищенню якості кадрів в державних органах шляхом відбору кращих кандидатів на заміщувану посаду у сфері державної служби, що в подальшому сприятиме ефективній роботі та досягненню позитивних результатів. Дана норма є досить актуальною для всієї трудової діяльності державної служби, адже виконання праці кращими із кращих працівників слугує безперечному здійсненню всіх встановлених обов'язків та завдань, покладених на державну службу.

Стосовно оплати праці державних службовців, то ст. 44 Закону Киргизької Республіки передбачається, що єдина система оплати праці державних службовців визначається відповідно до Закону Киргизької Республіки «Про граничну штатну чисельність та про умови оплати праці державних і муніципальних службовців Киргизької Республіки» [4]. Єдина система оплати праці державних службовців передбачає заробітну плату, що складається з посадового окладу та надбавок. Державному службовцю встановлюються персональні надбавки, які забезпечують стимулювання роботи, прояв ініціативи і зацікавленості в результатах праці, а також надбавки за класний чин та вислугу років на державній службі. Стаж державної служби для виплати процентних надбавок за вислугу років обчислюється у порядку, визначеному Урядом Киргизької Республіки. При обчисленні стажу державної служби враховується також діяльність громадян в апаратах партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, в міністерствах, відомствах, підприємствах, установах та організаціях, що фінансувалися з державного бюджету колишнього СРСР, а також строкова служба в Збройних Силах СРСР і Киргизької Республіки, виконання депутатських обов'язків на постійній основі, а також період проходження перепідготовки та підвищення кваліфікації за спеціалізацією державного управління за направленням та рекомендацією державного органу.

Також у даній статті зазначено, що для вирішення соціально-побутових питань державним службовцям може надаватися матеріальна допомога з коштів відповідного державного органу. Заробітна плата та інші виплати державним службовцям підлягають індексації в порядку, встановленому законодавством [3].

Стаття 36 Закону Киргизької Республіки «Про державну службу» визначає, що до державних службовців за бездоганне та сумлінне виконання посадових повноважень, виконання завдань особливої важливості і складності можуть застосовуватися такі види заохочень:

- оголошення подяки;
- нагородження почесною грамотою державного органу;
- нагородження іншими професійними нагородами Киргизької Республіки відповідно до законодавства Киргизької Республіки;
- одноразова грошова винагорода;
- вручення пам'ятних знаків та цінних подарунків;
- зняття накладеного дисциплінарного стягнення;
- подання щодо нагородження державними нагородами.

Заохочення до державного службовця застосовуються керівником, що має повноваження призначати його на посаду за власною ініціативою, або за поданням статс-секретаря державного органу [3].

Отже, необхідно акцентувати увагу на тому, що даний перелік є вичерпний та в повній мірі визначає види заохочень, які застосовуються до держаних службовців, що сприяє чіткому визначенню цього питання. Потрібно підкреслити, що закріплення заохочень на законодавчому рівні є певним стимулом для результативної праці, яку виконують працівники державної служби.

У статті 45 цього ж Закону визначено, що державному службовцю встановлюється щорічна оплачувана відпустка тривалістю тридцять календарних днів з виплатою допомоги на оздоровлення у встановленому законодавством розмірі заробітної плати. При стажі роботи на державній службі більше п'яти, десяти і п'ятнадцяти років з урахуванням вимог статті 46 цього Закону оплачувана відпустка збільшується відповідно на два, чотири і шість календарних днів. В окремих випадках державному службовцю за його письмовою заявою відповідно до трудового законодавства керівником державного органу може бути надана відпустка без збереження заробітної плати [3].

Даною нормою доцільно закріплені положення, необхідні для регулювання питання стосовно відпустки державного службовця. Потрібно зазначити, що спеціальним Законом чітко визначено особливості та терміни надання відпусток. Особливість регулювання відпустки проявляється у наданні виплати на оздоровлення при тривалості відпустки 30 днів, а також у наданні додаткових днів відпустки при зазначеному даною статтею стажі роботи, що служить певним привілеєм та заохоченням для працівників, які працюють протягом тривалого терміну на державній службі. Також потрібно акцентувати увагу на тому, що з даного положення випливає той факт, що працівникам державної служби може надаватися неоплачувана додаткова відпустка. Отже, можна констатувати, що це питання достатньо урегульоване на користь працівників державної служби.

Таким чином, проаналізувавши регулювання праці державних службовців Киргизької Республіки, ми можемо вказати на такі його позитивні моменти:

- регулювання оплати праці окремим Законом Киргизької Республіки «Про граничну штатну чисельність та про умови оплати праці державних і муніципальних службовців Киргизької Республіки». Саме визначення оплати праці в окремому Законі дозволяє в повній мірі урегулювати питання щодо оплачуваної винагороди за здійснення трудової діяльності в державних органах, що, безперечно, є позитивним моментом у сфері регулювання праці державних службовців;

- Законом «Про державну службу» здійснюється чітке регулювання матеріальної допомоги за працю державних службовців в Киргизії. Впорядкування цього питання спеціальним Законом відрізняє законодавчу основу щодо регулювання праці державних службовців в Киргизькій Республіці з-поміж інших країн та виступає позитивним моментом у сфері праці держаних службовців.

Негативні аспекти:

- Законом Республіки Киргизія «Про державну службу» чітко не встановлюються норми робочого часу для державних службовців. Відсутність даного положення стосовно робочого часу є негативним аспектом, адже спричиняє прогалини та неточності у регулюванні праці державних службовців. Відповідно, законодавство потребує реформування та доповнення, адже дане положення є вкрай важливим для працівників державної служби;

- Законом Киргизької Республіки «Про державну службу» не визначено повноваження державного службовця. Це відповідним чином впливає на сферу праці державних службовців, адже встановлення повноважень, якими наділений працівник, а саме державний службовець, на законодавчому рівні слугує основою всього регулювання його трудової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція Киргизької Республіки від 21 жовтня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=223.

2. Трудовий кодекс Киргизької Республіки від 04 серпня 2004 р. № 107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30296269.

3. О государственной службе: Закон Кыргызской Республики от 11 августа 2004 года № 114 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1513.

4. Про граничну штатну чисельність та про умови оплати праці державних і муніципальних службовців Киргизької Республіки: Закон Киргизької Республіки від 15 червня 2011 р. № 45 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=45390.

УДК 349.2

ПАДАЛКА А.О.

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ВНУТРІШНЬОГО ТРУДОВОГО РОЗПОРЯДКУ

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку. Окреслено специфіку кожної із правових категорій. Виявлено перелік спільних та відмінних ознак.

Ключові слова: *трудова дисципліна, внутрішній трудовий розпорядок, праця, працівник, роботодавець.*

В статье проведен сравнительно-правовой анализ трудовой дисциплины и внутреннего трудового распорядка. Определено специфику каждой из правовых категорий. Выявлено перечень общих и отличительных признаков.

Ключевые слова: *трудовая дисциплина, внутренний трудовой распорядок, работа, работник, работодатель.*

The article deals with comparative and legal analysis of labor discipline and internal labor regulations. The specifics of each of the legal categories are outlined. A list of common and distinctive features is revealed.

Key words: *labor discipline, internal labor discipline, labor, employee, employer.*

Слід відзначити, що дисципліна праці та внутрішній трудовий розпорядок являють собою необхідні елементи будь-якої ефективної колективної праці, яка, в свою чергу, призводить до одержання високого результату діяльності підприємства, установи чи організації. Зрозумілим залишається той факт, що належна трудова дисципліна забезпечується за рахунок встановлення порядку праці, що фактично гарантує стабільність процесу трудової діяльності. Тому поняття внутрішнього трудового розпорядку не слід досліджувати відокремлено від категорії трудової дисципліни. Виходячи із цього, можна стверджувати, що вимоги внутрішнього трудового розпорядку та трудової дисципліни є обов'язковими для всіх учасників трудових правовідносин. Проте в науковій літературі досліджувані поняття розглядаються в різноманітних аспектах: як взаємопов'язані, взаємовідокремлені категорії та як співвідношення частини і цілого. У зв'язку із великою кількістю наукових поглядів дослідження вказаних категорій набуває ще більшої актуальності у нинішній час, оскільки надає можливість якісного поєднання характеристик даних понять для організації ефективного виробництва на підприємствах, в установах та організаціях.

Окремим питанням щодо дослідження співвідношення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку як правових категорій у трудовому праві присвячували свої праці такі вчені: Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, В.С. Венедиктов, В.О. Голобородько, Л.П. Грузінова, М.І. Іншин, С.І. Кожушко, З.Я. Козак, І.В. Лазор, О.А. Марушева, В.І. Миронов, П.Д. Пилипенко, Д.С. Підкопай, Л.Ю. Прогонюк, Ю.В. Топчеєва, В.В. Форманюк, О.В. Черкасов, О.І. Ярошенко та інші.

Слід зазначити, що наукові праці зазначених вчених лише в загальних рисах характеризують співвідношення дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку, тому актуальність нашого дослідження є беззаперечною, адже воно дозволить сформулювати більш чіткі позиції щодо даного питання. Тому, не применшуючи значення проведеного аналізу зазначеними науковцями, зауважимо, що дана проблематика все ж таки потребує додаткового осмислення та дослідження.

На наш погляд, першочергово слід звернути увагу на те, що в науці трудового права існує велика кількість різноманітних думок щодо співвідношення категорій внутрішнього трудового

© ПАДАЛКА А.О. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет ім.Т. Шевченка)

розпорядку та трудової дисципліни. Так, вчений В.С. Венедиктов вказує на взаємопов'язаність досліджуваних понять [1, 207], обґрунтовуючи це тим, що внутрішній трудовий розпорядок містить у собі трудові обов'язки, пов'язані, насамперед, з підтримкою трудової дисципліни. Автор звертає увагу і на той факт, що зазначені категорії мають схожий, але не однаковий тип правового регулювання (так трудова дисципліна закріплюється в статутах і положеннях, що регулюють трудові функції та обов'язки окремих категорій робітників, а внутрішній трудовий розпорядок оформляється у вигляді правил, що поширюють свою дію на всіх без виключення сторін трудового договору). З нашої точки зору, вказана позиція видається обґрунтованою та не применшує значення досліджуваних категорій у трудовому праві. М.Г. Александров вважає, що поняття дисципліни може розглядатися з двох точок зору: в об'єктивному значенні як сукупність правил поведінки особи та в суб'єктивному як підпорядкування особи встановленому внутрішньому трудовому розпорядку [2, с. 126]. Вказане твердження заслуговує на увагу та містить розуміння співвідношення трудової дисципліни і внутрішнього трудового розпорядку як частини й цілого. Трудова дисципліна, на думку автора, являє собою складовий елемент комплексу спільних та індивідуальних трудових правовідносин – внутрішнього трудового розпорядку.

Як вважає О.І. Процевський, дисципліна праці – це сукупність правових норм, що встановлюють внутрішній трудовий розпорядок на підприємстві, закріплюють обов'язкові правила поведінки учасників трудового процесу, заохочення за сумлінне виконання цих правил та відповідальність за їх невиконання [3, с. 211]. На наш погляд, вчений підтримує позицію домінування дисципліни праці як цілого в організації ефективних умов виробництва, а внутрішнього трудового розпорядку як частини, тобто похідного від неї елементу. Ми вважаємо, що вказане твердження в повній мірі не відображає належної порівняльно-правової різниці між досліджуваними поняттями, тому похідний характер є недостатньо обґрунтованим.

Позиція вчених Н.Н. Бородіної та Є.А. Кленов [4, с. 106; 5, с.6] виявляється протилежною до вищевикладеного і обґрунтовує трудову дисципліну як обов'язковий елемент (складову частину) внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації. На наш погляд, вказана думка є не досить обґрунтованою, адже, попри спільність досліджуваних понять, різниця в них досить суттєва. Тому вони повинні розглядатися як суміжні, таким чином доповнюючи одне одного задля забезпечення ефективного здійснення трудової функції на виробництві.

Привертає увагу також твердження Н.А. Тімонова, який визначав внутрішній трудовий розпорядок як самостійне правове явище щодо дисципліни праці, як своєрідний правовий регулятор – загальнообов'язковий припис, що виходить від держави і покликаний забезпечити необхідну форму поведінки учасників трудового процесу у колективній праці [6, с. 6]. Відповідно до нашої позиції вказані категорії неможливо розглядати відокремлено, а отже, самостійно, оскільки вони є взаємодоповнюючими і являють собою єдиний механізм по забезпеченню ефективної праці. На підтвердження нашої думки слід привести позицію російських науковців, які вказують на те, що обов'язок працівників та роботодавців дотримуватись (забезпечувати) дисципліну праці конкретизується у правилах внутрішнього трудового розпорядку. Без підпорядкування всіх учасників трудового процесу певному розпорядку, координації діяльності та злагодженості в роботі, тобто без дотримання встановленої в організації дисципліни праці, неможливим є досягнення тієї мети, для якої організується трудовий процес [7, с. 674-681]. На наш погляд, вказані автори обґрунтовують схожість досліджуваних категорій, показуючи їх нерозривність у змісті та суті. Додатково наголошується й на взаємодоповнюючих ознаках цих понять.

Дещо іншої позиції у розумінні співвідношення вказаних термінів дотримується науковець В.І. Прокопенко, який вважає внутрішній трудовий розпорядок базовим поняттям, а трудову дисципліну – похідним [8, с. 422].

На наш погляд, задля уникнення непорозумінь щодо співвідношення досліджуваних понять, перш за все, слід звернути увагу на можливість порівняльно-правової характеристики вказаних категорій лише у аспекті розгляду спільних та відмінних ознак внутрішнього трудового розпорядку та трудової дисципліни. Виходячи із цього, до спільних рис порівнюваних понять необхідно віднести наступні: 1) порушення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку призводить до відповідальності (догана або звільнення); 2) трудова дисципліна та внутрішній трудовий розпорядок виступають об'єктом правового регулювання як з боку роботодавця, так і з боку держави (локальний та централізований характер); 3) учасниками вказаних категорій виступають сторони трудового договору; 4) як за дотримання внутрішнього трудового розпорядку, так і дисципліни праці передбачено ряд заохочень; 5) схожі методи забезпечення дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку. Відмінними характеристиками дослі-

джуваних категорій є наступні: 1) структура та зміст внутрішнього трудового розпорядку здебільшого встановлюється роботодавцем за погодженням із профспілковим органом підприємства, а відповідні характеристики трудової дисципліни розробляються на державному рівні; 2) сфера поширення трудової дисципліни у формі статутів та положень стосується окремих профільних працівників, тоді як внутрішній трудовий розпорядок у вигляді правил поширюється на всіх працівників, включаючи профільних; 3) внутрішній трудовий розпорядок здебільшого являє собою юридичну категорію, а трудова дисципліна, окрім юридичного характеру, містить вимоги суспільної моралі.

Для більш глибокого усвідомлення та розуміння порівняльно-правових аспектів досліджуваних категорій, на наш погляд, необхідно детально дослідити сутність спільних та відмінних ознак. Так, однією із спільних ознак є наявність відповідальності за порушення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку. Слід зазначити, що законодавчого визначення поняття «порушення трудової дисципліни» або «порушення внутрішнього трудового розпорядку» немає, тому необхідно окреслити теоретичну позицію щодо даного питання. Отже, вказане поняття означає вчинення працівником певних негативних дій (наприклад, недотримання вимог техніки безпеки чи підбурювання до недобросовісної змови трудового колективу проти керівництва чи безпосередньо роботодавця) або негативне утримування його від учинення позитивних дій, що йде врозріз із нормами чинного законодавства, а також локальними нормативно-правовими актами [9, с. 234-235]. Для забезпечення дотримання та недопущення порушення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку на нормативному рівні передбачено систему заходів дисциплінарного стягнення, яка включає догану та звільнення [10, п. 33; 11, ст. 147]. Цікавим залишається той факт, що роботодавець (власник) наділений правом, незалежно від накладення дисциплінарних санкцій, покласти на порушника матеріальну відповідальність у вигляді позбавлення премії (частково чи повністю) або штрафу [12, п. 7.3]. Виходячи із зазначеного, маємо зробити висновок щодо одноманітної підстави накладення дисциплінарного стягнення у формі догани або звільнення за одноразове (або систематичне) порушення трудової дисципліни або правил внутрішнього трудового розпорядку при обов'язковій наявності двох факторів: 1) допущення працівником невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків згідно із дисциплінарним статутом або правилами внутрішнього трудового розпорядку, тобто вчинення конкретного проступку дисциплінарного характеру; 2) протиправності діяння.

Наступною характерною спільною ознакою для вказаних категорій є те, що трудова дисципліна та внутрішній трудовий розпорядок виступають об'єктом правового регулювання як з боку роботодавця, так і з боку держави (локальний та централізований характер). Перш за все, на наш погляд, необхідно охарактеризувати правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку. Внутрішній трудовий розпорядок на конкретному підприємстві визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які відповідно до ст. 142 КЗпП затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборним органом первинної профспілкової організації [11, ст. 142] (дана твердження вказує на локальний характер нормотворчості роботодавця). Проте зазначені правила обов'язково повинні бути розробленими на основі типових та галузевих правил, які затверджують на державному рівні. У них конкретизуються вимоги законодавства щодо обов'язків роботодавця і працівників, зокрема питання прийняття на роботу і звільнення, використання робочого часу, порядку застосування і форм заохочення за сумлінну працю, заходів впливу за порушення трудової дисципліни тощо. Таким чином, правила внутрішнього трудового розпорядку – це професійно-етичний кодекс, цілями якого є локальна регламентація трудових відносин і встановлення комплексу взаємних прав і обов'язків роботодавця і працівників [13, с. 47].

Що ж стосується правового регулювання трудової дисципліни, то воно фактично нічим не відрізняється від вищевказаної категорії – внутрішнього трудового розпорядку. Щоправда, здебільшого статути та положення, у яких закріплюється трудова дисципліна, носять централізований характер (тобто створюються або ініціюються компетентними органами державної влади). Як приклад, слід назвати Дисциплінарний статут прокуратури України [14], Дисциплінарний статут митної служби України [15], Дисциплінарний статут служби цивільного захисту [16] та інші. Проте, зважаючи на це, незрозумілим залишається той факт, чим саме керувалися компетентні органи державної влади, коли питання забезпечення й додержання трудової дисципліни в одних випадках врегульовувалися статутами, а в інших – положеннями. Логічного й обґрунтованого пояснення такого роду діям не знаходимо.

Отже, на наш погляд, правове регулювання трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку схоже у централізованому аспекті, тобто відповідні нормативні акти створюються або ініціюються компетентними органами державної влади або місцевого самоврядування, а різниця полягає у можливості розроблення правил внутрішнього трудового розпорядку локально, тобто за ініціативи роботодавця (власника), лише з дотриманням чинного законодавства.

Ще однією із спільних рис порівнюваних категорій є те, що їх учасниками виступають сторони трудового договору. Слід зазначити, що в теорії трудового права досить розмито характеризується вказана ознака, тому для більш детального її розуміння видається логічним звернутися до профільних законодавчих актів України. Так, підтвердженням того, що учасниками внутрішнього трудового розпорядку є сторони трудового договору є ч. 1 ст. 21 Кодексу законів про працю України, у котрій зазначається обов'язок працівника та роботодавця після укладення договору дотримуватися внутрішнього трудового розпорядку у формі правил [11, ст. 21]. Додатково слід вказати, що на роботодавця покладається обов'язок ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором (п. 2 ч. 1 ст. 29 КЗпП) [11, ст. 29]. Що ж стосується суб'єктів трудової дисципліни, то вони також вступають сторонами трудового договору, оскільки, виходячи із тлумачення змісту вказаної категорії, трудова дисципліна передбачає взаємні зобов'язання двох сторін трудового договору: обов'язок власника (роботодавця) – створити працівнику належні умови праці, що необхідні для ефективного здійснення трудової функції; обов'язок працівника – неухильно дотримуватися правил поведінки, дисципліни праці, встановлених законодавчими актами та правилами внутрішнього трудового розпорядку (ст. 139 КЗпП) [11, ст. 139].

Підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що учасниками досліджуваних категорій виступають роботодавець та працівник як сторони трудового договору, на яких покладається взаємний обов'язок дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку та трудової дисципліни, що регламентовано профільними законодавчими актами та локальним нормуванням з боку роботодавця.

Наступна спільна ознака досліджуваних категорій полягає в наявності ряду заохочень за належне дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку та дисципліні праці. Так, одним із спільних елементів інститутів дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку є заохочення працівників як певної форми визнання заслуг за досягнутий успіх окремого працівника шляхом його нагородження, висловлення пошани та надання йому певних переваг та пільг. Узагальнюючи вищесказане, слід зазначити, що під заохоченням у трудовому праві прийнято розуміти публічне висловлювання пошани, визнання конкретного члена колективу у визначеній формі. Тобто заохочення – публічне нагородження працівника з боку власника (роботодавця) за дотримання дисципліни праці та правил внутрішнього трудового в матеріальній або моральній формі. На підтвердження вказаного визначення варто привести думку науковця І.В. Гущина, який відзначає, що хороші результати стосовно підтримки трудової дисципліни та дотримання внутрішнього трудового розпорядку мають бути заохочені заходами як матеріального, так і морального характеру одночасно, наприклад, нагородження працівника Почесною грамотою добре поєднується з видачею йому грошової премії, а занесення працівника до Книги пошани або на Дошку пошани потрібно поєднувати з видачею йому грошової премії або цінного подарунка [17, с. 14-15]. Порядок та правозастосування методу заохочення регулюється централізованим трудовим законодавством, локальними нормативно-правовими актами (правилами внутрішнього трудового розпорядку, умовами колективного договору), які передбачають й інші види нематеріальної мотивації, серед яких особливе місце займають нагороди та почесні звання. Крім передбачених законами України державних нагород та почесних звань, працівникам можуть вручатися корпоративні ордени і медалі, відзнаки, що виділяють співробітника або групу співробітників якими-небудь ознаками (індивідуальні та групові звання; формений одяг з елементами іншого дизайну, ніж у рядових працівників; перехідний кубок; розміщення фотографії на дошці пошани або сайті компанії тощо) [18]. Варто також звернути увагу на доречну думку щодо локального нормативного оформлення методів заохочення, яку вислолює О.Л. Войно-Данчишина. Вчена зазначає, що нормативно-правовим документом підприємства, яким регулюється, наприклад, питання преміювання працівників, може бути додаток до колективного договору – Положення про преміювання. Разом з колективним договором воно буде обговорюватися, затверджуватися загальними зборами трудового колективу. У такому Положенні може визначатись наступне: коло працівників, на яких поширюється дія преміальної системи, показники і умови преміювання щодо кожної категорії працівників (показники преміювання визначають не тільки право

на отримання премії, але і її розмір); виробничі упущення та інші проступки, за які працівники позбавляються премії повністю або частково (таке депреміювання може мати місце, наприклад, в таких випадках, як порушення працівником вимог виробничих і технологічних інструкцій, правил охорони праці, неналежне виконання господарських договорів, прогул, поява на роботі в нетверезому стані, запізнення на роботу, передчасне залишення роботи) [19, с. 95]. Слід також додати, що в сучасному світі існує думка, нібито людині набагато важливіша не моральна, а матеріальна зацікавленість. Це призводить до хибних висновків про те, що заохочення сьогодні можливе лише у вигляді матеріальних благ. Не будемо заперечувати той факт, що, на перший погляд, матеріальній вигоді люди наразі дійсно надають невиправдану перевагу, однак дослідження довели той факт, що зазначене твердження є помилковим і багатьох працівників сьогодні можливо заохотити додержуватись встановлених вимог щодо дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку шляхом позитивного морального стимулювання.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зауважити, що за належне дотримання та відповідність внутрішньому трудову розпорядку та дисципліні праці на державному рівні або локальному (рівні роботодавців) передбачені ряд заохочень як матеріального, так і морального характеру. Проте, зважаючи на досвід наукових робіт, більш ефективним методом заохочення є поєднання матеріального і морального стимулу, що призводить до підвищення показників виробництва на підприємствах, в установах та організаціях.

Наступною рисою, що вказує на спільність досліджуваних категорій, є наявність схожих методів забезпечення дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку. Першочергово слід зазначити, що в умовах ринкової економіки дотримання і виконання дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку є першоосновою успішності та прибутковості будь-якого підприємства, установи чи організації. Тому забезпечення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку – складний процес, який потребує комплексного підходу, враховуючи передбачені законодавчо методи його забезпечення [20, с. 522], тобто виражені у нормах трудового права інструменти, які за допомогою певної сукупності юридичних і фактичних дій дають змогу вирішити конкретні практичні завдання, що стоять перед суб'єктами трудового права. Так, згідно з ч. 1 ст. 140 КЗпП України трудова дисципліна та внутрішній трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю [11, ст. 140]. У спеціальних нормативно-правових актах, які регулюють діяльність окремих категорій працівників, закріплені певні положення для забезпечення службової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку. Наприклад, відповідно до ст. 1 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України [21] службова дисципліна та внутрішній трудовий розпорядок в цих органах досягається: 1) створенням належних умов проходження служби особами рядового і начальницького складу; 2) набуттям високого рівня професіоналізму; 3) забезпеченням гласності та об'єктивності під час проведення оцінки результатів службової діяльності; 4) дотриманням законності і статутного порядку; 5) повсякденною вимогливістю начальників до підлеглих, постійною турботою про них, виявленням поваги до їх особистої гідності; 6) вихованням в осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей; 7) забезпеченням соціальної справедливості та високого рівня соціально-правового захисту; 8) умілим поєднанням і правильним застосуванням заходів переконання, примусу, дисциплінарного та громадського впливу; 9) належним виконанням умов контракту про проходження служби. Схожі методи містяться і в інших спеціальних нормативно-правових актах таких, як Дисциплінарний статут митної служби України, Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, Дисциплінарний статут органів прокуратури України [21].

У науці трудового права і наразі немає єдиного підходу до визначення методів забезпечення трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку. Однак можна виділити два основних з них – це вузький і широкий підхід. Прихильником першого виступає В.М. Смирнов, який називає два методи: переконання і примус. Переконання є способом впливу, що стимулює суб'єкта права до поведінки, що відповідає його волі. Правовими засобами реалізації цього методу є заходи заохочення, передбачені трудовим законодавством. Примус – це метод впливу, що забезпечує вчинення суб'єктом права дій всупереч його волі. Цей метод у сфері трудового права знаходить своє вираження в застосуванні заходів дисциплінарного впливу [22, с. 293-294]. Зазначену позицію правознавця поділяють В.П. Пастухов та Г.Б. Шишко [23, с. 167-169; 24, с. 482-484]. У свою чергу, науковець О.А. Абрамова виокремлює заохочення як самостій-

ний метод [25, с. 363-365]. На думку В.І. Прокопенка, КЗпП України передбачає три методи забезпечення трудової дисципліни: переконання і виховання, заохочення, покарання. Так, метод переконання є основним у підтриманні свідомого ставлення до праці, оскільки він найпоширеніший і застосовується до всіх без винятку працюючих. Не будь-яке спонукання, внаслідок якого працівник дотримується трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку, є його переконанням. Воно буде ефективним лише в тому випадку, якщо правила внутрішнього трудового розпорядку виконуються завдяки ідейній переконаності працюючих у їх моральній обґрунтованості та доцільності. Окремі працівники можуть дотримуватись трудової дисципліни з почуття соціальної дисципліни, у зв'язку з небажанням нести відповідальність за свої правопорушення, страх втратити роботу чи з інших мотивів. Переконання – це метод активного впливу на свідомість людини та на її поведінку. Особа повинна мати тверді погляди щодо усвідомлення необхідності дотримуватися приписів правових норм, що визначають внутрішній трудовий розпорядок, організовувати свою поведінку й поведінку працюючих поряд відповідно до них без будь-якого впливу чи примусу зовні. Усвідомивши правові норми про внутрішній трудовий розпорядок, працівник діє правомірно, самостійно й добровільно. У цих випадках ним керує ідея, що така поведінка є правильною, корисною для виробництва в цілому і для кожного працюючого на цьому виробництві зокрема [26, с. 403-404].

Інші методи (заохочення і покарання) є додатковими, оскільки застосовуються до частини працюючих, що заслуговують на заохочення, або до тих, які порушують трудову дисципліну. Перш ніж використовувати заходи дисциплінарного чи громадського впливу, спочатку оперують методом переконання й виховання [26, с. 404-405]. Такі ж методи забезпечення трудової дисципліни називає і В.С. Венедіктов [27, с. 211].

Інша група науковців, до якої входять Н.Б. Болотіна, С.М. Прилипко й О.М. Ярошенко, дотримується широкого підходу до методів забезпечення трудової дисципліни [20, с. 522; 28, с. 326; 29, с. 565-567], до яких вони відносять такі: примус, заохочення, економічний та організаційний метод. Примус – це метод впливу, що забезпечує здійснення суб'єктом права дій усупереч його волі. Він полягає в застосуванні до порушника трудової дисципліни дисциплінарних або громадських заходів, а в окремих випадках – заходів майнового характеру у вигляді відшкодування збитків, завданих порушенням трудових обов'язків. У свою чергу, заохочення – це громадське визнання результатів високопродуктивної, високоякісної праці працівника, яке реалізується за допомогою вжиття різноманітних заходів заохочення морального чи матеріального характеру, а також шляхом надання працюючому певних пільг або переваг. Суть економічного методу – створення механізмів економічної заінтересованості працівників у результатах своєї праці, а значить, у зміцненні трудової дисципліни. Створити такі механізми покликано цивільне та господарське законодавство. Організаційні методи полягають у вдосконаленні організації виробництва в частині управління персоналом, яке є складовою частиною управління підприємством і має бути спрямовано на задоволення як потреб підприємства, так й інтересів його працівників і суспільства в цілому. Праця може бути ефективною в комплексі з належною організацією виробництва та управління [28, с. 326-327].

Для порівняння звернемося до трудових законодавчих актів держав-сусідів. Так, у Трудовому кодексі Російської Федерації мова йде тільки про два методи: заохочення і примус [30, статті 190, 191]. У ст. 189 наголошується на тому, що роботодавець повинен створювати умови, необхідні для виконання працівниками дисципліни праці. Ст. 196 Трудового кодексу Білорусі аналогічно визначає заохочення за працю, а окрема глава 15 регламентує дисциплінарну відповідальність працівників, що становить собою основу методу примусу. Однак важливо зазначити, що жоден з вищеназваних нормативно-правових актів не містить окремої статті саме стосовно методів чи шляхів забезпечення трудової дисципліни. Тільки проаналізувавши сукупність названих статей, можна виокремити їх.

На відміну від Трудових кодексів сусідніх держав, Кодекс законів про працю України має окрему вищезгадану ст. 140, яка так і називається «Забезпечення трудової дисципліни» [11, ст. 140]. Проте, на жаль, проект Трудового кодексу України не містить ані визначення поняття «дисципліна праці», ані положень щодо забезпечення дисципліни праці.

Проаналізувавши позиції науковців, ми вважаємо, що можна стверджувати наступне: «Безперечно, слід виділяти два основні методи: заохочення і примус, бо вони є обґрунтованими, саме за рахунок них забезпечується виконання дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку. Однак наука трудового права не стоїть на місці. В умовах глобалізації та розвитку ринкової економіки актуальним стало виокремлення самостійних методів, таких як економічний

та організаційний, тому що саме ці методи мають на меті створення як економічної заінтересованості працівників у своїй праці, так і належну організаційну основу для ефективного управління колективом працівників, що, у свою чергу, буде забезпечувати виконання, дотримання і зміцнення дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку».

Дослідивши спільні риси досліджуваних категорій, необхідно перейти до осмислення першої відмінної ознаки – структура та зміст внутрішнього трудового розпорядку здебільшого встановлюється роботодавцем з погодженням із профспілковим органом підприємства, а відповідні характеристики трудової дисципліни розробляються на державному рівні. Перш за все, не потрібно заперечувати централізований характер розробки внутрішнього трудового розпорядку у формі правил, оскільки існує обов'язкова вимога щодо відповідності вказаного локального акта Типовим правилам (галузевим, якщо такі прийняті). Проте, з іншого боку, питання, пов'язані із застосування правил внутрішнього трудового розпорядку, вирішуються адміністрацією підприємства, установи чи організації в межах наданих їй прав, а у випадках, передбачених чинним законодавством і правилами внутрішнього розпорядку, – разом або за погодженням із профспілковим комітетом, або іншим органом представництва працівників. Окремі питання вирішуються трудовим колективом або адміністрацією разом із трудовим колективом згідно з їх повноваженнями. Вказана позиція обґрунтовується наданням певної автономії волі сторін, зокрема роботодавцям у встановленні власних правил внутрішнього розпорядку відповідно до власних міркувань та специфіки діяльності, проте із врахуванням так званих «рамкових характеристик» з боку держави. Що ж стосується трудової дисципліни, то вона, беззаперечно, визначається та регламентується на державному рівні. Органи державної влади не надають можливості на власний розсуд створити такі статути чи положення. Слід додати, що статути та положення про дисципліну праці – це строго регламентовані категорії, оскільки вони прийняті для тих галузей, де дотримання трудової дисципліни має особливе значення, наприклад на транспорті, на роботах в особливо небезпечних підземних умовах, умовах підвищеного ризику для життя та здоров'я. В якості прикладу можна назвати Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту [31], Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб [32] та інші. Отже, виходячи із вищевикладеного, можна стверджувати, що правила внутрішнього трудового розпорядку є проявами індивідуальної нормотворчості, тоді як статути та положення – чітко визначаються державою.

Ще однією відмінною ознакою внутрішнього трудового розпорядку від трудової дисципліни виступає сфера їх поширення. Як відомо, трудова дисципліна закріплюється у формі статутів та поширюється на окремі категорії робітників, службовців тієї чи іншої галузі. Перелік таких працівників, до якого належать робітники і службовці основного виробництва цієї галузі, закріплюється в кожному статуті. Так, Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту поширюється на всіх працівників підприємства, установи чи організації залізничного транспорту, що належать до державної власності, за винятком працівників житлово-комунального господарства та побутового обслуговування тощо [31]. У свою чергу, правила внутрішнього трудового розпорядку поширюють сферу впливу на всіх працівників, включаючи профільних. Проте основна відмінність дисципліни праці у формі статутів від правил внутрішнього трудового розпорядку полягає в тому, що в них чітко і детально визначено обов'язки працівників, встановлено ширше коло та більш суворі дисциплінарні стягнення, передбачено оскарження накладених дисциплінарних стягнень у порядку підлеглості. Однак у галузях народного господарства, де діють статути про дисципліну, застосовуються також і правила внутрішнього трудового розпорядку – галузеві та місцеві. Вони поширюються на робітників та службовців, які не підпадають під дію статутів, а також на тих працівників, на яких поширюються статути, за виключенням положень, що регулюються статутом [33, с. 371-372]. Стосовно окремих категорій працівників діють спеціальні нормативні акти, які регулюють особливості дисципліни в державних органах чи спеціалізованих організаціях, методи її забезпечення, специфічні заохочення за працю і особливий порядок застосування дисциплінарних стягнень (для суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб тощо). До таких актів можна віднести: Закон України «Про державну службу», Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та інші. Отже, основною та найбільш ваговою ознакою, що вказує на різноманітність досліджуваних категорій, виступає сфера їх дії: якщо правила внутрішнього трудового розпорядку покликані забезпечувати ефективне виробництво шляхом регулювання правовідносин всіх працівників, то трудова дисципліна у формі статутів та положень стосується здебільшого їх профільних (окремих категорій).

Ще однією відмінною ознакою є той факт, що внутрішній трудовий розпорядок здебільшого являє собою юридичну категорію, а трудова дисципліна, окрім юридичного характеру, містить вимоги суспільної моралі. Науковець О.Т. Барабаш у своїй праці досліджує поняття трудової дисципліни і визначає, що воно знаходить своє закріплення не лише в правових приписах як юридична категорія, а й є вимогами суспільної моралі. Їх дотримання забезпечується силою громадської думки, громадської організації, колективу, застосуванням заходів громадського виховання та громадського стягнення [34, с. 41]. На сучасному етапі така позиція є неактуальною. При реформуванні трудового законодавства необхідно виключити з переліку дисциплінарних стягнень громадське стягнення, що враховується поряд із дисциплінарним при звільненні за п. 3 ст. 40 КЗпП України. Виходячи із змісту статей 40, 147[і] КЗпП, право застосування до працівника дисциплінарного стягнення належить роботодавцеві, а не громадській організації. Також слід додати, що в юридичній літературі дисципліну праці визнають і як правову категорію, розглядаючи її в чотирьох аспектах: як один з основних принципів трудового права; як елемент трудових правовідносин; як інститут трудового права; як фактичну поведінку учасників трудового процесу. Що ж стосується внутрішнього трудового розпорядку як правової категорії, то її юридичний характер, по-перше, проявляється в нормативному закріпленні у формі статутів, а, по-друге, в наявності чіткої законодавчої регламентації (на сьогодні лише на рівні проекту нового Трудового кодексу України). Підтвердження цьому можна знайти у юридичній літературі, де внутрішній трудовий розпорядок розглядається як: 1) інститут трудового права; 2) певний комплекс трудових правовідносин, що об'єднує трудову дисципліну; 3) фактичну волю сторін щодо регламентації трудових відносин при здійсненні виробництва або будь-якої іншої діяльності.

На наш погляд, трудова дисципліна та внутрішній трудовий розпорядок являють собою важливі елементи забезпечення ефективного виробництва, які взаємодоповнюють один одного. Зважаючи на вищевикладене, слід підсумувати, що досліджувані категорії трудової дисципліни та внутрішнього трудового розпорядку на підставі розкритих ознак необхідно розцінювати як самостійні, але взаємопов'язані поняття, оскільки вони містять більше спільних, ніж відмінних характеристик. Дослідження вказаної проблематики відіграє важливу роль у розумінні понятійного апарату трудового права та надає змогу виокремити певні недоліки і шляхи їх майбутнього подолання. Зокрема пропозицію щодо чіткого і однозначного врегулювання внутрішнього трудового розпорядку у нормативно-правових актах та його співвідношення із трудовою дисципліною як частини та цілого.

Список використаних джерел:

1. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины . Х.: Консум. 2004. 246 с.
2. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 336 с.
3. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений. М.: Юридическая литература, 1972. 287 с.
4. Бородина Н.Н. Регулирование внутреннего трудового распорядка на предприятии. Сов. гос-во и право. 1969. № 2. С. 105-112.
5. Кленов Е.А. Внутренний трудовой распорядок на предприятии (справочное по¬собие). М., 1974. 204 с.
6. Тимонов Н.А. Трудовой распорядок на предприятии. М., 1974. 423 с.
7. Миронов В.И. Трудовое право России: учебник. М., 2005. 766 с.
8. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. Х.: Консум, 2002. 589 с.
9. Колєснік Т. В. Причини порушення дисципліни праці: науково-практичний аспект. Публічне право. 2013. № 2 (10). С. 234-240.
10. Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів Міністерства освіти України: Наказ МОУ № 455 від 20.12.1993. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.09.2017).
11. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. Ст. 578.
12. Правила внутрішнього трудового розпорядку Хмельницького окружного адміністративного суду: Наказ Голови Хмельницького окружного адміністративного суду від 18 січня 2012 року № 9/од. URL zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.12.2016)
13. Хныкин Г.В. Правила внутреннего трудового распорядка. Законодательство. 2005. № 12. С. 46-52.

14. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України: Постанова від 06.11.1991 № 1796-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 4. Ст. 15.

15. Про Дисциплінарний статут митної служби України: Закон України від 06.09.2005 № 2805-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 42. Ст. 456.

16. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України від 05.03.2009 № 1068-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 29. Ст. 398.

17. Гущин И.В. Система юридических процедур, направленных на укрепление трудовой дисциплины. Механизм правового регулирования общественных отношений: теория и практика: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Гродно, 04-05 апреля 2008 г.) / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: Р.Н. Ключко (отв. ред.) и др.. Гродно: Г рГУ, 2008. С. 12-21.

18. Рутицкая В. К. Система нематериального стимулирования персонала. URL: http://www.hrliga.com/index.php7module (дата звернення: 25.10.2017).

19. Войно-Данчишина О.Л. Система мотивации персонала: правовая регламентація/ Форум права. 2011. № 4. С. 92-96.

20. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підруч. 5-те вид., переробл. і доп. К.: Знання. 2008. 860 с.

21. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 29. Ст. 245.

22. Советское трудовое право: учеб. / под ред. А.С. Пашкова, О.В. Смирнова. 2-е изд. М.: Юрид. лит., 1982. 504 с.

23. Пастухов В.П. Радянське трудове право: підруч. К.: Рад. шк., 1989. 203 с.

24. Трудове право: учеб. / под общ. ред. В И. Семенкова. 4-е изд., перераб. и доп. Минск: Амалфея, 2011. 768 с.

25. Советское трудове право: учеб. / под ред. Б.К. Бегичева, А.Д. Зайкина. М.: Юрид. лит., 1985. 552 с

26. Прокопенко В.І. Трудове право України: підруч. Х.: Консум, 1998. 480 с.

27. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины: учеб. пособ. Х.: Консум. 2004. 304 с.

28. Трудове право: підруч. / В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.; за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.

29. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України: підруч. 4-те вид., переробл. і доп. Х.: ФІНН. 2011. 800 с.

30. Трудовой кодекс Российской Федерации: Закон от 30.12.2001 № 197-ФЗ. Собрание законодательства РФ. 2002. № 1. Ч. 1. Ст. 3.

31. Про затвердження Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 року № 55. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-93-%D0%BF (дата звернення: 18.09.2017).

32. Про затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 року № 1540. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.09.2017).

33. Трудове право України: підручник / за ред. М.І. Іншина, В.І. Щербини. Х.: Диса плюс, 2014. 500 с.

34. Барабаш О.Т. Дисципліна праці: навч. посібник. Х.: УкрЮА, 1994. 52 с.

УДК 349.2

ПРИЛИПКО Д.С.

НЕРОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У цій статті дається визначення комерційної таємниці, вивчається вітчизняне законодавство, а також законодавство іноземних держав і пропозиції можливого врегулювання проблеми розголошення комерційної таємниці через запозичення зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *комерційна таємниця, трудові відносини, трудовий договір, трудове законодавство.*

В этой статье дается определение коммерческой тайны, изучается отечественное законодательство, а также законодательство иностранных государств и предложения возможного урегулирования проблемы разглашение коммерческой тайны через заимствования зарубежного опыта.

Ключевые слова: *коммерческая тайна, трудовые отношения, трудовой договор, трудовое законодательство.*

This article gives a definition of the trade secret, studies of national legislation and the studies foreign legislation and offers a possible solution to the problem of disclosure of trade secrets through borrowing foreign experience.

Key words: *commercial secrecy, labor relations, labor contract, labor law.*

В умовах жорсткої конкуренції бізнес-середовища, реагуючи на нові і потреби і бажання існуючих і потенційних клієнтів, необхідне створення нових товарів та послуг або їх поліпшення. Для нового або існуючого бізнесу, щоб вижити, рости і процвітати в цьому середовищі необхідно бути в змозі створити себе або отримати необхідну корисну інформацію для створення і надання нових або поліпшених товарів та послуг у сфері торгівлі та економічної діяльності. Така корисна інформація є «комерційною таємницею». Часто конкуренти отримують доступ до такої інформації досить легко, наприклад, шляхом вербування або просто переманюючи ключових співробітників, які створили або мають доступ до такої корисної, конфіденційної інформації, яка дає бізнесу конкурентну перевагу. Для того, щоб запобігти зниженню або втраті конкурентоспроможності, яка забезпечується такою інформацією, успішна компанія повинна захищати свою власність або конфіденційну інформацію. Саме тому, дуже важливим, як с теоретичної, так і з практичної точки зору є питання пов`язане з комерційною таємницею в трудових відносинах.

На цей час відносини, пов‘язані з комерційною таємницею, регулюються Конституцією України (ст. 31, 32, 34) [1],Цивільним та Господарським Кодексами, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним Кодексом України, Законами України „Про інформацію” , „Про захист від недобросовісної конкуренції”, Постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.93 р. № 611 „Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці”.

Актуальність цієї статті полягає у необхідності врегулювання охорони прав на комерційну таємницю в контексті трудових відносин. Зокрема, визначити на законодавчому рівні правові засади взаємовідносин між працівником та роботодавцем під час виконання працівником трудових зобов’язань та після їх завершення. На цей час чинне трудове законодавство України взагалі не надає механізмів вирішення конкретних проблем стосовно охорони комерційної таємниці у відносинах між роботодавцем і працівником під час дії трудових відносин і, особливо, після їх припинення, тобто після звільнення працівника. А також порівняльній характеристиці поняття комерційної таємниці із іноземними державами.

© ПРИЛИПКО Д.С. – студентка 5 курсу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Вітчизняна література, а саме, великий енциклопедичний словник (1991 р.) визначає комерційну таємницю як «право підприємств, компаній, фірми, банку на зберігання в таємниці документів, відомостей, що відображають їхню діяльність» [2, с. 610]. Своєю чергою, А. Ю. Тихомиров у юридичній енциклопедії характеризує цю категорію як «охоронюване законом право підприємства на засекречування (обмежений доступ) виробничих, технологічних, торго- вельних, фінансових та інших господарських операцій і документації щодо них» [3, с.526]. У цілому погоджуються з науковцем автори Економічної енциклопедії (2000 р.), наголошуючи, що «комерційна таємниця – право підприємства, організації, банку на засекречування усіх виробничих, торговельних і фінансових операцій та відповідної документації, охороню- ване законодавством» [4, с. 795]. Аналізуючи визначення, дане авторами «Сучасного економічного словника», звертаємо увагу на визначення комерційної таємниці як певного права підприємств, установ, організацій не розголошувати та зберігати в таємниці відомості про їхню виробничу, торговельну, фінансову, науково-технічну діяльність, обумовлене небезпекою нанесення збитку підприємству [5, с. 157].

Всесвітня організація інтелектуальної власності зазначає що, будь-яка конфіденційна ділова інформація, яка дає підприємству певну перевагу над іншими конкурентами, може розглядатися як комерційна темниця. Комерційна таємниця включає в себе секрети виготовлення або виробництва. Недозволене використання такої інформації іншими особами, крім власника, розглядається як прояв недобросовісної практики і порушення законодавства. Залежно від правової системи охорона комерційної таємниці складає частина загальної концепції охорони від недобросовісної конкуренції або ґрунтується на особливих положеннях і положення прецедентного права про охорону конфіденційної інформації.

Об'єкт комерційної таємниці зазвичай визначається в загальних виразах і включає методи продажу, методи розподілу, інформацію про споживача, рекламну стратегію, список постачальників і клієнтів і методи виготовлення. Хоча остаточне рішення з питання про те, яка інформація є промисловим секрет, буде залежати від обставин кожного окремого випадку, відверто недобросовісна практика щодо секретної інформації включає промисловий або торговий шпіонаж, порушення контрактів та порушення довіри. [6]

Вивчаючи законодавство США, один із федеральних судів визначив комерційну таємницю в такий спосіб: комерційна таємниця це тільки частина інформації (наприклад, список клієнтів, або спосіб виробництва, або секретна формула для безалкогольного напою), що власник намагається зберегти в таємниці шляхом виконання угоди про конфіденційність з співробітниками і приховуючи інформацію від сторонніх за допомогою огорож, сейфів, шифрування і інші засоби приховування, так що єдиний спосіб розкрити секрет може бути викрито є порушенням договору або делікту.

Верховний суд США пояснив, що об’єктом комерційної таємниця е матеріал, який повинен відповідати мінімальним стандартам новизни і винахідливості, щоб уникнути поширення комерційної таємниці питань загального або загальних знань в галузі, в якій вона використовується. Згідно із угодою про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності, комерційна таємниця визначається як будь-яка інформація, яка: 1) як правило, не відома відповідним діловим колам або громадськості; 2) дає якусь економічну вигоду для його власника. Ця перевага повинна виходити саме з того факту, що він не загальновідомий, а не тільки з цінності самої інформації; 3) предмет розумних зусиль по підтримці її секретності. [7]

Отже, комерційною таємницею називають відомості, пов’язані з виробництвом, управлінням, фінансовою або іншою діяльністю суб’єктів господарювання, використання яких у господарській діяльності надає можливість отримання прибутку чи збереження положення на ринку, та розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб’єкта господарювання. Комерційна таємниця є об’єктом інтелектуальної власності, відповідно права на неї належать особі, яка належним чином визнала інформацію комерційною таємницею. Тож підприємство має право на власний розсуд розпоряджатися такою інформацією і здійснювати щодо неї будь-які законні дії, але не порушуючи прав третіх осіб. Також ст. 505 ЦКУ дає визначення комерційної таємниці: «1) комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. 2) Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.»[8]

Однією із найвідоміших та найкраще охоронюваною комерційною таємницею є формула Coca-Cola. Процедура захисту формули Coca-Cola відповідно до присяги, даної старшим віце-президентом і генеральним консулом для Coca-Cola в судовій справі, є наступною: письмова версія секретної формули зберігається в сховищі безпеки в трастовій компанії банку в Атланті, сховище може бути відкрито тільки за рішенням від Ради директорів Товариства. Відповідно до політики компанії, тільки двоє людей в Товаристві знати формулу в будь-який час.

Компанія відмовляється розкрити особистість цих осіб, або дозволити цим особам літати на одному літаку, в той же самий час. Ті ж запобіжні заходи щодо секретних формул інших напоїв коли, дієтичної коли без кофеїну, а також без Coca-Cola без кофеїну.

Як ми бачимо секрет виготовлення кока-коли є дуже захищеним, але не всі комерційні таємниці підприємств, установ та організацій настільки добре захищені. Саме тому виникає питання захисту комерційної таємниці, особливо після припинення трудових відносин між роботодавцем та працівником.

В українському законодавстві жоден законодавчий акт не зобов'язує фізичних осіб, які є найманими працівниками, або інших, підписувати ті чи інші договори про нерозголошення комерційної таємниці. Потрібно розуміти, що підписавши такий договір працівник також підтверджує свою обізнаність у тому, що розголошення, а також неправомірне використання комерційної таємниці в будь-який інший формі є протиправною діяльністю, за здійснення якої передбачена відповідальність. Однак, на поставлене запитання однозначно слід відповісти негативно, адже в Україні, як в цивільно-правових, так і в трудових відносинах діє принцип свободи договору.

Договір про нерозголошення комерційної таємниці в рамках трудових відносин не є обов'язковим, адже в рамках таких відносин (згідно зі ст. 139 КЗпП) на працівників покладено обов'язок своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу. І якщо робота з відповідною інформацією входить до трудових обов'язків, працівник зобов'язаний дотримуватися розпоряджень роботодавця щодо порядку захисту комерційної таємниці.

Слід також підкреслити, що КЗпП встановлює в ст. 29 обов'язок роботодавця роз'яснити працівникові його права і обов'язки до початку роботи за укладеним трудовим договором. [9]

Цей обов'язок передбачає ознайомлення з усіма локальними нормативно-правовими актами, які стосуються виконуваної роботи. І саме в ході такого роз'яснення працівник повинен бути ознайомлений з переліком відомостей, що становлять комерційну таємницю, і правила щодо захисту такої таємниці на підприємстві. Звісно ж, що відповідні положення про нерозголошення комерційної таємниці повинні бути передбачені і в посадовій інструкції працівника.

Зазначимо також, що незважаючи на наявність або відсутність договору про нерозголошення комерційної таємниці, законодавство передбачає досить жорстку відповідальність за її розголошення — як матеріальну, так і адміністративну або навіть кримінальну — в залежності від шкоди.

Отже, як бачимо, примусити підписати працівника договір про нерозголошення комерційної таємниці роботодавець не може. Але у той же час, відмова від підписання такого зобов'язання не звільняє працівника від відповідальності за порушення трудової дисципліни.

У зв'язку із вищезазначеним необхідно з'ясувати яка саме інформація відноситься до комерційної таємниці.

Всесвітня організація із захисту інтелектуальної власності зазначає, що комерційна таємниця може складатися з: 1) інформації, що відноситься до формули, шаблону, пристрою або інший збір інформації, яка використовується протягом значного періоду часу в бізнесі; (2) з технічної інформації, яка використовується у виробництві товарів; (3) комерційна таємниця може стосуватися області маркетингу, експорту або стратегій продажів, або методу бухгалтерського обліку або інших управління бізнес-процедур або процедури, в тому числі програмне забезпечення, що використовується для різних бізнес-цілей; 4) інші приклади потенційних торгових секретів може включати в себе технічні, наукові або фінансову інформацію, таку як бізнес-плани, бізнес-процеси, список ключових клієнтів, список надійних або спеціальних постачальників, специфікації продукту, характеристики продукту, закупівельні ціни на основні види сировини, дані випробувань, технічні малюнки або ескізи, технічні специфікації, власні рецепти, формули, зміст лабораторних зошитів, структура зарплати компанії, ціни на продукцію і рекламні ставки, вихідний код, об'єктний код, бази даних і електронні дані, збірники, угода, що містить інформацію про маркетингові анкерних злети, рекламні або маркетингові матеріали в стадії розробки. [6,14]

Слід зазначити, що відомості, які відносяться до комерційної таємниці підприємства, повинні мати певні ознаки:

• відноситись до виробничої діяльності компанії;
• не містити державної таємниці;
• не наносити шкоди інтересам суспільства;
• мати обмеження в доступі;
• мати дієву або потенційну комерційну цінність та створювати переваги у конкурентній боротьбі.

Разом з тим відповідно до Постанови Кабміну "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці", є відомості, які не можуть бути віднесені до комерційної таємниці:

• установчі документи або документи, які дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
• інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
• дані, що необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
• відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
• документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
• інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
• документи про платоспроможність;
• відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
• відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню. [10]

Відповідно до ст. 36 ГКУ склад та обсяг відомостей, які становлять комерційну таємницю, визначаються власником підприємства. Зазвичай керівниками створюється спеціальна комісія, яка безпосередньо займається визначенням переліку таких відомостей. До її складу входить не більше 4-5 осіб, які є найбільш кваліфікованими та компетентними фахівцями, ознайомленими з діяльністю підприємства та роботою його окремих підрозділів. Також, українським законодавством не встановлено конкретних вимог до форми існування комерційної таємниці, тому це можуть бути відомості повідомлені усно, письмово, у графічному вигляді тощо. [11]

Зважаючи на зазначені вище положення, цілком логічно буде виокремити такі правові ознаки комерційної таємниці: секретність інформації, яка є комерційною таємницею, полягає в тому, що вона є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, інформація, яка визнається комерційною таємницею, має комерційну цінність, тобто певну цінову визначеність (вартість); комерційна таємниця - склад і обсяг відомостей, що визначені суб'єктом господарювання або уповноваженим на це органом; при визначенні складу і обсягу комерційної таємниці має враховуватись постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.93 р. №611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці»; володілець інформації повинен вживати належних заходів до охорони інформації, яка є комерційною таємницею; строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності факторів, коли така інформація: має комерційну цінність, невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до її схоронності.

Перед з'ясуванням питання як захистити комерційну таємницю, необхідно з'ясувати як вона може бути «вкрадена». Існує два види загроз: внутрішня і зовнішня. Зовнішні загрози включають в себе корпоративний шпигунство, яке здійснюється професійними злочинцями (наприклад атаки хакерів). Внутрішня «крадіжка» може бути здійснена незадоволеними працівниками або колишніми співробітниками.

Слід звернути увагу на те, що правові засади захисту комерційної таємниці від актів недобросовісної конкуренції передбачені ст. 36 ГК України та деталізуються у ст. 16-19 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції». У вказаних статтях Закону дається відповідно кваліфікація: 1) неправомірного збирання комерційної таємниці (ст. 16), 2) розголошення комерційної таємниці (ст. 17), 3) схилення до розголошення комерційної таємниці (ст. 18), 4) неправомірного використанням комерційної таємниці (ст. 19). [12]

Проте виникає питання про безпеку такої інформації після припинення трудового договору. Після припинення трудового договору, працівник не має права використовувати комерційні секрети свого колишнього роботодавця (наприклад, перелік особливо важливих клієнтів). При

визначенні меж подібних обмежень суд умовно оцінює, чи може оспорювана інформація вважатися частиною професійного досвіду і знань працівника з "середнім рівнем чесності та здібностей". Слід зазначити, що англійські суди досить часто відмовляють роботодавцям у їхніх вимогах, вбачаючи у відповідних позовах спробу обмеження конкуренції. Найважливішими умовами задоволення позовних вимог про захист комерційної таємниці є наступні обставини, встановлені судом:

- працівник навмисно скопіював, запам'ятав або перемістив документи;
- працівник діяв за допомогою обману або шахрайства;
- інформація безумовно належить роботодавцю та її використання виходить за рамки відтворення професійного досвіду працівника;
- працівник був спеціально попереджений, що інформація є секретною і зобов'язався виконувати дану вимогу;
- працівник займає керівну посаду.

З метою запобігання розголошення комерційних секретів роботодавці включають до трудового договору спеціальні положення, що забороняють працівнику брати участь у конкурентній боротьбі проти роботодавця. Враховуючи, що подібні положення істотно обмежують розвиток підприємницької діяльності, вони можуть бути дійсними тільки за умови, якщо роботодавець доведе у суді, що вони розумні і обґрунтовані в тому, що стосується меж обмежень, терміну і територіальних рамок. Дані положення трудового договору не можуть використовуватися для повного обмеження конкуренції, а лише захищають законні інтереси роботодавця як власника майна, незважаючи на те, що працівник вніс певний внесок у створення цієї власності. Таким чином, умови про збереження комерційної таємниці не можуть виходити за рамки розумного захисту інтересів колишнього роботодавця, що, відповідно, обмежує їх у часі та території дії. [13]

Висновок. Виходячи з усього вищевказаного можна зробити висновок, що на сьогодні в Україна існує досить багато нормативно правових актів, які регулюють питання нерозголошення комерційної таємниці. Але, не зважаючи на це, існує реальна проблема законодавчої не урегульованості даного питання саме у сфері трудових правовідносин. Адже не всі підприємства, установи, організації мають можливість захищати свою комерційну таємницю, як компанія Coca-Cola. Саме тому необхідне поновлення законодавчої бази у галузі трудового права. Вважаємо, що зарубіжний позитивний досвід може бути зараз використаний для удосконалення в процесі нової кодифікації трудового законодавства України. Норми щодо врегулювання зазначених проблем можливо будуть включені до Закону України „Про охорону прав на комерційну таємницю".

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Большой энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1991. – 965 с.

3. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Под ред. А. Ю.Тихомирова. – М. : Б.и., 1998. – 526 с.

4. Економічна енциклопедія. – Т. 1. – К. :Видавничий центр «Академія», 2000. – 795 с.

5. Современный экономический словарь. – 2-е изд. – М. :ИНФРА-М, 1999. –157 с.

6. Basics of Trade Secret. Tutorial by WIPO - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/export/sites/www/sme/en/documents/pdf/ip_panorama_4_learning_points.pdf

7. Intellectual property protection for trade secrets and know-how by Thomas Duston and Thomas Ross Marshall, Gerstein & Borun, Chicago - [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15

9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08

10. Постанови Кабміну "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці" від 09.08.1993 № 611 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF

11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15

12. Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80

13. Сляднєва Г., КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ У КОНТЕКСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gisap.eu/ru/comercial-secret

14. The EU Trade Secrets Directive: what do you need to know? Tutorial by Pieter Van Den Broecke and Tom de Coster (Brussels), Pauline Debré and Juliette Crouzet (Paris), Daniel Pauly (Frankfurt), Kathy Berry (London) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.linklaters.com/pdfs/mkt/london/Article_Trade_Secrets_Directive.pdf

УДК 349.2

САХАРУК І.С.

КОНЦЕПЦІЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ: СУТНІСТЬ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

Стаття присвячена дослідженню концепції гідної праці як стратегічного напрямку розвитку трудового законодавства в XXI столітті. Визначено зміст основних вимірів гідної праці відповідно до стандартів МОП. Здійснено аналіз правових основ реалізації концепції гідної праці в Україні. Виокремлено пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства та проекту Трудового кодексу України в контексті забезпечення міжнародних стандартів гідної праці.

Ключові слова: *концепція гідної праці, міжнародні трудові стандарти, основоположні принципи трудового права, соціальний діалог, зайнятість, умови праці, соціальне забезпечення, профіль гідної праці, проект Трудового кодексу України.*

Статья посвящена исследованию концепции достойного труда как стратегического направления развития трудового законодательства в XXI веке. Определено содержание основных измерений достойного труда в соответствии со стандартами МОТ. Осуществлен анализ правовых основ реализации концепции достойного труда в Украине. Выделены предложения по усовершенствованию трудового законодательства и проекта Трудового кодекса Украины в контексте обеспечения международных стандартов достойного труда.

Ключевые слова: *концепция достойного труда, международные трудовые стандарты, основополагающие принципы трудового права, социальный диалог, занятость, условия труда, социальное обеспечение, профиль достойного труда, проект Трудового кодекса Украины.*

The article is devoted to research the concept of decent work as a strategic direction for the development of labour legislation in the XXI century. The meaning of the main dimensions of decent work in accordance with the standards of the International Labour Organization was determined. Have been analysed the legal bases for the implementation of the concept of decent work in Ukraine. The proposals on improving labour legislation and the draft Labour Code of Ukraine in the context of providing international standards of decent work were singled out.

Key words: *the concept of decent work, international labour standards, fundamental principles of labour law, social dialogue, employment, working conditions, social security, decent work profile, draft Labour Code of Ukraine.*

© САХАРУК І.С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Постановка проблеми. Україна проголосила себе соціальною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (статті 1, 3 Основного Закону). Відповідно, забезпечення належного, гідного рівня життя має ключове значення в межах реалізації соціальної політики держави. Оскільки одним із ключових джерел забезпечення життєвого рівня є заробітна плата, реалізація засадничих норм Конституції значною мірою залежить від ефективності правового регулювання відносин у сфері праці.

Концептуальною основою реформування національного трудового законодавства України в сучасний період є впровадження міжнародних стандартів та реалізація вимірів Концепції гідної праці, що реалізується Міжнародною організацією праці з 1999 року. В сучасний період правові категорії «гідна праця», «гідні умови праці» доволі часто застосовуються в науковій літературі, при цьому, законодавчого закріплення у вітчизняному законодавстві не отримали, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукові літературі окремі аспекти концепції гідної праці досліджували Л.П. Амелічева, Н.Д. Гетьманцева, О. Гостюк, О.В. Жадан, Т.А. Коляда, С.Г. Рудакова. Однак, комплексне дослідження її змісту, вимірів та нормативно-правових основ реалізації та впровадження в Україні на сьогодні відсутнє.

Метою статті є визначення сутності й елементів (вимірів) концепції гідної праці відповідно до міжнародних трудових стандартів та внесення пропозицій щодо їх імплементації у трудове законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Термін «гідна праця» («decent work») вперше застосовано на Міжнародній конференції праці 1999 року. У доповіді «Гідна праця» Генеральним директором МОП було зазначено, що на даному етапі місія Організації полягає в покращенні становища людей у сфері праці, що зумовлює необхідність знайти сталі (стійкі) можливості для гідної праці. МОП повинна активізувати можливості для жінок і чоловіків отримувати гідну і продуктивну роботу в умовах свободи, справедливості, безпеки і гідності [1]. У доповіді сформульовано чотири стратегічних завдання в рамках реалізації гідної праці: сприяння дотриманню прав на роботі, зайнятість, соціальний захист та соціальний діалог.

В подальшому Міжнародна організація праці значною мірою вдосконалила вказані завдання, трансформувавши їх у чотири основні напрямки впровадження концепції гідної праці. Так, відповідно до 6-ї додаткової доповіді Генерального директора МОП «Виміри гідної праці» (березень 2008 року), концепція гідної праці, включає такі основні аспекти або виміри: 1) основоположні принципи та права у сфері праці, а також міжнародні трудові стандарти; 2) зайнятість та умови праці; 3) соціальний захист; 4) соціальний діалог [2].

Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації 2008 року наголошує на визнанні міжнародним співтовариством засад гідної праці, а стержнем економічної та соціальної політики держав визначає повну і продуктивну зайнятість та цілі гідної праці. У Декларації ще більш ґрунтовно окреслено зміст основних вимірів щодо реалізації Програми гідної праці МОП, які резюмовані наступним чином: 1) сприяння зайнятості завдяки формуванню стабільного інституційного та економічного середовища, 2) розробка і розширення заходів соціального захисту - соціального забезпечення і захисту працівників, - які б носили стійкий характер і відповідали національним умовам, 3) сприяння соціальному діалогу і трипартизму, 4) дотримання, сприяння, реалізація основоположних принципів та прав у сфері праці, які мають особливу важливість і як основоположні права, і як сприятливі умови, необхідні для всеосяжного вирішення всіх стратегічних завдань. При цьому, в Декларації наголошено, що вказані чотири стратегічні завдання взаємозалежні та взаємодоповнюючі, нездатність вирішити будь-яке з них уповільнить хід вирішення інших завдань. Саме тому, з метою досягнення оптимального ефекту рекомендовано розробку єдиної, комплексної стратегії МОП по досягненню цілей гідної праці [3].

На рівні МОП реалізується, найбільш повною мірою, перший та найбільш загальний вимір концепції гідної праці – встановлення основоположних принципів та прав у сфері праці, а також міжнародних трудових стандартів. Перелік основоположних принципів та прав визначено Декларацією МОП основних принципів та прав у світі праці від 18.06.1998 року: a) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; b) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; c) реальна заборона дитячої праці; d) недопущення дискримінації в області праці та занять [4]. Міжнародні трудові стандарти включають в себе положення, встановлені системою конвенцій та рекомендацій МОП, які умовно прийнято називати Міжна-

родним кодексом праці. Проте, основою цих стандартів є саме основоположні принципи та права у сфері праці, вони, зокрема, охоплюють та узагальнюють ключові положення восьми конвенцій МОП, які визначені як фундаментальні.

Визначаючи зміст даного виміру концепції гідної праці, у Декларації про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації наголошено, що порушення основоположних принципів і прав у сфері праці не може застосовуватися або використовуватися іншим чином в якості визнаної і законної порівняльної переваги, і що трудові норми не повинні використовуватися в цілях протекціоністської торгової практики [3]. Одночасно, серед чотирьох основоположних принципів у Декларації особливу роль відведено принципу свободи асоціації та реального визнання права на ведення колективних переговорів як важливої передумови вирішення усіх чотирьох стратегічних завдань в межах концепції гідної праці.

Наступний важливий вимір концепції гідної праці – зайнятість та умови праці. У Декларації МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації наголошено, що сприяння зайнятості здійснюється, в першу чергу, завдяки формуванню стабільного інституційного та економічного середовища, в якому а) всі люди можуть розширювати і підвищувати свої потенційні можливості і навички, необхідні їм для того, щоб мати продуктивну роботу, що забезпечує їм досягнення особистих цілей і загального благополуччя; б) всі підприємства, як державні, так і приватні, є життєздатними, завдяки чому забезпечується зростання і розширюється зайнятість, а також можливості і перспективи для всіх; в) суспільства можуть домагатися своїх цілей економічного розвитку, високого рівня життя і соціального прогресу [3].

Основоположні міжнародні стандарти зайнятості сформульовано в Конвенціях МОП № 122 про політику в галузі зайнятості у 1968 року [5] та № 168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття 1988 року [6]. Відповідно до ст. 1 Конвенції № 122, державна політика має бути спрямована на забезпеченні повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості. Така політика має забезпечувати виконання наступних цілей: a) була робота для всіх, хто готовий стати до роботи і шукає роботу; b) така робота була якомога продуктивнішою; c) була свобода вибору зайнятості і найширші можливості для кожного працівника здобути підготовку та використовувати свої навички і здібності для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного походження чи соціального походження [5]. Конвенція № 168, яка не ратифікована на сьогодні Україною, визначає необхідність координації системи захисту від безробіття та політики в галузі зайнятості. З цією метою, у ст. 2 Конвенції передбачено необхідність державами забезпечити, щоб уся система захисту від безробіття і, зокрема методи надання допомоги по безробіттю сприяли створенню повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам продуктивну зайнятість, а працівники - шукати таку зайнятість [6].

Щодо стандартів МОП у сфері регламентації умов праці, прийнято величезну кількість конвенцій та рекомендацій. Зокрема, основними з них є Конвенції: № 1 про робочий час у промисловості 1919 р., № 30 про робочий час у торгівлі та офісах 1930 р. (не ратифіковані Україною), № 47 про скорочення робочого часу до 40 годин на тиждень 1935 р., № 14 про щотижневий відпочинок у промисловості 1921 р., № 106 про щотижневий відпочинок у торгівлі та установах 1957 р., № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати 1970 р., № 155 про охорону праці та здоров'я 1981 р., № 187 про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці 2006 р. та ін.

У Декларації МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації питання умов праці зосереджено в рамках стратегії соціального захисту, що включає соціальне забезпечення та захист працівників. Сюди віднесено а) здорові і безпечні умови праці; б) політику в сфері оплати праці, тривалості робочого часу та інших умов праці, які повинні бути націлені на забезпечення того, щоб всі по справедливості отримували свою частку громадських благ і щоб мінімальний прожитковий рівень забезпечувався для всіх працюючих, а захист поширювалася на всіх, хто його потребує [3].

Третій вимір концепції гідної праці – соціальне забезпечення, заходи в рамках якого, згідно Декларації МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації, повинні включати розширення соціального забезпечення і поширення його на всіх, включаючи заходи з надання основного доходу всім нужденним в такий захист особам, і адаптація сфери її охоплення з метою задоволення знову виникаючих потреб і подолання невпевненості, яка породжена стрімкими технологічними, суспільними, демографічними та економічними змінами [3]. При цьому, слід наголосити, що Україною на сьогодні ратифіковано лише одну з двох ключових конвенцій МОП у сфері соціального забезпечення – Конвенцію № 102 про мінімальні норми соціального

забезпечення 1952 р. Конвенція ратифікована у 2016 році, із застереженнями, не ратифіковано розділи, що стосуються обчислення періодичних виплат, рівноправності іноземних жителів, підстав припинення виплати допомог, оскарження рішень у сфері соціального захисту, діяльності соціальних служб тощо [7]. Також не ратифікована Україною Конвенція № 128 про допомоги по інвалідності, по старості та у зв'язку з втратою годувальника 1967 р., що встановлює стандарти соціального забезпечення щодо основних соціальних ризиків.

Останній, четвертий вимір концепції гідної праці – соціальний діалог. Встановлення та реалізація засад соціального партнерства та трипатризму, як вказувалось вище, має визначальне значення для інших вимірів, оскільки дозволяє знаходити компроміс інтересів держави, роботодавців та працівників; забезпечувати дієвість, а не декларативність гарантій у сфері гідної праці. При цьому, свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів як основа соціального діалогу є одним з основоположних принципів у сфері праці, а його зміст відображено у ратифікованих Україною Конвенціях МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 р., № 98 про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів 1949 р.

Соціальний діалог, відповідно до стандартів МОП, є належним способом: а) приведення рішень стратегічних завдань у відповідність до потреб і можливостей кожної країни; б) переведення економічного розвитку в русло соціального прогресу, а соціального прогресу в русло економічного розвитку; в) сприяння досягненню консенсусу з відповідним заходам національної та міжнародної політики, що впливає на зайнятість, стратегії і програми у сфері гідної праці; г) надання ефективного характеру трудовому законодавству і трудовим інститутам [3].

Окрім прийняття міжнародних трудових стандартів, Міжнародна організація праці активно сприяє реалізації проектів в рамках Концепції гідної праці в країнах – членах МОП. Зокрема, у 2009 році впроваджено постійний проект МОП/ЄС «Моніторинг та оцінка прогресу з питань гідної праці», що з 2011 року реалізується і в нашій державі під загальною назвою «Профіль гідної праці в Україні». Мета проекту – критично оцінювати прогрес, що відбувається в Україні, в контексті реалізації вимірів гідної праці та самостійно вирішувати завдання через необхідні політичні рішення, в тому числі, внесення змін до законодавства [8]. При цьому, Профіль містить 11 тематичних сфер, серед яких зайнятість, гідна тривалість робочого часу, безпека праці, поєднання трудових та сімейних обов'язків, скасування дитячої та примусової праці тощо.

Важливе значення має визначення в профілі правових індикаторів (всього в Профілі їх 21), які відображують статистичні дані, що дозволять відслідковувати прогрес у впровадженні Концепції гідної праці в законодавство та правозастосовну практику. Серед індикаторів визначено, зокрема, такі як мінімальна заробітна плата, максимальна тривалість робочого часу та мінімальна тривалість щорічної відпустки, тривалість відпустки по догляду за дитиною (в тому числі, батьківської відпустки), рівні можливості та рівне ставлення, пенсії, непрацездатність у зв'язку з хворобою та у зв'язку з інвалідністю, свобода об'єднання та право на організацію, адміністрація праці тощо. Фактично, вказані правові індикатори відображають в цілому сферу дії трудового законодавства, тобто стосуються усіх груп відносин, які на сьогодні є предметом трудового права, а також, певною мірою, предметом права соціального забезпечення.

Окрім проведення моніторингу та оцінки прогресу щодо основних вимірів гідної праці, важливе значення має тісна співпраця України з Міжнародною організацією праці при впровадженні Програм гідної праці, які «спрямовані на просування гідної праці і як ключового компонента політики розвитку, і як цілі національної політики урядів та соціальних партнерів» [9, с. 2]. Програма гідної праці для України є системою середньострокового планування, що спрямовує роботу МОП в нашій державі відповідно до пріоритетів і завдань, погоджених із тристоронніми партнерами МОП.

Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки є вже п'ятою програмою, що реалізується в Україні за підтримки Міжнародної організації праці. Серед пріоритетів діючої Програми передбачено: 1) сприяння зайнятості та розвитку сталих підприємств задля стабільності та зростання; 2) сприяння ефективному соціальному діалогу; 3) покращення соціального захисту і умов праці [9]. Важливе значення Програми полягає в тому, що вона як розробляється, так і впроваджується за участю не лише органів державної влади, але й інших соціальних партнерів, – представників роботодавців та працівників, а також Міжнародної організації праці. Крім того, визначаючи пріоритети реалізації Концепції гідної праці на період 2016-2019 рр., програмою передбачено й очікувані (конкретні) кінцеві результати по кожному з пріоритетів, а також систему моніторингу, що дозволить визначити ефективність програми після її завершення.

Реалізація концепції гідної праці в України зумовлює необхідність імплементації її основних вимірів в національну правову систему. Трудове законодавство України на сучасному етапі перебуває на стадії реформування, черговий проект оновленого кодифікованого акту – Трудового кодексу України № 1658 прийнятий Верховною Радою України у першому читанні 5.11.2015 р. [10]. Новий Трудовий кодекс повинен відображати, в першу чергу, основні напрямки Концепції гідної праці, оскільки гідна праця на сьогодні є основою розвитку трудового законодавства як на рівні МОП, так і розвинутих країн світу. В цілому, аналізуючи проект Трудового кодексу, слід відмітити, що в ньому не застосовується правова категорія «гідна праця», хоча окремі виміри Концепції гідної праці відображено.

Серед основних принципів правового регулювання трудових відносин у ст. 2 проекту, визначено і забезпечення права кожного працівника на гідні умови праці, в тому числі на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. У цій же статті проекту регламентуються і принципи, які є основоположними у сфері праці згідно Декларації МОП 1998 року: свобода праці (п. 1), заборона примусової та дитячої праці (п. 2), заборона дискримінації у сфері праці (п. 3), забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для представництва та захисту своїх прав та інтересів (п. 14) [10]. Однак, не виправданою вважаємо позицію законодавця щодо визначення окремо принципів свободи праці та заборони примусової праці, при цьому, об'єднання заборони примусової праці та заборони дитячої праці в один принцип, на відміну від визначення вказаних принципів на рівні МОП. Крім того, застосування терміну «заборона» при визначенні принципу щодо недискримінації замість терміну «недопущення» також звужує його зміст порівняно із міжнародними стандартами. У статтях 3, 4 проекту детально визначено зміст двох принципів - заборони дискримінації та заборони примусової праці. Однак, не зрозуміло, чому акцент зроблено на деталізації саме вказаних принципів, а не усіх чотирьох основоположних принципів у сфері праці.

Щодо наступного виміру гідної праці – зайнятості та умов праці, йому в проекті також приділено певну увагу. Так, забезпечення повної і продуктивної зайнятості працівників та їх захисту від безробіття також визначено одним із принципів правового регулювання трудових відносин згідно зі ст. 2 проекту. При цьому, інші питання, що стосуються інституту зайнятості, проектом не регламентовані. Умовам праці присвячено книгу третю проекту, однак, аналізуючи в гл. 1 характеристики умов праці, законодавець не застосовує поняття «гідні умови праці», обмежуючись категоріями оптимальні, безпечні та допустимі умови праці.

Правове регулювання соціального діалогу як ще одного виміру концепції гідної праці присвячена книга шосту проекту Трудового кодексу «Колективні трудові відносини» [10]. Проте, вказана книга містить лише три статті, які, в цілому, визначають, що питання здійснення соціального діалогу, колективних переговорів та вирішення колективних трудових спорів регулюється законом. Доцільність виділення окремої книги в проекті для розміщення трьох відсилочних норм є, на нашу думку, доволі сумнівною.

Висновки. Реалізація концепції гідної праці на сьогодні є основним, стратегічним напрямом вдосконалення та розвитку трудового законодавства та трудових відносин. Виміри гідної праці, визначені на рівні МОП, включають усі ключові сфери застосування праці. Вони спрямовані на дотримання міжнародних трудових стандартів кожною державою, забезпечення рівності, недискримінації, гідних умов праці, створення передумов реалізації трудового потенціалу кожним працівником. В Україні закладено правові основи реалізації Концепції гідної праці, в тому числі шляхом виконання проекту «Профіль гідної праці в Україні» та програм гідної праці МОП. Однак, першочергового значення потребує вдосконалення проекту Трудового кодексу, врахування при цьому як міжнародних трудових стандартів, що стосуються гідної праці, так і напрямків вдосконалення трудового законодавства, відображених в Програмі гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки.

Список використаних джерел:

1. Decent work: Report of the Director-General. – 87 th Session, June 1999. – [Електронний ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступу: http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ ilc/ilc87/reports.htm.

2. Measuring decent work: Report of the Director-General Sixth Supplementary Report. – 301 st Session, March 2008 [Електронний ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_091183.pdf.

3. Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації від 13.06.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/fair_globalization.pdf

4. Декларація МОП основоположних принципів та прав у сфері праці від 18.06.1998 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260.

5. Конвенція МОП про політику в сфері зайнятості № 122 від 17.06.1964 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_062.

6. Конвенція МОП про сприяння зайнятості та захист від безробіття № 168 від 21.06.1988 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_182.

7. Про ратифікацію Конвенції МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102: Закон України № 1024-VIII від 16.03.2016 р. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 28. – Ст.1100.

8. Профіль гідної праці в Україні. Електронний ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_154571.pdf.

9. Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки. [Електронний ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf.

10. Проект Трудового кодексу № 1658 (доопрацьований). [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

УДК 349.22:331.106.

ТИХА А.П.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ЗМІНИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

В статті розкривається сутність зміни трудового договору в соціальному та правовому контексті у межах діючого законодавства України про працю. Виокремлюються характерні риси зміни трудового договору та їх вплив на соціально-правове становище сторін трудових правовідносин, а особливо – на становище працівника. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства задля унеможливлення зловживань з боку роботодавця щодо зміни трудового договору

Ключові слова: *зміна договору, правове регулювання, реформа, соціально-правовий аспект, трудові правовідносини, трудовий договір.*

В статье раскрывается сущность конфигурации трудового контракта в социальном и правовом контексте в рамках работающего законодательства Украины о труде. Выделяются характерные черты изменения трудового договора и их влияние на социально-правовое положение сторон трудовых правоотношений, особенно на положение работника. Сформулированы рекомендации по совершенствованию действующего законодательства для предотвращения злоупотреблений со стороны работодателя по изменению трудового договора

Ключевые слова: *изменение договора, правовое регулирование, реформа, социально-правовой аспект, трудовое правоотношение, трудовой договор.*

The article reveals the essence of changing the employment contract in the social and legal context within the current legislation of Ukraine on labor. The characteristic features of the change of the employment contract and their influence on the social and legal position of the parties to the employment relationship, and especially on the position of the employee, are singled out. Recommendations for improving the current legislation to prevent abuse by the employer to change the employment contract

Key words: *contract change, legal regulation, reform, social and legal aspect, labor relations, employment contract.*

Постановка проблеми. Наявність або відсутність у особи підходящої для неї роботи є найважливішою умовою її життя, оскільки саме робота, а точніше її відшкодування (або заробіток), дозволяють задовольняти потреби громадян. І важливим в цьому аспекті є трудовий договір, за допомогою якого людина реалізовує право на працю, яке гарантовано конституцієдавцем. Однак, слід наголосити на тому, що до сьогоднішнього дня в доктрині трудового права ще не вироблено єдиного підходу до розуміння трудового договору і, відповідно, не існує універсального підходу до розуміння змін цього договору, головним чином, у соціально-правовому контексті. Це є негативний факт дійсності, який потребує виправлення, оскільки в сучасних умовах ефективне правове регулювання зміни цього договору дозволяє як оптимізувати ефективну підприємницьку діяльність роботодавця, так і зменшити інтенсивність звільнень працівників роботодавцями, а, тобто – зменшити рівень безробіття в державі.

Аналіз останніх досліджень та невирішені раніше проблеми. Проблеми розуміння зміни трудового договору в соціально-правовому аспекті вже фрагментарно розглядались В.С. Венедіктовим, С.Я. Вавженчуком, Н.Д. Гетьманцевою, М.І. Іншином, О.М. Лук'янчиковим, А.Р. Мацюком, О.М. Олійником, О.І. Процевським, А.М. Соцьким, В.І. Щербиною, О.М. Ярошенко, І.І. Яцкевичем та іншими вченими у галузі трудового права. Однак, не применшуючи теоретичної важливості наявних досліджень питання зміни трудового договору, звернемо увагу на

© ТИХА А.П. – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Т. Шевченка)

наступне: по-перше, проблема зміни трудового договору ще комплексно не досліджувалась в соціально-правовому аспекті, незважаючи на важливість осмислення цього контексту дослідження в межах трудового права України, що є не ринково, а соціально направленим; по-друге, питання зміни трудового договору в означеному контексті сьогодні значно актуалізовалося наявними економічними, соціально-політичними та культурними кризовими явищами в нашій державі й на ринку праці, що вказують на потребу якісного переосмислення сутності трудового договору та змін цього договору відповідно до сучасних потреб сторін трудового договору.

Метою цього дослідження є визначення та оцінка соціально-правової сутності зміни трудового договору в сучасній Україні. Для досягнення поставленої мети проаналізовано чинні нормативно-правові акти про працю, судова практика, актуальні позиції українських та зарубіжних вчених у галузі трудового права та суміжних галузей права щодо піднятої тематики.

Виклад основного матеріалу. На практиці трапляються випадки як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, «коли виникає необхідність змінити трудову функцію, місце роботи, інші істотні умови трудового договору. Це базується передусім на праві роботодавця керувати процесом праці та вдосконалювати його відповідним чином» [1, с. 62]. Безперечно, вказані зміни договору зумовлюють як низку правових, так і соціальних змін в правовому статусі сторін трудових правовідносин, а, щонайперше –найманого працівника. Ґрунтуючись на діючому законодавстві про працю України, а також на теоретичних дослідженнях проблеми зміни трудового договору, можна конкретизувати таку основну практичну сутність зміни трудового договору:

1. Зміна приватного регулювання правовідносин. Саме у процесі праці люди вступають у триваючі за своїм характером трудові відносини один з одним, що вимагають правової регламентації, як з боку держави (основного регулятора трудових відносин, що врегульовує базові правила виникнення, реалізації, зміни та припинення цих відносин), так і з боку роботодавця. Оскільки зміни трудового договору стосуються не лише інтересів роботодавця, але й безпосередньо стосуються трудових та інших особистих та майнових прав і законних інтересів працівника, зміна договору як нормативного регулятора конкретних правовідносин може відбуватись із урахуванням волі працівника.

Вченими звертається увага на те, що воля працівника у зміні трудового договору досить часто може бути простою фікцією [2, с. 890; 3, с. 1], а тому, на законодавчому рівні слід убезпечити працівника від такого грубого порушення його трудових прав, а зокрема – права на працю і права не бути примушеним до праці (свобода праці), головним чином, доповнивши КУпАП частинами 4-1 та 4-2 ст. 41 Кодексу:

«4-1. Примус працівника до зміни трудового договору, що виражається в застосуванні роботодавцем до працівника матеріального чи дисциплінарного впливу чи погрози застосування такого впливу, -

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

«4-2. Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною 4-1 цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, -

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Задля уникнення зловживань працівником можливості притягнути роботодавця до адміністративної відповідальності за примус до зміни трудового договору, у чинному КЗпП України має бути передбачена норма, котрою визначаються обов'язкові критерії презюмування волі працівника до відповідної зміни. Зокрема, слід погодитись із тим, що виконання працівником змінених умов (обумовлених зміною трудового договору) не є підставою для констатації того, що цей працівник погодився із змінами договору.

Певна річ, що виконання працівником зміненої трудової функції чи підкорення волі працівника наказу про переведення чи переміщення не може розглядатись в якості акту згоди працівника зі зміною трудового договору. На цю обставину, приміром, вже вказував В.І. Прокопенко, котрий наголошував, що підкорення працівника наказу роботодавця чи уповноваженого ним органу не можна розглядати в якості згоди працівника з цим наказом [4, с. 230]. Головним чином, зазначене пояснюється самою сутністю трудових правовідносин, що є «відносинами влади-підпорядкування», в яких працівник підпорядковується наказам роботодавця, та, аналізуючи існуючу практику, – вимушений підпорядковуватись і протиправним наказам робото-

давця, побоюючись у разі непідкорення бути звільненим чи притягнутим до дисциплінарної відповідальності.

Вважаємо, що зміна трудового договору (навіть тоді, коли такий укладено в усній формі) має завжди супроводжуватись угодою, укладеною в письмовій формі, в якій мають детально викладатись підстави та сутність зміни договору. Цей договір має бути добровільно підписаний сторонами трудових правовідносин, а також представником профспілки, якщо на підприємстві є профспілка (якщо такої профспілки не створено, доцільно, щоби цю угоду посвідчував представник територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції (відповідно, також законодавчо слід визначити посадову особу цього органу, яка могла би виконувати ці повноваження)).

2. Зміна трудового договору корелює окремі питання рівності й підпорядкування в конкретних трудових правовідносинах, актуалізуючи та уточняючи їх, відповідно до умов об'єктивної дійсності, котрі змінились та зумовлюють необхідність зміни вказаних питань. Зазначимо, що зміна характеру й змісту підпорядкування працівника, зокрема, розпорядженням роботодавця, що належать до процесу праці, правилам внутрішнього трудового розпорядку, що діють в організації, а також зміна характеру й змісту підпорядкування роботодавця стандартам взаємин з працівником, коли такі змінюються у результаті зміни договору, вносять зміни у той баланс інтересів сторін договору, на який на момент укладання трудового договору погодився працівник. Саме тому, вищезазначена рекомендація щодо доповнення КУпАП ч.ч. 4-1 та 4-2 ст. 41 та окремими нормами КЗпП України є доцільною та необхідною (а саме як юридичний засіб, оскільки у процесах новації трудового договору важливо дотримуватися гарантій трудових прав працівників, забезпечити баланс інтересів сторін трудового договору в першу чергу на юридичних засадах [3, с. 4]) гарантією прав працівників у процесі зміни трудового договору, обумовленою самою практичною сутністю зміни трудового договору та характеру трудових відносин, що є «відносинами влади-підпорядкування», а відповідно – відносинами, в яких одна зі сторін (працівник) має більшою мірою захищатись державою, котра конституцієдавцем визначена, зокрема, в якості правової та соціальної держави.

3. Зміна трудового договору обумовлює зміну місця роботи чи робочого місця працівника. У результаті зміни договору (в зазначеному аспекті) працівник може бути:

а) переведений на іншу постійну роботу в тій же організації, що виражається у зміні трудової функції (тобто зміні роботи за певною спеціальністю, кваліфікацією чи посадою) або ж у зміні істотних умов трудового договору. В п. 32 своєї постанови «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 року № 9 Пленум Верховного Суду України зазначив, що переведенням на іншу роботу вважається доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором. Так, наприклад, токарю можуть доручити роботи слюсаря, бухгалтеру – роботи старшого бухгалтера, машиністу залізнично-будівельних машин – роботи машиніста електровоза, токарю-револьвернику 3 розряду – роботи по 4 розряду. Однак, крім власне трудової функції, переведення працівника у зв'язку зі зміною трудового договору також обумовлює зміну прав та обов'язків як працівника, так і роботодавця, а разом із тим: місця роботи, умов оплати праці, режиму праці та відпочинку тощо;

б) переміщення працівника (у тій же організації) на інше робоче місце, а також в інший структурний підрозділ цієї організації в тій же місцевості, доручення працівнику роботи на іншому механізмі або агрегаті. Незважаючи на те, що при переміщенні працівника, на відміну від його переведення, не змінюється зміст трудового договору, його істотних умов, і, відповідно, працівник фактично продовжує виконувати покладену на нього раніше роботу без зміни істотних умов праці, таке переміщення може змінювати умови виконання трудової функції опосередковано, а також бути направлено в якості «запобіжного» впливу чи відвертого протиправного тиску на працівника, який не захотів підкоритись несправедливому та протиправному наказу роботодавця тощо. У зв'язку із цим, вважаємо, що законодавець має більш комплексно підходити до питання регулювання переміщення працівника, унеможливлюючи можливі зловживання з боку роботодавця у процесі переведення працівника;

4. Зміна трудового договору впливає на матеріальне становище сторін трудового договору, а головним чином, у тому випадку, коли ця зміна договору стосується питань розміру заробітної плати. По суті, кожна зміна трудового договору може вплинути на матеріальне становище працівника, зокрема, і у випадку його переміщення, головним чином тоді, коли в результаті переміщення працівника зменшується заробіток з незалежних від нього причин. У такому випадку, відповідно до ст. 114 КЗпП України передбачається обов'язок роботодавця щодо провадження

доплати до попереднього середнього заробітку протягом двох місяців з дня переміщення. Однак, звернемо увагу на те, що такий захід є короткочасним та може надавати роботодавцю можливості для відповідних зловживань.

Слід звернути також увагу на процедурні та фактичні особливості зміни трудового договору з працівником, котрий є членом профспілкового органу. За загальним правилом, зміна умов трудового договору, а так само і оплати праці працівників, які є членами виборних профспілкових органів, допускається лише за попередньою згодою виборного профспілкового органу, відповідно, членами якого вони є [5, с. 327]. У зв'язку із зниженням ролі профспілок у ринковій економіці, діяльність яких, зокрема, окремими вченими вважається архаїчною та такою, що не відповідає вимогам ринкової економіки та потребам часу, вважаємо, що аналогічні гарантії прав працівників у зміні трудового договору мають бути забезпечені для усіх працівників, а головним чином – через повноважного представника територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, у тому аспекті і в тій мірі, в якому ми це вже вище обґрунтовували.

Висновки. Соціально-правове значення зміни трудового договору є похідним від соціально-правової сутності трудового договору, що є: характерною ознакою трудових правовідносин, яке відмежовує ці відносини від інших приватноправових чи публічно-правових відносин; юридичною моделлю трудових правовідносин; юридичним фактом, що породжує трудові правовідносини; джерелом суб'єктивного права. У кожному конкретному випадку, можна виокремити такі групи значення зміни трудового договору: соціальне та практичне значення зміни трудового договору (зміна впливу трудових прав та обов'язків працівника на його особисте життя у зв'язку із зміною таких прав і обов'язків; корегування окремих питань рівності й підпорядкування в конкретних трудових правовідносинах, актуалізуючи та уточняючи їх, відповідно до умов об'єктивної дійсності, котрі змінились та зумовлюють необхідність зміни вказаних питань; зміна матеріального становища працівника та роботодавця тощо); правове значення зміни трудового договору (виражається у наступному: змінює характеристику договірних трудових правовідносин без припинення таких та, як похідний юридичний факт, корегує наслідковий вплив базового юридичного факту, котрий породжує трудові правовідносини, не припиняючи відповідний правовий стан сторін цих правовідносин, що був зумовлений первинним юридичним фактом; являє собою особливу факультативну стадію перебігу трудових правовідносин, що постійно розвиваються, котра пов'язується зі зміною однієї чи декількох імперативних чи диспозитивних умов трудового договору, не призводячи до розірвання самого трудового договору чи втрати ним властивостей, які визначають цей договір в якості трудового договору тощо).

Список використаних джерел:

1. Усенко В.А. Зміна трудового договору: окремі проблеми. *Право: історія, теорія, практика*: Матеріали III Міжн. наук.-практ. конф. (4-5 груд. 2015 р., м. Харків). Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. С. 61–64.

2. Іншин М.І., Мацюк А.Р., Соцький А.М., Щербина В.І. Курс порівняльного трудового права: підруч.: у 2-х т. / За ред. А.Р. Мацюка. 2-ге вид., змін. і доп. Харків: Діса плюс, 2015. Т. 1. 1056 с.

3. Яцкевич І.І. Окремі юридичні гарантії трудових прав працівника у процесі виконання трудового договору: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: «Право». Острог. 2015. № 1 (11). С. 1–15.

4. Прокопенко В.І. Трудове право України: підруч. Харків: Консул, 1998. 480 с.

5. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 624 с.

УДК 349.2

ФОМІНА Г.Ю.

ВИДИ ПЕРЕВЕДЕННЯ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті окреслюється актуальна наукова думка про видову структуру переведення та переміщення працівників, як складних трудо-правових феноменів, спрямованих на оптимізацію використання трудових ресурсів у виробничих відносинах. Уточнивши визначення поняття «переведення працівників», автор доходе думки, що чинне українське трудове законодавство дозволяє класифікувати практичні вияви переведення за різними критеріями, а саме: за критерієм формальності (номінальне та реальне), за просторовим критерієм (внутрішнє та зовнішнє переведення), за темпоральним критерієм (переведення постійного чи тимчасового характеру), за критерієм «джерела» інтересів, за якими здійснюється переведення (переведення, пов'язані з інтересами: роботодавців; працівників; суспільства). У межах комплексної класифікації переведення працівника ця кадрова процедура поділяється на види залежно від: об'єктивного вияву переведення (постійне, тимчасове; пов'язане із зміною роботи на тому ж самому підприємстві, роботи на тому ж самому підприємстві, яке змінює своє місцезнаходження тощо); суб'єктивного вияву переведення (добровільне чи обов'язкове; обумовлене ініціативою роботодавця чи працівника). Уточнивши визначення поняття «переміщення працівників», автор пропонує поділяти цю кадрову процедуру в залежності від характеру робочого місця, на який працівник переходить виконувати ту ж саму роботу (перехід працівника у цій установі на інше робоче місце; перехід працівника в інший структурний підрозділ на території установи в межах тієї ж місцевості; перехід працівника на іншому механізмі або агрегаті при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою). У висновках до статті обґрунтовується думка, що множина фактичного вияву видів переведення та переміщення працівників обумовлена: фактичними ситуаціями виробничих відносин, які потребують оптимізації роботодавцем використання трудових ресурсів; нормами законодавства, крізь призму яких фактичні обставини та умови тлумачяться в якості достатніх для здійснення відповідних кадрових процедур без шкоди забезпеченню належного рівня соціальної безпеки працівників та економічної свободи роботодавця у виробничих відносинах.

Ключові слова: *види кадрових процедур, кадрові процедури, переведення працівників, переміщення працівників, свобода праці, трудові правовідносини.*

В статье очерчивается актуальная научная мысль о видовой структуре перевода и перемещения работников, как сложных трудо-правовых феноменов, направленных на оптимизацию использования трудовых ресурсов в производственных отношениях. Уточнив определение понятия «перевод работников», автор приходит к выводу, что действующее украинское трудовое законодательство позволяет классифицировать практические проявления перевода по разным критериям, а именно: по критерию формальности (номинальный и реальный), по пространственному критерию (внутренний и внешний перевод), по темпоральному критерию (перевод постоянного или временного характера), по критерию «источника» интересов, на основании которого осуществляется перевод (перевод, связанный с интересами: работодателей; работников; общества). В рамках комплексной классификации перевода работника эта кадровая процедура делится на виды в зависимости от: объективного проявления перевода (постоянный, временный; связанный с изменением работы на том же предприятии, а также работы на том же предприятии, что меняет

© ФОМІНА Г.Ю. – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

свое местонахождение и др.); субъективного проявления перевода (добровольный или обязательный; обусловленный инициативой работодателя или работника). Уточнив определение понятия «перемещение работников», автор предлагает делить эту кадровую процедуру на виды в зависимости от характера рабочего места, на которое работник переходит выполнять ту же самую работу (переход работника в этом учреждении на другое рабочее место; переход работника в другое структурное подразделение на территории учреждения в пределах той же местности; переход работника на другой механизм или агрегат при продолжении выполнения работы по той же специальности, квалификации или должности). В выводах к статье обосновывается мысль, что множество фактического проявления видов перевода и перемещения работников обусловлена: фактическими ситуациями производственных отношений, которые нуждаются в оптимизации работодателем использования трудовых ресурсов; нормами законодательства, сквозь призму которых фактические обстоятельства и условия интерпретируются в качестве достаточных для осуществления соответствующих кадровых процедур без вреда обеспечению должного уровня социальной безопасности работников и экономической свободы работодателя в производственных отношениях.

Ключевые слова: *виды кадровых процедур, кадровые процедуры, перевод работников, перемещение работников, свобода труда, трудовые правоотношения.*

The article outlines the current scientific idea about the specific structure of the transfer and relocation of workers as complex labor and legal phenomena aimed at optimizing the use of labor resources in industrial relations. Having clarified the definition of the concept of “transfer of employees”, the author comes to the conclusion that the current Ukrainian labor legislation allows classifying the practical manifestations of translation according to different criteria, namely: according to the criterion of formality (nominal and real), according to the spatial criterion (internal and external translation), according to the temporal criterion (permanent or temporary translation), according to the criterion of the “source” of interests on the basis of which the translation is carried out (translation related to the interests of: employers; employees; society). Within the framework of the complex classification of the employee's transfer, this personnel procedure is divided into types depending on: the objective manifestation of the transfer (permanent, temporary; associated with a change of work at the same enterprise, as well as work at the same enterprise that changes its location, etc.); the subjective manifestation of the transfer (voluntary or mandatory; due to the initiative of the employer or employee). Having clarified the definition of the concept of “relocation of employees”, the author suggests dividing this personnel procedure into types, depending on the nature of the workplace to which the employee goes to perform the same work (transition of an employee in this institution to another workplace; transition of an employee to another structural unit on the territory of the institution within the same locality; transition of an employee to another mechanism or unit while continuing to perform work in the same specialty, qualification or position). The conclusions to the article substantiate the idea that the complexity of the actual manifestation of the types of transfer and relocation of employees is due to: actual situations of industrial relations that need to be optimized by the employer of the use of labor resources; the norms of legislation, through the prism of which the actual circumstances and conditions are interpreted as sufficient for the implementation of appropriate personnel procedures without harm to ensuring the proper level of social security of employees and economic freedom of the employer in industrial relations.

Key words: *freedom of labor, labor relations, personnel procedures, relocation of employees, transfer of employees, types of personnel procedures.*

Постановка питання. Переведення та переміщення найманих працівників є кадровими процедурами, до яких в правових і соціальних державах звертається особлива увага в умовах, коли в цих державах спостерігаються кризові явища економічного характеру, що супроводжуються зростанням правового нігілізму. З огляду на те, що сьогодні в нашій дер-

жаві спостерігаються численні економічні кризові явища, а також зростає рівень правового нігілізму на ринку праці, цілком очевидну актуальність набуває питання достатності правового регулювання переведення та переміщення працівників. Додатково актуалізується це питання тим фактом, що за останні роки в Україні прискорився процес реформування трудового законодавства, який повинен бути в повній мірі науково обґрунтованим процесом. Проте, з огляду на той факт, що на сьогоднішній день в наявній науковій літературі спостерігається брак актуальних наукових досліджень вказаних кадрових процедур, а серед юристів-трудовиків відсутні узгоджені підходи до розуміння сутності цих явищ, можемо дійти висновку, що подальший розвиток правового регулювання переведення та переміщення працівників може бути не в повній мірі відповідним поточним потребам ринку праці, не враховувати розвиток наукової думки стосовно сутності цих кадрових процедур. Вказане свідчить про потребу в комплексному дослідженні сутності переведення та переміщення працівників, що не можливо в повній мірі здійснити без попереднього з'ясування множини видових виявів досліджуваних кадрових процедур, які мають місце в практичній дійсності у відповідності до норм чинного законодавства про працю.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Загальна сутність переведення та переміщення працівників вже широко досліджувалась багатьма українськими юристами-трудовиками, серед яких: А. М. Апанасенко, С. М. Булах, О. В. Валецька, О. В. Височина, Н. Д. Гетьманцева, Ю. В. Гоголь, Ю. Ю. Івчук, М. І. Іншин, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, В. В. Марченко, Т. В. Парпан, А. П. Тиха, А. М. Юшко та інші вітчизняні науковці. При цьому, видам переведення та переміщення працівників серед вітчизняних і зарубіжних учених не приділяється належна увага, хоча окремі аспекти цього питання вже розкривались, зокрема С. М. Булахом, К. Ю. Мельником, П. Д. Пилипенко, В. О. Тітченковим, А. М. Юшко та іншими науковцями. Вказане свідчить про потребу і теоретичну можливість узагальнення наукових знань про види переведення та переміщення працівників.

Відтак, **метою** цієї наукової статті є формулювання актуальної наукової думки щодо множини практичного видового вияву здійснення переведення та переміщення працівників за законодавством України. Ця мета буде досягатись шляхом виконання таких *завдань*: 1) окреслити загальну сутність і визначити поняття «переведення працівників»; 2) виокремити та структурувати основні види переведення працівників, залежно від різних критеріїв поділу переведення працівників на види; 3) уточнити сутність і сформулювати визначення поняття «переміщення працівників»; 4) з'ясувати та структурувати основні види переміщення працівників; 5) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переведення працівників на сьогоднішній день постає в якості складного соціально-правового явища, що характеризується трудо-правовою природою. Складність цього явища обумовлено тим фактом, що він охоплює собою різноманіття тих чи інших трудо-правових феноменів, якими окреслюється переведення працівника. З огляду на це, вітчизняними ученими [див., напр.: 1, с. 36-37; 2, с. 158] переведення працівників переважно тлумачиться в якості: 1) різних виявів переведення працівника на іншу роботу, що є широким поняттям, широта якого дозволяє забезпечити належний рівень соціальної безпеки працівників; 2) родового поняття, що охоплює різні види переведення, зокрема й переведення на іншу роботу. На нашу думку, на сьогоднішній день під *переведенням працівників* слід розуміти кадрову процедуру, урегульовану чинним законодавством про працю та зайнятість, а також трудо-правовими нормами адміністративного законодавства, котра виявляється в дорученні працівнику на постійній (чи тимчасовій) основі за ініціативою роботодавця (чи самого працівника): іншої роботи, не передбаченої при укладенні трудового договору; роботи, виконання якої передбачає зміну розміру заробітної плати, обсягу встановлених раніше гарантій; виконання роботи в іншому місці роботи (враховуючи в рамках нетипової зайнятості).

Що ж стосується саме видової структури досліджуваної кадрової процедури, то з цього приводу зауважимо, що аналіз чинного законодавства про працю дозволяє дійти висновку, що перелік видів переведення працівників можна класифікувати за різними критеріями. Зокрема, основними видами переведення працівників за *критерієм формальності* є: 1) номінальне переведення працівника. Прикладом такого переведення може бути переведення працівника у результаті реорганізації підприємства (враховуючи позиції учених стосовно номінальності переведення працівників [3, с. 15], доходимо думки, що таке переведення охоплює випадки здійснення цієї процедури, що згідно законодавства є переведенням працівника, утім, у практичному сенсі полягає у формальному здійсненні відповідної процедури); 2) реальне переведення працівника,

що виявляється у постійному чи тимчасовому переведенні працівника на іншу роботу на тому ж підприємстві чи в іншу місцевість (враховуючи ситуацію зміну місце розташування відповідного роботодавця).

Також можна поділити переведення працівників на види *за просторовим критерієм,* а саме, подіяючи переведення на такі види: 1) внутрішнє переведення працівника, що виявляється у переведення найманого працівника на іншу роботу на тому ж підприємстві (в установі, організації), що передбачена ч. 1 ст. 32, ч. 2 ст. 34 та статей 170, 178 КЗпП України; 2) зовнішнє переведення працівника, яке пов'язано із переведенням найманого працівника на роботу: а) на інше підприємство (ч. 1 ст. 32, п. 5 ч. 1 ст. 36 КЗпП України), зокрема, у результаті простою (ч. 2 ст. 34 КЗпП України); б) в іншу місцевість (ч. 1 ст. 32 КЗпП України), враховуючи також випадки зміни місце розташування підприємства (ст. 32 КЗпП України); в) «для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей» (частини 2 і 3 ст. 33 КЗпП України).

Крім того, переведення працівників можна поділити на окремі види залежно від *темпорального критерію*, а саме, подіяючи переведення на такі види:

1) переведення працівника, що має постійний характер, а саме: а) переведення працівника на іншу роботу на тому ж підприємстві (ч. 1 ст. 32 КЗпП України); б) переведення працівника на роботу на інше підприємство (ч. 1 ст. 32, п. 5 ч. 1 ст. 36 КЗпП України); в) переведення на роботу в іншу місцевість (ч. 1 ст. 32 КЗпП України), враховуючи також переведення на роботу в іншу місцевість разом з установою чи окремо від неї (ст. 32 КЗпП України); г) безстрокове переведення працівника на легшу роботу у відповідності з медичним висновком (ст. 170 КЗпП України);

2) переведення працівника, що має тимчасовий характер, а саме: а) тимчасове переведення працівників на іншу роботу у зв'язку з форс-мажорними обставинами (частини 2 і 3 ст. 33 КЗпП України); б) тимчасове переведення працівників на іншу роботу в разі простою (ст. 34 КЗпП України); в) тимчасове переведення працівника на легшу роботу у відповідності з медичним висновком (ст. 170 КЗпП України); г) переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 178 КЗпП України).

Також переведення працівників можна поділити на види, залежно від *«джерела» інтересів суб'єкта, з якими пов'язується переведення працівника*, а саме: 1) переведення працівника, пов'язане із інтересами роботодавця (виробництва), зокрема, переведення, обумовлене: а) зміною місця розташування підприємства (ч. 1 ст. 32 КЗпП України); б) змінами в організації виробництва і праці (ч. 3 ст. 32 КЗпП України); в) простоєм (ч. 2 ст. 34 КЗпП України); 2) переведення працівника, пов'язане із інтересами працівника, зокрема, це: а) переведення працівника на дистанційну роботу, коли на робочому місці стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації, сексуального домагання чи інших форм насильства (ч. 10 ст. 60-2 КЗпП України); б) переведення працівника на легшу роботу (ст. 170 КЗпП України); б) переведення на легшу роботу працівників, які є вагітними жінками чи жінками, котрі мають дітей віком до трьох років (178 КЗпП України); 3) переведення працівника, пов'язане із інтересами суспільства, головним чином переведення «для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей» (ч. 2 ст. 33 КЗпП України).

Узагальнюючи різні підходи до класифікації видів переведення, можемо дійти висновку, що переведення найбільш повно окреслюється за своїм суб'єктивним та об'єктивним виявом.

За *своїм об'єктивним виявом* переведення працівників можна поділити на такі види: 1) постійне чи тимчасове; 2) пов'язане із: а) зміною роботи на тому ж самому підприємстві; б) зміною роботи на тому ж самому підприємстві, яке змінює своє місцезнаходження; в) зміною роботи та підприємства в тій же самій місцевості; г) зміною роботи та підприємства в іншій місцевості; ґ) зміною підприємства без зміни роботи; д) зміною місцезнаходження підприємства без зміни роботи; е) зміною підприємства в іншій місцевості без зміни роботи.

За *своїм суб'єктивним виявом* переведення працівників можна поділити на такі види:

1) добровільне чи обов'язкове. При цьому обов'язкове переведення працівників на сьогоднішній день (на відміну від ранніх етапів розвитку правового регулювання переведення) в загальному порядку, передбаченому в КЗпП України, у повній мірі узгоджується із засадою свободи праці. Разом із тим, слід мати на увазі, що в спеціальному законодавстві обов'язкове переведення працівників досить часто містить ознаки порушення відповідної гуманістичної засади (щонайперше, коли переведення відіграє роль дисциплінарного заходу);

2) обумовлене ініціативою роботодавця чи працівника. З приводу ініціативи здійснення переведення необхідно зазначити, що відповідні види переведення мають місце принаймні, на практиці, що потребує також й нормативного уточнення (КЗпП України сьогодні регламентує переведення працівників в якості процедури, котра ініціюється роботодавцем).

Розглянувши видову структуру переведення працівників, можемо перейти до аналізу сутності та переліку видів менш складної кадрової процедури – переміщення працівників. Спершу слід зазначити, що переміщення працівників постає в якості: «способу реалізації повноважень роботодавця на управління трудовим процесом» [4, с. 59]; «як засіб раціонального та оперативного використання та розподілу трудових ресурсів» [5, с. 65]. З вказаного закономірним чином випливає певна спорідненість переміщення та переведення працівників, що цілком закономірно, адже вказані кадрові процедури охоплені спільним правовим режимом – трудо-правовим режимом переведення та переміщення працівників, який постає порядок правового регулювання режиму раціонального використання роботодавцем трудового потенціалу працівників (у межах виробничих відносин) шляхом їх «руху» без шкоди забезпеченню засади свободи праці працівників та гармонійної стабільності трудових правовідносин працівників і роботодавців. Іншими словами, переведення та переміщення працівників є виявом дотримання «золотої середини» збалансованості прав, законних інтересів і обов'язків працівників і роботодавців [6, с. 86, 88], що досягається в процесі забезпечення гармонійної стабільності трудових правовідносин і господарсько-економічної свободи роботодавця на оптимальне використання трудових ресурсів.

Приймаючи до уваги ч. 2 ст. 32 КЗпП України, п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 1992 року № 9, позиції вітчизняних юристів-трудовиків [див., напр.: 7, с. 7; 8, с. 220], доходимо думки, що *переміщення працівників* – це кадрова процедура, котра виявляється в покладенні роботодавцем (шляхом видання наказу чи розпорядження) на працівника, котрий переміщується, обґрунтованого виробничими (організаційними, економічними) причинами обов'язку виконувати роботу за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою і з тими ж істотними умовами праці на іншому робочому місці (в іншому структурному підрозділі у тій же місцевості, на іншому механізмі або агрегаті), що не спричиняє зміни істотних умов трудового договору.

Що ж стосується видової структури переміщення працівників, то з цього приводу слід звернути увагу на те, що українським юристом-трудовиком С. М. Булахом ще в 2011 році констатувалось наступне: «при переміщенні працівників відбувається лише зміна робочого місця працівника за відсутності умови щодо нього в трудовому договорі, видається неможливим виділення окремих різновидів переміщення. Якби поняттям переміщення охоплювалися й зміни визначених сторонами умов трудового договору, окрім трудової функції й робочого місця працівника, при зміні останнього, то доречно було б вести мову про просте переміщення й переміщення, що зумовлює зміну умов, визначених сторонами трудового договору» [9, с. 9]. Поряд із тим, дотримуючись позиції необхідності застосування процедури переведення при зміні робочого місця й супровідних змінах умов трудового договору, за яких сторони досягли згоди, укладаючи його, доведено недоречність виділення окремих видів переміщення» [9, с. 9]. Критично аналізуючи викладену позицію науковця доходимо думки, що з вказаним не можна погодитись у повній мірі, приймаючи до уваги зміст ч. 2 ст. 32 КЗпП України, а також абз. 2 п. 31 постанови Пленуму ВС України від 06 листопада 1992 року № 9.

З огляду на викладене, на сьогодні наявні наукові дослідження, в яких ученими окреслюються види переміщень працівників. Зокрема, юрист-трудовик В. О. Тітченков вважає, що умовно можна виділити наступні три види переміщень: «на інший механізм або агрегат; на інше робоче місце; в інший структурний підрозділ» [10, с. 215]. Між тим, як зазначає В. О. Тітченков, в процесі наукового осмислення запропонованої видової структури переміщення працівників слід враховувати те, чи охоплені умовами трудового договору механізм (агрегат), робоче місце чи структурний підрозділ: «зміна структурного підрозділу чи робочого місця розглядається в трудовому законодавстві в якості переміщення лише у тому випадку, якщо при укладенні трудового договору структурний підрозділ або конкретне робоче місце (механізм, агрегат) не обумовлювалося сторонами договору при його укладанні. Протилежна ситуація виникає, якщо структурний підрозділ або конкретне робоче місце (механізм або ж агрегат) закріплено в трудовому договорі в якості однієї з нею умов. У цьому випадку така умова є додатковою умовою трудового договору і може бути змінена виключно за письмовою згодою працівника» [10, с. 215]. Аналогічну позицію окреслює П. Д. Пилипенко [5, с. 65].

Таким чином, можемо дійти висновку, що переміщення працівників на сьогоднішній день можна поділити *в залежності від робочого місця* (на який працівник переходить виконувати ту ж

саму роботу – за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою) на такі види: 1) перехід працівника у цій установі на інше робоче місце; 2) перехід працівника в інший структурний підрозділ на території установи в межах тієї ж місцевості; 3) перехід працівника на іншому механізмі або агрегаті при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою.

Висновки. Переведення та переміщення працівників є складними соціально-правовими явищами, адже у своєму сутнісному змісті постають в якості: 1) юридичних фактів; 2) юридичних наслідків юридичних фактів, що є достатніми підставами та умовами для переведення чи переміщення працівників; 3) кадрових процедур, що здійснюються у відповідності до спеціальних порядків. Будучи складними соціально-правовими явищами, переведення та переміщення працівників характеризуються множиною практичного вияву, широка варіативність яких обумовлена: 1) фактичними ситуаціями виробничих відносин, які потребують оптимізації роботодавцем використання трудових ресурсів, зокрема, заходами переведення та/або переміщення працівників; 2) нормами законодавства про працю (трудо-правовими нормами адміністративного законодавства), крізь призму яких фактичні обставини та умови тлумачяться в якості достатніх для здійснення відповідних кадрових процедур без шкоди забезпеченню належного рівня соціальної безпеки працівників (які переводяться) та економічної свободи роботодавця у виробничих відносинах. З огляду на це, у роботодавців є можливість здійснити різного виду переведення працівників (вони можуть бути класифіковані за критерієм формальності, за просторовим критерієм, за темпоральним критерієм, за критерієм «джерела» інтересів суб'єкта, з якими пов'язується переведення працівника; у межах комплексної класифікації), а також їх переміщення (класифікуються в залежності від характеру робочого місця).

Список використаних джерел:

1. Лазор В. В. Переведення за трудовим правом України: проблеми правового регулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 28. С. 35-43.

2. Парпан Т. В. Правовые аспекты переводов на другую работу. *Вестник Пермского университета. Серия : Юридические науки*. 2013. № 3 (21). С. 157-166.

3. Юшко А. М. Переведення на іншу роботу : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2002. 19 с.

4. Кернякевич Ю. В. Правове регулювання переведення працівників на іншу роботу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2012. 167 с.

5. Трудове право України : навчальний посібник / за ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 208 с.

6. Гладкий В. В. К вопросу о теории трудоправовой ответственности. *Стратегічні пріоритети в XXI столітті*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14-15 лютого 2017 р.). Київ : Пшонківський, 2017. С. 86-90.

7. Парпан Т. В. Істотні умови трудового договору : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2005. 16 с.

8. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника; вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Центр учб. літ-ри, 2016. 472 с.

9. Булах С. М. Принципи і способи правового регулювання переведення та переміщення працівників в умовах ринкової економіки : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2011. 18 с.

10. Титченков В. А. Современные правила перевода на другую работу. *Вестник Брянского государственного университета*. 2014. № 2. С. 214-219.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342.9

ГУЛЕВЕЦЬ О.В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено огляду зарубіжного досвіду становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності та правового регулювання цієї сфери. У процесі аналізу інформації з вітчизняних та зарубіжних джерел з'ясовано, що становлення і розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності в ряді країн світу характеризується спільними ознаками. По-перше, дорадча діяльність виникла та почала свій розвиток у XIX столітті, а поширювалась і набувала сучасних форм протягом XX століття, в рамках інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. По-друге, для розвинених країн світу характерне повне або часткове державне фінансування дорадчої діяльності. По-третє, наявні тенденції до зростання комерціалізації дорадчої діяльності в країнах, де агропромисловий сектор досягнув високого рівня розвитку, і доходи агровиробників дозволяють оплачувати інформаційно-консультаційні послуги.

В ході дослідження авторка схиляється до думки щодо передчасності надмірної комерціалізації дорадчої діяльності в Україні на сучасному етапі розвитку дорадництва. Причиною низького рівня охоплення дорадчими послугами пропонується вважати вкрай малу кількість суб'єктів дорадчої діяльності в Україні, обмеженість фінансування з боку держави, низький рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників та недостатній рівень розуміння ними важливості консультування. Дорадча діяльність в Україні є ще дуже молодим інститутом, який потребує всебічної підтримки з боку держави.

За результатами дослідження запропоновано зосередити увагу на перспективах збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, з метою покриття ними потреб вітчизняних сільгоспвиробників. Акцентовано увагу на потребі збільшення фінансування дорадчої діяльності з боку держави, що й так окреслено нормами чинного законодавства.

Ключові слова: *сільськогосподарська дорадча діяльність, дорадник, експерт-дорадник, зарубіжний досвід дорадчої діяльності, правове регулювання дорадчої діяльності, Екстеншн, ADAS.*

Статья посвящена обзору зарубежного опыта формирования сельскохозяйственной совещательной деятельности и правового регулирования этой области. В процессе анализа информации из отечественных и зарубежных источников было обнаружено, что формирование и развитие сельскохозяйственной совещательной деятельности в некоторых странах характеризуются общими чертами. Во-первых, сельскохозяйственная совещательная деятельность возникла и начала свое развитие в девятнадцатом веке, а в двадцатом веке получила распространение и приобрела современные формы как часть интенсификации сельскохозяйственного производства. Во-вторых, для развитых стран мира характерно полное или частичное государственное финансирование сельскохозяйственной совещательной деятельности. В-третьих, усиливаются тенденции коммерциализации сельскохозяйственной совещательной деятельности в странах, где агропромышленный сектор достиг высокого уровня развития, а доходы сель-

© ГУЛЕВЕЦЬ О.В. – здобувач (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

скохозяйственных производителей позволяют им оплачивать информационные и консультационные услуги.

В ходе исследования автор склонна к мнению о преждевременности чрезмерной коммерциализации сельскохозяйственной совещательной деятельности в Украине на современном этапе развития консультационных услуг. Причиной низкого уровня охвата консультационными услугами предложено считать крайне небольшое количество сельскохозяйственных совещательных организаций в Украине, ограниченное государственное финансирование, низкие доходы сельскохозяйственных производителей и недостаточное понимание важности консалтинга. Сельскохозяйственная совещательная деятельность в Украине - это еще очень молодой институт, который нуждается в полной поддержке государства.

По результатам исследования предлагается сосредоточить внимание на перспективах увеличения количества советников и экспертов-советников, чтобы покрыть потребности отечественных сельхозпроизводителей. Особое внимание уделяется необходимости увеличения финансирования сельскохозяйственной совещательной деятельности со стороны государства, что уже предусмотрено действующим законодательством.

Ключевые слова: *сельскохозяйственная совещательная деятельность, советник, эксперт-советник, зарубежный опыт совещательной деятельности, правовое регулирование совещательной деятельности, Экстеншн, ADAS.*

The article is devoted to the review of foreign experience in the formation of agricultural advisory activities and legal regulation of this area. In the process of analyzing information from domestic and foreign sources, it was found that the formation and development of agricultural advisory activities in some countries are characterized by common features. First, advisory activities emerged and began their development in the nineteenth century, and spread and acquired modern forms during the twentieth century, as part of the intensification of agricultural production. Secondly, the developed countries of the world are characterized by full or partial state funding of advisory activities. Third, there are growing trends in the commercialization of advisory activities in countries where the agro-industrial sector has reached a high level of development, and the income of agricultural producers allows them to pay for information and consulting services.

In the course of the research, the author is inclined to think about the prematureness of excessive commercialization of advisory activities in Ukraine at the current stage of development of advisory services. The reason for the low level of coverage of advisory services is suggested to be the extremely small number of advisory entities in Ukraine, limited state funding, low incomes of agricultural producers and insufficient understanding of the importance of consulting. Advisory activities in Ukraine are still a very young institution that needs the full support of the state.

According to the results of the study, it is proposed to focus on the prospects of increasing the number of advisers and expert advisors, in order to cover the needs of domestic farmers. Emphasis is placed on the need to increase funding for advisory activities by the state, which is already outlined by current legislation.

Key words: *agricultural advisory activity, advisor, expert advisor, foreign experience of advisory activity, legal regulation of advisory activity, Extension, ADAS.*

Обґрунтування обраної теми дослідження.

Останніми роками Україна все більше утверджується як експортер аграрної продукції світового рівня. За роки незалежності аграрний сектор набув домінуючого значення, що з одного боку було обумовлено скороченням промислового виробництва, а з іншого – інтенсифікацією сільського господарства та поступовим впровадженням у нього сучасних технологій. При цьому, вітчизняна аграрна сфера характеризується значною кількістю проблемних моментів, вирішення яких вимагає, серед іншого, активізації сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Особливої уваги в даному контексті заслуговує дослідження становлення і розвитку дорадчих структур в розвинених країнах світу, а також особливостей їх правового регулювання.

Усе це й обумовлює актуальність дослідження зарубіжного досвіду становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового регулювання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Проблематика дослідження зарубіжного досвіду сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового регулювання, вже знаходила своє відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй присвячували свою увагу такі дослідники як: М.Ф. Безкровний, О. А. Галич, В. В. Клочан, О. Д. Ковальчук, І. В. Колокольчикова, Р. Я. Корінець, Ю. Кухарук, В. В. Ровний, П.Т. Саблук, О. О. Сосновська, A. A. Naswem, E. P. Ejembi та ін.

Однак, динаміка розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в світі та важливість врахування зарубіжного досвіду в ході становлення даного виду діяльності в Україні, обумовлюють актуальність нових досліджень у зазначеній сфері.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового регулювання.

Основний зміст дослідження

Історія становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в розвинених країнах світу нерозривно пов'язана з інтенсивним шляхом розвитку сільського господарства та його стимулюванням з боку як держави, так і приватних структур. Ймовірно, саме тому активне впровадження дорадчої діяльності співпало з періодом, коли на зміну екстенсивним підходам у сільському господарстві прийшли інтенсивні підходи.

На думку ряду авторів, первинне поширення накопичених знань щодо ведення сільського господарства було обумовлено поширенням писемності, і хоча небагато стародавніх рукописів дійшло до наших днів, відомо, що найбільш ранні з них були написані ще в Давній Греції й Фінікії. З часом деякі з них були переписані римськими авторами. Деякі латинські письмена, створені в період з II століття до н.е. по IV століття н.е. описували практичні рекомендації з ведення сільського господарства. Вони складалися й поширювалися серед землевласників Римської імперії для того, щоб допомогти їм зберегти й підвищити доходи [1, с.7–8; 2, с. 350].

На сучасному ж етапі історичного процесу правове регулювання дорадчої діяльності зазвичай налагоджувалося вже тоді, коли вона набувала певного рівня розвитку (що, до речі, характерно і для України, де перші дорадчі служби виникли в середині 90-х років, а Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» було ухвалено лише в 2004 році [3]).

Однією з перших країн, де сформувалася сучасна система дорадництва, можна вважати Великобританію, де вже у XIX столітті, в рамках поширення фабричного способу виробництва у ході промислової революції, посилення конкуренції змушувало підприємців удосконалювати методи управління. Вже у 1867-1868 рр. у Кембриджському університеті були зроблені перші практичні спроби поширення нових знань [4]. Сьогодні ці процеси вважаються зародженням сучасного консалтингу, а ті з них, які стосуються сільського господарства – зародженням дорадництва у сучасного його розумінні.

На прикладі Великобританії зручно прослідковувати подальшу еволюцію дорадчої діяльності та її регулювання. Державна агенція сільськогосподарських консультацій та наукових досліджень (ADAS, ANDA), заснована Міністерством сільського господарства, рибальства і продовольства і діюча в його системі, була створена в 1944 році як Національна консультаційна служба (NAAS). Правовою підставою для її створення послугував Сільськогосподарський Акт, 1944 (Agriculture (Miscellaneous Provisions) Act, 1944), ухвалений урядом Великої Британії 27.07.1944 р. [5]. Однак у 1971 році NAAS було поєднано з іншими технічними службами Міністерства сільського господарства, рибальства і продовольства (MAFF), що і стало фактичним моментом утворення служби Сільськогосподарського розвитку та консультаційних послуг (ADAS) [6, с.3]. При цьому ANDA, як і раніше, об'єднує Британський інститут консультантів по сільському господарству (BIAC), Королівський інститут привілейованих експертів та інші наукові установи. Приватну ж консультаційну службу складають різноманітні консультаційні фірми – від великих багатофункціональних фірм до дрібних вузькоспеціалізованих. І якщо штат ADAS становить близько 2 тисяч осіб (а окрім того служба користується послугами близько 1800 фахівців і науковців в Англії та Уельсі), то у приватних фірмах агробізнесу консультаційною діяльністю займаються близько 70 тисяч осіб [7].

Історично у Великобританії склалася подвійна система фінансування дорадництва: дослідницька робота фінансувалася як державою, так і з фондів корпорацій виробників (наприклад, виробників мінеральних добрив, сільськогосподарської техніки та інших товарів, поширення яких у сільському господарстві підвищує його інтенсивність). Характерно, що на замовлення

уряду ADAS й далі надає безкоштовні консультації для фермерів за такими напрямами, як контроль за забрудненням у фермерських господарствах, охорона природи, оптимальне застосування органічних і мінеральних добрив з метою збереження джерел питної води.

У 1997 році Уряд Великобританії запропонував ADAS для продажу через тендерний процес, і продав його через Організації управління активами з підтримкою венчурного капіталу [6, с.3]. Тобто лише у 1997р., держава прийшла до висновку, що сільське господарство досягло досить високого рівня розвитку, а сільськогосподарські товаровиробники досить міцно стоять на ногах щоб дорадчу службу зробити комерційною, і дорадчі послуги стали платними. ADAS була приватизована і перейшла на самоокупність [7]. Дана тенденція є гарною відповіддю для апологетів приватизації вітчизняної системи дорадчих послуг. Якщо в майбутньому перехід до повністю комерційного формату дорадчих служб є доволі ймовірним, то в короткочасній перспективі, з огляду на українські реалії та з урахуванням британського досвіду розвитку дорадництва його можна вважати щонайменше передчасним.

Доволі цікавим видається досвід становлення та регулювання системи дорадництва США, як одного зі світових лідерів агропромислового виробництва. У США служби розповсюдження знань з питань сільського господарства почали формуватися у 1862р. Функції дорадництва виконує служба «Екстеншн», яка є державною кооперативною службою і об'єднує федеральний рівень (Міністерство сільського господарства) та системи служб штатів [7].

Сучасна ж, класична університетська «land-grant» модель екстеншн сервісу – державна служба екстеншн, бере свій початок з ухвалення Федерального закону Смітта про створення служби екстеншн, в 1914 році. Її часто називають «кооперативною службою екстеншн», тому що вона функціонує на основі партнерства університетів з коледжами, школами, дослідними станціями та офісами служби у округах штатів [8]. Поняття системи Екстеншн в США трактується як «поширення знань та інших ресурсів до людей, які знаходяться поза межами студентського містечка». Дорадчі служби в США функціонують на базі Університетів, вони фінансуються з різних джерел: 25% - департамент сільського господарства США, 40% - уряд штату, 35% - уряд округу [8]. Ухвалення Закону Сміта-Левера дало підстави для створення такої служби, яка розповсюджувала інформаційно-роз'яснювальні програми через університети, щоб інформувати сільських мешканців США про досягнення в сільськогосподарській практиці та технології. Вважається, що ці досягнення допомогли різко підвищити продуктивність сільського господарства Америки протягом 20 століття.

Сьогодні ж Екстеншн продовжує обслуговувати потреби в освіті та розвитку громад по всій Сполучених Штатах, підтримуючи клуби, класи та заходи, які допомагають громадянам йти в ногу зі швидкими сучасними досягненнями в галузі техніки та технологій сільського господарства [9]. Характерно, що наразі відбуваються зміни у фінансуванні служби Екстеншн. Державне фінансування скорочується, все більша увага приділяється недержавним джерелам фінансування (грантам, комерційним структурам тощо). І хоча мова не йде про приватизацію, як це відбулося в Великобританії, зростання частки приватного фінансування консультаційних послуг демонструє певну тенденційність.

Цікавим для України є аналіз дорадчої діяльності у сусідніх державах, зокрема тих, які мають спільний або подібний історичний досвід. В цьому контексті, доречно було б, бодай побіжно, згадати про досвід налагодження дорадчої діяльності в Польщі та Литві.

Аграрна дорадча служба в Польщі була заснована 1 серпня 1923 р. І з перших років свого існування вона є державною службою й утримується за рахунок бюджету. Однак, не можна сказати, що розвиток дорадництва в Польщі відбувався динамічно. Для прикладу, до 2005 року в Польщі було всього лиш 49 дорадчих центрів, які розподіляються на дві структури. Одна гілка дорадництва підпорядковувалася безпосередньо Міністерству сільського господарства й розвитку села. Основною метою діяльності цієї гілки є реалізація державної сільськогосподарської політики на місцях; інформаційна та просвітницька діяльність для сільськогосподарських товаровиробників стосовно вступу Польщі до ЄС; забезпечення зв'язку сільськогосподарських товаровиробників із закладами науки та влади на національному рівні [8].

Друга гілка дорадництва підпорядковувалася адміністраціям воєводств (еквівалент обласних адміністрацій в Україні). Основною метою діяльності даної гілки є реалізація сільськогосподарської державної політики на місцях. При цьому, дорадча служба в Польщі працює на трьох рівнях: воєводства; району; сільської гміни (еквівалент української сільської ради). При цьому в цілому по всій Польщі Кількість зайнятих в Центрах сільськогосподарського консультування досягає 4500 осіб [10], що майже на порядок перевищує кількість дорадників і експертів-дорадників, задіяних в Україні.

Варто зазначити, що закон, який врегулював сільськогосподарську дорадчу діяльність у Польщі (Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego), побачив світ лише у 2004 році (як і український аналог) [11]. Що не завадило дорадчій діяльності розвиватися протягом 80 років до його ухвалення.

Литовські дорадчі служби були створені за участю Міністерства сільського господарства Литви, Литовського союзу фермерів і Литовської асоціації сільськогосподарських підприємств. Фінансування діяльності служб відбувається як за рахунок Фонду підтримки сільськогосподарських виробників (тобто з державного бюджету) так і за рахунок надання платних послуг. Функції Міністерства сільського господарства, регіональних управлінь сільського господарства і дорадчих служб чітко розділені [7]. При цьому, Міністерство й регіональні управління переважно беруть участь у процесах формування й реалізації сільськогосподарської політики, а дорадча служба надає потрібну практичну консультаційну та інформаційну допомогу сільськогосподарським товаровиробникам [12]. Наразі литовське дорадництво не має помітної переваги над українським, що відкриває можливості для співпраці та подальшого обміну досвідом, щодо впровадження тих чи інших програм і проєктів (зокрема, і в контексті апроксимації досвіду більш розвинених країн).

Висновки і перспективи подальших досліджень

Дорадча діяльність у розвинених країнах світу, в сучасному її розумінні, сформувалася у XIX столітті і набула поширення у XX столітті.

Досвід таких країн як США та Великобританія свідчить про необхідність тривалої державної підтримки дорадчих служб. Можливість переходу на комерційний пріоритет дорадчої діяльності, в українських реаліях стане нагальною в кращому випадку за кілька десятиліть.

Водночас, необхідною є активізація дорадчої діяльності, шляхом збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, а також обсягів реального фінансування з боку держави. Яскравим свідченням такої потреби є аналіз досвіду Польщі.

Ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність № 1807-IV» у 2004 р. стало вагомим кроком активізації вітчизняного дорадництва. Однак, як свідчить досвід ряду країн, більш значущими є політична воля керівництва держави та ентузіазм сільськогосподарських товаровиробників, щодо взаємодії з науковцями і виробниками супутньої до агропромислового комплексу продукції (як то – налагодження консультацій від виробників сучасного обладнання і сільськогосподарської техніки. Подальшої уваги дослідників заслуговує питання застосування окремих ідей щодо організації та стимулювання діяльності дорадчих структур розвинених країн світу, у розвитку дорадництва в Україні.

Список використаних джерел:

1. Акканина Н. В. Основные концепции сельскохозяйственного консультирования : учебно-методическое пособие. ПРОЕКТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА TEMPUS (TACIS) МР–23199–2002. «Академическая сеть по информационно-консультационной деятельности в Российской Федерации» М., 2004. 86 с.

2. Ровний В. В. Організація сільськогосподарської дорадчої діяльності: міжнародно-правовий досвід. Форум права, 2017. № 5. [Електронне видання]. URL : https://forumprava.pp.ua/files/349-355-2017-5----------55-.pdf

3. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України № 1807-IV від 17 червня 2004р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text

4. Ковальчук О. Д., Поплавський П. Г. Функціонування екстеншн-служби державного університеті північної Дакоти (США): досвід для України. 2009. URL : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3093/1/znpTDAU_2009_3_223_232.pdf

5. Agriculture (Miscellaneous Provisions) Act, 1944. / King's Printer of Acts of Parliament. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1944/28/pdfs/ ukpga_19440028_en.pdf.

6. Naswem, A.A., S. Daudu and E.P. Ejembi. Legislated Policy as the Basis for Effective Extension Delivery: Lessons from The United Kingdom// Journal of Agricultural Extension. 2008. Vol 12. No 2.

7. Колокольчикова І. В. Досвід розвитку дорадчих служб країн світу та можливість його застосування в Україні. Інформаційний вісник із актуальних питань щодо дорадництва, №5. Науково – методичний центр аграрної освіти, м. Київ, 2010. URL : http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/5496/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_2009%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B8_%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8.PDF

8. Сільськогосподарське дорадництво у світі. Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України (НАСДСУ). URL : https://www.dorada.org.ua/na-dopomogu-doradniku/silskogospodarske-doradnitstvo-u-sviti.html

9. THE SMITH-LEVER ACT OF 1914. National archives foundation of the USA. URL : https://www.archivesfoundation.org/documents/smith-lever-act-1914/

10. В. В. Клочан, В. Ф. Клочан. ОСОБЛИВОСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ. Ефективна економіка, 2012. № 1. [Електронний журнал] URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=884

11. Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. 2004-10-22. URL : https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20042512507

12. Галич О.А. Сосновська О.О. Сільськогосподарське дорадництво. Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 368 с.

УДК 342.951:349.41

КОВАЛЬЧУК І.М.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В статті на основі чинного законодавства та думок на цю проблематику вчених в галузі адміністративного права виявлено і описано юридичну природу публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Доведено що це форма реалізації публічної виконавчої влади суб'єктами публічної адміністрації з метою забезпечення прав та інтересів власників земельних ділянок, ефективного використання і охорони земель сільськогосподарського призначення (публічного інтересу) та інтересів користувачів (орендаторів) землі, що здійснюється законодавчо прописаними інструментами публічного адміністрування.

Ключові слова: *адміністративно-правова норма, адміністративно-правовий захист, земельна реформа, земельне законодавство, земельні правовідносини, землі сільськогосподарського призначення, публічна адміністрація, юридична природа.*

В статье на основе действующего законодательства и мнений на эту проблематику ученых в области административного права исследовали юридическую природу публичного администрирования оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Доведено, что это форма реализации публичной власти субъектами публичной администрации с целью обеспечения прав и интересов собственников земельных участков, эффективного использования и охраны земель сельскохозяйственного назначения (публичного интереса) и интересов пользователей (арендаторов) земли, осуществляется законодательно прописанными инструментами публичного администрирования.

Ключевые слова: *административно-правовая защита, административно-правовая норма, земельная реформа, земельное законодательство, земельные правоотношения, земли сельскохозяйственного назначения, публичная администрация, юридическое природа.*

The article examines the legal nature of public administration of agricultural land turnover in Ukraine on the basis of current legislation and opinions on this issue of

© КОВАЛЬЧУК І.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

scholars in the field of administrative law. This it is a form of exercise of public executive power by subjects of public administration in order to ensure the rights and interests of landowners, effective use and protection of agricultural land (public interest) and the interests of users (tenants) of land, carried out by statutory instruments of public administration.

Key words: *administrative and legal norm, administrative and legal protection, land legal relations, land legislation, land reform, legal nature, public administration, agricultural lands.*

Актуальність статті. Об'єктивні чинники існування будь якого явища характеризується в природничих і гуманітарних науках як "юридична природа". І наш аналіз слід розпочати з того, що питання юридичної природи публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні турбують науковців, як з точки зору екологічного, господарського, аграрного, земельного так і адміністративного права.

Звичайно, значення української землі, як ресурсу, як вагомого та неоціненого багатства Українського народу, що вимагає захисту, в тому числі за допомогою адміністративно-правових норм, важко переоцінити. Це наше багатство, великий скарб, що не має ціни, і це можна сказати без перебільшення.

Сучасна правова дійсність, що існує в Україні вимагає по-новому переосмислити проблематику юридичної природи публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

На жаль, не розробленість на науковому теоретичному рівні питань поняття та змісту публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, неврегульованість деяких важливих аспектів адміністративно-правової участі держави в цьому плані, важливе значення земель сільськогосподарського призначення в умовах різноманіття суспільних відносин, а також невідповідність нормативних актів в цій сфері зумовили вибір саме цієї тематики для наукової статті. На жаль, проблеми в земельній сфері на цьому не закінчуються.

Ще раз слід наголосити, що специфіка землі полягає в тому, що вона посідає особливе місце в життєдіяльності людини і є єдиним місцем для проживання людей, тварин і всіх живих організмів. Крім цього, земля є найважливішим компонентом навколишнього природного середовища, виступає як просторовий операційний базис, як територія держави, регіону, населеного пункту, є найголовнішим засобом виробництва у сільському господарстві й об'єктом товарного обороту, специфічним об'єктом майнових відносин [1, с. 12].

Україна володіє одним з найбільш багатих земельних фондів, якщо порівнювати з іншими країнами Світу, проте слід визнати, що саме цей потенціал нашої держави використовується не ефективно і можна було б мати більші й фінансові ресурси, й більше вигідних умов використовуючи його більш якісно тощо.

Питання «земельних правовідносин» є питаннями та проблематикою не тільки адміністративного права, але й багатьох інших галузей права господарського, екологічного, цивільного та багатьох інших галузей, проте саме з багатоаспектністю поняття та змісту публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні допоможе нам розібратися саме адміністративне право.

Нам в даній статті важливо наголосити та ще раз підкреслити важливу думку, яку в своїх творах доречно висловлює С.Л. Гоштинар, що питання охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах загострення екологічної ситуації в Україні має стати одним з найважливіших напрямків державної політики, оскільки поліпшення стану цих земель відкриває значні резерви збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і забезпечує суттєве оздоровлення екологічних умов життя людини [2, с. 201].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Теоретичним та практичним проблемам в цій сфері, юридичній природі відносин у цій сфері, а також перспективам обігу розвитку земель сільськогосподарського призначення в Україні у своїх працях приділяли увагу такі вчені як С.Л. Гоштинар, М.М. Ейдельберг, А.Ю. Семеряк, В.І. Семчик, П. Пресіч, А.П. Лівак, М.В. Шульга, А.Д. Юрченко, В.В. Юрчишин та багато інших. Проте, ці вчені розкрили лише окремі аспекти поняття та змісту публічного адміністрування земель сільськогосподарського призначення в Україні, юридичної природи цього феномену, вони досліджували інші більш широкі або суміжні суспільні відносини.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства та думок на цю проблематику вчених визначити юридичну природу публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Питання обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні не є новими для сучасної української реальності, звичайно, вони цікавили науковців і раніше, питання є досить складними, багатовекторними, особливо з огляду на ситуацію в нашій державі: проведення земельної реформи, постійне трансформування законодавчої бази, нестабільна ситуація в багатьох сферах суспільного життя тощо.

На слушний погляд О.М. Єщук, що є вдалим і для нашого дослідження, то стосовно співвідношення захисту та охорони прав аналіз чинного законодавства свідчить, що ці терміни вживаються поряд, але здебільшого мають різне значення. Так, у Конституції України поняття «охорона» вживається в контексті «охорона праці, охорона громадського порядку, охорона здоров'я, охорона звання Президента, охорона прав і свобод» тощо; «захист» – «захист Вітчизни, державних символів, прав, свобод, професійних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності» тощо [3; 4, с. 45-46].

Продовжуючи далі дослідження юридичної природи публічного адміністрування обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Акцентуємо увагу, що в творах В.І. Семчика, П.Ф. Кулинина та М.В. Шульги за конкретними цілями використання землі сільськогосподарського призначення поділяються на землі:

а) для ведення громадянами особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння і випасання худоби;

б) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

в) для досліджних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду і ведення у зв'язку з цим сільського господарства;

г) для ведення підсобного господарства несільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, громадськими обєднаннями та релігійними організаціями;

д) для ведення сільського господарства іншими організаціями [1, с. 389];

Також слід зазначити, що віднесення земель сільськогосподарського призначення до того чи іншого виду певною мірою позначається на їх правовому режимі, зокрема на суб'єктному складі власників землі чи землекористувачів, розмірі земельних ділянок, що їм передаються у власність чи надаються у користування, на порядку розгляду земельних спорів, розмірі плати за землю тощо [1, с. 389].

Можна знайти й інші критерії класифікації в цій сфері та щодо цієї проблематики.

На слушний погляд Н.В. Гречанюка, що розглядав дещо суміжну з нами проблематику, повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання становлення ринку землі в Україні визначаються Конституцією і законодавством. Хоча останнім часом відбувається перехід до методу «вичерпного переліку», тобто законодавством визначається чіткий список владних повноважень і лише в окремих випадках встановлюється можливість наділення суб'єкта додатковими повноваженнями, але суворо в межах закону. Діяльність владних структур вводиться в суворі рамки закону, не допускаючи можливість самовільно використовувати владні інструменти та зловживати наданою їм владою. Статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання становлення ринку землі в Україні являє собою сукупність належних їм прав (компетенції) та обов'язків (повноважень), цілей, завдань, та функцій їхньої діяльності, відповідальності за порушення встановлених вимог; його конкретизовано у нормах чинного законодавства України; гарантовано державою, яка делегує суб'єктам владних повноважень свої функції у конкретній сфері та носить системний характер. З огляду на євро інтеграційні процеси, існує потреба у переосмисленні суті правового статусу даної групи суб'єктів з урахуванням теоретичних напрацювань та практики здійснення заходів щодо відкриття вільного ринку земель в Україні [5, с. 64].

Згідно з статтею 22 Земельного кодексу України - землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Стаття 23 називається «Пріоритетність земель сільськогосподарського призначення», і окреслює такі положення, що Землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. Визначення земель, придатних

для потреб сільського господарства, провадиться на підставі даних державного земельного кадастру. Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості. Лінії електропередачі і зв'язку та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо.

В своїх працях В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга зазначають, що порівняльний аналіз статтей 22 та 23 ЗК України свідчить про наявність розбіжностей у змісті несільськогосподарських угідь у складі земель сільськогосподарського призначення. У статті 22 ЗК України подано перелік об'єктів, що можуть бути розташовані на несільськогосподарських угіддях із застереженням через слово «тощо», тобто існує можливість розташування на таких землях інших об'єктів, не перерахованих у статті 22 ЗК України. Разом із тим, у ст. 23 ЗК України міститься інший перелік об'єктів, для будівництва яких надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості [6].

На слушний погляд С. Л. Гоштинар, що досліджував дещо суміжну з нами проблематику, а саме правове забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення як передумови сталого розвитку агропромислового комплексу України, правова охорона землі передбачає систему правових засобів, за допомогою яких здійснюються заходи з відновлення, підтримання та покращання якісного стану земель. Ця охорона спрямована насамперед на забезпечення раціонального використання землі, відновлення, збереження і підвищення родючості ґрунтів, поліпшення інших корисних властивостей землі. Крім того, вона має на меті забезпечення захисту земель від негативного впливу антропогенної діяльності (псування, забруднення) та шкідливих природних процесів (вітрова, водна ерозія). Передбачені Земельним кодексом України та Законом України «Про охорону земель» заходи з охорони земель спрямовані на боротьбу з природними та штучними процесами, які погіршують стан ґрунтів [2, с. 201].

До них належать заходи по запобіганню ерозії ґрунтів: організаційно-господарські – правильне розміщення на землі різних господарських об'єктів, систематичне спостереження за станом земель і правильністю їх використання; агротехнічні застосування належних засобів обробітку ґрунту та вирощування сільськогосподарських культур, введення спеціальних протиерозійних сівозмін; лісомеліоративні – влаштування лісозахисних насаджень [2, с. 201].

Наприкінці статті слід зазначити, що обґрунтоване і своєчасне втручання держави в характер землеволодіння і землекористування, реалізація державою економічного механізму регулювання земельних відносин і ринку землі сприяє еволюційному розвитку та ефективному функціонуванню ринку сільськогосподарських земель. Практика господарювання в зарубіжних країнах підтверджує, що у жодній країні світу немає дійсно вільного ринку сільськогосподарських земель, необмеженого права приватної власності на землю. Держава в цих країнах контролює використання придбаних у власність земель виключно за цільовим призначенням, зобов'язує використовувати землю екологобезпечно і ефективно відповідно до законодавства, встановлює порядок продажу-купівлі та оренди земельних ділянок. Орієнтація державного регулювання ринку землі в Україні на використання переважно економічних методів, врахування досвіду розвинутих країн ЄС дасть змогу уникнути помилок і швидше залучити землю в ринковий обіг [7, с. 246].

Нашій державі слід дуже уважно та поступально здійснювати кроки в напрямку «відкриття» ринку сільськогосподарських земель, звичайно, сприяти його еволюційному розвитку та ефективному функціонуванню, тут ми повністю погоджуємося з думками Ю. Семеряка та М. Москви, і дійсно дана проблематика зараз має дуже важливе значення.

Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності [8, с. 17].

Висновки: Юридична природа щодо публічного адміністрування як форма реалізації публічної влади щодо обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні має основоположне значення, а виходячи із відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення починає займати й важливе практичне значення для правильного публічно-правового трактування земельних відносин, особливо щодо адміністративно-правового захисту прав і законних інтересів власників земельних ділянок.

Список використаних джерел:

1. Семчик В., Кулинич П., Шульга М. Земельне право України: Академічний курс, К., Вид. дім «Ін Юре», 2008. 600 с.
2. Гоштинар С.Л. Правове забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення як передумова сталого розвитку агропромислового комплексу України. Вісник соціально-економічних досліджень, 2013 рік, випуск 1 (48). С. 196-200.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Вавженок Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. Форум права. 2010. Вип. 1. С. 45-49.
5. Гречанюк Н.В. Статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання становлення ринку землі в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2014. № 9-1. С. 62-64.
6. Земельний Кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III // База даних Законодавство України / ВР України. URL. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page2
7. Семеряк Ю., Москва М. Державне регулювання ринку землі в Україні і досвід країн ЄС. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.12.(Рубрика: Економіка, планування і управління галузі). С. 240-247.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. – Видання третє. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 584 с.
9. Кожура Л.О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина І. Том 2. С. 119-122.

УДК 349.2

ЛЮБИМОВ О.К.

ВИДИ ОБМЕЖЕНЬ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

У статті здійснюється аналіз наукових позицій щодо розуміння обмежень, які застосовуються до державних службовців. Наголошено на тому, що обмеження визначаються правовим статусом, який державний службовець займає у відповідному державному органі, такі обмеження закріплені на рівні закону та спрямовані на недопущення корупції в органах управління та здійсненні особою корупційних діянь. Зазначено, що встановлення та закріплення обмежень є певною гарантією у забезпеченні прозорого й ефективного функціонування інституту державної служби, неможливості державними службовцями зловживати наданими їм правами та обов'язками. Автором запропоновано власне розуміння поняття «обмеження державного службовця», розглянуто види обмежень, які застосовуються до державного службовця та на основі проаналізованих наукових позицій виділено такі види обмежень як: 1) обмеження, пов'язані з проходженням державної служби; 2) обмеження, пов'язанні з припиненням державної служби. Також у межах статті здійснено детальний розгляд та аналіз таких обмежень.

Ключові слова: *обмеження, державна служба, державний службовець, правовий статус, діяльність.*

© ЛЮБИМОВ О.К. – кандидат юридичних наук, помічник судді (Вищий господарський суд України)

В статье проводится анализ научных позиций относительно понимания ограничений, применяемых к государственным служащим. Отмечено, что ограничения определяются правовым статусом, который государственный служащий занимает в соответствующем государственном органе, такие ограничения закреплены на уровне закона и направлены на недопущение коррупции в органах управления и осуществлении лицом коррупционных деяний. Указано, что установление и правовое определение ограничений является важной гарантией обеспечения прозрачного и эффективного функционирования института государственной службы, невозможности государственными служащими злоупотреблять предоставленными им правами и обязанностями. Автором предложено собственное понимание понятия «ограничение государственного служащего», рассмотрены виды ограничений, которые применяются к государственному служащему и на основе проанализированных научных позиций предложены такие виды как: 1) ограничения, связанные с прохождением государственной службы; 2) ограничения, связанные с прекращением государственной службы. Также в рамках статьи осуществлено подробное рассмотрение и анализ таких ограничений.

Ключевые слова: *ограничения, государственная служба, государственный служащий, правовой статус, деятельность.*

The article analyzes the scientific positions in understanding the limitations that apply to civil servants. It is stressed that restrictions are determined by the legal status that a civil servant holds in the relevant state body, such restrictions are fixed at the law and aimed at preventing corruption in the management bodies and the commission of corruption by a person. It is noted that the establishment and consolidation of restrictions is a certain guarantee in ensuring the transparent and effective functioning of the civil service institution, the inability of state officials to abuse their rights and obligations. The author proposes a proper understanding of the concept of "limitation of a civil servant", examines the types of restrictions that apply to a civil servant and, on the basis of the analyzed scientific positions, provided his own classification of such restrictions, namely: 1) restrictions related to the passage of civil service; 2) restrictions connected with termination of civil service. Also within the article, detailed consideration and analysis of such restrictions is made.

Key words: *restriction, civil service, civil servant, legal status, activity.*

Державна служба є специфічним видом діяльності людини, оскільки вона пов'язана з безпосереднім виконанням функцій держави та завдань, які стоять перед державними органами, здійсненням іншої суспільно-корисної роботи особами, які займають відповідні посади в державних органах та органах місцевого самоврядування. З огляду на таку специфіку державної служби, необхідним є й дослідження та подальше розуміння ролі та значення державних службовців у цьому процесі, розуміння особливостей їх правового статусу, дослідження обмежень, які можуть застосовуватися до державних службовців, як тих, які претендують на зайняття посад державної служби, так і тих, які вже їх обіймають.

Проблемні питання правового статусу державних службовців були та є предметом наукових досліджень ряду науковців, серед яких варто відмітити роботи: В.Б. Авер'янова, Ю.П.Битяка, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенського, І.П. Лаврінчука, В.Я. Малиновського, С.В. Ківалова та інших. Проте, подальших наукових пошуків потребує дослідження правообмежень, що застосовуються до державних службовців та випливають із їх правового статусу, а також дослідження можливості їх класифікації, що і обумовлює актуальність написання нашої статті. Наголосимо на тому, що обмеження, які стосуються державних службовців спрямовані на зменшення корупційних ризиків та корупційних ситуацій, які можуть з'явитися при виконанні останніми своїх посадових обов'язків. Крім того, встановлення обмежень є певною гарантією забезпечення прозорого й ефективного функціонування інституту державної служби, неможливості зловживати наданими правами та обов'язками. Для вирішення поставленої мети у статті вирішуються наступні завдання: здійснюється формулювання власного термінологічного розуміння поняття «обмеження державного службовця», проводиться класифікація правових обмежень, які застосовуються до державного службовця, виділяються та розглядаються конкретні види обмежень державних службовців, які випливають із їх правового статусу.

Взагалі, під термінологічним розумінням поняття «обмеження державного службовця», на нашу думку, варто розуміти встановленні чинним законодавством окремі, конкретно визначені на законодавчому та нормативно-правовому рівні заборони щодо діяльності державних службовців, суть яких зводиться до недопущення умисного вчинення державним службовцем корупційних діянь та виникнення корупційних ризиків, порушення охоронюваних законом прав та інтересів окремих осіб, зловживань владою та наданими повноваженнями під час проходження державної служби , а також недопущення вчинення дій, які суперечать інтересам держави особою вже після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави та органів місцевого самоврядування. У науковій літературі правові обмеження, які стосуються державних службовців прийнято розподіляти на дві групи: 1) обмеження, які пов'язані з прийняттям державного службовця на державну службу; 2) обмеження, пов'язані з проходженням служби. Аналізуючи першу групу суспільних відносин, М.І. Карпа, до неї відносить наступне: не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які: – визнані у встановленому порядку недієздатними; – мають судимість, що є несумісною із зайняттям посади; – у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, які є їх близькими родичами. До другої групи обмежень належать: – обмеження загального порядку; – заборона на здійснення корупційних дій; – спеціальні, з метою попередження корупції, обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених виконувати функції держави [1, с. 3-4]. З наведеного вище можна зробити висновок, що перша група обмежень безпосередньо пов'язана з особистістю людини, тобто, визначається правовим статусом людини чи громадянина, її громадянством, віковими особливостями, наявністю родинних зв'язків з іншими державними службовцями цього ж державного органу тощо. Друга група обмежень випливає вже не тільки з особистості державного службовця, а з тих обмежень, які висуваються до нього на рівні закону та спрямовані на недопущення корупції у державному органі та здійснення особою корупційних діянь.

В свою чергу, О.Ю. Оболенський, пропонує виділяти обмеження, які стосуються: 1) обмеження етичного змісту, 2) обмеження юридичного характеру: а) обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу; б) обмеження, пов'язані з проходженням державної служби [2, с. 206]. Ми погоджуємося з тим, що обмеження мають бути не тільки юридичного, а й етичного змісту, оскільки державний службовець є взірцем втілення державної влади, а тому повинен бути не тільки компетентним та висококваліфікованим, а й мати високі етичні та моральні якості. Проте, ми також вважаємо, що обмеження державних службовців в окремих випадках повинні застосовуватися ще й після припинення державним службовцем правовідносин з державним органом, що, знову ж таки, переслідує мету усунення відповідних корупційних ризиків.

Крім того, вважаємо, що при дослідженні обмежень державного службовця не варто, у межах нашого дослідження, виділяти обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу, оскільки ці обмеження є первинними та застосовуються до кандидатів, які тільки претендують на зайняття посад державної служби, тобто до осіб, які ще не є державними службовцями, а отже ще не набули правового статусу державного службовця. Такі обмеження спрямовані на не допуск до служби в органах державної влади осіб, які не відповідають законодавчо встановленим вимогам на вступ до державної служби: досягнення відповідного віку, наявності відповідного рівня освіти, стану здоров'я, відсутності судимості за вчинений злочин тощо. В даному випадку, ми пропонуємо досліджувати тільки ті види обмежень, які стосуються державних службовців та випливають із його правового статусу, який державний службовець вже набув. Таким чином, варто виділяти виключно два види обмежень: 1) обмеження, пов'язані з проходженням державної служби; 2) обмеження, пов'язанні з припиненням державної служби.

Отже, як ми визначили, перша група обмежень державного службовця пов'язана із проходженням ним служби у відповідному органі державної влади та можливістю подальшого кар'єрного зростання державного службовця. Такі обмеження чітко передбачені у Законах України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [3] та «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [4]. Зазначимо, що у науковій літературі питання обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби розглядається з різних точок зору. Так, наприклад, поширеним є розгляд обмежень з точки зору їх поділу на загальні та спеціальні. До загальних обмежень ми відносимо всі ті обмеження, які закріплені у Конституції України [5] та Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, серед яких варто виділити заборону державних службовців на участь страйку, мітингах тощо. До спеціальних обмежень, ми пропонуємо віднести ті, які передбачені спеціальним законом, яким на сьогодні є Закон України «Про запобігання

корупції». До них відносяться: обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; обмеження щодо одержання подарунків; запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження спільної роботи близьких осіб [4].

Законом України «Про запобігання корупції» передбачено ряд обмежень, які застосовуються до державного службовця при проходженні ним служби в державному органі. До таких обмежень відповідно до закону віднесено:

1) заборону використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах (стаття 22 Закону);

2) заборону безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: а) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; б) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

3) заборону займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України;

4) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

5) заборону мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. Із розвитком законодавства про державну службу та антикорупційного законодавства досить вагому роль почали приділяти проблемі безпосереднього підпорядкування близьких осіб недопущення їх працевлаштування в одному державному органі чи структурному підрозділі, що, в свою чергу, може призвести до виникнення конфлікту інтересів та корупційних зв'язків. Слід пам'ятати, що відповідно до вимог статті 15 Закону України «Про правила етичної поведінки» (втратив чинність на підставі Закону України № 1700-VII від 14.10.2014 року) державні службовці, незважаючи на особисті інтереси, вживають вичерпних заходів щодо недопущення конфлікту інтересів, а також не допускають вчинення дій чи бездіяльності, що можуть спричинити виникнення конфлікту інтересів або створити враження його наявності [6]. Незважаючи на втрату зазначеним законом чинності та прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» державним службовця варто не тільки дотримуватися правил етичної поведінки та етики державного службовця, а й запобігати та своєчасно припиняти конфлікт інтересів, вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту здійснювати заходи щодо його припинення.

6) заборону розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом.

Це всі ті випадки обмежень та заборон, які встановлені чинним законодавством, проте у науковій літературі встановлюються й інші обмеження щодо державних службовців, серед яких М.І. Іншин виділяє наступні: а) сприяти, використовуючи своє посадове становище, фізичним та юридичним особам у здійсненні ними зовнішньоекономічної, кредитно-банківської та іншої діяльності з метою незаконного одержання за це матеріальних благ, послуг, пільг чи інших переваг; б) неправомірно втручатися, використовуючи своє посадове становище, у діяльність інших державних органів чи посадових осіб з метою перешкодити виконанню ними своїх повноважень; в) бути повіреним третіх осіб у справах державного органу, діяльність якого він контролює; г) надавати незаконні переваги фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень [7, с. 86-87]. Ми погоджуємося із вищенаведеним твердженням, оскільки дійсно окрім передбачених законом обмежень можуть застосуватися й інші, які випливають із законодавчо встановлених обмежень та пов'язані з виконанням службовими особами своїх посадових обов'язків.

До другої групи обмежень державного службовця нами запропоновано віднести обмеження, які встановлюються після припинення державним службовцем виконання функцій держави.

Однією із норм чинного законодавства, а саме Закону України «Про запобігання корупції» передбачено певні обмеження, які торкаються обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування. Так у відповідності до статті 26 наведеного вище закону особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зазначеним у пункті 1 частини першої статті 3 цього Закону, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється: а) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами - підприємцями, якщо особи, зазначені в абзаці першому цієї частини, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб - підприємців; б) протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності. Законодавцем наголошено на тому, що порушення встановленого пунктом 1 частини першої цієї статті обмеження щодо укладення трудового договору (контракту) є підставою для припинення відповідного договору. Правочини у сфері підприємницької діяльності, вчинені з порушенням вимог пункту 1 частини першої цієї статті, можуть бути визнані недійсними. У разі виявлення порушень, передбачених частиною першою цієї статті, Національне агентство звертається до суду для припинення трудового договору (контракту), визнання правочину недійсним [4]. Отже, можна зробити висновок, що припинення державної служби не завжди є наслідком припинення особою та державного органу відповідних трудових та правових відносин, а останні можуть ще певний час тривати. Характерною особливістю таких відносин є те, що держаний службовець залишається дещо обмежений у своїх правах щодо здійснення певної діяльності по відношенню до того органу державної влади у якому він працював, зокрема, що стосується судових правовідносин, представлення інтересів осіб, підприємств, установ, організацій в яких іншою стороною є орган державної влади в якому працювала особа. Крім того, такій особі забороняється розголошувати будь-яку інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням ними своїх посадових обов'язків.

Більш детально стаття 26 Закону України «Про запобігання корупції»» розглянута у методичних рекомендація з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб, розроблених та затверджених Національним агентством з питань запобігання корупції. Так, у наведених вище рекомендація наголошено на тому, що за своєю природою превентивний механізм. Передбачений статтею 26 Закону України «Про запобігання корупції» має на меті мінімізувати ризики виникнення конфлікту інтересів при переході службовця на іншу, не пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, роботу. Тобто мінімізувати випадки, коли особа, будучи службовцем, у неправомірний спосіб створює особливо сприятливі умови для установ, підприємств, організацій, де вона планує працювати після залишення публічної служби, або ж використовує на новій посаді службову інформацію або інші можливості своєї колишньої посади на службі [8].

Як висновок зазначимо, що державна служба – це особлива діяльність уповноважених на виконання функцій держави осіб – державних службовців, які характеризуються особливим правовим статусом, характером виконуваних завдань, особливостями прийняття на державну службу та її подальшим проходженням. Важливою характерною рисою правового статусу державного службовця ми назвали наявність певних обмежень особистісного, етичного юридичного та іншого характеру, які висуваються до державного службовця та пов'язані зі службою у державному органі та які закріплюються у відповідних Законах та нормативно-правових актах. Встановлення таких обмежень є необхідним не тільки для нормального функціонування державної служби, а й для забезпечення до системи державної служби осіб, які у своїй діяльності не будуть допускати дій, які б дискредитували державний орган у якому вони працюють.

Список використаних джерел:

1. Карпа М.І. Визначення основних аспектів статусу державного службовця / М.І. Карпа // Науковий вісник «Демократичне врядування». - 2014. – Вип. 13. – С. 1-13.

2. Оболенський О.Ю. Державна служба: Навч. посібник-К: КНЕУ, 2003.-344 с.

3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. - № 4. – Ст. 43.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 49. – Ст. 2056.

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

6. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17.05.2012 № 4722-VI (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 14. – ст. 94.

7. Іншин М.І. Обмеження як елемент правового статусу державних службовців органів внутрішніх страв / М.І. Іншин // Правао і безпека. – 2004. - № 3’1. – С. 86-88.

8. Методичні рекомендації з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб, затверджений Національним агентством з питань запобігання корупції. – Київ, 2016. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://nazk.gov.ua/news/v-nazk-zatverdyly-metodychni-rekomendaciyi-shchodo-konfliktu-interesiv

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.97/.99: 342.9

АНТИПОВА І.Л.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті визначено адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні як право функціональне становище спеціальних судів системи судоустрою (вищих спеціалізованих судів), що визначається правовими, інструментальними та організаційними елементами, які у взаємопов'язаній конструкції розкривають місце, особливості впливу та умови діяльності вищих спеціалізованих судів в площині реалізації особливих видів правосуддя.

Ключові слова: *адміністративний статус, адміністративні відносини, вищі спеціалізовані суди, повноваження, правове регулювання, принципи, спеціалізація, суд, судоустрій, судочинство.*

В статье определено административно-правовой статус высших специализированных судов в Украине как право функциональное состояние специальных судов системы судоустройства (высших специализированных судов), что определяется правовыми, инструментальными и организационными элементами, которые в взаимосвязанной конструкции раскрывают место, особенности влияния и условия деятельности высших специализированных судов в плоскости реализации особых видов правосудия.

Ключевые слова: *административный статус, административные отношения, высшие специализированные суды, полномочия, правовое регулирование, принципы, специализация, суд, судоустройство, судопроизводство.*

The article defines the administrative and legal status of higher specialized courts in Ukraine as the right functional position of special courts of the judicial system (higher specialized courts), which is determined by legal, instrumental and organizational elements that reveal the place, features of influence and conditions of higher courts specialized courts in the field of implementation of special types of justice.

Key words: *administrative status, administrative relations, higher specialized courts, powers, legal regulation, principles, specialization, court, judiciary, court proceedings.*

Актуальність теми. У реальному житті людина вступає в різноманітні суспільні відносини, в яких постає в різних якостях, виконує різні соціальні ролі. Ці ролі, тобто положення особи, які вона займає в соціальній системі та які визначаються за низкою економічних, професійних, етнічних й інших ознак, характеризуються поняттям статусу [1, с. 27-28].

Іншими словами, скільки є фізичних і юридичних осіб, стільки й суспільних індивідуальних статусів. А як відомо з теорії, право є об'єктивним виявом характеру суспільних відносин, а закон та інші його форми – явищами, які уповноважені органи (насамперед державні) формулюють заради їх юридичного оформлення. Право і форми його вияву є юридичними категоріями, які тісно пов'язані між собою. Вони в жодному разі не мають ототожнюватися і водночас протиставлятися, їх слід розглядати в єдності. Якщо право включає в себе систему суспільних відносин, правил поведінки, реалізація яких постійно повторюється і які охороняються державою, то форми (джерела) права, зокрема законодавство, є важливим способом існування і зовнішнього

© АНТИПОВА І.Л. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

виразу цих правил і відносин. Правові норми як система правил поведінки становлять зміст закону або інших форм права [2, с. 151-155].

Статус вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України є досить проблемною проблематику, і в умовах проведення судової реформи в Україні, вимагає ґрунтовного аналізу.

Огляд останніх досліджень. Особливості вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України з позиції адміністративного права аналізували у свої працях такі вчені як В. Авер'янов, В. Бевзенко, М. Бояринцева, І. Голосніченко, Н. Губерська, П. Діхтієвський, І. Іванищук, Р. Кайдашев, Р. Крусян, Р. Куйбіда, Л. Медведик, С. Мельник, В. Молдован, Л. Москвич, І. Туркіна, М. Фоміна, В. Чумак та ін. Однак, сукупний правовий статус вищих спеціалізованих судів в системі судоустрою України залишається проблемною тематикою для практики та теорії, що зумовлює необхідність системних досліджень у цій площині.

Мета статті полягає в тому, щоб на базі позицій науковців та норм чинного спеціального законодавства розкрити поняття адміністративно-правового статусу вищих спеціалізованих судів в Україні

Виклад основних положень. Правовий довідник вказує, що «статус» – це правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; установлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків [3, с. 572].

Поняття «статус» включає в себе те стабільне, основоположне в правовому стані суб'єкта, яке разом з правосуб'єктністю містить також конкретне коло основних прав та обов'язків. Конкретні ж права та обов'язки відображають специфіку реального правового положення особи, яке пов'язано більш з наявністю тих чи інших юридичний фактів, а не основою загального положення суб'єкта в даній правовій системі. Отже, правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове положення змінюється в залежності від правовідношень, в які він вступає [4, с. 77-80].

Більшість наукових праць щодо з'ясування суті правового статусу належить представникам теорії права. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: 1) універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); 2) індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); 3) взаємозв'язок із іншими компонентами; 4) системність. Найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [5, с. 366].

Схоже визначення дає О. Ф. Скакун – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [6, с. 59].

Дещо по-іншому до визначення цієї категорії підійшли А. В. Малько та Н. І. Матузов. Вони під правовим статусом розуміють комплексну інтеграційну категорію, яка відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [7, с. 397].

Професор В. Авер'янов в своїй праці наголошує, що правовий статус треба розрізняти в широкому та вузькому розумінні (співвідношення цілого та частини). Так, компетенція (права й обов'язки) є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, що доповнюється такими важливими елементами, як завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як по «вертикалі», так і по «горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо [8, с. 247].

Далі слід розглянути та дослідити таку правову категорію, як «адміністративно-правовий статус». Я. Окар-Балаж вказує, що адміністративно-правовий статус як спеціальний правовий статус характеризує особу через її права, обов'язки та відповідальність як суб'єкта адміністративного права і забезпечує участь у суспільних відносинах, які виникають у зв'язку із забезпеченням суб'єктами публічної влади прав і свобод фізичних осіб, при взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства, а також опосередковано у відносинах, які пов'язані у сфері публічного адміністрування об'єктів державної та комунальної власності, а інколи – у відносинах, які наявні у внутрішньо-організаційній діяльності органів публічної влади [9, с. 85].

В. Миколенко вважає, що адміністративно-правовий статус – це наявність у конкретної особи суб'єктивних прав і обов'язків, передбачених нормами адміністративного права [10, с. 14].

Вчений О. Петришин зазначив, що адміністративно-правовий статус – це сукупність прав і обов'язків у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності [11]. Т. Коломоєць зазначає, що адміністративно-правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються в межах як адміністративних правовідносин, так і поза ними [12, с. 64].

У науці адміністративного права адміністративно-правовий статус визначається як система обов'язків, прав та повноважень як окремих органів державного управління, так і відповідних посадових осіб, щодо яких законами або нормативно-правовими актами такі обов'язки, права і повноваження визначаються [13, с. 82]. Відтак, у структурі адміністративно-правового статусу можна виділити декілька структурних елементів, зокрема: права та обов'язки, які складають основу повноважень у сфері державного управління; завдання та мета діяльності (у відношенні до колегіального органу) тощо [14].

С. Курило вважає, що адміністративно-правовий статус – це одна з центральних правових категорій, яка має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки правовий статус є одним із тих якісних показників, за якими робляться висновки про рівень правової зрілості держави та суспільства. Під адміністративно-правовим статусом спеціальних органів влади розуміється їхнє положення (становище) у системі суспільних відносин і механізмі державного управління, що визначається державою шляхом закріплення в нормах адміністративного законодавства їхніх завдань, функцій, повноважень і відповідальності, які реалізуються зазначеними суб'єктами через відповідні адміністративно-правові (управлінські) відносини, зокрема ті, що складаються безпосередньо під час їхньої взаємодії з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку [15].

На думку І. Дьоміна, адміністративно-правовий статус спеціальних суб'єктів адміністративного права полягає в сукупності їх обов'язків і прав [16]. У свою чергу М. Золотарьова визначила, що адміністративно-правовий статус спеціального органу державної влади – це складна юридична конструкція, головним складником якої є компетенція, що доповнюється відповідальністю, завданнями, функціями, організацією (структурою) та порядком діяльності (форми та методи діяльності, порядок створення та припинення) [17].

Науковець І. Голосніченко вказує, що зміст адміністративно-правового статусу особи становить комплекс її прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями. Основою цього статусу є адміністративна правоздатність – здатність мати права і виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру [18, с. 198].

На думку вчених-теоретиків В. Галунька, В. Олефіра та С. Короєда, під адміністративно-правовим статусом варто розуміти сукупність юридичних засобів, які характеризують місце і роль фізичної або юридичної особи в адміністративно-правових відносинах. Отже, визначальними для аналізу адміністративно-правового статусу особи можуть вважатися такі юридичні елементи: публічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки; обсяг і характер правосуб'єктності; адміністративна відповідальність; дисциплінарна відповідальність посадових осіб публічної адміністрації (у деяких випадках) [19, с. 134; 20, с. 124].

Що стосується поняття «адміністративно-правового статусу суду», то Н. Олефіренко, визначаючи поняття адміністративно-правого статусу адміністративних судів, досліджувала його крізь призму логічної системи взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних елементів, котрі характеризують його відповідно до призначення, а також предметних і функціональних особливостей та повноважень здійснення правосуддя саме у сфері державного управління [21, с. 152].

Проте, інший же, науковець, А. О. Неугодніков визначає, що «адміністративно-правовий статус суду» – це певний врегульований законодавством порядок створення та реорганізації а також ліквідації такого органу (суду), визначення його функцій та завдань, в тому числі наділення даного судового органу необхідною компетенцією, яка є достатньою для виконання прав та обов'язків, які покладені на нього державою [22, с. 5].

Проаналізувавши вищевикладене, можна зробити висновок, що адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні – це право функціональне становище спеціальних судів системи судоустрою (вищих спеціалізованих судів), що визначається правовими, інструментальними та організаційними елементами, які у взаємопов'язаній конструкції розкривають місце, особливості впливу та умови діяльності вищих спеціалізованих судів в площині реалізації особливих видів правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Петришин О. Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація. Київ: НМК ВО. 1990. 74 с.

2. Малько А. Матузов Н. Теория государства и права. Курс лекцій. Москва: Юристъ. 1997. 672 с.

3. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Тлумачний словник української мови. Харків: Синтекс, 2005. 672 с.

4. Бахрах Д.Н. Административное право России. Москва, 2000. 427 с.

5. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.

7. Малько А. В., Матузов Н. И. Теория государства и права. Москва: Юристь, 1996. 672 с.

8. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре», 2002. 668 с.

9. Окар-Балаж Я. І. Деякі питання визначення правового статусу особи у адміністративному праві. Наше право. 2015. № 2. С. 81-85.

10. Миколенко В. Прокуратура України як суб'єкт адміністративного права: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ. 2011. 19 с.

11. Петришин О., Цвік М., Авраменко Л. Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право. 2009. 584 с.

12. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. К: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

13. Гудима Н. В. Проблема статусу центральних органів виконавчої влади у реформуванні державного управління. Європейські перспективи. 2010. №4. С. 80-84.

14. Квасневська Н. Д. Структура адміністративно-правового статусу органів суддівського самоврядування. Європейські перспективи. 2015. Вип. 7. С. 48–52.

15. Курило С. Л. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єкта взаємодії з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. Форум права. 2012. № 1. С. 523–526.

16. Дьомін І.А. Адміністративно-правовий статус підрозділів міліції, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії корупції. Форум права. 2009. С. 316–321.

17. Золотарьова М. К. Адміністративно-правовий статус державних податкових інспекцій в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

18. Голісніченко І. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.

19. Галунько В., Пономаренко Г., Шкарупа В. Теорія держави та права. Херсон : ВАТ «ХМД», 2008. 280 с.

20. Галунько В. та ін. Адміністративне право України : підручник. Херсон : ХМД, 2013. 393 с.

21. Олефіренко Н. Адміністративно-правовий статус адміністративного суду в Україні. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3–4. С. 152–156.

22. Неугодніков А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. 20 с.

УДК 342.9

БОСИЙ В.П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ДОДАТКОВОГО АБО ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, визначено зміст поняття «адміністративно-правові засади», на основі чого розтлумачено сутність адміністративно-правових засад забезпечення адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Проаналізовано міжнародні та національні нормативно-правові акти на предмет закріплення в їх положеннях адміністративно-правових засад вказаної групи суб'єктів. За результатами наукового аналізу запропоновано внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: *правові засади, адміністративно-правові засади, біженці, особи які потребують додаткового захисту, особи які потребують тимчасового захисту.*

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых, определено содержание понятия «административно-правовые основы», на основе чего разъяснена сущность административно-правовых основ обеспечения административно-правового статуса беженцев и лиц, нуждающихся в дополнительной или временной защите. Проанализированы международные и национальные нормативно-правовые акты на предмет закрепления в их положениях административно-правовых основ указанной группы субъектов. По результатам научного анализа предложено внесение изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: *правовые основы, административно-правовые основы, беженцы, лица нуждаются в дополнительной защите, лица нуждаются временной защиты.*

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, defines the content of the concept of "administrative and legal principles", based on which the essence of administrative and legal principles to ensure the administrative and legal status of refugees and persons in need of additional or temporary protection. The international and national normative-legal acts are analyzed for fixing in their provisions of administrative-legal bases of the specified group of subjects. Based on the results of the scientific analysis, amendments to the current legislation are proposed.

Key words: *legal bases, administrative-legal bases, refugees, persons in need of additional protection, persons in need of temporary protection.*

Постановка проблеми. Одним із основних елементів механізму правового забезпечення статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту є правові засади, іншими словами, нормативна основа правового регламенту суспільних відносин, що виникають у даній галузі. Але враховуючи адміністративно-правову направленість цього правового регламенту, виникає необхідність аналізу питання про те, яке саме місце і значення у системі цих засад займають саме засади адміністративні. Адміністративно-правові засади забезпечення правового та адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту варто розглядати, як систему юридичних норм, положень та актів адміністративної галузі права, які визначають принципи, процедури, закономірності та інші особливості правово-

© БОСИЙ В.П. – докторант, кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

го регулювання суспільних відносин, що виникають в сфері забезпечення юридичного статусу біженців та осіб, які потребують та яким надано додатковий або тимчасовий захист.

Стан дослідження проблеми. Науковою основою дослідження є теоретико-юридичні розробки вчених, які досліджували питання нормативно-правового регламенту правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, а саме: О.І. Безпалової, А.Л. Свящука, К.О. Буряковського, А.Ю. Кузнецова, П.М. Рабіновича, Н.К. Шаптала, Т.В. Задорожньої та інших. Незважаючи на суттєву теоретичну розробленість проблеми юридичного забезпечення статусу біженців, вчені не приділяли окрему увагу її адміністративним правовим засадам.

Мета дослідження полягає у тому, щоб надати характеристику адміністративно-правовим засадам забезпечення адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовими засадами визначеної групи суб'єктів, відповідно до наведеного визе визначення, можуть бути не тільки нормативні акти в цілому, а їх частини. Наприклад, до адміністративно-правових засад відносяться окремі положення Конвенції ООН про статус біженців від 28.07.1951 та Протоколу щодо статусу біженців від 16.12.1966. Так, Розділ V Конвенції цілком присвячено адміністративним заходам, які держави-учасники документу можуть реалізовувати з метою забезпечення прав біженців. Наприклад, в статті 25 документу вказується, що органи влади держав-учасниць видають або забезпечують під своїм наглядом видачу біженцям таких документів або посвідчень, які зазвичай видаються іноземцям органами влади або через посередництво органів влади держав, громадянами яких вони є. Документи або посвідчення, видані таким чином, замінятимуть офіційні документи, які видаються іноземцям органами влади або через посередництво органів влади держав, громадянами яких вони є, і визнаватимуться дійсними доти, доки не доведено, що вони недійсні [1]. Статтею 28 установлено, що держави-учасниці мають видавати документу біженцям, які законно проживають на їхній території, проїзні документи для пересування за межами їхньої території, оскільки цьому не перешкоджають поважні причини державної безпеки та громадського порядку; до таких документів застосовуються положення правил Конвенції. Держави-учасниці можуть видавати такі проїзні документи будь-якому іншому біженцю, який знаходиться на їхній території; вони, зокрема, прихильно поставляться до питання про видачу подібних проїзних документів біженцям, які знаходяться на їхній території та не мають можливості отримати проїзний документ у країні свого законного проживання [1].

Ряд положень Конвенції також присвячено особливостям та порядку співпраці національних органів влади держав-учасниць документу із Організацією Об'єднаних Націй. Зокрема, у статті 35 документу відмічено, що держави-учасниці документу зобов'язуються співпрацювати з Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців чи будь-яким іншим органом Об'єднаних Націй, на який може перейти виконання його функцій, і, зокрема, сприятимуть виконанню ним обов'язків щодо нагляду за застосуванням положень Конвенції [1]. Аналогічні положення щодо співпраці закріплено у Протоколі щодо статусу біженців від 16.12.1966 [2].

Багато адміністративно-правових актів присвячено проблемі біженців безпосередньо на території України. Безперечно, основою всієї правової системи та відповідно, правових засад регулювання статусу біженців та осіб, потребуючих додаткового та тимчасового захисту є Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Важливо розуміти, що Конституція – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту, гарантування. Конституція України як головне системотворче джерело конституційного права України має ряд характерних ознак. По-перше, Конституція своєю сутністю є Основним Законом, що виражає волю Українського народу й політику держави; по-друге, за змістом Конституція має вищу юридичну силу; по-третє, норми Конституції є нормами прямої ді четверте, Конституція ухвалюється і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Спеціальна процедура передбачена й щодо внесення змін та доповнень до Основного Закону. По-п'яте, чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового захисту, гарантування Конституції [3, с.75].

Якщо розглядати адміністративно-правові засади забезпечення правового та адміністративно-правового статусу біженців не тільки за ієрархією, але й хронологією видання, то наступною правовою засадою варто виділити Закон України «Про біженців та осіб, які потребують

додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 №3671-VI, адже цей Закон визначає порядок регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні [4].

Окрім Конституції та законів України, велике число адміністративно-правових засад, що регламентують правовий та адміністративно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, закріплено на підзаконному рівні. В цьому контексті відмітити варто Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні» від 17.07.2003 №1110. В документі закріплено, що пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, є державною установою, що призначена для тимчасового тримання іноземців та осіб без громадянства: 1) стосовно яких судом прийнято рішення про примусове видворення за межі України; 2) стосовно яких судом прийнято рішення про затримання з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення за межі України, у тому числі прийнятих відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію; 3) затриманих ДМС, її територіальними органами та підрозділами на строки та в порядку, передбачені законодавством; 4) затриманих за рішенням суду до завершення розгляду заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, або особою без громадянства [5].

До адміністративно-правових засад забезпечення статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту також належать офіційні документи окремих органів державної влади, зокрема, Наказ Міністерство внутрішніх справ України «Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту» від 07.09.2011 №649. Затверджені ним Правила визначають процедуру розгляду в Україні заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату, позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту [6].

Відповідно до положень Правил уповноважена особа територіального органу ДМС, до якого особисто звернулась особа, яка має намір бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, або її законний представник провадить наступні адміністративні дії: а) встановлює особу заявника; б) реєструє заявника в журналі реєстрації осіб, які бажають подати заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; в) інформує заявника мовою, яку він/вона розуміє, про умови, за яких в Україні особа може бути визнана біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, про її права та обов'язки, а також про наслідки невиконання обов'язків; г) забезпечує надання заявнику послуг перекладача тощо [6]. Рішення щодо прийняття заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, приймається територіальним органом ДМС протягом робочого дня, в який до нього звернулась відповідна особа. У разі відсутності підстав для відмови в прийнятті заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, уповноважена посадова особа територіального органу ДМС: забезпечує можливість для заявника особисто або за допомогою законного представника скласти заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Безпосередньо після прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, уповноважена посадова особа територіального органу ДМС:

- проводить співбесіди із заявником або його законним представником з метою виявлення додаткової інформації, що необхідна для оцінки справжності фактів, повідомлених заявником або його законним представником під час подання заяви;
- направляє в установленому порядку до органів Служби безпеки України відповідний запит щодо здійснення перевірки наявності обставин, за якими заявник не може бути визнаний біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
- у разі відсутності в заявника документів, що посвідчують особу, або якщо такі документи є фальшивими, направляє відповідні матеріали, а в разі необхідності - й заявника до органів Служби безпеки України з метою ідентифікації особи;

- у разі виникнення сумнівів щодо достовірності інформації, поданої заявником, необхідності у встановленні справжності і дійсності поданих ним документів в установленому порядку звертається із відповідними запитами до органів Служби безпеки України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, які можуть сприяти встановленню справжності фактів стосовно особи, заява якої розглядається;

- долучає до особової справи заявника всі документи, підготовлені та отримані територіальним органом ДМС під час розгляду заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, включаючи результати медичного обстеження [6].

За результатом оцінки заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, комплексного та системного вивчення документів, наявних в особовій справі заявника, та перевірки фактів, повідомлених заявником або його законним представником складається висновок [6].

Таким чином, проведене дослідження дало змогу встановити на яких саме рівнях нормативно-правового матеріалу, а також в положеннях яких офіційних державних та міжнародних документів закріплено адміністративно-правові засади забезпечення правового та адміністративно-правового статусу біженців та осіб, які потребують та яким надано додатковий та тимчасовий захист. Варто констатувати, що найбільше коло адміністративних засад викладено у підзаконних актах вищого та центральних органів виконавчої влади держави. При цьому, варто наголосити про суттєвий недолік нормативної бази в цьому векторі, адже її положення загалом є несистематизованими, внаслідок чого схожі адміністративні процедури пов'язані із регулюванням статусу біженця та осіб, які отримали або потребують додаткового, тимчасового захисту, регламентуються безліччю різних норм та документів.

Висновки. Враховуючи той факт, що забезпечення статусу досліджуваних суб'єктів за всіма векторами відбувається у контексті адміністративних процедур пов'язаних із наданням статусу біженця, додаткового або тимчасового захисту; оформлення всіх необхідним документів з цих питань; видання посвідок що засвідчують наявність в суб'єкта статусу біженця або особи, якій надано тимчасовий, додатковий захист; проведення інших супутніх адміністративних процедур; ми вважаємо важливим та необхідним для удосконалення правового регулювання статусу біженців в цілому, а також окремих моментів його забезпечення, сформувати та видати спеціальний нормативний документ про адміністративну діяльність в сфері захисту статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, в межах якого закріпити положення, які б вичерпно та виключно регулювали всій процедурні моменти в означеному напряму.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про статус біженців: міжнародний документ від 28.07.1951 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.

2. Протокол щодо статусу біженців: протокол, міжнародний документ від 16.12.1966 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text.

3. Цоклан В.І. Класифікація сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики / В.І. Цоклан // Часопис Київського університету права. 2005. №3. С.73 80.

4. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: закон від 08.07.2011 №3671-IV // Відомості Верховної Ради України. 2012. №702. ст.146.

5. Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні: постанова, положення від 17.07.2003 №1110 // Офіційний вісник України. 2003. №30. ст.147.

6. Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту: наказ від 07.09.2011 №649 // Офіційний вісник України. 2011. №87. ст.2993.

УДК 342.9: 336.761

ВИХРИСТЮК А.М.

КОНТРОЛЬ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОНДОВИХ БІРЖ В УКРАЇНІ

У статті розкрито, що контроль як інструмент адміністративно-правового регулювання фондових бірж в Україні є безперервним наглядовим процесом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за професійною діяльністю учасників фондових бірж, що гарантується адміністративним примусом та реалізується через здійснення офіційних перевірок біржових операцій, фінансової документації та інших видів діяльності, які забезпечують належний обіг цінних паперів.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий інструментарій, адміністративно-правовий статус, електронна торгівельна система, контроль, принципи, фондові біржі.*

В статье раскрыто, что контроль как инструмент административно-правового регулирования фондовых бирж в Украине является непрерывным надзорным процессом Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку по профессиональной деятельностью участников фондовых бирж, гарантируется административным принуждением и реализуется через осуществление официальных проверок биржевых операций, финансовой документации и других видов деятельности, которые обеспечивают надлежащий обращение ценных бумаг.

Ключевые слова: *административно-правовое регулирование, административно-правовой инструментарий, административно-правовой статус, электронная торговая система, контроль, принципы, фондовые биржи.*

The article reveals that control as a tool of administrative and legal regulation of stock exchanges in Ukraine is a continuous supervisory process of the National Commission on Securities and Stock Market on the professional activities of stock exchange participants, which is guaranteed by administrative coercion and implemented through official inspections of stock transactions, financial transactions and other activities that ensure the proper circulation of securities.

Key words: *administrative and legal regulation, administrative and legal tools, administrative and legal status, electronic trading system, control, principles, stock exchanges.*

Актуальність теми. Фондовий ринок виступає дійовим інструментом інвестиційних процесів у країнах з ринковою економікою, перерозподілу фінансових ресурсів як у межах національної економіки, так і в рамках світового господарства. Ефективне функціонування фондового ринку, використання цінних паперів як інструменту мобілізації вільних коштів, інвестицій та управління приватними капіталами потребують створення відповідного економічного порядку, визначення важелів та інструментів ефективного регулювання ринку цінних паперів [5, с. 54–59].

Фондовий ринок є багатоаспектною соціально-економічною системою, на основі якої функціонує ринкова економіка в цілому. Він сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у виробничу і соціальну сфери, структурній перебудові економіки, позитивній динаміці соціальної структури суспільства, підвищенню достатку кожної людини шляхом володіння і вільного розпорядження цінними паперами, психологічній готовності населення до ринкових відносин. Тому фондовий ринок потребує пошуку нових методів та принципів контролю [3, с. 86].

© ВИХРИСТЮК А.М. – здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

Огляд останніх досліджень. Особливості діяльності фондових бірж як об'єкта державного регулювання та предмета адміністративно-правового регулювання вивчалися у працях таких вчених як С. Антонов, Н. Бондаренко, О. Булкот, Л. Герасимова, В. Горбаневич, К. Калинець, В. Коверда, О. Копилова, Є. Кузнєцова, О. Кучер, О. Минюк, І. Мігус, М. Назарчук, В. Оскольський, І. Пахомова, Т. Пуспіта, Н. Резнік, Т. Сіташ, Л. Січко, А. Слободяник, М. Стирський, М. Уткіна, К. Фібріані, О. Харитонова, С. Черкасова, О. Чуркін, С. Шишков та ін.

Однак, існуюча проблема законодавчого забезпечення фондових бірж в Україні підкреслює актуальність наукових досліджень щодо контролю як інструменту адміністративно-правового регулювання фондових бірж в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб системно аналізуючи норми чинного законодавства, а також позиції вчених адміністративного права та економіки, розкрити контроль як інструмент адміністративно-правового регулювання фондових бірж в Україні.

Виклад основних положень. Функція контролю не обмежується колом питань, пов'язаних із законністю, дотриманням обов'язкових приписів, а вміщує аналіз фактичного стану справ, їх зіставлення з накресленими цілями, виступає джерелом прийняття нових рішень і спрямувань на встановлення доцільних і ефективних взаємовідносин елементів системи. Саме таке розуміння контролю дає змогу відокремити його від інших видів діяльності [5, с. 54–59].

Контроль та контрольну діяльність держави можна розглядати з декількох позицій: по-перше, як особливу функцію державного управління, по-друге, як сукупність проваджень, що становлять зміст адміністративно-правового примусу [1, с. 15–21]. Як вказують В.І. Курило, В.В. Галунько, С.О. Короєд, публічний контроль як метод адміністративного права – це діяльність публічної адміністрації з метою перевірки виконання об'єктами публічного управління встановлених законами України вимог адміністративно-правових режимів. З їх позиції, контроль як метод адміністративного права – це вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права [2, с. 152–153].

Д. Андрєєв сформував, що мета контролю і нагляду на ринку цінних паперів полягає в тому, щоб виявляти стан справ із дотриманням учасниками ринку норм спеціального законодавства, зіставляти відповідність цього стану наміченим цілям державного регулювання, і в разі необхідності застосовувати корегуючі заходи по приведенню підконтрольного суб'єкту до належного стану, а саме: заходи попередження та припинення правопорушень. Кінцевою метою державного контролю за правовідносинами на ринку цінних паперів є виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку будь-якого учасника ринку цінних паперів [1, с. 15–21].

Контроль зосереджений на дотриманні термінів та поданні необхідної інформації про стан справ. Контроль має на меті перевірку того, що відбулося через зіставлення фактичного стану зі станом, що вимагається. Завдання контролю - виявлення невідповідностей. На практиці контроль здійснюється наприкінці управлінського процесу, коли спливає термін завдання та концентрується на формальному виконанні поставленого завдання (акт прийнято, підрозділ створено, лист надіслано і т.ін.). Теоретично завданням контролю мало би бути також висвітлення висновків у формі пропозицій та рекомендацій до уваги уповноваженого органу [7; 4, с. 24–25].

Найбільш наочно сутність адміністративно-правового контролю розкривається в діяльності спеціалізованих державних інспекцій і служб та представницьких органів місцевого самоврядування, основними завданнями яких є здійснення державного контролю і нагляду в тій чи іншій досить вузькій, але важливій сфері діяльності [2, с. 152–153].

Контроль на ринку цінних паперів покладено на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісію) та є особливою функцією держави та однією з найважливіших ланок системи управління ринком цінних паперів, яка полягає у постійному спостереженні за діяльністю учасників ринку цінних паперів. Основною формою контролю на фондовому ринку є проведення Комісією планових/позапланових перевірок діяльності учасників ринку цінних паперів на предмет дотримання вимог чинного законодавства про цінні папери [1, с. 15–21].

При цьому, контроль також проявляється у наступних формах: направлення письмових запитів (вимог про надання документів); вилучення на термін до трьох днів документів, які підтверджують факти порушення вимог законодавства про цінні папери; направлення державних представників для контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств. До наглядових проваджень відноситься: призначення державних представників

для контролю за діяльністю професійних учасників ринку: фондових бірж, депозитаріїв та торговельно-інформаційних систем; розгляд звернень учасників ринку цінних паперів [1, с. 15–21].

Якщо нагляд – це безперервний моніторинг процесів, які відбуваються на фондовому ринку, то контроль – це моніторинг діяльності учасників ринку з метою виявлення порушень законодавства про цінні папери. Без контролю навіть досконале законодавство нічого не варто. Суб'єктами контролю виступають емітенти цінних паперів, професійні учасники ринку, фондові біржі, саморегулівні організації. Контроль за дотриманням законодавства на фондовому ринку можливий лише за наявності відповідного апарату, який складається з кваліфікованих спеціалістів, що здійснюють перевірки та ревізії фінансово-господарської діяльності учасників фондового ринку. Контроль передбачає такі заходи: а) провадження планових та позапланових (цільових – за скаргами та заявами юридичних і фізичних осіб або ініційованих – за поданням відповідних державних органів) перевірок діяльності учасників фондового ринку; б) з'ясування всіх обставин та відомостей щодо факту виявленого порушення законодавства про цінні папери, збирання та аналіз необхідних матеріалів та інформації, тобто своєрідне розслідування обставин порушення; в) створення системи "внутрішнього" контролю шляхом упровадження в діяльність усіх професійних учасників ринку цінних паперів та їх об'єднань відповідних процедур самоконтролю. Функція контролю за дотриманням законодавства на фондовому ринку найдорожча, оскільки потребує залучення значних матеріальних, інтелектуальних та кадрових ресурсів. Це повною мірою справедливо і для фондового ринку України, який тільки розвивається [5, с. 54–59].

Науковці В.І. Курило, В.В. Галунько, С.О. Короєд сформувати ознаки контролю як методу адміністративної діяльності публічної адміністрації: – метою контролю є здійснення перевірки виконання об'єктами управління визначеного законодавством адміністративно-правового режиму; – органи державного контролю здійснюють заходи на основі та у випадках, передбачених законами України; – у ході здійснення перевірки публічна адміністрація виявляє недоліки в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин, вимагає від об'єктів публічного управління усунення виявлених порушень, надає їм відповідні приписи; – виявлення осіб та усунення обставин, які можуть негативно вплинути на забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [2, с. 152–153].

Як вказує В. Полюхович, державний контроль на ринку цінних паперів має комплексний характер і являє собою врегульовану нормами права сукупність форм здійснення державного регулювання, що забезпечує дотримання законів та інших нормативно-правових актів на фондовому ринку, сприяє реалізації фінансової політики держави, забезпеченню процесу формування і ефективного використання фінансових ресурсів, створенню умов для вільного обігу фінансових ресурсів на фондовому ринку, гарантуванню захисту прав інвесторів та інших учасників відносин на ринку цінних паперів. Безпосереднім предметом державного контролю є операції учасників ринку цінних паперів, фінансові послуги, що пов'язані з випуском та обігом цінних паперів, та інші види діяльності, що забезпечують обіг цінних паперів. Підконтрольними суб'єктами державного контролю на ринку цінних паперів є професійні учасники ринку цінних паперів, емітенти. Державний контроль на фондовому ринку, як форма державного регулювання, включає в себе контроль якісних показників, контроль кількісних показників - фінансовий контроль та нагляд [6, с. 162].

До основних ознак контролю і нагляду, що здійснюються Комісією на ринку цінних паперів і є заходами адміністративного примусу, Д.Андрєєв віднести наступні: - здійснюється компетентним посадовими (уповноваженими) особами Комісії на підставі та в порядку, передбаченому нормами законодавства про цінні папери; - застосовується тільки по відношенню до суб'єкта, який організаційно не підпорядкований Комісії як органу державної влади, а саме: учасників ринку цінних паперів; - поєднується із безпосереднім втручанням в діяльність об'єкту контролю учасника ринку цінних паперів (окрім, розгляду звернень громадян); - забезпечується заходами державного примусу, зокрема, за невиконання вмотивованих вимог уповноваженої особи Комісії передбачена адміністративна відповідальність об'єктів контролю - юридичних осіб та їх посадових осіб [1, с. 15–21].

Загалом, контроль як інструмент адміністративно-правового регулювання фондових бірж в Україні є безперервним наглядовим процесом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за професійною діяльністю учасників фондових бірж, що гарантується адміністративним примусом та реалізується через здійснення офіційних перевірок біржових операцій, фінансової документації та інших видів діяльності, які забезпечують належний обіг цінних паперів.

Список використаних джерел:

1. Андрєєв Д. О. Щодо питання правової природи контрольно-наглядових проваджень Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Форум права. 2007. № 3. С. 15-21.
2. Галунько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
3. Городніченко Ю. В. Зарубіжний досвід нагляду та контролю за фондовим ринком та можливість використання його для України. Молодий вчений. 2014. № 8(1). С. 86-91.
4. Кравчук І. Порівняння понять:"контроль", "оцінювання", "моніторинг" та "адміністративний аудит". Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 2. С. 19-25.
5. Маричева Н. В. Підвищення дієвості державного контролю за діяльністю саморегулівних організацій фондового ринку України. Вісник Академії митної служби України. Серія : Державне управління. 2012. № 1. С. 54–59.
6. Полюхович В. І. Державний контроль на фондовому ринку як форма реалізації організаційно-господарської функції державного регулювання. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 158-162.
7. Тлумачний словник термінів, пов'язаних із моніторингом та оцінкою ефективності Проект ЄС "Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)". 2008. URL: www.pca.kiev.ua

УДК 342.9

ГАРАЩУК В.В.

ВІДМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ ВІД КРИМІНАЛЬНО-КАРНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті розглядається проблема відмежування адміністративного правопорушення (проступку) від злочинного діяння, аналізуються основні підходи щодо розуміння змісту та об'єму категорії суспільної небезпеки як головного критерію розмежування злочинів від інших протиправних діянь, надається оцінка іншим науковим пропозиціям стосовно відмежування однотипних складів злочинів та адміністративних правопорушень (проступків).

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, суспільна небезпечність, істотна шкода, адміністративне правопорушення, злочин, кваліфікація.*

В статье рассматривается проблема отграничения административного правонарушения (проступка) от преступного деяния, анализируются основные подходы к пониманию содержания и объема категории общественной опасности как главного критерия разграничения преступлений от других противоправных деяний, дается оценка другим научным предложениям относительно разграничения однотипных составов преступлений и административных правонарушений (проступков).

Ключевые слова: *административная ответственность, уголовная ответственность, общественная опасность, существенный вред, административное правонарушение, преступление, квалификация.*

© ГАРАЩУК В.В. – аспірант (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

The article deals with the problem of delimiting an administrative offense (misdemeanor) from a criminal act, analyzes the main approaches to understanding the content and scope of the category of public danger as the main criterion for delimiting crimes from other illegal acts, assesses other scientific proposals regarding the dispersion of the same types of crimes and administrative offenses (misdemeanors)

Key words: *administrative liability, criminal responsibility, public danger, significant harm, administrative offense, crime, qualification.*

Проблема розмежування злочинів і суміжних адміністративних правопорушень має важливе теоретичне і особливо практичне значення. Правильна кваліфікація правопорушень є необхідною умовою успішної боротьби з правопорушеннями та гарантією законного і обґрунтованого застосування заходів правового впливу. У той же час грань між злочинами і адміністративними проступками вкрай умовна і рухлива, і часом буває складно визначити, має місце адміністративне правопорушення або злочин. Незважаючи на те, що ця проблема постійно знаходиться «під прицілом» науковців, відмежування адміністративних правопорушень від кримінально-караних діянь поки що вдалося вирішити остаточно (проблема розв'язана лише стосовно окремих суміжних складів). Багато загальних питаньо все ще залишаються дискусійними та потребують подальшого обговоренні.

Дослідженню відповідної проблематики присвячено праці А.Б. Агапова, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломоєць, Н.Ф. Кузнецової, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.С. Літошенко, Д.М. Лук'янця, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, В.Я. Тація, В.М.І. Хавронюка, В.Б. Харченка та багатьох інших.

Метою дослідження є проведення аналізу сучасних наукових підходів щодо відмежування адміністративного проступку від кримінально-карного правопорушення, формування пропозицій по удосконаленню критеріїв такого розмежування.

Як вже зазначалося, проблема відмежування адміністративних правопорушень від кримінально-караних правопорушень злочинів має давне історичне коріння. Так, ще в XVIII ст. імператрицею Катериною II висловлювалась думка: «Не надобно смешивать великого нарушения законов с простым нарушением установленного благочиния; сих вещей в одном ряду ставить не должно» [1]. Пізніше, у доповідній записці імператору Олександру II від 23 березня 1861 року про судово-поліцейський статут, головноуправляючий 2-м відділенням Державної Думи Росії граф Д.М. Блудов доповідав про необхідність розмежування злочинів, підвідомчих кримінальним судам, від «поліцейських проступків», які підлягають у країнах західної Європи розгляду спеціальними поліцейськими суддями чи адміністративними органами [2, с. 130].

Сьогодні переважна більшість вчених-правників сходиться на думці, що основним критерієм розмежування адміністративних проступків від кримінально-караних діянь виступає ознака суспільної *небезпеки*. Причому, в залежності від підходів до розуміння змісту цієї категорії, у науковому просторі вчені умовно поділились на два табори. Перші наголошують, що тільки злочинному діянню властива ознака суспільної небезпеки, а всі інші правопорушення такою ознакою не володіють; інші, стверджують, що і злочин, і адміністративне правопорушення виступають суспільно-небезпечними діяннями, але розрізняються за ступенем (рівнем) цієї небезпеки [3].

Якщо звернутись до положень КК України, можна побачити, що законодавець суспільно-небезпечними називає лише злочинні діяння. Так, відповідно до ст. 11 КК України «злочином є передбачене цим Кодексом *суспільно небезпечне* винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину», а п. 2 вказаної статті додає: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність *не становить суспільної небезпеки*, тобто не заподіяла і не могла заподіяти *істотної шкоди* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [4]. За застосованою законодавцем конструкцією відсутність суспільної небезпеки лише виключає можливість кваліфікації протиправного діяння як злочину, не забороняючи притягнення правопорушника до адміністративного або іншого виду юридичної відповідальності. В той же час, норми КУпАП не оперують категорією «суспільна небезпека», заміщуючи її «суспільною шкідливістю». На таку думку нас наштовхує і положення п 2. ст. 19 КУпАП в якому зазначено: «Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і *суспільній шкідливості* посягання» [5].

Втім, на наш погляд, сама по собі проблема визнання адміністративних правопорушень суспільно-небезпечними чи суспільно-шкідливими носить здебільшого термінологічний харак-

тер і не є принциповим для вирішення проблеми відмежування злочинів від адміністративних правопорушень, адже за обома конструкціями вказується на наявність чи відсутність завдання *істотної шкоди* як обов'язкової ознаки злочину, що вказує на його підвищений рівень небезпечності у порівняні з іншими протиправними діяннями.

Слід відзначити, що на сьогоднішній день, ні наука, ні практика не виробила єдиного підходу за допомогою якого можна було б встановити характер і ступінь суспільної небезпеки злочину. Частково проблему допомагає розв'язати такий «орієнтир» як наявність або відсутність істотної шкоди. Фахівці з кримінального права зазначають, що «істотна шкода» підлягає конкретизації у кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи [6, с. 1117]. Деякі вчені справедливо зауважують, що істотна шкода, і будь-який інший вид суспільно-небезпечних наслідків, характеризує наслідки як кількісно, так і якісно [7, с. 29]. «Кількісна міра шкоди означає масштаби, розмір порушення охоронюваних законом прав або інтересів окремих громадян, державних чи громадських інтересів чи інтересів юридичних осіб Якісна міра шкоди позначає відбиває таких наслідків» [8, с. 170]. Проте слід зауважити, що кількісний та якісний показники не є вичерпними критеріями визначення істотної шкоди. Так, у п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 зазначається, що вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1ст. 249 КК), суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання [9].

Окремі науковці у пошуках єдиних критеріїв визначення суспільної небезпечності злочину, взагалі наголошують, що свідченням істотної шкоди є порушення прав та свобод гарантованих Конституцією [10, с. 128]. Вважаємо такий підхід не зовсім вдалим, адже він ігнорує нормативну визначеність злочинних діянь законом про кримінальну відповідальність, хоча і може виступати первинним орієнтиром при здійсненні кваліфікації. Слід погодитись із О.С. Міхліним, який зауважує, що злочинний наслідок – не лише фізичне, але й правове поняття. Ігнорування правової ознаки неминуче веде до ототожнення злочинного наслідку з будь-якими шкідливими змінами зовнішнього світу, що відбуваються внаслідок вчинення злочину [11, с. 16].

Зважаючи на оціночний, збірний характер суспільної небезпечності та істотної шкоди, стосовно кожного конкретного складу злочину їх наявність або відсутність визначається за сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак [12, с. 74].

Варто відзначити, що окремі науковці, стверджують, що далеко не всі ознаки складу злочину «формують» його суспільну небезпеку. Зокрема, як зауважує В.О. Навроцький: «не є ознаками, які визначають суспільну небезпеку посягання, такі, як причинний зв'язок, загальні ознаки суб'єкта». Крім того, автор також виділяє і ознаки складу злочину, які головним чином і визначають його суспільну небезпеку, серед яких: важливість об'єкта злочинного посягання, характер і розмір злочинних наслідків, спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя вчинення злочину, форма вини, мотив та мета дій особи, а також ознаки спеціального суб'єкта [13, с. 92]. Не заперечуючи проти такої позиції, все ж зазначимо, що представлені вченим ознаки складу злочину носять загальний, всеохоплюючий характер, лише частково деталізуючи категорію суспільної небезпечності. У практичній площині вирішальне значення для визнання (кваліфікації) протиправного діяння злочинним або адміністративним правопорушенням, як правило, має лише декілька ознак (або навіть одна ознака), що мають істотне значення для співвідношення однотипних складів адміністративних правопорушень та кримінально-карних діянь.

Так, порівнюючи хуліганські дії за які законом передбачено відповідальність за ст. 173 КУпАП та ст. 296 КК України, вбачається, що об'єктом протиправних зазіхань цих правопорушень є суспільні відносини в сфері громадського порядку. Проте при скоєнні кримінально караного хуліганства, як справедливо відмічає О.С. Літошенко, - «спостерігається більша дезорганізація суспільних відносин, ніж при дрібному хуліганстві, оскільки в першому випадку дії правопорушника мають брутальніший характер, виражають його явну неповагу до суспільства, іноді поєднуються з виключним цинізмом, з особливою зухвалістю тощо. Дрібне ж хуліганство виражається в нецензурній лайці, в непристойній поведінці, в образливому чіплянні до громадян у громадських місцях» [14, с. 98]. Тобто, найважливішими ознаками для відмежування «адміністративного хуліганства» від злочинного є спосіб, обстановка, а іноді і суспільно-небезпечні (або шкідливі) наслідки. Такий порядок речей можливо простежити і у інших «парах» складів злочинних діянь та адміністративних правопорушень.

Саме конкретні ознаки складу злочину, з нашого погляду, й виступають критеріями відмежування злочинних діянь від адміністративних правопорушень, наявність або відсутність яких

в діях особи формують рівень суспільної небезпечності діяння. Причому, способів вказати у законі на «відмежувальні» ознаки досить багато. Найчастіше це вказівка на суспільно небезпечні наслідки або настання їх у визначеному в розмірі та інші ознаки об'єктивної сторони, рідше – в особливостях суб'єкта і суб'єктивної сторони.

З нашої точки зору, ознака суспільної небезпечності яка конкретизується у елементах складу злочину та адміністративного правопорушення є непохитним критерієм розмежування злочинних діянь від адміністративних правопорушень. Основна ж проблема такого відмежування, як на нас, лежить у площині законодавчої техніки. Чіткий опис у диспозиціях статей КК України та КУпАП елементів складу злочину, які мають істотне значення для вирішення проблеми кваліфікації діяння як злочинне або адміністративно-каране, і є гарантією законного і обґрунтованого застосування заходів правового впливу.

На те, що проблема відмежування складів злочинів від складів адміністративних правопорушень має бути вирішена передусім в законодавчому порядку вже не раз зверталось у науковій літературі. Зокрема, М.І. Мельник вказував, що «… проблема криміналізації діяння, за допомогою якої здійснюється відмежування злочинного від незлочинного, полягає у правильному відображенні в законі сутності такого діяння. Якщо сутність діяння визначена законодавцем правильно, можна говорити про те, що діяння криміналізовано (чи, навпаки, некриміналізовано) обґрунтовано і відмежування злочинного від незлочинного здійснено правильно. Якщо така сутність визначена неправильно, то має місце помилкове відмежування на законодавчому рівні злочинного від незлочинного з усіма соціальними, правовими та іншими наслідками, які з цього випливають» [15, с. 84].

На жаль, вітчизняний законодавець будуючи юридичні моделі злочинів та адміністративних правопорушень не рідко припускається порушень юридичної техніки розмежування складів злочинів, самостійно створюючи перешкоди законного та обґрунтованого правозастосування [Детальніше Див. 16, 17].

Список використаних джерел:

1. Цит. из Куприц Н.Я. Государственно-правовые идеи «просвещенного» абсолютизма в «Наказе» Екатерины II // Вестник Моск. ун-та. Право. 1962. № 4. С. 72–73.

2. Агапов А.Б. Административная ответсвенность : учебник. – Издание 3-епереработ. и дополн. / А.Б. Агапов. – М.: Эскимо, 2007. – 230 с.

3. Борзенков Г.Н. Административная и уголовная ответственность: проблемы соотношения // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. гос. у-та им. М.В. Ломоносова 27-28 мая 2004 г. – М.: ЛексЭст, 2005. – С. 74.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст.131.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради. – 1984. – додаток до № 51. – ст.1122.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та доп. – К., 2012. – 1213 с.

7. Михайлов К. В. Обязанность загладить причиненный преступлением вред должна быть приоритетной при условном осуждении / К. В. Михайлов // Российская юстиция. – 2010. – № 1. – С. 29–31.

8. Харченко В.Б.. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України / В. Б. Харченко // Форум права. - 2015. - № 2. - С. 169–176.

9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення протии довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9–12.

10. Шиндель Ю. І. Суспільно небезпечні наслідки в структурі зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (Ст. 365-2 Кримінального кодексу України) / Ю. І. Шиндель // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. - 2013. - № 1077, вип. 15. - С. 126-130.

11. А. С. Михлин. Последствия преступлениюю. Юридическая литература • Москва – 1969. Михлин А. С. // Последствия преступления, М 69 литература», М., 1969. 104 с.

12. Жевлаков Э.Н. Уголовно-правововая охрана природной среды в Российской Федерации / Э.Н. Жевлаков. – М.: ЗАО «Бізнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 240 с.

13. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: дис… д-ра юрид. наук / В.О. Навроцький. – Харків, 2000. – 412 с.

14. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський національний економічний ун-т. - К., 2005. – с. 198.

15. Люблинский П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П.И. Люблинский; под ред. и с предисл. В.А Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – 248 с.

16. Пєнязькова О. О. Відмежування злочинів та адміністративних правопорушень, що посягають на охорону земель / О. О. Пєнязькова // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 4. - С. 317-321.

17. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л.П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

УДК 342.9

ГРУШКО Ж.В.

СПІВВІДНОШЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Стаття присвячена дослідженню інститутів співробітництва та об'єднання територіальних громад в Україні. Основною метою статті є з'ясування сутності співробітництва та об'єднання територіальних громад в Україні, їх характерних ознак та співвідношення.

Ключові слова: *територіальна громада, співробітництво територіальних громад, об'єднання територіальних громад, місцеве саврядування.*

Статья посвящена исследованию институтов сотрудничества и объединения территориальных общин в Украине. Основной целью статьи является выяснение сущности сотрудничества и объединения территориальных общин в Украине, их характерных признаков и соотношение.

Ключевые слова: *территориальная община, сотрудничество территориальных общин, объединения территориальных общин, местное саврядування.*

The article is devoted to the research of institutes of cooperation and association of territorial communities in Ukraine. The main purpose of the article is to find out the essence of cooperation and association of territorial communities in Ukraine, their characteristics and their relationship.

Key words: *territorial community, cooperation of territorial communities, association of territorial communities, local self-government.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна проходить складний шлях реформи місцевого самоврядування. Серед найбільш актуальних та перспективних напрямів муніципальної реформи та розвитку місцевого самоврядування є співробітництво територіальних громад та їх добровільне об'єднання.

Муніципальна реформа в України ламає усталені стереотипи колишньої управлінської ієрархії. Нові об'єднані територіальні громади (а їх 413), отримавши ширші повноваження і достатні фінанси, самостійно вирішують багато питань місцевого значення [10]. Що ж стосується

© ГРУШКО Ж.В. – аспірантка (Інститут законодавства Верховної Ради України)

кількості договорів про співробітництво територіальних громад, то їх за період з червня 2014 по грудень 2016 року укладено менше 80 [9]. Уважається, що в Україні недостатньо використовуються можливості співробітництва.

Визначальним кроком в ефективній реалізації як співробітництва, так і об'єднання стало прийняття двох спеціальних законів: Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. та Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. Ці нормативно-правові акти встановили межі правового регулювання, компетенцію первинних суб'єктів місцевого самоврядування, зміст відносин, що виникають між ними, визначили форми взаємодії, порядок звітності та здійснення контролю і моніторингу за їх діяльністю.

Проте українська практика зі співробітництва та об'єднання територіальних громад свідчить про недосконалість їх правового регулювання. Зокрема, така форма співробітництва як утворення спільного органу фактично дублює процес об'єднання. До того ж досить суперечливим є співвідношення досліджуваних напрямів децентралізації. Тому виникає ряд запитань: який з них є формою іншого, чи є вони цілим та частиною або ж самостійними інститутами?

Провідною ідеєю співробітництва територіальних громад, як відомо, було стимулювання процесу об'єднання. Прийняття двох профільних законів породили свого роду конкуренцію між цими муніципальними інститутами, що суттєво знижує ефективність децентралізації у нашій державі, а для вчених юристів – поле для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню співробітництва територіальних громад та їх добровільного об'єднання приділяли увагу такі вітчизняні науковці як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, М. І. Корнієнко, І. А. Куян, П. М. Любченко, А. М. Онупрієнко, Х. В. Приходько, С. Г. Серьогіна, та інші. Однак, дослідження співвідношення інститутів співробітництва територіальних громад та їх добровільного об'єднання у науковій літературі відсутні. Враховуючи однаковість цілей, перспективність та актуальність досліджуваних інститутів, виникає нагальна необхідність дослідження їх співвідношення задля підвищення ефективності кожного з них.

Метою статті є з'ясування сутності співробітництва та об'єднання територіальних громад в Україні, їх характерних ознак та співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Статтею 142 Конституції України закріплено підвалини співробітництва та об'єднання територіальних громад. Відповідно до її змісту територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби [2].

Звідси випливає основна ідея зазначеного конституційного положення – щоб вирішити проблеми на рівні територіальних громад, необхідно об'єднати зусилля громад і їхніх територій. Саме з цією метою було ухвалено два закони України – "Про співробітництво територіальних громад" (далі – Закон про співробітництво) і "Про добровільне об'єднання територіальних громад" (далі – Закон про добровільне об'єднання), адже механізм вирішення зазначеного конституційного припису на законодавчому рівні до цього часу було не врегульовано [10].

Закон про співробітництво розроблено з використанням найкращого європейського досвіду. Він визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю, підстави та особливості припинення співробітництва, оскільки чинне українське законодавство передбачало лише загальні рамки упровадження ткої співпраці, припускало об'єднання ресурсів органів місцевого самоврядування для вирішення спільних проблем, але не містило правових норм, які б дозволяли таке співробітництво.

Метою Закону про добровільне об'єднання територіальних громад є створення правових умов і можливостей для посилення гарантій місцевого самоврядування; сприяння створенню дієздатних територіальних громад; формування ефективних рад та їхніх виконавчих органів, головним завданням яких має стати поліпшення забезпечення потреб громадян, якісне надання їм необхідних соціальних послуг; забезпечення сталого розвитку відповідних територій, ефективного використання бюджетних коштів [3, с. 53].

Безсумнівно, що Закон про співробітництво територіальних громад від 17 червня 2014 р. став одним з перших законодавчих актів з реалізації поточного етапу муніципальної реформи, який давав можливість територіальним громадам рухатись до посилення власної спроможності через інструмент співпраці, без більш тісної інтеграції в одну громаду. Щоправда, цей

Закон ще не розкрив свого великого потенціалу: територіальні громади досить обережно ставляться до співробітництва. Як правило, договори про співробітництво між територіальними громадами України стосуються досить локальних проектів співробітництва, хоча є й деякі проекти про створення та утримання спільного полігону для твердих побутових відходів. Загалом, цей Закон буде найбільш активно застосовуватись в зоні впливу великих міст на навколишні громади.

Наступним етапом реформи стало прийняття Закону про добровільне об'єднання від 5 лютого 2015 р. і процес утворення об‘єднаних громад (далі – ОТГ) стартував досить активно. У 2015 році було утворено майже 200 ОТГ, проте на вибори допущено лише 159. В ОТГ проживає зараз 3,6 млн людей, а їх територія складає 16,7% від усієї суверенної території України. У 2016 р. об‘єднані громади реалізували 1383 проекти розвитку власної інфраструктури на суму понад 1 млрд гривень [10].

Такі статистичні дані створюють підґрунтя для з'ясування сутності досліджуваних інститутів. Так, згідно зі ст. 1 Закону про співробітництво, співробітництво територіальних громад (далі - співробітництво) – відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених цим Законом формах, з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень [8]. У ст. 1 Закону про добровільне об'єднання визначено, що ним регулюються відносини, які виникають у процесі добровільного об’єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об’єднаних територіальних громад [7]. Натомість, дефініція добровільного об'єднання територіальних громад профільним Законом не визначена. Тому пропонуємо під добровільним об’єднанням розуміти відносини між двома або більше суміжними територіальними громадами, що виникають внаслідок об'єднання всіх ресурсів шляхом створення самостійного суб’єкта місцевого самоврядування – об’єднаної територіальної громади, що представляє спільний інтерес жителів та має на меті ефективне вирішення питань місцевого значення.

Оскільки суб’єктами як співробітництва, так і об'єднання виступають територіальні громади, необхідно на них звернути особливу увагу. Суб’єктами добровільного об’єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст згідно з ч.1 ст. 3 Закону про добровільне об'єднання [7]. Суб’єктами співробітництва є територіальні громади сіл, селищ, міст (ч.1 ст. 3 Закону про співробітництво) [8]. З цих положень вбачається, що об'єднання відбувається за принципом територіальності, адже йде мова про суміжні територіальні громади. Основною умовою об'єднання має бути розташування ОТГ в межах однієї області. При співробітництві відсутній принцип територіальності. Фактично договори про співробітництво можуть укладатися між громадами незалежно від їхнього розташування. Головним принципом при співробітництві є предметний, тобто наявність спільного інтересу, який вони можуть реалізувати у п’яти законодавчо визначених формах.

Так, співробітництво здійснюється у формі:

1) делегування одному із суб’єктів співробітництва іншими суб’єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;

2) реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб’єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів;

3) спільного фінансування (утримання) суб’єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності - інфраструктурних об’єктів;

4) утворення суб’єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій - спільних інфраструктурних об’єктів;

5) утворення суб’єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень (ч. 1 ст 4 Закону про співробітництво) [8].

Останні чотири форми дублюють положення ст. 142 Конституції України. Всі вони також передбачають певною мірою об'єднання територіальних громад через реалізацію спільних проектів, утворення спільних комунальних підприємств, спільне утримання підприємств, установ та організацій, утворення спільного органу управління. При такому співробітництві відбувається об'єднання певних ресурсів громад. Тому пропонуємо розглядати співробітництво як одну із форм об'єднання територіальних громад. Ця форма є предметною, оскільки залежить від об’єктів, що в ній використовується. А закон про добровільне об'єднання заклав підвалини територіальної форми об'єднання.

Виходячи з наведеного, необхідно розширити перелік принципів, на яких здійснюються відносини зі співробітництва та об'єднання. Статтю 2 Закону про співробітництво варто доповнити, зазначивши принцип предметності. Натомість, Закон про добровільне об'єднання – принципом територіальності.

Також варто звернути увагу на принцип економічної ефективності як один із принципів добровільного об'єднання. На нашу думку, його зміст полягає у впливі на інвестиційну привабливість нового адміністративно-територіального утворення, сприянні створенню нових робочих місць, збільшенню надходжень до місцевих бюджетів та підвищенню рівня життя мешканців територіальних громад. Фактично, при укладення договорів про співробітництво має на меті покращення життя мешканців у певній сфері. За деяких форм співробітництва створюються нові робочі місця. Спільні комунальні підприємства, утворені внаслідок співробітництва, сплачують місцеві податки і збори. Тому важливо до принципів співробітництва внести принцип економічної ефективності.

Як вже зазначалося раніше, однією із ідей добровільного об'єднання є створення спроможних територіальних громад. Згідно з п.2 Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 08.04.2015 спроможна територіальна громада – територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Деякі можливості спроможних громад виникають і в тих громад, що беруть участь у співробітництві [4]. Тому варто уявити, які можливості можуть виникнути внаслідок співробітництва між вже спроможними територіальними громадами, тобто ОТГ. Проте, Закон про співробітництво не визначає серед переліку його суб'єктів ОТГ як самостійних суб'єктів місцевого самоврядування. Таке розширення суб'єктного складу співробітництва в рази підвищило б його ефективність. Адже є очевидним, що чим ефективніші територіальні громади, тим ефективніше співробітництво між ними. Не можемо і не згадати про те, що регіональна політика спрямована на об'єднання всіх територіальних громад. Переконані, що цей процес є тимчасовим, який так чи інакше згодом завершиться. Що ж стосується співробітництва, то воно не вичерпує свій потенціал з часом, а навпаки, постійно сприяє розвитку громад і їх співпраці та покращенню життя мешканців. Тому вкрай доцільно буде надати спроможним громадам між собою співпрацювати.

Варто зауважити на тому, що до форми предметного об'єднання територіальних громад ми не відносимо делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів. По-перше, за такої форми не відбувається об'єднання спільних ресурсів, але лише передача від одного суб'єкта до іншого. По-друге, досить суперечливим є делегування завдань на договірній основі (саме таким його визначає Закон) [5]. Оскільки делегування відбувається на підставі окремого нормативного акта, прийнятого делегуючим органом. Виправданою є думка А. М. Онупрієнко, що делеговані повноваження – це державні повноваження які передаються від органів виконавчої влади до органу місцевого самоврядування [6]. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачено можливість делегувати повноваження органів місцевого самоврядування один одному. Реалізація цієї форми співробітництва потребує окремого ретельного наукового дослідження.

Висновки. Дослідження інститутів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад дає підстави встановити такий їх зв'язок. Інститут співробітництва територіальних громад, пропонуємо розглядати як предметну форму об'єднання громад, за винятком співробітництва у формі делегування відповідних завдань. А добровільне об'єднання територіальних громад, визначене профільним Законом є, власне, територіальною формою об'єднання громад. А тому до переліку принципів добровільного об'єднання варто внести принцип територіальності. Що ж стосується принципів співробітництва, то до їх переліку необхідно внести принцип предметності. Доцільним є розширення кола суб'єктів інституту співробітництва територіальних громад, включивши до нього ОТГ. Адже чим ефективніші територіальні громади, тим ефективніше співробітництво між ними.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: http://www. minregion.gov. ua/napryamkidiyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho samovry aduvannya /spivrobitnytstvo/.

2. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http: // zakon2. rada.gov. ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

3. Любченко П. М. Співробітництво територіальних громад: теорія і практика / П. М. Любченко // Проблеми законності. - 2015. - Вип. 129. - С. 50-59. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_8.

4. Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 08.04.2015 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF.

5. Новак А. О. Правова природа делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в Україні// Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару, м. Харків, 14 жовтн. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 99–109.

6. Онупрієнко А. Делегування державних повноважень органам місцевого самоврядування: проблемні питання / А. Онупрієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – №6. – с. 7–11.

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18.

8. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18.

9. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua

10. Формування об'єднання територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf.

УДК 342 (477)

ДЕГТЯРЬОВА С.В.

ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті опрацьовуються шляхи вдосконалення оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств, для чого було проаналізовано низку нормативно-правових актів та наукових поглядів вчених. Наголошено, що означені у статті зміни до податкового законодавства орієнтовані на посилення регулятивної та стимулюючої функції податків, адже вони повинні не лише забезпечувати наповнення бюджету, але й сприяти розвитку підприємницької діяльності, зокрема агропромислової, яка становить одну із ключових складових української економіки.

Ключові слова: *вдосконалення, податки, збори, оподаткування, податкова система, сільськогосподарські підприємства.*

В статье прорабатываются пути совершенствования налогообложения деятельности сельскохозяйственных предприятий, для чего было проанализировано ряд нормативно-правовых актов и научных взглядов ученых. Отмечено, что указанные в статье изменения в налоговое законодательство ориентированы на усиление регулятивной и стимулирующей функции налогов, ведь они должны не только обеспечивать наполнение бюджета, но и способствовать развитию предпринимательской деятельности, в частности агропромышленной, которая составляет одну из ключевых составляющих украинской экономики.

Ключевые слова: *совершенствование, налоги, сборы, налогообложения, налоговая система, сельскохозяйственные предприятия.*

The article describes ways to improve the taxation of agricultural enterprises, for which a number of regulatory acts and scientific views of scientists were analyzed. It is emphasized that the changes in the tax legislation specified in the article are aimed at strengthening the regulatory and incentive function of taxes, as they should not only ensure filling the budget, but also facilitate the development of entrepreneurial activity, in particular agro-industrial, which is one of the key components of the Ukrainian economy.

Key words: *improvements, taxes, fees, taxation, tax system, agricultural enterprises.*

Постановка проблеми. У розпорядженні держави існує досить багато важелів і засобів впливу на національну економіку в цілому, та її окремі сфери і сектори. Одним із ключових засобів серед таких є система оподаткування. О.М. Бандурка та ін. правники наголошують, що неодмінною умовою формування України як незалежної та демократичної держави є створення добре відлагодженого механізму регулювання фінансово-економічних відносин. Для виконання завдань і функцій суверенної держави Україні потрібні значні суми фінансових ресурсів, основним джерелом яких в умовах ринкової економіки є податки. Система оподаткування є одним із найважливіших важелів державного регулювання ринкової економіки, а самі податки безпосередньо торкаються матеріальних інтересів всіх без виключення категорій як юридичних, так і фізичних осіб [1, с.5].

Податки та збори з одного боку є ключовим джерелом з якого наповнюється бюджету. Існування ефективної податкової системи є передумовою державної забезпеченості коштами, які в подальшому спрямовуються на оплату праці державним службовцям, виконання соціальних програм, гарантування соціальних виплат, тобто забезпечення необхідних умов для покращення життя населення [2]. З іншого – податки є надзвичайно важливим засобом регулювання, контро-

© ДЕГТЯРЬОВА С.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Харківський національний університет внутрішніх справ)

лю та стимулювання господарської діяльності, зокрема агропромислового характеру. Регулююча функція, зазначає М.П. Кучерявенко, стосується як регулювання виробництва, так і регулювання споживання (наприклад непрямі податки). Науковець підкреслює, що дуже часто під регулюючою функцією розуміють лише надання пільг окремим виробникам чи галузям. Однак податкове регулювання — складніший механізм, що враховує не тільки податковий тиск, а й перспективи того чи іншого виду діяльності, рівні прибутковості і т. ін. Контрольна функція реалізується в ході оподаткування при регламентації державою фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій, одержанні доходів громадянами, використанні ними майна. З допомогою цієї функції оцінюють раціональність, збалансованість податкової системи, кожного важеля окремо, перевіряють, наскільки податки відповідають реалізації мети у сформованих умовах. Стимулююча (дестимулююча) функція створює орієнтири для розвитку або згортання виробничої діяльності. Як і регулююча, вона може бути пов'язана із застосуванням механізму пільг, зміною об'єкта оподаткування, зменшенням оподатковуваної бази. Іноді цю функцію розглядають як підвид регулюючої [3, с.40-41]. Враховуючи таке надзвичайне значення податкової системи цілком очевидним є те, що кожна держава, і Україна у цьому не є виключенням, намагається забезпечити високий рівень ефективності, дієвості та стабільності даної системи. В нашій країні проблематика оподаткування була та залишається сьогодні, незважаючи на численні зміни і перетворення, особливо актуальною. Удосконалення потребують як загальні так і окремі, специфічні аспекти організації та функціонування національного податкового механізму.

Стан дослідження. Слід відзначити що на сьогоднішній день досить багато проблемних аспектів діяльності сільськогосподарських підприємств потрапляло у поле зору різних науковців. Зокрема цій проблематиці приділяли увагу: А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Т.С. Кичилюк, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.Ю. Кравчук, О. В. Кузьменко, В.І. Курило, В.В. Ладиченко, І.Ю. Ломакіна, Р.С. Мельник, О.Ю. Минюк, В.В. Мушенок, Н.Р. Нижник, та багато інших. Разом із тим, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, недостатньо дослідженою, на нашу думку, видається проблема вдосконалення оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств.

Саме тому метою статті є: визначити шляхи удосконалення оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розробка державного регулювання аграрного сектора економіки через систему оподаткування, наголошують Я.В. Колеснік, А. В. Ніколаєнко, у всі часи була актуальною, оскільки сільське господарство є достатньо складною сферою виробництва, управляти якою за допомогою прямих методів непросто, виникає необхідність застосовувати податкові механізми. Державне регулювання вищезазначеної галузі через оподаткування дозволяє сільськогосподарським підприємствам отримати за допомогою податкових пільг, податкових преференцій можливість здійснювати свою діяльність у більш сприятливих умовах [4, с.37-38]. На думку А.В. Бурковської, В.К. Шкапоєд сьогодні для України особливо актуально постає проблема розробки механізму, який би визначав нові дієві та ефективні принципи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Розробка державного регулювання аграрного сектора економіки через систему оподаткування у всі часи була актуальною. Оскільки агарний сектор є достатньо складною сферою виробництва, управляти якою за допомогою прямих методів непросто, виникає необхідність застосовувати податкові механізми. Державне регулювання вищезазначеної галузі через оподаткування дозволяє сільськогосподарським підприємствам отримати за допомогою податкових пільг, податкових преференцій можливість здійснювати свою діяльність у більш сприятливих умовах [5]. З позиції, яку висловлює Т.П. Добрунік, сучасні реалії розвитку аграрного сектору економіки в умовах поглиблення міжнародної економічної інтеграції свідчать про пріоритетність вирішення проблем, пов'язаних з ефективним розвитком підприємницьких структур агробізнесу. Функціонування сільськогосподарських товаровиробників повинно передбачати різнопланову державну підтримку у фіскальній сфері, у тому числі, надання певних пільг при оподаткуванні. Ефективне ведення агробізнесу можливе лише за умови стабільності та прогнозованості податкового законодавства, що забезпечує оптимальне податкове навантаження підприємств. Важливим при цьому для прийняття відповідних управлінських рішень є формування достовірної облікової інформації щодо основних показників виробничо-господарської діяльності суб'єктів агробізнесу. Відтак актуалізується проблема формування ефективної системи обліку та оподаткування діяльності підприємницьких структур в агарному секторі економіки [6].

Враховуючи вище викладене, спробуємо виокремити деякі, на нашу думку важливі, проблемні питання оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств, та визначити кро-

ки щодо їх вирішення. В першу чергу, слід звернути увагу на посилення податкового навантаження на аграрні підприємства. Так у 2017 році був скасований спеціальний режим оподаткування для сільськогосподарських підприємств. Слід відмітити, що ряд дослідників позитивно оцінює даний крок і вважає, що поступове скасування пільг в оподаткуванні для великих потужних виробників сільськогосподарської продукції дозволить зміцнити свої конкурентні переваги, в тому числі і за рахунок поглинання дрібних фермерських господарств, які будуть не в змозі витримати податковий тягар та будуть вимушені передати свої землі в оренду [4, с.41-42]. Віднесення сільськогосподарських виробників до 4-ої групи платників єдиного податку згідно Податкового кодексу й підвищення ставок оподаткування, пише Ю.С. Палькевич, є позитивним кроком щодо відновлення фіскальної функції цього податку, поповнення місцевих бюджетів. Вдосконалення й конкретизації потребує адміністрування цього податку, надання роз'яснень щодо ведення податкового обліку. Високі показники рентабельності аграрного виробництва за останні роки спровокували появу тези про необхідність створення для нього рівних умов порівняно з іншими галузями [7]. Разом із тим, справедливо зауважує дослідниця, за оцінками багатьох експертів, ці показники є завищеними через неврахування у методиці розрахунків специфічних особливостей аграрного виробництва, потужної інфляційної складової, значної кількості виробництва, що не входить до розрахунків показників офіційної статистики. З іншого боку, за відсутності дотацій на розвиток виробництва, недоступності пільгового кредитування для більшості гравців вітчизняного аграрного ринку, недосконалості страхового захисту, податкові пільги є найпотужнішим джерелом державної фінансової підтримки. Тому різке скорочення спец режиму щодо ПДВ або навіть його повна ліквідація є передчасними кроком, що становить під загрозу конкурентоспроможність товаровиробників, які працюють офіційно [7]. На наше переконання, скасування спеціального режиму оподаткування для сільгосппідприємств було занадто поспішним рішенням, оскільки сьогодні ціла низка із них потребує державної підтримки. Зокрема це стосується галузі тваринництва, яка, на відміну від рослинництва, переживає не найкращі часи і перебуває у кризовій ситуації, принаймні останні 5 років, про що яскраво свідчать статистичні дані [8]. У зв`язку із цим вбачається, що було б доцільним відновити на певний час спеціальний режим оподаткування для окремих галузей сільськогосподарської діяльності, зокрема це стосується тваринництва. Також корисною є пропозиція, яку висловили Г.М. Давидов,Н.С. Шалімова, А.М. Лисенко, О.А. Магопець, на думку яких за умови відміни спецрежиму ПДВ бюджетні субсидії на рівні не менш як 20 % від вартості продукції (базова ставка ПДВ) пропонуємо надавати для збиткових галузей сільськогосподарського виробництва. За видами продукції, виробництво яких було в умовах окремих організаційно-правових форм господарювання рентабельним, а в інших збитковим, внаслідок чого у середньому по сільськогосподарських підприємствах області сформувався невисокий рівень рентабельності, пропонуємо встановлювати рівень державної підтримки у ранжованому порядку із застосуванням відповідних понижених ставок ПДВ чи відсотків його повернення товаровиробникам при базовій ставці податку [9, с.147-148].

Наступним кроком у напрямку вдосконалення оподаткування агропромислових підприємств має стати перегляд об`єкта оподаткування у сфері агропромислової діяльності. Так, згідно ПК України до 4 групи платників податків належать сільськогосподарські товаровиробники, а саме: а) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків; б) фізичні особи - підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог: здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж; провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; не використовують працю найманих осіб; членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні частини другої статті 3 Сімейного кодексу України; площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох гектарів, але не більше 20 гектарів [10]. В якості об`єкту оподаткування для таких суб`єктів виступають: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; земельні частки (паї), які перебувають у власності. Базою оподаткування при цьому є: нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку; площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено. Рішення рад щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок офі-

ційно оприлюднюється відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування нормативної грошової оцінки земель або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом [10]. Розмір ставок для даної категорії платників податків з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування): для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) - 0,95; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, - 0,57; для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) - 0,57; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, - 0,19; для земель водного фонду - 2,43 [10]. Для інших сільськогосподарських підприємств, які не належать до 4 групи оподаткування, ставка земельного податку становить не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування - не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки, а для лісових земель - не більше 0,1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки [10]. Як видно із приведеного, ставка земельного податку вища, аніж ставка податку для 4 групи платників податків, при цьому немає ніякої диференціації, що, на наше переконання, позбавляє земельний податок стимулюючої функції. Вважає, що було б доцільним передбачити у законодавстві, що платником земельного податку є тільки ті підприємства, що не належать до 4 групи та займаються рослинництвом. Інші сільськогосподарські підприємства мать сплачувати тільки податок із доходів від реалізації сільськогосподарської продукції. Такий підхід не є новим і утому чи іншому вигляді використовується у провідних зарубіжних, зокрема європейських країнах.

Далі, слід звернути увагу на відсутність стабільності податкового законодавства, що позбавляє його прогнозованості. О. Навальнєв справедливо зазначає, що реформуючи податкове законодавство, насамперед, потрібно забезпечити його. Це дозволить сільськогосподарським товаровиробникам не лише звикнути до нових правил, навчитися правильно вести звітність щодо податків загальної системи або перебудувати бізнес під вимоги спрощеної системи оподаткування, але й надасть інформацію для аналізу, висновків і пропозицій у разі необхідності подальших пошуків оптимізації оподаткування агробізнесу [11].

Висновок. Таким чином, означені у статті зміни до податкового законодавства орієнтовані на посилення регулятивної та стимулюючої функції податків, адже вони повинні не лише забезпечувати наповнення бюджету, але й сприяти розвитку підприємницької діяльності, зокрема агропромислової, яка становить одну із ключових складових української економіки.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.

2. Гелюта Д. Податки та їх роль у формуванні бюджету / Науковий блог, Національний університет «Острозька академія» // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://naub.oa.edu.ua/2012/podatky-ta-jih-rol-u-formuvanni-byudzhetu/

3. Податкове право: Навч. посіб. / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік та ін.; За ред. проф. М. П. Кучерявенка. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.

4. Колеснік Я. В., Ніколаєнко А. В. Оподаткування аграрних підприємств: минулий досвід та реалії сьогодення / Агросвіт № 20, 2017, - с. 37-42.

5. Сучасні особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств України / А. В. Бурковська, В. К. Шкапоєд // Modern economics. - 2017. № 6. С. 24-30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_6_5

6. Актуальні проблеми обліку та оподаткування в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції / Т. П. Добрунік // Бізнес-навігатор. - 2017. - Вип. 1(2). С.166-172. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2017_1%282%29__37

7. Оподаткування сільськогосподарських підприємств як елемент системи їх державного фінансового регулювання / Ю.С. Палькевич // Економіка: теорія та практика. 2016. № 1. С. 37-41.

8. Тваринництво України / Статистичний збірник, Державна служба статистики України, К., 2017, с.165

9. Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників: регіональні пріоритети та євроінтеграційні процеси : монографія / Г.М. Давидов, Н.С. Шалімова, А.М. Лисенко, О.А. Магопець ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г.М. Давидова та д-ра екон. наук, проф. Н.С. Шалімової. Кропивницький : ФО-П Александрова М. В., 2017. 208 с.

10. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

11. Оподаткування агробізнесу: останні новели / О. Навальнєв / Юридична газета online // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/opodatkuvannya-agrobiznesu-ostanni-noveli.html

УДК 342.922: 351.87

ДИБЕЦЬ Н.Ю.

НАУКОВА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА»

У статті суб'єкта адміністративного судочинства розкрито як учасника судово-процесуальних відносин в межах проведення адміністративного провадження, що наділяється адміністративно-процесуальною правосуб'єктністю та у певних процесуальних форм реалізує адміністративно-процесуальний статус як суб'єкт адміністративно-процесуального права.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративно-процесуальне право, правосуддя, реформа, статус, суб'єкт, юрисдикція.*

В статье субъект административного судопроизводства раскрыт как участник судебно-процессуальных отношений в рамках проведения административного производства, наделяемого административно-процессуальной правосубъектностью и в определенных процессуальных форм реализует административно-процессуальный статус как субъект административно-процессуального права.

Ключевые слова: *административное судопроизводство, административно-процессуальное право, правосудие, реформа, статус, субъект, юрисдикция.*

The article of the subject of administrative proceedings discloses as a participant in judicial procedural relations within the administrative proceedings, which is endowed with administrative procedural legal personality and in certain procedural forms implements the administrative procedural status as a subject of administrative procedural law.

Key words: *administrative justice, administrative procedure law, justice, reform, status, subject, jurisdiction.*

Актуальність теми. Теорія та практика адміністративного судочинства надають особливого значення важливому елементу структури адміністративно-процесуальних відносин – суб'єктам, які згідно із Законом мають статус учасників судового процесу. Відношення суб'єктів до розгляду судових справ в порядку адміністративного судочинства обумовлено досягненням правового результату, мети, яка передбачена правовою нормою. Отже правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства залежить безпосередньо від його законодавчого визначення, але його реалізація пов'язана із активною чи пасивною формами виконання функцій сторін, та інших процесуальних учасників судового розгляду справ [1, с. 3].

© ДИБЕЦЬ Н.Ю. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-процесуальний статус суб'єктів адміністративного судочинства України системно аналізували у своїх наукових доробках такі вчені як О. Андруневчин, О. Анпілогов, О. Бачун, М. Гімон, І. Діткевич, О. Зубрицька, Н. Ільчишин, М. Копетюк, А. Крусян, О. Михайлов, К. Пуданс-Шушлебіна, Т. Романюк, Р. Савчук, О. Сонюк, М. Тищенко, Л. Токмілова, І. ТопорЮ. Цвіркун та ін.

При цьому, новітня реформа адміністративного судочинства вимагає нового перегляду питань адміністративно-процесуального статусу суб'єктів.

Мета статті полягає в тому, щоб аналізуючи адміністративно-процесуальні норми та науково-теоретичні позиції вчених визначити наукову сутність поняття «суб'єкт адміністративного судочинства».

Виклад основних положень. Поняття «суб'єкт» розкривається у декількох значеннях як істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті; особа або організація як носій певних прав і обов'язків; людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження [2].

Поняття суб'єкта в лінгвістичній теорії є одним з найбільш дискусійних, оскільки мовні реалії, узагальнені цим терміном, відзначаються складністю і багатоаспектністю. Це спричинено, з одного боку, тим фактом, що мовні явища, узагальнені цією категорією, досить складні, а з іншого, – походженням та метанауковістю терміна «суб'єкт», який використовують із різним категорійним значенням у низці дисциплін гуманітарного знання. Так, наприклад, розрізняють граматичний (формальний) суб'єкт (відповідно – підмет) у стосунку до синтаксичної структури речення (плану вираження); семантичний суб'єкт (агенс) з огляду на змістові особливості речення (план змісту); комунікативний суб'єкт (тема висловлення, дане, топік); прагматичний суб'єкт (суб'єкт-мовець), психологічний суб'єкт (вихідне уявлення); логічний суб'єкт (частина речення, що відповідає суб'єкту судження). Отже, терміном «суб'єкт» позначають явища граматичні, формальні, змістові та функціональні [7, с. 115–122].

Суб'єктність є проявом особистості у різноманітних видах і формах власне людської активності, тобто суб'єкт є модусом існування особистості, опосередкованим потенціалом особистісної регуляції. Виникнення суб'єктності як психологічного феномену пов'язується з переходом людини від пристосувального до перетворювального способу життя, у зв'язку з чим суб'єкт постає продуктом культурно-історичного розвитку людини, котрий із групового суб'єкта виділився в індивідуальний під впливом атомізації суспільства й емансипації індивіда від групи, тобто став повноправним автономним суб'єктом активності [5; 3, с. 89–95].

Щодо поняття «суб'єкти громадянського суспільства», то ці суб'єкти не взаємодіють і не зазнають впливу з боку держави й інших політичних інституцій, а також, своєю чергою, не впливають на процеси у політичній сфері, а іноді не скеровують їх, не визначають дії держави тощо. Громадянське суспільство саме впливає і, відповідно, відчуває вплив держави та її інституцій [8, с. 240–245]. Головним суб'єктом громадянського суспільства є автономна особа: суб'єкт, що усвідомлює себе вільним членом суспільства згідно з розумінням свободи, прийнятими в цьому суспільстві; суб'єкт, вільний економічно, наділений економічними правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»), і має право вибору форм та видів трудової діяльності, зокрема підприємницької; суб'єкт, вільний ідеологічно і політично, тобто має можливість бути членом політичної партії чи об'єднання, опозиційного щодо існуючої державної влади; має право брати чи не брати участь у виборі органів державної влади і місцевого самоврядування; суб'єкт, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством; суб'єкт, захищений законом від прямого втручання і свавільних обмежень з боку держави [10, с. 150–158].

Поняття «суб'єкт» В. В. Селіванов визначає досить високим узагальненням, що включає у себе різні рівні прояву активного, ініціативного, інтегративного, системного начала. Важливою характеристикою суб'єкта виступає його багаторівнева природа і множинність конкретних проявів. Повноцінний аналіз суб'єкта передбачає виділення таких взаємопов'язаних аспектів: 1) розгляд людини як суб'єкта різноманітних діяльностей; 2) розкриття суб'єкта як основи різноманітних форм здійснення ним психічної активності (процесів, властивостей, станів); 3) аналіз суб'єкта у якості учасника, ініціатора й організатора системи міжособистісних взаємодій з іншими людьми; 4) вивчення суб'єкта як джерела, важливої складової і перетворювача суспільних і соціальних відношень («соціальної ситуації розвитку») та ін. [9; 3, с. 89–95].

У загальнотеоретичному значенні суб'єкт адміністративного судочинства постає як юридична абстракція, що визначає правове положення особи у відносинах з приводу захисту її прав,

свобод та інтересів засобами адміністративного судочинства. У конкретно юридичному значенні суб'єкт адміністративного судочинства постає індивідуалізованою особою – носієм прав та обов'язків у адміністративних процесуальних відносинах з приводу відправлення правосуддя адміністративними судами [1, с. 10; 4, с. 127–131].

Адміністративне судочинство, як вказує Н. Ільчишин, характеризується широким колом різноманітних суб'єктів – учасників адміністративно-процесуальних відносин. Систему суб'єктів адміністративного судочинства можна об'єднати у три групи: суб'єкти здійснення адміністративного процесу (судочинства) – (лідируючі, провідні); суб'єкти, що мають особистий інтерес; суб'єкти, що сприяють досягненню мети адміністративного процесу. Сторонами у справі, як правило, виступають заявники (особи, що подали заяву) та відповідачі (особи, щодо яких пред'явлені претензії та щодо яких здійснюється розгляд справи) [4, с. 127–131].

Суб'єктом адміністративного судочинства О. В. Бачун визначає особу, що є носієм прав та обов'язків в адміністративних процесуальних відносинах з приводу відправлення правосуддя адміністративними судами і здатна їх у цих відносинах реалізувати". Особливості правового статусу суб'єктів приватного і публічного права в адміністративному судочинстві проявляються у диференціації складу елементів статусу [1, с. 11].

О. В. Бачун також визначив особливості правового статусу суб'єктів приватного та публічного права у адміністративному судочинстві, які проявляються у диференціації складу елементів статусу. Щодо особи (фізичної чи юридичної), яка відноситься до суб'єктів приватного права, склад елементів статусу, крім адміністративної процесуальної правосуб'єктності, має включати законні інтереси (або охоронювані законом інтереси, що доведено правовою позицією Конституційного Суду України). Стосовно суб'єктів публічного права, які беруть участь адміністративному судочинстві, їх правовий статус визначається обсягом і характером адміністративної процесуальної правосуб'єктності. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства складається з процесуальних прав та обов'язків. Юридичну (кримінальну) відповідальність недоцільно розглядати як окремий елемент процесуального статусу інших учасників судового адміністративного процесу, оскільки вона обумовлена діями процесуального характеру щодо конкретних суб'єктів за порушення відповідних правил у процесі відправлення правосуддя адміністративним судом [1, с. 6].

Глава 4 Кодексу адміністративного судочинства України має назву «Учасники судового процесу», у якій вказано, що учасниками справи є сторони, треті особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [6].

Беззаперечно, коло суб'єктів адміністративного судочинства не обмежується учасниками судового процесу. На наш погляд, до суб'єктів адміністративного судочинства належать: 1) суб'єкт владних повноважень, як відповідач або сторона адміністративної справи; 2) особа, чиї права, свободи та законні інтереси потребують захисту в порядку адміністративного судочинства (позивач); 3) суддя адміністративного суду (колегія суддів); 4) заінтересовані особи адміністративної справи (треті особи); 5) представники; 6) інші учасники судового процесу, які умовно можна поділити на суб'єктів організації судового процесу (помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник) та додаткових суб'єктів судового процесу (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач).

Загалом, суб'єкт адміністративного судочинства – це учасник судово-процесуальних відносин в межах проведення адміністративного провадження, що наділяється адміністративно-процесуальною правосуб'єктністю та у певних процесуальних форм реалізує адміністративно-процесуальний статус як суб'єкт адміністративно-процесуального права.

Список використаних джерел:

1. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства: автореф. дис. … канд. юрид. наук. : спец. 12.00.07. К.: Ін-т. зак-ва ВРУ, 2010. 22 с.

2. Білодід І. К. Словник української мови в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Он-лайн версія. 2017. URL: http://sum.in.ua

3. Євдокимова Н. О. Теоретико-методологічні підходи до категоріального визначення поняття суб'єкта. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2.12. С. 89-95.

4. Ільчишин Н. В. Система суб'єктів адміністративного судочинства в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. юридична. 2017. № 884. С. 127–131.

5. Карпинский К. В. Человек как субъект жизни. Гродно: ГрГУ, 2002. 279 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
7. Кульбабська О. Поняття "суб'єкт" у науковій лінгвістичній парадигмі. Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2010. Вип. 496-497. С. 115-122.
8. Машков А. Д. Теорія держави і права: підручник. Київ: ВД «Дакор», 2016. 492 с.
9. Селиванов В. В. Свойства субъекта и его жизненный цикл. Психология индивидуального и группового субъекта. 2002. С. 310-328.
10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 4-те, допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.

УДК 342.9: 343.226

ДРУЗЕНКО А.В.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК МЕТОД ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

У статті визначено адміністративний примус як метод діяльності Національної поліції щодо протидії гендерно-обумовленому насильству як владний, законодавчо-встановлений метод превентивного, примусового та юрисдикційного впливу органів поліції на суб'єкта вчинення гендерно-обумовленого насильства у формі поліцейських (превентивних або примусових) заходів або юрисдикційної діяльності, що застосовується з метою попередження наслідків гендерно-обумовленого насильства, припинення гендерно-обумовленого насильства та притягнення винного суб'єкта до юридичної відповідальності.

Ключові слова: *адміністративна діяльність, адміністративно-юрисдикційна діяльність, гендерна рівність, гендерно-обумовлене насильство, насильство за ознакою статі, поліція, превентивні заходи.*

В статье определено административное принуждение как метод деятельности Национальной полиции по противодействию гендерно-обусловленном насилию как властный, законодательно установленный метод превентивного, принудительного и юрисдикционного влияния органов полиции на субъекта совершения гендерно-обусловленного насилия в форме полицейских (превентивных или принудительных) мероприятий или юрисдикционной деятельности, применяется в целях предупреждения последствий гендерно-обусловленного насилия, прекращение гендерно-обусловленного насилия и привлечения виновного субъекта к юридической ответственности.

Ключевые слова: *административная деятельность, административно-юрисдикционная деятельность, гендерное равенство, гендерно-обусловленное насилие, насилие по признаку пола, полиция, превентивные меры.*

The article defines administrative coercion as a method of activity of the National Police to counteract gender-based violence as an authoritative, legally established method of preventive, coercive and jurisdictional influence of police bodies on the subject of gender-based violence in the form of police (preventive or coercive) measures or jurisdictional activities used to prevent the consequences of

© ДРУЗЕНКО А.В. – здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

gender-based violence, to stop gender-based violence and to bring the perpetrator to justice.

Key words: *administrative activities, administrative-jurisdictional activities, gender equality, gender-based violence, gender-based violence, police, preventive measures.*

Актуальність теми. Національна поліція України виконує широке коло завдань та функцій щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, попередження і припинення правопорушень, тому від удосконалення її правоохоронної діяльності значною мірою залежить зміцнення законності і правопорядку в країні. У правоохоронній діяльності Національної поліції України використовуються різноманітні організаційні, технічні, виховні та інші засоби, особливе місце серед яких займають правові, зокрема, адміністративно-правові засоби боротьби з правопорушеннями. Найважливішими серед останніх є поліцейські заходи, використання яких забезпечує виконання покладених на поліцію повноважень щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [3, с. 77–84].

Одним із видів поліцейських заходів є примусові, які фактично є різновидом адміністративного примусу в діяльності Національної поліції. Питання належного використання адміністративного примусу в діяльності поліцейських, в тому числі в межах протидії гендерно-обумовленому насильству, відіграє важливу роль як для гарантування ефективності діяльності поліції, так і для загального захисту прав, свобод та законних інтересів осіб правоохоронними органами.

Огляд останніх досліджень. Засади запобігання та протидії гендерно-обумовленому насильству як специфічний предмет адміністративного права вивчали у своїх наукових роботах такі вчені як: О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, А. Боровик, М. Бурменський, Н. Грідіна, О. Дашковська, О. Джафарова, О. Дрозд, М. Качинська, А. Комзюк, О. Комісаров, О. Лавріненко, К. Левченко, А. Олійник, В. Романова, О. Руднєва, А. Собакарь, М. Щелкунова, Р. Шаповал, С. Шатрава, К. Шкарупа та інші. Однак, суспільна значимість гендерної нерівності та насильницькі дії на цій підставі підкреслюють важливу значимість досліджень механізмів протидії гендерно-обумовленому насильству.

Мета статті полягає в проведенні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації для розкриття адміністративного примусу як методу діяльності національної поліції щодо протидії гендерно-обумовленому насильству.

Виклад основних положень. Однією із найважливіших функцій державного примусу є правоохоронна. Вона полягає в локалізації, нейтралізації, недопущенні правопорушень, її традиційно розглядають з позиції захисту сформованих державою правовідносин і забезпечення неухильного й точного виконання юридичних норм конкретних галузей права [2]. Державний примус – це психологічний або фізичний вплив державних органів (посадових осіб) на певних осіб з метою спонукати, примусити до виконання норм права. Він виступає у двох формах: судовій й адміністративній. При цьому використовується й засіб суспільного примусу, що не є державним. Адміністративний примус – один з видів державного примусу. Йому, як і державному примусу в цілому, властиві характерні риси, сутність яких зводиться до використання державними органами, а в окремих випадках і суспільними об'єднаннями, способів примусового характеру з метою забезпечення належної поведінки людей. Адміністративний примус є окремим інститутом адміністративного права, і за своєю суттю є втручанням у сферу правових інтересів правопорушника та інших суб'єктів права. Побудова суспільства в умовах демократії та належного правопорядку залежить від чітко визначеної правової політики держави у сфері регулювання відносин, у тому числі і при визначенні відповідальності за вчинені протиправні дії або бездіяльність [8, с. 76–81].

Т. Коломоєць сформувала, що адміністративний примус – це визначені нормами адміністративного права заходи фізичного або психологічного впливу публічної адміністрації на фізичних та юридичних осіб – у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів – у випадках вчинення цими особами протиправних діянь або в умовах надзвичайних обставин, з метою попередження та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [4, с. 16].

З позиції С. Г. Стеценка, адміністративний примус є видом державного примусу, що застосовується відповідними державними органами (посадовими особами) до фізичних та юридичних осіб з метою запобігання, припинення правопорушень та притягнення винних до відповідально-

сті [10, с. 176]. В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко термін «адміністративний примус» визначили як владне, здійснюване в односторонньому порядку та передбачених правовими нормами випадках застосування від імені держави до суб'єктів правовідносин, по-перше, заходів попередження, по-друге, заходів припинення правопорушень, по-третє, заходів відповідальності за порушення норм нормативно-правових актів [5, с. 190].

Вчений А. Манохін вважає, що призначення та мета адміністративного примусу полягають у тому, щоб забезпечити в сукупності з методами переконання виконання громадянами і організаціями покладених на них законодавством обов'язків у тих сферах відносин, які складаються за межами виробничої, трудової діяльності [7, с. 184]. Науковець вказує, що необхідно визначити саму термінологію, тому що у поняття «адміністративний примус» вкладається, на превеликий жаль, різний зміст (на практиці, а також у законодавстві). Адміністративний примус ототожнюється часом з державним примусом взагалі, у будь-якому його вигляді, адміністративний примус розуміється часто і як антипод судового примусу, як примус, що застосовується іншими, окрім судів, державними органами. У цьому випадку адміністративний примус включає і дисциплінарний примус. Зрештою, адміністративний примус розуміють як один із елементів адміністративної відповідальності, як саме застосування адміністративної санкції. Поняття адміністративної відповідальності має і ряд інших елементів – достатні підстави, вина і т. ін. [7, с. 184; 8, с. 76–81].

Отже, можна сформувати, що адміністративний примус (в діяльності органів поліції) є владним, законодавчо-встановленим методом примусового впливу органів поліції на суб'єкта правопорушення для попередження наслідків правопорушення, припинення правопорушення та притягнення винного суб'єкта до відповідальності з метою відновлення, захисту та виконання норм права в суспільстві.

У науковій юридичній літературі доволі детально досліджені характерні ознаки та особливості адміністративного примусу. До них відноситься те, що його заходи використовуються широким колом органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадовими особами, які не пов'язані службовою підпорядкованістю з об'єктами примусу; що він застосовується як до фізичних, так і до юридичних осіб; ці заходи здійснюються на підставі норм адміністративного законодавства; застосовуються як у випадках, коли є факт правопорушення, так і тоді, коли його немає [6, с. 240–251; 1, с. 45].

Одним із таких заходів адміністративного примусу є поліцейські заходи примусового характеру. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним. Обраний поліцейський захід є законним, якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України. Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам. Поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні такого заходу [9].

Поліцейські заходи примусу, як встановив Ю. С. Коллер, (як спеціальні заходи адміністративного припинення, що обмежують певні права і свободи людини та застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень) займають ключове місце у складі адміністративного примусу (як одного з видів державного примусу), оскільки завдяки ним поліція має можливість безпосередньо втручатися в конфліктні ситуації, припиняти небезпечні дії суб'єктів, усувати причини та умови, що можуть призвести до тяжких наслідків, захищати належним чином право громадянина та держави. Посідаючи важливе місце у складі адміністративного примусу, поліцейські заходи примусу відіграють важливу роль в адміністративній діяльності Національної поліції України, оскільки вони забезпечують: подолання спротиву проведення превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізацію негативних наслідків, у тому числі й збереження місця події в первинному, незміному стані, фіксацію та збирання речових доказів на місці події в передбачений у законі спосіб, затримання особи правопорушника, його доставляння до територіального підрозділу поліції, а також особисту безпеку поліцейського, безпеку оточуючих та порушника. Крім того, важлива

роль поліцейських заходів примусу полягає й у тому, що за допомогою їх застосування може бути затримано правопорушника у встановлений у законі спосіб, припинено скоєння правопорушення, встановлено особу правопорушника, забезпечено складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складення його на місці правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, тощо [3, с. 77-84].

Як вказує А. Поліщук, на законодавчому рівні ні один захід не визначено як примусовий. Через це, відносячи той чи інший захід до переліку примусових, необхідно виходити з того, що, по-перше, цей захід використовується в правоохоронній діяльності з метою забезпечення публічної безпеки та порядку; по-друге, основною його метою є превенція чи припинення правопорушень або притягнення винних до відповідальності; по-третє, даний захід має застосовуватися лише в примусовому порядку, тобто не залежати від волі суб'єкта, до якого він застосовується; по-четверте підстави та порядок його застосування мають бути встановлені та регламентовані нормами адміністративного права [8, с. 76–81].

Однак, вищевказана позиціє є досить спірною, оскільки відповідно до України «Про Національну поліцію» поліція під час виконання повноважень уповноважена застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї. Фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників. Спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин [9].

Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей - через гучномовні установки, підсилювачі звуку. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [9].

Загалом, адміністративний примус як метод діяльності Національної поліції щодо протидії гендерно-обумовленому насильству – це владний, законодавчо-встановлений метод превентивного, примусового та юрисдикційного впливу органів поліції на суб'єкта вчинення гендерно-обумовленого насильства у формі поліцейських (превентивних або примусових) заходів або юрисдикційної діяльності, що застосовується з метою попередження наслідків гендерно-обумовленого насильства, припинення гендерно-обумовленого насильства та притягнення винного суб'єкта до юридичної відповідальності.

Адміністративний примус є основним інструментом (методом) діяльності органів Національної поліції щодо протидії гендерно-обумовленому насильству, що застосовується до суб'єкта вчинення гендерно-обумовленого насильства (фізичної особи), в межах та порядку, що регламентують нормами законодавства та внутрішньовідомчими актами.

Список використаних джерел:

1. Гладун З. С. Адміністративний примус у сфері охорони здоров'я. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 1. С. 45-48.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.

3. Коллер Ю. С. Місце та роль заходів примусу в діяльності Національної поліції України. Наука і право-охорона. 2017. № 3. С. 77-84.

4. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Х., 2005. 46 с.
5. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
6. Курс Адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін.]. 2-ге вид; перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер,2013. 872 с.
7. Манохин В.М. Советское административное право. Саратов, 1968. 320 с.
8. Поліщук А. О. Окремі аспекти щодо визначення адміністративного примусу в діяльності Національної поліції. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 76-81.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379.
10. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

УДК 342.9

ІЩУК Д.О.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ»

У статті узагальнено теоретичні підходи щодо визначення такий понять, як «суб'єкт», «суб'єкт права», «суб'єкт протидії корупції» та «система». Запропоновано авторське визначення поняття «система суб'єктів протидії корупції». Визначено характерні ознаки, які притаманні для відповідної системи, до яких віднесено: розподіл повноважень між органами державної влади з метою уникнення їх дублювання; наявною є єдність мети діяльності цих органів, втім завдання, які вони виконують різняться між собою; розгалуженість відповідних органів; органи об'єднані регулярною взаємодією.

Ключові слова: *суб'єкт, корупція, протидія корупції, система, органи державної влади, повноваження.*

В статье обобщены теоретические подходы к определению таких понятий, как «субъект», «субъект права», «субъект противодействия коррупции» и «система». Предложено авторское определение понятия «система субъектов противодействия коррупции». Определены характерные признаки, которые свойственны для соответствующей системы, к которым отнесены: распределение полномочий между органами государственной власти с целью избегания их дублирования; существование единой цели деятельности этих органов, однако задачи, которые они выполняют, отличаются между собой; разветвленность соответствующих органов; органы объединены регулярной взаимодействием.

Ключевые слова**:** *субъект, коррупция, противодействие коррупции, система, органы государственной власти, полномочия.*

The article summarizes theoretical approaches to defining concepts such as 'subject', 'subject of law', 'subject of counteraction to corruption' and 'system'. The author defines the concept of "system of subjects of combating corruption". The characteristic features

© ІЩУК Д.О. – докторант, кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

that are inherent in the respective system are identified, which include: the distribution of powers between public authorities in order to avoid duplication; there is unity of purpose for the activities of these bodies; however, the tasks they carry out differ from one another; branching of relevant bodies; bodies are united by regular interaction.

Key words: *subject, corruption, anti-corruption, system, public authorities, powers.*

Постановка проблеми. Безсумнівним та незаперечним є той факт, що корупція є виключно негативним явищем, яке негативно впливає: по-перше, на соціальний розвиток суспільства, оскільки порушує розвиток нормальних суспільних процесів в державі, знижує рівень добробуту населення; по-друге, на економічний розвиток держави, оскільки при високому рівні корупції до державного бюджету не надходить досить велика кількість грошових коштів; по-третє дестабілізує політичну ситуацію в країні, підриває рівень довіри громадян до держави та її органів, а також підриває імідж держави на міжнародній арені. Все це, як ви вже відзначали, вимагає від держави реалізації заходів із протидії корупції. Разом із тим варто відмітити, що п*ротидія корупції – це складний за своє структурою та сутністю процес, реалізація якого вимагає якісної та ефективної роботи відповідних суб'єктів, дослідженню яких і буде присвячено дане наукове дослідження.*

Стан дослідження. *Проблема протидії корупції не є новою, адже вона потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, на звертали увагу: Л.А. Луць, Ю.І. Паршин, Ю.Г. Масікевич, О.В. Шестопалов, А.А. Негадайло, К.О. Сорока, І.О. Клочко, О.І. Добровольський, М. В. Цвік, В.А. Дем'янчук, В.В. Доненко, В.Д. Бабкін, Н.І. Зражевська та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у зазначеній царині залишається велика кількість проблем теоретичного та практичного характеру.*

Саме тому метою статті є: *надати визначення поняття система суб'єктів протидії корупції.*

Виклад основного матеріалу. *Взагалі, поняття «суб'єкта» є широко вживаним, зокрема у таких сферах як юриспруденція, медицина, логіка, філософія тощо.* Так, у філософії суб'єкт (від латинського subjectus - лежачий внизу (sub - під і jacio - кидаю, кладу підстава) - позначає носія пізнання і наочно-практичної діяльності (індивідів, соціальних груп, державних і політичних інститутів). Іншими словами - це джерело активності, дії, направлених на об'єкт [1, с. 185]; розуміється як істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності [2, с. 814].

Сучасне трактування поняття «*суб'єкт»* бере початок від Р. *Декарта*, в якого різке зіставлення суб'єкту і об'єкту виступило вихідним пунктом аналізу пізнання і, в частковості, обґрунтування знання з точки зору його достовірності; тлумачення *суб'єкту»* як активного початку в пізнавальному процесі відкрило дорогу до дослідження умов і форм цього процесу, його суб'єктивних передумов [3; 4]. Наступний важливий крок на цій дорозі був зроблений І. *Кантом*, який розкрив деякі істотні закони внутрішньої організації суб'єкта, що роблять можливим досягнення загального і необхідного знання (вчення про категорії як форми регуляції мислення і про категоріальний синтез, вистава суб'єкта як родового, тобто що вміщає в себе весь історичний досвід пізнання). Як підкреслював Кант, людина – активна фігура соціального прогресу, яка реалізує свої права і обов'язки у взаємодії з іншими суб'єктами у рамках соціуму [5, с. 139-140; 6].

*В юридичній термінології «суб'єкт» - це о*соба або організація як носій певних прав і обов'язків. В юридичному, науковому і навчальному аспектах поруч з терміном «суб'єкт» часто оперують термінами «людина», «права людини», «індивід», «особистість». На перший погляд мова йде про одну і ту ж саму категорію, що характеризує людську особу як єдине ціле. Тут поєднуються і природні біологічні, і психічні, і соціальні якості, що виділяють дану особу у соціальному середовищі від інших [7, с. 81]. Формування людини як особистості обумовлено можливістю впливу на її біопсихологічну природу досвіду попередніх поколінь, навичок, знань, традицій, звичаїв і інших аспектів, що формують культуру суспільства. Особистість може розвитися з біопсихологічного людського індивіда тільки під впливом виникаючих у сфері людських взаємин конкретних суспільно–історичних умов. Під впливом інтересів різних соціальних груп у суспільстві формуються правила, що моделюють поводження суб'єкта цього соціуму. Саме система суспільних зв'язків впливає на формування вимог, що ставляться до індивіда для того, щоб суспільство сприймало його як особистість, що володіє певним соціальним, правовим статусом [7, с. 82].

Взаємодія людини в будь-якій сфері із зовнішнім середовищем, особливо із соціальним світом, не може складатися інакше, ніж за посередництвом певних її уявлень про світ, наданням його елементам певного сенсу та значущості. Таким чином, вихідним у поглядах про сутність права є те, що саме право розглядається як породження суспільних відносин, передовсім взаємин між соціалізованими індивідами, адже те, що людина живе серед інших людей, не є її примхою чи висновком, якого вона дійшла з мотивів спільної вигоди: людина за своєю природою — як фізичною, так і духовною — призначена для життя у суспільстві і стає людиною лише в результаті життя в суспільстві. Способом існування соціалізованих індивідів, що мають суперечливі, але водночас однотипні з іншими інтереси, котрі вони не можуть самостійно реалізувати, є соціальне спілкування (конфлікт та співпраця) у формі стосунків одного з іншим та всіма іншими, яке й виступає по суті реальним, фактичним джерелом права [8, с. 97]. Так, як стверджує С.І. Архипов, суб'єкт права як сукупність його юридичних зв'язків — це правова особистість, її інтереси, намагання, об'єктивовані зовні [9] Суб'єкт права, на його думку, це не тільки носій прав та обов'язків, а й головний фактор правового життя, від якого залежать зміст права, його функціонування та розвиток [10, с. 213]. Сьогодні, у період бурхливих змін, які відбуваються у правовій науці, особливої уваги заслуговує підхід даного вченого, за яким суб'єкт права характеризується як «сукупність правових зв'язків», що не є елементом правових відносин, а навпаки, власне правові відносини є вторинними щодо суб'єкта і будуються навколо нього [11, с. 33].

Суб'єкти права, пише В.Н. Протасов, - це особи, які в силу дії особливих юридичних норм знаходять юридичну можливість ставати учасниками правових відносин, бути носіями юридичних прав і обов'язків. Розуміння механізму дії права передбачає розрізнення понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» [12]. Суб'єкти права - це потенційні учасники правовідносин, особи, які лише можуть бути носіями юридичних прав і обов'язків. Суб'єкт правовідносини - суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретного правового відношення. Будь-який суб'єкт правовідносини - це завжди суб'єкт права (без цього він просто не зміг би стати таким), але не кожен суб'єкт права - учасник того чи іншого конкретного правовідносини. Для того щоб суб'єкт права перетворився на суб'єкта правовідносини, повинні з'явитися певні юридичні факти, які «запускають» в дію відповідну представницько-зобов'язуючу норму (норми), і вона, у свою чергу, покладає на конкретних суб'єктів права юридичні обов'язки і надає їм юридичні права, роблячи їх тим самим учасниками виник правовідносини. Суб'єкти права, таким чином, поряд з нормами права і юридичними фактами являють собою одну з передумов (необхідних умов) виникнення та існування правовідносин [12].

В рамках представленого наукового дослідження найбільш доцільно говорити про суб'єкт права (як юридичну особу), що наділена певною сукупністю повноважень задля вирішення завдань та виконання функцій, які покладені на них у відповідній сфері суспільних відносин. Що ж стосується безпосередньо окресленої у роботі проблематики, то варто відзначити, що в науковій літературі існує чимала кількість підходів щодо визначення поняття «суб'єкт протидії корупції». Так, В.В. Доненко в якості «суб'єкт протидії корупції» говорить про «суб'єкти державної антикорупційної політики» як народ України, система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, установи, організації і особи, які уповноважені (зобов'язані або мають право брати участь) на формування і реалізацію державної антикорупційної політики [13, с. 45].

В. А. Дем'янчук розглядаючи дефініцію щодо визначення термінів «державна (публічна) політика» та «суб'єкти протидії корупції», пропонує власне бачення терміну, а саме через «суб'єкти антикорупційної політики» які представляються автором як державні та недержавні інституції, юридичні та фізичні особи, які відіграють основну чи додаткову роль у формуванні та втіленні стратегічного рішення, спрямованого на зменшення рівня корупції в країні шляхом упровадження превентивних заходів, зміцнення режиму законності, а також формування у суспільстві нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища за допомогою спільних зусиль державних та громадських структур [14, с. 93]. З позицій дослідниці, саме таке визначення видає уявлення про суб'єктів такої політики у широкому теоретичному значенні та має за мету збагатити уявлення про цю категорію у науковому сенсі [14, с. 96].

О. І. Добровольського, під суб'єктами протидії корупції слід розуміти визначених на нормативно-правовому рівні осіб, які здійснюють завдання із протидії корупції в конкретній сфері шляхом активного використання законодавчо закріплених повноважень (комплексу прав та обов'язків), за допомогою яких вони чинять регулюючий вплив на такі правовідносини [15, с.76]. Із цього визначення можна виділити такі характерні ознаки суб'єкта протидії корупції: по-перше, це конкретна особа (фізична або юридична), яка має відповідний правовий статус; по-друге, така

особа має бути наділена за законодавством повноваженнями у сфері протидії корупції; по-третє, діяльність зазначених осіб спрямовано на виконання завдань і функцій з протидії корупції та запобігання їй [16, с. 48].

Таким чином, узагальнюючи наведені вище наукові позиції, слід констатувати, що під суб'єктом протидії корупції необхідно розуміти органи державної влади (та їх посадових осіб), а також уповноважених керівників підприємств, установ та організацій, які відповідно до норм чинного законодавства України наділені всією необхідною сукупністю повноважень задля того, щоб припинити та попередити подальше виникнення корупційних правопорушень. У своїй сукупності представлені органи державної влади складають собою певну систему.

Тож, якщо розглядати суб'єкти протидії корупції з урахуванням її розгалуженості у площині теорії організації, нам обов'язково слід звернутися до теорії систем, саме вона є в основі теорії організації. Сам термін «система» використовується у тих випадках, коли треба охарактеризувати досліджувані нами суб'єкти як дещо складне. Системність притаманна чи не кожній категорії, що функціонує у сфері протидії та запобіганні корупції, тому про неї можна говорити в багатьох розуміннях. Як стверджує К.О. Сорока, існує понад тридцять визначень системи та, зводячись до енциклопедичної довідки, серед найбільш відомих визначення «система» автор виокремлює такі:– це множина елементів, що знаходяться в певних співвідношеннях і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, утворюють певну цілісність, як ціле взаємодіють із навколишнім середовищем;- це сукупність елементів, яка має нові властивості, відсутні у кожного елемента; – це сукупність засобів вирішення проблеми [17, с. 16].

Словник Вебстера визначає систему – як складну єдність, яка сформована багатьма та як правило різними факторами і має загальний план або служить для досягнення спільної мети; система – це зібрання або з'єднання об'єктів, які об'єднані регулярними взаємодіями або взаємозамінністю; система – упорядковано діюча цілісність, тотальність [18]. Ю.І. Паршин особливу увагу приділяє визначенню англійського вченого і дослідника складних систем, відомого спеціаліста з кібернетики Уіл'яма Рос Ешбі, австро-угорського вченого Карла Людвіга фон Берталанфі та визначення В.І. Вернадського, в якому систему визначено як сукупність взаємодіючих різних функціональних одиниць, зокрема біологічних, людських, машинних, інформаційних, природних тощо [19, с. 15; 20, с. 4; 21, с. 36]. Також автор зазначає, що система – це упорядковане складне ціле, яке складається з множини елементів, що залежать один від одного, взаємодіють між собою за допомогою відносин і зв'язків, а також розташовуються у певному порядку та діють спільно у досягненні поставленої мети [21, с. 36].

За М.Н. Байтіним, правова система - це сукупність внутрішньо організованих і взаємопов'язаних, класово однорідних і спрямованих зрештою до загальних цілей правових явищ, кожне з яких в рамках єдиної структури виконує свою специфічну службову роль [22, с. 38]. Отже в даному визначенні правова система характеризується з позиції власне системного підходу. З позицій системного підходу досліджує правову систему А беручи за основу визначення правової системи, запропонованої Л.А. Луцем, який розглядає правову систему суспільства як «цілісну структурно організовану за допомогою юридичних норм стійку взаємодію суб'єктів права, що забезпечує досягнення належного правопорядку як необхідної умови функціонування соціальної системи» [23, с. 11-12]. Можна стверджувати, що система суб'єктів протидії корупції є правовою системою, оскільки являє собою цілісну структурно організовану взаємодію суб'єктів.

Висновок. Таким чином, система суб'єктів протидії корупції представляє собою сукупність органів державної влади, що наділені певною сукупністю владних повноважень у відповідній сфері суспільних відносин, та які взаємодіють між собою і доповнюють одне одного, та спільна діяльність яких спрямована на досягнення єдиної спільної мети - припинити, або ж хоча б знизити рівень корупційних правопорушень, що вчиняються в державі. Найбільш важливими характеристиками відповідної системи є:

- розподіл повноважень між органами державної влади з метою уникнення їх дублювання;
- наявною є єдність мети діяльності цих органів, втім завдання, які вони виконують різняться між собою;
- розгалуженість відповідних органів;
- органи об'єднані регулярною взаємодією.

Список використаних джерел:

1. Зражевська Н.І. Масова комунікація і культура: Лекції. Черкаси, 2006.
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. С. 814. URL: http://sum.in.ua/s/sub.jekt

3. Лекторське Ст А., Проблема суб'єкта і об'єкту в класичній і сучасній буржуазній філософії, М., 1965; Копнін П. Ст, Гносеологічні і логічні основи науки, М., 1974.

4. Суб'єкт (філософ.) (словник). URL: http://vseslova.com.ua/word/%D0%A1%D1%83%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82_%28%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84.%29-103211u

5. Кант И. Из лекций по этике (1780-1782 гг. // Этическая мысль: научно-публицистические чтения. М., 1988.

6. Бабкін В.Д. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. Проблеми філософії права. 2003. Том 1.С. 56-60.

7. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. М. Головко, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін.] ; за заг. ред. І. М. Погрібного ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2010. 276 с.

8. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків., 2008.

9. Архипов, С. И. Субъект права в центре правовой системы. Государство и право. 2005. № 7. С. 13–23.

10. Архипов, С. И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб., 2004.

11. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. Вісник Академії правових наук України. Харків. Право, 2009. № 3(58). С. 29-38.

12. Протасов, В. Н. Теория государства и права : учебник и практикум для академического бакалавриата / В. Н. Протасов. М. : Издательство Юрайт, 2015. 487 с.

13. Доненко В.В. Конспект лекцій з дисципліни «Правові та організаційні засади протидії корупції». Юридичний факультет Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. URL:https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0920/8.1.pdf

14. Дем'янчук В.А. Поняття та види суб'єктів антикорупційної політики в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 2, ч. 3. 2016. С. 92-96.

15. Добровольський О. І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах Державної фіскальної служби України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 201 с.

16. Клочко І. О. Органи прокуратури України в системі суб'єктів протидії корупції. Право і Безпека. 2017. № 4. С. 47-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_9

17. Сорока, К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: [навч. посібник]. Харків: Харків.Нац.академ. міськ.господарства, 2004. 291 с. http://eprints.kname.edu.ua/10895/1/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7_1_8%D0%BD.pdf

18. Английский толковый словарь Merriam-Webster Collegiate. URL: http://getintopc.com/softwares/productivity/merriam-webster-dictionary.

19. Теорія систем в екології : підручник / Ю. Г. Масікевич, О. В. Шестопалов,А. А. Негадайло та ін. Суми : Сумський державний університет, 2015. 330 с.

20. Ludwig von Bertalanffy. An Outline of General System Theory. URL: http://www.isnature. org/Events/2009/ Summer/r/Bertalanffy1950-GST_Outline_ SELECT.pdf.

21. Паршин Ю.І. Концептуальна модель системи забезпечення сталого розвитку національного господарства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. № 16, Ч. 2. С. 35–38. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_16/2/9.pdf

22. Байтин М.И. Право – связующее звено между политической властью, государством и правовой системой общества // Вопросы теории государства и права: Личность, право, правовая система. - Саратов, 1988. – С. 32-45.

23. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: Автореф. дис.докт.юр.наук (12.00.01). НАН Укр., Інст-т держ. і права. Київ. 2005. 32 с.

УДК 342.9

КОЧЕРОВ М.В.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Стаття присвячена проблематиці матеріально-фінансового забезпечення реформ органів Національної поліції. Автором звертається увага на те, що реформи в органах поліції потребують необхідного фінансування і матеріально-технічного забезпечення, у зв'язку з чим система фінансового і матеріально-технічного забезпечення має бути: забезпечена належним нормативно-правовим регулюванням та забезпеченням. Аналізується стан матеріального та фінансового забезпечення реформ.

Ключові слова: *поліція, реформи, забезпечення, фінансування, матеріальне забезпечення*

Статья посвящена проблематике материально-финансового обеспечения реформ органов Национальной полиции. Автором обращается внимание на то, что реформы в органах полиции требуют необходимого финансирования и материально-технического обеспечения, в связи с чем система финансового и материально-технического обеспечения должно быть: обеспечена должным нормативно-правовым регулированием и обеспечением. Анализируется состояние материального и финансового обеспечения реформ.

Ключевые слова: *полиция, реформы, обеспечение, финансирование, материальное обеспечение*

The article is devoted to the issue of material and financial support for the reforms of the National Police. The author draws attention to the fact that reforms in the police require the necessary funding and logistics, and therefore the system of financial and logistical support should be: provided with appropriate regulations and support. The state of material and financial support of reforms is analyzed.

Key words: *police, reforms, provision, financing, material support*

Постановка проблеми. Однією зі складових успішного виконання покладених на органи поліції завдань та функцій є належне матеріально-технічне забезпечення його діяльності. Успіх реформ також напряму залежить від ефективності реформ. Без цього повною мірою не будуть виконуватись правові приписи та принципи, на яких будується діяльність органів поліції. Неналежне фінансування поліції може призвести до зниження ефективності діяльності її органів та посадових осіб, а наслідки від цього для держави можуть бути просто жахливими. І для їх подолання потрібно буде набагато більше коштів. Тому дане питання є важливим та потребує комплексного дослідження.

Стан наукових досліджень. Питанням матеріально-технічного забезпечення діяльності поліції приділено увагу у працях таких вчених, як О. Андрійко, О. Байбакова, О. Бандурка, І. Бачило, В. Білоус, Л. Борець, А. Васильєв, Р. Калюжний, В. Негодченко, О. Кузьменко, М. Кучерявенко, Ф. Колонтаєвський, Л. Коренєв, М. Лошицький, І. Мар'янов, Р. Мельник, Т. Мінка, Ю. Попович, І. Руколайнін, В. Плішкін, Л. Савченко, О. Синявська, В. Сущенко, В. Тесленко та ін.

Але, враховуючи сучасні процеси реформування органів поліції та її складових підрозділів, це питання потребує додаткового вивчення. Крім того, вважливим є не тільки належне матеріально-технічне забезпечення діяльності поліції, тобто виділення необхідного бюджету на

© КОЧЕРОВ М.В. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного права (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

її органи та підрозділи, але й ефективне адміністрування наявними коштами. Тому виникає необхідність у дослідженні організаційно-правового регулювання цього питання та удосконалення діяльності в цій сері.

Метою статті є дослідження стану матеріально-фінансового забезпечення реформ органів національної поліції.

Викладення основного матеріалу. Якщо проаналізувати діяльність органів поліції (та колишньої міліції) за роки незалежності нашої країни, можна стверджувати, що відбувалося постійне недофінансування цього державного органу.

Ця проблема обговорювалася, зокрема, на Парламентських слуханнях у 2011 р. У доповіді тодішнього Міністра внутрішніх справ А. Могильова йшлося про те, що рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності ОВС останніми роками істотно знизився; переважна частина автопарку складається із застарілих моделей, кожен третій автомобіль підлягає списанню (до того ж, за мінімальної потреби 10 л палива на автомобіль на добу реально виділяється менше 3 л).

На забезпечення озброєнням, боєприпасами, засобами індивідуального захисту та активної оборони у 2008-2010 рр. виділялися кошти обсягом не більш ніж 5 % потреби (відповідно, засобами захисту було забезпечено трохи більше половини – 53 % – особового складу). Лише 22 % працівників ОВС мали повний комплект обмундирування. Близько 80 % будівель спецустанов міліції потребували планового, поточного чи капітального ремонту, реконструкції. Лише 28 % кімнат для затриманих у міських і районних ОВС відповідали встановленим вимогам [1, с. 13].

Причиною такого стану справ у Міністерстві внутрішніх справ є не тільки недостатність фінансування, а й неефективне використання виділених коштів. Про це вказано Рахунковою палатою за результатами проведених аудитів. Причиною неефективності використання виділених коштів названо надмірну централізацію та нераціональний менеджмент. Це призводить до порушень принципів ефективності, раціональності та оптимальності при закупівлі форменого одягу й інших товарів, ремонту та експлуатації транспортних засобів тощо.

О.М. Бандурка під матеріально-технічним забезпечення правоохоронних органів-це система товарно-грошових і господарських відносин. Які виникають з одного боку між центральними апаратами відповідних правоохоронних органів, органами влади, підприємствами, організаціями і фізичними особами. З іншого, між правоохоронними органами та їх підрозділами в процесі централізованого постачання матеріальних технічних і збройних ресурсів (сировину паливо обладнання, речове майно, зброю боєприпаси і матеріали) ; виконання договорів купівлі-продажу (оптова торгівля), реалізація фондів, комісійного та роздрібного продажу продуктів і засобів виробництва; надання матеріальної технічної допомоги та фінансування їх діяльності. [2].

Як зазначає О.М. Бандурка механізм матеріально-технічного забезпечення ОВС складається з таких елементів: укладання договорів на поставку матеріально технічних ресурсів, централізоване постачання, розподіл,тощо.

Дещо інше визначення запропонував у своїй праці И.Є. Руколайніна яка під матеріально-технічноим забезпеченням діяльності органів внутрішніх справ України розуміє систему нормативно-закріплених соціально-економічних заходів гарантуючих і забезпечуючих матеріальні потреби органів внутрішніх справ, виконання покладених на них завдань і обов'язків. [3]

Слід акцентувати увагу на тому що між фінансовим і матеріально-технічним забезпеченням діяльності національної поліції, існує нерозривний зв'язок. Зокрема від обсягів фінансування, виділених з державного бюджету та інших джерел, безпосередньо залежить можливість придбання необхідного обладнання та інших матеріально-технічних ресурсів [4, с. 71].

Багатьма вченими і практиками розглядається як ресурсне; в такому випадку ресурси, що використовуються, можна класифікувати за декількома видами, залежно від їх ролі, матеріального уявлення і особливостей впливу на процес функціонування ОВС, при цьому кожний з видів ресурсів додатково деталізується на підвиди:

1. Фінансові ресурси (сукупність всіх цільових фондів грошових коштів ОВС, необхідних для їх функціонування; надходження грошових коштів і здійснювані виплати): централізовані та децентралізовані.

2. Матеріальні ресурси:

- будівлі (дахи, фасади, службові та допоміжні приміщення, гуртожитки і службові квартири);

- територія (дороги, стоянки автомашин, паркова зона, огорожа, полігони);

- забезпечуюча господарська структура (майстерні, господарський інвентар, транспорт, телефонні станції, вузли теплопостачання, теплові, електричні та комунальні мережі, водовід, котельні, підстанції і розподільні електропристрої);

- соціальні структури (їдальні, буфети, актові зали, відомчі установи охорони здоров'я та санаторії, дитячі оздоровчі табори, бази відпочинку, бібліотеки, музеї, дома культури);

- спортивні установи (клуби, стадіони, бази);

- меблі, інвентар, будматеріали, канцтовари, пальне, запчастини;

- формений одяг.

Технічні ресурси:

- охорона (системи контролю і сигналізації, технічні забезпечуючі пристрої);

- комп'ютери та інша оргтехніка, спецтехніка, засоби зв'язку тощо [5].

На підставі теоретичних аспектів можна зазначити, що матеріально-технічне забезпечення реформ представляє собою систему соціально-економічних заходів, які гарантують та забезпечують задоволення фінансових, ресурсних інших матеріально-технічних потреб поліції щодо реалізації реформ та вибору подальших шляхів удосконалення діяльності з виконання завдань та функцій поліції.

Складовою матеріально-технічного забезпечення підрозділів МВС є оплата праці та соціальне забезпечення його працівників. Відсутність забезпечення практичного соціального захисту працівників, недосконала система оплати, коли майже 30 % зарплати підлеглих залежить від суб'єктивного ставлення до них керівника, недоліки управління – все це призводить до непропорційного функціонального навантаження, коли, наприклад, на одного дільничного інспектора в середньому припадає 3 тисячі мешканців міста або 2,2 тисячі жителів сільської місцевості. Укоренилася невиправдана практика тривалості робочого дня понад 12 годин на добу, невикористання всіх вихідних днів у місяці для значної частини персоналу. Майже третина працівників не відпочиває у вихідні дні [6].

Матеріально-технічне забезпечення поліції в першу чергу залежить від фінансових можливостей держави, від коштів державного бюджету які щорічно виділяються на МВС України, яке їх розподіляє за призначенням.

Успішна повсякденна робота поліції та діяльність з реалізації реформ значною мірою залежать від умов праці, побутового, транспортного та іншого забезпечення поліції та поліцейських. Насамперед без чого не можна здійснити будь-яку реформу є вирішення питань її фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Також, доцільним є підвищення рівня грошового забезпечення поліцейських, який має відповідати їх рівню фізичних, моральних затрат. З цього випливає, що фінансування поліції та поліцейських потрібно збільшувати, слід вирішувати питання підвищення рівня грошового забезпечення.

Наприклад, брак спеціальної техніки не дозволяє швидко одержувати необхідну інформацію щодо осіб, які вчинили злочини, знайти свідків; низька мобільність служб пов'язана з дефіцитом автотранспорту, запасних частин і паливно-мастильних матеріалів; низький рівень заробітної платні сприяє відтоку персоналу та падінню престижу служби в ОВС. Негативно впливає на результати роботи працівників міліції також невирішеність соціально-побутових питань: незадовільні житлові умови, недостатня організація відпочинку і дозвілля. Всі ці фактори в сукупності сприяють здійсненню порушень законності, розвитку корумпованості[5].

Проблема недофінансування постійно привертала увагу керівників держави та міністерства. Ця проблема обговорювалася, зокрема, на Парламентських слуханнях у 2011 р. У доповіді тодішнього Міністра внутрішніх справ А. Могильова йшлося про те, що рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності ОВС останніми роками істотно знизився; переважна частина автопарку складається із застарілих моделей, кожен третій автомобіль підлягає списанню (до того ж, за мінімальної потреби 10 л палива на автомобіль на добу реально виділяється менше 3 л).

Таким чином, матеріально-технічне та фінансове забезпечення поліції це діяльність, яка пов'язана з фінансовою системою держави та є формою участь поліції в розподілі грошових коштів з метою забезпечення поліції відповідними фінансами та матеріально-технічними ресурсами.

Фінансове забезпечення поліції та реформ також може відбуватися з використанням інших, незаборонених джерел фінансування. Значну допомогу у цьому здійснюють уряди інших країн та міжнародні організації.

Так, 13 березня за дорученням Уряду міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков підписав угоду з Послом Сполучених Штатів Америки Джеффрі Пайєттом про допомогу у галузі

правоохоронної діяльності та кримінальної юстиції. Понад 26 млн. доларів фінансової допомоги Уряд Сполучених штатів Америки виділив Україні на реформування МВС та на потреби прикордонної служби [7].

Ще одним прикладом, який можна навести, є виділення Україні урядом Японії в рамках Кіотського протоколу по програмі зелених інвестицій 1,5 тисячі автомобілів з екологічними двигунами Toyota Prius для підрозділів нової патрульної поліції по всій Україні [8].

Наслідком недостатнього матеріально-технічного забезпечення МВС України є надання останнім права отримувати фінансування своєї діяльності від додаткових не бюджетних джерел. Нормативного протиріччя цього явища немає, але воно закладає корупційні складові.

Отже, всі вказані вище види допомоги МВС України не суперечать чинному законодавству. Адже частина 1 статті 105 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення поліції здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, а також інших джерел, не заборонених законом. Частина 6 цієї ж норми визначає, що комунальні та приватні підприємства можуть виділяти органам та підрозділам поліції кошти, транспорт та інші матеріально-технічні засоби, необхідні для виконання повноважень поліції.

Вважаємо, що фінансування та матеріально-технічне забезпечення МВС України слід здійснювати тільки за рахунок державного та місцевого бюджетів. В іншому випадку сторона, яка надає МВС України фінансову та матеріально-технічну допомогу, може мати зацікавленість в діяльності підрозділів МВС України на свою користь. В цьому може бути закладена корупційна складова.

Висновки. Реформи в органах поліції потребують необхідного фінансування і матеріально-технічного забезпечення, у зв'язку з чим система фінансового і матеріально-технічного забезпечення має бути: забезпечена належним нормативно-правовим регулюванням, з врахуванням податкового і бюджетного законодавства; забезпечена необхідними фахівцями, які мають досвід в організації господарсько-фінансової діяльності, що дозволить поліпшити якість управлінських дій з фінансового і матеріально-технічного забезпечення органів поліції та запобігання виникнення порушень у цій сфері. Тому підготовка спеціалістів з виконання функцій фінансового і матеріально-технічного забезпечення є актуальною; переформатована у змішану модель бюджетно-позабюджетного забезпечення фінансовими та матеріально-технічними ресурсами і ґрунтуватися на програмно цільових засадах.

Список використаних джерел:

1. Журнал "Національна безпека і оборона" № 2-3 (151-152) 2015. // http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/zhrnl_Melnyk_militsiya_2015_A4.compressed.pdf.

2. Бандурка О. М. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ: [підручник] / О. М. Бандурка, В. С. Соболєв -Х.: видавництво університету внутрішніх справ, 2000. -480 с.

3. Руколайніна І. Є. Матеріально-технічне і фінансове забезпечення органів внутрішніх справ України (адміністративно-правовий аспект) : Дис. канд. юрид. наук. : 12. 00. 0 7/ І.Є. Руколайніна. – Х., 2012. – 193 с.

4. Шапіро В.С., Пащенко Я.А. Матеріально-технічне забезпечення Національної поліції України // Правові горизонти / Legal horizons, 2018. Випуск 12 (25). С.70-73. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72631/1/Shapiro_Materialno_tekhnichne_zabezpechennia.pdf

5. Ільницький М. С. Організація фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів внутрішніх справ України / М. С. Ільницький // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 222–230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/ FP/2009-1/09imcvcu.pdf

6. Реформа системи органів внутрішніх справ: аналіз державних рішень. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) 2015 р. // http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/17_11_reforma_mvs_s.pdf.

7. Арсен Аваков: «бюджет системи МВС на 2017 рік – це бюджет розвитку та прогресу»//http://mvs.gov.ua/ua/news/4804_Arsen_Avakov_Byudzhet_sistemi_MVS_na_2017_rik___ce_byudzhet_rozvitku_ta_progresu_FOTO_VIDEO.htm.

8. Японія передала Україні 1,5 тисячі новеньких Toyota Prius для патрульних поліцейських // http://ukr.segodnya.ua/ukraine/yaponiya-peredala-ukraine-15-tysyachi-novenkih-toyota-prius-dlya-patrulnyh-policeyskih-621711.html.

УДК 342.9

КРИЛОВ Д.В.

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ФОРМ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті шляхом дослідження численних теоретичних джерел дається визначення поняття «форми публічно сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики». Розкривається значення видів форм публічно сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики, специфіка їх класифікації, а також проводиться виділення останніх на основі власної наукової концепції.

Ключові слова: *адміністративні форми, види адміністративних форм, види форм публічно-сервісної діяльності.*

В статье путем исследования многочисленных теоретических источников дается определение понятия «формы публично-сервисной деятельности по реализации государственной налоговой политики». Раскрывается значение видов форм публично-сервисной деятельности по реализации государственной налоговой политики, специфика их классификации, а также производится выделение последних на основе собственной научной концепции.

Ключевые слова: *административные формы, виды административных форм, виды форм публично-сервисной деятельности.*

Through the study of numerous theoretical sources, the definition of "forms of public service activities for the implementation of state tax policy" is defined. The importance of types of public service activities for the implementation of the state tax policy, the specificity of their classification is revealed, as well as the selection of specific latter based on their own scientific concept.

Key words: *administrative forms, types of administrative forms, types of forms of public service activity.*

Постановка проблеми. Неодноманітний та в деяких моментах складний зміст публічно-сервісної діяльності направленої на реалізацію державної податкової політики вимагає звернення нашої уваги на процес її практичного здійснення. Як влучно зазначав із зазначеного приводу А.А. Русецький, форми поряд із методами здійснення публічно-адміністративної діяльності, найбільш змістовно відображають практичні аспекти державного регулювання будь-якої сфери суспільних відносин. У своїй сукупності форми і методи утворюють своєрідний інструмент, за допомогою якого державні органи можуть вирішити складні завдання, які стоять перед ними у процесі здійснення їхньої діяльності [1, с.42 – 43]. Відповідно до наведеного визначення, публічна діяльність державної адміністрації, зокрема, у сфері реалізації державної податкової політики має відповідні форми вираження, які складають собою окрему проблематику та є досить різноманітними через що виникає питома необхідність їх наукової розробки.

Ступінь розробленості. Доктринальним джерелом наукового дослідження виступають напрацювання вчених, які присвячували свої дослідження проблематиці правових форм в цілому та форм адміністративної діяльності в різних галузях суспільних відносин, а саме: С.С. Алексєєва, М.М. Бурбики, К.С. Бельского, Ю.П. Битяка, С.В. Діденка, А.П. Зайця, Н.А. Пархоменка, В.Л. Кобалевського, М.В. Корнієнка, А.В. Солонара, К.Д. Янішевського, О.В. Кузьменко, Ю.І. Римаренка, А.М. Шульги, Є.М. Моісеєва та інших.

Метою статті є вивчення та окреслення сутності і видів форм здійснення публічно-сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики.

© КРИЛОВ Д.В. – доктор економічних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

Виклад основного матеріалу. Розбираючись із понятійною складовою цього наукового дослідження зауважимо, що у загальнословниковому визначенні термін «форма» позначає:

- зовнішній вигляд, вияв;
- контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд;
- сукупність певних прийомів, способів здійснення;
- видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи тощо [2;3, с.1543].

Форма, як правова категорії, була уведена у загальну юридичну теорію, щоб відобразити правову реальність. Воно використовується для визначення зв'язку права з іншими соціальними процесами. Увага акцентується на юридичних властивостях правових явищ, що опосередковують економічні, політичні, побутові та інші відносини. Як зазначає А.М. Шульга: правова форма – це організаційна форма діяльності органів держави, їх посадових осіб, яка, по-перше, передбачена правом і йому відповідає, по-друге, спричиняє юридично значущі наслідки для суб'єктів права [4, с.29].

У сучасній науці адміністративного права форми управлінської або ж адміністративної діяльності мають багато трактувань. Наприклад, М.М. Бурбика, А.В. Солонар, К.Д. Янішевська вважають, що вони являють собою зовнішньо виражена дія, волевиявлення виконавчо-розпорядчого органу (посадової особи), здійснене у рамках режиму законності та його компетенції для досягнення управлінської мети – вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій державних органів, їх структурних підрозділів і посадових осіб, які здійснюються у процесі виконавчої діяльності й спрямовані на реалізацію функцій управління [5]. О.В. Кузьменко зауважує, що під формами адміністративної діяльності слід розуміти зовнішньо виражену дію суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється в межах їх компетенції для виконання поставлених перед ними завдань і тягне за собою певні наслідки [6, с.98].

Отже, у відповідності до значного масиву теоретичних положень форма – це практичний вияв певного явища, тобто, його уособлення у об'єктивному світі. У галузі публічного управління форма виражає діяльність держави, її владний вплив на суспільні відносини та певні сфери суспільного життя, що здійснюється з конкретною метою. Спільною є думку вчених, відповідно до якої подібні форми являють собою конкретні, правові дії уповноважених суб'єктів публічного управління. Не можна не погодитись із цією думкою, адже:

- по-перше, ключовим завданням держави є регулювання, яке апріорі передбачає вплив на суспільство за допомогою активних, допустимих з точки зору Конституції та законодавства операцій;
- по-друге, державна діяльність із управління соціумом та суспільними відносинами які в ньому виникають покладається на розгалужений масив органів влади, кожен з яких виконує власні функції в межах покладеної на нього законом компетенції та має для цього штат службовців.

Таким чином, форма публічної, адміністративної діяльності – це певне коло юридично обумовлених дій. Водночас, не можна також не взяти до уваги певний ступень специфікації останніх. Так, наприклад, якщо ми кажемо про форми здійснення публічно-сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики то їх сутність буде відрізнятися від загальноприйнятих у адміністративній галузі форм державної діяльності. Тобто, мається на увазі те, що в певній частині подібні форми будуть мати ряд особливостей. Пов'язано це із рядом моментів притаманних галузі публічної сервісної діяльності органів влади. Так, як зазначає І.В. Венедіктова, на сьогоднішній день відбувається зміна орієнтирів у державі: виникає розуміння того, що держава існує для людини, а не навпаки, тож держава повинна служити, тобто надавати певні обов'язкові послуги, перетворюючись на «сервісну державу» – постачальника публічних послуг [7, с.88].

Здійснюючи свої наукові розробки у тій же площинні В.Б. Авер'янов зазначає, що публічно-сервісний напрямок функціонування органів виконавчої влади утворювався за рахунок діяльності, пов'язаної з: розглядом і вирішенням різних індивідуальних звернень приватних (фізичних і юридичних) осіб із приводу реалізації їхніх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів; здійсненням позасудового розгляду адміністративно-правових спорів у порядку адміністративного розгляду скарг приватних осіб; вжиттям щодо громадян заходів адміністративного примусу, перш за все заходів адміністративної відповідальності [8, с.243–244].

Отже, враховуючи досягнуті в ході проведеного наукового аналізу відомості, а також численні позиції авторів правничої та інших наукових сфер ми синтезували висновок, відповідно до якого форми здійснення публічно-сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики – це групи однорідних, об'єднаних спільною метою, юридично встановлених та регульованих адміністративних дій, здійснюваних уповноваженими органами державної влади, спрямованих

на надання публічно-сервісних послуг у податковій галузі держави, суб'єктам які їх потребують. Відповідно до свого змісту форми включають в себе різні інструменти та процеси у зв'язку із чим не є одноманітними. В загальній правовій та адміністративно-правовій теорії існують відповідні погляди на означене питання.

Дещо іншу позицію займають М.М. Бурбика, А.В. Солонар, К.Д. Янішевська які вважають, що форми адміністративної діяльності органів державної влади поділяються на:

1) правові – форми управлінської діяльності, які безпосередньо викликають правові наслідки;

2) неправові – форми діяльності безпосередньо не пов'язані із правовими наслідками, у результаті їх застосування не виникають адміністративно-правові відносини [5].

В.В. Конопльов виділяє наступні види форм адміністративної діяльності:

- правові, тобто ті, використання яких тягне за собою певні юридичні наслідки;
- організаційні – використання яких не породжує, не змінює і не припиняє адміністративних правовідносин, тобто безпосередньо не викликає юридичних наслідків [9, с.9].

Досить широким є підхід до визначення форм запропонований Т.П. Мінкіною, Р.В. Миронюком, В.В. Гаркушем, Є.О. Легезою, Б.О. Логвиненко та іншими авторами навчального посібнику «Адміністративна діяльність Національної поліції». Вчені вирізняють такі форми адміністративної діяльності:

1) правові – форми адміністративної здійснювані на підставі і з метою виконання закону, виконавчо-розпорядчі дії;

2) неправові форми - це повсякденні і різноманітні дії, які позбавлені юридичної оболонки і наслідків;

3) відповідно до форми видання вчені виділяють форми: письмові (постанова про накладення стягнення); усні (накази, вказівки, розпорядження, команди й інші) [10].

Отже, наукові підходи до класифікації форм адміністративної діяльності в сучасній правовій науці різноманітні. Слід констатувати, що серед вчених найбільш домінуючою є думка, відповідно до якої виділяють правові та неправові форми публічно-управлінської діяльності в тій чи іншій сфері. Водночас, подібний підхід, на наш погляд, є не коректним. Адже використовуючи при класифікації форм адміністративної діяльності термін «неправові» ми свідомо заперечуємо юридичну основу публічно-управлінської сфери в цілому, що є грубою помилкою. Так, діяльність всього державного апарату можлива завдяки нормам Конституції та регламентарним нормативно-правовим актам, які встановлюють компетенцію, завдання, функції та інші аспекти роботи органів державної влади та їх службовців. Виходячи з цього будь-які види форм публічно-сервісної діяльності є правовими.

Водночас, наведений фактор є не єдиною особливістю, яку слід враховувати при виділенні видів форм здійснення публічно-сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики. Важливим моментом виступає безпосередньо специфіка подібної діяльності. Відповідно до останньої публічно-сервісна робота в сфері реалізації податкової політики має особливий зміст, власну мету, коло суб'єктів, а також характеризується багатьма іншими моментами які наділяють подібну діяльність особливим змістом та у зв'язку із чим її форми будуть відрізнятись від форм адміністративної діяльності в класичному вигляді. Наприклад, відповідно до Розділу 2 чинного Податкового кодексу України від 02.12.2010 №2755-VI одним з різновидів регулювання податкового сектору нашої держави є адміністрування податків зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, що являє собою це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [11]. Так, адміністрування також є формою публічної-сервісної діяльності з реалізації податкової політики, яка має особливу, комплексну природу.

Не можна також залишити поза увагою такий особливий момент, як податковий контроль. Як сукупність спеціальних контрольно-наглядових процедур дана форма здійснення публічно-сервісної діяльності з реалізації державної податкової політики є однією з ключових, що доводиться окремими положеннями законодавства присвячених даному різновиду адміністративної діяльності уповноважених суб'єктів. Так, податковий контроль також відноситься до публіч-

но-сервісної діяльності, адже включає в себе, поряд із охоронними, велику кількість сервісних процедур.

Висновки. Таким чином, спираючись на вищенаведене ми сформували власне бачення на види форм публічно-сервісної діяльності. Так, за зовнішнім вираженням форми публічно-сервісної діяльності з реалізації податкової політики – це завжди активні дії, направлені на приведення до практичного функціонування положень законодавства, виражені у конкретних адміністративних актах або інших юридично значущих діях. Тому, на наш погляд в основу їх класифікації варто закласти організаційно-правовий критерій відповідно до якого існують такі форми публічно-сервісної діяльності:

1) адміністративно-сервісна – основою даної форми є частина діяльності із адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Тобто, дана форма передбачає застосування існуючих юридичних важелів державного впливу направлених на управління процесом наповнення державного бюджету, сплати податків, а також забезпечення найбільш комфортних умов для суб'єктів оподаткування в питаннях реалізації наданих їм прав і обов'язків.

2) контрольна – дана форма передбачає здійснення численних контрольно-наглядових процедур уповноваженими органами державної влади з метою забезпечення законності у сфері точного та неухильного дотримання всіма суб'єктами норм податкового законодавства, що в свою чергу забезпечить ефективність податкової політики в цілому;

3) інформаційно-правова – дана форма публічно-сервісної діяльності з реалізації податкової політики держави включає в себе проведення інформаційно-аналітичних процедур в податковій галузі, на кшталт, інформаційно-аналітичного забезпечення роботи контролюючих органів;

4) внутрішньо-організаційна – передбачає проведення внутрішньо-координаційних процедур в середині структури уповноважених суб'єктів в галузі реалізації та забезпечення податкової політики з метою підвищення якості та ефективності їх роботи.

Список використаних джерел:

1. Русецький А.А. Адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні / А.А. Русецький // Європейські перспективи. 2017. №3. С.42 – 47.

2. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах / І.К. Білодід // К.: 1979. Стор. 617

3. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. Стор. 617.

4. Шульга А.М. Теория государства и права. Пособие для подготовки к государственному (выпускному) экзамену. Харьков, 2000. 132с.

5. Бурбика М.М., Солонар А.В., Янішевська К.Д. Адміністративне право України: навчальний посібник / М.М. Бурбика, А.В. Солонар, К.Д. Янішевська // Навчальний посібник. Суми: Мрія, 2015. 358 с.

6. Кузьменко О.В. Адміністративне право: загальна частина: навчальний посібник / О.В. Кузьменко // К.: центр учбової літератури. 2015. 232 с.

7. Венедиктова І. Юридична природа публічних послуг / І. Венедиктова // Вісник Харківського національного університету. 2009. № 841. С. 88–91.

8. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерець, А. М. Школик та ін.; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юстініан, 2007. 288 с.

9. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: автореферат / А.Т. Комзюк; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2002. 37 с.

10. Адміністративна діяльність Національної поліції: Навч. посібник / Кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., засл. юрист України В.А. Глуховеря. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.. справ, 2017. 248 с.

11. Податковий кодекс України: кодекс від 02.12.2010 №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. №13. ст.112.

УДК 342.9

ЛУК'ЯНОВА Г.Ю.

ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

В статті досліджено питання гарантій адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Встановлено, що гарантіями адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції є гарантія повноти використання всіх форм координації, визначених в Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції, гарантія спеціалізації діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації, гарантія узгодженості координації діяльності суб'єктів протидії корупції та гарантія оперативності виконання узгоджених у процесі координації заходів. Почергово проаналізовано зміст кожної гарантії. Зроблено висновок, що виділені нами гарантії пов'язані із повнотою використання всіх форм координації, спеціалізацією діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації, узгодженістю координації діяльності суб'єктів протидії корупції та оперативністю виконання узгоджених у процесі координації заходів.

Ключові слова: *гарантія, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правове забезпечення, координація, діяльність, суб'єкт, корупція, протидія корупції.*

В статье исследованы вопросы гарантий административно-правового обеспечения координации деятельности субъектов противодействия коррупции. Установлено, что гарантиями административно-правового обеспечения координации деятельности субъектов противодействия коррупции есть гарантия полноты использования всех форм координации, определенных в Положении о координации деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия преступности и коррупции, гарантия специализации деятельности субъектов противодействия коррупции по результатам координации, гарантия согласованности координации деятельности субъектов противодействия коррупции и гарантия оперативности выполнения согласованных в процессе координации мероприятий. Поочередно проанализировано содержание каждой гарантии. Заключено, что выделенные нами гарантии связаны с полнотой использования всех форм координации, специализацией деятельности субъектов противодействия коррупции по результатам координации, согласованностью координации деятельности субъектов противодействия коррупции и оперативностью выполнения согласованных в процессе координации мероприятий.

Ключевые слова: *гарантия, административно-правовое регулирование, административно-правовое обеспечение, координация, деятельность, субъект, коррупция, противодействие коррупции.*

The article examines the issues of guarantees of administrative and legal support for the coordination of anti-corruption entities. It is established that the guarantees of administrative and legal support for coordination of anti-corruption entities are a guarantee of complete use of all forms of coordination defined in the Regulation on coordination of law enforcement agencies in combating crime and corruption, a guarantee of specialization of anti-corruption entities, guarantee of coordination of coordination of activity of subjects of counteraction to corruption and guarantee of efficiency of

© ЛУК'ЯНОВА Г.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти (Національний університет «Львівська політехніка»)

performance of the measures coordinated in the course of coordination. The content of each guarantee is analyzed in turn. It is concluded that our guarantees are related to the full use of all forms of coordination, specialization of anti-corruption entities based on the results of coordination, coordination of coordination of anti-corruption entities and prompt implementation of agreed coordination measures.

Key words: *guarantee, administrative and legal regulation, administrative and legal support, coordination, activity, subject, corruption, anti-corruption.*

Вступ. Координація суб'єктів протидії корупції здійснюється для досягнення спеціалізованими антикорупційними інституціями, які діють незалежно один від одного в межах законодавчо визначеної компетенції, спільної мети їхньої діяльності. Для належного адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції на законодавчому рівні визначено відповідального за здійснення координації суб'єкта, який наділяється координаційними повноваженнями узгоджувати дії суб'єктів координації, зберігаючи при цьому їхню самостійність у здійсненні антикорупційної діяльності. Гарантії адміністративно-правового забезпечення закріплюються в установленому законом порядку та забезпечуються засобами державного впливу для того, щоб гарантувати здійснення координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Антикорупційна діяльність може бути ефективною виключно за умови встановлення на нормативно-правовому рівні гарантій координації діяльності суб'єктів протидії корупції, і так само – закріплення гарантій адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції обумовлено потребою у швидкому та повному забезпеченні завдань координації та її ефективному здійсненні.

Актуальність дослідження системи гарантій адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції обумовлена недосконалістю законодавства, яке їх встановлює, а також низькою увагою вітчизняних науковців до даного питання. Зокрема, звертаючись до законодавства нашої держави, гарантії адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції, можна виокремити на основі та у відповідності до специфіки діяльності прокуратури, закріплених в Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [1]. Проте, із огляду на недостатню правову урегульованість координаційної діяльності у сфері протидії корупції, нормативне закріплення її гарантій має місце не лише на законодавчому, а й на відомчому рівні. У даному контексті варто відзначити Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції, затверджене спільним наказом №43/375/166/353/284/241/290/236 Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства доходів і зборів, Державної пенітенціарної служби та адміністрації Державної прикордонної служби [2], галузевий наказ Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [3] тощо, які зберігають свою чинність, але які були при цьому прийняті в період, коли система антикорупційних інституцій нашої держави суттєво відрізнялась від чинної.

Основний зміст. На відміну від принципів адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції, його гарантії не визначені безпосередньо окремим положенням у змісті Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції [2], а тому увага до даного питання зі сторони вітчизняних науковців фактично відсутня. Тому, на нашу думку, для дослідження гарантій адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції необхідно безпосередньо до норм Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [1], Наказу Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [3] та «Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [2]. Проаналізувавши зміст цих нормативно-правових актів, ми виділили наступні гарантії адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції:

1) гарантія повноти використання всіх форм координації, визначених в Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції;

2) гарантія спеціалізації діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації;

3) гарантія узгодженості координації діяльності суб'єктів протидії корупції;

4) гарантія оперативності виконання узгоджених у процесі координації заходів.

Першою з гарантій, яку, на нашу думку, варто виокремити з положень частини 2 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [1] та пункту 9.3. Наказу Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [3], є гарантія повноти використання всіх форм координації, визначених в «Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [2]. Основною формою координації є проведення координаційної наради керівників правоохоронних органів, втім у пункті 4 зазначеного Положення визначено ряд інших форм, таких як проведення спільних засідань колегій правоохоронних органів; проведення міжвідомчих нарад за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; обмін інформацією з питань стану злочинності та корупції; розробка і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та профілактики злочинів і корупційних діянь, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню; спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам на місцях; вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів; утворення спільних слідчо-оперативних груп для розкриття і розслідування окремих тяжких та особливо тяжких злочинів; взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; розробка пропозицій з питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції; спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері боротьби із злочинністю та корупцією. Відповідно, кожна із перерахованих норм може бути використана для здійснення координації діяльності суб'єктів протидії корупції.

Наступною виділеною нами гарантією вважаємо гарантію спеціалізації діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації. У пункті 4 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції [2], окрім переліку форм координації, визначено, що вибір форм координації визначається відповідним прокурором з урахуванням пропозицій керівників правоохоронних органів, стану законності, структури і динаміки злочинності та інших чинників, що впливають на ці явища. Тобто, для адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції має бути характерним не просто забезпечення повноти використання всіх форм координації, а й спеціалізація координації. Суб'єкт, який здійснює координацію діяльності суб'єктів протидії корупції, має не лише забезпечити використання всіх форм координації, а й гарантувати, щоб кожна форма, яка застосовується, відповідала конкретній ситуації та компетенції суб'єктів антикорупційної діяльності, до яких вона буде застосовуватись. Відтак, гарантія спеціалізації діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації означає, що кожен із суб'єктів антикорупційної діяльності, який бере участь у скоординованих заходах, може виконувати виключно ті завдання та обов'язки, які передбачені нормативно-правовими актами, що врегульовують їхню діяльність. Для прикладу, у процесі координації, на Національне антикорупційне бюро України можуть бути покладені лише ті завдання та обов'язки, які відповідають його спеціалізації, визначеної положеннями Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII [4], та підслідності, встановленої статтею 216 Кримінального процесуального кодексу України [5]. А отже, координація діяльності суб'єктів протидії корупції має бути здійсненою таким чином, що виключити можливість вирішення різними суб'єктами одних і тих самих задач, та задач, які є не характерними компетенції того чи іншого органу. Кожен суб'єкт координації діяльності із протидії корупції має здійснювати лише притаманну його компетенції роль.

Також із положення пункту 5 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції [2] слідує гарантія узгодженості координації діяльності суб'єктів протидії корупції, адже вибір форм координації визначається прокурором із урахуванням пропозицій керівників антикорупційних інституцій. При здійсненні спільних заходів узгоджуються мета, завдання та об'єкти, щодо яких здійснюватимуться заплановані дії; сили і засоби кожного суб'єкта протидії корупції; форми та методи їх діяльності; місце; час; послідовність і тактика здійснення конкретного заходу; контроль за його результатами тощо. Окрім того, у відповідності до пункту 9.1. Наказу Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [3], на координаційні наради запрошуються керівники органів виконавчої влади та ор-

ганів місцевого самоврядування для заслуховування інформації щодо їхньої діяльності з питань попередження і протидії злочинності та корупції. Тобто, вони також беруть участь в узгодженні координації діяльності суб'єктів протидії корупції.

Гарантія оперативності виконання узгоджених у процесі координації заходів полягає у швидкому реагуванні суб'єктів протидії корупції на рішення координаційних нарад. У відповідності до пунктів 8-10 «Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [2], постанова координаційної наради у 5-денний строк з наступного дня після її проведення має бути підписана, надіслана керівникам суб'єктів протидії корупції, а також повинна містити строки виконання узгоджених у процесі координації заходів. Відповідно, у встановлені строки керівники суб'єктів протидії корупції мають інформувати голову координаційної наради про результати здійснених заходів. При цьому, виконання узгоджених у процесі координації заходів має бути здійснено в установлений термін, а у разі коли це неможливо, керівник суб'єкта протидії корупції може звернутись до головуючого на нараді за продовженням строку виконання. Відтак, завдяки гарантії оперативності виконання узгоджених у процесі координації заходів, суб'єкти протидії корупції більш ефективно використовують свої сили та засоби.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження гарантій адміністративно-правового забезпечення координації суб'єктів протидії корупції, дає підстави вести мову про недостатню увагу до даного питання з боку вітчизняних науковців. Гарантії адміністративно-правового забезпечення координації суб'єктів протидії корупції було закріплено у змісті Наказу Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року та Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції.

Зафіксовані у зазначених нормативних актах гарантії пов'язані з повнотою використання всіх форм координації, спеціалізацією діяльності суб'єктів протидії корупції за результатами координації, узгодженістю координації діяльності суб'єктів протидії корупції та оперативністю виконання узгоджених у процесі координації заходів.

Подальшої уваги науковців заслуговує питання закріплення таких гарантій на рівні норм законів України.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 2-3. ст.12

2. Про затвердження Положення "Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією": Наказ Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства доходів і зборів, Державної пенітенціарної служби та адміністрації Державної прикордонної служби від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12#Text

3. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: Наказ Генеральної прокуратури України від 16.01.2013 № 1/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001900-13#Text

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 47. ст.2051

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст.88

УДК 342.9

МЕДЕНЦЕВ М.А.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ

У статті визначено структури адміністративно-правового статусу судді. Зроблено, висновок про те, що адміністративно-правовий статус судді – сукупність структурних елементів (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність), якими наділяється суддя з моменту прийняття присяги і до звільнення з посади, та визначають місце судді в системі адміністративного судочинства як професіонала, який справедливо, неупереджено та своєчасно здійснює правосуддя у сфері публічно-правових відносин відповідно до кваліфікаційних вимог у межах визначеної компетенції.

Ключові слова: *адміністративно, правовий, статус, судді, поняття, структура.*

В статье определены структуры административно-правового статуса судьи. Сделано, вывод о том, что административно-правовой статус судьи - совокупность структурных элементов (правоспособность, дееспособность, деликтоспособность), которыми наделяется судья с момента принятия присяги и до увольнения с должности, и определяют место судьи в системе административного судопроизводства как профессионала, который справедливо, беспристрастно и своевременно осуществляет правосудие в сфере публично-правовых отношений в соответствии с квалификационными требованиями в пределах определенной компетенции.

Ключевые слова: *административно, правовой, статус судьи, понятие, структура.*

The article defines the structure of the administrative and legal status of the judge. It was concluded that the administrative and legal status of a judge is a set of structural elements (legal capacity, legal capacity, delictual capacity) that a judge is given from the moment of taking the oath to dismissal from office, and determine the place of judge in the system of administrative legal proceedings as a professional who is fair impartially and timely administers justice in the sphere of public law relations in accordance with the qualification requirements within a certain competence.

Key words: *administrative, legal, judge status, concept, structure.*

Актуальність дослідження. Реформування судової системи сконцентроване на удосконаленні законодавства у сфері регулювання саме адміністративно-правого статусу судді

Виключні правила регулювання правового статусу судді закріплені у ряді міжнародних актів: Бангалорські принципи поведінки суддів (резолюція 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року), Загальна (універсальна) хартія судді, Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість і роль суддів», Європейський статут судді, Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя (перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 рік), Основні принципи незалежності судових органів від 1985 року та інші.

Фундаментальні принципи регулювання правового статусу судді закріплені в Основних принципах незалежності судових органів, де сформульовано 1) принцип незалежності судової влади наділяє суди правом і обов'язком забезпечувати справедливість судового розгляду та повагу прав сторін (п.6), 2) судді повинні мати високі моральні якості й здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права (п.10) [1].

© МЕДЕНЦЕВ М.А. – здобувач Інституту права імені князя Володимира Великого (Міжрегіональна Академія управління персоналом)

Стан наукового розроблення. Окремі аспекти проблеми адміністративно-правового статусу розкривали у своїх працях вчені-юристи О. В. Агєєв, І. Л. Бородін, Ю. П. Битяк, В.М. Бевзенко, Ю. Є. Винокуров, Ю. М. Грошевой, В. В. Галунько, В. Гайворонська, І. Гловацький, О. В. Гурича, М. М. Говоруха, М. Д. Ждана, М. В. Косюта, В. В. Кравчук, С. С. Коломоєць, І. С. Ковальчук, В. Кульчицький, В. Купрішин, В. М. Мартиненко, В. Г. Мєлкумов, О. Р. Михайленко, С.Г. Новіков, Є.М. Попович, М. М. Руденко, В. П. Рябцев, В. В. Сухонос, О. М. Собовий, Д. В. Сичова, А. Святоцький, Ю. Стецовський, Л. В. Тацій, С. В. В. В. Шевчук, В. К. Шкарупа, Н. В. Шость, М. К. Якимчук та ін.

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового статусу судді.

Задля формулювання власного бачення структури адміністративно-правого статусу судді, слід розглянути концептуальні засади, на основі яких здійснюється моделювання образу професійного судді в суспільстві.

Зважаючи на співвідношення адміністративно-правого статусу судді та правового статусу судді, як частини та цілого, завдяки методу системного аналізу та синтезу пропонуємо спочатку розглянути правовий статус в загальному, а потім адміністративно-правовий статус як похідне від нього поняття.

Для того, щоб визначити поняття «правовий статус судді», слід перш за все звернутися до дефініції цього поняття в широкому розумінні.

У Юридичному словнику-довіднику під структурою правого статусу розуміють сукупність наступних елементів: 1) права і обов'язки особи; 2) інтереси, передбачені нормативно-правовими актами; 3) правосуб'єктність; 4) громадянство; 5) юридична відповідальність; 6) правові принципи тощо[2].

Дефініція поняття «статус» походить від латинського «status» та означає стан, становище кого-небудь або чого-небудь [3, с. 355].

Так, правовий статус як категорія включає в себе такі елементи, як права свободи, обов'язки та відповідальність особистості, що встановлюють її правовий стан в суспільстві. В той самий час Копейчиков В.В. визначає правовий статус особи через сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, обов'язків громадян і гарантій їх здійснення [4].

На думку Шаповал Т. правовий статус особи слід розуміти через сукупність прав обов'язків та юридичних гарантій цих прав що закріплені в статтях Конституцій та законодавчих актах [5].

В свою чергу, С.С. Алєксєєв виділяє у правовому статусі в першу чергу порядок регулювання, що виражається через комплекс правових засобів, що характеризують дозволи, заборони, зобов'язання, формуючи мету регулювання [6, с. 170].

Загальна характеристика статусу судді закріплена у Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів», що стосується окремих категорій суддівського корпусу, то їх правове положення додатково регламентується Законами України «Про Конституційний Суд України», «Про Вищу раду правосуддя», Кодексі суддівської етики та ін..

Що стосується визначення правового статусу судді, то, на думку, Д. Н. Лук'янова це поняття слід розглядати в контексті вивчення статусу посадової особи, як сукупності прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, визначених місцем особи у ієрархії публічних посад у відповідному органі влади через характеристику взаємовідносин з іншими посадовими особами та іншими суб'єктами права [7, с.18]

Відповідно до ст. 51 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» статус останнього визначається наявністю загальних ознак 1) громадянства України, 2) особа повинна займати штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснювати правосуддя на професійній основі [8].

Виключним правилом є те, що судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді.

На думку О.М. Собового, адміністративно-правовий статус судді у адміністративно-деліктному провадженні можна визначити як сукупність процесуальних прав, гарантій, обов'язків, спрямованих на реалізацію завдань адміністративно-деліктного провадження, а також юридична відповідальність у передбачених законом випадках [9].

Отже, правовий статус судді визначається загальними та спеціальними ознаками. Загальні ознаки стосуються загальних правил, що поширюються на осіб, уповноважених на виконання функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, як спеціальних суб'єктів відповідальності. Спеціальні ознаки встановлюються виключно відомчими законами, що регу-

люють діяльність визначених інституцій та органів ЗУ «Про прокуратуру», «Про Конституційний Суд України», «Про Національну поліцію України», «Про Службу безпеки України» тощо.

Таким чином, до загальних ознак можна віднести ті вимоги, які висуваються до судді як посадової особи, що закріплені у Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» 1) громадянство України;2) віковий ценз – не молодше двадцяти п'яти років.

Спеціальні ознаки правового статусу судді визначаються такими складовими як :1) наявність виключної компетенції розглядати певну категорію справ; 2) призначення чи обрання суддею; 3) наявність вищої юридичної освіти; 5) стаж роботи в галузі права не менш як три роки; 6) територіальний ценз – проживання в Україні не менш як десять років; 7) володіння державною мовою.

Є.Б. Абросімова вказує на те, що правовий статус судді входить до числа публічних посадових осіб, що і обумовлює правове положення судді, шляхом визначеного процедурного порядку призначення чи обрання, припинення діяльності; компетенції судді через реалізацію повноважень [10].

Таким чином, правовий статус судді обумовлюється визначеними правами та обов'язками, делегованими державою, та притягненням до юридичної відповідальності судді як публічної посадової особи, процедурним порядком набуття та позбавлення статусу, гарантії їх діяльності.

В той час, деякі вчені правовий статус судді ототожнюють з правовим статусом посадової особи, проте, ми підтримуємо думку Москвич Л.М. та вважаємо таку паралель не доцільно проводити у зв'язку зі специфічністю посади судді, оскільки при характеристиці правового статусу судді слід враховувати не тільки ознаки посади, а в першу чергу статус суб'єкта – фізичної особи, що виконує функції судді.

Правовий статус посади судді більш вузьке розуміння і передбачає лише конкретні права, обов'язки, відповідальність та соціальні гарантії, що передбачені приналежністю до тієї чи іншої професії в той час, коли ми пропонуємо розглядати правовий статус судді з точки наявних компетентностей кандидата на посаду. Про це неодноразово вже згадувалося у науковій літературі, зокрема прибічниками цього бачення є Ю.Б. Ірхін та О.К. Черновський [11].

У міжнародних актах також знаходимо підтвердження аналогічних тверджень. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності, ефективності і ролі суддів (1994 р.) закріплено, що всі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, а відбір та кар'єра суддів – на основі заслуг, беручи до уваги кваліфікацію, чесність, здібності та вміння.

Ці вимоги відповідно до положень Рекомендації № R (94) 12 висуваються до категорії осіб суддівського інституту, які здійснюють суддівські функції, включно з тими, хто має справу з конституційними, кримінальними, цивільними, господарськими та адміністративними питаннями [11].

Ключовими чинниками, які повинні сприяти формуванню адміністративно-правового статусу судді як професіонала, повинні бути в першу чергу професійні якості кандидата та об'єктивні критерії, на основі яких здійснюється аналіз добору кандидатів на посаду судді.

Так, вони дотримувалися тієї думки, що професійна діяльність судді повинна включати два компоненти юридичну грамотність та психологічну компетентність Ю.Б. Ірхін вважав, що професійний суддя має вирізнятися високими моральними якостями прагненням до справедливості [12].

Тому при формуванні власного бачення правового статусу судді, ми використовуємо наявність компетенції як спеціальної ознаки, що характеризує суддю як особу, якій делеговані повноваження на здійснення правосуддя.

Важливу роль відіграють положення Основних принципів незалежності судових органів, зокрема «Просування по службі суддів в умовах будь-якої системи повинно ґрунтуватися на об'єктивних чинниках, наприклад, здібностях, порядності та досвіді» (пункт 13) [13].

Особа, що претендує на заняття посади професійного судді повинна бути стресостійкою, володіти високими морально-етичними якостями, мати певні комунікативні навички (володіння прийомами ораторського мистецтва, вміння послідовно викладати власні думки, наявність дихотомії міміки та жестів під час виступів, розуміти невербальну лексику, налагодження контактів зі співрозмовником тощо.), мати організаторські та аналітичні здібності і .т.

Як бачимо, цей список компетентностей можна продовжувати, проте на законодавчому рівні слід закріпити ключові компетентнісні вимоги, які стали базовими для проходження відбіркових конкурсів для суддів в Україні.

Так, відповідно до Рішення Ради суддів України від 11 грудня 2015 року №14 «Про погодження Порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів методології кваліфікаційного оцінювання критеріями кваліфікаційного оцінювання судді» є професійна, особиста та соціальна компетентність [14].

Якщо більш широко розглядати професійну компетентність, то вона повинна включати знання права (рівень правових знань, знання та застосування міжнародно-правових актів, конвенцій тощо), здатність проводити судове засідання (рівень практичних навичок, аналітичні здібності тощо), здатність ухвалювати рішення (рівень умінь у застосуванні закону, здатність аргументувати і обґрунтувати позицію з правової точки зору, письмові вміння, прийняття рішень на законодавстві та фактах, аналітичні здібності тощо).

Особиста компетентність – 1) здатність виконувати обсяг роботи, 2) кількість розглянутих справ, 3) кількість скасованих судових рішень та підстави їх скасування, 4) наявність та кількість рішень, що стали підставою для винесення рішень міжнародними судовими установами та іншими міжнародними організаціями, якими встановлено порушення Україною міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі переглянутих після встановлення такого порушення Верховним Судом; 5) кількість змінених судових рішень та підстави їх зміни; само організованість; дотримання строків розгляду справ; середня тривалість виготовлення тексту вмотивованого рішення; судове навантаження порівняно з іншими суддями у відповідному суді, регіоні з урахуванням інстанційності, спеціалізації суду та судді; кількість скарг на дії судді; кількість дисциплінарних проваджень та їх результати.

Соціальна компетентність передбачає наявність таких компонентів як: 1) урівноваженість; 2) стресова стійкість; 3) комунікативність; 4) здатність підвищувати свій фаховий рівень.

Тому професійну компетентність судді можна визначити як комплекс особистої компетентності, що визначається обсягом навантаження з вирішення публічно-правових спорів, професійної – визначається наявністю необхідних практичних знань та вмінь, аналітичних здібностей, морально-етичних якостей та соціальної компетентності вираженої через комунікативність, стресостійкість та бажання постійно підвищувати професійний рівень, які у сукупності забезпечують здійснення справедливого правосуддя.

Принцип компетентності передбачає наявність у судді таких компонентів як професійної, соціальної, комунікативної та особистої.

Ми вважаємо, що компетентність судді становить сукупність необхідних щодо ефективної здійснення правосуддя на засадах верховенства права, що забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, систематичних функціональних знань й умінь у сфері юриспруденції.

В цьому плані варто вказати думку Москвич Л.М., яка дала найбільш розгорнуту характеристику правового статусу судді через систему прав, обов'язків та відповідальності, а також соціально-психологічних якостей особи призначеної чи обраної на посаду у їх нерозривному зв'язку з статусом громадянина України закріпленого у Конституції України.

Тому адміністративно-правовий статус судді визначається цілями й завданнями його професійної діяльності, виконуваної соціальної функції і становить відповідну сукупність правових можливостей, міру свободи поведінки судді в суспільному житті і професійній діяльності; 5) специфіка професійної діяльності судді вимагає певного обмеження (виключення) деяких конституційних прав і свобод громадянина.

На нашу думку, правовий статус судді в контексті сказаного найкраще проявляється через реалізацію принципів визначених у Конституції України та ряду законодавчих актів, зокрема Закону України «Про судоустрій та статус суддів», «Про Конституційний Суд України», Кодексу про адміністративне судочинство України, Кодексу суддівської етики, тощо

А. М. Колодій та А. В. Панчишин ключовими елементами правового статусу визначають статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність; юридична відповідальність, правовідносини загального типу [15;16].

Саме правові принципи В.В Панасюк вважає невід'ємними складовими правового статусу особи [17].

Як бачимо, деякі вчені у правовому статусі суддів виділяють принципи діяльності суддів. Ми вважаємо, що найбільш змістовним та ґрунтовним підходом є саме аналіз принципів суддівської діяльності. Принципи як засадничі основи встановлюють межі дозволеної діяльності та правила поведінки конкретного судді в умовах відправлення правосуддя. Принципи у своєму

дослідженні ми розглядатимемо як нормативно закріплені правила поведінки, що мають законодавче відображення, та принципи як внутрішньо моральні переконання суддів, якими вони керуються у своїй судовій та позасудовій діяльності.

Підтвердженням сказаного вище є визначення дефініції статусу судді, що міститься у Юридичній енциклопедії як визначені законом прав, засади, які регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту [18].

Принципами, відображеними у Законі України «Про судоустрій та статус суддів», що знаходяться в основі правового статусу судді, є 1) незалежність судді (стаття 48); 2) недоторканність та імунітет судді (стаття 49); відповідальність за неповагу до суду чи судді (стаття 50).

У Рішенні від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 Конституційний Суд України зазначив, що «незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею» [19].

Незалежність судді забезпечується наявністю комплексу прав та обов’язків під час здійснення правосуддя:

під час реалізації покладених на суддю обов’язків під час здійснення правосуддя, останній є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання;

суддя, керуючись принципом верховенства права, здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України;

втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом;

суддя не зобов’язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом;

у випадку втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, останній зобов’язаний звернутися з повідомленням до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора [19].

Крім того, незалежність судді забезпечується наявністю таких юридичних гарантій, як: 1) особливий порядок призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканність та імунітет судді; 3) незмінюваність судді; 4) порядок здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборона втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді; 7) окремий порядок фінансування та організаційне забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення судді; 9) функціонування органів суддівського врядування та самоврядування; 10) наявність засобів забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім’ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) право судді на відставку.

Юридичною гарантією незалежності суддів є безстроковість обрання їх на посаду та недоторканність.

Недоторканність та імунітет судді відображається через притягнення до різного роду юридичної відповідальності (стаття 49):

По-перше, суддя не може бути затриманий або утриманий під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду без згоди Вищої ради правосуддя, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

По-друге, до відповідальності за ухвалене судове рішення суддю не може бути притягнуто, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

По-третє, суддя, підлягає негайному звільненню після з’ясування особи у разі затримання за підозрою у вчиненні злочину, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв’язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

3) суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи.

По-четверте, підозра повідомляється судді у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником.

По-п'яте, суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на підставі ухвали Вищої ради правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом.

По-шосте, продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше двох місяців на підставі клопотання Генерального прокурора або його заступника не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено.

По-сьоме, у випадках притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, такий суддя автоматично тимчасово відстороняється від здійснення правосуддя до ухвалення рішення про його звільнення з посади Вищою радою правосуддя [20].

По-восьме, проведення будь-яких оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій здійснюється лише з дозволу суду та на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника.

Таким чином, що під адміністративно-правовим статусом слід розуміти юридично закріплене становище суб'єкта в суспільстві, що реалізується через виконання делегованих державою обов'язків та використанням законних прав. Саме статус характеризує взаємовідносини між особистістю та суспільством, громадянином та державою тощо.

Отже, адміністративно-правовий статус певною мірою встановлює законні межі свободи особистості, обсяг прав та обов'язків та інших правових можливостей і відповідальності.

Зважаючи на Європейську хартію про закон «Про статус суддів», під час вивчення правого статусу суддів слід керуватися внутрішніми нормами вищого рівня, де повинні бути відображені принципи відповідного статусу судді, а його правила – у законодавчих нормах [21].

Міжнародно-правий аспект адміністративно-правового статусу судді розглядаємо через призму вивчення Європейської хартії про статус суддів. Тому статус суддів можна розцінювати як комплекс прав, обов'язків та гарантій, що передбачені загальними принципами; порядком відбору, прийому на роботу, початкового навчання; порядком призначення та незмінюваністю судді; правом на винагороду і соціальне забезпечення з гарантіями покриття соціальних ризиків, пов'язаних з хворобою, материнством, недієздатністю, старістю і смертю; порядком просування по службі; підставами та порядком притягнення до відповідальності; правом на припинення здійснення повноважень в зв'язку з відставкою.

Також кореспондуються принципи адміністративно-правого статусу судді, закріплені у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» відповідно з конституційними нормами. Так, аналогічні принципи щодо незалежності та недоторканності судді (ст. 126), здійснення правосуддя як самостійно суддею, так і за участю присяжних (ст. 127), щодо порядку призначення та звільнення з посади (ст. 128), верховенство права та незалежність судді (ст. 129), обов'язковість судових рішень (ст.129^1), особливий порядок фінансування (ст. 130), суддівське самоврядування (ст. 130^1) містяться в Конституції України.

Зважаючи на міжнародний досвід регулювання суддівської діяльності, зокрема Висновку Консультативної ради європейських суддів про етику та відповідальність суддів, зазначається, що повноваження, покладені на суддів суворо пов'язані з цінностями справедливості, істини і свободи [22].

Саме тому найбільш вагомим принципом слід вважати принцип справедливості, хоча відкритого законодавчого закріплення цього визначення немає, проте принцип справедливості зустрічається у багатьох статтях Закону України «Про судоустрій та статус суддів» – «Завдання суду» (ст. 2), «Право на справедливий суд» (ст. 7), «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд» (ст. 10), «Права та обов'язки судді» (ст. 56), «Присяга судді» (ст. 57).

Безумовним є те, що принцип справедливості входить до правового статусу судді та слід розцінювати як критерій діяльності судді та виступати окремою вимогою до особистості кандидата на посаду судді.

На одному рівні з принципом справедливості перебувають також принципи об'єктивності, чесності, дотримання етичних норм, рівності, компетентності. Розвиваючи тему адміністративно-правого статусу судді, варто згадати ряд міжнародно-правових актів, що закріплюють основні принципи правового статусу судді, зокрема Європейську хартію про закон «Про статус суддів», Бангалорські принципи поведінки суддів, Рекомендацію CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки.

Саме, спираючись на ці нормативні акти, ми вважаємо за потрібне розглянути адміністративно-правовий статус судді через сукупність принципів справедливості, об'єктивності, чесності, дотримання етичних норм, рівності, компетентності, неупередженості.

Принцип справедливості судді реалізується через здійснення функції правосуддя незалежним і неупередженим судом та забезпечується зовнішніми та внутрішніми чинниками. Так, до них належать моральні якості судді, його об'єктивність та індивідуальні особливості.

Принцип рівності реалізується шляхом забезпечення рівного ставлення до учасників судового засідання. Суддя як особа, що здійснює функцію правосуддя, зобов'язаний з однаковими вимогами ставитися до учасників судового засідання, незалежно від расової належності, кольору шкіри, статті, релігії, національного походження, касти, непрацездатності, віку, сімейного стану, сексуальної орієнтації, соціально-економічного стану.

Принцип неупередженості передбачає важливість вміння під час судового засідання своєю поведінкою чи словами не демонструвати прихильність чи упередженість до учасників судового засідання, не звертаючи увагу на рівень соціального забезпечення чи посаду учасника судового процесу. Цей порядок стосується також і осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя.

Так, у Бангалорських принципах чітко зазначається, що у судовому засіданні суддя та інші учасники судового засідання зобов'язані утримуватися від демонстрації (на словах чи у поведінці) упередженості чи прихильності на підставах, що не стосуються справи, за винятком тих випадків, що мають значення для предмета судового розгляду та можуть бути законним чином виправдані [23].

Принцип об'єктивності суддівської діяльності розглядаємо через призму утримання суддями в ході судового розгляду від необгрунтованих висловлювань. оцінки ситуації та публічних виступів, що може вплинути на думку суспільства щодо тієї чи іншої особи.

Гарантією об'єктивності виступає можливість самовідводу судді, зокрема він заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного та неупередженого рішення.

Принцип чесності та непідкупності виражається через рівень суспільної довіри до діяльності того чи іншого судді. Так, за підсумками діяльності та кількістю винесених правосудних рішень. Суддя в будь-якому випадку повинен зберігати образ доброчесного професіонала, що супроводжує його як під час здійснення функцій правосуддя, так і в повсякденному житті.

Обов'язковим елементом правового статусу судді є дотримання ним вимог доброчесності, критеріями якої є

перевірка на відповідність рівня життя судді наявному в нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам;

перевірка на своєчасність подання декларацій суб'єкта відповідальності та достовірність задекларованих у них відомостей;

невчинення корупційних правопорушень;

відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;

сумлінне виконання обов'язків судді та дотримання ним присяги;

невтручання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями;

проходження перевірки суддів відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та її результати;

відсутність заборон, визначених Законом України «Про очищення влади» (ст. 62 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів»).

Громадський рух «Чесно» сформулював власні критерії до кандидатів на посаду судді: 1) непричетність до корупції або кримінальних правопорушень; 2) відповідність стилю життя задекларованим доходам та прозорість статків; 3) непричетність до порушення прав людини; 4) дотримання норм етики.

Щодо категорії справедливого суду, то Т.Г. Аболін вважає, що справедливість розкривається через застосування законів, визнаних суспільством як справедливі, вирішення справ тільки через встановлення істини на основі фактичних обставин [24].

Таким чином, адміністративно-правовий статус судді визначається процедурним порядком виключного добору та підвищення суддів по службі, що ґрунтується на об'єктивних критеріях, які попередньо визначені адміністративними нормами та компетентними органами державної влади. Саме такі рішення обумовлюються рівнем кваліфікації, вмінь та потенціалу, необхідних для вирішення справ при застосуванні закону, зберігаючи при цьому повагу до людської гідності.

Розглядаючи адміністративно-правовий статус судді, варто звернутися до тлумачення цього поняття Ю.П. Битяка, який адміністративно-правовий статус розглядає як частину загального статусу та включає адміністративну правосуб'єктність, яку становлять адміністративна правоздатність і адміністративна дієздатність [25, с. 58–59]. Як бачимо, правосуб'єктність виступає складовим елементом статусу, що охоплює собою права та обов'язки.

Правосуб'єктність має свою структуру. Так, адміністративна правосуб'єктність, на думку В.К. Колпакова, відображає потенційну здатність мати права й обов'язки у сфері державного управління, що і становить адміністративну правоздатність та здатність реалізовувати надані права й обов'язки у сфері державного управління – адміністративна дієздатність [26, с. 97].

Використовуючи метод дедукції, ми дійшли висновку, що адміністративна правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом адміністративного права, тобто мати суб'єктивні права та обов'язки та здатність їх реалізовувати.

Цієї ж думки дотримується В.І. Новосьолов, який до складу адміністративно-правового статусу включає адміністративну правосуб'єктність, права та обов'язки [27, с. 87].

Ці визначення є неповними, оскільки на рівні з правоздатністю та дієздатністю складовим елементом загальної структури адміністративно-правового статусу судді слід виділити також і дієздатність.

У цьому ми підтримуємо позицію В.Ф. Яковлєва та А.В. Пасічника, які під адміністративною деліктоздатністю вбачали здатність самостійно вчиняти вольові юридично-значимі діяння, що не опосередковуються правоздатністю і визнаються правом адміністративними правопорушеннями [28].

Адміністративно-правовий статус представника судової влади означає бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків професійного судді та нести відповідальність, передбачену законом.

Ми в деякій мірі підтримуємо точку зору І.Г. Орловської, яка вважає, що адміністративно-правовий статус судді складає сукупність прав, свобод, обов'язків, що гарантують участь суддів в управлінні державними справами й задоволення публічних та особистих інтересів через діяльність державної влади й органів місцевого самоврядування [29].

Тому адміністративно-правову структуру правового статусу судді слід розцінювати як систему адміністративної правоздатності, дієздатності, тобто сукупність прав та обов'язків суддів, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, що закріплені Конституцією України, адміністративним законодавством та іншими законами, а також здатність нести адміністративну відповідальність за порушення приписів норм законодавства (адміністративна деліктоздатність).

В контексті проаналізованого матеріалу, здається недостатньо структурованим визначення Іванищука А.А., який вважає, що адміністративно-правовий статус судді передбачає сукупність адміністративно-правових елементів, які визначають місце і роль висококваліфікованого, досвідченого та патріотично налаштованого юриста щодо призначення його суддею, прийняття ним присяги, проходження кар'єри та звільнення з посади судді, що складається з обсягу правосуб'єктності, компетенції (обов'язків і прав), незалежності й недоторканності та спеціальної дисциплінарної відповідальності, яка за своєю сутністю має адміністративні ознаки [30].

Адміністративно-правовий статус слід розглядати з точки зору комплексної оцінки не тільки як посади професійного судді, але й як особи кандидата на посаду судді, що наділяється суддівськими повноваженнями та реалізує себе як представник судової влади; як публічна посадова особа; як особа, що займає відповідальне або особливо відповідальне становище з підвищеним корупційним ризиком; як особа, що здійснює на професійному рівні правосуддя.

Адміністративно-правовий статус судді обумовлюється завдання адміністративного судочинства, що визначено у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин, де однієї із сторін процесу виступає суб'єкт владних повноважень [31].

На підставі вищесказаного можна зробити наступні висновки.

1. Адміністративно-правовий статус судді – це один із різновидів правового статусу особи, що визначається суддівськими повноваженнями, що делеговані судді в сфері адміністративного судочинства.

2. Суддя має унікальний спеціальний адміністративно-правовий статус, який відрізняється від правового статусу інших суб'єктів адміністративного права. Першим провідним чинником є те, що суддя належить до судової гілки влади, яка є незалежною від законодавчої та виконавчої гілок влади, що захищає суддю від будь-якого впливу при прийнятті судового рішення; другим – інститут недоторканності судді.

3.Правовий статус судді варто розглядати в різних інтерпретаціях:

як представника суддівського корпусу, що здійснює справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Суддя в цьому випадку наділена суддівськими повноваженнями, які визначаються процесуальним законодавством.

як особи, що заміщає посади з відповідальним та особливо відповідальним становищем та корупційним ризиком та передбачає проходження спеціальної перевірки

як фізичної особи з особливим правовим статусом, що мають певні межі реалізації своїх прав та обов'язків та відповідні гарантії своєї діяльності;

3. В ході формування адміністративно-правового статусу судді слід враховувати сукупність всіх елементів взаємовідносин всередині суддівського корпусу, в яких відбувається координування та взаємодія суддів на етапі здійснення функції адміністративного судочинства, включаючи його професійну діяльність, членство в суддівському співтоваристві, на етапі після закінчення суддівської діяльності.

4. Відповідним правовим статусом суддя наділяється в момент складання присяги, шо обумовлене спеціальним порядком відбору на посаду, зокрема кандидат повинен відповідати наступним вимогам 1) громадянство України; 2) віковий ценз – не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років; 3) вища юридична освіта; 4) стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років; 5)наявність відповідного рівня компетентності (соціальна, особиста, професійна та комунікативна), доброчесність та володіє державною мовою; 6) дотримується відповідних етичних норм;

5. Тому можна зробити наступні висновки щодо адміністративно-правового статусу судді: 1) є елементом загального правового статусу судді; 2) відображає його публічне становище у суспільстві; 3) загальний правовий статус обумовлюється відповідною адміністративною правосуб'єктністю, визначеними правами, свободами, обов'язками, відповідальністю та гарантіями; 4) передбачає застосування до кандидата на пост судді кваліфікаційних вимог на перевірку доброчесності, дотримання етичних норм та наявності відповідних компетентностей (особиста, професійна, соціальна та комунікативна), що реалізуються на основі принципів верховенства, справедливості, незалежності та недоторканості; 5) регулюється спеціальними законами; 6) до адміністративно-правового статусу судді, як правило, застосовуються заборони: 1) визнана особа судом обмежено дієздатним або недієздатним; 2) має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя; 3) має незняту чи непогашену судимість; 4) щодо якого діє заборона обіймати відповідну посаду.

Окремі заборони стосуються осіб, які обіймали раніше посаду судді, так 1) особа, що було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку; 2) грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, 3) порушення вимог щодо несумісності;4) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо такої особи.

Висновок. Підсумовуючи викладене можна прийти до висновку про те, що адміністративно-правовий статус судді являє собою сукупність структурних елементів (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність), якими наділяється суддя з моменту прийняття присяги і до звільнення з посади, та визначають місце судді в системі адміністративного судочинства як професіонала, який справедливо, неупереджено та своєчасно здійснює правосуддя у сфері публічно-правових відносин відповідно до кваліфікаційних вимог у межах визначеної компетенції.

Список використаних джерел:

1. Основні принципи незалежності судових органів // Права людини і професійні стандарти для юристів. – Амстердам-Київ: Укр.-Америк. бюро захисту прав людини, 1996. – С. 28-31.

2. Малько А. Экспертиза: юридический словарь-справочник // 2018. – 159 с.

3. Юридический энциклопедический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. Энциклоп., 1987. – 527 с.

4. Копейчков В.В. Правознавство: підручник. – К. Юрінком, Інтер, 2003. – 628 с.

5. Шаповал Т. Правовий статус фізичної особи: деякі питання теорії [Електронний ресурс] / Т. Шаповал // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 3. – С. 32-38.

6. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК, 1994. – 224 с.
7. Лукьянов Д.Н. Правовой статус председателя районного судакакорганизатора ефективного правосудия: автореферат дис. … к.ю.н. по спец. 12.00.11. – Москва, 2011. – 29 с.
8. Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» // ВВР. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
9. Собовий О.М. Правовий статус судді в адміністративно - деліктному провадженні: автореф. дис ... канд. юрид. наук / О. М. Собовий. – Київ : б. в., 2010. – 20 с.
10. Абросимова Е. Б. Суд в системе разделения властей: Российская модель (конституционно-теоретические аспекты). М., 2002. С. 76.
11. Рекомендація R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності, ефективності і ролі суддів // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 4. – С.10-11.
12. Ірхін Ю.Б. Психологічні засади професійного відбору суддів України / Ю. Ірхін // Слово Національної школи суддів України. - 2014. - № 1. - С. 29-37. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2014_1_6.
13. Основні принципи незалежності судових органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201
14. Рішення Ради суддів України від 11 грудня 2015 року №14 «Про погодження Порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів методології кваліфікаційного оцінювання критеріями кваліфікаційного оцінювання судді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zib.com.ua/ua/print/121155-oprilyudneno_poryadok_ta_metodologiyu_kvalifocinyuvannya_sud.html
15. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
16. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» / А. В. Панчишин // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 95–98.
17. Панасюк В.В. Конституційно-правовий статус особи. Український вимір / В. В. Панасюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 10. – С. 131-138
18. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н - П. – 720 с.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 [...] Рішення Конституційного суду України від 01.12.2004 № 19-рп/2004 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04/sp:max100
20. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545.
21. Європейська хартія про закон «Про статус судді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236?lang=uk
22. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf
23. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року // Міжнародні стандарти незалежності суддів: Збірка документів. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – 184 с.
24. Прикладна етика. – Т.Г. Аболіна. - 2012// Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16201015/etika_ta_estetika
25. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
26. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
27. Новоселов В.И. Граждане как субъекты советского административного права / В.И. Новоселов // Субъекты советского административного права. – Свердловск, 1985. – С. 26–37
28. Пасічник А.В. Щодо визначення поняття адміністративної деліктоздатності / А.В. Пасічник // Юридична наука. – 2009. – № 11-12. – 41-46.
29. Адміністративно- правовий статус суддів, прокурорів, адвокатів і нотаріусів [Текст] / І. Г. Орловська // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – Т. 2. Вип. 22. Ч.1. – С. 205–208. – Бібліогр.: с.207 (15 назв).

30. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні [Текст] : монографія / Іванищук Андрій Анатолійович ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна", Ін-т права та суспіл. відносин. - Київ ; Херсон : Грінь Д. С. [вид.], 2015. - 433 с.

31. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446.

УДК 342.951:631.95(477)

НОВАК Н.П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТОВАРНОГО ЗНАКУ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ОБІГУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

В статті виокремлено питання адміністративно-правового використання товарного знаку у виробництві та обігу органічної продукції. Виявлено, що торговельна марка слугує гарантом безпечності, забезпечує товар високим рівнем якості та зобов'язує власника нести відповідальність у разі недотримання встановлених зобов'язань. Визначено, що адміністративні-правове забезпечення використання товарного знаку у сфері адміністрування виробництва і обігу органічної продукції в Україні, як комплекс адміністративних проваджень, що здійснюється суб'єктами публічної адміністрації і направлені на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів осіб щодо забезпечення реалізації регулювання суспільних відносин у сфері адміністрування виробництва і обігу органічної продукції в Україні.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, виробництво, обіг, органічна продукція, реєстр, торгівельна марка.*

В статье выделены вопросы административно-правового использование товарного знака в производстве и обращении органической продукции. Выявлено, что торговая марка служит гарантом безопасности, обеспечивает товар высоким уровнем качества и обязывает владельца нести ответственность в случае несоблюдения установленных обязательств. Определено, что административно-правовое обеспечение использования товарного знака в сфере администрирования производства и оборота органической продукции в Украине, как комплекс административных производств, осуществляемая субъектами публичной администрации и направлены на реализацию и защиту прав, свобод и законных интересов лиц по обеспечению реализации регулирования общественных отношений в сфере администрирования производства и оборота органической продукции в Украине.

Ключевые слова: *административно-правовое обеспечение, оборот, органическая продукция, производство, реестр, торговая марка.*

The article highlights the issue of administrative and legal use of the trademark in the production and circulation of organic products. It has been found that the trademark serves as a guarantor of safety, provides the product with a high level of quality and obliges the owner to be responsible in case of non-compliance with the established obligations. It is determined that the administrative and legal support for the use of trademarks in the field of administration of production and circulation of organic products in Ukraine as a set of administrative proceedings carried out by public administration and aimed at implementing and protecting the rights, freedoms and legitimate interests of individuals

© НОВАК Н.П. – доктор економічних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

public relations in the field of administration of production and circulation of organic products in Ukraine.

Keywords: *administrative and legal support, circulation, organic products, production, register, trademark.*

Постановка проблеми. Всесвітня організація охорони здоров'я стверджує, що більшість захворювань людства пов'язана із споживанням неякісних продуктів харчування тому ринок органічної продукції стає більш витребуваним у споживача, які готові їх купувати за умов забезпечення суворого контролю якості з боку державних органів. Особливо це стосується України, де переповнений низькоякісними товарами внутрішній ринок стимулює споживачів до купівлі органічної продукції при наявності відповідної інформації саме про ці продукти. Окрім того, відповідні знаки маркування на органічній продукції є інформаційним джерелом для споживача, щоб її придбати. Однак, на сьогодні недобросовісні виробники, переслідуючи ціль збагачення для створення іміджу бренду eco-friendly використовують на товарах позначення: «екологічний», «натуральний», «органічний», «біо» тощо, що не відповідає дійсності, та таке використання носить термін «грінвошинг».

Торговельна марка слугує гарантом безпечності, забезпечує товар високим рівнем якості та зобов'язує власника нести відповідальність у разі недотримання встановлених зобов'язань. В Україні розроблено до 2030 року національну систему розвитку направлену на підвищення та якісне життя і благополуччя нинішніх та прийдешніх поколінь, гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності, у поєднанні загальнонаціональних і регіональних інтересів.

Аналіз публікацій на тему дослідження. Науково-теоретичну основу склали роботи як вітчизняних так і зарубіжних науковців, а саме: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Андрушенка, М. Ануфрієва, В. Артиша, Г. Атаманчука, Ф. Бавеса, В. Бакуменка, Г. Баоуракіс, О. Бандурки, Р. Безуса, А. Берлача, Н. Берлач, І. Білоткача, Ю. Битяка, В. Бондарь, Н. Борд, Н. Буги, Т. Брагіна, А. Васіної, А. Васильєва, Х. Віллера, О. Вишневської, В. Галунька, В. Гармашова, В. Гаращука, Д. Гутмана, І. Голосніченка, В. Грановської, Т. ДеГрегорі, Є. Додіна, А. Дубгарда, М. Драга, Д. Йосифовича, О. Непочатенка та інших. Проте безпосередньо питання адміністративного-правового забезпечення використання товарного знаку у сфері виробництва та обігу органічної продукції, вони у своїх працях не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі аналізу законодавства з'ясувати юридичну природу адміністративного-правового забезпечення використання товарного знаку щодо виробництва та обігу органічних продуктів.

Виклад основних положень. Розвиток світового ринку створює нові конкурентоздатні види продукції, особливо у сфері виробництва та обігу органічної продукції, що дає можливість більшого вибору споживачеві для задоволення своїх особистих потреб. Починаючи із 60 років XX ст. якість продукції та процеси її виготовлення стали трактуватися як відповідність вимогам споживачів. Характерним є впровадження системи якості, статистичне управління процесами (SPC), комплексне управління якістю (TQC – Total Quality Control), управління якістю, що охоплює всю компанію (CWQC), які передбачають чітке встановлення та розподіл відповідності, повноважень та взаємодії в організації. У 70-80-і рр. XX ст розпочався етап менеджменту якості (QM – Quality Management), коли якість трактується як задоволення вимог споживачів та потреб співробітників. Характерними моментами цього етапу є розуміння того, що технічні умови та стандарти на продукцію не виступають гарантією того, що вимоги споживачів та законодавця будуть виконані стандарт [1, с. 99-101]. На сьогодні у всьому світі діє мережа екологічного маркування (Global Ekolabelling Network (GEN),до якої входить 36 країн, що здійснюють екологічне маркування відповідно до добровільного міжнародного стандарту ISO 14024. Якщо говорити за Україну то український знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» включено до міжнародного реєстру 8 жовтня 2004, а у 2011 Українська програма екологічного маркування пройшла міжнародний аудит і отримала сертифікат за програмою взаємного визнання «GENICES». Будь-які правовідносини виникають на підставі певних передумов. Так, наявність господарської правосуб'єктності є передумовою виникнення права на знак, як об'єкт господарського права, а умовою виникнення такого права є державна реєстрація знака або правочин, щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності, тобто це група правочинів у сфері

інтелектуальної власності, спрямованих на набуття, зміну або припинення майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності [2, с. 566–575]. Повністю погоджуємось із В. Долечек, який вказував, що зосередження уваги на якості послуг – складова загального спрямування реформ державного управління, що проводяться країнами-членами ОЕСР, основна мета яких полягає у поліпшенні реагування організацій державного сектора на потреби громадськості, зокрема шляхом акцентування на кінцевих результатах їх діяльності [3].

Державою розроблено до 2030 року план заходів, що гарантуватимуть впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям і екологічного маркування продукції, прискорення інформатизації сфери охорони довкілля та використання природних ресурсів, створення національної багаторівневої інфраструктури управління геоекологічними даними та загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [4]. Конституцією України гарантовано право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [5]. Говорячи за визначення торговельної марки то законодавець тлумачить це, як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [6]. Статею 492 Цивільного кодексу України зазначається, що торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів [7].

Теоретики права зазначають, що право користування торговельною маркою є і певним юридичним обов'язком його власника. Юридичний обов'язок – це закріплена нормами права міра необхідної поведінки особи, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного права [8]. До суб’єктів що забезпечують легітимацію права на торговельні марки відносяться уповноважені державні органи, тобто відповідні органи,що надають відповідні адміністративні послуги. На нашу думку, дуже широко такі послуги класифікував В. Колпаков: а) видача дозволів (зокрема – у сфері підприємницької діяльності, сертифікація тощо); б) реєстрація з веденням реєстрів (зокрема, реєстрація суб’єктів підприємницької діяльності), у тому числі легалізація суб’єктів; в) легалізація актів (консульська легалізація документів), нострифікація (визнання дипломів, виданих в інших країнах); верифікація (встановлення достовірності сертифікатів про проходження товарів з України); г) надання соціальних адміністративних послуг – визнання певного статусу, прав особи [9, с. 16]. Дійсно шлях отримання відповідного торгівельного знаку у практичній діяльності досить складний. Це здійснюється на підставі одночасно декількох законодавчих актів. Так, наприклад закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», державний реєстратор на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці: проводить державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб; у Законі України «Про адміністративні послуги» встановлені основні правила, які стосуються організації документообігу щодо дозвільної діяльності, реєстрації, ліцензування, сертифікації тощо; «Про підприємництво» - визначено хто може займатися такою діяльністю тощо. А законом »Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» загальні правила їх отримання, окрім того ведення єдиного Державного реєстра свідоцтв України на торговельні марки.

Відповідно до Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [10] продукт дозволяється маркувати як органічний продукт, якщо він вироблений відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції і містить не менше ніж 95 відсотків органічних інгредієнтів сільськогосподарського походження (за вагою без урахування частки води та кухонної солі) та не більше 5 відсотків (за вагою) неорганічних інгредієнтів, внесених до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях. Органічне виробництво такого продукту підтверджується сертифікатом.

Органічна продукція і та ділянка, на якій вирощувалася сировина, мають пройти перевірку та отримати документ. Щоб отримати право ставити екомаркування на своїй упаковці, виробник також має сплачувати ліцензійні внески, що впливає на ціноутворення.

На сьогодні в Україні одним із знаків екологічного маркування визначено «Зелений журавлик», відповідно така продукція має показники безпеки та екологічні характеристики та пройшла незалежну експертну оцінку дотримання вимог екологічних стандартів на усіх

етапах життєвого циклу: від сировини до готового товару чи виробу, і навіть його споживчої тари чи пакування. Державний логотип, затверджений наказом Мінагрополітики, має чітку визначену структуру та може наноситися на будь-яку упаковку, етикетку (стікер), споживчу тару, контретикетку, кольєретку, ярлик, пробку, листок-вкладиш, документ, повідомлення, інші елементи упаковки, що супроводжують органічну продукцію чи належать до неї. Крім того, за стандартами ЄС, продукцію можуть маркувати у вигляді спеціального листка на зеленому тлі. Виробники мають проходять повторну сертифікаційну перевірку щороку.

Висновки. Отже, адміністративні-правове забезпечення використання товарного знаку у сфері адміністрування виробництва і обігу органічної продукції в Україні – це комплекс адміністративних проваджень, що здійснюється суб'єктами публічної адміністрації, які носять специфічний характер і направлені на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів фізичної та юридичної особи щодо забезпечення реалізації регулювання суспільних відносин у сфері адміністрування виробництва і обігу органічної продукції в Україні.

Список використаних джерел:

1. Муніципальний менеджмент: навч. посіб. для слухачів системи підгот., перепідготовки та підвищ. кваліфік. держ. службовців, студ. вищ. навч. закл. / Шаров Ю. П., Чикаренко І. А., Бобровська О. Ю., Вишинська Н. І., Кокін О. П. Донецьк : ДРІДУ НАДУ, 2007. 350 с.

2. Право інтелектуальної власності: Академічний курс : підручник для студ. вищих навч.х закладів / О. П.Орлюк, Г. О. Андрощук, О.Б.Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О. П.Орлюк, О.Д.Святоцькиого. Київ.: видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

3. Долечек В. Якість надання управлінських послуг населенню: зарубіжний досвід. Управління сучасним містом. № 10-12 (12), 2003. С. 37

4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України.

5. Конституція України.URL. zakon.rada.gov.ua/laws

6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг.Закон України.URL. zakon. rada. gov. ua/laws/show /3689-12 #Text

7. Цивільний кодекс України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

8. Колодій А. М. Основи держави і права.Київ. Либідь, 1997. 207 с.

9. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ. Юрінком Інтер, 2008. 286 с.

10. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Закон України. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text

УДК 342.95

ПАНАСЮК О.В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ

Стаття досліджує окремі аспекти провадження в справах про адміністративні проступки. Наведено підходи до визначення провадження в справах про адміністративні правопорушення. Пропонується авторське визначення стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *провадження, провадження в справах про адміністративні проступки, завдання провадження в справах про адміністративне правопорушення.*

Статья исследует отдельные аспекты производства по делам об административных правонарушениях. Приведены подходы к определению производства по делам об административных правонарушениях. Предлагается авторское определение стадии производства по делам об административных правонарушениях.

Ключевые слова: *производство, производство по делам об административных правонарушениях, задачи производства по делам об административном правонарушении.*

The article examines certain aspects of proceedings in cases of administrative offenses. Approaches to the definition of proceedings in cases of administrative offenses are given. The author's definition of the stage of proceedings in cases of administrative offenses is offered. It is concluded that to date there is no fixed definition of the stage of proceedings in cases of administrative offenses. The Code of Administrative Offenses also does not enshrine this definition, although it allows conclusions to be drawn about the types of stages of proceedings in cases of administrative offenses. It is proposed to define the stage in cases of administrative offenses, which should be understood as a certain period of time, which has a specific purpose, objectives and range of participants who, in accordance with their procedural rights, perform a number of procedural actions to establish objective truth in a particular administrative case.

Key words: *proceedings, proceedings in cases of administrative offenses, tasks of proceedings in cases of administrative offenses.*

Зміни в державі генерують ряд перетворень, які охоплюють майже всі сфери суспільного життя та пов'язані, насамперед, з діяльністю суб'єктів владних повноважень. Разом з тим, існує потреба в перегляді положень окремих галузей права. Насамперед, окремої уваги потребує модернізація інституту адміністративної відповідальності. Оскільки саме з адміністративно-правовими нормами люди стикаються повсякчас. Тому від того, настільки буде врегульований механізм реалізації адміністративної відповідальності залежить забезпечення стану законності та правопорядку в країні.

Крім того, це і додаткова гарантія дотримання прав та свобод громадян та забезпечення їх реалізації. При цьому слід пам'ятати, що левова частка всіх порушень чинного законодавства як збоку громадян так і з боку владних суб'єктів - це наслідок недосконалості чинного законодавства, що спричинена наявністю суперечливих, неактуальних та недолугих норм. Все це свідчить про потребу в комплексному дослідженні механізму реалізації адміністративної відповідальності та приведення діючих норм до вимог сьогодення.

© ПАНАСЮК О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії (Харківський національний університет внутрішніх справ)

На важливість дослідження питань пов'язаних із здійсненням провадження в правах про адміністративні правопорушення наголошують у свої працях такі провідні вчені України, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, А.Т. Комзюк, О.М. Бандурка, О.Ю. Салманова О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.К. Колпаков, С.О. Шатрава та інші. Разом з тим, незважаючи на широке висвітлення проблеми науковцями та практиками, значне коло в даній сфері все ще потребують дослідження.

Метою даної статті є здійснення загального аналізу провадження у справах про адміністративні правопорушення для можливості подальшої дієвого механізму реалізації даного провадження на практиці.

Слід зазначити, що в теорії права процесуальні провадження розглядаються як комплекс взаємозумовлених і взаємозалежних процесуальних дій, завдяки яким:

а) утворюються процесуальні правовідносини;

б) установлюються обставини виникнення юридичної справи, доказуються зібрані по ній факти;

в) оформлюється рішення у процесуальних актах;

г) застосовуються заходи до виконання прийнятого рішення [1, с. 567].

Якщо переходити до дослідження провадження в справах про адміністративне правопорушення, то слід відзначити, що на сьогоднішній день відсутнє його закріплення в КУпАП. Однак, законодавче визначення поняття адміністративного провадження має місце в ст. 356 Митного кодексу України, у якій зазначено, що провадження в справі про порушення митних правил включає в себе виконання процесуальних дій (під час проведення митного обстеження), розгляд справи та винесення за нею постанови [2]. Крім того, в теорії адміністративного права також існує безліч тлумачень визначення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Так, наприклад, О.В. Кузьменко під таким провадженням розуміє нормативно врегульовану діяльність повноважних суб'єктів із застосування адміністративної відповідальності за скоєний адміністративний про ступок, а також попередження адміністративних правопорушень [3, с. 224].

В окремих випадках адміністративне провадження визначається як система норм, що регламентують порядок розгляду і вирішення тих або інших однорідних груп управлінських справ [4, с. 250].

В свою чергу С.Г. Стеценко підкреслює, що провадження у справах про адміністративні правопорушення – це регламентований законом порядок діяльності органів із притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності [5, с. 276].

Дещо інакше вбачає Е.Ф. Демський. На його думку під провадженням в справах про адміністративне правопорушення слід розуміти врегульовані нормами права суспільні відносини у формі певної сукупності послідовно вчинених процесуальних дій (всіма) учасниками процесу щодо розгляду і вирішення адміністративних справ та виконання постанов про накладення адміністративних стягнень в адміністративно-деліктній сфері [6, с. 417].

На думку С.В. Ващенко та Г.В. Поліщук провадження у справах про адміністративні проступки – це низка послідовних дій органів державного управління (посадових осіб), юрисдикційних органів, а в окремих випадках інших суб'єктів, які, згідно з нормами адміністративного законодавства, здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності та на забезпечення виконання винесеної постанови [7, с. 84].

В свою чергу М.М. Тищенко вказує, що провадження у справах про адміністративні правопорушення визначається як низка послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а у деяких випадках інших суб'єктів, які, відповідно до норм адміністративного законодавства, здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності й забезпечення виконання винесеної постанови [8, с. 199].

Провадження в справах про адміністративні правопорушення (проступки), розглядається і як процесуальна діяльність на підставі визначених законодавцем правил щодо встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративний проступок і прийняття рішення відповідно до чинного законодавства [9, с.224].

В свою чергу, В.К. Колпаков трактує дане провадження, як особливий вид адміністративної діяльності з вирішення справ певної категорії на підставі загальних та спеціальних процесуальних норм [10, с. 277].

На думку М.В. Ковалів провадження у справах про адміністративні правопорушення – це правовий інститут, у рамках якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відноси-

ни і забезпечується вирішення адміністративних справ, а також попередження адміністративних правопорушень[11].

Загалом всі наведені вище визначення провадження в справах про адміністративні правопорушення суттєво не суперечать один одному і у різній мірі розкривають його сутність. Проте, на нашу думку, під провадженням в справах про адміністративні правопорушення слід розуміти чітко визначену послідовність процесуальних дій, які здійснюються уповноваженими на те суб'єктами на підставах та в порядку визначеному законом з метою встановлення об'єктивної істини по справі.

Слід відзначити, що провадження в справах про адміністративні правопорушення має ряд особливостей, а саме:

− нормативне врегулювання процесуальних дій;

− наявність конкретної індивідуальної справи;

− спільність предмета правового регулювання в кожному конкретному провадженні;

− наявність не пов'язаного зі службовим підпорядкуванням уповноваженого суб'єкта вирішення справи;

− об'єктивізація дій у межах конкретної індивідуальної справи; д) прийняття відповідного рішення (акта) і звернення його до виконання [12, с. 201].

Доцільно в даному випадку навести і позицію В.Д. Сорокіна, який виокремлює наступні специфічні риси провадження:

– по-перше, воно пов'язане з реалізацією такої форми державного примусу, як адміністративна відповідальність, яка спричиняє практичну потребу відповідного правового регулювання всіх етапів і сторін цієї процедури;

– по-друге, практична потреба, своєю чергою, суттєво стимулювала активізацію наукових досліджень і матеріальних аспектів інституту адміністративної відповідальності, і проблем процесуального забезпечення регулятивних функцій цього інституту;

– по-третє, забезпечуючи матеріально-юридичну сутність інституту адміністративної відповідальності, провадження у справах про адміністративні правопорушення отримує необхідну стабільність, впорядкованість і стійкість у здійсненні (відправленні) цієї процедури;

– по-четверте, з наукової точки зору, цей вид провадження, його існування та зміст не викликає сумнівів у представників юрисдикційної концепції, які вважають його головним елементом у структурі своєї концепції [13, с. 494–495].

Разом з тим, до основних визначальних ознак, які характеризують поняття адміністративне провадження можна віднести: 1) публічний характер і особливий суб'єктний склад; 2) адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері; 3) безпосередньо пов'язана з діяльністю органів публічної адміністрації та супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів; 4) нормативний характер; 5) адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб; 6) індивідуальний характер - прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації; 7) безспірний характер; 8) предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, в яких не вирішуються суперечки і не розглядаються скарги осіб на дії та рішення публічної адміністрації; 9) стадійний характер - передбачає послідовну реалізацію декількох стадій за умови, що кожен наступний етап має своєю відправною точкою правовий результат попереднього етапу; 10) особлива спрямованість - адміністративна процедура не має своїм результатом застосування примусових заходів, мета полягає в забезпеченні реалізації прав або обов'язків певного суб'єкта правовідносин у сфері державного управління; 11) адміністративна процедура завершується ухваленням відповідного нормативного акта, обов'язкового для виконання [14, с. 698].

Слід зазначити, що провадження в справах про адміністративні правопорушення має конкретні завдання, які чітко визначені закріплені в ст. 45 КУпАП. Так, основними завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення є:

– своєчасне з'ясування обставин кожної справи;

– всебічне з'ясування обставин кожної справи;

– повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи;

– вирішення її в точній відповідності з законом;

– забезпечення виконання винесеної постанови;

– виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень;

– запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [15].

Разом з тим Ю.М. Фролов, який в цілому погоджується з підходом законодавця до визначення завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення, дещо їх деталізує, зазначаючи, що до головних завдань варто віднести такі:

1) забезпечення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду індивідуальних справ фізичних і юридичних осіб із метою виконання обов'язків, забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин;

2) сприяння підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів і посадових осіб шляхом упорядкування їхньої діяльності;

3) забезпечення необхідної послідовності в реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав і законних інтересів;

4) протидія зловживанню владою з боку органів виконавчої влади й інших суб'єктів владних повноважень шляхом чіткого регламентування правил взаємостосунків органів і посадових осіб виконавчої влади та місцевого самоврядування з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин [16, с. 697].

Зазначенні завдання безпосередньо реалізуються під час процесу виявлення, збирання, фіксації, дослідження та оцінки доказів і визначають хід процесуальних дій. Однак слід зауважити, що не зважаючи на досить широке тлумачення поставлених перед уповноваженими на розгляд справи суб'єктами, законодавець чітко не визначає, що результатом провадження є і покарання особи, яка вчинила конкретне правопорушення та виховання її в дусі дотримання правових норм.

Проте говорячи про дотримання встановлених правил (норм), які регулюють порядок розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення, слід відзначити і специфіку правового регулювання порядку здійснення даного провадження. Якщо не зупиняючись на ролі Конституції України як першоджерела будь-якого права, то в формуванні вітчизняного законодавства, що регулює механізм притягнення до адміністративної відповідальності ключовим джерелом в даній сфері є Кодекс України про адміністративні правопорушення.

На сьогоднішній день - це один із найстаріших нормативно-правових актів у правовому полі, що потребує низки змін. Насамперед, є необхідність у перегляді ряду правових норм, адже в більшості випадків санкції статей де застосовується стягнення у вигляді штрафу є досить мізерними.

Крім того, втратили актуальність і застосування таких положень, як звільнення від відповідальності внаслідок малозначності, або можливість передачі матеріалів на розгляд громадської організації чи трудового колективу. Також, враховуючи зростаючу кількість вчинення правопорушень неповнолітніми, настала потреба у перегляді заходів виховного характеру, які до них можуть застосовуватися.

Власне так і залишається відкритою проблема законодавчого закріплення в КУпАП відповідальності юридичних осіб, перегляду відповідальності військовослужбовців та посадових осіб. Оскільки не встановлюючи юридичну особу як суб'єкта адміністративної відповідальності, ряд нормативних актів закріплює адміністративні санкції за порушення в певних сферах, насамперед, в антимонопольній. Наприклад, санкції відносно юридичної особи передбачені Митним кодексом України, Повітряним кодексом України, Законом України "Про захист економічної конкуренції", Законом України "Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за порушення у сфері містобудування" , Законом України "Про охорону культурної спадщини", "Про виключну (економічну) морську зону України" та іншими.

Однак чи не найбільшою проблемою залишається розгалуженість правових норм. Звичайно, якщо зважити на те, що адміністративне право регулює велике різноманіття суспільних відносин не є дивним, що адміністративно-правові норми носять банкетний характер. При цьому існують десятки нормативно-правових актів, які не лише встановлюють відповідні правила в певній сфері, а й визначають відповідальність за їх порушення. При цьому стягнення які застосовуються є значно суттєвішими, ніж ті які визначає КУпАП.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день відсутня стала дефініція стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення. КУпАП також не закріплює даного визначення, хоча дозволяє зробити висновки щодо видів стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення. Пропонуємо власне визначення стадії у справах про адміністра-

тивні правопорушення, під якою слід розуміти певний часовий проміжок, що має специфічну мету, завдання та коло учасників, які відповідно до своїх процесуальних прав вчиняють ряд процесуальних дій спрямованих на встановлення об'єктивної істини в конкретній адміністративній справі.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.

2. Митний кодекс України :Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–48. Ст. 552. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

3. Адміністративно-процесуальне право України: підруч. / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій. К.: Атіка, 2008. 420

4. Коренев. Администативное право России. М.: Норма, 2000, 380 с.

5. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Атіка, 2009. 638 с. 7. Б

6. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 495 с.

7. Ващенко С.В. Адміністративна відповідальність / С.В. Ващенко, Г.В. Поліщук. Запоріжжя, 2001. 142 с.

8. Битяк Ю.П. Адміністративне право України . Х.: Право, 2000. 520 с.

9. Теорія адміністративного проступку. Монографія. Х.: Харків юридичний, 2016. 344 с.

10. Колпаков В.К. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

11. Ковалів М.В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. Науковий вісникЛьвівського державного університету внутрішніх справ. Львів. 2013. № 3. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/03_2013/13kmvpapp.pdf

12. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посібник . К.: Атіка, 2008. 496 с.

13. Сорокин В.Д. Административно-процессуальное право: учебник. СПб., 2004. 540 с.

14. Фролов Ю.М. Адміністративні процедури : зміст та особливості. Форум права. 2013. №3. С. 692-698.

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

УДК 342.9

ПЕТРЕНКО П.Д.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

В статті встановлено сутність поняття «організація діяльності»; виділено фактори, що обумовлюють особливості організації діяльності виконавчої гілки влади в окремих країнах; визначено особливості організації діяльності органів виконавчої влади в Україні.

Ключові слова: *організація діяльності органів виконавчої влади, система органів виконавчої влади, особливості організації діяльності виконавчої гілки влади.*

В статье установлена сущность понятия «организация деятельности»; выделены факторы, обусловливающие особенности организации деятельности исполнительной ветви власти в отдельных странах; определены особенности организации деятельности органов исполнительной власти в Украине.

Ключевые слова: *организация деятельности органов исполнительной власти, система органов исполнительной власти, особенности организации деятельности исполнительной ветви власти.*

The essence of the concept of "organization of activity" is established in the article; the factors that determine the peculiarities of the organization of the executive branch in some countries are identified; the peculiarities of the organization of the activity of executive bodies in Ukraine are determined.

Key words: *organization of activity of executive bodies, system of executive bodies, features of organization of activity of executive branch of power.*

Проголошення незалежності України та прийняття Конституції у 1996 році пов'язується з переорієнтацією всього державного управління на інші пріоритети, серед яких людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпеки визнаються найвищою соціальною цінністю. Втілення їх в життя забезпечується за допомогою державного механізму, в якому особливе місце відведено апарату держави, що завдяки принципу поділу влади, визначеному у ст. 6 Основного Закону, включає кілька складних систем органів. Серед цих систем в рамках даної статті приділимо увагу органам виконавчої влади, що їх функціонування здійснюється на сьогодні на змінених принципах порівняно з періодом до проголошення незалежності України. Адже сьогодні в рамках формування в Україні правової, демократичної держави одним з головних завдань продовжує залишатися переосмислення ролі й місця виконавчої влади в системі органів державної влади, пошуку конструктивної моделі виконавчої влади з використанням зарубіжного та національного історичного досвіду [1, с. 59]. Чому продовжує залишається? А тому, що після проголошення незалежності України чисельні зусилля спрямовані на поліпшення функціонування саме цієї гілки влади, включаючи проведення адміністративної реформи. Водночас, яка і на сьогодні не завершена і про задоволення результатом реформування мова так і йде, що визначає актуальність обраної теми статті.

Метою даної статті є встановлення особливостей організації діяльності органів виконавчої влади в Україні. Задля досягнення означеної мети доцільним вбачається вирішення таких завдань як встановлення сутності поняття «організація діяльності»; виділення факторів, що обумовлюють особливості організації діяльності виконавчої гілки влади в окремих країнах; визначення особливостей організації діяльності органів виконавчої влади в сучасній Україні.

За онову написання статті взято праці таких відомих науковців як В.Б. Антонюк, О.Ф. Мельников, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, В.М. Олуйко, В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемчушенко та інших.

© ПЕТРЕНКО П.Д. – кандидат юридичних наук, Міністр юстиції України

Відзначимо, що термін «організація» багатозначний як в його семантичному трактуванні, так і в спеціально юридичному (в даній статті – в рамках науки адміністративного права відносно поняття «діяльність органів виконавчої влади»). Цей термін може означати як дію, так і певне поняття (наприклад, об'єднання людей для досягнення певних цілей), характеристику певного процесу, властивості тощо. Тому важливо зазначити, що в рамках даної статті ми будемо досліджувати поняття організації як певного процесу, що здійснюється стосовно органів виконавчої влади. І вже в цьому значенні, з одного боку, організація діяльності може бути розкрита як діяльність спеціально уповноважених суб'єктів з приводу вирішення окремих питань забезпечення функціонування органів виконавчої влади в правових та організаційних формах як то матеріальне, технічне, кадрове тощо. З іншого боку, організація діяльності органів виконавчої влади може бути розглянута і як поняття більш широке: організація як «побудова, устрій, об'єднання в єдине ціле, впорядкування» [2, с. 458]. І в останньому значенні поняття організації діяльності органів виконавчої влади значно ширше. Саме в цьому розумінні виділимо ключові позиції організації діяльності органів виконавчої влади України, виходячи з того, що особливості статусу органів виконавчої влади у кожній конкретній країні обумовлені певними факторами, до яких можна віднести: форму правління держави, форму територіального устрою, політичний режим, національну виборчу систему та електоральну культуру громадян, особисті якості (харизматичність) прем'єр-міністра, історичні умови формування конституційного законодавства та стан національної політичної системи [3, с. 365].

Специфіку організації діяльності органів виконавчої влади України можна визначити, насамперед, на основі аналізу таких нормативно-правових актів законодавства України як Конституція та закони України, якими встановлено порядок їх утворення [4, с. 287], взаємодії органів виконавчої влади між собою та з іншими органами держави, громадянським суспільством, статус службовців, компетенцію органів виконавчої влади та інші питання організації їх діяльності.

Щодо утворення, то, як констатують С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова та А.П. Купін, органи виконавчої влади створюються державою у встановленому законом порядку спеціально для здійснення її управлінських функцій — функцій державної виконавчої влади (забезпечують фактичну реалізацію цієї влади). При цьому органам державної виконавчої влади властива організаційно-структурна відокремленість та оперативна самостійність дій у певних територіальних межах чи галузях. Кожен орган державної виконавчої влади є суб'єктом державної власності, утримується за рахунок Державного бюджету. Має статус юридичної особи, є самостійним учасником адміністративно-правових відносин [5, с. 39]. В даному контексті ми зупинимося на тому, що на сьогодні порядок утворення, структура, порядок діяльності органів виконавчої влади, статус їх службовців, включаючи освіту, відповідальність, відпочинок, режим робочого часу і відпочинку в основному регламентується нормами адміністративного права [6, с. 176]. І відповідний напрямок трансформації правового регулювання з акценту на нормах трудового права на норми адміністративного цілком відповідає євроінтеграційним вимогам: всі публічно-правові відносини повинні бути врегульовані нормами адміністративного права. Зокрема, ч. 3 ст. 5 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [7] визначає, що «дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом». Водночас, аналіз норм вказаного закону показує, що в законі визначені основні права, обов'язки, підпорядкування, порядок виконання наказів, розпоряджень, доручень, обмеження та заборони, порядок захисту прав державних службовців, умови та підстави вступу на державну службу, порядок проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби, визначення відповідності кандидатів умовам конкурсу, порядок призначення на посаду та проходження державної служби, включаючи порядок переведення, відрядження, зміни істотних умов державної служби (акцентуємо увагу на тому, що саме таке формулювання міститься у ст. 43 вказаного закону), оцінювання результатів службової діяльності, обчислення стажу державної служби, питання робочого часу і часу відпочинку, надання відпустки, оплати праці, заохочення та соціальних гарантій, правил внутрішнього службового розпорядку державного органу, підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, дисциплінарної і матеріальної відповідальності, порядок припинення державної служби, особливості проходження державної служби в окремих державних органах. Від так можливо стверджувати, що питання організації діяльності органів виконавчої влади та статусу їх службовців переведені у сферу дії адміністративного права. Це є перша особливість правового регулювання організації діяльності органів виконавчої влади, на якій ми акцентуємо окрему увагу. Адже до прийняття вищевказаного закону досить довго тривали дискусії щодо трудової правової природи правових

відносин, які виникають у зв'язку із вступом на державну службу і наводилися аргументи, що особа в такому разі набуває статус працівника державного органу з розповсюдженням на неї норм трудового законодавства.

Відзначимо й інші особливості організації діяльності органів виконавчої влади в Україні. Так, наприклад, у системі органів виконавчої влади наявна ієрархічна підпорядкованість. Як констатують С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін, «органи державної виконавчої влади становлять найбільш численну групу державних органів. Взаємодіючи з іншими державними структурами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян, вони перебувають у складній ієрархічній підпорядкованості та взаємозв'язку» [5, с. 40]. Ознака ієрархічності серед іншого, передбачає, що органи виконавчої влади утворюються вищими органами; підзвітні та підконтрольні вищим органам виконавчої влади [6, с. 176].

Діяльність органів виконавчої влади в Україні організовано на засадах стабільності і професіоналізму, призначення на посади за результатами конкурсу, в рамках якого встановлюється відповідність кандидатів на посади ряду загальних і спеціальних вимог, чітко визначених в законодавстві про державну службу (ст.ст. 19,20,21 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [7]). Таким чином, компетентність службовців забезпечується через дотримання чітко визначених засад вступу на службу [8, с. 308]. При цьому органи виконавчої влади повинні мати постійні професійні штати [6, с. 176]. Водночас, до особливостей професіоналізації служби в органах публічної влади в Україні, на думку О. Гиркіної, на сьогодні можна віднести відсутність розвинутої і продуманої концепції підготовки кадрів. При тому, що у професійному удосконаленні державних службовців роль держави очевидна й зрозуміла, оскільки органи державної влади дедалі більше піклуються про своє забезпечення компетентними працівниками і мають для цього певні механізми, ресурси. У даному питанні є значний прогрес. Водночас посадові особи місцевого самоврядування за кількісними та якісними параметрами освіти, навчання відстають від державних службовців. Кадрові служби практично не мають відповідних орієнтирів та повноважень для виконання повного обсягу функцій роботи з персоналом, його неперервного професійного розвитку з урахуванням досягнень світового досвіду. Виходячи з досвіду європейських країн, одним з прикладів організації підвищення кваліфікації державних службовців , що забезпечує його безперервність, є систематичне самостійне навчання в сукупності з регулярними тренінгами, конференціями, програмами підвищення кваліфікації [9].

Щодо стабільності державної служби, то реалізація на практиці цього принципу організації діяльності органів виконавчої влади характеризується низкою проблем. Висока плинність кадрів на сьогодні є визначальною особливістю служби в органів виконавчої влади. Плинність кадрів на державній службі протягом останніх 10 років залишається стабільно високою і сягає 20 % щорічно. Це небезпечне явище, оскільки воно підриває фундаментальні основи державної служби як системи, що забезпечує збереження інституційної пам'яті державного апарату, наступність і послідовність у проведенні державної політики, "захист" розвитку країни під час різких політичних змін [10, с. 321]. При цьому майже 50% службовців, у тому числі зі стажем роботи до 30 років, звільняються за власним бажанням [11, с. 10]. Серед керівного складу центральних органів виконавчої влади досить високий відсоток становлять державні службовці зі стажем роботи від 1 до 5 років, що є досить тривожним сигналом та може призвести до зниження ефективності роботи, а інколи навіть до втрати керованості процесами на доручених таким керівникам ділянках роботи [12]. З цього приводу О. Оболенський вказує, що у сучасному змінному світі проблема підготовки фахівців для публічної сфери є найактуальнішою проблемою з точки зору забезпечення стабільного розвитку суспільства та країни [13, с. 47]. І в цьому контексті ми зауважимо, що враховуючи досить низьку, порівняно з приватним сектором, оплату праці державних службовців, розвинені демократичні країни пропонують державним службовцям широкий пакет привілеїв і преференцій, спрямованих на забезпечення стабільності персоналу на державній службі. Зокрема, усталені традиції професійної державної служби Франції, Австралії передбачають можливість для державних службовців цих країн мати певні привілеї. Серед них: медичне страхування, яке поширюється на членів родини; оплата соціального працівника для допомоги на період захворювання державного службовця (Франція); право на додаткові оплачувані дні по догляду за дитиною; оплата послуг по догляду за дитиною на період відрядження або на період роботи в позаробочий час; привілеї при оподаткуванні прибуткового податку; покриття вартості проїзду до роботи та виплата додаткових коштів на проїзд під час щорічної відпустки; кредитування державних службовців, у тому числі іпотечне, через спеціалізовану асоціацію, яка може виступати також гарантом кредитів службовців; виплата додаткових коштів на харчування, якщо

орган державної влади не має можливості забезпечити харчування; покриття вартості житла на термін 12 днів у разі прибуття службовця на роботу в іншу місцевість; додатковий пакет привілеїв (передбачений в Австралії з 2001 р.) [14, с. 9-10]. Як бачимо, професійність і стабільність державної служби забезпечується через низку привілеїв і преференцій, чого досить часто не можна сказати про нашу державу.

За формою діяльності органи виконавчої влади України, як правило, є єдиноначальними. Тобто органи виконавчої влади очолюються керівником, який самостійно організовує та несе відповідальність за його діяльність [8, с. 307]. Проте, колегіальність не включається з числа засад організації діяльності органів виконавчої влади України, що виявляється в такій особливості як поєднання єдиноначальності та колегіальності при прийнятті управлінських рішень та в інших формах діяльності органів виконавчої влади.

Кожен орган виконавчої влади має офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою, наділений державно-владними повноваженнями, має певний обсяг прав та обов'язків у сфері державного управління, компетенцію [5, с. 39]; оперативно самостійнийний [6, с. 176]. Як пояснює В.Л, Федоренко, «здійснюючи свої функції, органи виконавчої влади діють від імені держави, для чого їх наділено державно-владними повноваженнями» [8, с. 307].

До числа особливостей організації діяльності органів виконавчої влади в цьому аспекті можна віднести те, що на сьогодні органи виконавчі органи державної влади здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність, владні повноваження [6, с. 176], правоохоронну діяльність, приймають нормативно-правові акти в межах компетенції. Таким чином, лише суто виконавчою діяльністю обсяг їх компетенції не обмежено. В свою чергу, для здійснення своїх завдань і функцій органи виконавчої влади України наділені правом широкого застосування заходів державного (зокрема, адміністративного) примусу та мають спеціальний апарат примусу [15, с. 29]. Йдеться, перш за все, про наділення ряду органів виконавчої влади повноваженнями на притягнення до відповідальності, а також про ініціювання питання про притягнення до відповідальності за результатами і висновками своєї діяльності. Наприклад, відповідно п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [16] поліція відповідно до покладених на неї завдань у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання. Керівники органів виконавчої влади мають повноваження на притягнення службовців до дисциплінарної відповідальності.

Враховуючи вищевикладене, можна відзначити, що організація діяльності органів виконавчої влади є певним процесом, що здійснюється задля вдосконалення статусу окремих складових, структури, об'єднання в єдине ціле, впорядкування структури системи органів виконавчої влади, узгодження дій її елементів між собою та з іншими елементами механізму української держави. Сьогодні структурована організаційно самостійна система органів виконавчої влади України як частина апарату держави характеризується наступними особливостями: структуру системи органів виконавчої влади організовано на основі ієрархічної підпорядкованості, єдиноначальності і колегіальності; питання організації діяльності органів виконавчої влади та статусу їх службовців переведені у сферу дії адміністративного права; кожен орган державної виконавчої влади оперативно самостійно діє від імені держави, для чого наділений державно-владними повноваженнями, включаючи можливості застосування примусу (в тому числі ряд органів виконавчої влади наділено повноваженнями на притягнення до відповідальності, а також на ініціювання питання про притягнення до відповідальності за результатами і висновками своєї діяльності);здійснення виконавчої влади повинно відбуватися на професійній постійній основі державними службовцями на засадах призначуваності за результатами конкурсу. Водночас, фактично існують проблеми відсутності розвинутої і продуманої концепції підготовки кадрів; плинності кадрів через такі вади організації діяльності органів виконавчої влади як низька оплата праці службовців порівняно з приватним сектором, вузький спектр привілеїв і преференцій, які повинні компенсувати низьку оплату і забезпечити стабільність персоналу державної служби).

Список використаних джерел:

1. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Монографія / Кол. авт.; Відпов. ред. - проф. Н.Р.Нижник. – К.: Вид-во УАДУ, 1997 - 448 с.

2. Словарь иностранных слов. – М.: Сов. энцикл, 1964. – 784 с.

3. Совгиря О.В. Конституційне право України**.** Повний курс: навч. посіб. / О.В.Совгиря, Н.Г.Шукліна. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. - 544 с.

4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [Ю.С. Шемчушенко, М.П. Зяблюк, В.Я. Тацій, В.П. Горбатенко та ін.], Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — Т. 4: Н.-П. - 2002. — 720 с.

5. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. / С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

6. Бахрах Д.Н. Административное право России: ученик / Бахрах Д.Н. – М.: Норма – Инфра-М, 2002. – 623 с.

7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2016. - № 4. – Ст. 43.

8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник / В.Ф Погорілко., В.Л. Федоренко; за заг. ред. В.Ф. Погорілка.

УДК 342.9: 347.700

РЕЗНІЧЕНКО В.О.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В статті юридичну природу адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні розкрито через специфіку загального регулювання освітніх правовідносин та особливого, організаційно-стратегічного забезпечення права на вищу освіту, що в сукупності синтезуються у модель цілеспрямованого освітнього управляння з дотриманням принципу високої якості вищої освіти в Україні. Визначено, що для гармонізації адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні необхідно гарантувати та комбінувати симбіоз інтересів суб'єктів публічної адміністрації освітньої сфери та суб'єктів освітнього процесу задля належного та цілеспрямованого врегулювання освітніх правовідносин.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, вища освіта, Міністерство освіти і науки України, принципи, публічне адміністрування, юридична природа, якість вищої освіти.*

В статье юридическая природа административно-правового обеспечения высшего образования в Украине раскрыта из-за специфики общего регулирования образовательных правоотношений и особого организационно-стратегического обеспечения права на высшее образование, которые в совокупности синтезируются в модель целенаправленного образовательного управления с соблюдением принципа высокого качества высшего образования в Украине. Установлено, что для гармонизации административно-правового обеспечения высшего образования в Украине необходимо гарантировать и комбинировать симбиоз интересов субъектов публичной администрации образовательной сферы и субъектов образовательного процесса для надлежащего и целенаправленного урегулирования образовательных правоотношений.

Ключевые слова: *административно-правовое обеспечение, высшее образование, Министерство образования и науки Украины, принципы, публичное администрирование, юридическая природа, качество высшего образования.*

© РЕЗНІЧЕНКО В.О. – здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

The article reveals the legal nature of administrative and legal support of higher education in Ukraine due to the specifics of general regulation of educational relations and special, organizational and strategic support of the right to higher education, which are synthesized into a model of purposeful educational management with high quality in Ukraine. It is determined that in order to harmonize the administrative and legal support of higher education in Ukraine it is necessary to guarantee and combine the symbiosis of interests of public administration and education in order to properly and purposefully regulate educational relations.

Key words: *administrative and legal support, higher education, Ministry of Education and Science of Ukraine, principles, public administration, legal nature, quality of higher education.*

Вступ. Бажання людини пізнати себе, вочевидь, виникло з появою свідомості. Теологічні постулати про те, що людина своєю появою забов'язана Творцю, автоматично (свідомо чи несвідомо) відмежовувала її від Природи і ставила над природою. Отже, вже в надрах теології мимовільно зароджувалися причини майбутніх конфліктів людини і Природи. Коли ж людство дозріло до сприйняття еволюційної ідеї, то почала визрівати і концептуальна основа для ревізії уявлень про природу людини. Ця тема і проблема зайняла чільне місце в працях не тільки філософів, але й біологів, антропологів, соціологів, економістів і представників інших наук [2, с. 77–82].

Здавалося, що освіта здатна врегулювати відносини в системі людина-природа-людство. Але лавиноподібне наростання негативних тенденцій в даній системі (і саме в період, коли освіта стала надбанням більшості населення Землі) змусило критично подивитися на завдання, можливості і стан освіти. Іноді можна прочитати, що головне призначення освіти – зорієнтувати людину в житті, якщо вона (освіта), не робить цього, то «вона не має сенсу, вона аморальна» [3]. Але ж щоб «зорієнтувати» потрібно знати, куди зорієнтовувати. Тобто, мати науково обґрунтовані і виважені прогнози, розглядати проблему освіти не з егоїстичних позицій людини, а з позицій суспільства, природи і біосфери в цілому [2, с. 77–82].

З важливою суспільної значимості, освіту слід належно забезпечувати, відповідно юридична природа адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні вимагає окремого наукового аналізу.

Огляд останніх досліджень. Вищу освіту як предмет адміністративно-правового забезпечення аналізували у своїх монографічних працях такі вчені як: В. Аброськін, С. Андреєв, І. Борисенко, Д. Ворон, В. Галунько, Н. Губерська, І. Данченко, С. Діденко, А. Іванищук, К. Краснолуцький, С. Мельник, Л. Миськів, Р. Науменко, О. Нетребіна, О. Нижник, А. Половченя, О. Єщук, М. Рудич, М. Русин, О. Сезонова, А. Смульська, І. Таланчук, Ю. Фролов, І. Хохлова, І. Шруб та інші.

При цьому, складність освітньої реформи підкреслює актуальність новітніх наукових викликів щодо формування та функціонування ефективного механізму адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі ґрунтовно-методологічного аналізу позицій вчених та нормативних джерел, розкрити юридичну природу адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні.

Результати дослідження. Саме така «освіченість» без духовного підґрунтя, окрім всього іншого, дозволяє людині знаходити аргументи для виправдання своєї неблаговидної діяльності. Ось чому освіта, інтелект, розум в бездуховному середовищі рівною мірою слугують для досягнення цілей і політикам, і бандитам, і державним діячам, і крадіям, охоронцям природи і браконьєрам, правозахисникам і терористам, миротворцям і агресорам. Це свідчить про те, що розум чи інтелект конкретної людини не завжди піддається контролю з боку суспільства, суспільного розуму, а тому може використовуватися для творення як добра, так і зла [2, с. 77–82].

Освіта, освіченість, розум, інтелект людини, являючись творцями науково-технічного прогресу, одночасно створюють передумови зростання залежності людини від цих продуктів своєї діяльності, що по своїй суті і віддаленим наслідкам аналогічне спеціалізації окремих видів тварин в природі [2, с. 77–82]. Освіта, володіючи багатим вмістом, ціннісно за своєю природою, позачасна в духовному прояві людством своїх потенційних можливостей і в той же час розгортається в конкретному культурно-історичному контексті. У понятті «освіта» виражається гранична орієнтація знань певної епохи, що дозволяє характеризувати її як граничний і в той же час уні-

кальний вид теоретизування. Освіта - сфера людської діяльності, спрямована на структурування і теоретичну систематизацію достовірних знань про природну, соціальну і духовну реальності, вироблені наукою, а також про форми і методи трансполяції цих знань у свідомість індивіда і соціуму [5, с. 53–57].

Аналіз освіти на різних рівнях її розвитку і дозволило Ю. Кравцову виділити в його змісті загальне і особливе. Загальним тут виступає, перш за все, той факт, що всі цивілізації минулого і сучасності виступали і виступають як інформаційний процес, тобто вони в ході пізнання і суспільної практики виробляють інформацію як про природну дійсність, так і про різні сфери буття соціуму, і містять в структурі духовного виробництва освіту як інструмент, який за допомогою писемності, усного мовлення обробляв інформацію і передавав її наступним поколінням. Особливим виступала саме методологія передачі знань і оцінка їх розуміння і засвоєння. Про діалектику загального і особливого в змісті освіти свідчать факти зміни парадигматичних установок в її змісті. Логічними підставами їх зміни є і постійний процес збільшення і розвитку знання; і способи вдосконалення людської практики в ході пізнання об'єктивної реальності, і методологія трансляції нових знань у системі суб'єктно-суб'єктних відносин в освітньому процесі тощо [5, с. 53–57].

Поступово освіта стає ознакою сучасної культурної людини. Знання набувають додаткового змісту, і нові смисли сприяють емоційній поліфонічності, інтелектуальній активності, розвитку креативного мислення. До того ж зростає вплив комунікації на якість і зміст освітнього процесу, не без її участі здійснюється відбір навчального матеріалу, прочитання текстів та їх інтерпретація. Сучасна система освіти починає інтегрувати в себе не тільки особистісні комунікативні ресурси тих, хто навчається, і педагога, але й нові комунікативні технології, засновані на використанні можливостей комп'ютерних програм, електронних книг, дистанційної освіти, що якісно змінює «упаковку» культурного змісту навчального процесу [6, с. 21].

Цілі, які ставить особистість перед вищою освітою, є досить широкими [12, с. 377–380]: 1. З точки зору людського розвитку, освіта має суттєво розширити можливості людини, оскільки позитивно впливає на різні сторони її життєдіяльності, стан здоров'я, суспільну та політичну активність, доступ до знань та вміння ними користуватися як на роботі, так і вдома – у побуті, вихованні дітей тощо. Освічена людина більш ефективно використовує свої здібності, фізичний та природний капітал, завдяки чому він стає більш продуктивним [7, с. 152]. 2. Якісна освіта – це така освіта, що сприяє розвитку особистості та дає їй можливість вчитися впродовж життя, реалізувати свої здібності, допомагає бути конкурентною на ринку праці, а також дозволяє стати повноцінним громадянином своєї країни, усвідомлюючи власну національну ідентичність та маючи повагу до гідності інших людей [8]. 3. Освіта покликана допомогти суб'єкту поглинути в культуру, освоїти її цінності й успішно діяти в культурному бутті; її завданням є формування суб'єкта, який був би здатний побачити проблеми, суперечності цього світу, розпредметити його, знайти нові комбінації відомих елементів і своєю діяльністю створити відсутні елементи для того, щоб інсайт, творче осяяння породило нову культурну реальність, діяльність зі створення культурних цінностей [9, с. 29]. 4. Освіта спрямована на гуманізацію сьогоденного життя кожного учня; втілення гуманістичних засад у загальній організації системи освіти та її подальшої розбудови; викликання любові і поваги до учнів з боку педагогів; стимулювання розвитку суб'єктивних якостей учнів; запровадження в освіті діалогічних засад; виховання учнів з урахуванням гуманістичних цінностей [10]. 5. Колишні знання та досвід мають бути перетворені в процесі освіти у здатність людини до дослідження, творчості, пошуку нових знань, винаходу [11, с. 47; 12, с. 377–380].

Якість освіти, як її внутрішня визначеність, обов'язково відображає зміни змісту і цілеспрямованості в різних історичних парадигмах. Освіта, що синтезує в своїх категоріальних структурах духовно-моральний досвід багатьох поколінь і парадигм свого розвитку, покликана виявляти в собі соціальне замовлення на творення і конструктивно-творче ставлення до реальності. У філософії освіта, яка володіє багатим вмістом, ціннісна за своєю природою, позачасна в духовному прояві людством своїх потенційних можливостей і в той же час розгортається в конкретному культурно-історичному контексті. У понятті «освіта» виражається гранична орієнтація знань певної епохи, що дозволяє характеризувати її як граничний і в той же час унікальний вид теоретизування. Освіта - сфера людської діяльності, спрямована на структурування і теоретичну систематизацію достовірних знань про природну, соціальну і духовну реальності, вироблені наукою, а також про форми і методи трансполяції цих знань в свідомість індивіда і соціуму [5, с. 53–57].

Якість освіти визначається через специфіку освітніх правовідносин, що виникають в процесі реалізації конституційного права на освіту, ефективність якої залежить від належного правового регулювання освітньої сфери та з'ясування юридичної природи правовідносин, в які суб'єкти вступають з приводу реалізації суб'єктивного права на освіту, що є невід'ємним елементом механізму реалізації права на освіту.

Освітні правовідносини за змістом мають ширший характер, оскільки сторонами цих відносин є не лише суб'єкти викладання та суб'єкти навчання (особи, що навчаються), а також навчальні заклади. Коли сторонами освітніх правовідносин є лише педагогічні працівники та особи, що навчаються, без участі у цих відносинах навчального закладу мова йде про відносини з оплатного надання послуг з навчання, що регулюються цивільним законодавством (зокрема репетиторство, послуги з розвитку дитини раннього віку та ін.). Крім того, за чинним законодавством освітня діяльність не обмежується лише діяльністю викладання, зокрема, це й виховання, й професійна, наукова, загальнокультурна підготовка громадян. На нашу думку О. О. Кулініч, освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього права суспільні відносини, що виникають під час реалізації конституційного права на освіту між особою, що навчається (їх законними представниками), освітньою установою та педагогічними (науково-педагогічними) працівниками у зв'язку з оволодінням цією особою знаннями, уміннями, навичками, визначеними стандартами освіти [4, с. 224–231].

Особливий інтерес викликає обгрунтування філософсько-правових аспектів управління. Цей аспект сьогодні реально перебуває в центрі дискусій про освіту. Міжнародна сертифікація освітніх програм, кредитно-модульна система навчання, регулювання процесів зовнішнього та внутрішнього відтоку кваліфікованих кадрів тощо вимагають сьогодні правового закріплення. Рішення перерахованих вище завдань, безсумнівно сприятиме теоретичній розробці фундаментальних проблем освіти, а через них залученню людини до вищих цінностей, з якими повинні гармоніювати потоки людських думок і дій, без яких неможлива прогресивна хода загальнолюдської культури [5, с. 53–57].

Об'єктом управління змінами в системі вищої освіти повинні бути організації (вищі навчальні заклади) та їхні співробітники, тому необхідно змінювати як організаційні стратегії та структури, так і організаційну (корпоративну) культуру. При цьому для системи вищої освіти друге важливіше за перше, тобто зміни організаційних стратегій і структур мають бути такими, щоб підтримувати зміни організаційної (корпоративної) культури [13, с. 145].

Загалом, можна вважати, що юридична природа адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні розкривається через специфіку загального регулювання освітніх правовідносин та особливого, організаційно-стратегічного забезпечення права на вищу освіту, що в сукупності синтезуються у модель цілеспрямованого освітнього управляння з дотриманням принципу високої якості вищої освіти в Україні.

Для гармонізації адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні необхідно гарантувати та комбінувати симбіоз інтересів суб'єктів публічної адміністрації освітньої сфери та суб'єктів освітнього процесу задля належного та цілеспрямованого врегулювання освітніх правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

2. Ковтун М. Ф. Природа і сутність людини (освіта і освіченість, науково-технічний прогрес, зростаюча залежність від техносфери. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 20 : Біологія. 2015. Вип. 6. С. 77-82.

3. Сіднєв Л. М. До питання про антропологічну сутність змісту освіти. Постметодика. 2002. № 7, 8 (45-46). С. 178-181.

4. Кулініч О. О. Юридична природа освітніх правовідносин як елемента конституційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина на освіту. Форум права. 2013. № 4. С. 224–231.

5. Кравцов Ю. С. Онтологічна природа "освітньої реальності" в контексті філософського дискурсу якості освіти. Грані. 2017. Т. 20, № 6. С. 53-57.

6. Москалик Г. Комунікаційна природа освіти. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 31. С. 14-21.

7. Садовенко А., Масловська Л., Середа В., Тимочко Т. Сталий розвиток суспільства. К.: Академія муніципального управління, 2011. 392 с.

8. Гриневич Л. Неосвіченим суспільством легше керувати. Фронт змін. URL: http://frontzmin.ua/ua/media/digest/none/13372-lilija-grinevich-neosvichenim suspilstvomlegshe-keruvati.html

9. Бузгалин А. В. Постиндустриальное общество – тупиковая ветвь социального развития. Вопросы философии. 2002. №5. С. 26-43.

10. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти. Освіта і управління. 1997. № 2. С. 21-36.

11. Навроцький О. І. Вища школа в умовах трансформації суспільства. Харків: Основа, 2000. 240 с.

12. Почтовюк А. Б. Нові підходи до розуміння сутності вищої освіти. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2013. Вип. 4. С. 376-380.

13. Бабічев А. В. Державне управління змінами у системі вищої освіти: сутність зміст, особливості. Теорія та практика державного управління. 2016. Вип. 4. С. 139-145.

УДК 658.14/.17 (477)

ТАТАРОВА Т.О.

ЩОДО ФОРМ ФІСКАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються особливості форм фіскального контролю в Україні. Аналізується етимологія термінів «форми», «форми контролю» та «форми фіскального контролю». Виокремлюються форми фіскального контролю в залежності від часу здійснення контролюючими органами контрольних дій в процесі реалізації наявних фінансових ресурсів, нами виокремлено: запобіжний (превентивний) фіскальний контроль, фіскальний контроль «по суті» (своєчасний) та ретроспективний (синхронічний) фіскальний контроль.

Ключові слова: *форми фіскального контролю, превентивний фіскальний контроль, ретроспективний фіскальний контролю, Державна фіскальна служба України.*

В статье исследуются особенности форм фискального контроля в Украине. Анализируется этимология терминов «формы», «формы контроля» и «формы фискального контроля». Выделяются формы фискальниного контроля в зависимости от времени осуществление контролирующими органами контрольных действий в процессе реализации имеющийся финансовых ресурсов, на: предупредительный (превентивный) фискальный контроль, фискальный контроль «по существу» (своевременной) и ретроспективный (синхроничный) фискальный контроль.

Ключевые слова: *формы фискального контроля, превентивный фискальный контроль, ретроспективный фискальный контроля, Государственная фискальная служба Украины.*

The article examines the features of forms of fiscal control in Ukraine. The etymology of the terms "forms", "forms of control" and "forms of fiscal control" is analyzed. We distinguish forms of fiscal control depending on the time of control by the supervisory authorities in the implementation of available financial resources, we have

© ТАТАРОВА Т.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування (Національна академія внутрішніх справ)

identified: preventive (preventive) fiscal control, fiscal control "in essence" (timely) and retrospective (synchronous) fiscal control.

Key words: *forms of fiscal control, preventive fiscal control, retrospective fiscal control, State Fiscal Service of Ukraine.*

Стабільність держави, сталий розвиток всіх її інституцій та фінансової сфери, у своїй переважній більшості залежить від своєчасності нарахування та сплати обов'язкових платежів – податків та зборів. Однак, говорячи загалом про державу, не слід забувати, що податки є невід'ємною складовою фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, тому, у практичній діяльності керівників-суб'єктів такої діяльності, для збільшення рентабельності та продуктивності своєї організації виникають бажання щодо фальсифікації результатів такої господарської діяльності з метою зменшення оподаткування або, взагалі, уникнення всіма можливими варіантами податків на свою діяльність. І тут, прослідковується взаємозалежна картина, коли із-за зазначених махінацій з оподаткуванням, бюджет держави недоотримає значних грошових коштів (виникає дефіцит бюджету), відбувається приріст тіньової економіки, що загалом впливає на економічну безпеку держави, та робить її уразливою для зовнішнього впливу. Виходом з даної ситуації, з боку держави, стає введення додаткового податкового тягаря, що, в свою чергу, будуть знов таки нести законослухняні платники податків. Такий порядок речей зменшує конкурентоспроможність та провокує соціальну напругу, яка, в свою чергу, призводить до збільшення масштабів ухилення від сплати податків, а держава починає втрачати свої фінансові ресурси. Таким чином, фіскальний контроль в країні набуває особливої уваги. Тому, вивчення питання щодо форм фіскального контролю, з'ясування їх сутності та особливостей реалізації є актуальним і своєчасним в умовах сьогодення.

Деякі проблемні питання визначення фіскального контролю були предметом досліджень таких учених, як: Г. Айтхожина, Л. Артамонова, В. Баранова, С. Богачова, В. Бурцева, О. Жигаленко, Т. Кравцової, І. Литвинчук, Г. Нестерова, О. Ногіної, Л. Сибагатуліної, Ю. Соловйової, С. Степашин, Т. Тотикова, Д. Французова, А. Чередніченко, Т. Шашкової, та інших. Однак з огляду на складність досліджуваної проблеми форми фіскального контролю розглядались поверхово та однобоко (ототожнюючись з фінансовим або податковим контролем), отже комплексного дослідження даного питання в рамках фіскального контролю наразі не було.

Аналізуючи вітчизняне законодавство слід зазначити, що наразі визначення форм фіскального контролю не зазначене в жодному нормативно-правовому акті. Отже, слід визначитись з етимологією даного визначення для коректного та змістовного його використання.

Аналіз вітчизняної та закордонної літератури, привів нас до думки, що офіційного законодавчо встановленого визначення «форм», в умовах сьогодення не існує, проте вчені-адміністративісти надають ймовірні значення даного терміну.

Так, укладачі «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [3] та «Юридичної енциклопедія» [15], визначають «форми», як зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовнішній вираз певного змісту [13].

Щерба С. П. та Заглада О. А. у своєму підручнику «Філософія», наголошують на тому, що «форма виражає зміст як його організація, оскільки немає безформного змісту, як і немає безформної речі. Форма не існує сама по собі. Вона позбавлена будь-якої цінності, якщо не є формою змісту. Тому не можна погодитися з тими, хто відриває форму від змісту і наділяє її самостійним існуванням» [14, с.117]. Використання зазначеної термінології дозволить, в рамках нашого дисертаційного дослідження, поглибити взаємозв'язок «форм фіскального контролю» з формами фінансового, податкового та митного контролю, адже така система визначить співвідношення форм, як зовнішнього виду змісту самого фіскального контролю.

Таким чином, пропонуємо розглянути змістовну характеристику терміну «форма», у наукових пошуках вчених адміністративістів.

Так, А.В. Долинний звертає увагу на те, що під категорією «форма» розуміється «спосіб існування змісту, невіддільний від нього, який служить його виразом; його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії; сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого» [4, с.99-100]. Натомість, дещо вужчої точки зору дотримується А.С. Васильєв, який зазначає, що «термін «форма» тлумачиться як: 1) обриси, контури, зовнішні межі предмета,

що визначають його зовнішній вигляд; 2) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; 3) пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; 4) видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи» [2, с.97]. Інші науковці [1, с.130], наголошують на тому, що під формою будь-якого явища розуміють «спосіб зовнішнього виразу змісту, відносно стійку визначеність зв'язку елементів змісту та їх взаємодії, тип та структуру змісту. Форма і зміст у кожному конкретному явищі невіддільні один від одного. Причому існує форма як цілого, так і форма частини цього цілого [9, с.249]. Проте озираючись на специфіку фіскального контролю, на наш погляд, слід порівнювати фіскальний контроль з фінансовим контролем, як з загальною категорією, та встановлювати форми фіскального контролю у порівнянні з фінансовими.

У своєму монографічному дослідженні «Організація бухгалтерського обліку та фінансового контролю в сучасних умовах господарювання в Україні» К.Г.Ловінської та І.Б.Стефанюк, акцентують увагу на особливу природи фінансового контролю, який на їх думку, може бути досліджений виключно крізь призму форм цієї діяльності. Так, вони зазначають, що форма фінансового контролю це способи конкретного вираження і організації контрольних дій, спрямованих на виконання функцій контролю. Одночасно з цим, зазначені фахівці серед форм фінансового контролю виокремлюють: стандартизацію, ідентифікацію (державна реєстрація), ліцензування, експертизу та моніторинг (нагляд, спостереження) [8, с.90-92].

Натомість діаметрально протилежну точку зору висловлюють укладачі підручника «Контроль і ревізія», так, на їхню думку форми та методи слід поєднувати та окремо «форми» не розглядаються. Так, вони зазначають, що «метод фінансового контролю» це сукупність способів і прийомів перевірки законності, достовірності та доцільності операцій суб'єкта господарювання [7, с.29]. Розглядаючи зазначений вислів, що змінює концептуальне значення нашого дослідження, ми притримуємося позиції, що форми та методи це різні, проте взаємопов'язані визначення.

Проте все ж таки слід визнати, що переважна частина вітчизняних дослідників не є прихильниками крайніх, протилежних наукових підходів. Їхня позиція у розв'язанні цієї проблеми вбачається більш поміркованою, а її суть полягає в тому, що для характеристики особливостей фінансового контролю доцільно виокремлювати як певні форми, так і методи його здійснення. При цьому допускається різне тлумачення цих категорій. Так, у межах цього наукового підходу деякі автори вважають, що форма державного фінансового контролю безпосередньо пов'язана зі способом вираження його змісту та внутрішньою організацією, яка модифікується зі змінами змісту. Одночасно форма активно впливає на зміст, використовуючи чи стримуючи його розвиток, залежно від того, наскільки вона відповідає змісту, що змінився. Таким чином, на думку прихильників цієї точки зору, форми державного фінансового контролю є способами конкретного вираження й організації конкретних дій, спрямованих на виконання функцій фінансового контролю. Наприклад, І.К.Дрозд та В.О.Шевчук зазначають, що категорія "форма" однозначно представляє зміст контролю – його рухливу, динамічну частину, окремий аспект (широкий або вужчий) як сфери охоплення контрольними діями об'єкта, так і його внутрішню організацію, що являє собою стійкі його сторони [5; 11].

Таким чином, проаналізувавши різні точки зору щодо «форм» контролю, ми приходимо до висновку, що в рамках нашого дисертаційного дослідження під формами фіскального контролю слід розуміти зовнішній вираз змісту фіскального контролю, який уособлює в собі сукупність прийомів, способів та засобів, регламентованих нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність суб'єктів здійснення фіскального контролю, та встановлюють конкретні заходи та процедури для досягнення мети фіскального контролю.

З урахуванням визначеного нами терміну, встановимо та розглянемо класифікацію форм фіскального контролю, та особливості їх реалізації в залежності від сфери провадження (податкової, митної) та суб'єктів, що його здійснюють.

Так, до першої класифікації, в залежності від часу здійснення контролюючими органами контрольних дій в процесі реалізації наявних фінансових ресурсів, нами виокремлено: запобіжний (превентивний) фіскальний контроль, фіскальний контроль «по суті» (своєчасний) та ретроспективний (синхронічний) фіскальний контроль.

Схожої точки зору в рамках фінансового контролю дотримується Савченко Л. у своєму монографічному дослідженні «Правові проблеми фінансового контролю в Україні» [12, с.243] та Дудко В. в підручнику «Державний фінансовий контроль» [6, с.29], вказуючи на існування попереднього, поточного (оперативного) і наступного (ретроспективного, заключного) фінансового контролю.

Проте, розглянемо більш детально кожну з визначених нами форм фіскального контролю за часом.

Запобіжний (превентивний) фіскальний контроль. В тій складній економічній ситуації в якій, нажаль, опинилася зараз Україна, з загостренням економічної кризи, запобіжний (превентивний) фіскальний контроль є найдієвішим засобом, що дозволить запобігти та уникнути втрат фінансових ресурсів, та унеможливить порушення законодавства респондентами фіскального контролю.

На підтримку існування зазначеної форми в системі фіскального контролю можна назвати дефініцію визначену у п. 75 ч.4 Постанови Кабінету міністрів України від 21.05.2014 № 236 «Про Державну фіскальну службу України» де в рамках однієї тези ми зустрічаєм зазначену форму, а саме «забезпечує здійснення санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного контролю щодо товарів, що переміщуються через митний кордон України, а також контролю за переміщенням культурних цінностей у *формі попереднього документального контролю* в пунктах пропуску через державний кордон України» [10]. Слід зауважити, що зазначена у вказаному пункті «*форма попереднього документального контролю*», на наш погляд одразу встановлює взаємозв'язок між кожною з форм, що нами буде визначена у даному дисертаційному дослідженні, адже вказує на змішаний характер об'єднуючи в одній формі дві характеристики: часову (коли вказують, що це «попередній» контроль) та інформаційного забезпечення (коли вказують, що це «документальний» контроль).

Запобіжний (превентивний) фіскальний контроль надає можливість уникнути правопорушень у фінансовій сфері, адже проводиться до здійснення відповідної фінансової операції. Етапом його проведення є стадія прийняття рішення з фінансових питань, а також можливість впливати на бюджетну систему та законодавство в цілому.

Наприклад, Державна фіскальна служба, як суб'єкт фіскального контролю, відповідно до покладених на неї завдань:1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції ДФС, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів; 2) розробляє проекти законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, наказів Мінфіну з питань, що належать до сфери діяльності ДФС; 3) розробляє форми податкових декларацій (розрахунків), звітності та інших документів, тощо [10].

Фіскальний контроль «по суті» (своєчасний). Є невід'ємною частиною управлінської діяльності, що здійснюється суб'єктами фіскального контролю. Повинно проводитись в максимально короткий термін з одночасним проведенням аналітики та корегування діяльності з метою її оптимізації. Спирається на дані первинних документів (оперативних, бухгалтерських, інвентаризаційних, тощо). Ефективним результатом фіскального контролю «по суті» повинно стати термінове реагування керівництва за результатами виявлених недоліків. Зокрема, наприклад, Державна фіскальна служба здійснює адміністрування податків і зборів, митних та інших платежів, єдиного внеску в порядку, встановленому законом, забезпечує контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету і відповідних позабюджетних фондів; контролює своєчасність подання платниками податків та єдиного внеску передбаченої законом звітності, своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків і зборів, єдиного внеску, митних та інших платежів; здійснює контроль за дотриманням податкового і митного законодавства, законодавства щодо трансфертного ціноутворення, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого законом покладено на ДФС; здійснює облік платників податків та єдиного внеску, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням; забезпечує ведення обліку податків і зборів, платежів, тощо [10].

Ретроспективний (синхронічний) фіскальний контроль. Дозоляє аналізувати інформацію отриману з джерел що фактично зазначають закінчений звітній період. Аналізу та оцінці підпадає інформація за звітній період, за попередні періоди, за квартал або навіть рік. Так, Державна фіскальна служба проводить аналіз надходження податків і зборів, інших платежів, визначених Податковим та Митним кодексами України, Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», вивчає вплив макроекономічних показників і змін законодавства на надходження податків, інших платежів, розробляє пропозиції щодо збільшення їх обсягу та зменшення втрат бюджету [10], також в рамках своєї діяльності у

відповідності та наявної документації може приймати рішення про визнання суб'єкта господарювання банкрутом.

Аналіз повноважень суб'єктів фіскального контролю дозволив виокремити форми фіскального контролю за певними факторами, що передують реалізації повноважень зазначених суб'єктів, а саме:

- за територією проведення відповідної контрольної діяльності – камеральні (відбуваються на території суб'єкта фіскального контролю на основі наявної інформації) та виїзні (на території підконтрольного об'єкту);
- за джерелом отримання інформації на базі якої здійснюється фіскальний контроль – документальні (за основу приймаються дані, що містяться в документах) та фактичні дані (що можуть базуватися на фактичних оглядах речей, проведеній ревізії, контрольній закупці, показах свідків, пояснень осіб, та інших дій);
- за ступенем поміркованості фіскальний контроль може бути у формі запланованого (у відповідності до певного графіку) або позапланового фіскального контролю;
- за об'ємом документації, що перевіряється та контролюється суб'єктами фіскального контролю можемо виділити загальний або назвемо його суцільний документальний контроль (в ході якого перевіряються всі документи, що були зареєстровані та видані відповідним респондентом), та вибірковий фіскальний контроль, в рамках якого здійснюється аналіз окремої документації за відповідний незначний проміжок часу, тощо.

Таким чином, проведений аналіз дозволив сформувати судження щодо необхідності поєднання та узгодження декількох форм фіскального контролю під час реалізації наданих повноважень суб'єктами фіскального контролю. Сінергетичною засадою функціонування форм фіскального контролю, повинно стати злагоджена робота та бажання всіх суб'єктів на досягнення єдиної мети – розвитку та ефективного функціонування всієї фінансової системи України.

Список використаних джерел:

1. Адміністратвина діяльність органів внутрішніх справ: підручник / За ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. Київ: УАВС. 178 с.
2. Васильев А. С. Административное право Украины: учебник. Х.: Одиссей, 2001. 287 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. Вячеслав Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
4. Долинний А. В. Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Відкритий міжн. ун-т розвитку людини «Україна». К., 2017. 198 с.
5. Дрозд І. К., Шевчук В. О. Державний фінансовий контроль : навч. посіб.,. Київ : ТОВ "Імекс-ЛТД", 2007. 304 с.
6. Дудко В.П. Державний фінансовий контроль: підручник. 2-ге вид., перероб. та допов. Чернівці: Прут, 2008. 624 с.
7. Контроль і ревізія : підручник / Ф. Ф. Бутинець, В. П. Бондар, Н. Г. Виговська, Н. І. Петренко ; за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. 4-е вид., допов. і переробл. Житомир : ПП Рута, 2006. 560 с.
8. Ловінська Л. Г. Організація бухгалтерського обліку та фінансового контролю в сучасних умовах господарювання в Україні : *монографія*. Київ: НДФІ, 2006. 240 с.
9. Панова О.О. забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Харків: ФОН Панова А.М. 510 с.
10. Про Державну фіскальну службу України: постанова КМУ від 21.05.2014 № 236. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text
11. Репетько О. О. Методологічні підходи до розмежування форм і методів фінансового контролю в теорії та практиці державного управління. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10roopdu.pdf
12. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового конт" ролю в Україні: *монографія*. Ірпінь: Академія державної податкової Служи України, 2001. 407 с.
13. Словарь иностранных слов / сост. И. М. Суслова. М.: Рус. яз., 1983. 608 с.
14. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія: підр. 5-те вид. Київ: Кондор, 2011. 548 с.
15. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т — Я. 768 с.

УДК 347.73+342.951

ФЕСЕНКО О.М.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано поняття та зміст механізму адміністративно-правового захисту інвестицій в Україні.

Ключові слова: *механізм, адміністративно-правовий захист, захист інвестицій, інвестиційна діяльність.*

Проанализировано понятие и содержание механизма административно-правовой защиты инвестиций в Украине.

Ключевые слова: *механизм, административно-правовая защита, защита инвестиций, инвестиционная деятельность.*

The concept and content of the mechanism of administrative and legal protection of investments in Ukraine are analyzed.

Key words: *mechanism, administrative and legal protection, investment protection, investment activity.*

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки в Україні вплинув на сутність правових відносин у різних сферах діяльності. Держава, створивши умови для формування різноманітних форм приватної власності, повинна була взяти на себе зобов'язання з регулювання нових відносини, що виникають. Відмовившись від жорсткої централізації влади, держава відійшла від безпосереднього регулювання процесів, котрі відбуваються в економіці, замінивши раніше існуючий механізм управління на дію законів ринкової економіки. Однак після закінчення декількох років стало очевидно, що без державного впливу, контролю та регулювання економіки неможливо досягти соціальних цілей, що відповідають інтересам всього населення. Це послужило початком проведення реформи законодавства, формування системи державних органів управління для впорядкування діяльності різних суб'єктів ринку та економічних інститутів. На сучасному етапі адміністративно-правове регулювання стає одним з необхідних засобів цілеспрямованого державного впливу на економіку. Цілісна та ефективно працююча система державних інструментів підтримки інвесторів є одним з основоположних факторів формування привабливого інвестиційного іміджу як окремих регіонів, так і всієї країни у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам механізму захисту інвестицій присвячені наукової праці таких вчених, як А. П. Лончаков, М. П. Козюк, І. А. Бланк, І. К. Воронін, Ю. В. Макогон, С. С. Аптекар, Т.Т. Гринів, А. П. Коренєв, І. З. Фахрутдінов, В. А. Трапезников, Ю. В. Журик та ін.

Метою цієї статті є дослідження поняття та змісту механізму адміністративно-правового захисту інвестицій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Юридичні засоби впливу, що застосовуються у сфері правового регулювання суспільних відносин, організовані певним чином, являють собою досить складний механізм, який в теорії права називають механізмом правового регулювання. В рамках суспільних відносин, що утворюють предмет галузі адміністративного права, цей механізм іменується адміністративно-правовим механізмом або механізмом адміністративно-правового регулювання.

Дослідженням адміністративно-правової організації механізму управління у сфері економіки одним з перших в науці адміністративного права став займатися професор А. П. Лончаков. Зокрема, у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою

© ФЕСЕНКО О.М. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

«Проблеми адміністративно-правової організації механізму управління власністю в промисловості», і у подальшій роботі «Адміністративно-правова організація механізму управління власністю у сфері економіки» він визначає адміністративно-правову організацію механізму управління як новий науковий напрям, який передбачає врахування багатогранності економічних процесів; економічних зв'язків, що породжують специфічні вимоги в системі управління, а також розмежування компетенції між суб'єктами управління з метою прийняття науково-обґрунтованих управлінських рішень [10; 9, с. 7]. На думку М. П. Козюка, «основний каркас механізму правового регулювання складають три ланки, розподілені лінійно: юридичні норми, правовідносини, акти правозастосування» [6, с. 15]. Управління суспільством переважно здійснюється за допомогою імперативних норм, з якими безпосередньо пов'язане адміністративне право, як управлінська галузь. Своє поняття механізму адміністративно-правового регулювання дає А. П. Коренєв, який стверджує: «механізм адміністративно-правового регулювання − це система адміністративно-правових засобів, які, впливаючи на суспільні відносини, організують їх відповідно до завдань управління» [8, с. 43−45].

З цих позицій *адміністративно-правова організація механізму захисту інвестиційної діяльності* являє собою цілісну систему адміністративно-правових засобів, підібраних і впорядкованих найбільш оптимальним чином з метою організації ефективного управління інвестиційною діяльністю.

Сам *механізм управління інвестиційною діяльністю* представляє собою сукупність державних органів, що здійснюють владні повноваження у сфері інвестиційної діяльності, юридичних норм, регулюючих інвестиційні відносини, а також форм і методів державно-управлінської діяльності в досліджуваній сфері. За допомогою засобів адміністративно-правового регулювання, тобто при безпосередньому впливі механізму адміністративно-правового регулювання, відбувається упорядкування державного управління в розглянутій сфері. При цьому слід зазначити, що самі адміністративно-правові засоби також повинні підбиратися раціонально, стосовно до організації державного управління саме в конкретній сфері (як у нашому випадку - у сфері інвестиційної діяльності).

Не можна не погодитися з думкою І. З. Фахрутдінова та В. А. Трапезникова, що «механізм державного регулювання інвестиційними процесами являє собою сукупність інструментів і методів впливу держави на інвестиційну політику суб'єктів господарювання» [14, с. 38]. Таким чином, при раціональному підході до організації управління оптимізується і механізм адміністративно-правового регулювання, та набір форм й методів державного управління у сфері інвестиційної діяльність. При цьому, на наш погляд, оптимізація та раціоналізація правових засобів, форм і методів управління не повинна носити універсального характеру. Не слід застосовувати один і той же механізм організації управління інвестиціями в масштабах всієї країни, окремого регіону або конкретної галузі. Набір працюючих інструментів державного регулювання інвестицій досить обмежений. Кожен з них може дати ефект в конкретній ситуації. Тому необхідно давати оцінку можливості застосування певного засобу з урахуванням очікуваної ефективності від його застосування.

Отже, ми визначили, що в адміністративно-правовій організації механізму захисту в різних сферах інвестиційної діяльності аналізу та самого ретельного опрацювання підлягають:

1. Механізм адміністративно-правового регулювання (найбільш оптимальний для кожної сфери інвестиційної діяльності набір правових засобів).

2. Форми і методи державної управлінської діяльності в досліджуваній сфері, також підібрані найбільш оптимальним чином та здатні враховувати специфіку і особливості різних інвестиційних правовідносини.

Приступаючи до дослідження механізму адміністративно-правового регулювання, слід почати з того, що в теорії адміністративного права автори, які розглядають цей механізм, використовують (хоча і в кілька усіченому вигляді) загальнотеоретичну конструкцію механізму правового регулювання, яка досить повно розроблена в теорії держави і права [13, с. 393]. Водночас, механізм адміністративно-правового регулювання більшістю авторів не виділяється в окремий розділ дисципліни, тобто, адміністративно-правові норми і відносини розглядаються окремо, без їх групування в загальний механізм.

У теорії держави і права механізм правового регулювання почав розроблятися як самостійна категорія в працях Н. Г. Александрова, С. С. Алексєєва. Зокрема, С. С. Алексєєв зазначає, що категорія «механізм правового регулювання вироблена в теорії для відображення руху, функціонування правової форми» [2, с. 350]. С. А. Комаров абсолютно обґрунтовано розглядає

механізм правового регулювання як ядро, серцевину правового впливу (поряд з такими засобами, як правосвідомість, правова культура, правові принципи, правотворчий процес) [7, с. 434]. Одночасно з цим механізм правового регулювання ув'язується з стадіями правового регулювання, кожній з яких відповідає свій елемент структури механізму. Стосовно до механізму правового регулювання розглядаються методи правового регулювання (імперативний і диспозитивний); способи правового регулювання (припис, заборона, дозвіл, рекомендування); типи правового регулювання - загальнодозволений (дозволено все, крім прямо забороненого законом) і дозвільний (заборонено все, крім прямо дозволеного законом) [7, с. 440−442].

Не можна сказати, що в адміністративному праві механізм правового регулювання досліджений настільки ж докладно. Зокрема, в адміністративному праві акти реалізації (дотримання, виконання, використання) як фактична поведінка суб'єктів та акти застосування права як владні веління компетентних органів в контексті механізму адміністративно-правового регулювання не розглядаються. Треба відзначити, що проблеми адміністративно-правових засобів практично взагалі не досліджуються. Думається, що дослідження проблем елементів адміністративно-правового регулювання та правових засобів у адміністративному праві - питання майбутнього. На думку вченого-адміністративіста І. К. Вороніна під адміністративно-правовим механізмом розуміється механізм адміністративно-правового регулювання, складовими якого є сукупність правових засобів (юридичних норм, законів, правовідносин і процедур), які визначають правове регулювання через правовий вплив на правовідносини. При цьому адміністративно-правове регулювання він розглядає як процес встановлення та реалізації загальнообов'язкових адміністративно-правових правил, націлених на створення керованої системи, підтримання організаційного та правового порядку її функціонування, підвищення ефективності діяльності елементів цієї системи [4, с. 64].

Мельник О. М. дотримуючись своєї думки вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [11, с. 27]. Ряд авторів, серед яких почесне місце займають В. І. Олефір, В. В. Галунько, М. П. Пихтін, О. О. Онищук, Ю. В. Гридасов, виділяють змістовну та формальну ознаки механізму правового регулювання. Змістовна ознака механізму адміністративно-правового регулювання передбачає визначення цілей такого регулювання. До таких цілей відноситься обов'язок публічної адміністрації засобами адміністративного права: 1) попередити протиправне посягання на права свободи та публічні законні інтереси фізичних і юридичних осіб; 2) не допустити порушення фізичними та юридичними особами прав свобод і публічних законних інтересів третіх осіб; 3) присікти порушення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 4) прийняти всі передбачені компетенцією заходи щодо поновлення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб; 5) забезпечити притягнення винних осіб до адміністративної чи іншого типу юридичної відповідальності [5, с. 237−242].

Окремі автори виділяють і досліджують механізми реалізації публічних інтересів, під якими розуміють системи правових засобів, організовані з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення різних публічних інтересів [15]. Кожен такий механізм має своєю метою реалізацію будь-якого конкретного публічного інтересу або їх групи. Під правовими засобами реалізації публічних інтересів розуміються всі ті юридичні інструменти, за допомогою яких задовольняються публічні інтереси. Адміністративно-правовий механізм реалізації публічних інтересів, на їхню думку, являє собою систему різних засобів, переважно адміністративно-правового характеру, що сприяють задоволенню публічних інтересів [1, с. 41]. Провідні фахівці в галузі адміністративного права під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміють взяту в єдності і в логічній взаємодії систему адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється юридичний вплив на суспільні відносини, що виникають в адміністративно-публічній сфері, з метою їх правового регулювання, правової охорони та захисту [12; 1, с. 41].

В якості механізму адміністративно-правового регулювання виступає сукупність адміністративно-правових методів і засобів, за допомогою яких виявляється вплив на певну групу суспільних відносин з метою їх регулювання та впорядкування, а також забезпечення охорони та захисту прав та інтересів учасників цих відносин. При цьому в поняття механізму адміністративно-правового регулювання слід віднести і суб'єктів його реалізації, і зв'язку, певну взаємодію між ними, що виникають у зв'язку з функціонуванням даного механізму [1, с. 41]. Таким чином, система адміністративно-правового захисту включає в себе структурні елементи (суб'єкти захисту, об'єкти захисту та ін.), що знаходяться в статичному стані, а механізм адміністративно-пра-

вового регулювання певної сукупності суспільних відносин включає суб'єктів (учасників) цих відносин в русі, у взаємодії.

Що стосується самого поняття адміністративно-правового захисту, то, воно являє собою систему реалізованих за допомогою регулятивних і охоронних правовідносин адміністративно-правових засобів, спрямованих на недопущення, припинення і запобігання порушенням прав. Дана система щодо прав інвесторів утворюється взаємодією трьох елементів: заходів, спрямованих на створення умов, що виключають можливість порушення прав інвесторів; заходів, спрямованих на запобігання загрозі порушення прав інвесторів; заходів адміністративної відповідальності, що застосовуються при порушенні прав інвесторів.

Таким чином, в роботах окремих дослідників поняття адміністративно-правового захисту та механізму адміністративно-правового регулювання практично збігаються, що не зовсім вірно [1, с. 42]. Суттєвою ознакою механізму правового регулювання є певна послідовність застосування правових засобів, свого роду «хронологічний алгоритм». Таким чином, механізм правового регулювання являє собою своєрідну конструкцію застосування засобів впливу на окрему групу суспільних відносин, які дозволяють досягти певного результату при дотриманні хронологічної послідовності та системності при їх застосуванні [1, с. 43]. Погоджуємося із визначенням запропонованим С. А. Агамагомедовою, яка під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміє систему адміністративно-правових засобів, що впливають на певні суспільні відносини з метою їх упорядкування. При цьому нами розмежовуються поняття механізму адміністративно-правового регулювання та адміністративно-правового захисту. Це близькі, але не тотожні поняття. Взаємозв'язок розглянутих понять проявляється двояко: адміністративно-правовий захист є одним з аспектів функціонування механізму, в той же час система адміністративно-правового захисту включає в себе в якості структурних елементів об'єкти захисту, суб'єкти захисту і механізм (конструкцію) захисту [1, с. 43].

Пов'язуючи економічну й правову сутність інвестицій та інвестиційної діяльності, *державні інструменти регулювання інвестиційної діяльності* умовно можна розділити на *три групи: макроекономічні, мікроекономічні та інституційні*. До макроекономічних можна віднести методи регулювання, визначальні загальноекономічний клімат інвестицій. Це комплекс заходів бюджетно-податкової політики, в тому числі процентна ставка, зовнішньоторговельний режим. До мікроекономічних можна віднести заходи, які впливають на окремі аспекти інвестиційної активності: податкові ставки, гарантії, пільги. Макроекономічні заходи є більш стабільними і всеосяжними, визначають інвестиційний клімат в цілому. Мікроекономічні інститути є більш гнучкими та адаптованими до конкретних інвесторів. Інституційні інструменти спрямовані на координацію інвестиційних програм приватних інвесторів та включають державні органи інвестиційної політики, об'єднання підприємців. В рамках статті можна розглядати такі адміністративно-правові засоби як податкове стимулювання (пільгування) інвесторів в окремих соціально значимих сферах; комплексні (складові) правові засоби, такі як адміністративно-правові режими особливих економічних зон, адміністративні договори у сфері інвестиційної діяльності; охоронні засоби, спрямовані на захист інтересів інвесторів тощо.

Виходячи із загальнотеоретичної концепції механізму правового регулювання [3, с. 560] визначитимемо поняття механізму адміністративно-правового регулювання: це система адміністративно-правових засобів, організованих найбільш оптимальним чином з метою реалізації інтересів суб'єктів права. Відповідно, *механізм адміністративно-правового регулювання відносин у сфері інвестиційної діяльності* може бути визначений як система адміністративно-правових засобів, оптимізованих з метою найбільш ефективного досягнення інтересів суб'єктів інвестиційних правовідносини.

Висновки. У зв'язку з тим, що інвестиційна діяльність розглядається нами переважно в соціально значущих сферах, то інтереси суб'єктів інвестиційних правовідносин можуть включати:

1. Для держави - досягнення певних стратегічних цілей, шляхом залучення якомога більшого обсягу інвестицій в конкретну сферу, створення сприятливих для інвестування умов.

2. Для інвестора - використання пільгових умов функціонування, досягнення певного рівня прибутку.

3. Для одержувачів інвестицій - оптимальна кількість вкладених коштів, майна та інших інвестицій для реалізації завдань і функцій, в цілях яких вони діють.

Отже, правовому механізму організації регулювання захисту інвестиційних потоків притаманні всі ознаки складних систем, в тому числі неоднорідність, ієрархічність, багатофункціональність, гнучкість, адаптивність і надійність.

Список використаних джерел:

1. Агамагомедова С. А. Административно-правовой механизм защиты прав интеллектуальной собственности таможенными органами в условиях Евразийского экономического союза : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.14; [Место защиты: Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ]. Москва, 2015. 56 с.

2. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981. Т.1. 583 с.

3. Алексеев С. С. Право: азбука - теория - философия. Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.

4. Воронин И. К. Административно-правовой механизм государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним в Российской Федерации: эффективность функционирования и правового регулирования: дисс. … канд. юрид. наук.: 12.00.14. М., 2011. 227 с.

5. Галунько В. В. Адміністративне право України: навчальний посібник: у 2-х томах / В. В. Галунько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін та ін.; за заг ред. В. В. Галунька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т 1: Загальне адміністративне право. 320 с.

6. Козюк М. П. Правовое равенство в механизме правового регулирования: учебное пособие. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. 168 с.

7. Комаров С. А. Механизм правового воздействия. Общая теория государства и права: академический курс в 2 т./под ред. М. Н. Марченко; Т. 2.: Теория права. М.: Зерцало, 2000. 639 с.

8. Коренев А. П. Административное право России. Москва, 1999. 280 с.

9. Лончаков А. П. Административно-правовая организация механизма управления собственностью в сфере экономики : Учеб. пособие для студентов юрид. специальностей; М-во общ. и проф. образования РФ. Дальневост. регион. учеб.-метод. центр. Дальневост. юрид. ин-т ХГТУ. Хабаровск : ДВЮИ ХГТУ, 1999. 249 с.

10. Лончаков А. П. Проблемы административно-правовой организации механизма управления собственностью в промышленности : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.02/Белорусский ун-т. Хабаровск, 1990. 408 с.

11. Мельник О. М. Проблеми охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності в Україні. Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 362 с.

12. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Адміністративне право: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

13. Теорія держави і права : підруч./кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведєрніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.

14. Фархутдинов И.З, Трапезников В.А. Инвестиционное право. М.: Волтерс Клувер, 2006. 432 с.

15. Чарахчьян Д. М. Административно-правовые механизмы реализации публичных интересов в процессе приватизации в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов]. Москва, 2008. 26 с.

УДК [342.95: 325.2](477)

ШКАРУПА К.В.

ЕТИМОЛОГІЯ ТЕРМІНУ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ»

Мета статті полягає в тому, щоб на основі доктринальних досліджень, чинного законодавства та практики його застосування, а також довідкової літератури з'ясувати зміст та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції. Статтю присвячено вивченню етимології терміну «адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції». З цією метою проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних науковців різних галузей знань, а також досліджено чинне законодавство та довідкова література. Все це надало змогу сформувати авторський підхід до трактування терміну «адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції». Наголошено, що механізм правового регулювання вважається одним з найважливіших наукових понять сучасної теорії права, тому він неодноразово ставав об'єктом наукових досліджень. Його значимість пояснюється тим, що механізм правового регулювання представляє собою фундаментальну методологічну категорію, яка поєднує в собі різні правові явища та, при цьому, дозволяє вивчати їх у певній взаємодії, сукупності та функціонуванні. Визначено, що адміністративно-правовим механізмом забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції є універсальна рушійна система, представлена взаємною єдністю адміністративно-правових норм, форм та методів адміністративно-правового регулювання, діяльністю уповноважених інституцій та міжнародним співробітництвом, яка спрямована на забезпечення правомочності трудових міграційних процесів. Його ознаками, враховуючи наведене визначення, є: взаємна єдність мети функціонування його інституцій, нормативна визначеність, системність, універсальність, забезпеченість та гарантованість державою, дієвість. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм є обов'язковою складовою здійснення державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції, оскільки виступає його безпосередньою рушійною силою. Одночасно з цим, він є системоутворюючою одиницею, яка дає можливість об'єднати різні за своїм змістом та призначення правові категорії в єдине ціле, які при цьому працюють на вироблення єдиної спільної мети – упорядкування трудового міграційного процесу.

Ключові слова: *зовнішня трудова міграція, адміністративно-правовий механізм, державна політика, системність.*

Цель статьи состоит в том, чтобы на основе доктринальных исследований, действующего законодательства и практики его применения, а также справочной литературы узнать содержание и сущность административно-правового механизма обеспечения реализации государственной политики в сфере внешней трудовой миграции. Статья посвящена изучению этимологии термина «административно-правовой механизм обеспечения реализации государственной политики в сфере внешней трудовой миграции». С этой целью проанализированы труды отечественных и зарубежных ученых разных областей знаний, а также исследованы действующее законодательство и справочная литература. Все это позволило сформировать авторский подход к трактовке термина «административно-правовой механизм обеспечения реализации государственной политики в сфере внешней трудовой миграции». Отмечено, что механизм правового регулирования считается одним из

© ШКАРУПА К.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

важнейших научных понятий современной теории права, поэтому неоднократно становился объектом научных исследований. Его значимость объясняется тем, что механизм правового регулирования представляет собой фундаментальную методологическую категорию, которая объединяет различные правовые явления и, при этом, позволяет изучать их в определенном взаимодействии, совокупности и функционировании. Определено, что административно-правовым механизмом обеспечения реализации государственной политики в сфере внешней трудовой миграции является универсальная движущая система, представленная взаимным единством административно-правовых норм, форм и методов административно-правового регулирования, деятельностью уполномоченных институций и международным сотрудничеством, направленная на обеспечение правомочия трудовых миграционных процессов. Его признаками, учитывая приведенное определение, есть: взаимное единство цели функционирования его институтов, нормативная определенность, системность, универсальность, обеспеченность и гарантированность государством, действенность. Заключено, что административно-правовой механизм является обязательной составляющей осуществления государственной политики в сфере внешней трудовой миграции, поскольку выступает его непосредственной движущей силой. Одновременно с этим он является системообразующей единицей, позволяющей объединить разные по своему содержанию и назначения правовые категории в единое целое, которые при этом работают на выработку единой общей цели – упорядочение трудового миграционного процесса.

Ключевые слова: *внешняя трудовая миграция, административно правовой механизм, государственная политика, системность.*

The purpose of the article is to find out the content and essence of the administrative and legal mechanism for ensuring the implementation of state policy in the field of external labor migration on the basis of doctrinal research, current legislation and practice of its application, as well as reference literature. The article is devoted to the study of the etymology of the term "administrative and legal mechanism for ensuring the implementation of state policy in the field of external labor migration". To this end, the works of domestic and foreign scientists in various fields of knowledge are analyzed, as well as the current legislation and reference literature are studied. All this made it possible to form an author's approach to the interpretation of the term "administrative and legal mechanism for ensuring the implementation of state policy in the field of external labor migration". It is emphasized that the mechanism of legal regulation is considered one of the most important scientific concepts of modern legal theory, so it has repeatedly become the object of scientific research. Its significance is explained by the fact that the mechanism of legal regulation is a fundamental methodological category that combines different legal phenomena and, at the same time, allows to study them in a certain interaction, totality and functioning. It is determined that the administrative and legal mechanism for ensuring the implementation of state policy in the field of external labor migration is a universal driving system, represented by the mutual unity of administrative law, forms and methods of administrative regulation, the activities of authorized institutions and international cooperation. migration processes. Its features, taking into account the above definition, are: the mutual unity of the purpose of the functioning of its institutions, regulatory certainty, systemicity, universality, security and guaranteed by the state, effectiveness. It is concluded that the administrative and legal mechanism is a mandatory component of the implementation of state policy in the field of external labor migration, as it acts as its direct driving force. At the same time, it is a system-forming unit, which makes it possible to combine different in content and purpose legal categories into a single whole, which at the same time work to develop a common goal - to streamline the labor migration process.

Key words: *external labor migration, administrative and legal mechanism, state policy, system.*

Постановка проблеми. Державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції нерозривно пов’язана з адміністративно-правовим регулюванням. Воно дає можливість не лише упо-

рядкувати суспільні відносини у сфері міграційних процесів, але й виступає важелем стримувань багатьох негативних явищ, таких як нелегальна трудова міграція, торгівля людьми, рабство тощо. Адміністративно-правове регулювання включає в себе дві ключові складові: правову – вона забезпечується сукупністю вітчизняних та міжнародних норм у сфері зовнішньої трудової міграції, які уособлюють межі діяльності усіх суб'єктів міграційних правовідносин та адміністративну – вона передбачає собою, по-перше, можливість здійснення управління у сфері зовнішньої трудової міграції, по-друге, саму діяльність будь-яких органів, які наділені державно-владними повноваженнями щодо врегулювання суспільних відносин у сфері зовнішньої трудової міграції. Але самого адміністративно-правового регулювання міграційних процесів та упорядкування суспільних відносин, які при цьому виникають недостатньо. Повинні існувати певні інструменти, які в дії впроваджують в життя правові норми та забезпечують функціонування уповноважених суб'єктів у сфері зовнішньої трудової міграції. Тобто з тим, щоб була реалізована державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції, має існувати певний рушійний механізм для усіх адміністративно-правових процесів, які виникають при міграційних правовідносинах.

Стан дослідження проблеми. На вітчизняному рівні міграційні процеси досліджували К.Б. Левченко, О.В. Кузьменко, Б.М. Юськів, О.В. Журба, О.А. Ровенчак, К.Ю. Величко, А.О. Надточій, О.А. Малиновська, М.Є. Чулаєвська, А.В. Дергач, І.О. Гарна-Іванова, С.М. Гусаров, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, П.Г. Шушпанов, Н.В. Тілікіна, С.Л. Швець, А.Ф. Мота, О.М. Шевченко, А.О. Надточій та ряд інших. Цікавими для вивчення є й праці таких російських дослідників як Є.О. Малишева, М.П. Азарова, Н.В. Охлопкової, А.Г. Озова, В.О. Волкова, К.А. Нікіфорової, К.П. Кондрашиної, Т.А. Прудникової, О.М. Куца, М.Б. Ілєзова, О.Ю. Востроknутової, С.А. Триканової, С.Є. Метельова та ряду інших.

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб на основі доктринальних досліджень, чинного законодавства та практики його застосування, а також довідкової літератури з'ясувати зміст та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції.

Наукова новизна дослідження. Сформульовано авторський підхід щодо трактування терміну «адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції».

Виклад основного матеріалу. Термін «механізм» має древньогрецьке походження та трактується як «знаряддя», «машина», тому в науці під «механізмом» прийнято розуміти певну сукупність або послідовність процесів (станів), які визначають собою якусь дію, явище, а також систему, пристрій, що обумовлюють порядок певного виду діяльності [5, с. 401]. Академічний тлумачний словник української мови термін «механізм» трактує як: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішню будову, систему чого-небудь; 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [10, с. 695]. Словник російської мови визначає «механізм» як: 1) певну систему засобів, що формують порядок будь-якого виду діяльності; 2) систему, пристрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності; 3) послідовність станів, процесів, що визначають собою якусь дію, явище [11, с. 321].

На доктринальному рівні Н.М. Оніщенко визначає механізм як сукупність компонентів, через цілісність існування яких можна розкрити сам механізм як ціле. Умовами функціонування механізму, на думку автора, є узгодженість та єдність його елементів. Тобто кожен із системних елементів механізму є органічно обумовленим усіма іншими його елементами і функціонуванням системи в цілому. Окрім того Н.М. Оніщенко стверджує, що ключовою категорією механізму є його структурованість. Вона являє собою можливість опису механізму як системи, через встановлення його структури, тобто комплексу зв'язків і відносин системи, зумовленість поведінки механізму не стільки поведінкою його окремих елементів, скільки властивостями його структури [8, с. 10–11].

Про структурованість механізму зазначають у своїх працях й інші дослідники. Наприклад, А.М. Колодій та А.Ю. Олійник вказали на те, що кожний механізм – це високоорганізована система, яка характеризується єдністю елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою та характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовнішнє явище [4, с. 219]. У свою чергу, О.Ф. Скакун акцентує увагу на тому, що компоненти механізму, які потім утворюють систему, мають ієрархічний характер [9]. За В.І. Муляром «механізм» це цілісна, збірна й системна категорія [7, с. 110].

Майже в усіх наведених трактуваннях можемо виділити одну спільну ознаку – системність. Це й не дивно, адже механізм передбачає наявність певної кількості елементів, які повинні

приводити його в дію. За своїм змістом система – це цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність із середовищем та є одночасно елементом системи більш високого порядку. Важливим моментом у розумінні сутності елементу та його взаємозв'язку із системою є той факт, що елементом системи буде не будь-який компонент, а лише той, який наділений специфічними особливостями даної системи, який здатний відображати її специфіку, а також виконувати функції, характерні для системи. На підставі викладеного, стає зрозумілим, що будь-яка система містить у собі певний набір зв'язків, які з одного боку, об'єднують множинність у ціле, надаючи системі стійкий характер (ці зв'язки Р.С. Мельник називає системоутворюючими або зв'язками структури), а з іншого, – мають місце зв'язки організаційні, які дозволяють системі розвиватися, вдосконалюватися, тобто активно реагувати на зміни як в середині системи, так і зовні [6, с. 16–17, 19, 22]. Проте система, у переважній своїй більшості, є статичною категорією, а механізм динамічно, проте ознака системності, тобто наявності певної кількості елементів у ньому присутня.

Таким чином, термін «механізм» за своєю суттю уособлює організуючу системну категорію, яка може об'єднати у своєму складі множинність структурних елементів, які, на перший погляд, можуть здатися зовсім несумісними. Але в цьому як раз і виявляється його особливість – привести у взаємодію незалежні правові та адміністративні інституції з тим, щоб сприяти чи навіть змусити їх рухатись у певному, необхідному для системи адміністративно-правового забезпечення, порядку.

Варто відмітити й той факт, що у правовій науці термін «механізм» не вживається уособлено. Він завжди має свій контекст. Так, Т.Г. Альберда відмічає, що «механізм» як загальнонаукова категорія (категорія академічного дискурсу) в процесі розширення діапазону свого вживання інтегрувалась в категоріальний апарат права (під назвою «правовий механізм»), ставши його невід'ємною частиною [3, с. 67]. Наукові пошуки О.В. Малькова та К.В. Шундікова у свою чергу, зводяться до того, що правовий механізм – це чисто інструментальна субстанція, особливий набір (як правило, досить великий) кількох правових інструментів [13, с. 46].

Декілька слів варто сказати й про механізм правового регулювання, оскільки його доречно вважати окремим напрямом адміністративно-правового механізму реалізації державної політики, зокрема у сфері зовнішньої трудової міграції. Більше того, механізм правового регулювання вважається одним з найважливіших наукових понять сучасної теорії права, тому він неодноразово ставав об'єктом наукових досліджень. Його значимість пояснюється тим, що механізм правового регулювання представляє собою фундаментальну методологічну категорію, яка поєднує в собі різні правові явища та, при цьому, дозволяє вивчати їх у певній взаємодії, сукупності та функціонуванні.

Ґрунтовно до дослідження механізму правового регулювання підійшов С.С. Олексієв, який запропонував трактувати його як узяту в єдності всю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. На думку автора поняття механізму охоплює дві сторони правового регулювання: по-перше, це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, отже, забезпечення ефективності правового впливу; по-друге, це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), узяті в співвідношенні [1, с. 30]. Також автор виокремив три складові ланки механізму правового регулювання. Це зокрема: 1) юридичні норми – основа правового регулювання, коли на рівні позитивного права закріплюються в абстрактному вигляді типізовані можливості і необхідність певної поведінки суб'єктів; 2) правові відносини, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, які перетворюють при наявності конкретних життєвих обставин (юридичних фактів) абстрактні можливості і необхідність у площину конкретних, адресних суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, і отже, – переводять правову енергію юридичних норм на рівень конкретних суб'єктів – носіїв прав і обов'язків; 3) акти реалізації прав і обов'язків, на основі яких настає запрограмований в позитивному праві результат в житті суспільства, вирішується ситуація (справа) [2, с. 438–439].

В.Н. Хропанюк механізм правового регулювання трактує як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і завдань правової держави. До його структурних елементів при цьому авторка віднесла: 1) норми права, які встановлюють загальні та юридично обов'язкові правила поведінки тих учасників суспільних відносин, які знаходяться в сфері правового регулювання; 2) правовідносини – це найважливіший і необхідний елемент реального життя права. У ньому загальні, знеособлені права і обов'язки, закріплені в нормах права, перетворюються в конкретні і взаємопов'язані права та

обов'язки індивідуальних суб'єктів (осіб або організацій), відповідно до яких ті повинні унормовувати свою поведінку; 3) акти реалізації юридичних прав і обов'язків – це фактична поведінка суб'єктів правовідносин щодо здійснення їх прав та обов'язків. За допомогою цих актів досягається мета правового регулювання, задовольняються конкретні законні інтереси уповноважених і зобов'язаних осіб. Загальною ж метою правового регулювання, на думку В.Н. Хропанюк, є встановлення такого порядку в суспільному житті, який би максимально відповідав розпорядженням правових норм, закладеним в них принципам соціальної справедливості [12, с. 339–341].

Таким чином, у загальному вигляді механізм правового регулювання представляє собою універсальну систему правих актів (загальної та індивідуальної спрямованості) та актів реалізації прав та обов'язків, які спрямовані на упорядкування конкретної сфери суспільних відносин.

Що стосується адміністративно-правового механізму, то за своїм змістом ця категорія є ширшою, оскільки додатково включає елемент адміністрування з боку певних регіональних/державних/міжнародних інституцій. Тому ми пропонуємо системно підійти до трактування адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції та у визначенні відобразити його ключові елементи. Обумовлений такий наш підхід тим, що механізм за своїм змістом все ж таки є структурно-узгодженою категорією, про що ми говорили вище. Відтак, ***адміністративно-правовим механізмом забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції*** є універсальна рушійна система, представлена взаємною єдністю адміністративно-правових норм, форм та методів адміністративно-правового регулювання, діяльністю уповноважених інституцій та міжнародним співробітництвом, яка спрямована на забезпечення правомочності трудових міграційних процесів. Його ознаками, враховуючи наведене визначення, є: взаємна єдність мети функціонування його інституцій, нормативна визначеність, системність, універсальність, забезпеченість та гарантованість державою, дієвість.

Висновки. Адміністративно-правовий механізм є обов'язковою складовою здійснення державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції, оскільки виступає його безпосередньою рушійною силою. Одночасно з цим, він є системоутворюючою одиницею, яка дає можливість об'єднати різні за своїм змістом та призначення правові категорії в єдине ціле, які при цьому працюють на вироблення єдиної спільної мети – упорядкування трудового міграційного процесу.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 187 с.

2. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА. 1998. 810 с.

3. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. 2013. № 2 (02). С. 64–68.

4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

5. Краткий экономический словарь. Под ред. А.Н. Азрилияна. М., 2001. 1084 с.

6. Мельник Р.С. Система адміністративного права України: монографія. Х.: Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2010. 398 с.

7. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Ін-т змісту і методів навчання, Житомир. інж.-технол. ін-т. Житомир. 1997. 214 с.

8. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

10. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.

11. Толковый словарь русского языка. Словарь С.И. Ожегова / Электронный ресурс. URL: http://www.ozhegov.org/words/15796.shtml.

12. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Учебник для высших учебных заведений. Под. ред. проф. В.Г. Стрекозова. М.: Издательство «Интерстиль», «Омега-Л», 2008. 384 с.

13. Цели и средства в праве и правовой политике: монография / А.В. Мальков, К.В Шундиков. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2003. 296 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3/.7

ВІТЮК Р.В.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 271 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ»

У статті досліджено особливості суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці». Автором проаналізована кваліфікація порушення вимог законодавства про охорону праці, а також аналіз із суміжними складами кримінальних правопорушень. У статті проаналізовано теоретичні та практичні проблеми кваліфікації порушень вимог законодавства про охорону праці за суб'єктними ознаками складу кримінального правопорушення. Значну увагу приділено характеристиці ознак суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці та його вини в науковій доктрині кримінального права та судовій практиці.

Ключові слова: *охорона праці, порушення вимог законодавства про охорону праці, кримінальна відповідальність, суб'єкт кримінального правопорушення.*

В статье исследованы особенности субъектного состава уголовного преступления, предусмотренного статьей 271 УК Украины «Нарушение требований законодательства об охране труда». Автором проанализирована квалификация нарушения требований законодательства об охране труда, а также анализ со смежными составами уголовных преступлений. В статье проанализированы теоретические и практические проблемы квалификации нарушений требований законодательства об охране труда по субъектным признакам состава уголовного преступления. Значительное внимание уделено характеристике признаков субъекта нарушения требований законодательства об охране труда и его вины в научной доктрине уголовного права и судебной практике.

Ключевые слова: *охрана труда, нарушения требований законодательства об охране труда, уголовная ответственность, субъект уголовного преступления.*

The article examines the peculiarities of the subjective composition of a criminal offense under Article 271 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of the requirements of labor protection legislation." The author analyzes the qualification of violation of the requirements of the legislation on labor protection, as well as the analysis with related components of criminal offenses. The article analyzes the theoretical and practical problems of qualification of violations of the requirements of the legislation on labor protection on the subjective grounds of the criminal offense. Considerable attention is paid to the characteristics of the subject of violation of the requirements of labor protection legislation and his guilt in the scientific doctrine of criminal law and judicial practice.

Key words: *labor protection, violation of labor protection legislation, criminal liability, subject of criminal offense.*

Дослідження особливостей суб'єктивних ознак будь-яких кримінальних правопорушень є актуальним та важливим з погляду практичного застосування норм кримінального законодавства. Визначення злочинними тих чи інших суспільно небезпечних діянь однозначно пов'язано з

© ВІТЮК Р.В. – здобувач (Університет сучасних знань)

кримінальною відповідальністю осіб, які їх безпосередньо вчинили. Ступінь вини, форми і види кримінальної відповідальності можуть бути різними, але без належного та повного доведення суб'єктивних ознак кримінальна заборона втрачає своє практичне значення. Відповідальність завжди може бути виключно винною і реалізація її без вини неможлива за нормами кримінального законодавства.

У статті проаналізовано теоретичні та практичні проблеми кваліфікації порушень вимог законодавства про охорону праці за суб'єктними ознаками складу кримінального правопорушення. Значну увагу приділено характеристиці ознак суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці та його вини в науковій доктрині кримінального права та судовій практиці. Специфіка окремих видів кримінальних правопорушень передбачає, що відповідно до положень кримінального закону суб'єкт правопорушення у кожному конкретному випадку повинен володіти додатковими ознаками, або властивостями для виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Такі ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, можуть належати до її суспільного або посадового становища, службових та професійних обов'язків, стану здоров'я, інших спеціальних ознак особи. Разом з тим незалежно від того, про які конкретно ознаки йдеться, ознаки спеціального суб'єкта злочину об'єднує одне: вони відображають певні особливості положення такої особи при взаємодії з іншими у соціумі та місця у ньому. Діалектика вказаного зв'язку передбачає, що особливості діяльності особи в тій чи іншій сфері повинні зумовлювати та наявність спеціальних ознак суб'єкта кримінального правопорушення. З цього випливає, завдання законодавця – правильно встановити такий зв'язок і відобразити його в нормі кримінально-правового законодавства. Від точності її виконання та застосування залежатиме у майбутньому можливість створення однотипної практики кваліфікації кримінального правопорушення та дотримання принципу законності у конкретних кримінальних провадженнях [6, с. 143].

У судовій та правозастосовчій практиці нерідко при кваліфікації кримінальних правопорушень за ознаками його суб'єкта та суб'єктивної сторони досить часто допускаються помилки. Це пов'язано, в тому числі, з неповним, неточним або, в окремих випадках, неправильним встановленням спеціальних (додаткових) ознак суб'єкта кримінального правопорушення . Не є у даному випадку, винятком і кримінальні провадження, щодо порушення вимог законодавства про охорону праці.

Що стосується суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці, то йому присвячено пункт 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва».

Відповідно до даної постанови, Пленум Верховного Суду України зазначає, що суди повинні враховувати, відносно суб'єкта даного кримінального правопорушення наступне: суб'єктом правопорушення, передбаченого статтею 271 КК є службова особа установи, підприємства, організації, яка відповідно до посадової інструкції, наказу адміністрації чи згідно із займаною посадою має окремі спеціальні обов'язки, що покладаються на неї з охорони праці або громадяни, які є суб'єктами підприємницької діяльності. Якщо відбувається порушення вимог законодавства про охорону праці, яке тягне за собою певні кримінально-правові наслідки, іншими службовими особами, то враховуючи обставини кримінального провадження, вони будуть нести відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, а інші працівники, на яких немає таких зобов'язань – за злочини проти життя та здоров'я особи. Потерпілими від аналізованого кримінального правопорушення можуть бути виключно особи, які мають тимчасовий або постійний зв'язок з певним установою, організацією чи підприємством або ж із виробничою діяльністю громадянина, який є суб'єктом підприємницької діяльності (наприклад ті, що прибули на стажування, у відрядження, на практику, які безпосередньо працюють або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом тощо). Особи, які не мають зв'язку із вказаним виробництвом, не можуть бути визнані потерпілими від цього кримінального правопорушення (зокрема, особи чи замовники продукції чи послуг, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації, представники контролюючих органів, тощо) [7].

Кримінальний кодекс України (далі — КК України) містить поняття «службова особа», зміст якого розкривається в статті 18, відповідно до норм якої службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністратив-

но-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [5].

Окрім цього, відповідно до примітки до статті 364 КК службовими особами в статтях 364, 365, 368, 368 2, 369 КК є, зокрема, особи, які обіймають постійно чи тимчасово на державних або комунальних підприємствах посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням. Також службовими особами визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні чи трудові спори в іноземних державах у порядку, що є альтернативним до судового, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації або будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, судді та посадові особи міжнародних судів [5].

Водночас, Пленум Верховного суду України в Постанові від 26 квітня 2002 року №5 «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначив, що організаційно-розпорядчими обов'язками є обов'язки які полягають в управлінні галуззю промисловості, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності, трудовим колективом чи окремою сферою роботи. Такі функції покладаються на керівників міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних або приватних підприємств, установ та організацій, їх заступників, керівників структурних підрозділів (начальники цехів, завідуючі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують окремими напрямами робіт (майстри, виконроби, бригадири та ін.) [8].

А як же бути, якщо на підприємстві, в установі чи організації за наявності керівника, немає працівників, на яких спеціально покладено обов'язок по дотриманню вимог охорони праці? На наш погляд, безперечно, в цьому випадку несе відповідальність керівник, навіть якщо він не покладав на себе окремо забезпечення дотримання вимог охорони праці. Це виходить з самої суті поняття особи, що виконує організаційно-розпорядчі функції, в відповідності зі сформованим розумінням в кримінальному праві.

Таким чином, виходячи з особливостей конструкції диспозиції статті 271 КК України, до суб'єктів статті 271 КК України можна віднести:

1) осіб, на яких в силу їх службового становища або за спеціальним розпорядженням безпосередньо покладено обов'язок забезпечувати дотримання вимог норм законодавства щодо охорони праці по певному напряму робіт;

2) керівників підприємств і організацій, їх заступників, головних інженерів, головних фахівців підприємств, якщо вони не вжили заходів до усунення заздалегідь відомого ним порушення нормативних вимог щодо забезпечення охорони праці або дали вказівки, що суперечать цим правилам, або, взявши на себе безпосереднє керівництво окремими видами робіт, не забезпечили дотримання тих же вимог нормативних актів про охорону праці (зазвичай кваліфікація відбувається за злочини у сфері службової діяльності);

3) службових осіб, на яких було тимчасово покладено обов'язок виконувати затверджені та зареєстровані в установленому порядку вимоги щодо дотримання норм про охорону праці.

4) громадян-суб'єктів підприємницької діяльності.

Якщо аналізувати керівників відповідних підприємств, установ, організацій в аналізованому складі кримінального правопорушення, то їх діяння теж у певних випадках можуть бути кваліфіковані за злочини проти безпеки виробництва, зокрема якщо суб'єкт:

1) не вжив заходів до усунення заздалегідь відомого ним порушення вимог законодавства про охорону праці;

2) дав вказівки, які суперечать вимог чинного законодавства про охорону праці;

3) взяв на себе безпосереднє керівництво окремими видами робіт і, як наслідок, не забезпечив дотримання тих же правил;

4) не вжив заходів по розробці відповідних інструкцій, правил, тощо, що забезпечують дотримання відповідних правил охорони праці;

5) не вжив заходів щодо створення умов для виконання правил і норм з дотримання вимог охорони праці;

6) не вжив заходів по здійсненню належного контролю за дотриманням вимог законодавчих норм щодо охорони праці.

У той же час в науці кримінального права висловлена критика положень в частині віднесення до кола суб'єктів злочину за ст. 271 КК України керівників підприємств та інших посадових осіб.

Так, І.М. Тяжкова вважає, що таке визначення осіб, відповідальних за дотримання законодавчих актів про охорону праці є поширювальним тлумаченням норми і надмірно розширює рамки даного складу кримінального правопорушення. Суб'єктом може бути особа, на яку в законному порядку покладено обов'язок забезпечувати або контролювати дотримання права на безпечну працю [10]. Правовий обов'язок забезпечувати безпечні умови виникає у особи за наявності певного законодавчого або підзаконного акту, який на неї це покладає.

Необхідно погодитися з думкою І.В. Безсонової в тому, що зазначені в постанові Пленуму Верховного Суду України посадові особи несуть кримінальну відповідальність за наявності обумовлених в ньому умов. Іншими словами, в діяннях цих суб'єктів повинна існувати необережність, що реалізувалася в невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків по дотриманні вимог законодавства з охорони праці. Ці дії можуть бути кваліфіковані за статтею 367 КК України, тобто має місце конкуренція норм Особливої частини КК України. В такому випадку застосуванню повинна підлягати спеціальна норма, а саме – ст.271 КК України.

Для визнання особи суб'єктом за ознаками службової діяльності, в кожному конкретному випадку слід визначати коло здійснюваних повноважень і вид організації, підприємства чи установи або органу влади, де такі функції здійснюються.

До особливостей відповідальності даної групи суб'єктів можна віднести наступні:

1) вони несуть відповідальність в разі, коли не виконали покладені на них посадові обов'язки;

2) можуть нести відповідальність у тому випадку, коли порушення вимог законодавчих актів у сфері охорони праці особами, які безпосередньо відповідають за дотримання правил з охорони праці на конкретних напрямах робіт, відбулося внаслідок неприйняття заходів з охорони праці з боку цих службових осіб .

В такому випадку особи, які безпосередньо відповідають за дотримання правил та норм з охорони праці на конкретних напрямах робіт, повинні бути в першу чергу притягнуті до відповідальності за статтею 271 КК України, а керівники підприємства, установи, організації – за конкретні злочини у сфері службової діяльності, зокрема за зловживання посадовими повноваженнями або службову недбалість;

3) несуть відповідальність в ситуації, коли не видали наказ про призначення осіб, відповідальних за дотримання норм та правил охорони праці у конкретній сфері робіт;

4) несуть відповідальність не тільки за пряме заподіяння особою злочинних наслідків, а й в певних випадках за створення умов (реальної можливості) для їх настання.

Тобто, проаналізувавши зазначене можна відмітити, що кримінальна відповідальність наступає лише тоді, коли службова особа, відповідно до покладених на неї обов'язків, повинна була запобігти шкідливим наслідкам, і їх усунення конкретно залежало від нього. Якщо ж вчинене службовою особою діяння не могло запобігти негативним наслідкам, які настали, то ця особа може нести кримінальну відповідальність за наслідки, які наступили, якщо не зробила абсолютно всіх дій, що залежали від неї для їх усунення та відвернення.

Отже, суб'єктом злочинного порушення вимог законодавства про охорону праці може бути лише особа, на яку в законному порядку покладено обов'язок забезпечувати або контролювати дотримання нормативних вимог з техніки безпеки або інших норм законодавства з охорони праці. Відсутність факту законного покладання обов'язків в галузі охорони праці повинно виключати відповідальність за ст. 271 КК України. Правовий обов'язок забезпечувати безпечні умови праці виникає у особи лише за наявності певного законодавчого або підзаконного акту, який ці повноваження на неї покладає. Керівники ж певних об'єктів, які не забезпечили виконання цих обов'язків уповноваженими на те особами повинні відповідати за статтями, які передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності. Інші працівники, на яких не покладався обов'язок щодо забезпечення дотримання правил з охорони праці, але які порушили ці правила, заподіявши кому-небудь шкоду, повинні відповідати в межах наслідків, що наступили в результаті їх дій та кваліфікуватися ці діяння мають за злочини проти життя та здоров'я особи.

Відповідальність за порушення правил охорони праці несе особа, яка зобов'язана дотримувати таких правил. Однак, такий обов'язок існує в кореляційної зв'язку з повноваженнями розпоряджатися сферою діяльності працівника в рамках трудових відносин. Тому можна зробити висновок, що суб'єкт злочину і потерпілий в аналізованому складі кримінального правопорушення також є учасниками владних відносин «керівник –підлеглий». В той же час при порушенні вимог законодавчих актів про охорону праці правові підстави та форми управлінського впливу можуть взагалі не порушуватися. Завжди порушуються лише умови, при яких працівник (потерпілий) потрапив в умови, де порушена безпека умов охорони праці, яка повинна бути забезпечені роботодавцем. Тому, поставити знак рівності між «порушенням правил охорони» та «службовим злочином» неможливо. У практичному плані це означає, що суб'єктом злочинних порушень вимог охорони праці можуть бути як особи, які виконують управлінські функції в комерційній або іншій організації, так і особи, які такими ознаками не володіють, але зобов'язані забезпечувати дотримання вимог охорони праці.

Зокрема, можна навести приклад із суддівської практики: 30 грудня 2009 року механізатор СГ ТзОВ «Слава» ОСОБА_2, при перевірці роботи замінених ним агрегатів в тракторі, намагався завести двигун трактора, йому це не вдалось через низький заряд акумуляторної батареї. Надалі, незважаючи на те, що відповідно до п. 7 посадової інструкції головного інженера, № 13 від 31 грудня 2008 року, на головного інженера СГ ТзОВ «Слава» ОСОБА_1 покладався обовязок щодо здійснення контролю за додержанням правил та норм з охорони праці та техніки безпеки в приміщенні ремонтної майстерні, він грубо порушуючи вимоги п.п. 1.8.5, 1.15.4 інструкції для акумуляторника, № 15 від 31 грудня 2008 року, яка була доведена до його відома, та порушуючи вимоги п. 6.6.1 «Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів», поставив акумуляторну батарею на підзарядку в одному із ремонтних залів ремонтної майстерні, проте, не вжив жодних заходів щодо забезпечення обмеженого доступу сторонніх осіб до зарядного пристрою та акумуляторної батареї. При цьому, грубо порушуючи вимоги нормативних актів з охорони праці, головний інженер СГ ТзОВ «Слава» ОСОБА_1 надалі вийшов із приміщення ремонтної майстерні та залишив без нагляду більш ніж на півтора години процес зарядки акумуляторної батареї. Грубе порушення головним інженером СГ ТзОВ «Слава» ОСОБА_1 інструкції з охорони праці та техніки безпеки, призвело до того, що 30 грудня 2009 року близько 13 години механізатор СГ ТзОВ «Слава» ОСОБА_2 внаслідок вибуху акумуляторної батареї, отримав тілесні ушкодження у вигляді тупої травми лівого ока та хімічного опіку кислотою, які у відповідності до висновку експерта № 47 від 15 квітня 2010 року відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості. ОСОБУ_1 було визнано винним у вчиненні злочину передбаченого ч. 1 ст. 271 КК України [2].

Як видно з наведеного прикладу вироку суду, суб'єктом злочину, було визнано головного інженера, на якого лише покладався обов'язок щодо здійснення контролю за додержанням правил та норм з охорони праці та техніки безпеки.

Тому, враховуючи реалії сьогодення та значну кількість порушень у сфері дотримання норм з охорони праці, вважаємо за доцільне внести зміни до ч.1 ст.271 КК України, а саме що стосується суб'єктного складу, який ми пропонуємо розширити. Обґрунтовуючи дану пропозицію, зазначаємо, що зміна кола суб'єктів вказаного кримінального правопорушення пояснюється тим, що насиченість сучасного виробництва складними обладнаннями і механізмами вимагає абсолютно від кожного працівника різнобічних загальних і спеціальних знань, в тому числі і про норми охорони праці на робочому місці. А то у нас відбувається така ситуація, що техніки безпеки підписується лише формально у журналах і ніхто серед інших працівників не несе реальної відповідальності. Підвищується відповідальність кожного конкретного працівника за порушення вимог законодавства про охорону праці. Практично у всіх посадових інструкціях, як звичайних працівників, так і відповідальних осіб, майстрів, бригадирів завжди закріплені обов'язки по дотриманню вимог з охорони праці.

Окремі науковці, доводять необхідність встановлення кримінальної відповідальності інших працівників, якщо вони допускають порушення вимог законодавства з охорони праці і кваліфікацію саме в межах кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва [1, с. 73-74;4, с. 21;9, с. 8]. Адже, дійсно, ефективна трудова та виробнича діяльність можлива лише при злагодженій роботі всього колективу, коли і керівники, і інші працівники усвідомлюють свою відповідальність в частині забезпечення вимог з охорони праці та виконують затверджені вимоги. Тому внесення змін до статті 271 КК України в частині законодавчого визначення суб'єкта цього злочину є доцільним та обґрунтованим, а головне необхідним з точки зору належного виконання законодавчих вимог з охорони праці.

Відповідно до статті 159 КЗпП України працівник зобов'язаний додержувати зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації [3]. Саме тому, враховуючи зазначені вище положення пропонуємо внести зміни до ч.1 ст.271 КК України та викласти її у наступній редакції: «Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці *здійснене службовою особою підприємства, установи, організації, на яку покладено обов'язки забезпечувати виконання, організацію чи дотримання* або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого». Проте, слід наголосити, що інші співробітники, тобто не службові особи, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальність якщо на них в межах професійного становища або за спеціальним розпорядженням безпосередньо покладено обов'язок забезпечувати дотримання вимог охорони праці у певній сфері робіт.

Список використаних джерел:

1. Великий А.А. Порушення правил охорони праці: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. ... канд. юрид. наук., 2004. С. 73-74;

2. Вирок Козівського районного суду Тернопільської області від 04.06.2010 року. Справа № 1-44-2010. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/49130538 (дата звернення 12.05.2017)

3. Кодекс Законів про працю України: Затверджено Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 15.04.2017)

4. Коренкова Є.А. Відповідальність за порушення правил охорони праці. питання кваліфікації, 2002. С. 21;

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131 (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (Дата звернення: 15.03.2017)

6. Павлов В.Г. Квалификация преступлений со специальным субъектом. СПб., 2011. с. 143

7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного суду України від 12.06.2009р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text (Дата звернення: 24.03.2017)

8. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України № 5 від 26.04.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text (Дата звернення: 22.03.2017)

9. Пшизова Е.Н. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан : автореф. … канд. юрид. наук, 2008. С. 8

10. Тяжкова І.М. Необережні злочини з використанням джерел підвищеної небезпеки. СПб, 2002. С. 230 – 231.

УДК 349.6

ЄРМАКОВ Ю.О.

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР

У статті розглянуті особливості впливу зовнішніх факторів на організацію оперативних підрозділів що до протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах сфери використання та охорони надр. Стосовно діяльності оперативних підрозділів у видобувній галузі (як стратегічного сектору економіки), то визначено наявність тих кореляційних зв'язків, які можуть викликати загрози економічній безпеці держави. Обґрунтовано необхідність участі оперативних підрозділів у забезпеченні економічної безпеки держави, в тому числі шляхом виявлення та розкриття кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр. Зроблено висновок, що на ефективність організації діяльності оперативних підрозділів суттєво впливають ряд факторів, які можуть бути класифіковано за критеріями сфер та вектору впливу, що дозволило виокремити фактори: правового характеру; економічного характеру; соціального характеру; інформаційно-управлінського характеру; криміногенного характеру. Аналіз факторів класифікованих за вектором впливу (об'єктивних та суб'єктивних) дозволив зробити висновок, що більшість з них пов'язана з неефективною організацією діяльності оперативних підрозділів.

Ключові слова: *сфера використання та охорони надр, кримінальні правопорушення, оперативні підрозділи, протидія, організація діяльності, ефективність, фактори впливу.*

В статье рассмотрены особенности влияния внешних факторов на организацию оперативных подразделений по противодействию уголовным правонарушениям на объектах сферы использования и охраны недр. Что касается деятельности оперативных подразделений в добывающей отрасли (как стратегического сектора экономики), то определено наличие корреляционных связей, которые могут вызвать угрозы экономической безопасности государства. Обоснована необходимость участия оперативных подразделений в обеспечении экономической безопасности государства, в том числе путем выявления и раскрываемости уголовных правонарушений в сфере использования и охраны недр. Заключено, что на эффективность организации деятельности оперативных подразделений существенно влияют ряд факторов, которые могут быть классифицированы по критериям сфер и вектору воздействия, что позволило выделить факторы: правового характера; экономического характера; социального характера; информационно-управленческого характера; криминогенного характера. Анализ факторов классифицированных по вектору воздействия (объективных и субъективных) позволил заключить, что большинство из них связано с неэффективной организацией деятельности оперативных подразделений.

Ключевые слова: *область использования и охраны недр, уголовные правонарушения, оперативные подразделения, противодействие, организация деятельности, эффективность, факторы воздействия.*

The article considers the peculiarities of the influence of external factors on the organization of operational units to combat criminal offenses at the facilities of the use and protection of subsoil. With regard to the activities of operational units in the extractive industry (as a strategic sector of the economy), the presence of those

© ЄРМАКОВ Ю.О. – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора (Навчально-науковий інститут Національної академії внутрішніх справ)

correlations that may pose a threat to the economic security of the state. The necessity of participation of operative subdivisions in ensuring economic security of the state is substantiated, including by detection and disclosure of criminal offenses in the field of use and protection of subsoil. It is concluded that the effectiveness of the organization of operational units is significantly influenced by a number of factors that can be classified according to the criteria of areas and vector of influence, which allowed to identify factors: legal nature; economic nature; social nature; information and management nature; criminogenic in nature. The analysis of the factors classified according to the vector of influence (objective and subjective) allowed us to conclude that most of them are related to the inefficient organization of the activities of operational units.

Key words: *sphere of subsoil use and protection, criminal offenses, operative subdivisions, counteraction, organization of activity, efficiency, factors of influence.*

Постановка проблеми. Існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави багато в чому залежить від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів [1, С.14]. Разом з тим, за оцінкам фахівців за пострадянський період у всіх країнах пострадянського простору простежується тенденція зниження ВВП, об'єми якого вже в перші роки економічних реформ знизилися до критичного рівня [2, С.69]. Державна система протидії кримінальним правопорушенням охорони та використання надр і, взагалі, контролю за надрокористуванням не вибудувана належним чином. За часів перебування України у складі Радянського Союзу значна кількість корисних копалин, дешевизна їх видобутку та відповідно низька ціна у побуті практично робила недоцільним створення системи тотального контролю за надрокористуванням. Практично громадяни безконтрольно видобували та використовували для власних потреб будь-який вид корисних копалин, поклади яких знаходилися поблизу місця їх проживання. Виключення (з точки зору обмеження та контролю за видобутком) складали дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння внаслідок їх високої вартості на світовому ринку і віднесенні їх до категорії валютних цінностей. Але і в цьому випадку, навіть з врахуванням тотального контролю за господарською діяльністю, здійснення видобутку корисних копалин виключно державними підприємствами – основний наголос робився на недопущенні можливості вивезення незаконно видобутих дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння на європейську частину СРСР та їх переміщення за кордон. Тому вітчизняна правоохоронна система не була «заточена» на виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, що пов'язані з видобутком корисних копалин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд наукових розробок присвячених вивченню чинників, що впливають на ефективність діяльності правоохоронних органів під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр. Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили такі вчені, як С.Вознюк, В. М. Дрьомін, Ю.А.Казанцев, М.Г.Максіменцев, Ю.В.Орлов та інші. В. М. Дрьомін вважає, що економічна злочинність щільно пов'язана з соціально-політичними умовами функціонування економіки [3, С. 187]. Ю. В. Орлов зазначає, що відбувається трансформація злочинності в площині утвердження такого вектору зовнішньополітичної, міжнародної злочинної діяльності як боротьба за природні ресурси і тому політична та екологічна злочинність набувають все більшої площі спільної інституційної взаємодії. Превуалюючими напрямами політичної кримінальної активності у сфері доступу до природних ресурсів є забезпечення контролю за видобуванням вуглеводнів, блокування розвитку технологій альтернативної енергогенерації, контроль над запасами прісної води. Внаслідок чого феномен політичної злочинності відображає залежність не лише від політичної кон'юнктури, а й від параметрів природного середовища людей як біологічного виду [4, С. 257].

Метою статті є виокремлення факторів, що впливають на ефективність організації діяльності оперативних підрозділів щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр.

Виклад основного матеріалу. З розпадом СРСР та отриманням Україною незалежності, практично припинився доступ до необмеженої кількості дешевих корисних копалин, значно звузився перелік їх видів на території держави. Окрім цього побудова ринкової економіки обумовила можливість участі у видобутку корисних копалин суб'єктів господарювання приватної форми власності за умови отримання дозволу від держави, як розпорядника власності народу України – надр. Цей фактор одразу кардинально змінив криміногенну обстановку, оскільки в

результаті приватизації більшості державних підприємств Укррудпрому відбулося фактичне відчуження державних підприємств гірничого комплексу на користь приватних фінансово-промислових груп (сьогодні з 89 існуючих підприємств тільки одне – Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат окислених руд – державне, інші – приватні), що обумовило відсутність відповідного контролю. Але поряд з цим спостерігаються залишки командно-адміністративної системи, що обумовлює бажання підприємців вирішувати господарські питання за рахунок фінансової системи держави [5, С. 59] і, відповідно, високий рівень корумпованості сфери використання та охорони надр. Оскільки сфера використання та охорони надр – це найбільш прибуткова сфера із всієї економіки (змагатися з нею може хіба що сільськогосподарська сфера) з суттєво суб'єктивною складовою щодо оцінки розмірів та вартості корисних копалин (дозвіл на розробку яких надається СГ приватної форми власності), то надра практично перетворюються на «кормушку» як для ФПГ на вищому рівні, так і для керівників територіальних та регіональних дозвільних органів. Практично всі ФПГ (та олігархічні клани) мають у «складі» своїх активів будь-які родовища корисних копалин. Тобто, склалася ситуація, при якій ФПГ (та їх лобі у різних гілках влади) не зацікавлені у створенні системи дієвого контролю за видобутком та охороною надр, а з іншого боку правоохоронні органи в значній мірі втратили оперативні позиції на об'єктах, які стосуються використання надр. Це обумовлено пануючою у суспільстві думкою, що втручання держави у господарську діяльність приватних суб'єктів господарювання протирічить принципу свободи економічної діяльності. На нашу думку правоохоронні органи шляхом реалізації своєї головної правоохоронної функції активно впливають на збереження та ефективне використання ресурсів. Тому з врахуванням того, що в умовах ринкової економіки господарюючі суб'єкти, самі несуть відповідальність за збереження своєї власності, отримання прибутку [6, С.11], зважаючи на стратегічно важливе державне значення надр, НП України та її підрозділи на місцях повинні вживати відповідних заходів щодо своєчасного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр, недопущення незаконного використання, привласнення, вивозу корисних копалин за межі держави, та заходів щодо їх збереження.

Організація протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах сфери використання та охорони надр пов'язано з цілеспрямованою діяльністю правоохоронних органів. Стосовно діяльності оперативних підрозділів у видобувній галузі (як стратегічного сектору економіки), то необхідним вважається їх ув'язка та знаходження тих кореляційних зв'язків, які можуть викликати загрози економічній безпеці держави. Адже тільки будучи обізнаними з наявністю та характером таких зв'язків можна з достатнім ступенем достовірності прогнозувати реалізацію тієї або іншої загрози і, відповідно, розробити заходи щодо її попередження та усунення [7, с. 140-143]. Тому участь оперативних підрозділів є неодмінною умовою забезпечення економічної безпеки держави, в тому числі шляхом виявлення та розкриття кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр.

Разом з тим на ефективність організації діяльності оперативних підрозділів суттєво впливають ряд факторів, які класифікуються за критеріями сфер та вектору впливу.

За сферами впливу:

- фактори правового характеру: прогалини в нормативних актах чи відсутність механізмів контролю того чи іншого об'єкта використання та охорони надр України, його процедури й технології здійснення; видання окремих нормативних актів, які прямо сприяють приховуванню джерел накопичення капіталів злочинного походження; відсутність механізму виконання відомчих нормативно-правових актів та суперечність між ними [8, С. 84]; відсутність сучасного правового ринкового середовища; відсутність чіткого визначення правового режиму надрокористування; правові заходи мають характер запізнілої реакції на спонтанно виникаючі різного виду негативні ситуації у сфері використання надр і не мають цілеспрямованої та системної основи;

- фактори економічного характеру: існування міжгалузевого цінового диспаритету, притаманного всій економіці (аргументом може бути різниця в цінах у декілька разів при реалізації одних і тих самих груп товарів за грошові кошти, бартером та взаємозаліком [2, С. 79]); невиплата протягом тривалого часу заробітної плати, несплата орендної плати за використання ресурсів надр і бажання окремих керівників збагатитися; збитковість виробництва; платіжна криза, нестача обігових коштів у підприємств, відсутність механізмів кредитування та дотацій [2, С. 88]; наявність переваг у порівнянні з іншими країнами експортерами (територіальна близькість до країн – імпортерів, розгалужена транспортна мережа), що дозволяє конкурувати на ринку збуту; надра є пріоритетним товаром у зовнішній та внутрішній економічній політиці;

- фактори соціального характеру: забезпечення трудовими ресурсами, без значної кількості яких неможливий ефективний розвиток надрокористування у певній місцевості; положення видобуваючих підприємств відносно ринків збуту; характер розвитку транспорту, зокрема шляхів із твердим покриттям а також газопроводів та інших транспортних терміналів; насиченість території основними виробничими фондами, що складаються з технічних (автомобілі, спеціальна техніка) та інфраструктурних (сховища, системи енерго- та водо - постачання тощо) елементів;

- фактори інформаційно-управлінського характеру: недосконаліть чинних природоресурсних кадастрів і ведення окремого кадастрового обліку майна; неналежний контроль з боку державних органів і громадських організацій за процесом використання надр держави; неналежна організація бухгалтерського обліку, обліку та контролю за збереженням і використанням корисних копалин; низький контроль органів державної виконавчої влади у сфері використання та охорони надр [9, С. 58];

- фактори криміногенного характеру: створення «ділками» від бізнесу, за умов відсутності грошових коштів, системи нееквівалентного обміну, яка оббирає підприємства надровикористання практично на всіх етапах виробничого процесу (це стосується проблеми фінансування виробничого процесу, отримання кредитів під завищені відсотки, забезпечення пально-мастильними матеріалами й технікою за бартерними угодами, коли занижується вартість продукції) [10, С. 227]; наявність дружніх або родинних зв'язків між службовими, матеріально відповідальними особами підприємств видобувних компаній та працівниками підрозділів Державної служби геології та надр України, їх регіональних підрозділів; відсутність належного контролю за перевіркою достовірності даних, закріплених у документації, що подається суб'єктами господарської діяльності до державних бюджетних установ сфери надрокористування та їх регіональних відділень з метою отримання фінансової підтримки, що дозволяє підробляти ряд документів; витіснення дрібних та середніх посередників та монополізація ринку великими компаніями, навмисне створення значної кількості каналів реалізації і, як наслідок, поява дрібних приватних структур.

За вектором впливу на ефективність організації діяльності оперативних підрозділів:

- до об'єктивних факторів відносяться: економічна ситуація (74,5%); ментальність населення (50,8%); низький рівень правосвідомості громадян (47,2%); недосконаліть чинного природоохоронного законодавства (38,5%); недооцінка суспільної небезпечності зазначених правопорушень (36,4%); наслідки неконтрольованого розвитку ринкової економіки (74,5%); відсутність нормативної бази, яка б чітко визначала вартість незаконного надрокористування, методики начислення шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок порушення чинного законодавства (38,5%); високий рівень корупції у органах, що безпосередньо чи опосередковано контролюють сферу використання та охорони надр (77,8%); відсутність можливості у оперативних підрозділів автоматичного отримання інформації стосовно законності видобування корисних копалин (59%); неможливість ініціювання швидкого і раптового проведення перевірок органами, контролюючими сферу надрокористування - установ, підприємств та організацій різних форм власності на предмет дотримання законодавства у зазначеній сфері (59%); неналежний контроль зі сторони правоохоронних органів за процесом видобування корисних копалин (58,3%) [11, С. 39];

- до суб'єктивних факторів відносяться: оперативно-розшукова робота щодо виявлення кримінальних правопорушень проводиться без урахування розвитку в регіонах ринкової інфраструктури та формування економічного потенціалу [12, С. 86] (47,5%); ситуативність у роботі щодо виявлення кримінальних правопорушень (40,3%), оскільки більшість працівників, які займаються оперативним обслуговуванням сфери використання та охорони надр, виявляють їх постфактум, тобто фактично ведуть боротьбу вже з наслідками, оскільки виявлення кримінальних правопорушень, які були вчинені, а не ті, які готуються або вчинюються порушують принцип наступальності в оперативній роботі; низька кваліфікація працівників правоохоронних органів (21,2%); відсутність економічної освіти, недостатнє розуміння економічної, політичної, соціальної, організаційно-управлінської ситуації в галузі, низький рівень знання специфіки галузі та окремих її об'єктів (21,2%), на яких вчинюються кримінальні правопорушення (це не дає змогу зробити достовірний прогноз щодо стану оперативної ситуації та своєчасно виявити кримінальні правопорушення, які готуються або вже вчинюються [12, С. 88]); недостатня взаємодія оперативних підрозділів з іншими правоохоронними органами, установами, організаціями та громадськістю (76,3%) у протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним видобут-

ком; відсутність чіткого розмежування прав та обов'язків щодо оперативного обслуговування об'єктів сфери використання та охорони надр між спеціальними суб'єктами (68%); неефективна розстановка сил оперативних підрозділів (68%), а саме - значна віддаленість об'єктів сфери використання та охорони надр (які повинні знаходитися в оперативному обслуговуванні) від місця знаходження суб'єктів (А.С.Вербієць вказує на низький рівень притягнення до кримінальної відповідальності копачів, що здійснюють незаконний видобуток, що пов'язано із неможливістю встановити осіб, які здійснюють незаконний промисел через особливість території, де розташовані родовища - у відповідні пори року (переважно навесні чи восени) копачами, у значній кількості (декілька сотень, а деколи і тисяч осіб), здійснюється незаконне видобування. Але у разі отримання інформації про це оперативним працівником, задокументувати причетність конкретної особи до протиправної діяльності досить складно через неможливість вчасно прибути на місце події, яке, як правило, знаходиться у важкодоступній місцевості або із відсутністю необхідних сил і засобів для припинення правопорушень та затримання осіб); неефективний контроль оперативно-розшукової діяльності в цьому напрямку (40,3 %) (гонитва за кількісними показниками (кількість кримінальних проваджень) призвела до деформації уявлення більшості працівників про зміст та кінцеву мету протидії або попередження кримінальних правопорушень, що призводить до того, що протидія кримінальним правопорушенням у цій сфері ведеться не планово, а поверхово і зводиться тільки до виявлення кримінального правопорушення та початку кримінального провадження [12, С. 87]; завантаженість оперативних працівників роботою по інших видах кримінальних правопорушень (72,4%); недостатня інформованість слідчих про спрямованість і зміст оперативно-розшукових заходів (68%); брак достатнього досвіду розслідування означеної категорії кримінальних проваджень пов'язаний з малою кількістю внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (38,5%); плинність слідчих кадрів (95%); нераціональний розподіл серед них кримінальних проваджень (95%) [13, С. 25]; не використання повноважень щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють адміністративні правопорушення у сфері надрокористування, і, як наслідок, не фіксація цих осіб як тих, що становлять оперативний інтерес (40 %); відомчий підхід до розпорядження інформаційними ресурсами (45,4 %).

Аналіз оперативної обстановки у сфері використання та охорони надр в Україні свідчить, що вона залишається вкрай складною, з тенденціями до постійного (а в окремих регіонах – суттєвого) погіршення, і такою, що вимагає вжиття комплексу невідкладних заходів з боку держави та всіх її інституцій. З кожним роком дедалі більше залишається не розслідуваних кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр. Основними факторами цього є: прогалини чинного законодавства, низький рівень відомчої нормативної бази, недосконала організація оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та розслідування неочевидних кримінальних правопорушень в цій сфері і відсутність необхідних оперативних позицій в кримінальному середовищі [14, С. 5]. Тобто більшу частину з суб'єктивних та об'єктивних факторів складають саме недоліки організаційного характеру. Ефективність протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр залежить від того, наскільки правильно і продумано організована оперативна робота підрозділів до повноважень яких належить викриття даних кримінальних правопорушень. Тому дослідження теоретичних питань діяльності оперативних підрозділів не може бути повноцінним без розгляду особливостей організації їх діяльності, оскільки організація є елементом функціонування будь-якої суспільної діяльності системи, завдяки якій зберігається її структурна визначеність, підтримується режим діяльності, реалізується програма щодо досягнення свідомо поставленої мети [15, С. 5].

Висновки. Класифікація факторів, що впливають на ефективність протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр за критеріями сфер впливу дозволила виокремити фактори: правового характеру; економічного характеру; соціального характеру; інформаційно-управлінського характеру; криміногенного характеру. Аналіз факторів класифікованих за вектором впливу (об'єктивних та суб'єктивних) дозволив зробити висновок, що більшість з них пов'язана з неефективною організацією діяльності оперативних підрозділів.

Список використаних джерел:

1. Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2011. 256 с.

2. Сюравчик В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2008. 249 с., с.79

3. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография. Одесса: Юридична література, 2009. 614 с.

4. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Х. : Діса Плюс, 2016. 656 с.

5. Руденко О. О. Критерії визначення легітимності господарської діяльності, як шлях підвищення ефективності державного регулювання економіки // Проблеми попередження злочинності оперативними підрозділами ОВС у взаємодії з іншими правоохоронними органами : тези доп. наук.-практ. семінару (Кіровоград, 31 жовт. 2008 р.). Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2008. С. 59–61.

6. Героев З.И. Обеспечение органами внутренних дел экономической безопасности агропромышленного комплекса региона (экономико-правовые проблемы): дис. … канд. єконом. наук: 08.00.05. М., 2008. 204 с.

7. Цуркан К.А. Проблеми протидії злочинам, що вчинюються на ринку зерна, продуктів його переробки, як пріоритетний напрямок дослідження. *Розвиток наукових досліджень у XXI столітті:сучасні реалії та перспективи майбутнього: матеріали Міжнародної наук.- практ. конф.* (м. Київ, 27 травня. 2016 р.). К.: Громадська організація «Фундація науковців та освітян» (ESF), 2016. С. 140–143.

8. Мазійчук В. А. Сучасний стан та детермінанти одержання неправомірної вигоди в агропромисловому комплексі України. Правова держава та демократичне суспільство: фактори розвитку та взаємодії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14 квітня 2016 р.). Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2016. С. 330–331., с.84

9. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2014 р. 252 с.

10. Долматова С. А. Коррупция в контексте первоначального накопления капитала. Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России: материалы Всерос. науч. конф. (Москва, 6 июня 2007 г.).М.: Науч. эксперт, 2007. С. 227-234.

11. Теорія і практика оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері водокористування : монографія / [О.І. Голиш, С.М. Бортник, М.В. Стащак, В.В. Шендрик]; за заг. наук. ред. В.В. Шендрика. Л.: Вид-во ХНУВС, 2016. 141 с.

12. Титаренко О.О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2008. 196 с.

13. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Х.: Діса плюс, 2015. 528 с.

14. Голосніченко Д. І. Повноваження МВС України: теоретичні проблеми встановлення та вивчення // Наук. вісник Дніпр. держ. ун-ту внутр. справ. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. № 2 (38). С. 3–9.

15. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Основы психологии управления: учебник. Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. 88 с.

УДК 343.122 (477)

МАРТОВИЦЬКА О.В.

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті наголошено, що правова допомога є однією з провідних конституційних гарантій захисту й охорони прав, свобод та інтересів особи в межах відповідних суспільних відносин. Відзначено, що надання правової допомоги заінтересованим особам, як і здійснення будь-якої легітимної діяльності, передбачає функціонування певних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. Уточнено понятійно-категоріальний апарат, що використовується в представленому дослідженні. Вказано, що у фаховій юридичній літературі не вироблено єдиного підходу до трактування поняття «суб'єкт права» та його співвідношення із суміжними правовими категоріями. Враховуючи специфіку та спрямованість наукових пошуків, з метою більш повного й усебічного з'ясування змісту поняття «суб'єкт надання правової допомоги» розглянуто тлумачення таких термінів як «суб'єкти кримінального провадження» та «учасники кримінального провадження». Акцентовано увагу на тому, що під час визначення змісту поняття «суб'єкти надання правової допомоги» обов'язково потрібно указати на те, що ці особи, по-перше, надають правову допомогу виключно на підставі та в порядку, визначеному процесуальним законодавством, по-друге, вступають в процесуальні правовідносини у зв'язку з наданням правових послуг. Запропоновано під суб'єктами надання правової допомоги розуміти сукупність осіб, які відповідно до нормативно-правових приписів у закріплених формах уповноваженні надавати заінтересованим у цьому іншим особам відповідний різновид або різновиди такої допомоги, що спричиняє визначені законодавством юридичні наслідки.

Ключові слова: *суб'єкт, суб'єкт права, учасник відносин, суб'єкт кримінального провадження, правова допомога, надання.*

В статье подчеркивается, что правовая помощь является одной из ведущих конституционных гарантий защиты и охраны прав, свобод и интересов личности в пределах соответствующих общественных отношений. Отмечено, что предоставление правовой помощи заинтересованным лицам, как и осуществление какой-либо легитимной деятельности, предполагает функционирование определенных общественных отношений, урегулированных правовыми нормами. Уточнен понятийно-категориальный аппарат, используемый в представленном исследовании. Указано, что в профессиональной юридической литературе не выработан единый подход к трактовке понятия «субъект права» и его соотношение со смежными правовыми категориями. Учитывая специфику и направленность научных изысканий, с целью более полного и всестороннего выяснения содержания понятия «субъект предоставления правовой помощи» рассмотрены толкования таких терминов как «субъекты уголовного производства» и «участники уголовного производства». Акцентировано внимание на том, что при определении содержания понятия «субъекты предоставления правовой помощи» обязательно нужно указать на то, что эти лица, во-первых, оказывают правовую помощь исключительно на основании и в порядке, определенном процессуальным законодательством, во-вторых, вступают в процессуальные правоотношения в связи с предоставлением правовых услуг. Предложено под субъектами предоставления правовой помощи понимать совокупность лиц, которые в соответствии с нормативно-правовыми предписаниями в закрепленных формах уполномочении предоставлять заинтересованным в этом другим лицам соответствующую разновидность или

© МАРТОВИЦЬКА О.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства (Харківський національний університет внутрішніх справ)

разновидности такой помощи, что влечет определенные законодательством юридические последствия.

Ключевые слова: *субъект, субъект права, участник отношений, субъект уголовного производства, правовая помощь, предоставление.*

In the article, it has been emphasized that legal aid is one of the leading constitutional guarantees for the protection and safeguarding of the rights, freedoms and interests of the individual within the relevant public relations. It has been noted that the provision of legal assistance to interested persons, as well as the implementation of any legitimate activity, involves the functioning of certain social relations governed by law. The conceptual and categorical apparatus used in the presented research has been specified. It has been stated that in the professional legal literature there is no single approach to the interpretation of the concept of "subject of law" and its relationship with related legal categories. Given the specifics and direction of scientific research, in order to more fully and comprehensively clarify the meaning of the term "subject of legal aid", the interpretation of such terms as "subjects of criminal proceedings" and "participants in criminal proceedings" has been considered. Emphasis has been placed on the fact that when defining the meaning of the term "subjects of legal aid" it is necessary to indicate that these persons, first, provide legal assistance only on the basis and in the manner prescribed by procedural law, on second, enter into procedural legal relations in connection with the provision of legal services. It has been proposed that the subjects of legal aid be understood as a set of persons who, in accordance with regulatory legal regulations in the prescribed forms, are authorized to provide interested persons with the appropriate type or types of such assistance, which causes legal consequences.

Key words: *subject, subject of law, participant in relations, subject of criminal proceedings, legal aid, provision.*

Постановка проблеми. Надання правової допомоги заінтересованим особам, як і здійснення будь-якої легітимної діяльності, передбачає функціонування певних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. У такому разі мову слід вести про окремі правовідносини із характерним для них структурним наповненням, до елементів чого традиційно відносять їх об'єкт, зміст та суб'єктний склад. При цьому, говорячи про останній із названих структурних елементів, слід підкреслити той факт, що окремі з вчених правознавців віддають йому перевагу, тобто називають його головним структурним елементом відповідних суспільних відносин. Наприклад, О.С. Рождественська відмічає той факт, що суб'єктом правовідносин є та вісь, навколо якої формуються правові зв'язки, а також власне такі відносини [1, с. 15]. З огляду на що визначення окремих з суб'єктів надання правової допомоги, встановлення особливостей їх правового статус має вкрай важливе значення задля всебічного й якісного дослідження даної сфери суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Інститут правової допомоги та права на неї неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.А. Банчук, Є.Ю. Бова, Г.І. Гладун, М.С. Демкова, В.В. Заботін, В.М. Ісакова, С.С. Калинюк, М.В. Кравченко, М.І. Лахижа, В.С. Личко, М.Т. Лоджук, М.І. Рішко, М.В. Стаматіна, Н.В. Хмелевська, Ю.Т. Шрамко й інші. Разом із тим чимало питань по сьогоднішній день залишаються дискусійними. Зокрема, з урахуванням постійного оновлення вітчизняного законодавства багато наукових напрацювань про правову допомогу втратили свою актуальність. Тому **метою** статті є визначення поняття суб'єктів надання правової допомоги з урахуванням поширених наукових підходів до вирішення вказаної проблематики та положень чинного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про суб'єктів надання правової допомоги, не можна не звернути увагу на той факт, що хоча власне категорія «суб'єкт» має давні історичні коріння, зокрема походить з латинської мови від слова «subjectus» (sub – під; jacio – кидаю, закладаю основу, тобто те, що знаходиться в основі) [2, с. 633], в сучасному розумінні починає використовуватися лише з сімнадцятого століття, чому сприяли дослідження видатного мислителя того часу – Рене Декарту. Указаний філософ ретельно обґрунтував позицію відносно того, що суб'єктом є психолого-теоретико-пізнавальне Я, що протиставляється чомусь іншому – не-Я, предмету, об'єкту, або як позначення об'єктивованого Я, тобто індивіда, котрому протистоїть,

протиставляється об'єкт, і котрий направляє на цей об'єкт своє пізнання або дію, – в цьому відношенні він виступає як «суб'єкт пізнання», «суб'єкт дії» [3, с. 441]. Такі позиції, без сумніву, мали свій вирішальний вплив і на формування сучасного розуміння досліджуваної категорії в її загальному значенні, про що свідчить хоча б семантичний аналіз її змісту.

Так, на сторінках великого тлумачного словника сучасної української мови слово «суб'єкт» використовують у наступних значеннях: істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особа чи організація як носій певних прав та обов'язків; особа, група осіб, організація тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті; людина, особа; людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження [4, с. 1408–1409]. Так само в сучасній філософії під суб'єктом розуміють людину як вихідне джерело, епіцентр життєвої та пізнавальної активності – індивідуальної або суспільної. При цьому в різних напрямах філософії під суб'єктом розуміють різні сутності: так, у більшості напрямів філософії поняття суб'єкт позначає людину як активне начало соціальних і культурних процесів, пізнання, комунікації [5, с. 199–200]. Дані позиції закладено в основу розуміння сутності категорії «суб'єкт» з позиції будь-якої науки, в тому числі юриспруденції.

Говорячи про підходи учених-правознавців до розуміння сутності досліджуваної категорії слід зазначити, що вона, як правило, не використовується ними так би мовити сама по собі, а в більшості випадків мова йде про суб'єкта права або ж суб'єкта правовідносин. Так, як вказують автори сучасної правової енциклопедії, суб'єкт права – це фізична або юридична особа, поведінка якої регулюється нормами права за наявності в них ознак правоздатності та дієздатності. При цьому, підкреслюють вчені, суб'єкт права – необхідний елемент правовідносин [6, с. 336]. Із чого слідує, що вчені фактично ототожнюють суб'єкта права із суб'єктом правовідносин. Така позиція, на нашу думку потребує уточнення, з огляду на те, що категорія «суб'єкт права» є дещо ширшою за категорію «суб'єкт правовідносин». Зокрема, більшість вчених вважає, що суб'єкт – це поняття, яким повинні охоплюватися реальні учасники конкретних правовідносин. Відповідно розрізняють такі поняття як суб'єкт права та суб'єкт правовідношення. До суб'єктів права прийнято відносити осіб, які мають правосуб'єктність, тобто потенційно спроможні бути учасниками конкретних правовідносин [7, с. 58]. А тому будь-який суб'єкт правовідносин – завжди суб'єкт права, але не всякий суб'єкт права – учасник тих або інших конкретних правовідносин. З урахуванням чого суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, який використовує свою праводієздатність. У свою чергу, використовування праводієздатності дозволяє суб'єкту права стати учасником певних правовідносин [8, с. 299], тобто їх суб'єктом. З наведеного помітно, що, використовуючи категорією суб'єкт, учені-правознавці на увазі мають або суб'єкта права, тобто потенційного учасника відповідних суспільних відносин – особа, яка відповідно до положень чинного національного законодавства наділена певним обсягом правосуб'єктності, або ж суб'єкта правовідносин, тобто їх реального учасника – особу, яка використовуючи свою правосуб'єктність, породжує в їх межах відповідні юридичні наслідки.

З вищенаведеного помітно, що в юридичній літературі поряд із терміном «суб'єкт права» використовують такі суміжні поняття як «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин». Як приклад, під суб'єктом правовідносин окремі вчені пропонують розуміти особу, яка є учасником суспільних відносин, а значить і носієм юридичних прав і обов'язків [9, с. 229]. Тобто, визначаючи суб'єкта правовідносин, насамперед прийнято акцентувати увагу на такій важливій обставині як правосуб'єктність особи, що означає, що остання взагалі «здатна бути учасником правовідносин» [10, с. 34]. При цьому на сторінках фахової юридичної літератури нерідко зустрічаються кардинально протилежні точки зору вчених з приводу співвідношення названих правових категорій. Одні вказують на їх ідентичність, тотожність, взаємозамінність, а інші – навпаки, відзначають на їх відмінність і роблять спроби з'ясувати їх співвідношення. Ми підтримуємо тих науковців, які відмічають взаємозв'язок досліджуваних суміжних понять, але при цьому не ототожнюють їх, не підміняють одне одним. Зокрема, цілком слушним убачається наступне твердження: «суб'єкт правовідносин – це учасник конкретних правовідносин, а суб'єкт права – це особа, що не є учасником правовідносин, але за наявності певних умов може ним стати» [10, с. 34]. Цим самим науковцем підкреслено, що суб'єкт права за деяких обставин може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди є одночасно і суб'єктом права [10, с. 34].

Більше того, варто погодитися з С.С. Алєксєєвим, котрий фактично й наочно, визначаючи основні ознаки суб'єкта права, вказує на співвідношення таких категорій як «суб'єкт права», «учасник правовідносин», «суб'єкт правовідносин». На його думку, суб'єкт права характери-

зується за допомогою двох груп ознак: 1) особа є учасником суспільних відносин і за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, а значить вона повинна володіти зовнішньою відокремленістю; персоніфікованістю; здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 2) ця особа дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми [11, с. 379].

Разом із тим, враховуючи специфіку та спрямованість наших наукових пошуків, уважаємо за необхідне для більш повного й усебічного з'ясування змісту поняття «суб'єкт надання правової допомоги» розглянути тлумачення таких термінів як «суб'єкти кримінального провадження» та «учасники кримінального провадження». Вказану позицію пояснюємо тим, що предметом наших наукових напрацювань є інститут професійної правничої допомоги в кримінальному процесі України. Насамперед, зазначимо, що вказані терміни, на наш погляд, не варто ототожнювати. При цьому вірним є зауваження В.В. Вапнярчука з приводу того, що суб'єкт кримінального провадження передусім вирізняється саме обсягом своїх повноважень. Більше того, суб'єкти кримінального провадження також вирізняються й своїми кримінальними процесуальними функціями, які, в свою чергу, визначають зміст їх правового статусу [12, с. 161; 13, с. 102–104]. Не менш важливою рисою для визначення суб'єкта в кримінальному провадженні є регламентованість його правового статусу, повноважень, правових підстав і порядку діяльності нормами кримінального процесуального законодавства України. Тому, визначаючи зміст поняття «суб'єкти надання правової допомоги», обов'язково потрібно указати те, що ці особи, по-перше, надають правову допомогу виключно на підставі та в порядку, визначеному процесуальним законодавством, по-друге, вступають в процесуальні правовідносини у зв'язку з наданням правових послуг.

Висновки. Отже, під суб'єктами надання правової допомоги слід розуміти сукупність осіб, які відповідно до нормативно-правових приписів у закріплених формах уповноваженні надавати заінтересованим у цьому іншим особам відповідний різновид або різновиди такої допомоги, що спричиняє визначені законодавством юридичні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Рождественська О.С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект): дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2008. 190 с.

2. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев и др. 2-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.

3. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 576 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

5. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

6. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.

7. Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навч. посібник / за заг. ред. члена-кореспондента АПрН України В.П. Нагребельного. Київ. 2003. 213 с.

8. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2009. 421 с.

9. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с.

10. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 3 (58). С. 29–38.

11. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. 2-е изд. М.: Проспект, 2008. 565 с.

12. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 1 (76). С. 160–168.

13. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учеб. для вузов / под общ. ред. А.В. Смирнова. 2-е изд. СПб: Питер, 2006. 699 с.

УДК: 343.1

МІРКОВЕЦЬ Д.М.

СУТНІСНІ ОЗНАКИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Розкрито та конкретизовано сутність та зміст контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні через ознаки, які її визначають і індивідуалізують. Серед таких ознак – формальні: процесуальна форма, спеціальні суб'єкти, окреме законодавче регулювання; змістовні: принципи, способи, методи, засоби діяльності.

Ключові слова: *контрольно-наглядова діяльність, досудове розслідування, ознаки.*

Раскрыты и конкретизированы сущность и содержание контрольно-надзорной деятельности на досудебном расследовании через признаки, которые ее определяют и индивидуализируют. Среди таких признаков – формальные: процессуальная форма, специальные субъекты, отдельное законодательное регулирование; содержательные: принципы, способы, методы, средства деятельности.

Ключевые слова: *контрольно-надзорная деятельность, досудебное расследование, признаки.*

The essence and content of control and supervision activities in the pre-trial investigation are revealed and concretized through the features that define and individualize it. Among such features are formal: procedural form, special subjects, separate legislative regulation; meaningful: principles, methods, techniques, means of activity.

Key words: *control and supervision activity, pre-trial investigation, signs.*

Постановка проблеми. Досліджуючи особливості та теоретичне розуміння контрольно-наглядової діяльності С.М. Мельничук зазначає, що ця форма діяльності, з огляду на сутнісне навантаження, має за мету утвердження, гарантію верховенства закону та зміцнення правопорядку у процесі здійснення найбільш значущих питань, що стоять перед суспільством і державою. Ці напрямки визначають основні змістовні та структурні елементи правозастосовної діяльності контрольно-наглядових органів. Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності вклинюється в правореалізаційні процеси з метою забезпечення й гарантування їх точності, відповідності вимогам законності і таким чином служить важливим організаційно-юридичним засобом управління процесами правозастосування [1, с. 62].

Це твердження, на нашу думку, справедливе і для розуміння сутності контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Аналіз останніх наукових публікацій. Наукові та практичні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні розглядали у своїх працях Ю.П. Аленін, Б.В. Асрієв, В.П. Ашитко, О.В. Баулін, О. М. Бандурка, В.П. Божьєв, Д.О. Влезько, Г.П. Власова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.В. Кальницький, М.І. Кулагін, О.П. Кучинська, А.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.В. Мешков, П.І. Мінюков, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Є.О. Новіков, М.А. Погорецький, О.В. Пєтков, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, Г.П. Середа, С.А. Табаков, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, А.Р. Туманянц, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Х.С. Таджиєв, В.І. Фаринник, В.М. Федченко, О.В. Хімічева, С.С. Чернявський, О.О. Чувільов, М.М. Черняков, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші науковці.

Метою роботи є виокремлення формальних і змістовних ознак контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

© МІРКОВЕЦЬ Д.М. – кандидат юридичних наук

Виклад основного матеріалу. Власне бачення щодо сутності контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні полягає у тому, що уповноважені суб'єкти за допомогою спеціальних засобів реалізують свої повноваження, які передбачають необхідність встановлення відповідності дій суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування вимогам, встановленими законом, виявляють факти відхилення від нормативних приписів та їх порушення, вживають заходів щодо усунення таких порушень та відновлення законності правовідносин і прав учасників досудового провадження.

Особливість контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні визначається специфічними засобами впливу серед яких – акти реагування керівника органу досудового розслідування, прокурора, судові рішення (ухвали). Визначені законом засоби контрольно-наглядової діяльності за відповідним напрямом застосовуються винятково у кримінальному провадженні на стадії його досудового розслідування. До особливостей належить також процесуальна форма та обов'язковість виконання рішень за результатами контрольно-наглядової діяльності.

Сутність та зміст контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні доцільно також конкретизувати за допомогою характеристики ознак, які її визначають і індивідуалізують. До таких ознак ми віднесли наступні:

– нормативний характер (нормативна спрямованість визначається кримінальним процесуальним законом, спеціальним законодавством та підзаконними актами), тут потрібно наголосити, що системоутворюючим нормативним актом у сфері контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні є КПК України як закон, який регулює порядок здійснення досудового провадження, права і обов'язки його учасників, тому інші нормативні акти у частині регламентації контрольно-наглядових повноважень мають відповідати нормам КПК України. Спеціальні закони, підзаконні та відомчі нормативні акти можуть деталізувати, розкривати його положення, проте не повинні містити норми, які суперечать КПК або ним не передбачені, а, насамперед, у частині контрольно-наглядових повноважень. Згадані нормативні акти повинні бути орієнтовані на регламентацію, роз'яснення, конкретизацію видів, форм, методів здійснення контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні, прав, обов'язків та відповідальності уповноважених органів. Але основою, яка визначає повноваження суб'єктів контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні має бути КПК України. У цьому сенсі порівняння спеціальних законів та відомчого правового регулювання виявило певний дисбаланс.

Інше питання – якість і сталість самого КПК України. За результатами опитування суб'єктів контрольно-наглядової діяльності було виявлено проблеми, які мають системний характер. Так, опитані вказали на: недосконалість КПК України у частині регламентації контрольно-наглядової діяльності (висловлені також думки, що КПК не може слугувати універсальним актом у цьому сенсі, оскільки постійно зазнає змін (часто безсистемних), не чітко регулює контрольно-наглядову діяльність); надмірність та невизначеність певних вимог у межах контрольно-наглядової діяльності; ризики суб'єктивізму у оцінці дій і рішень підконтрольних суб'єктів; дублювання контрольно-наглядових повноважень різним суб'єктами; дисбаланс контрольно-наглядових функцій; відсутність постійно діючих аналітичних та інформаційних інструментів, які дають уявлення про поширеність порушень, що має оцінюватись для підсиленні або послаблення контролю і нагляду;

– здійснення визначеними спеціально уповноваженими державними органами (процесуальний статус як учасника кримінального провадження (досудового провадження);

– зміст повноважень, межі компетенції визначені шляхом регламентації порядку здійснення контрольно-наглядової діяльності;

– нормативне визначення способів, засобів і прийомів контрольно-наглядової діяльності, актів реагування;

– незалежність, процесуальна самостійність суб'єктів щодо діяльності яких здійснюється контрольно-наглядовий вплив;

– владний характер, процесуальна форма, власний інструментарій (прийоми, способи, засоби, які визначають методику та тактику контрольно-наглядової діяльності);

– юридично значущі наслідки контрольно-наглядової діяльності.

Ознаки контрольно-наглядової діяльності можна класифікувати на формальні та змістовні.

До формальних ознак належать: процесуальна форма, спеціальні суб'єкти, окреме законодавче регулювання.

До змістовних – принципи, способи, методи, засоби діяльності.

Об'єкт контрольно-наглядової діяльності – сукупність органів досудового розслідування, діяльність яких охоплюється предметом контрольно-наглядової діяльності (у вузькому розумінні).

У широкому розумінні – це суспільні відносини, на які вона спрямована, ці відносини характеризуються специфікою, що визначена самою сферою застосування кримінальної процесуальної діяльності на досудовому провадженні, що також відрізняє її від інших видів контрольно-наглядової діяльності. Об'єктом є права і законні інтереси учасників досудового провадження та діяльність уповноважених суб'єктів щодо здійснення досудового провадження.

Предметом контрольно-наглядової діяльності є процесуальні дії (бездіяльність), рішення суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування щодо дотримання законності і прав його учасників.

До сутнісних характеристик контрольно-наглядової діяльності як правового явища, крім названих, належать також її принципи та межі.

Межі контрольно-наглядової діяльності визначаються процесуальною самостійністю суб'єктів, що здійснюють досудове розслідування та обмеженням контрольно-наглядової діяльності сферою досудового провадження (неможливість застосування щодо інших видів діяльності органу досудового розслідування, не пов'язаних зі здійсненням досудового розслідування), передбачене відмежування процесуального і адміністративного керівництва (їх поєднує тільки керівник органу досудового розслідування).

Таким чином, межі контрольно-наглядової діяльності можна охарактеризувати за рівнями (напрямами):

загальний – місце суб'єкта контрольно-наглядової діяльності у системі органів державної влади та правоохоронних, судових органів зокрема;

правовий – конституційна, процесуальна, спеціальна (спеціальне законодавство) відомча регламентація;

суб'єктний – визначені законом особи, які можуть здійснювати контрольно-наглядову діяльність (керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя);

об'єктова сфера (досудове провадження) здійснення контрольно-наглядової діяльності та періодичність – для суду вибірковий, для керівника органу досудового розслідування і прокурора – постійний (наскрізний);

процесуальна самостійність учасників досудового провадження щодо яких здійснюється контрольно-наглядова діяльність;

засоби здійснення контрольно-наглядової діяльності.

Законом не визначено принципи контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні, що ускладнює їх сприйняття та розуміння.

Ми дійшли висновку, що вони мають специфіку, яка ґрунтується на особливостях цієї діяльності, що підкреслює їх значення і роль у забезпеченні законності досудового провадження. У визначені спеціальних принципів контрольно-наглядової діяльності потрібно керуватись загальними принципами кримінального провадження, нормативним регулюванням діяльності суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, їх завданнями.

В.К. Волошина пропонує визначення поняття принципів кримінального процесу як доктринально обґрунтованих основних правових положень, які відображають предмет і метод кримінально-процесуального регулювання, демократичну природу кримінального процесу, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, спрямовують кримінально-процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством [2, с. 8]. Специфічними принципами досудового розслідування В.К. Волошина визначає найбільш загальні правові положення, що виражають специфічні, сутнісні риси й особливості стадії досудового розслідування і є гарантіями здійснення завдань цієї стадії [2, с. 9].

Авторка зазначає, що відомчий контроль як специфічний принцип досудового розслідування – це правове положення, з огляду на яке у досудовому розслідуванні здійснюється контрольна функція у межах органу, в якому працює слідчий або дізнавач, за напрямами, визначеними діючим кримінально-процесуальним законодавством, з метою попередження, виявлення, усунення порушень та поновлення порушених прав [2, с. 12–13].

Принцип прокурорського нагляду за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування, визначено як правове положення, з огляду на яке прокурором у досудовому розслідуванні здійснюється перевірка законності та обґрунтованості дій, рішень та бездіяльності органів дізнання, дізнавачів, слідчих, начальників слідчих відділів з ме-

тою попередження, виявлення, усунення порушень та поновлення порушених прав. Зазначено, що прокурорський нагляд має найширшу сферу здійснення у контрольній системі досудового розслідування порівняно з відомчим контролем та судовим контролем [2, с. 13].

Судовий контроль як специфічний принцип відображає, по-перше, демократичну природу кримінального процесу; по-друге, є елементом реалізації такого завдання кримінального судочинства, як охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Цей принцип є іманентним стадії досудового розслідування, оскільки саме у цій стадії завдяки її завданням найбільше обмежуються права та свободи особи [2, с. 13].

Запропонований підхід визначає галузеві та спеціальні (специфічні) принципи контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні як частину загальної класифікації принципів, яка включає також загальноправові та міжгалузеві принципи. Розуміння місця спеціальних принципів у загальній системі правових принципів потрібне для правильного тлумачення їх зв'язку та зумовленості що необхідно для правозастосування та правотворчості.

Принципи контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні – це визначальні ідеї, засади, положення, які створюють умови для її здійснення з метою забезпечення дотримання законності досудового розслідування, прав його учасників.

На основі аналізу правового регулювання контрольно-наглядової діяльності, її специфічними (спеціальними) принципами на досудовому розслідуванні ми визначили:

актуальність (доцільність);

законність;

об'єктивність;

нормативна урегульованість, у тому числі чіткість нормативної бази, що виключає дублювання повноважень та паралелізм та її стабільність;

забезпечення законності досудового розслідування, дотримання прав учасників досудового провадження як специфічна мета;

системний та комплексний характер;

достатність засобів для реалізації (дозволи, заборони, приписи);

особливий суб'єктний склад;

результативність (ефективність);

незалежність, процесуальна самостійність суб'єктів;

владний характер (владність);

взаємодія.

Вивчення спеціальної літератури показало, що поза увагою науковців залишилось питання щодо визначення поняття механізму контрольно-наглядової діяльності, його сутності і змісту, незважаючи на його важливу роль і значення.

Механізм контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні – це система засобів, методів, способів, за допомогою застосування яких у межах визначеної законом процедури (процесуальний порядок) досягається мета і завдання досудового розслідування щодо забезпечення його законності та дотримання прав осіб.

До структури механізму, належать елементи, які взаємопов'язані і взаємозумовлені: нормативний (нормативні акти, що визначають правову основу, порядок здійснення та зміст повноважень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, тобто правове забезпечення, що є основою для формування і функціонування контрольно-наглядової діяльності); суб'єктний – інституційна основа (визначений перелік суб'єктів: керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя); інструментальний (специфічні правові засоби: форми, способи реалізації контрольно-наглядових повноважень, відповідальність, що забезпечує їх ефективність, процесуальна форма (регламентований порядок контрольно-наглядової діяльності).

Механізм являє упорядковане і системне утворення і функціонує у визначеній сфері – досудове провадження, а його ефективність визначається на основі оцінки співвідношення її мети та результатів щодо законності досудового розслідування, дотримання прав його учасників.

Тут також потрібно зазначити про юридичні наслідки контрольно-наглядової діяльності. Убачається, що в основі їх визначення потрібно зазначити виникнення, зміну, припинення певних правовідносин у досудовому розслідуванні, що відбувається у зв'язку із виконанням повноважень суб'єктами контрольно-наглядової діяльності.

Юридичними наслідками контрольно-наглядової діяльності є обов'язковість виконання рішень суб'єкта контрольно-наглядової діяльності, які, як відомо, мають відповідати вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Такі рішення є імперативними (обов'язковість виконання передбачена законодавством незважаючи на можливість оскарження, яке не зупиняє його виконання) та неімперативними (інші рішення, виконання яких передбачене обов'язками суб'єктів, яких вони стосуються. У цьому випадку можливі декілька варіантів реагування, способів виконання).

Що стосується оцінки якості та ефективності контрольно-наглядової діяльності, то головний акцент має бути зміщено, переорієнтовано у бік зменшення ризиків порушення законності та недотримання прав учасників досудового розслідування, що передбачає перегляд і коригування існуючих орієнтирів (які наочно ілюструються структурою звітності) наприклад, щодо кількості актів реагування та виявлених порушень.

Як підсумок потрібно зауважити, що контрольно-наглядова діяльність на досудовому розслідуванні є спеціалізованою діяльністю визначених законом суб'єктів, що систематично та/або періодично здійснюється на внутрівідомчому та позавідомчому рівні з метою недопущення, виявлення та усунення порушень законодавства та дотримання прав учасників досудового розслідування. Авторське розуміння та інтерпретація поняття контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні ґрунтується на узагальненні різних підходів до його загального визначення, розкриття змісту його складових, їх взаємозв'язку, подібних і відмінних ознак.

Ми дотримуємось позиції про те, що функціонування системи контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні ґрунтується на єдиних, загальних поняттях, принципах, меті і завданнях, проте залежно від суб'єкта відрізняється за методами та формами.

Таким чином, ми пропонуємо самостійний науково-теоретичний підхід у дослідженні контрольно-наглядової діяльності, який ґрунтується та враховує наукові напрацювання за відповідним напрямом у різних галузях права, а також відображає власну позицію щодо визначення цього поняття та його найважливіших характеристик: мети, предмета, об'єкта, принципів, механізму тощо.

Не викликає сумніву доцільність збереження та удосконалення контрольно-наглядової діяльності у досудовому провадженні з огляду на її функціональне призначення та обсяг вирішуваних завдань. Її головними ознаками ми визначаємо аналітичний, профілактичний, систематизуючий, правовідновлювальний та правозахисний, а не «каральний» характер, її послідовність, передбачуваність, системність, обов'язковість та правову визначеність і зрозумілість (прозорість). Удосконалення контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні убачається доцільним у напрямі упорядкування та розмежування компетенції суб'єктів контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні, уточненні повноважень, законодавчого врегулювання контрольно-наглядової діяльності та низки пов'язаних понять.

Сформульовані положення ми вважаємо певним внеском у розвиток та удосконалення наукового знання про проблеми контрольно-наглядової діяльності у кримінальному процесі та інших галузях права у сенсі визначення місця досліджуваного інституту у загальноправовому контексті та подальшого дослідження зазначеної проблематики та суміжних питань, а, насамперед, у сфері державної політики щодо забезпечення законності та дотримання прав людини, зміцнення правопорядку. Отримані результати можуть бути використані для удосконалення законодавства та застосовані у практичній діяльності. Запропоновані висновки узгоджуються та засновані на реальних, сучасних процесах, що визначають засади контрольно-наглядової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Мельничук С.М. Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності: особливості теоретичного розуміння. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2016. № 7. С. 62–68.

2. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: автореф. … дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 23 с.

УДК 343

МІРОШНИЧЕНКО С.С.

ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СВІТІ

Розкрито суть та зміст поняття "домашнє насильство", як суспільно небезпечного діянням одного з членів сім'ї, пов'язаного з іншим членом сім'ї, спрямованого порушити його права та свободи як окремого громадянина, тим самим призводячи до його морального, фізичного або психологічного болю. Проаналізовно ознаки, види домашнього насильства, типи насильників у сім'ї. Узагальнено причини, що призводять до домашнього насильства: а) соціальні; б) економічні; в) психологічні; г) педагогічні; д) соціально-педагогічні; е) політичні; є) правові; ж) соціально-медичні; з) фізіологічні та медичні.

Ключові слова: *домашнє насильство, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, ознаки, види насильства.*

Раскрыты суть и содержание понятия "домашнее насилие", как общественно опасного деяния одного из членов семьи, связанного с другим членом семьи, направленного на то, чтобы нарушить его права и свободы как отдельного гражданина, тем самым приводя к его нравственной, физической или психологической боли. Проанализированы признаки, виды домашнего насилия, типы насильников в семье. Обобщены причины, приводящие к домашнему насилию: а) социальные; б) экономические; в) психологические; г) педагогические; д) социально-педагогические; е) политические; ё) правовые; ж) социально-медицинские; з) физиологические и медицинские.

Ключевые слова: *домашнее насилие, физическое насилие, сексуальное насилие, психологическое насилие, признаки, виды насилия.*

This article reveals the essence and meaning of the concept of "domestic violence", which is a socially dangerous act of one family member related to another family member, aimed at violating his rights and freedoms as an individual citizen, thereby leading to his moral , physical or psychological pain. There were signs of domestic violence. Signs, types of domestic violence, types of domestic violence have been identified. The reasons leading to domestic violence are generalized: a) social; b) economic; c) psychological; d) pedagogical; e) socio-pedagogical; f) political; g) legal; g) socio-medical; h) physiological and medical.

Key words: *domestic violence, physical violence in the family, sexual violence in the family, psychological violence in the family, signs of domestic violence, types of violence, types of abusers, causes of domestic violence, offenses, liability.*

Постановка проблеми. Сьогодні проблема домашнього насильства є досить поширеною проблемою сучасності, а також однією з найрозповсюдженіших у світі форм порушення прав людини. Домашнє насильство вважається серйозною проблемою кожної країни. Тривалий час було заборонене втручання держави у особисте та приватне життя осіб, але тепер всі дотримуються думки, що будь-яка особа не залежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від усіх форм та проявів насильства, у тому числі захист від насильства, що вчиняється з боку членів сім'ї чи інших близьких осіб. Такого насилля найчастіше зазнають жінки всіх вікових і соціально-економічних груп та діти [1, с. 4].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми порушення прав людини у вигляді вчинення насильницьких дій досліджували такі науковці, як Ю.М. Антонян, В.М. Бондаровська, К.А. Гурковська, Н.А. Джужа, Я.І. Гілинський, В.С. Малишев, Ю.І. Саєнко, Т.А. Сидоренкова,

© МІРОШНИЧЕНКО С.С. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології (Університет ДФС України)

В.М. Кудрявцев, Г.О. Христова, Н.Б. Шамрук, Єжі Меллібруда, Гуменникова Т.Р., Метіль А.С. Питання домашнього насильства вивчалося також зарубіжними авторами: А. Робертс, Д. Доджл, М. Росс та ін.

Сам термін «домашнє насильство» на сьогодні є досить поверховим. Недостатнім є розуміння того, що міститься у понятті «насильство», коли говориться про застосування його у родині між її членами. Найчастіше під домашнім насильством розуміють безпосереднє застосування насильства одного члена сім'ї по відношенню до іншого, наприклад, насильство батьків над дитиною, дорослої дитини над батьками, чоловіків над жінками тощо.

Отже, насильство – це комплексне явище. Комплексність цього явища проявляється в існуванні різних типів насильства в залежності від характеру травм. Дехто з дослідників визначають насильство як емоційну або фізичну образу чи фізичну загрозу в середині сім'ї, інші – як фізичну або ж сексуальну образу під потужним психологічним тиском. Фахівці центру «АННА» (Асоціація «Ні Насильству») мають наступне визначення терміну «домашнє насильство»: «… повторюваний зі збільшенням частоти цикл фізичної, сексуальної, словесної, емоційної та економічної образи з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху…» [3].

Під домашнім насильством мають на увазі систему поведінки однієї людини з метою збереження влади й контролю над іншою людиною. Насильство в сім'ї розвивається циклічно: одна з головних особливостей домашнього насильства – це те, що воно являє собою інциденти (патерни) множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного), які повторюються [2].

На відміну від іншого виду насильства, домашнє – має такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1) особами, що страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї;

2) діяння насильника повинне бути протиправним;

3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;

4) вина насильника має виявлятися у формі умислу, а не необережності [2].

Найчастіше в сім'ях виділяють такі види насильства:

- між подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки);
- між батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати);
- між дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим). Досить типовою є ситуація, коли діти, які виросли в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виросли в атмосфері уседозволеності;
- між дітьми в одній родині (така поведінка, як правило, виникає на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер
- старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимось одним із дітей);
- насильство між іншими членами сім'ї: між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо [4].

Якщо брати до уваги поведінку осіб, які чинять домашнє насильство, то можна виділити такі типи насильників:

– регресивний тип, який за низького рівня власної гідності не вміє контролювати свої потяги та бажання, втрачає межі дозволеного під час виконання функції розпорядника в родині;

– морально нерозбірливий тип, якому притаманні брутальна поведінка та жорстоке ставлення до членів сім'ї, примушуванням їх вступати в сексуальний контакт із застосуванням фізичної сили, використовуючи безпорадний стан жертви;

– сексуально нерозбірливий тип, що не має жодних моральних принципів, меж і правил у сексуальному задоволенні своїх потреб;

– неадекватний тип – соціопати, які не підпорядковуються соціальним нормам і ставляться до членів сім'ї як до власності, яка не становить жодної моральної цінності та не має права на особистісні вияви [5].

Єжі Меллібруда, досліджуючи тему домашнього насильства зробив висновки, що можна виділити такі ознаки насильства:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї. Необхідно відзначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності;

- дії унеможливлюють ефективний самозахист. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо. Наприклад, вчитель знущається над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед всім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

- дії порушують права і свободи особи. Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане – це насильницька дія;

- насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком від насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно зароблено майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства [6].

Гуменникова Т.Р. та Метіль А.С. виділяють такі причини, що призводять до домашнього насильства:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);

- економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття);

- психологічні (стереотипи поведінки);

- педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);

- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах ґендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);

- правові (ставлення до насильства як до внутрішньо сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість);

- політичні (схильність до ґендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та ґендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків);

- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);

- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо) [7, с. 13].

Домашнє насильство – це проблема не якоїсь окремої країни, а всього світу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2018 році кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. 62% убивств жінок у США було вчинено їхніми чоловіками. У Перу 70% усіх зареєстрованих злочинів становить фізичне насильство в сім'ї [8].

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку за 2019 рік, законодавство жодної з країн світу не захищає повністю жінок та дітей від домашнього насильства, а в деяких державах це взагалі не є злочином (Екваторіальна Гвінея). Понад 80% жінок в Афганістані віком до 50 років допускають сімейне насильство, у Гвінеї – 92% (Табл. 1).

Найбільш врегульованим з точки зору захисту від різних форм домашнього насильства у порівнянні до інших країн є законодавство Австрії, Греції, Ірландії та Португалії. Водночас, у Мальті для жіночого та дитячого населення домашнє насильство є абсолютно неприйнятним.

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення домашнього насильства у світі

Країна/ Показник	Відсоток осіб віком 15-49 років, які виправдовують застосування насильства у сім'ї в окремих випадках	Відсоток осіб, які хоча б раз у житті зазнавали фізичного та/або сексуального насильства в сім'ї
Норвегія	9,9%	27%
Німеччина	19,6%	22%
Велика Британія	10,2%	29%
Швейцарія	15,2%	9,8%
Росія	23,3%	19,6%
Україна	2,9%	13,2%
Гвінея	92,1%	80%
Пакистан	42,2%	85%
Афганістан	80,2%	60,8%
Мальта	0%	15%
США	11%	35,6%

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Найменшу кількість жінок, які хоча би раз зазнавали будь-якої форми домашнього насильства, відзначено в Канаді (1,9%), найбільшу – в Пакистані (85%) [9].

Що стосується України, то за даними Нацполіції за 2018 рік, кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тис., із них 1418 – від дітей. Складено 99,5 протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 Кодексу про адміністративні правопорушення.

За 2018 рік було відкрито 1029 кримінальних проваджень, за якими 783 особи визнані винними у здійсненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством.

За статистикою, у 2018 та 2019 роках більшість потерпілих від домашнього насильства – жінки, а серед винних – чоловіки. Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10% із них.

Щорічно в Україні гинуть 600 жінок від домашнього насильства. Для порівняння, середньорічна кількість жіночих смертей внаслідок військових дій – 174.

18% чоловіків в Україні вважають, що мають право побити жінку, якщо вона зрадила. У той же час, інше дослідження щодо сприйняття та виправдування жінками насильства над собою показало, що 22% українок вважають, що в окремих випадках заслужили насильство.

Від 1 до 3 млн дітей в Україні стають свідками або жертвами домашнього насильства, зокрема, психологічного. Кожен десятий українець вважає, що «шльопнути» дитину по сідницях – не є насильством у певних випадках. Лише третина українців сприймає демонстративне ігнорування дитини як насильство.

Водночас, за даними Фонду народонаселення ООН, організації «Ла Страда Україна» та Женевського центру демократичного контролю за збройними силами, 38% суддів і 39% прокурорів вважають домашнє насильство «приватною справою», 59% правоохоронців вважають більшість повідомлень про домашнє насильство неправдивими, до 84% поліцейських ставлять у пріоритет примирення, а не покарання, до 62% правоохоронців вважають, що багато жертв згвалтування самі в цьому винні [10].

Для того, щоб уникнути домашнього насильства держава повинна регулювати і карати такі діяння. Наприкінці 2017 року в Україні був ухвалений закон, що вносить зміни до Кримінального кодексу України, покликані реалізовувати положення Конвенції Ради Європи про запобігання і боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством.

Зокрема, до Кримінального кодексу внесено Статтю 126-1 «Домашнє насильство» та Статтю 151-2 «Примушування до шлюбу». У 2018 році набули чинності окремі положення цього закону, тоді як остаточної чинності документ набув тільки на початку 2019 року.

До цього в Україні не існувало нормативно-правового терміну та кримінального правопорушення «домашнє насилля»; відповідні дії кваліфікували як адміністративне правопорушення. Водночас, з метою закріплення основних напрямів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству Верховна Рада ухвалила відповідний закон. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству», домашнє насильство – це дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, скоєні в родині чи в межах місця проживання, які призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Відповідальність за вчинення домашнього насильства передбачає покарання у вигляді громадських робіт на строк від 150 до 240 годин або арешт на строк до 6 місяців. Але окрім цього, злочинцю, який вчинив дії будь-якої форми домашнього насильства, тепер загрожує обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі до 2 років. Тобто, тепер кривдник може отримати реальне покарання та опинитися за ґратами.

На додаток, тепер суд може накласти на особу, що здійснила чи підозрюється у вчиненні домашнього насильства, низку обмежувальних заходів. Наприклад, злочинцю можуть заборонити спільно проживати з постраждалим, обмежити спілкування з дитиною, заборонити наближатись до потерпілої особи на визначену відстань тощо.

Окрім цього, засудженого чи підозрюваного у вчиненні цього кримінального правопорушення можуть зобов'язати пройти програму для кривдників. Відповідні обмежувальні заходи правоохоронці тепер зможуть вживати у терміновому порядку з метою забезпечення безпеки постраждалої особи.

Враховуючи викладене, необхідно розуміти, що проблема сімейного насильства на сьогодні надзвичайно важлива передусім тому, що сім'я є основою суспільства. Тому вона має перебувати під особливим захистом держави. Саме тому приведення у відповідність до положень актів права ЄС переліку підстав, за якими забороняється домашнє насильство, включаючи заборону дискримінації на ґрунті сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності, розширення переліку форм дискримінації є запорукою того, що Україна успішно витримає тест на відданість європейським цінностям. Адже захист і безпека будь-якої людини як у публічній площині, так й у сфері сімейних відносин, є безумовним пріоритетом сучасної європейської держави.

Список використаних джерел:

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення: науково-практичний посібник / Євсюкова М.В. та ін. ; за заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О., Київ : ТОВ «Компанія «Ваіте», 2011. 196 с.

2. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах. Практична психологія і соціальна робота. К., 1998. № 9. С. 20–23.

3. Забеліна Т.А. Жінка та насильство. М. :ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 105.

4. Чайка В.В. Соціальна обумовленість криміналізації насильства в родині. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (56). С.104-107 .

5. Миронюк Т.В. Правове регулювання запобігання гендерному насильству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 3 (108). С.121- 132.

6. Косенко С.С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Право*. 2015. Вип. 28, Серія Економіка і прав. С. 164-167.

7. Гуменникова Т.Р., Метіль А.С. Характеристика домашнього насильства: відповідальність і наслідки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 35, Серія Юриспруденція, том 2. С. 12-14.

8. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children.

9. Організації економічного співробітництва та розвитку. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GIDDB2019.

10. Фонд народонаселення ООН. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Curriculum-Adjudicating-Domestic-Violence-Cases.pdf.

11. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_ UA.pdf.

12. Криміналістична характеристика та основи розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим: [монографія] / Олена Романівна Лужецька, Володимир Іванович Завидняк, Ігор Васильович Грицюк. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2017. – 194 с.

13. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / І.В. Грицюк // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – Ірпінь, 2014. – № 2 (65). – С. 133-138.

14. Грицюк І.В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні / І.В. Грицюк // Право.ua: наук.-практ. журн. з проблем конституц., цивіл., кримінал., екол. та ін. галузей права / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримін. асоц. України, Київ. міжн. ун-т, Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Західно-регіон. асоц. клубів ЮНЕСКО, Нац. акад. прав. наук України. – Київ: Юнеско, 2015. – № 3. – С. 84-87.

УДК 343

СТРЕЛЮК Я.В.

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

У статті розкрито іноземний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн. Зазначено, що міжнародна інтеграція співпраці – один із найважливіших факторів сучасного вивчення міжнародного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн. Встановлено, що використання в Україні традиційних форм і методів впливу на засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення, доцільним є апробація новітніх підходів в організації їхнього запобігання на підставі досвіду окремих пенітенціарних установ, що довели свою ефективність.

Ключові слова: *іноземний досвід, запобігання, правопорушення, засуджений, пенітенціарна установа, зарубіжна країн.*

В статье раскрыто иностранный опыт предотвращения уголовных правонарушений в пенитенциарных учреждениях зарубежных стран. Отмечено, что международная интеграция сотрудничества - один из важнейших факторов современного изучения международного опыта предотвращения уголовных правонарушений в пенитенциарных учреждениях зарубежных стран. Установлено, что использование в Украине традиционных форм и методов воздействия на осужденных, совершающих новые уголовные правонарушения, целесообразным является апробация новых подходов в организации их предотвращения на основании опыта отдельных пенитенциарных учреждений, доказали свою эффективность.

Ключевые слова: *иностранный опыт, предотвращение, правонарушения, осужденный, пенитенциарное учреждение, зарубежная стран.*

The reform of the prison system in Ukraine shows that it is characterized by a constant increase in the study of the best foreign experience in various areas. Nor is there an exception to the study of positive experiences in the prevention of criminal offences in penitentiary institutions in foreign countries, with the possible subsequent introduction into the national legislation of the country and its implementation in practice.

© СТРЕЛЮК Я.В. – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

Unfortunately, proposals provided by domestic scientists in their own studies to improve the functioning of the penitentiary system of Ukraine are not only not introduced into the activities of closed-type penitentiary institutions of the SCES of Ukraine, but also are not even introduced to the workers of these institutions.

Given this, it is worth noting that in domestic penitentiary institutions, the prevention of criminal offenses remains too conservative, slowly adapting their activities to international standards for the treatment of prisoners and convicts, which leads to the commission of new criminal offenses by convicts.

Based on the experience of preventing criminal offences in closed-type penitentiary institutions in foreign countries, we have come to the conclusion that the use in Ukraine of traditional forms and methods of influence on convicts committing new criminal offences is appropriate to test new approaches in the organization of their prevention based on the experience of individual penitentiary institutions, which have proved their effectiveness. In addition, the feasibility of using experience (using the example of the USA, France) to prevent escaping from places of deprivation of liberty using small aircraft and the introduction of control cameras is justified.

Thanks to a study of the positive experience of preventing criminal offences in penitentiary institutions in foreign countries, a justification has been made, taking into account the latest theoretical achievements of criminal law science and the modern realities of social and legal practice, to consider the criminal offense under art. 391 of the Criminal Code of Ukraine as a crime of minor gravity or generally talk about its decriminalization.

Key words: *experience, prevention, offenses, convict, penitentiary institution, foreign country.*

Постановка проблеми. Стратегічно важливим питанням запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України є вивчення зарубіжного досвіду. На наше переконання, дослідження найбільш актуального для України досвіду зарубіжних країн у запобіганні кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах обов'язково має бути впровадженим у вітчизняне законодавство та реалізований на практиці.

На жаль, за даними дослідження школи «Інтелект» висловлені вітчизняними вченими у власних дослідженнях пропозиції щодо покращення функціонування пенітенціарної системи України не тільки не знаходять своє втілення у діяльність КВУЗТ, а з ними навіть не ознайомлюють працівників цих установ.

З огляду на це, варто зазначити, що нині вітчизняні КВУЗТ у своїй діяльності залишаються занадто консервативними, повільно адаптуються до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими, що призводить до вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

А тому запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ ведеться здебільшого при реагуванні на їхнє вчинення з боку засуджених, ув'язнених або персоналу, що певним чином не відповідає схваленій Кабінетом Міністрів України концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України.

Наявність численних наукових дискусій, що іноді протилежні серед вітчизняних та зарубіжних вчених щодо вивчення іноземного досвіду та впровадження його у вітчизняну практику з питань ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах, вказує як на актуальність означеної у статті проблеми, так і потреби у її вирішенні.

Основною метою статті є вивчення досвіду запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах зарубіжних країн та обґрунтування на цій основі висновків про можливе удосконалення чинного законодавства у сфері виконання покарань і впровадження позитивного досвіду у та діяльність вітчизняні КВУЗТ.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що найбільш розвиненим напрямом знань про запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах зарубіжних країн традиційно продовжує залишатися серед вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Серед яких: Ю. М. Антонян, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. І. Іваньков, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І. О.Колб, І. М. Копотун, О. В. Крас-

нокутський, А. Л. Колодчина, О. В. Лисодєд, Л. О. Мостепанюк, П. П. Михайленко, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, О. В. Старков, А. Х. Степанюк, О. В. Хорошун, П. Л. Фріс, В. Б. Шабанов, О. О. Шкута, С. В. Царюк та інші.

Основний зміст статті. Варто зазначити, що проблема запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах однаково постає для всіх держав світу. Тому варто погодитися з позицією вітчизняного вченого О. О. Некрасова про те, що неодмінною умовою успішної реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики будь-якої країни. Хоча, як зауважує вчений, цьому процесу можуть перешкоджати різні обставини, що носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У їхньому числі запобігання серед засуджених до яких суд застосував покарання вчинення в КВУЗТ нового кримінального правопорушення, до яких застосовано покарання [1, с. 161]. Відповідно до позиції дослідника можна зробити висновок, що кримінальне законодавство всіх держав містить норми про відповідальність за подібні кримінально карні діяння.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень міжнародного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн, як нам представляється, вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення. Тому ми поділяємо позицію вітчизняного вченого І. Г. Богатирьова проте, що насамперед важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем. Їхня ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку [2, с. 40].

Отож, сьогодні цілком природним є використання позитивного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах країн Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД). Так, проведений нами аналіз кримінальних кодексів цих країн показав, що більшість статей, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної діяльності установ виконання покарань, схожі за конструкцією їхньої диспозицій.

Однак у кримінальному законодавстві пострадянських держав правова природа кримінальних правопорушень вчинених у кримінально-виконавчих установах має дещо іншу конструкцію, зокрема, в одних країнах (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Вірменія, КК Киргизької Республіки, КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан), зокрема, в Росії, такі кримінальні правопорушення визнано посяганням на порядок управління, в інших (КК Республіки Білорусь, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Молдова, КК України) – на інтереси правосуддя.

Вивчаючи досвід діяльності пенітенціарних установах зарубіжних країн нами було установлено, що в них вчиняються, як групова непокора засуджених, так і захопленням заручників і знищенням майна. Зокрема, причинами вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах США як і в Україні є погані умови утримання засуджених в пенітенціарних установах. До них належать переповненість в'язниць, їхнє недостатнє фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання та деякі інші причини.

З цього приводу, вітчизняний вчений І. М. Копотун, досліджуючи пенітенціарні установ США, припускає, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість, що в кінцевому результаті призводить до масових заворушень. Вони можуть спалахнути від «іскри», наприклад, як-от: погана їжа або чутки про насильство тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава невдоволення та інцидент, який перетворює невдоволення у заворушення [3, с. 91].

Наприклад, масові заворушення в місцях позбавлення волі можуть виникнути з причини втручання адміністрації в соціальну систему засуджених. З цього приводу німецький кримінолог Х. Й. Шнайдер у власних дослідження пропонує виділити чотири основних типи масових заворушень:

– інструментальні (дуже добре сплановані заходи певних соціальних структур, що слугують засобом для досягнення певних цілей);

– експресивні (заворушення характеризуються підвищеною емоційністю, виявом певних почуттів і відносин до наявних фактів та подій);

– перехідний тип (інструментально-експресивний, часто виникає без особливих причин);

– безпричинні заворушення (вчені не виключають, що масові заворушення в пенітенціарних установах можуть виникнути несподівано, без явних провокуючих ознак або ж виникають у процесі інтенсивного розвитку ситуації, так званого «снігового кому») [4, с. 22]

Зі свого боку, Л. Даммер пропонує ширше застосовувати альтернативні покарання, як-от громадські роботи або електронний моніторинг для тих, хто вчинив злочин вперше, і для засу-

джених за ненасильницькі злочини. Це, на думку дослідниці, наддасть можливість розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом, «оскільки тюрми – це не що інше, як кримінальні університети», – стверджує Л. Зуніга [5, с. 43].

Разом із вжиттям заходів, спрямованих на «оздоровлення» латиноамериканських пенітенціарних систем за рахунок додаткового фінансування, будівництва нових в'язниць, створення робочих місць для засуджених, слід позитивно зазначити й деякі новаторські для пенітенціарної сфери підходи.

Зокрема, у деяких пенітенціарних установах Латинської Америки та Філіппін після ліквідації масових заворушень було апробовано методику сублімації негативно направленої енергії засуджених шляхом залучення їх до масових занять танцями (меренга, реггетон) [6, с. 39].

Проведене дослідження показало, що найбільший досвід щодо запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн мають США. Крім того, в Європі запобігання кримінальним правопорушенням відбувається за допомогою впровадження в пенітенціарні установи технічних засобі, а у США адміністрація пенітенціарних установ роблять ставку на силове вирішення запобігання та протидію кримінальним правопорушенням. Так, за висновком вітчизняного вченого І. М. Копотуна для придушення масових заворушень американська поліція і працівники пенітенціарних установах мають право застосовувати практично будь-які методи, аж до відкриття вогню [7, с. 270].

Отож, аналізуючи іноземний досвіду запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах, вважаємо за доцільне дослідити позитивну практику такого запобігання, що дозволить запропонувати Міністерству юстиції України використати його у роботі персоналу КВУЗТ. Більше того, порушена проблема актуалізується через те, що запобігання кримінальним правопорушенням пов'язано із застосуванням спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

На думку зарубіжних учених, серед найпоширеніших причин вчинення у пенітенціарних установах зарубіжних країн кримінальних правопорушень є соціальна ізоляція засуджених, що сприяє відчуженню від зовнішнього світу і культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. Водночас така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи.

За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з другого – як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань з боку інших засуджених.

До речі, канадський кримінолог А. Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізольованості й бажання убезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних [8, с. 6] при тому, пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, що підживлюються тюремною субкультурою, викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої, як правило, за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтво) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касти й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи.

Як зазначає іспанський дослідник Х. Джордан «у тюрмі, яка є ворожим середовищем, саме пошук емоційної близькості й необхідність захисту штовхають засуджених в екстремістські групи» [9, с. 212], тому наявність у пенітенціарних установах великої кількості осіб, схильних до агресивної поведінки, для яких заклики до розв'язання соціальних проблем (існуючих або уявних) за допомогою насильства є цілком прийнятним виходом [10, с. 103].

Втім кількість таких осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, пропорційно збільшується завдяки як механізму психічного зараження, так і постійної необхідності захищати свій особистий простір від інших засуджених. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні відбувається засвоєння установок і стереотипів навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи [11, с. 61].

Тому аналіз зібраної інформації надає можливість спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення у пенітенціарній установі, можливість його входження до різних неформальних груп засуджених, ураховувати індивідуальні чинники, що

сприяють повторній криміналізації його особистості. Усе це допомагає спланувати індивідуально-профілактичну роботу в пенітенціарній установі.

Значну увагу слід приділити особам, які претендують на роль лідера в неформальній групі засуджених. Як зазначає колишній директор тюрми, а нині професор кримінології Університету штату Арізони М. Хемм, роль харизматичного лідера у формуванні груп засуджених негативної спрямованості не можна переоцінити. За результатами проведеного дослідження М. Хемм дійшов висновку, що саме наявність лідера є найбільш значущим чинником для радикалізації засуджених, а значить, робота із засудженими, схильними до лідерства, їхнього залучення до співпраці з адміністрацією або їхня компрометація в очах інших засуджених, що є одним із перспективних напрямів оперативно-розшукової роботи в пенітенціарних установах [12, с. 16–17].

Під час здійснення заходів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах важливо організовувати внутрішню взаємодію структурних підрозділів установи, що передбачає узгодження та об'єднання зусиль відповідних служб і окремих співробітників. При цьому однією з основних проблем під час забезпечення профілактичної функції виконання покарання є переповненість установ, що багато в чому зумовлює ризик повторної криміналізації засуджених.

До речі, міжнародна пенітенціарна практика має в своєму арсеналі своєрідну форму пенітенціарної відповідальності засуджених, які створюють загрозу безпеці установ виконання покарань. Зокрема, в Англії начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення [13, с. 564].

На думку вітчизняного вченого М. С. Пузирьова наведена практика заслуговує на позитивне оцінювання як така, що сприятиме підвищенню дисциплінованості засуджених та запобіганню вчиненню правопорушень (зокрема злочинів) з їхнього боку; і тому може бути імплементована законодавцем, на чому вже наголошувалося у вітчизняних пенітенціарних дослідженнях, підтверджених анкетуванням співробітників виправних колоній [14, с. 236].

Продовжуючи аналіз іноземного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах, зазначимо, що важливим заходом у цьому напрямі діяльності ДКВС України, має стати оптимізація безпеки як засуджених, так і персоналу, оскільки забезпечення належної охорони та ізоляції засуджених із дотриманням при цьому вимог законності й правопорядку є одним із першочергових завдань вітчизняного пенітенціарного відомства, викладених у низці концептуальних документів [15].

Використання позитивного досвіду пенітенціарних систем зарубіжних країн під час реалізації завдань, покладених на ДКВС України стосовно модернізації та оптимізації системи охорони КВУЗТ, наддасть можливість знайти шляхи раціонального розв'язання багатьох проблемних питань, що виникають у процесі їхньої реалізації з урахуванням наявного передового досвіду організації охорони засуджених в Україні.

Слід наголосити на тому, що деякі аспекти використання позитивного зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах мають бути упроваджені під час навчання курсантів Академії державної пенітенціарної служби та перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних працівників КВУЗТ.

Як показали численні дослідження й апробації на практиці позитивним у плані запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ слід визнати зарубіжний досвід організації кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності з позицій динамічної безпеки. Таку диференціацію вперше у зарубіжній пенітенціарній науці й практиці запропонував керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Е. Койл (який до цього обіймав посаду міністра з тюремних питань в Уряді Великобританії), опублікувавши результати свого дослідження у всесвітньо відомій книзі «Правозахисний підхід до управління тюрмами» [16, с. 73]. Заслуговує на увагу поширена на Заході й поступово апробована на пострадянському просторі (зокрема в Україні) методика оцінювання ризиків і можливостей (або оцінка ризиків і криміногенних потреб) [17, с.]

Висновки. Отже, узагальнюючи досвід запобігання кримінальним правопорушенням в кримінально-виконавчих установах закритого типу зарубіжних країн ми дійшли висновку:

1) використання в Україні традиційних форм і методів впливу на засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення, доцільним є апробація новітніх підходів в організації їхнього запобігання на підставі досвіду окремих пенітенціарних установ, що довели свою ефективність.

2) обґрунтовується доцільність використання досвіду (на прикладі США, Франції) запобігання втечам із місць позбавлення волі з використанням засобів малої авіації та впровадження камер контролю;

3) завдяки дослідженню позитивного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн зроблено обґрунтування з урахуванням останніх теоретичних надбань кримінально-правової науки та сучасних реалій соціально-правової практики, розглядати кримінальне правопорушення передбачене ст. 391 КК України як злочин невеликої тяжкості або взагалі вести мову про його декриміналізацію.

Список використаних джерел:

1. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варти. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 2. С. 161–168.

2. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб.; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.

3. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуаціях у виправних колоніях : моногр. К.: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

4. Шнайдер Х. Й. Криминология беспорядков. *Вопросы борьбы с преступностью за рубежом*. М. : ГИЦ МВД РФ. 1994. № 28. С. 21–25.

5. Пожары и беспорядки : тюремная система Латинской Америки – в кризисе / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 2. С. 43–45.

6. Самков Р. Венесуэла : правительство не в состоянии обуздать насилие в тюрьмах / пер. А. Пархоменко. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 4. С. 38–39.

7. Копотун І. М. Зарубіжний досвід охорони громадського порядку муніципальною (місцевою) поліцією й можливості його використання в Україні. *Вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 1 (68). С. 270–278 .

8. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*. Ottawa : The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy, 2010. P. 3–37.

9. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social.* 2009. № 24 (2). P. 197–216.

10. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney : Hawkins Press, 2005. P. 101–108.

11. A solution to prison overcrowding and recidivism : global positioning system location of parolees and probationers / J. Baker, J. Donaldson, E. Flynn etc. University of Maryland, 2002. 131 p.

12. Hamm M. Prisoner Radicalization : Assessing the Threat in US Correctional Institutions. *National Institute of Justice Journal*. 2008. № 261. P. 14–19.

13. Уголовно-исполнительное право : учебник : в 2 т. / под общ. ред. Ю. И. Калинина. М. ; Рязань, 2006. Т. 2 : Особенная часть. 614 с.

14. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : моногр. / ред. І. Г. Богатирьов. К. : Дакор, 2014. 299 с.

15. Шляхи реформування державної кримінально-виконавчої служби України. *Міністерство юстиції* : вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua/ m/str_21953 (дата звернення: 16.04.2017).

16. A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff. London : International Centre for Prison Studies, 2002. 160 p.

17. Дотримання прав ув'язнених в Україні. *Права людини* : вебсайт. URL: http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172 (дата звернення: 16.04.2017).

УДК 343.9

ТОМА М.Г.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЖИТТЄВЕ ПРАГНЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

В статті розглядаються особливості ціннісних та антиціннісних орієнтацій, а також життєвих стратегій професійних злочинців, засуджених до позбавлення волі. Особлива увага звертається на зміну ціннісних орієнтацій та життєвих прагнень означеної категорії засуджених, з урахуванням факту відбування покарання в якості певного «акту соціального таврування». У висновках сформульовано рекомендації з приводу удосконалення умов виконання покарання задля досягнення мети покарання у частині благотворної трансформації особистості злочинця-професіонала

Ключові слова: *життєва стратегія, злочинець-професіонал, злочинна діяльність, злочинність, кримінальна субкультура, мораль, позбавлення волі, професійна злочинність, цінність.*

В статье рассматриваются особенности ценностных и антиценностных ориентаций, а также жизненные стратегии профессиональных преступников, приговоренных к лишению свободы. Особое внимание обращается на изменение ценностных ориентаций и жизненных стремлений данной категории осужденных, с учетом факта отбывания наказания в качестве определенного «акта социального клеймения». В выводах сформулированы рекомендации по усовершенствованию условий исполнения наказания для достижения цели наказания в части благотворной трансформации личности преступника-профессионала

Ключевые слова: *жизненная стратегия, преступник-профессионал, преступная деятельность, преступность, криминальная субкультура, мораль, лишение свободы, профессиональная преступность, ценность.*

The article considers the features of value and anti-value orientations, as well as life strategies of professional criminals sentenced to imprisonment. Particular attention is paid to changing the value orientations and life aspirations of this category of convicts, taking into account the fact of serving a sentence as a certain "act of social branding." The conclusions formulate recommendations on improving the conditions of execution of punishment in order to achieve the goal of punishment in terms of beneficial transformation of the personality of a professional criminal

Key words: *life strategy, professional criminal, criminal activity, crime, criminal subculture, morality, imprisonment, professional crime, value.*

Постановка проблеми. У своїй сутності морально-психологічні та інші властивості особистості не мають криміногенного значення, однак, будучи основою формування особистості індивіда, здатні суттєво впливати на процес його криміналізації. Загальновідомо, що злочинці від незлочинців відрізняються своєрідною морально-психологічною специфікою, а тобто власними інтелектуальними якостями, цільовими установками, ціннісними орієнтаціями, ставленням до норм права та моралі, потребами й переважними способами їх задоволення. Вивчення цих особливостей дозволяє формулювати як основні завдання щодо попередження злочинності, так і щодо виправлення, перевиховання засуджених, що є особливо актуальним сьогодні, зважаючи на рівень криміналізації українського суспільства, інтенсивність поширення кримінальної субкультури, злочинної ідеології та, відповідно, активізації професійної злочинності.

Аналіз останніх досліджень та невирішені раніше проблеми. Питання визначення ціннісних та антиціннісних орієнтацій, а також життєвих прагнень злочинців-професіоналів, які

© ТОМА М.Г. – аспірант (Донецький юридичний інститут МВС України)

відбувають покарання у виді позбавлення волі, були у тій чи іншій мірі предметом дослідження таких вчених як Н.В. Барановська, Д.Р. Войнаровський, Л.Ф. Гула, О.І. Гуров, М.С. Дмитрієв, В.І. Єзикян, А.О. Забеліч, О.А. Калганова, А.Р. Кожушко, Л.М. Кривоченко, В.В. Пивоваров, С.О. Прутяний, І.П. Рущенко, В.О. Сакало, С.О. Троцюк та інших українських і зарубіжних вчених-кримінологів. Проте, слід зауважити, що комплексно означенні питання ще не вивчались, а окремі питання ціннісних та життєвих орієнтацій засуджених до позбавлення волі професійних злочинців досі є дискусійними та потребують додаткового вивчення.

Отже, **метою** статті є розкриття специфіки життєвих та ціннісних орієнтацій злочинців-професіоналів, котрі відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Особа, яка займається злочинною діяльністю в якості професійної діяльності, є достатнім свідченням якщо не повноцінної моральної розбещеності злочинця-професіонала, то, принаймні, свідченням відсутності у нього комплексу належних моральних імперативів, які лежать в основі переважаючої маси свідомих поведінкових актів особи. В спеціальних кримінологічних розвідках зазначається з цього приводу, що спотворення загальноприйнятної ціннісно-нормативної системи особистості у широкому сенсі проявляється у формі антисоціальної та недостатньо вираженої соціальної установки особи [1, с. 59]. У більш вузькому сенсі спотворення ціннісно-нормативної системи особистості професійного злочинця можна звести до сповідування ним ідеології злочинного світу та побудови свого життя й моделі мислення через призму злочинної моралі.

При цьому зазначимо, що паразитарна сутність та природа ідеології злочинного світу являє собою структуровану систему понять і усталених уявлень, які склалися в груповій свідомості злочинців, й, які злочинці всіх категорій (видів) повинні беззаперечно дотримуватися. М.П. Барабанов, розглядаючи сутність цієї ідеології, звертає увагу на те, що вона є певною, своєрідною філософією, яка «виправдовує, пояснює та заохочує злочинний спосіб життя, знімає психологічні та моральні бар'єри у людей, які опинилися перед вибором протиправного або соціального типу поведінки». Власне, таким чином, наявність кримінальної ідеології є головною умовою запуску механізму самовиправдання та заперечення злочинцем своєї юридичної відповідальності за вчинені протиправні діяння [2, с. 177], що є суттєвим бар'єром на шляху переосмислення засудженим своєї злочинної особистості, а так само на шляху до виправлення засудженого. Це пояснюється тим, що професійний злочинець, котрий є твердо переконаним в істинності зазначеної паразитарної «філософії», якої він неухильно дотримується, не буде повною мірою здатним направити власну волю на трансформацію особистості професійного злочинця в напрямку відмови від відповідного виду злочинної діяльності.

Що ж стосується злочинної моральності, то вона, у свою чергу, побудована за сутнісним змістом шляхом протиставлення моралі суспільства. Так, аналізуючи зазначену «мораль», якої дотримуються професійні злочинці у своєму злочинному промислі, з-за якого вони й були покарані суспільством – позбавлені волі, можна зробити висновок, що основні посили цієї антисоціальної «моральності» зводяться до наступного: моральність суспільства повністю дискредитована в силу своєї лицемірності, оскільки вона за своєю суттю нібито спрямована на утиск, експлуатацію більшої частини суспільства експлуататорами; в силу того, що в суспільній моралі досить багато різних «еталонів моральності», які багато в чому суттєво суперечливі, ті, хто перебувають при владі, виставляють перед суспільством той еталон для наслідування, який найбільшою мірою є вигідним лише самої влади; у злочинному ж світі злочинна моральність нібито вважається однаковою для кожного з їх членів, вона нібито однозначна та у повній мірі не лицемірна, перш за все, у силу своєї простоти; в рамках злочинної моральності кожен член злочинного світу (незалежно від того, чи це злочинець-початківець або ж навіть так званий «злодій в законі») несе відповідальність за недотримання встановлених норм цієї моралі, як правило, у виді смерті. Без сумнівів така система «цінностей» професійного злочинця, якого засуджено до позбавлення волі, суттєво стверджується покаранням та умовами відбування покарання.

Що ж стосується питання життєвого прагнення професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, то, спершу, необхідно наголосити на тому, що життєвий шлях професійного злочинця будується на принципі «від злочину до злочину». Цей антигромадський спосіб життя, відсутність позитивних соціальних контактів, зниження рівня розвитку особистості, поступова деградація негативним чином «віддзеркалюється» на особистості злочинця-професіонала, і на її «оболонці» – професійні злочинці виглядають набагато старше своїх років, потребують постійного медичного обслуговування. Збочені життєві позиції цього виду злочинців, сукупно з втратою страху перед кримінальним покаранням, недостатня адаптація до

умов життя «на волі» (в тому випадку, якщо злочинець вже був судимий і відбував покарання у виді позбавлення волі), а також розмивання у свідомості злочинця боязні повернення у виправні установи, що сукупно обумовлюють неможливість існування «професіонала» поза жорстких рамок регламенту життя і без піклування вищої сили, в ролі якої виступали (у період позбавлення волі) правила відбування покарання та адміністрація колонії. Для професійних злочинців, як справедливо вказує А.О. Забеліч, «привабливі існуючі в місцях позбавлення волі антигромадські групи злочинців, членство у яких вони дуже цінують. Прагнення до постійного й інтенсивного спілкування з тими, хто скоює злочини. Для них характерний розпад суспільно корисних зв'язків і створення соціально-психологічної спільності статусів та інтересів» [3, с. 16]. Тому, стверджуючи такий очевидний факт, що для успішної адаптації засудженого до місць позбавлення волі необхідно мати певну «концепцію життя», слід також мати на увазі, що професійних злочинців характеризує наявність у них цієї «концепції», яка дозволяє їм в повній мірі швидко адаптуватись саме у в'язничну субкультуру.

Отже, показником непаразитарного життєвого прагнення професійних злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, буде виступати якісна зміна «концепції життя» злочинця-професіонала, яку він впроваджував до покарання. Змінена «концепція» має включати широкі погляди на природу людини, віру у власні можливості управляти власним життям, наявність різних моделей взаємодії з іншими людьми, що виключають або знижують агресивність. Саме тому, фактичним і об'єктивним показником непаразитарного життєвого прагнення засудженого злочинця спершу буде виступати саме характер його психологічної адаптації до місць позбавлення волі, під якою І.Є. Жигаренко пропонує розуміти «можливість ув'язненого усвідомлено звертатися до своїх внутрішніх ресурсів, особистісних якостей, наявність своєрідної внутрішньої опори, яка допомогла б справитися з кризою (наприклад, бачення значення в тому, що відбувається, наявність цілей і мотивації для подолання труднощів)» [4, с. 87].

Наступним показником досліджуваного елементу морально-психологічної характеристики особистості злочинця-професіонала (після завершення адаптації засудженого) буде виступати об'єктивний вираз якісної перебудови особистісного рівня відносин засудженого (те, чим керується людина для досягнення свого інтересу [5, с. 156, 157]), зважаючи на те, що у будь-якому разі, в повній мірі очевидно, що позбавлення волі призводить до зміни стереотипу життя, а так само і потреб ув'язненого. Іноді, на думку вчених, цей процес трансформації викликає у засудженого почуття приреченості, різку зміну психічного тонусу, створює специфічні психічні стани [6, с. 33–34]. Власне, ці особливості місць позбавлення волі мають найважливіше значення в досліджуваному нами питанні насамперед тому, що «потреби людини є вираженням зв'язку індивіда з іншими людьми, життєво важливими для нього об'єктами та обставинами, а також впливають на вибір форм його поведінки» [7, с. 28]. Так, якщо сформований професійний злочинець і злочинець-професіонал «на пенсії» не бачать особливої доцільності у відмові від свого злочинного промислу (перший з-за економічної доцільності й задоволення власним паразитарним способом життя, а другий, керуючись тим, що він вже, перебуваючи в тому віці, в якому він вже не здатний займатися суспільно корисною працею, заробляючи таким чином на гідне життя, не бажаючи змінювати своїх згубних звичок, а також вбачаючи подальшу перспективу в занятті навчанням молодих злочинців «злочинному ремеслу»), то молодий злочинець, який, розмірковуючи об'єктивно, ще може кардинально трансформувати свої морально-психологічні характеристики особистості злочинця у напрямку виправлення й оптимально соціалізуватися, як правило, ще перебуваючи у місці позбавлення волі та спостерігаючи за логічним негативним результатом злочинної діяльності, віддає перевагу миттєвим насолодам «плодами» злочинного промислу. Пріоритетність життєвих прагнень саме у напрямку подальшого злочинного промислу для молодих злочинців-професіоналів, які перебувають в місцях позбавлення волі, пояснюється тим, що по своїй сутності злочинний спосіб життя, котрий виражається в «привабливих» стандартах типів поведінки (які молоді професіональні злочинці вже встигли випробувати або які вони бачили, або про які їм розповідають в місцях позбавлення волі більш дорослі і більш авторитетні злочинці-професіонали), впливають насамперед на молодих людей, яким повною мірою зрозумілий принцип паразитарного життя, за яким слід не заощаджувати нажиті злочинним шляхом гроші (оскільки, «невідомо, що буде завтра»), а бездумно витрачати їх на звеселяння та різні безглузді розваги, попередньо сплативши злочинний податок в «общак».

Погодимось у цьому контексті із українським кримінологом І.Є. Жигаренко, який зазначає, що зацікавленість засудженого у власному справжньому житті, а так само спрямованість на майбутні цілі є «могутнім чинником для адаптації як до життя в місцях позбавлення волі, так і

для життя після звільнення» [4, с. 88]. При цьому той факт, що професійні злочинці, як правило, не зацікавлені у своєму справжньому житті, помилково вважаючи справжнім життям власне паразитарне існування, котре змінюється відбуванням покарання за свою злочинну професійну діяльність, наочно вказує, що у цілому для професійних злочинців «типовий невисокий рівень загальної культури, примітивні потреби, які в основному зводяться до задоволення матеріальних потреб», а також «до забезпечення бажаного соціального статусу в неформальному антисуспільному середовищі та особистої безпеки у разі вчинення злочину» [3, с. 16]. Однак, також не слід ігнорувати той факт, що, перебуваючи в ізоляції від суспільства, засуджений сприймає позбавлення ним свободи в якості певного «акту соціального таврування», усвідомлюючи власну соціальну неповноцінність. Таким чином, той засуджений злочинець-професіонал, котрий забажає відмовитись від злочинної ідеології та моралі злочинного світу, захоче після відбування покарання у найбільш допустимій формі соціалізуватися, буде неодмінно стикатися зі внутрішнім бар'єром неприязні до подальшого нехтування ним суспільством і зверхності законослухняного суспільства до осіб, які відбули покарання в місцях позбавлення волі.

Висновки. Злочинна ідеологія, яку сповідують професійні злочинці, є стабільною ідеологією, через призму якої злочинці-професіонали викривлено розуміють світ, події та дії, які в ньому відбуваються, суспільство та процеси в ньому. Це спотворене світобачення унеможливлює виправлення й соціалізацію злочинця, приведення життєвих прагнень до адекватних стремлінь, адже засуджені цієї категорії, як правило: зневажають соціально корисну працю, ухиляються від можливості долучитись до трудової діяльності, з урахуванням того, що трудова суспільна корисна праця є «антикриміногенним фактором»; використовують здобуті в освітньому процесі спеціальні знання у подальшому для вчинення кримінального правопорушення, хоча рівень освіти, загалом, вважається фактором, що декриміналізує особу, тощо. У зв'язку із цим, трансформація особистості злочинця-професіонала, що відбуває покарання у виді позбавлення волі, повинна ґрунтуватись на переконливій просвітницькій роботі зі засудженим, яка передбачала би підвищення правосвідомості та розширення світогляду засудженого тощо.

Список використаних джерел:

1. Барановська Н.В. Особистість професійного злочинця. // Кримінальне право, кримінологія та кримінальний процес: історія, тенденції, проблеми: Мат. VIII міжвуз. студ. наук. конф. (17 квіт. 2014 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ: Держ. ВНЗ «Нац. гірн. ун-т», 2014. С. 58–61.

2. Барабанов Н.П. Криминологический и психологический аспекты криминальной идеологии и образа жизни в криминальной субкультуре осужденных. // Человек: преступление и наказание. Рязань. 2017. Т. 25 (1–4), № 2. С. 177–182.

3. Забелич А.А. Личность профессионального преступника, отбывающего наказание в местах лишения свободы, как объект криминологического исследования: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Рязань, 2013. 24 с.

4. Жигаренко І.Є. Особистісні особливості ув'язнених та їх вплив на процес адаптації до умов позбавлення волі. // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. Т. 8. Вип. 7. С. 73–90.

5. Ценко М.Б. Особистісна зрілість юриста. // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філософ. Харків. 2016. № 4 (31). С. 150–160.

6. Кожушко А.Р. Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації: дис. … канд. психол. наук. Харків, 2016. 261 с.

7. Ковалев О.Г., Малышева О.А. Криминологические и психологические проблемы дезадаптации женщин молодежного возраста, отбывших наказание в виде лишения свободы: учеб. пособ. Москва: «Права человека», 2001. 100 с.

УДК 343.851

ШАЙТУРО О.П.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті визначено засади і основні напрями взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності, а саме органами Національної поліції, органами прокуратури, Національним антикорупційним бюро України, Службою безпеки України, Державною кримінально-виконавчою службою України, органами пробації, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону. Визначено недоліки та напрями вдосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування, протидія злочинності, взаємодія, суб'єктами протидії злочинності, вдосконалення.*

В статье определены основополагающие принципы и основные направления взаимодействия органов местного самоуправления с другими субъектами противодействия преступности, а именно органами Национальной полиции, органами прокуратуры, Национальным антикоррупционным бюро Украины, Службой безопасности Украины, Государственной уголовно-исполнительной службой Украины, органами пробации, общественными формированиями по охране общественного порядка и государственной границы. Определены недостатки и направления усовершенствования взаимодействия органов местного самоуправления с другими субъектами противодействия преступности.

Ключевые слова: *органы местного самоуправления, противодействие преступности, взаимодействие, субъекты противодействия преступности, усовершенствование.*

The article defines principles and main courses of interaction between local self-government bodies and other crime counteraction agencies, namely National police agencies, procuratorial authorities, National Anticorruption Bureau of Ukraine, Security Service of Ukraine, State criminal-executive service of Ukraine, probation agencies, public formations securing public order and state border. It defines drawbacks and courses enhancement of interaction between local self-government bodies and other crime counteraction agencies/

Key words: *local self-government bodies, crime counteraction, interaction, crime counteraction agencies, enhancement.*

Постановка проблеми. Взаємодія органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності має важливе значення під здійснення практично всіх видів антикриміногенних заходів. Відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства є одним з основоположних принципів її реалізації [1]. В умовах проголошеного загальнонаціонального курсу на зміцнення засад громадянського суспільства, подальшу демократизацію та децентралізації влади в Україні питання взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності набуває особливої актуальності.

© ШАЙТУРО О.П. – кандидат юридичних наук старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Метою статті визначення засад і основних напрямів взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності в системі протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії різних суб'єктів у процесі протидії злочинності стали об'єктом дослідження багатьох сучасних дослідників. Зокрема, організаційні, правові та соціально-психологічні аспекти цього питання розглядалися в роботах Г. А. Аванесова, В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, К. Л. Бугайчука, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, О. М. Клюєва, К. В. Куруся, О. М. Литвинова, О. Ю. Лялюка, Г. М. Міньковського, О.М. Музичука, Ю. С. Назара, В. А. Орлова, А. М. Подоляки, О. С. Шеремета та багатьох інших. У тож же час слід зазначити, що незавершений процес реформування правоохоронної системи та системи органів місцевого самоврядування (їх децентралізації), підвищення активності громадянського суспільства, виникнення низки зовнішніх і внутрішніх криміногенних загроз в Україні викликають необхідність подальшого дослідження питання взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Поняття взаємодії використовується практично у всіх природничих і соціальних науках. У загально-філософському значенні взаємодія є категорією, яка «відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи їх до зміни, і водночас зазначає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що в свою чергу зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів (відгук або «обернена дія»)» [2, с. 77-78]. Поєднуючи зазначені філософське й правове поняття взаємодії із сучасним розумінням пріоритетів протидії злочинності та її системи, яка охоплює діяльність низки державних і недержавних суб'єктів, можна надати наступне визначення взаємодії суб'єктів протидії злочинності: це особливий вид соціальних відносин, які прямо випливають з правових приписів або здійснюються у спосіб не заборонений законом, виражаються в низці інформаційних, організаційних, матеріально-фінансових та інших дій стимулюючого та контрольно-коректуючого характеру, спрямованих на досягнення цілей протидії злочинності.

Як і будь-який вид інший вид соціальних комунікацій ефективність взаємодії суб'єктів протидії злочинності обумовлюється низкою соціально-психологічних та перцептивних властивостей її суб'єктів, а саме: активністю та відкритістю до співпраці; толерантністю в сприйнятті позицій інших суб'єктів, у тому числі й дій контрольно-коректуючого характеру; розумінням взаємовигідності відносин взаємодії та їх психологічним прийняттям; наявністю однакового уявлення щодо проміжних та кінцевих цілей протидії злочинності тощо. Враховуючи вищевикладені особливості, вбачається, що взаємодія суб'єктів системи протидії злочинності має будуватися на принципах демократизму, відкритості, партнерства, розумної ініціативи та взаємоконтролю.

До недавнього часу в наукових дослідженнях, присвячених кримінологічному забезпеченню протидії злочинності, значна увага традиційно приділялася взаємодії органів місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ. Проте після розпочатої в 2015 р. реформи органів внутрішніх справ, основний об'єм їх функцій було передано органам Національної поліції України, і наразі левова частина взаємодії органів місцевого самоврядування в питаннях протидії злочинності реалізується саме з органами Національної поліції України. У ст. 5 закону України «Про Національну поліцію України» визначено, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [3]. Так, законом України «Про Національну поліцію України» та іншими нормативними актами передбачена взаємодія органів місцевого самоврядування та Національної поліції за наступними напрямами: 1) інформаційній; 2) правозастосовний (юрисдикційний); 3) організаційний; 4) контрольно-коректуючий; 5) матеріально технічний. Вищевказаний поділ напрямів взаємодії органів місцевого самоврядування та національної поліції базується суто на нормах чинного законодавства. Проте зазначені норми в переважній більшості випадків є загальними і носять відкритий характер, тобто можливі форми взаємодії не вичерпуються тими, що прямо передбачені в законодавстві, й фактично мають бути доповнені, пристосовані та урізноманітнені шляхом практичної реалізації відповідних комунікативних відносин на місцях.

На сьогодні недостатньо використованою в Україні формою взаємодії органів місцевого самоврядуванні та поліції є укладання угод про співпрацю з метою координації взаємних зусиль в питаннях протидії злочинності. Досвід іноземних країн доводить доцільність укладання таких угод. Так, І. О. Святокум, досліджуючи досвід взаємодії органів місцевого самоврядування

і поліції в Чеській Республіці зазначає, що укладання координаційних угод є однією з найбільш ефективних форм такої взаємодії. Згідно закону «Про поліції» Чеської Республіки 2008 р. містить окремий параграф, присвячений співпраці з громадами, основним механізмом реалізації якого є координаційні угоди між територіальними підрозділами поліції і відповідними громадами. У законодавстві не встановлено точне змістовне наповнення цих угод, однак зазначено, що вони можуть стосуватися форм і методів постійної координації у забезпечені громадського порядку в громаді, задач і розподілу завдань громади та органу поліції у вказаній сфері та у випадку порушення громадського порядку, форм і методів оцінки їх виконання та відшкодування завданої шкоди, строку, на який укладається угода, та фінансового забезпечення вказаної діяльності [4, с. 22-23]. У той же час, аналізуючи досвід Чеської Республіки, дослідник визначає наступні недоліки в реалізації зазначених координаційних угод: нечітка визначеність механізму їх реалізації, декларативних характер, формалізм в їх виконанні [4, с. 23].

Укладання договорів про співпрацю або координаційних договорів між органами місцевого самоврядуванні та місцевою поліцією (міліцією) не є абсолютно новою практикою для України. Зокрема до 2015 р. органи внутрішніх справ доволі часто використовували метод укладання адміністративних договорів для організації взаємодії з відповідними органами місцевого самоврядування. Згідно п. 16 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративним договором є спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [5]. Відповідно питання щодо взаємодії органу місцевого самоврядування як представника місцевої громади та підрозділу Національної поліції в певному регіоні як основного представника публічної влади в питаннях протидії злочинності в регіоні щодо взаємного врегулювання та розподілу повноважень в питаннях протидії злочинності повною мірою охоплюється визначенням та метою укладання адміністративних договорів.

Аналізуючи природу адміністративних договорів, І. І. Лагус цілком вірно зазначає, що вони укладаються в публічних інтересах, мають організаційний характер, а їхня цільова спрямованість – це досягнення загального блага. Крім того ці договори містять правила поведінки не тільки і не стільки безпосередніх учасників угоди, скільки інших колективних і індивідуальних суб'єктів [6, с. 89]. Таким чином, можна зробити висновок, що адміністративні договори про взаємодію між органами місцевого самоврядуванні та підрозділами Національної поліцією можуть охоплювати не тільки відносини зазначених суб'єктів щодо підтримки публічного порядку та протидії злочинності в регіоні, а й можуть організовувати діяльність місцевих громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, діяльність яких безпосередньо координується та контролюється зазначеними суб'єктами публічних відносин. Вбачається, що відповідні заходи з організації діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону мають бути включені в аналізовані адміністративні договори.

Основні положення взаємодії органів місцевого самоврядування з органами прокуратури і Національним антикорупційним бюро України досить чітко прописані в законах про правове положення зазначених державних органів. Зазначені комунікативні відносини носять здебільшого імперативний характер, проте через певну узагальненість їх формулювань викликають складності під час їх практичної реалізації. Згідно ст. 23 закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування у найбільш широкому сенсі мають сприяти діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України (п. 2 ч. 1(а) ст. 38 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]).

Одним з основних принципів діяльності Національного антикорупційним бюро України (далі – НАБУ) є взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями (ст. 3 закону України «Про Національне антикорупційне бюро

України»). Така взаємодія згідно ст. 16 Закону є обов'язком Національного антикорупційного бюро. Відповідно до своїх повноважень НАБУ та його працівники мають право: витребовувати за рішенням керівника структурного підрозділу НАБУ та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для виконання своїх обов'язків; знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом; надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій тощо (ст. 17 Закону) [8]. Таким чином взаємодія органів місцевого самоврядування з органами прокуратури і НАБУ в питаннях протидії злочинності полягає в низці двосторонніх інформаційних, а також матеріально-технічних та контролюючих заходів.

В умовах підвищення рівня терористичних загроз у практично всіх регіонах країни та різкого збільшення злочинних посягань на основи національної безпеки набуває особливу актуальність взаємодія органів місцевого самоврядування з підрозділами Служби безпеки України (далі – СБУ). Згідно закону зазначені відносини взаємодії полягають в обов'язках взаємного надання необхідної інформації (інформуванні) в передбачених законом випадках, сприянні органами місцевого самоврядування підрозділам СБУ у вирішенні житлових та інших соціально-побутових проблем, забезпеченні транспортом і зв'язком тощо, а також в повноваженнях СБУ подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки (ч. 3 ст. 18, п. 2 ч. 1 ст. 25 закону України «Про Службу безпеки України» [9]). Окрім того на органи місцевого самоврядування покладається обов'язок сприяти підрозділам СБУ в питаннях протидії тероризму.

У рамках пенітенціарної і постпенітенціарної профілактики злочинності можливо говорити і співпрацю органів місцевого самоврядування з Державною кримінально-виконавчою службою України і органами пробації. Базові засади такої взаємодії зазначені в законах про ці державні органи (ст. 2, 5, 20, 25 закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [10] і ст. 5, 11, 21 закону України «Про пробацію» [11]). Конкретні форми такої взаємодії випливають або чітко визначені в тексті закону або підзаконних актах. Так, наприклад, згідно ч. 2 ст. 11 закону України «Про пробацію» орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб. У підзаконних актах, зокрема в постанові Кабінету міністрів України № 429 від 01.04.2004 р. «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» передбачається утворення спостережних комісій місцевими держадміністраціями, а у разі делегування таких повноважень – виконавчими комітетами міських (за винятком міст районного значення) рад [12]. Спостережні комісії мають право запрошувати на свої засідання представників виховних колоній, міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Мін'юсту, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності; вносити на розгляд органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, адміністрації виховних колоній та керівництва міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Мін'юсту пропозиції щодо: удосконалення діяльності органів і установ виконання покарань з питань дотримання прав людини, захисту основних свобод і законних інтересів засуджених осіб, поліпшення на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності індивідуально-профілактичної та виховної роботи з особами, засудженими до громадських або виправних робіт, та особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання тощо.

З метою попередження кримінальних правопорушень органи місцевого самоврядування також взаємодіють з Державною міграційною службою України, Державною прикордонною службою України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та іншими державними органами, а також з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і держав-

ного кордону. Вбачається, що завданням органів місцевого самоврядування в останньому з аналізованих напрямів має бути не лише координація діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, а й їх активна підтримка, в тому числі фінансового і матеріально-технічного характеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виконання органами місцевого самоврядування функцій протидії злочинності можливе лише шляхом побудови продуктивних відносин взаємодії з низкою державних органів і громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. Напрямами поліпшення цієї взаємодії слід визнати конкретизація її засад на законодавчому рівні, а також активізація укладання угод про співпрацю з метою координації взаємних зусиль в питаннях протидії злочинності, зокрема адміністративних договорів. Визначено, що адміністративні договори щодо взаємодії органів місцевого самоврядування, держаних органів та громадськими формуванням з охорони громадського порядку і державного кордону мають передбачати конкретні форми і методи такої взаємодії, об'єкти кримінологічного впливу, періодичність та місця їх реалізації, їх конкретних виконавців, джерела фінансування, матеріально-технічної або методологічної підтримки. Крім того, вбачається, що адміністративні догори про взаємодію в питаннях протидії злочинності мають обов'язково враховувати положення національних та регіональних програм протидії злочинності. Подальшого дослідження та вдосконалення вимагають питання взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону, в тому числі здійснення координуючого та стимулюючого впливу органів місцевого самоврядування щодо останніх.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки, затверджена Указом Президента України № 68/2016 від 26 лютого 2016 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016.

2. Філософський енциклопедичний словник: энциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ, 2002. 742 с.

3. Про Національну поліцію: закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

4. Святокум І. О. Досвід взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування в Чеській Республіці та перспективи його застосування в Україні. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016, № 20. С. 22-24.

5. Кодекс адміністративного судочинства України. URL http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

6. Лагус І. І. Адміністративний договір як інструмент регулювання відносин між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на регіональному рівні. Юридична наука, 2011, № 1. С. 87-92.

7. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України № 280/97-ВР від 21.0.5.1997 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.

8. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України № 1698-VII від 14.10.2014р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18.

9. Про Службу безпеки України: закон України № 2229-XII від 25.03.1992 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12.

10. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: закон України № 2713-IV від 23.06.2005 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15.

11. Про пробацію: закон України № 160-VIII від 05.02.2015 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15.

12. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: постанова Кабінету міністрів України № 429 від 01.04.2004 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343

АНТОНЮК О.А.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Розглядаються особливості призначення експертиз під час розслідування зазначених протиправних діянь, а також формулюються пропозиції щодо застосування найбільш доцільних заходів до цього.

Автор зазначає, що відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу процесуальний порядок їх призначення віднесено до проведення слідчих (розшукових) дій. Даний аспект повністю підтримується, але одразу відмічено, що експертизи проводяться конкретною особою – експертом. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку проводяться різноманітні експертизи з огляду на конкретну ситуацію.

Аналіз судово-слідчої практики сформульовано перелік судових експертиз, що можуть призначатися при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, зокрема: а) встановлення ідентифікуючих ознак злочинця, транспортних засобів та слідів злочину; б) діагностика різних аспектів кримінального правопорушення. Серед перших було виділено криміналістичні – 65 % та судово-біологічні – 51 % експертизи. Найбільш розповсюдженими у другій групі є судово-медична (79 %), судово-психіатрична (67 %), а також балістична (14 %) експертиза та експертиза холодної зброї (21 %).

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, громадський порядок, криміналістична характеристика, експертиза, слідчі (розшукові) дії.*

Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования уголовных правонарушений против общественного порядка. Рассматриваются особенности назначения экспертиз при расследовании указанных противоправных действий, а также формулируются предложения по применению наиболее целесообразных мер к этому.

Автор отмечает, что в соответствии с действующим Уголовным процессуальным кодексом процессуальный порядок их назначения отнесен к проведению следственных (розыскных) действий. Данный аспект полностью поддерживается, но сразу отмечено, что экспертизы проводятся конкретным лицом – экспертом. При расследовании уголовных правонарушений против общественного порядка проводятся всевозможные экспертизы с учетом конкретной ситуации.

Анализ судебно-следственной практики сформулирован список судебных экспертиз, которые могут назначаться при расследовании уголовных правонарушений против общественного порядка, в частности: а) установление идентифицирующих признаков преступника, транспортных средств и следов преступления; б) диагностика разных аспектов уголовного правонарушения. Среди первых были выделены криминалистические – 65% и судебно-биологические – 51% экспертизы. Наиболее распространены во второй группе судебно-медицинская (79%), судебно-психиатрическая (67%), а также баллистическая (14%) экспертиза и экспертиза холодного оружия (21%).

Ключевые слова: *уголовные правонарушения, общественный порядок, криминалистическая характеристика, экспертиза, следственные (розыскные) действия.*

© АНТОНЮК О.А. – кандидат політичних наук, здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses against public order. The peculiarities of the appointment of examinations during the investigation of these illegal acts are considered, as well as proposals are made for the application of the most appropriate measures to this end.

The author notes that in accordance with the current Criminal Procedure Code, the procedural order of their appointment is attributed to the conduct of investigative (search) actions. This aspect is fully supported, but it is immediately stated that the examinations are conducted by a specific person - an expert. When investigating criminal offenses against public order, various examinations are conducted taking into account the specific situation.

Analysis of forensic practice formulates a list of forensic examinations that may be assigned in the investigation of criminal offenses against public order, in particular: a) the establishment of identifying features of the offender, vehicles and traces of the crime; b) diagnosis of various aspects of a criminal offense. Among the first were forensic - 65% and forensic - 51% of the examination. The most common in the second group are forensic (79%), forensic psychiatric (67%), as well as ballistic (14%) examination and examination of cold steel (21%).

Key words: *criminal offenses, public order, forensic characteristics, examination, investigative (search) actions.*

Постановка проблеми. Серед всього спектру можливості використання спеціальних знань в кримінальних провадженнях особливе місце займає проведення експертиз. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу процесуальний порядок їх призначення віднесено до проведення слідчих (розшукових) дій. Даний аспект ми повністю підтримуємо, але одразу зазначимо, що експертизи проводяться конкретною особою – експертом. Але можуть призначатися як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку проводяться різноманітні експертизи з огляду на конкретну ситуацію. Тому їх дослідження є надзвичайно важливим для надання рекомендацій щодо їх призначення працівникам правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням питань призначення та проведення різноманітних експертиз займалися такі вчені як В. Є. Бергер, Р. С. Бєлкін, І. Ф. Герасимов, О. О. Ейсман, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіпов, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, М. П. Яблоков. Але комплексного аналізу призначення експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку не було проведено. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне дослідити вказані аспекти в кримінальних провадженнях даної категорії.

Метою даної статті є дослідження проблемних аспектів призначення експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Одразу зазначимо, що призначення експертизи залежить від волевиявлення конкретної уповноваженої особи і за наявності відповідних обставин. З цього приводу С. М. Стахівський зазначає, що «…вона, як правило, має призначатися тоді, коли без застосування спеціальних знань не вдається з'ясувати обставини, що мають значення для справи. Відмова від провадження експертизи в таких випадках призводить до того, що ці обставини залишаються не з'ясованими» [10, с. 210].

Ми погоджуємося з П. В. Шалдирваном з приводу того, що у кримінально-процесуальній діяльності спеціальні пізнання використовуються у двох формах: при залученні фахівців під час виконання окремих слідчих (розшукових) дій та при проведенні судових експертиз, які розглядаються як процесуальні дії, що полягають в дослідженні особою, яка володіє спеціальними знаннями в науці, техніці, мистецтві, ремеслі (тобто експертом), за завданням слідчого або судді (суду) речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, які мають значення для правильного вирішення справи [11, с. 158]. В розрізі цього доречним буде надати визначення експертизи.

Так, законодавець в статті 1 Закону України «Про судову експертизу» сформулював його як «…дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудо-

вого розслідував чи суду» [8]. Після виявлення вказаних матеріальних об'єктів, явищ і процесів на перший план виступає необхідність їх дослідження в ході проведення окремих видів експертиз. З цього приводу О. О. Ейсман вказує, що це, по-перше, надає можливість з'ясувати природу відповідного знаряддя, а, по-друге, провести додаткову кваліфікацію. Автор зазначає, що експертизу характеризують три ознаки: застосування спеціальних знань; дослідження; надання висновку [4, с. 89]. В розрізі цього зазначимо, що важливе значення має підготовчий етап призначення експертизи, адже під час нього уповноважена особа визначається, чи дійсно необхідне дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, а також визначає орган, де буде проводитися експертне дослідження, та формулює необхідні для з'ясування питання.

Серед підготовчих заходів до експертизи необхідно одразу виокремити визначення її виду та предмета дослідження. На думку М. Г. Щербаковського, слідчий має з'ясувати, який вид спеціальних знань йому потрібний для вирішення завдань експертизи. Предмет експертиз визначається переліком питань, що підлягають вирішенню експертом. Крім того, автор акцентує увагу, що предмет експертизи визначається рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань та практичної розробленістю методів встановлення окремих фактів. По-перше, він повинен бути випробуваний експертною практикою та для його встановлення розроблено відповідні методики, по-друге мати значення для розслідування справи. Одночасне врахування обох критеріїв дозволяє точно визначити конкретний предмет експертизи та відповідно – коло питань експерту [12, с. 189].

До підготовчого етапу призначення експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку також необхідно віднести наступні заходи. По-перше, безпосереднє прийняття уповноваженою особою рішення про проведення експертизи. Залежно від слідчої ситуації призначається експертизу, якщо для вирішення питань в кримінальному провадженні необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, або коли призначення експертизи є обов'язковим. Таке рішення можливо прийняти вже під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій, і, насамперед, у ході огляду місця події. Виявляючи й вилучаючи різні сліди, уповноважена особа висуває версії щодо розслідуваної події, визначає можливості та перспективи їх експертного дослідження.

Під час огляду місця події та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій відводиться спеціалісту. Адже спеціаліст, про що вказують окремі науковці, надаючи допомогу правоохоронним органам у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, може дати консультацію щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи [5, с. 137].

Слід також не забувати і про формулювання термінів проведення експертиз. З цього приводу доречно І. В. Пиріг наголошує на тому, що вказане залежить від таких факторів: «…складність дослідження…; навантаження на експертів; наявність необхідного обладнання; кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань; … середній час, витрачений на проведення даного виду дослідження ступінь розробленості методики проведення даного виду експертиз» [7, с. 273].

На основі вивчення судово-слідчої практики нами було з'ясовано, що експертизи призначалися з моменту внесення відомостей до ЄРДР протягом: 1 доби – 2 %, 5 діб – 46 %, 15 діб – 14 %, місяця – 27 %, понад місяць – 11 %.

З огляду на предмет дослідження розглянемо напрацювання науковців з приводу досліджуваного питання. Так, О. В. Антонюк на основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ч. 4 ст. 296 КК України, визначила перелік судових експертиз, які здебільшого призначаються, а саме:

– судово-медична – 73 %;
– експертиза холодної зброї – 68 %;
– судово-біологічна – 49 %;
– судово-балістична – 46 %;
– дактилоскопічна – 28 %;
– судово-хімічна – 19 %;
– судово-психіатрична – 18 %;
– трасологічна – 9 % [1, с. 56].

В свою чергу, М. А. Очеретяний під час свого дослідження з'ясував, що під час розслідування хуліганства, вчиненого групою осіб, у разі наявності тілесних ушкоджень у його учасників обов'язково призначалася судово-медична експертиза живих осіб – 100 % випадків. Також найбільш характерним для даної категорії справ є проведення: а) судово-психіатричних експертиз

підозрюваних – 51 %; б) судово-біологічних експертиз речових доказів – 42 %; в) криміналістичних досліджень холодної зброї – 17%; г) дактилоскопічних – 13 %; д) балістичних – 8 % [6, с. 332].

А вже К. В. Бахчєв на базі аналізу матеріалів кримінальних проваджень сформулював «…перелік судових експертиз, що можуть призначатися при розслідуванні хуліганства, вчиненого неповнолітніми, зокрема: а) встановлення ідентифікуючих ознак неповнолітнього хулігана, транспортних засобів та слідів злочину; б) діагностика різних аспектів кримінального правопорушення». Автор наголосив, що «…серед перших було виокремлено криміналістичні – 12 % та судово-біологічні – 61 % експертизи. Найбільш розповсюдженими у другій групі є судово-медична (73 %), судово-психіатрична (54 %), а також балістична (12 %) експертиза та експертиза холодної зброї (18 %)» [2, с. 126].

Зі свого боку, О. В. Антонюк також розподілила судові експертизи: ідентифікації особи злочинця, знарядь злочину та речових доказів; дослідження учасників хуліганства. До І групи авторка віднесла такі експертизи: дактилоскопічна; трасологічна; судово-біологічна (імунологічна, цитологічна, одорологічна, експертиза волосся, молекулярно-генетична) та ін. До ІІ групи віднесено судово-медичну, судово-психіатричну і судово-хімічну експертизи, експертизу знарядь злочину та ін. [1, с. 56].

Аналіз судово-слідчої практики дозволив нам сформулювати перелік судових експертиз, що можуть призначатися при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, зокрема:

а) встановлення ідентифікуючих ознак злочинця, транспортних засобів та слідів злочину;

б) діагностика різних аспектів кримінального правопорушення.

Серед перших нами було виділено криміналістичні – 65 % та судово-біологічні – 51 % експертизи. Найбільш розповсюдженими у другій групі є судово-медична (79 %), судово-психіатрична (67 %), а також балістична (14 %) експертиза та експертиза холодної зброї (21 %).

Як бачимо, найбільш поширеними в зазначеній категорії кримінальних проваджень є судово-медичні експертизи, які окремі науковці розділяють на експертизи трупа, живих осіб, речових доказів [3]. За даними проведеного дослідження, кожному другому потерпілому завдавалися побої й тілесні ушкодження, в тому числі 8 % осіб – середньої тяжкості і 4 % – тяжкі тілесні ушкодження. Нерідко поранення заподіювалося і правопорушникам, які вчиняли протиправні дії.

Так, 27 вересня 2015 року близько 17-30 год. гр. Р., будучи в стані алкогольного сп’яніння, у приватному будинку, на ґрунті особистих неприязних відносин вчинив сварку із гр. Є., з якою на той час перебував у фактичних сімейних стосунках. В ході сварки гр. Р. тягав потерпілу за волосся, здавлював руками горло та висловлював в її адресу погрози. Після того, як потерпіла вийшла з будинку гр. Р. взяв телевізор марки «Daewoo», мотивуючи тим, що вона винна йому 2000 грн. і пішов з господарства. Потерпіла та її мати з метою повернути телевізор пішли за правопорушником. Знаходячись біля паркану за межами вищезазначеного господарства, гр. Р. схопив потерпілу за волосся, звалив з ніг та почав тягти її по землі з щебеневим покриттям. В цей час прибув батько потерпілої разом з матір’ю намагалися припинити протиправні дії. На що гр. Р. умисно кулаком правої руки наніс батьку потерпілої один удар по обличчю в область лівого ока, від якого той впав на землю, після чого гр. Р. сів на нього зверху, схопивши рукою за одяг в області шиї, наніс потерпілому щ удар кулаком в обличчя. Вищезазначені дії були припинені пересічним громадянином, який в той час на автомобілі проїжджав поблизу вищезазначеного господарства. Було призначено ряд експертиз, зокрема судово-медичних експертиз потерпілих. Завдяки чому було з’ясовано, що протиправними діями гр. Р. були заподіяні співмешканці тілесні ушкодження у вигляді саден нижніх кінцівок, які згідно висновку судово-медичної експертизи кваліфікуються як легкі тілесні ушкодження, батьку співмешканки – тілесні ушкодження у вигляді крововиливів голови та шиї, садна голови, які згідно висновку судово-медичної експертизи кваліфікуються як легкі тілесні ушкодження [9].

Тобто проведення судово-медичної експертизи живих осіб є обов’язковим. З цього приводу, П. В. Шалдирван наголошував на тому, що судово-медична експертиза потерпілих або підозрюваних на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень, їх тяжкості, обставин одержання й таке інше є просто необхідною. У рамках судово-медичної експертизи речових доказів (із наданням одягу потерпілих, а інколи і шкіряних шматочків) вирішуються такі питання: який вхідний отвір відповідає вихідному отвору; чи відповідає кількість ушкоджень на тілі, кількості ушкоджень на одязі потерпілого; з якої відстані провадилися постріли; які ушкодження утворилися в результаті пострілів із пістолета, а які - з автомата; у якому положенні потерпілі перебу-

вали в момент одержання поранень (питання це зокрема, з'ясовується і по слідах крові на одязі)? Судово-біологічні експертизи (цитологічні, імунологічні*).* Доручаються для проведення досліджень експертам системи МОЗ України (судово-біологічні відділення обласних бюро СМЕ) або Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (НДЕКЦ) МВС України. У рамках цих експертиз досліджуються зразки крові, слини, сечі, потожирових виділень (у тому числі потожирових слідів пальців рук або долонь, непридатних для ідентифікації, виявлених на місці події), волосся та ін. При цьому встановлюють їх групову належність, що зменшує коло підозрюваних. Перспективно зняття відбитків ДНК (профілю ДНК) - носія генетичної інформації з утворень живої матерії (кров, слина, волосся і ін.), виявлених на місці події, із наступною постановкою перед експертами запитання: чи могли сліди крові (слини та ін.) належати підозрюваному (потерпілому)? Для трупу невстановленої особи: чи є труп, знайдений під час огляду місця події трупом брата (сином матері) конкретної людини? Для дослідження необхідно представити клітинний матеріал з непошкодженим ядром [11, с. 161-162].

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку проводяться різноманітні експертизи з огляду на конкретну ситуацію. Аналіз судово-слідчої практики дозволив нам сформулювати перелік судових експертиз, що можуть призначатися при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, зокрема: а) встановлення ідентифікуючих ознак злочинця, транспортних засобів та слідів злочину; б) діагностика різних аспектів кримінального правопорушення. Серед перших нами було виділено криміналістичні – 65 % та судово-біологічні – 51 % експертизи. Найбільш розповсюдженими у другій групі є судово-медична (79 %), судово-психіатрична (67 %), а також балістична (14 %) експертиза та експертиза холодної зброї (21 %). За даними проведеного дослідження, кожному другому потерпілому завдавалися побої й тілесні ушкодження, в тому числі 8 % осіб – середньої тяжкості і 4 % – тяжкі тілесні ушкодження. Нерідко поранення заподіювалося і правопорушникам, які вчиняли протиправні дії.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Е. В. Особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий при расследовании хулиганства, предусмотреного ч. 4 ст. 296 УК Украины. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон».* 2016. № 3. С. 53–58.

2. Бахчев К. В. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства, вчиненого неповнолітніми *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. № 4. С. 123–128.

3. Гуковская Н. И., Свешников В. А. Судебномедицинская экспертиза трупа по делам о насильственной смерти. Пособие для следователей. М.: Госюриздат, 1957. 255 с.

4. Ейсман А. А. Висновок експерта. Структура та наукове обґрунтування. / М:. Юридична література, 1967. 152 с.

5. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 253 с.

6. Очеретяний М. А. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 329–334.

7. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.

8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

9. Справа № 526/397/16-к. Архів Гадяцького районного суду Полтавської обл., 2016 р.

10. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Монографія. К., 2005. 272 с.

11. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень / Дисер. на здоб. наук. ст. к.ю.н. за спец. 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ. 2005. 210 с.

12. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Х. : Эспада, 2005. 536 с.

УДК 343.102

ГОЛИШЕВА У.І.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розкриваються проблемні питання залучення в український кримінальний процес педагога і психолога при провадженні у кримінальній справі за участю неповнолітнього. Розглядається сутність поняття «педагог» в українському кримінальному процесі, аналізуються зміни до кримінального процесуального законодавства України. Обґрунтовується необхідність використання при провадженні у кримінальних справах за участю неповнолітніх спеціальних педагогічних та психологічних знань. Пропонується при виборі педагога враховувати досвід його роботи та віддавати перевагу педагогічним працівникам зі стажем роботи від одного року з неповнолітніми відповідної вікової групи. Основний акцент робиться на вдосконаленні порядку участі педагога або психолога в кримінальному судочинства. В якості однієї з проблем пропонується розглядати участь педагога або психолога у провадженні слідчих (розшукових) дій у стадії досудового розслідування. Відзначається, що залучення спеціаліста в галузі педагогіки та психології в кримінальний процес відповідає охоронній спрямованості кримінального судочинства за участю неповнолітніх. У статті сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики.

Ключові слова: *педагог, психолог, неповнолітній, слідчі (розшукові) дії, кримінальне судочинство, кримінальне процесуальне законодавство.*

В статье раскрываются проблемные вопросы привлечения в украинский уголовный процесс педагога и психолога при производстве по уголовному делу с участием несовершеннолетнего. Рассматривается сущность понятия «педагог» в украинском уголовном процессе, анализируются изменения в уголовном процессуальном законодательстве Украины. Обосновывается необходимость использования при производстве по уголовным делам с участием несовершеннолетних специальных педагогических и психологических знаний. Предлагается при выборе педагога учитывать опыт его работы и отдавать предпочтение педагогическим работникам со стажем работы от одного года с несовершеннолетними соответствующей возрастной группы. Основной упор делается на совершенствовании порядка роли педагога либо психолога в уголовном судопроизводстве. В качестве одной из проблем предлагается рассматривать участие педагога или психолога в производстве следственных (розыскных) действий в стадии досудебного расследования. Отмечается, что вовлечение специалиста в области педагогики и психологии в уголовный процесс отвечает охранной направленности уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних. В статье сформулирован ряд предложений по усовершенствованию законодательства и правоприменительной практики.

Ключевые слова: *педагог, психолог, несовершеннолетний, следственные (розыскные) действия, уголовное судопроизводство, уголовное процессуальное законодательство.*

The article reveals the problematic issues of involvement in the Ukrainian criminal process of a teacher and a psychologist in criminal proceedings involving a minor. The essence of the concept of "teacher" in the Ukrainian criminal process is considered, changes to the criminal procedural legislation of Ukraine are analyzed. The necessity of using special pedagogical and psychological knowledge in criminal proceedings with the participation of minors is substantiated. It is offered when choosing a teacher,

© ГОЛИШЕВА У.І. – здобувач (Університет сучасних знань)

take into account the experience of his work and give preference to teachers with work experience of one year with minors of the appropriate age group. The main emphasis is on improving the participation of a teacher or psychologist in criminal proceedings. As one of the problems it is proposed to consider the participation of a teacher or psychologist in the conduct of investigative (search) actions at the stage of pre-trial investigation. It is noted that the involvement of a specialist in the field of pedagogy and psychology in the criminal process corresponds to the protective orientation of criminal proceedings involving minors. The article formulates a number of proposals for improving legislation and law enforcement practice.

Key words: *teacher, psychologist, juvenile, investigative (search) actions, criminal proceedings, criminal procedural legislation.*

В силу цілого ряду причин учасником кримінального судочинства може стати не тільки дорослий суб'єкт, але і неповнолітній. Залучення до провадження у кримінальній справі особи, не наділеної законом повною дієздатністю, що перебуває на тій чи іншій стадії формування особистості, накладає відбиток на кримінальний процес. Це проявляється, в тому числі, в нормативно закріпленій системі додаткових вимог, що пред'являються до кримінального судочинства за участю неповнолітніх. Ця теза повною мірою стосується як неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених, так і неповнолітніх потерпілих і свідків. Соціально-психологічна незрілість неповнолітнього, відсутність необхідного рівня знань та життєвого досвіду не можуть бути проігноровані при провадженні у кримінальній справі [1. с. 79].

Необхідність обліку психофізіологічної специфіки неповнолітніх учасників кримінального судочинства породжує цілу низку проблем у практиці правозастосовчих органів і вимагає розробки спеціальних правил провадження слідчих (розшукових) дій.

При залученні неповнолітнього до кримінального судочинства виникає питання щодо правомірності використання при провадженні у такому кримінальному провадженні спеціальних педагогічних та психологічних знань. Вирішується це питання по-різному, залежно від національних особливостей кримінального процесу, наявності системи спеціалізованого ювенального правосуддя, соціально-культурних особливостей і фінансових можливостей тієї чи іншої держави. Широкого поширення набув підхід, при якому спілкування з неповнолітньою особою у кримінальному судочинстві здійснює або напряму посадова особа органів кримінального переслідування, або суддя, який отримав спеціальну психолого-педагогічну підготовку, або зазначені особи опосередковано за допомогою спеціаліста в галузі педагогіки та психології.

Чинне українське кримінальне процесуальне законодавство закріплює специфіку провадження окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх, у тому числі за рахунок залучення в якості обов'язкового або факультативного учасника педагога або психолога. Такий підхід є однією з особливостей кримінального процесу за участю неповнолітніх.

Перша (і досить вдала) спроба залучення осіб, які займаються вихованням і навчанням, в кримінальне судочинство за участю неповнолітніх була зроблена вже в ході судової реформи 1864 р. Статут кримінального судочинства допускав факультативну участь таких осіб у судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням прокурора, або законних представників неповнолітнього [2]. Примітно те, що зміст ст. 325 і 326 Статуту кримінального судочинства свідчить про те, що педагог був віднесений до числа зведених осіб.

У перші роки радянської влади провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх значною мірою було перенесено з юридичної площини в площину психологічної та педагогічної реабілітації неповнолітнього. Педагоги були обов'язковими членами спеціально створеної комісії для неповнолітніх. Водночас КПК УСРР 1922 р. не передбачав можливості залучення педагога в кримінальний процес. Знову дана процесуальна фігура з'являється в КПК УРСР 1960 р., що допускав участь педагога в допиті неповнолітнього обвинуваченого або свідка. Крім того, педагогічна складова кримінального судочинства щодо неповнолітніх реалізовувалася через інші норми КПК УРСР, що закріплювали залучення до участі в судовому засіданні за такою категорією проваджень представника навчально-виховного закладу. Слід погодитися з авторами, які підкреслюють, що осмислення правового статусу педагога в радянському кримінальному процесі йшло паралельно з осмисленням процесуальної фігури спеціаліста, що фактично поклало початок триваючій і донині дискусії про те, чи є педагог у кримінальному процесі спеціалістом [3. с. 18-19].

В оновленому варіанті процесуальна фігура педагога знайшла своє закріплення в ряді норм чинного КПК України. На відміну від раніше діючого КПК УРСР, законодавець допустив можливість участі у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього не тільки педагога, але й психолога. Однак слід визнати ту обставину, що питання участі педагога або психолога у вітчизняному кримінальному процесі на нормативному та доктринальному рівнях дозволені недостатньо.

Слід відмітити, що в 2013 р. законодавцем були зроблені спроби закріпити більш чіткі нормативні підстави для участі педагога і психолога при провадженні у кримінальній справі. Поняття «педагог» було закріплено у КПК УРСР і тим самим віднесено до основних поняття кримінально-процесуального законодавства.

Фактично в основу кримінально-процесуального поняття "педагог" було покладено усічене розуміння педагогічного працівника, яке нині закріплене у Законі України «Про освіту» № 2145-VIII від 05 вересня 2017 р.

На жаль, незважаючи на те що дане доповнення КПК УРСР було покликане спростити вибір органами кримінального переслідування та судом запрошуваного педагога, запропоноване законодавцем визначення далеке від ідеального і залишає без відповіді цілий ряд значущих для правозастосовчої практики питань. По-перше, у законодавстві зазначено, що педагогічний працівник - це фізична особа, яка має перебувати у службових і трудових відносинах з освітньою організацією або організацією, що здійснює навчання. У КПК УРСР такої вказівки не було, у зв'язку з чим виникає закономірне питання: чи може слідчий запросити як педагога особу, яка здійснює в освітній організації обов'язки з навчання та виховання, але на підставі не трудового договору, а договору цивільно-правового характеру? Тобто, чи може до кримінального судочинства бути залучений як педагог викладач коледжу, який працює за цивільно-правовим договором, або вихователь літнього оздоровчого табору, який здійснює свої обов'язки з виховання та навчання також за цивільно-правовим договором? Якщо виходити з норм закону «Про освіту», то відповідь на це питання має бути негативною. Однак КПК УРСР не давав такої відповіді. Вважаємо, що оскільки педагог у кримінальному процесі - це педагогічний працівник, то слід застосовувати норму, закріплену в законодавстві про освіту, де власне, і закріплено, хто такий педагогічний працівник.

Таким чином, слідчий, дізнавач, суд, залучивши в кримінальне судочинство ту чи іншу особу в якості педагога, повинні переконатися, що він відповідає критеріям, закріпленим в законодавстві. Підтвердити його відповідність можуть службовий контракт або трудовий договір та посадова інструкція, що підтверджує, що він виконує обов'язки саме з навчання та виховання. Слід погодитися з авторами, які зазначають, що «співробітник поліції також може бути педагогом у кримінальному судочинстві, якщо він, зокрема, перебуває у трудових відносинах з організацією, що здійснює освітню діяльність» [4. с. 29-30].

По-друге, законодавець не встановив будь-яких додаткових вимог до особи, яка виконує функції педагога в кримінальному судочинстві. З формальних підстав слідчий, що вирішує ситуацію шляхом найменшого опору, який залучає як педагога вихователька дитячого будинку, що працює з дітьми двох років протягом двох тижнів після закінчення ВУЗу, жодним чином не виходить за межі законних вимог. Вихователь є педагогічним працівником організації, що здійснює навчання, і повністю відповідає вимогам, встановленим законодавством України. Але чи буде залучення такої особи, яка не має досвіду педагогічної роботи взагалі і з певною віковою категорією неповнолітніх зокрема ефективним? Не зрозуміло, чому в КПК України не закріплено в якості вимоги, що пред'являється до педагога, наявності у нього досвіду роботи з неповнолітніми відповідного віку.

Вважаємо, що при виборі педагога слід все ж враховувати досвід його роботи і віддавати перевагу педагогічним працівникам зі стажем роботи від одного року з неповнолітніми відповідної вікової групи. Залучення педагога без необхідного досвіду роботи надасть, швидше, негативний вплив на провадження слідчої (розшукової) дії, оскільки «тут пріоритетними є саме досвід роботи і витікаючі з нього вміння знайти підхід до дитини, встановити з нею психологічний контакт, схилити до дачі показань, а також характер відносин між педагогом і неповнолітнім» [5. с. 124-125].

Також вважаємо недоцільним закріплювати в законодавстві вимоги до освіти педагога, оскільки тут можлива значна варіативність: вища освіта різного рівня, середня спеціальна освіта, професійна перепідготовка, додаткова професійна освіта, підвищення кваліфікації. Зауважимо, що жоден із сучасних стандартів вищої освіти в укрупненій групі щодо освіти і науки не перед-

бачає формування у майбутніх педагогів компетенцій, необхідних для роботи з неповнолітніми правопорушниками або жертвами кримінальних правопорушень.

Цікавим з теоретичної та практичної точки зору є питання про співвідношення понять "педагог" і "психолог" у сучасному українському судочинстві. До певного моменту ці поняття закріплювалися в КПК України як синонімічні. Однак надалі були внесені зміни, які дозволяють говорити про зроблену законодавцем спробу розвести дані поняття. Цими змінами було внесено положення, що закріплює обов'язковість участі саме психолога при проведенні допиту, одночасного допиту декількох осіб, впізнання та перевірки показань за участю неповнолітнього потерпілого або свідка, який не досяг віку шістнадцяти років або досяг цього віку, але страждає психічним розладом або відстаючого в психічному розвитку, у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення проти статевої недоторканності неповнолітнього.

Таким чином, наразі кримінальне процесуальне законодавство передбачає як можливість взаємозамінності педагога і психолога, так і винятковість участі саме психолога по одній категорії кримінальних проваджень. Жодною мірою не ставлячи під сумнів необхідність підвищеного захисту неповнолітніх, які стали потерпілими або свідками статевих кримінальних правопорушень, зазначимо, що такий підхід законодавця не можна визнати конструктивним. Більш логічним було б поширити дане правило на всіх неповнолітніх потерпілих, які стали жертвами будь-якого насильницького кримінального правопорушення, а також і неповнолітніх свідків вчинення даних кримінальних правопорушень. Незрозуміло, чому в КПК України в окремому пункті не знайшли свого відображення поняття «педагог» та поняття «психолог». Тим часом фахівці-психологи являють собою досить різнорідну групу і в плані освіти, і в плані спеціалізації та місця роботи. Очевидно, що вибір психолога, який працює з неповнолітнім потерпілим, не може бути випадковим. Він повинен мати відповідну підготовку і досвід роботи з неповнолітніми.

Загалом зміни, внесені до кримінального процесуального законодавства України, спрямовані на розширення можливостей участі педагога та психолога у провадженні у кримінальних справах за участю неповнолітніх свідків та потерпілих. Як позитивний момент слід відзначити підвищення до шістнадцяти років вікових меж для обов'язкової участі педагога або психолога. Закон закріпив обов'язкову або факультативну участь педагога або психолога у провадженні не тільки допиту за участю неповнолітнього свідка або потерпілого, а й при провадженні одночасного допиту декількох осіб, впізнання та перевірки показань. Однак сформульоване положення про обов'язкову участь саме психолога у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення проти неповнолітніх вступає в протиріччя з нормою, яка передбачає, що за участю в допиті потерпілих і свідків віком до чотирнадцяти років, а на розсуд суду і віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, бере участь педагог. Виходить, що в стадії досудового розслідування у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього свідка або потерпілого братиме участь обов'язково психолог, а в суді - педагог. Вважаємо, що слід було поширити правило, закріплене в нормі кримінального процесуального законодавства, поширити на стадію судового розгляду.

З жалем доводиться констатувати той факт, що скоригувавши процесуальний порядок участі педагога та психолога у провадженні у кримінальних справах щодо неповнолітніх свідків та потерпілих, законодавець проігнорував цілий ряд проблем, що виникають у зв'язку з участю зазначених суб'єктів у кримінальних провадженнях щодо підозрюваних. Спробуємо позначити лише деякі з них.

Невирішеним залишається питання про участь педагога або психолога в отриманні пояснень від неповнолітнього на початковій стадії досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Цілком логічним вбачається висновок, що в будь-якому випадку отримання таких пояснень від неповнолітнього, який не досяг віку шістнадцяти років, доцільно проводити з обов'язковою участю педагога або психолога.

Розширивши можливості участі педагога або психолога при провадженні різних слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього або потерпілого, законодавець не відніс це правило на неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених. Така логіка законодавця призводить до абсурдної ситуації: перевірка показань за участю неповнолітнього або свідка, який не досяг віку шістнадцяти років, обов'язково повинна проводитися за участю педагога або психолога, тоді як для перевірки показань за участю обвинуваченого того ж віку таких вимог не передбачено. Нелогічність ситуації призводить до суперечливої правозастосовчої практики.

Слід звернути увагу і на ту обставину, що стосовно обвинуваченого неповнолітнього КПК України закріплює обов'язковість участі педагога або психолога в допиті неповнолітнього підо-

зрюваного, обвинуваченого, який не досяг віку шістнадцяти років або того, хто досяг цього віку, але страждає психічним розладом або відстає в психічному розвитку. На жаль, відкритим залишається питання про те, як особа, яка проводить допит, може без наявності медичних документів або висновку експерта констатувати наявність у підлітка психічного розладу або відставання в розвитку. Хотілося б погодитися з авторами, які вважають, що ці обставини можуть підтверджуватися й іншими доказами [6], наприклад, висновками спеціаліста або показаннями свідків, але неясно, як спеціаліст без проведення спеціального дослідження зможе констатувати психічний розлад або відставання в розвитку. Тим більше неясно, як свідок може встановити дані обставини.

Отримання медичного документа часто також ускладнене, оскільки, по-перше, на спеціалізованому психіатричному обліку в Україні знаходиться незначна кількість підлітків, по-друге, динаміка психічних відхилень у підлітковому віку має специфіку, що не завжди дає можливість своєчасно діагностувати психічний розлад або відставання в психічному розвитку [7. С. 196-197]. Очевидно, в даному випадку неприйнятний стереотип, згідно з яким психічний розлад або відставання в психічному розвитку можуть бути помічені і виявлені практично будь-якою людиною, що не відповідає дійсності. До того ж слід мати на увазі, що «граничні психічні розлади у дітей, включаючи емоційні та поведінкові порушення, можуть проявлятися залежно від різних факторів ризику» [8. с. 181].

Підставами для залучення педагога або психолога до допиту неповнолітнього підозрюваного є або власна ініціатива слідчого або дізнавача, або клопотання захисника. На наш погляд, незрозуміло, чому в число суб'єктів подібної ініціативи не включені законний представник неповнолітнього підозрюваного, а також сам неповнолітній підозрюваний. Що стосується законного представника, то його включення в список осіб, наділених правом такої ініціативи, цілком логічно і співвідноситься з нормою, що міститься в КПК України і закріплює право законного представника заявляти клопотання і відводи, приносити скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача, слідчого, прокурора.

Більше того, передбачається, що частина норм, що регулюють участь педагога або психолога в допиті неповнолітнього підозрюваного на стадії досудового розслідування, може бути механічно екстрапольована на стадію судового розгляду. Однак, на практиці таке перенесення може викликати ряд проблем. Зокрема, з прямої вказівки закону не зрозуміло коло осіб, які можуть на стадії судового розгляду ініціювати залучення до допиту педагога або психолога. Апріорі таким ініціатором може бути суддя, однак таке клопотання може бути заявлено і захисником. За цією логікою слід було наділити таким правом неповнолітнього обвинуваченого і його законного представника, в першому випадку розширивши, а в другому - уточнивши їх процесуальний статус, тим більше що право останнього заявляти клопотання на стадії судового розгляду закріплено в нормі КПК України. Таким чином, існуючі редакції статей, що регулюють участь педагога або психолога в допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в українському кримінальному судочинстві, ускладнюють з'ясування змісту, закладеного у відповідних кримінальних процесуальних нормах.

Підводячи підсумок викладеного вище, зазначимо, що залучення спеціаліста в галузі педагогіки і психології в кримінальний процес відповідає охоронній спрямованості кримінального судочинства за участю неповнолітніх. При цьому педагог або психолог повинен виконувати особливі функції: надання сприяння особі, яка провадить слідчу (розшукову) дію, у формулюванні питань, доступних розумінню неповнолітнього; встановлення психологічного контакту з неповнолітнім допитуваним і стабілізації цього контакту; захисту неповнолітнього від необґрунтованого та незаконного психічного впливу допитуючої його особи; надання допомоги органам досудового розслідування та суду у виявленні причин та умов вчинення кримінального правопорушення; прогнозування подальшої поведінки неповнолітнього в процесі розслідування кримінального правопорушення; можливої консультативної допомоги посадовим особам, що вирішують питання про припинення кримінального переслідування щодо неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Список використаних джерел:

1. Марковичева О.В. Соціальна насиченість кримінального судочинства щодо неповнолітніх: монографія. Орел. Видво Орлів. держ. ун-ту, ТОВ ПФ «Оперативна поліграфія», 2008. 126 с.

2. Устав кримінального судочинства. З пізніми узаконеннями, законодавчими мотивами, роз'ясненнями Урядового Сенату і циркулярами Міністра Юстиції. Укладачі В. Ширков,

М. Шрамченко. 2-е вид., переглян. і доп. СПб.: Зд. юрид. кн. магазину Н.К. Мартинова, 1902. 1196 с.

3. Бичков О.М. Участь педагога у кримінальному судочинстві. Дис. канд. юрид. наук. Іжевськ, 2007. 227 с.

4. Кузьміна О.Л., Маханек О.Б., Шашкова О.М. Проблеми процесуального статусу педагога при провадженні слідчих та інших процесуальних дій за участю неповнолітніх. *Вісник Калінінград. філії Санкт-Петербурзького університету*. 20015. № 3(41). С. 28-30.

5. Тетюєв С.В. Процесуальні особливості допиту неповнолітнього обвинуваченого: монографія. Під ред. О.В. Кудрявцевої. М. Юрлітінформ, 2006. 176 с.

6. Вдовцев П.В. До питання про участь педагога (психолога) у допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. *Розслідування злочинів: проблеми і шляхи їх вирішення.* 2015. № 2 (8). С. 75-77.

7. Гур'єва В.А., Макушкін Є.В. Введення в підліткову судову психіатрію. Медична і судова психологія: курс лекцій. Під ред. Т.Б. Дмитрієвої, Ф.С. Сафуанова. М. Генезис 2004. 606 с.

8. Татьянина Л.Г., Колударова О.П. Призначення та проведення комплексної медико-психологічної експертизи у кримінальних справах бездоглядних неповнолітніх. *Вісник Удм. ун-та. Сер. Економіка і право*. 2013. № 2-4. С. 180-184.

УДК 343.1

НІКІТІНСЬКИЙ О.П.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯМ БЮДЖЕТНИМИ КОШТАМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

В статті зроблено висновок, що розслідування злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, враховуючи специфічність предмета злочинного посягання та способів, за якими вчиняється цей злочин – особливо потребує залучення спеціальних знань. Не остання роль в цьому питанні відводиться судовим експертизам, які суттєво допомагають виявляти обставини по даному злочину, що порушує бюджетне законодавства, аби в подальшому досягти результативної доказової бази.

Ключові слова: *судова експертиза, розслідування злочинів, нецільове використання бюджетних коштів, судово-бухгалтерська експертиза; судово-почеркознавча експертиза.*

В статье сделан вывод, что расследование преступлений, связанных с нецелевым использованием бюджетных средств, учитывая специфичность предмета преступного посягательства и способов, по которым совершается это преступление, особенно требует привлечения специальных знаний. Не последняя роль в этом вопросе отводится судебным экспертизам, существенно помогающим выявлять обстоятельства по данному преступлению, нарушающее бюджетное законодательство, чтобы в дальнейшем достичь результативной доказательной базы.

Ключевые слова: *судебная экспертиза; расследование преступлений; нецелевое использование бюджетных средств; судебно-бухгалтерская экспертиза; судебно-почерковедческая экспертиза.*

© НІКІТІНСЬКИЙ О.П. – здобувач Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого (Міжнародна академія управління персоналом)

The article concludes that the investigation of crimes related to misuse of budget funds, taking into account the specifics of the subject of criminal encroachment and the ways in which this crime is committed - especially requires special knowledge. Not the least role in this issue is given to forensic examinations, which significantly help to identify the circumstances of this crime, which violates budget legislation, in order to further achieve an effective evidence base.

Key words: *forensic examination, crime investigation, misuse of budget funds, forensic accounting examination; forensic handwriting expertise.*

Призначення судових експертиз, які використовуються при розслідуванні злочинів, що порушують бюджетне законодавства, можливо проаналізувати через призму деяких видів господарчої діяльності юридичних осіб, наприклад ті, які характеризують сферу державних закупівель. Державні закупівлі – це специфічна сфера, в якій щодо державних коштів можуть вчинятися різні кримінальні правопорушення, що кваліфікуються по різним статтям кримінального кодексу України. Мова йде про сукупність взаємопов'язаних між собою злочинних діянь (наприклад ст. 210 та 211 КК України) [18, с. 38]. Відмітимо, що для сфери державних закупівель характерною особливістю є вчинення кримінальних правопорушень, які безпосередньо стосуються заволодіння державними коштами.

Аналіз наукових джерел свідчить, що різні аспекти призначенню експертиз та застосуванню спеціальних знань висвітлювалися в теоретичних дослідженнях багатьох українських та зарубіжних вчених: Т. В. Авер'янової, Р. С. Бєлкіна, С. Ю. Журавльова, В. М. Карагодіна, А. М. Кустова, Е. У. Баєвої, О. В. Александренко, Н. О. Михайличенко, А. Ф. Волобуєва, В. П. Корж, Т. В. Колеснікової, С. О. Сафронова, М. І. Костіна, Р. Л. Степанюка, О.С. Саінчина, Б. В. Щур, Р. М. Шехавця, В. К. Лисиченко, М. Г. Щербаковського, Е. Н. Кулєшової, С. В. Лаврухіна, Ф. В. Балеєвських, І. А. Бобракової, В. Д. Макарова та ін.

Зазначається, що такі злочини є неявними, і щоб виявити їх сутнісні ознаки та в результаті одержати доказову базу, необхідно використовувати спеціальні прийоми та методи економічного аналізу. Наведене вказує на аналіз та оцінку показників господарської діяльності учасників, якими проводяться конкурсні торги. Тож, такий аналіз та оцінка спрямовується на те, щоб виявляти порушення вимог чинного законодавства. Подібного роду інформація знаходиться в документах засновницького, бухгалтерського та фінансового спрямування, які вилучаються під час проведення відповідних перевірок. Такі документи можуть містити як дійсні операції, так і фіктивні (йдеться про підроблені документи). У зв'язку з наведеним і потребується проведення різних судових експертиз.

Виходячи з положень ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) вказується, що «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання» [1].

При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель ключовою задачею є встановлення способу, за яким вчиняється кримінальне правопорушення. Зокрема, замовники конкурентних торгів, як правило, використовують своє службове становище та вчиняють такі злочини за допомогою таких способів:

– закупка товарів, робіт чи послуг по завищеним цінам;

– закупка устаткування, яке є непридатним до експлуатації чи матеріально-товарних цінностей, непридатних до використання;

– оплата фактично не виконаних робіт чи послуг (йдеться про фіктивні акти);

– здійснення державної закупівлі, не проводячи процедури, що передбачають законом;

– витрата бюджетних коштів з ціллю придбання товарів, робіт чи послуг в обсягах, що значно перевищують граничні межі витрат [2, с. 144-145].

Також за механізмом злочинів у сфері державних закупівель частою є ситуація, коли використовуються фіктивні підприємства, що виступають посередниками для того, щоб штучно завищувати ціни на товари, роботи чи послуги, в тому числі для приховування злочину. Окрім цього, можуть використовуватися підроблені документи стосовно відповідності учасникам на кваліфікаційні критерії як учасника конкурсних торгів [3, с. 187].

З врахуванням наведеного, слід вказати, аби отримати докази вчинення злочину окресленими способами, необхідним є проведення різних видів судових експертиз, до яких в сфері

державних закупівель відносять (бухгалтерську; фінансово-економічну; товарознавчу; криміналістичну) [3, с. 190].

Пропонуємо охарактеризувати кожну експертизу більш ґрунтовніше.

1.Бухгалтерська експертиза. При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель, існує потреба здійснювати аналіз руху грошових коштів та матеріальних цінностей, які прив'язані за конкретною підприємницькою структурою. Інструмент подібного аналізу представлений документальною ревізією, проте вона здійснюється тільки як засіб, за яким можливо виявити ознаки злочину, а тому, її матеріали відмічаються обмеженим доказовим значенням. У зв'язку з цим, щоб перевірити факти, встановлені ревізією, необхідно проводити судово-бухгалтерську експертизу.

2.Оперуючи власним аналізом, доречно вказати, що одним із найпоширеніших способів маскування слідів «документації» таких злочинів є спотворення даних бухгалтерського обліку і звітності. Відтак, основна ціль досліджень, проведених в рамках судово-бухгалтерської експертизи вбачається у встановленні наявності/відсутності фактів таких спотворень за будь-якою стадією бухгалтерського обліку, механізму їх реалізації, їх кількісних та якісних ознак, а також ступенів впливу на фінансові показники суб'єкта господарювання.

3.Відштовхуючись від наведеного, до числа основних задач аналізованої експертизи відносять наступні:

– встановлення фактичних ознак, при яких спотворено облікові дані специфічними для бухгалтерського обліку прийомами, а також проведення діагностики, спрямованої на те, щоб виявляти спотворення та ступень їх впливу на показники господарської діяльності;

– визначення тотожності чи відмінності чорнових записів, в яких містяться дані по офіційному бухгалтерському обліку;

– встановлення питання, чи відповідають дані аналітичного та синтетичного обліку даним, відтворюваним первинні документи та облік;

– встановлення відповідності в частині здійснення фінансово-господарських операцій [4, с. 102-103].

4. Фінансово-економічна експертиза. Предмет даної експертизи – відомості щодо фінансових операцій та фінансових показників діяльності суб'єкта господарювання, а також фактичні дані, які відображають утворення, розподіл і використання доходів на підприємстві [2, с. 95]. При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель, наведену експертизу необхідно проводити у випадках виявлення фактів використання злочинцями фіктивних підприємств, які є учасниками торгів. Основними задачами цієї експертизи є:

– виявити статутну і фактичну ціль та предмет діяльності підприємства, яке є учасником торгів;

– встановити наявність і джерела, за якими формуються фінансові ресурси підприємства;

– виявити наявність у підприємства необхідної кількості працівників, при яких можливо здійснювати заявлену господарську діяльність;

– встановити, чи відбувається дотримання правил нарахування і строків, за якими вносяться податки та інші обов'язкові платежі;

– виявити, чи може підприємство виконувати покладені обов'язки за договорами, що укладаються [5, с. 301-302].

Важливо зауважити, що експерт вправі надати аргументовану відповідь, виключно при наданні йому конкретних документів, в яких фігурує та чи інша сторона, що виконувала господарсько-фінансову діяльність підприємства. Існують випадки, при яких відбувається типова помилка, допущена слідчими. Тобто, отримуючи від оперативних працівників матеріали перевірки, без належної підготовки, одразу направляється запит, щоб провести фінансово-економічну експертизу, як результат – через відсутність усіх необхідних документів, експерти не здатні надати аргументований висновок, який є дуже важливим в такого роду злочинах [6, с. 210].

5. Товарознавча експертиза. При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель потреба провести дану експертизу виникає за умови виявлення ознак, при яких за рахунок державних коштів було придбано устаткування (непридатне до експлуатації) чи товарно-матеріальні цінності (непридатні до використання) [7, с. 556].

Ціль проведення такої експертизи – встановити споживну цінність, відповідність стандартам і технічним умовам товарів народного споживання (сировина, тара, спеціальні пристрої, обладнання, тощо).

Основними завданнями цієї експертизи є такі:

– встановити належність товарної продукції до класифікаційних категорій, які є прийнятними за виробничо-торговельною сферою (вид, сорт, марка, модель, розмір, тощо);

– визначити якісні зміни товарної продукції;

– з'ясувати причини якісних змін товарної продукції (йдеться про такі, що виникають в процесі транспортування, експлуатації);

– установити спосіб виробництва товарної продукції (промисловий, саморобний);

– визначити вартість товарної продукції, враховуючи часткову втрату її товарних якостей по причині експлуатаційного зносу і пошкодження від впливу зовнішніх факторів [8, с. 646-647].

В межах цієї експертизи, до переліку об'єктів, які можуть направлятись експерту для оцінки, є різноманітні вироби товарного походження (зразки, матеріали кримінальних справ, в яких детально викладено товарну характеристику по якомусь об'єкту, тощо). До таких об'єктів прямо відносять товари меблевого, текстильного, електропобутового типу, тощо. До них можуть відноситись й промислові товари народного споживання (харчові жири, м'ясні, рибні, молочні та інші продовольчі товари) [9, с. 105].

З-поміж іншого, окрім виробів, до експерта-товарознавця можуть направлятись документи, які характеризують стан товару та різноманітність процесу, який відбувався з ним. Подібне дозволяє одержати додатковий інформаційний потік про той чи інший товар [9, с. 106].

6. Криміналістична експертиза. При розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель необхідність призначити наведену експертизу виникає у разі дослідження різних документів, в яких зафіксовано як факти реєстрації підприємств, так і обставини, при яких укладались господарські угоди [10, с. 220].

Відмітимо, що в підприємницький діяльності широко поширюється використання документів, виготовлення яких відбувалось за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, а також кліше печаток і штампів, виготовлених по технології закордонних фірм.

За кримінальними провадженнями щодо діяльності підприємств, які є учасниками торгів, може виникати потреба досліджувати представлені ними документи стосовно такого:

1) встановити факт виготовлення документів з використанням комп'ютерної техніки або отримання копії за рахунок копіювально-розмножувальної техніки;

2) вирішувати діагностичні, а за окремими випадками й ідентифікаційні задачі за документами, виготовлених за допомогою цівкових, лазерних принтерів і копіювально-розмножувальної техніки;

3) ідентифікувати матричні принтери за виготовленими з їх допомогою документами [11, с. 46].

Визначаючи технічну експертизу документа (як підвиду криміналістичної), який виготовлено з використанням комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки, можливо вирішувати основні завдання, серед яких:

– визначити спосіб виготовлення документу;

– визначити вид і модель технічного засобу, за рахунок якого виготовлявся документ;

– підтвердити факт виготовлення декількох документів за допомогою технічного засобу [11, с. 47].

Охарактеризувавши окреслені види судових експертиз та підсумовуючи даний підрозділ, слід вказати, що підготовка та проведення судових експертиз при розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель характеризується специфічністю об'єктів досліджень, які представлені документами, що відображають обставини організації торгів та визначають їх переможців. Наведене свідчить про те, що ця специфіка є ключовою в процесі формування доказової бази таких злочинів.

Беручи до уваги наведене та переходячи до аналізу основного питання, пропонуємо по традиції охарактеризувати судові експертизи, які призначаються та проводяться при розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів.

7. Судово-бухгалтерська експертиза, яка дає змогу прослідкувати, що бюджетні кошти використовувались не за цільовим призначенням, а на «інші потреби» [12, с. 52].

Одним із головних завдань (про яке вже йшла мова) щодо дослідження документів, які відображають економічну діяльність підприємств (організацій) є визначення документальної доцільності в частині цільового використання бюджетних коштів. Зокрема, в процесі дослідження операцій фінансово-кредитного спрямування видається за можливе встановити, чи підтверджується за допомогою бухгалтерських та первинних документів нецільове використання кредитних

коштів за укладеною угодою. В контексті наведеного, разом з ухвалою про призначення експертизи, експерту зобов'язуються надати необхідні документи, що відображають бухгалтерський та податковий облік, а також які містять вихідні дані, аби вирішити поставлені питання [13, с. 34].

Якщо у слідчого або суду виникли складності під час визначення документів, необхідних для надання експертного висновку, їм потрібно попередньо проконсультуватись у спеціаліста, знаючого галузь економіки. Після цього, «для проведення дослідження необхідно надати оригінали документів або належним чином завірені їх якісні копії. Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими» [14] (п. 3.3 глави ІІІ Інструкції).

В процесі проведення судово-економічних експертиз, а також досліджень в частині використання небюджетними організаціями коштів, які виділено з державного бюджету (з ціллю – виконати цільові програми і замовлення), експерти займаються дослідженням документів фінансово-господарської діяльності, відображаючи відповідність операцій по виділеним коштам таким організаціям, а саме:

1) що стосується єдиних кошторисів доходів (видатків) та розрахунків до них із змінами, які вносились протягом періоду виконання кошторисів;

2) що стосується кошторисів та планів використання (йдеться про первинні бухгалтерські документи та регістри бухгалтерського обліку, а також виписки з казначейського рахунку та банку) [15, с. 92].

Продовжуючи огляд судово-бухгалтерської експертизи в межах розглядуваного нами злочину, відмітимо, що її основними завданнями є наступні:

– встановити доцільність та повноту методів і прийомів, застосовуваних документальною ревізією задля оцінки даних бухгалтерського обліку в процесі вирішення задач, що перед нею ставляться;

– документально підтвердити факти одержання установою відповідної суми бюджетних коштів протягом певного періоду;

– документально підтвердити перерахування бюджетних коштів за певною грошовою сумою на фінансування відповідної статті класифікації видатків;

– документально підтвердити деякі господарські операції, профінансованих за бюджетні кошти;

– встановити, чи відповідають чинним нормативно-правовим актам з бухгалтерського обліку та звітності показники в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій і характеру порушень, які при цьому допускаються;

– виявити коло осіб, на яких покладено обов'язки в частині додержання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку та звітності;

– встановити прогалини в організації бухгалтерського обліку та контролю, за сприянням яких вчиняються порушення бюджетного законодавства (нецільове використання бюджетних коштів) [12, с. 60-61].

8. В переважній більшості випадків при розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів – призначають та проводять судово-почеркознавчу експертизу (підвид криміналістичної експертизи) [14, с. 145].

«Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають (природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: викривлення письма зміненими рухами); визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо)» [14] (п. 1 Глави І Інструкції). В цьому ж пункті вказується, що «об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань» [14].

9. При розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів також виникає необхідність проводити будівельно-технічну експертизу (підвид інженерно-технічної експертизи) [16, с. 146].

«Основними завданнями будівельно-технічної експертизи є: визначення відповідності розробленої проектно-технічної та кошторисної документації вимогам нормативно-правових ак-

тів у галузі будівництва; визначення відповідності виконаних будівельних робіт та побудованих об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення відповідності виконаних будівельних робіт, окремих елементів об'єктів нерухомого майна, конструкцій, виробів та матеріалів проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення, перевірка обсягів і вартості виконаних будівельних робіт та складеної первинної звітної документації з будівництва та їх відповідність проектно-кошторисній документації, вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення групи капітальності, категорії складності, ступеня вогнестійкості будівель і споруд та ступеня будівельної готовності незавершених будівництвом об'єктів; визначення технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів; визначення вартості будівельних робіт, пов'язаних з переобладнанням, усуненням наслідків заливання, пожежі, стихійного лиха, механічного впливу тощо; визначення можливості та розробка варіантів розподілу (виділення частки; порядку користування) об'єктів нерухомого майна» [14] (п. 5.1 глави ІІ Інструкції).

Наведемо декілька прикладів окресленої експертизи в межах нецільового використання бюджетних коштів. Так, висновком будівельно-технічної експертизи було визначено, що об'єми фактично виконаних робіт не відповідали поставленим обсягам за проєктно-кошторисною документацією та актами приймання робіт, на основі яких проводились розрахунки між замовником в особі управління житлово-комунального господарства міськради м. Феодосії та підрядником в особі будівельної організації стосовно проведення останнього капітального ремонту житлового будинку, на загальну суму 196,5 тис. грн (взято з матеріалів МВС України) [17, с. 150].

Іншим висновком будівельно-технічної експертизи вказувалось, що представлені до огляду об'єми фактично виконаних робіт по ремонту відповідних конструкцій певних об'єктів, не мали прив'язки до адреси. В цьому випадку експертиза посприяла встановити, що наведені в документації роботи взагалі не мали відношення до об'єктів, тобто проводились в інших місцях (взято з матеріалів МВС України) [17, с. 151].

10. При розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів інколи раціонально призначати та проводити оціночно-будівельну експертизу (підвид інженерно-технічної експертизи) [16, с. 147].

З-поміж основних завдань цієї експертизи, передбачених пунктом 5.2 Інструкції [14] існує розширений перелік, який надається за правовою доктриною. Тож, до питань, які необхідно вирішити експерту, ставлять такі:

1) які будівельні роботи та за який проміжок часу вони повинні були виконатись;

2) який об'єм будівельних робіт та в який фактичний строк його виконано;

3) раціональність переносу будівельних ремонтних робіт;

4) специфіка розрахунків між замовником і підрядником стосовно виконання будівельних робіт;

5) порядок отримання та витрачання грошових коштів по цільовому призначенню відповідно до умов договору;

6) чи мало місце бути нецільове використання грошових коштів стосовно виконання будівельних робіт та на що конкретно витрачались кошти;

7) чи мало місце фактичне завищення об'єму ремонтних робіт;

8) чи повернуто грошові кошти, які не використовували до державного бюджету;

9) чи відповідає сума одержаних коштів підрядником з державного бюджету об'ємам будівельних робіт, які було виконано [14, с. 155-156].

11. Останнім видом судової експертизи, яка може проводитись при розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів є комп'ютерно-технічна експертиза [16, с. 148].

Дана експертиза, виходячи з правової доктрини, містить наступні завдання: установити технічний стан комп'ютерно-технічних засобів; виявити обставини, при яких використовувались комп'ютерно-технічні засоби; виявити інформацію та програмне забезпечення, яке містилось на комп'ютерних носіях; установити відповідність програмних продуктів деяких параметрам [16, с. 158].

Підсумовуючи наведене вище, робимо висновок про те, що розслідування злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, враховуючи специфічність предмета злочинного посягання та способів, за якими вчиняється цей злочин – особливо потребує залучення спеціальних знань. Не остання роль в цьому питанні відводиться судовим експертизам, які сут-

тєво допомагають виявляти обставини по даному злочину, що порушує бюджетне законодавства, аби в подальшому досягти результативної доказової бази.

Виявлено, що серед судових експертиз, які можуть призначатись та проводитись при розслідуванні злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів є наступні: 1) судово-бухгалтерська експертиза; 2) судово-почеркознавча експертиза; 3) будівельно-технічна експертиза та оціночно-будівельна експертиза (як підвиди інженерно-технічної експертизи); 4) комп'ютерно-технічна експертиза.

Список використаних джерел:

1. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) : монография / В. П. Бахин. – Киев, 2002. – 268 с.

2. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция / В. П. Бахин. – К., 1999. – 27 с.

3. Бантишев О. Ф. Хабарництво: кваліфікація та документування : практ. посіб. / О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К. : Видавець Паливода А. В., 2009. – 118 с.

4. Бажанов С. В. Основные направления совершенствования взаимодействия органов предварительного расследования в условиях следственно-оперативных групп / С. В. Бажанов. – Владимир : ВлЮИ МВД РФ. 1998. – 60 с.

5. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев, 2002. – 458 с.

6. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования / В. П. Бахин. – К. : Лыбидь, 1991. – 142 с.

7. Бахін В. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. Бахін, Є. Лук'янчиков // Правничий часопис Донецького університету. – 2000. – № 1(4). – С. 39–43.

8. Бедриківський В. В. Проблеми визначення поняття «попередження злочинності» / В. В. Бедриківський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 131–136.

9. Арсеньев В. Д. Использование специальных познаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1986. – 152 с.

10. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования / В. П. Бахин. – К. : Лыбидь, 1991. – 142 с.

11. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : «Юридическая литература», 1969. – 216 с.

12. Белкин Р. С. Курс криминалистики : В 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приёмы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 478 с.

13. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия ; [2-е изд. доп.] / Р. С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

14. Арутюнян К. С. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы с преступлениями, совершаемыми в сфере распределения и использования бюджетных средств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. С. Арутюнян ; Российская правовая академия Министерства юстиции Российской Федерации. – Москва, 2007. – 167 с.

15. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.

16. Бажанов С. В. Основные направления совершенствования взаимодействия органов предварительного расследования в условиях следственно-оперативных групп / С. В. Бажанов. – Владимир : ВлЮИ МВД РФ. 1998. – 60 с.

17. Балашов А. Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений / А. Н. Балашов. – М. : «Юридическая литература», 1979. – 110 с.

УДК 343.01

ПАДАЛКА А.М.

ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

В статті досліджується криміналістична характеристики, як основоположний елемент в методиці розслідування організованої злочинності у сфері оподаткування. Розкрито елементи криміналістичної характеристики, як інформаційної моделі, яка характеризує певний вид злочинів.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, типові сліди, господарсько-економічні угоди, організована злочинність у сфері оподаткування.*

В статье исследуется криминалистическая характеристика, как основополагающий элемент в методике расследования организованной преступности в сфере налогообложения. Раскрыты элементы криминалистической характеристики, как информационной модели, которая характеризует рассматриваемый вид преступлений.

Ключевые слова: *криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики, типичные следы, хозяйственно-экономические соглашения, организованная преступность в сфере налогообложения.*

The article examines forensic characteristics as a fundamental element in the investigation of organized crime in the field of taxation. The elements of forensic characteristics, which are to be established and characterize the crime as a kind, are revealed.

Key words: *forensic characteristics, elements of forensic characteristics, typical traces, economic-economic agreements, organized crime in the field of taxation.*

Постановка проблеми. Слід зауважити, що організована злочинність у сфері оподаткування стає одним з найбільш небезпечних факторів, що ускладнюють протягом декількох років економічний стан держави. Без сумнівів, в умовах кримінальної ситуації, що сформувалася останнім часом в державі, необхідним стає пошук адекватних шляхів для її подолання та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. Чималу роль у вирішенні цих завдань відіграє вивчення елементів криміналістичної характеристики злочинів. Важливість криміналістичної характеристики злочинів для методики розслідування окремих видів злочинів полягає в наступному.

По-перше, розкриваючи типові особливості підготовки, вчинення і приховування даного виду злочинів, криміналістична характеристика допомагає знаходити найбільш ефективні тактичні прийоми і технічні засоби їх розкриття. По-друге, вона є джерелом відомостей про тенденції змін в кримінальній практиці. Ці відомості успішно використовуються в організації та плануванні розслідування злочинів і особливо важливо при висуненні слідчих версій в умовах недостатності інформації в конкретний момент розслідування. По-третє, вона визначає основний напрямок розслідування.

Організована злочинність, має особливості, що визначаються фактом скоєння злочину «гурт». На його особливості істотно впливають склад учасників організованої злочинної групи, їх професійні, вікові та інші особисті властивості, обстановка, предмет та інші обставини злочинного посягання. В даному випадку, ми дотримуємося думки, що криміналістична характеристика злочинів, скоєних організованою злочинною групою (ОЗГ), є

© ПАДАЛКА А.М. – кандидат юридичних наук, в.о. завідувача кафедри фінансових розслідувань (Університет ДФС України)

важливим інструментом практичної пізнавальної діяльності з розслідування тієї чи іншої групи злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні положення криміналістичної характеристики організованої злочинності, у тому числі злочинів у сфері оподаткування, були предметом дослідження в працях Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавло, Г.А. Густова, В.А. Журавля, І.М. Лузгіна, Г.А. Матусовского, Г.М. Мудьюгіна, В.П. Корж, М.П. Яблокова та інших.

Метою статті є висвітлення важливості криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування в методиці розслідування таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо загальна криміналістична характеристика полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить відомості про ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем імовірності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних справ, та апробованих слідчою практикою. Такі дані є основою для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій. У криміналістиці застосовувались заходи щодо розробки систем визначення характерних особливостей особи, яка вчинила злочин, на підставі аналізу типових слідів, особливостей обстановки в аналогічних випадках.

Так, у загальнотеоретичному плані можна говорити про криміналістичну характеристику злочинів як про систему, що містить відомості про сукупність криміналістично значущих ознак. Такий висновок базується на аналізі вже розроблених криміналістичних характеристик злочинів окремих видів, їх науковому узагальненні, що становить основу для розвитку загального вчення про криміналістичну характеристику організованої злочинності у сфері оподаткування.

Нині злочини у сфері оподаткування набувають масовий характер та залишаються нерозкритими як в силу латентності їх характеру, так і в зв'язку з тим, що дані злочини відрізняються від інших злочинних діянь особливою продуманістю вчинення, ретельністю підготовки в умовах глибокої конспірації, а також з складністю, пов'язаною зі специфікою механізму їх вчинення, які часто маскуються під інші види злочинів, ретельністю приховування слідів злочину, недостатньою інформованістю правоохоронних органів про осіб, що підготовляють і вчинюють дану категорію злочинів [3, с. 159].

Відмінна особливість податкових злочинів - їх латентність. Серед основних причин високої латентності, що виділяються фахівцями стосовно економічних злочинів, відносно злочинів у сфері оподаткування перш за все слід віднести відсутність потерпілих та інших осіб (крім органів податкового контролю), зацікавлених в їх виявленні, в результаті вчинення податкових злочинів зачіпаються інтереси тільки держави. Населення ж в основній масі відноситься до порушень податкового законодавства терпимо або навіть співчутливо, і не тільки не сприяє державним контролюючим і правоохоронним органам в їх виявленні, а й сприяє скоєнню злочинів. Найчастіше працівники знають про порушення податкового законодавства з боку керівників їх підприємств, але вкрай рідко роблять будь-які дії, для того щоб перешкодити цьому. Цьому сприяє і отримала повсюдне поширення практика виплати працівникам за їх згодою заробітної плати з неврахованої готівки і без належного оформлення в бухгалтерських документах.

До числа причин високого рівня латентності податкової злочинності слід віднести: винахідливість податкових злочинців; ретельне маскування вчинених ними податкових злочинів; відсутність явних слідів, що вказують на вчинення податкових злочинів; наявність великого проміжку часу (від 1 року і більше) між моментом вчинення та виявлення податкового злочину.

Звідси криміналістична характеристика має практичне значення у рекомендаціях із встановлення і застосування криміналістично значущих множинностей ознак злочинів різного ступеня спільності.

Саме тому, головним елементом криміналістичної характеристики виступають ознаки, що характеризують податкові злочини, та дозволяють встановити ймовірний факт вчинення протиправної дії. До їх числа можна віднести:

- повну або часткову невідповідність господарсько-економічних угод і операцій, невідповідне документальне оформлення записів в облікових і звітних документах;
- наявність підробки в документах, що мають відношення до розрахунку розміру доходу і суми податку;
- порушення правил ведення касових операцій;
- порушення правил ведення обліку та звітності;
- порушення правил списання товарно-матеріальних цінностей;

- порушення правил складання трансфертних угод;
- порушення правил документообігу;
- порушення технологічних процесів і операцій.

Наведений перелік можна віднести до явних ознак, що сприяють виявленню податкового злочину. Крім них, в ході заходів по виявленню необхідно враховувати і так звані злочини скоєні ОЗГ, незалежно від вчиненого злочину додатково до обставин, що підлягають встановленню та що характеризує злочин як вид, необхідно при розслідуванні встановлювати такі обставини:

- встановлення всіх осіб, які беруть участь і мають причетність до скоєння злочинів, встановлення всієї злочинної діяльності ОЗГ;
- визначення характеру, якісного і кількісного складу, типу і структури злочинної групи, особливості взаємин її членів, наявність в організованій злочинній групі конфліктних відносин, виявлення зовнішніх зв'язків ОЗГ;
- виявлення організатора групи, який здійснює керівництво;
- диференціація ролі і індивідуалізація провини співучасників ОЗГ;
- вивчення причин і умов, що сприяють формуванню організованої злочинної групи і вчиненню злочину;
- встановлення дійсної шкоди від злочину, вчиненого ОЗГ і диференціація його щодо кожного співучасника.

Так, за криміналістичною характеристикою злочинів скоєних організованою злочинною групою ми бачимо, що вони мають свою специфіку. Повнота розслідування злочинів, скоєних організованою групою у сфері оподаткування, в першу чергу пов'язана з виявленням всієї злочинної діяльності, встановленням всіх епізодів злочинної діяльності та осіб, до них причетних.

Як показує вивчення слідчої практики з розслідування злочинів у цій сфері, одним з поширених недоліків є неповне встановлення учасників. Навіть в тих випадках, коли з матеріалів кримінального провадження видно, що в злочині брала участь більша кількість осіб, ніж та, яку вдалося встановити, затримати.

Проблема невстановлення усіх осіб, які брали участь у скоєнні злочину полягає у тому, що істина у кримінальному судочинстві не досягнена. І не можна вважати, що злочин розслідувано повно, всебічно та якісно, якщо хто-небудь з учасників злочину залишається не виявленим. Якщо ж, незважаючи на застосовані слідчим заходи, будь-хто з учасників залишився не встановленим, то матеріали досудового розслідування стосовно цієї невстановленої особи підлягають виділенню в окреме провадження і по ньому має бути продовжено розслідування в загальному порядку [2, с. 56].

В такій складній ситуації важливу роль відіграє криміналістична характеристика, і перелік обставин, що підлягають встановленню. Наприклад, якщо в криміналістичній характеристиці певного виду злочинів, скоєних ОЗГ, розкривається як її елемент факт скоєння злочину, то в обставинах, які підлягають встановленню, цей факт трансформується в завдання слідчого - встановити всіх осіб, які брали участь у скоєнні даного злочину і причетних до нього [6, с. 118].

Криміналістична характеристика організованої злочинності при розгляді обставин, які підлягають встановленню, відповідно формулює завдання вивчення умов формування організованої злочинної групи, виявлення її структури, встановлення типу.

Ми погоджуємося з думкою В.П. Корж, що «Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування у кримінальному провадженні» [5, с. 236]. Саме тому структура криміналістичної характеристики будується на підставі системи обставин, які входять до предмета доказування, і елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Визначення характеру, складу криміналістичного типу і структури організованої злочинності має важливе значення для розслідування злочинів, за участю ОЗГ. Це необхідно для з'ясування слідчим характеру існуючих в ОЗГ відносин, наявності можливих конфліктних ситуацій, які слідчий повинен використовувати для роз'єднання членів ОЗГ, для встановлення істини у провадженні [4, с. 75].

В той же час криміналістична характеристика ОЗГ багато в чому визначає взаємну підтримку і взаємозалежність членів злочинної групи один від одного. Пізнання структури ОЗГ допоможе слідчому розібратися в тому, хто є в групі організатором, лідером, хто опозиціонером, а хто є і ізольованим в їх діях, що має допомогти в правильному виборі тактики слідства, у визначенні черговості допитів обвинувачених і підозрюваних, у використанні інших прийомів.

Звідси криміналістичну характеристику злочинів в її загальному вигляді можна визначити як систему узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій

про найбільше типові криміналістично-значущі ознаки злочину, знання яких необхідно для організації та проведення їх всебічного, повного, об'єктивного і швидкого розкриття і розслідування.

Таким чином, тільки комплексна криміналістична характеристика організованої злочинності у сфері оподаткування, багато в чому визначає ефективність розслідування і встановлення всіх обставин скоєного. Своєрідність способу вчинення і механізму слідоутворення, визначає особливості інструментарію, якими може скористатися слідчий для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, сукупності найбільш ефективних слідчих дій і тактичних прийомів їх проведення.

Список використаних джерел:

1. Аверьянова Т. В., Ю. Г. Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учеб. для вузов. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 992 с.

2. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учеб. пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 87 с.

3. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Новгород. 1997. 337 с.

4. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие. Харьков: Харьковский юридический институт, 1985. 93 с.

5. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

6. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. 1979. Вып. 30. С. 110-122.

УДК 343

СИВОДЄД І.С.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ВЕРСІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПО ВСТАНОВЛЕННЮ ОСІБ, ПРИЧЕТНИХ ДО ВЧИНЕННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ

Оперативне розкриття умисних вбивств військовослужбовців, залучених до проведення антитерористичної операції, ефективне розслідування злочинів цієї категорії, встановлення винних осіб, їх місцезнаходження, знешкодження та припинення їхньої противоправної діяльності, надасть можливість запобігти таким шкідливим наслідкам як можливі вбивства інших військовослужбовців та пов'язаним з ними кримінальних правопорушень, що вимагає розроблення типових слідчих ситуацій, моделювання ймовірних версій, планування слідчих, негласних (слідчих) розшукових дій, криміналістичних методів та оперативно-розшукових заходів, які потрібно застосовувати при розслідуванні вбивств військовослужбовців в умовах бойових дій, за яких слідчі та прокурори військових прокуратур в умовах обмежених часу, сил та засобів повинні якісно забезпечити виконання завдань кримінального судочинства.

Дана стаття покликана визначити можливі проблеми про розслідуванні умисних вбивств військовослужбовців під час бойових дій, запропонувати ймовірні шляхи їх запобігання та вирішення.

Ключові слова: *розслідування, умисне вбивство військовослужбовців, типові слідчі ситуації, версії, тактичні операції.*

© СИВОДЄД І.С. – аспірант (Міжрегіональна академія управління персоналом)

Оперативное раскрытие умышленных убийств военнослужащих, привлеченных к проведению антитеррористической операции, эффективное расследование преступлений этой категории, установление виновных лиц, их местонахождение, обезвреживание и пресечение их противоправной деятельности, позволит предотвратить такие вредные последствия как возможные убийства других военнослужащих и правонарушений, требующих разработки типичных следственных ситуаций, моделирования вероятных версий, планирования следственных, негласных (следственных) розыскных действий, криминалистических методов и оперативно-розыскных мер, которые следует применять при расследовании убийств военнослужащих в условиях боевых действий, при которых следователи и прокуроры военных прокуратур в условиях ограниченного времени, сил и средств должны качественно обеспечить выполнение задач уголовного судопроизводства.

Данная статья призвана определить возможные проблемы о расследовании умышленных убийств военнослужащих в ходе боевых действий, предложить возможные пути их предотвращения и решения.

Ключевые слова: *расследование, преднамеренное убийство военнослужащих, типичные следственные ситуации, версии, тактические операции.*

Prompt detection of premeditated killings of servicemen involved in the anti-terrorist operation, effective investigation of crimes of this category, identification of perpetrators, their location, neutralization and cessation of their illegal activities, will prevent such harmful consequences as possible killings of other servicemen and related offenses that require the development of typical investigative situations, modeling of probable versions, planning of investigative, covert (investigative) investigative actions, forensic methods and operational-investigative measures to be used in investigating the killing of servicemen in hostilities for which investigators and prosecutors in the conditions of limited time, forces and means should qualitatively provide performance of tasks of criminal proceedings.

This article aims to identify possible problems in the investigation of premeditated killings of servicemen during hostilities, to suggest possible ways to prevent and solve them.

Key words: *investigation, premeditated murder of servicemen, typical investigative situations, versions, tactical operations.*

Викладення основного матеріалу: Оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України не визначає стадій розслідування, з цього приводу триває чимало дискусій науковців щодо можливостей розділу досудового розслідування на стадії, таких як початковий етап (огляд місця події та реєстрації відомостей у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР) у відповідності ст. 214 КПК), закінчення досудового провадження та його скерування до суду.

Значний внесок у розроблення поняття, структури та видів слідчих ситуацій внесли такі вчені як Бахін В.П., Бєлкін Р.С., Волинський А.Ф., Драпкін Л.Я., Дулов А.В., Журавель В.А., Коваленко Є.Г., Коновалова В.О., Лисиченко В.К., Лобойко Л.М., Образцов В.О., Статіва І.І., Тіщенко В.В., Шепітько В.Ю., Шиканов В.І., Філін Д.В. та інші.

Погодимося та зазначимо, що завданнями початкового етапу розслідування, як зазначає Є. Г. Коваленко, є швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття процесуального рішення [1, с. 444].

Після визначення умовною процесуальною стадію розслідування, ми визначаємо, вона є типовою, можливо застосування комплексу слідчих та розшукових дій, чи ні. Наукові позиції в цьому напрямку ретельно досліджені, зокрема ми погоджуємося з думкою В.К. Гавло, який розуміє слідчу ситуацію як узагальнену, засновану на схожості криміналістичних характеристик учинення і розслідування злочинів обстановку, яка при заданих інформаційних та інших характерних для неї даних об'єктивно відображає стан, хід і умови розслідування [2, с. 379].

В свою чергу Р.С. Бєлкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій проходить процес розслідування [3, с. 162].

Водночас, постає питання, а які можливі типові слідчі та розшукові дії в умовах типізації слідчих ситуацій, але відомо, що типізувати слідчі ситуації можна лише за одним із компонентів криміналістичної характеристики, а точніше – лише за складниками її компонентів.

Образцов В.О., наприклад, в зміст слідчої ситуації включає інформаційні, криміналістичні, психологічні, матеріально-технічні, кадрові, правові та інші компоненти [4, с. 56].

Аналіз кримінальних проваджень за ст. 115 КК України свідчить, що основою для розроблення типових слідчих ситуацій є дослідження обстановки та способів скоєння умисного вбивства. Не є другорядною й слідова картина місця пригоди та обставини виявлення трупа військовослужбовця, загинув він в умовах проведення бойових дій, чи ні. Усі ці характеристики, на наш погляд, можуть бути закладені в основу побудови системи типових слідчих ситуацій у розслідування вбивств військовослужбовців [5].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень стосовно вбивств військовослужбовців, а також думок науковців дає можливість класифікувати типові слідчі ситуації за такими критеріями: а) за обстановкою скоєння злочину; б) за обставиною злочину; в) за механізмом заподіяння смерті потерпілому; г) за підставами внесення відомостей про вбивства до ЄРДР; д) за даними щодо виявленого трупа; є) за даними про особу потерпілого та підозрювану особу.

Характерними для вбивств військовослужбовців можуть бути наступні ситуації:

1) заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене або в ході сварки, або з раптово виниклих особистих неприязних стосунків;

Так, у слідчій практиці більш поширеними є ситуації завдання удару у життєве важливі органи на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних стосунків, безпосередньо від якого або внаслідок падіння від якого військовослужбовець помирає. При цьому, майже половина з таких випадків трапляються між військовими, які несли службу разом, або тоді, коли командири різного різня застосовують силу, іноді зброю до підлеглих, які порушили дисципліну;

2) не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність при поводженні зі зброєю, помста, або вчинене з хуліганських спонукань;

3) заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене під впливом наркотичних або алкогольних напоїв;

4) нанесення тяжких тілесних ушкоджень, здоров'ю, що призвело до смерті потерпілого, вчинене малознайомими або незнайомими потерпілому особами через злочинну недбалість;

5) заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене через злочинну недбалість близькими знайомими потерпілого;

6) заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене під час спільного відпочинку чи розваг знайомими потерпілого.

Важливість аналізу цих ситуацій укладаються в тім, що завдяки йому можливо охарактеризувати обстановку розслідування, що у свою чергу, обумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, плануванні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, залучення сил і засобів відповідних правоохоронних органів.

Говорячи про слідчу ситуацію, як одному з важливих факторів у розслідуванні злочинів, не можна не відзначити її динамічний характер, залежність від ряду суб'єктивних і об'єктивних факторів, що вже у свою чергу обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації.

До числа об'єктивних факторів, що впливають на формування конкретної ситуації відносяться:

- наявність і характер в розпорядженні слідчого що орієнтує і доказової інформації;
- наявності у визначений момент у розпорядженні слідчого та оперативного працівника необхідної інформації, наявність необхідних сил і засобів, можливість їхнього використання в найкоротший термін і т.д.

До числа суб'єктивних факторів, можливо, віднести психологічний стан слідчого і оперативного працівника, рівень його знань, практичний досвід, їхня здатність швидко приймати і реалізовувати рішення в несприятливих для нього умовах і т.д.

Виходячи з принципу доцільності виділяється три найбільш важливих, взаємозалежних один з одним питання, що визначають позитивний дозвіл будь-якої слідчої і оперативної ситуацій.

1.Наскільки реальна і здійсненна в конкретних умовах розкриття злочину поставлена мета?

2.Якими силами і засобами необхідно розташовувати, щоб реалізувати поставлену мету?

3.У яких умовах дані можливості достатні для досягнення поставленої мети (під час бою, або після його закінчення)?

Як віднесення вбивств військовослужбовців до розряду вбивств під час проведення бойових дій можна використовувати наступні критерії:

- очевидність вбивства військовослужбовця під час бойових дій;
- наявність бойових дій та загибель військовослужбовця;
- застосування автоматичної стрілецької зброї, вибухових пристроїв і інших предметів, спеціально призначених для позбавлення життя;
- умисний характер злочину;
- відсутність ознак пограбування;
- встановлення знарядь вбивства на місці злочину;
- велика кількість ушкоджень у життєво важливі органи (у випадків розриву вибухівки, гранати та інш., які мали смертельний характер);
- застосування комбінованих способів вбивства, кожний з який самостійно міг би заподіяти смерть;
- приховання злочину не використовувалося;
- максимальна кількість слідів: незважаючи на наявність ряду предметів залишених злочинцями: зброя, стріляні гільзи, кулі, боєприпаси;
- ознаки вистежування пересування військовослужбовця і вибір часу і місця скоєння злочину (притаманні дії ворожого снайпера, де є відсутність чи взагалі мінімальна кількість очевидців);
- спеціальна суб'єктність потерпілого – військовослужбовець (службове становище), вбивство вчиняється через виконання ним обов'язків військової служби.

Кожна ситуація, що складається на різних стадіях розслідування злочинів, має комплекс тільки їй властивих специфічних особливостей, що робить її відмінною від всіх інших.

Криміналістична наука, що аналізує слідчі ситуації, які виникають на конкретні моменти розслідування, визначає ефективні та оптимальні шляхи, організаційні, науково-технічні засоби і методи їхньої зміни в сприятливому для слідчого напрямку. Правильна і своєчасна оцінка слідчих ситуацій сприяє, виробленню конкретних специфічних рекомендацій розслідування, максимально наближених до дійсності. Саме в цій якості слідчі ситуації відіграють найважливішу роль у побудові приватних методик і в загальному виді складають елемент загальних положень методики розкриття вбивств на замовлення.

Не задаючи метою докладного аналізу існуючих точок зору вчених-криміналістів на суть основ для побудови класифікації ситуацій, відзначимо тільки, що незалежно від тієї чи іншої структури, вони можуть бути підрозділені на індивідуальні і типові. Як відзначається в криміналістичній і фаховій літературі, індивідуальні ситуації у своїй більшості носять приватний характер, тому що дають представлення про положення справ у визначений відрізок часу; типовим же ситуаціям притаманний загальний характер, адже вони є результатом узагальнення слідчої і оперативної практики. Частина з них характерна для певного виду злочинів, інші для визначеного етапу розслідування, найчастіше для першопочаткового.

Типова ситуація має значне наукове і практичне значення для розробки, насамперед, тактики окремих слідчих і оперативно-розшукових дій у залежності від сформованої обстановки на конкретний період розслідування.

Немаловажного значення набувають типові ситуації і для розробки спеціальних методик розслідування і наукових рекомендацій з найбільш реального висування загальних і приватних версій, їхній перевірці стосовно до конкретних слідчих ситуацій.

Типова слідча ситуація вбивств військовослужбовців важлива для вибору комплексу і черговості слідчих і оперативно-розшукових дій, установлення задач і характеру взаємодії членів слідчо-оперативної групи, що беруть участь у розслідуванні.

Слідча ситуація - певна сукупність інформації, обставин, умов, яка є наявною на тому чи іншому етапі розслідування в конкретній кримінальній справі та яка обумовлює вибір слідчим відповідного напряму своїх пошуково-дослідницьких дій. Конкретні ситуації, що виникають у досліджуваної категорії вбивств можуть бути сформовані наступним чином.

Проаналізуймо найтиповіші слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування вбивств військовослужбовців під час бойових дій.

Ситуація 1. Вбивство військового вчинено в умовах очевидності (відкрите), труп військового знайдено, особу потерпілого встановлено, вбивцю затримано. За такої ситуації конфлікт між убивцею та жертвою, можливо, назрівав протягом тривалого часу, і їхні неприязні, ворожі відносини не становлять таємниці для знайомих і співслужбовців. Мотивами таких вбивств, за-

звичай, є конфлікт на побутовому ґрунті, хуліганські спонукання, спалах негативних емоцій під час розпивання спиртних напоїв тощо.

Для такої ситуації характерними є такі коло і черговість слідчих дій:

- затримання, допит і особистий обшук підозрюваного;
- освідування підозрюваного та призначення щодо нього судово-медичної експертизи;
- огляд місця події, обшук помешкання чи за місцем служби підозрюваного з вилученням окремою виїмкою його одягу, взуття, окремих предметів тощо;
- допити свідків - очевидців, інших свідків;
- призначення судових експертиз (судово-медичної трупа, речових доказів, психолого-психіатричної експертизи вбивці тощо).

Ситуація 2. Виявлено труп військового, який вбитий в умовах неочевидності, однак особа загиблого відома або встановлена в процесі огляду місця події та трупа. Ці дії виступають початковими діями. По-іншому в літературі цю ситуацію називають «ситуацією, за якої вчинено таємне вбивство, але без захування трупа, без інсценування і виявлене зразу ж після злочину».

Після огляду місця події та трупа за цієї ситуації або одночасно з оглядом виконують розшукові заходи щодо встановлення свідків, які виявили труп і повідомили про це, знали потерпілого, а також дії для встановлення й розшуку злочинця «по гарячих слідах». Далі допитують цих свідків, призначаються судово-медична і криміналістичні експертизи. Коло свідків обумовлюється необхідністю з'ясування питання, кому ж була вигідною смерть потерпілого і яким міг бути мотив вбивства: грабіж, розбій, сексуальний, помста тощо.

Типові версії для такої ситуації - це версії про особу вбивці (або коло підозрюваних), версії, як уже було сказано, про мотиви вбивства; розшукові версії щодо місця перебування злочинця, який переховується (до його затримання) та ін.

Ситуація 3. Виявлено невпізнаний труп без документів у формі військовослужбовця Збройних Сил України (зі слідами приховання вбивства чи без таких). За такої ситуації:

- першочергово виконують огляд місця події, трупа чи його частин за правилами огляду невпізнаного трупа або частин трупа;
- допити свідків, які виявили труп або його частини;
- допити заявників про злочини;
- виконуються оперативно-розшукові заходи для встановлення особи загиблого;
- особам (командування військових частин), які заявили про зникнення людини, труп пред'являється для впізнання, але після їх допиту про зовнішність зниклого;
- призначається судово-медична експертиза трупа, криміналістичні експертизи речових доказів;
- проводять перевірку за обліком безвісно відсутніх військових, які зникли, або малось підозра про дезертирство;
- оперативним підрозділам доручається проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення особи загиблого, мотиву вбивства та особи, яка вчинила злочин тощо.

Іншими словами, щонайперше конструюються і перевіряються версії про механізм вбивства та особу потерпілого. Коли встановлюють особу жертви (він може бути і ні військовим), вивчаються версії щодо осіб, у кого була потреба не тільки вчинити вбивство, а й приховати його, передбачаючи, що не уникне викриття.

Черговість наведених вище процесуальних і оперативно-розшукових дій буде ситуативно вирішальною слідчим, процесуальним керівником та оперативними працівниками.

Ситуація 4. Виявлено труп військового, який загинув в ході бойових дій, але обставини його загибелі можуть вказувати на те, що він загинув від зброї, яка застосована військовослужбовцями Збройних Сил або інших військових формувань України. Бойові дії закінчені, військові знаходяться у безпеці. У таких випадках проводять огляд місця виявлення трупа і самого трупа за загальними правилами тактики огляду і методики розслідування вбивств. Окрім цього, виявляються, вилучаються, досліджуються одяг та документи військовослужбовця, мобільний телефон, записні книжки тощо. Тимчасово вилучається та проводиться дослідження зброї усіх учасників бойових дій, проводиться реконструкція бою та встановлюються місце розташування усіх учасників бойових дій. Як свідки допитуються знайомі та колеги по службі загиблого. Допитуються командири про обставини проведення бойових дій.

Ситуація 5. Тимчасово, за домовленістю з терористичними організаціями, припиняються бойові дії для евакуації загиблих та надання медичної допомоги пораненим. За такою ситуацією

проводиться огляд трупа та встановлення особи загиблого військовослужбовця, призначаються криміналістичні та судово-медичні експертизи, допитуються очевидці його загибелі.

Ситуація 6. Бойовики передають нашим військовим тіло загиблого, або зниклого без вісті військового. Документи, одежа та зброя відсутня. Місце загибелі невідоме, свідки та очевидці відсутні.

Головними завданнями, вирішенням яких доводиться займатися слідчому на початковому етапі розслідування майже кожного вбивства військовослужбовця є встановлення: місця вчинення злочину; смерть настала в період проведення бойових дій, чи вона настала від інших причин; безпосередньої причини смерті; якщо смерть насильницька, то спосіб її спричинення; знарядь; жертв; вбивць; мотивів вбивства, інших обставин.

Наведені ситуації дозволяють визначити головні напрями розслідування на першочерговому етапі, висунути версії, скласти план та організувати розкриття «по гарячих слідах».

Основою планування та складання версій є результати огляду, провадження першочергових невідкладних слідчих дій та оперативно-пошукових робіт, проведених заходів (розкриття «по гарячих слідах»). Наприклад, виявлення трупа військового в період бойового чергування, дозволяє висунути версію, що злочинець «свій», близький потерпілому. Знаходження тіла в петлі не виключає версію умисного вбивства, як і заява військового про загибель його побратима - версію щодо обставин загибелі, які виключають умисне вбивство.

Крім описаних, нами виявлені найбільш не типові слідчі і оперативно-розшукові ситуації, що складаються з моменту ухвалення рішення про початок слідчих дій.

Перша ситуація :

В ході бойових дій загинув військовослужбовець, але евакувати труп не має можливості через відкриту місцевість, яку постійно обстрілюють терористи. Через деякий час труп на місці не встановлено та місце знаходження його не встановлено. Очевидці злочину відсутні. Є свідки загибелі (як правило, особи, які бачили, як був поранений та загиблий військовий).

Після прибуття на місце події слідчому необхідно опитати свідків і вжити заходів до фіксації місця бою за допомогою відео зйомки за допомогою дронів. Вилучається службова документація про військового та накази про проведення бойових дій, а також одержання від командування характеристики особи військового.

Ситуація друга :

Надійшло повідомлення про бойові дії у вигляді мінно-артилерійського нальоту на позиції військових, де на місті розриву снарядів загнув військовослужбовець та маються частини трупу, які потребують ідентифікації. Проводиться огляд групи з розмінування, після чого слідчий приймає міри з вилучення та пакування останків загиблого та його одежі. Огляд останків по принципу ціле по частинам проводяться у місцях збереження трупів, про що складається протокол огляду трупу з висновками його ідентифікаційних особливостей. Вони пізніше пред'являються для впізнання командуванню та його близькім побратимам, про що складається окремий протокол.

Ситуація третя:

Надійшло повідомлення про зникнення військового за нез'ясованих обставинах, на місці бойового чергування маються сліди боротьбі, зброя військово відсутня. Огляд місця події та процесуальні дії виконуються за планами розслідування без вісті зниклих осіб, матеріали заносяться в ЄРДР за ознаками ст.115 КК. Одна із версій може висуватися як дезертирство військового, для чого інформуються поліція на залізничному транспорті та за місцем призиву та помешкання військового. Слідчий відпрацьовуючи цю версію дає окреме доручення оперативним підрозділам, які про виконання доручення інформують слідчого окремою інформацією.

Ситуація четверта :

Надійшло повідомлення про те, що військовий при бойовому чергуванні вбив військового та зі зброєю покинув місце проведення бойових дій. Місце знаходження підозрюваного не відоме, особа встановлена. Свідків та очевидців події не встановлено. Огляд місця пригоди проводиться за загальними правилами ст.214 КПК, інформуються усі військові та поліцейські підрозділи про те, що зник військовий, який підозрюється у вчинені вбивства, який озброєний та може чинити опір.

Аналіз наукових і практичних досліджень по тематиці вбивств, скоєних на замовлення, автором розцінюються як недостатньо розроблені. Професори Бахін В.П., Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю. і деякі інші автори ставили проблему розкриття вбивств у найбільш широкому аспекті. Однак, проблемам дослідження слідчих і оперативно-розшукових ситуацій, у їх взаємо-

зв'язку з вбивствами військовослужбовців під час проведення бойових дій, у криміналістичній и оперативно-розшуковій літературі досліджені вкрай недостатньо.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування: монографія / Коваленко Є. Г. – К. : ЮрІнком Інтер, 2011. – 444 с.
2. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск, 1985. – 379 с.
3. Бєлкін Р.С. Понятие и структура следственной ситуации / Р.С. Белкин, Н.П. Яблоков // Криминалистика социалистических стран/ под ред. В.Я. Колдина. – М. Юрид. лит., 1986. С. – 162-163.
4. Образцов В.А. Криминалистика: учебное пособие. М., 1995. С. 56.
5. Кримінальний кодекс України: закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України; за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка; Центр політ.-прав. реформ. – Х.: Фактор, 2013. – 1058 с.

УДК 351.746.2

ТАРАСЕНКО О.С.

ПРИВАТНА ДЕТЕКТИВНА (РОЗШУКОВА) ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

У розвинутих країнах світу таких як Великобританія, Канада, Китайська Народна Республіка, Іспанія, Сполучені Штати Америки, Федеративна республіка Німеччина, Французька Республіка тощо приватна детективна діяльність уже давно передбачена на законодавчому рівні та широко застосовується для забезпечення безпеки життя, здоров'я та недоторканності людини, захист її законних прав та інтересів, особистого життя, пошуку осіб, які зникли безвісти, виявлення й встановлення доказів у процесі розслідування злочинів.

Питання надання приватних детективних послуг в Україні на сучасному етапі законодавчо не врегульовано, воно перебуває на етапі становлення та потребує системного дослідження з урахуванням міжнародного досвіду провідних країн світу. На сьогодні, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», який ветовано Президентом України та направлено на доопрацювання.

З огляду на практику зарубіжних країн визначено окремі положення, які доцільно впровадити у відповідний Закон України. Обґрунтовано передбачити вимоги при отриманні дозволу на здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності, а саме: наявність характеристики чи рекомендації об'єднання, яке здійснює таку діяльність; погодження надання дозволу правоохоронним органом, яким здійснюється спеціальна перевірка відповідних осіб; наявність освіти та спеціальної підготовки.

Передбачено, що особи, які не мають громадянства України можуть отримати дозвіл на здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності за наявності спеціальної перевірки таких осіб.

З урахуванням сьогодення додатково запропоновано запроватиди такі видів діяльності як: збір інформації у сфері надання страхових послуг, інтелектуальної

© ТАРАСЕНКО О.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

власності, щодо майна (фінансових активів) боржника, а також відомостей, які спростовують або підтверджують причетність особи до вчинення злочину. Також зазначено, що безпорядок та умови взаємодії приватних детективних об'єднань (детективів) з іншими суб'єктами потребують законодавчого урегулювання.

Доведено доцільність законодавчого закріплення обов'язку приватного детектива негайного інформування правоохоронний орган про факт встановлення протиправних дій, які загрожують життю, здоров'ю особи та вживати заходів по недопущенню настання тяжких наслідків.

Ключові слова: *приватна детективна (розшукова) діяльність, правоохоронний орган, вимоги до детектива, надання послуг, напрями діяльності, обмін інформацією.*

В развитых странах мира, таких как Великобритания, Канада, Китайская Народная Республика, Испания, Соединенные Штаты Америки, Федеративная Республика Германия, Французская Республика и др. частная детективная деятельность уже давно предусмотрена на законодательном уровне и широко применяется для обеспечения безопасности жизни, здоровья и неприкосновенности человека, защита ее законных прав и интересов, личной жизни, поиска пропавших без вести, выявления и установления доказательств в процессе расследования преступлений.

Вопрос о предоставлении частных детективных услуг в Украине на современном этапе законодательно не урегулирован, он находится на этапе становления и нуждается в системном исследовании с учетом международного опыта ведущих стран мира. На сегодняшний день Верховной Радой Украины был принят Закон Украины «О частной детективной (розыскной) деятельности», который ветирован Президентом Украины и направлен на доработку.

Учитывая практику зарубежных стран, определены отдельные положения, которые целесообразно внедрить в соответствующий Закон Украины. Обоснованно предусмотреть требования при получении разрешения на осуществление частной детективной (розыскной) деятельности, а именно: наличие характеристики или рекомендации объединения, осуществляющего такую деятельность: согласование предоставления разрешения правоохранительным органом, которым осуществляется специальная проверка соответствующих лиц; наличие образования и специальной подготовки.

Предусмотрено, что лица, не имеющие гражданства Украины, могут получить разрешение на осуществление частной детективной (розыскной) деятельности при наличии специальной проверки таких лиц.

С учетом сегодняшнего дня дополнительно предложено провести такие виды деятельности как: сбор информации в сфере предоставления страховых услуг, интеллектуальной собственности, имущества (финансовых активов) должника, а также сведений, которые опровергают или подтверждают причастность лица к совершению преступления. Также указано, что беспорядок и условия взаимодействия частных детективных объединений (детективов) с другими субъектами требуют законодательное урегулирование.

Доказана целесообразность законодательного закрепления обязанности частного детектива немедленного информирования правоохранительный орган о факте установления противоправных действий, угрожающих жизни, здоровью личности и принимать меры по недопущению наступления тяжких последствий.

Ключевые слова: *частная детективная (розыскная) деятельность, правоохранительный орган, требования к детективу, предоставление услуг, направления деятельности, обмен информацией.*

In developed countries such as Great Britain, Canada, the People's Republic of China, Spain, the United States of America, the Federal Republic of Germany, the French Republic, etc., private detective activities have long been foreseen at the legislative level and are widely used to ensure the safety of life, health and the inviolability of a person, the protection of his legitimate rights and interests, his personal life, the search for

missing persons, the search for and record evidence in the investigation of crimes.

The issue of providing private detective services in Ukraine at the present stage is not regulated by law, it is at the stage of formation and needs systematic research taking into account the international experience of the leading countries of the world. The Verkhovna Rada of Ukraine has adopted the Law of Ukraine "On Private Detective (Investigation) Activity", which is vetoed by the President of Ukraine and is aimed at revision.

Taking into account the practice of foreign countries, certain provisions have been specified that it is expedient to implement in the relevant Law of Ukraine. It is justified to provide for the requirements for obtaining permission to conduct private detective (investigation) activities, namely: availability of characteristics or recommendations of the association that carries out such activity; approval of permit granting by a law enforcement bodies, which is subject to a special examination of the persons concerned; availability of education and special training.

It is envisaged that persons without citizenship of Ukraine may obtain permission to conduct a private detective (investigation) activity with their special checking.

Taking into account the present situation, it is additionally proposed the following types of activities: collecting information in providing insurance services sphere, intellectual property, regarding the debtor's property (financial assets), as well as information that refutes or confirms the involvement of a person in the commission of a crime. It is also noted that without the procedure and conditions for the interaction of private detective associations (detectives) with other subjects, a legislative settlement is required.

The expediency of legislative consolidation of the duty of a private detective to immediately inform the law enforcement agency about the fact of identify unlawful actions that threaten the life, health of the person and take measures to prevent the onset of grave consequences.

Key words: *private detective (investigation) activity, law enforcement body, requirements for a detective, provision of services, directions of activity, information exchange.*

У розвинутих країнах світу, таких як Великобританія, Канада, Китайська Народна Республіка, Іспанія, Сполучені Штати Америки (далі – США), Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН), Французька Республіка тощо приватна детективна діяльність уже давно передбачена на законодавчому рівні та широко застосовується для забезпечення безпеки життя, здоров'я та недоторканності людини, захист її законних прав та інтересів, особистого життя, пошуку осіб, які зникли безвісти, виявлення й встановлення доказів у процесі розслідування злочинів.

Питання надання приватних детективних послуг в Україні на сучасному етапі законодавчо не врегульовано, воно перебуває на етапі становлення та потребує системного дослідження з урахуванням міжнародного досвіду провідних країн світу. Задля цього, у процесі розробки правового регулювання законодавець намагається відповідно до міжнародних стандартів здійснення приватної детективної діяльності створити умови для плідного інформаційного співробітництва між суб'єктами приватної детективної діяльності та правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами в Україні [1, с. 212].

У 2017 році важливим кроком щодо законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності в нашій державі стало прийняття Верховною Радою України Закону України № 3726 «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (далі – проект Закону) [2]. Проте, Президент України ветував даний законодавчий акт і повернув його на доопрацювання із пропозиціями до ВР України. Основними з цих зауважень є те, що вказаний проект Закону суперечить нормам Кримінального процесуальному кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також в акті не визначаються розмір плати за видачу свідоцтва про здійснення приватної детективної діяльності тощо [3]. З урахуванням наведеного, С. С. Юрко зазначив, що законодавчому регулюванню приватної детективної діяльності в черговий раз перешкоджає відсутність політичної волі суб'єктів законодавчої діяльності, будь-яких правових чи інших вагомих аргументів проти діяльності приватних детективів в Україні немає [4, с. 373].

На нашу думку, вказані пропозиції щодо приведення положень проекту Закону [2] у відповідність з іншими законодавчими актами є досить актуальними. Низка норм потребує погоджен-

ня із законодавством, яке є базовим у відповідних сферах правового регулювання. Також розроблений законодавчий акт потребує й іншого доопрацювання з урахуванням зарубіжної практики діяльності приватних детективів.

Дослідження проблем правової регламентації приватної детективної (розшукової) діяльності в Україні проводились К. Л. Бугайчуком, А. М. Волинською, С. К. Даниленко, О. В. Калиновським, Є. О. Куртою, В. Д. Поливанюком, О. В. Рибалкою, С. С. Юрко, О. Ю. Чередниченко та іншими вітчизняними й зарубіжними науковцями.

Проектом Закону передбачено, що приватний детектив – це фізична особа - підприємець, яка здійснює приватну детективну (розшукову) діяльність на підставах і в порядку, передбаченому Законом [2]. Даним актом закріплено також низку вимог до приватної детективної (розшукової) діяльності, права та обов'язки детективів тощо. Деякі з цих положень є спірними та не відповідають положенням інших законодавчих актів (про що нами зазначалося), якими, наприклад, регламентовано діяльність правоохоронних органів щодо здійснення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності.

Практика діяльності приватного детектива функціонує не один десяток років у ряді зарубіжних країн, про що нами зазначалось. Отже, з урахуванням того, що проект Закону перебуває на доопрацюванні, ми вважаємо за доцільне окреслити окремі, найбільш дискусійні положення цього законодавчого акта у порівнянні з позитивною практикою зарубіжних країн, що й визначає ***мету*** наукової статті.

Приватна детективна діяльність – це діяльність недержавних органів (приватних суб'єктів) щодо пошуку та встановлення відомостей в інтересах замовника послуг (третьої особи) на основі й у межах закріплених законодавцем повноважень. Так, проектом Закону передбачено, що приватна детективна (розшукова) діяльність – це дозволена Міністерством юстиції України підприємницька діяльність приватних детективів або об'єднань приватних детективів щодо надання замовникам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів на підставах і в порядку, що передбачені Законом (ст. 1) [2]. Подібні положення викладені в проекті Закону Республіки Казахстан [5], а у ФРН приватне розшукове бюро має бути зареєстроване як «установа, що займається ремеслом (промислом)», оскільки «ставиться мета заробити гроші», і виконувати всі законоположення й постанови, що стосуються установ такого типу [6]. У США реєстрація та надання ліцензій недержавними службами безпеки здійснюється відповідними органами виконавчої влади штату або її офіційними представниками (така практика є у 35 штатах), при цьому, у деяких штатах вимогою для реєстрації приватного детектива є характеристика чи рекомендаційний лист (у 22 штатах) [6]. У Китайській Народній Республіці на підставі дозволу Міністерства громадської безпеки здійснюється діяльність як приватних охоронних підприємств, які діють за контрактами, що укладаються з підприємствами й організаціями різних форм власності, так і тих, які співпрацюють з державними правоохоронними структурами [7]. В Російській Федерації (далі – РФ) ліцензія на здійснення приватної детективної діяльності видається федеральним органом виконавчої влади, уповноваженим у сфері приватної охоронної діяльності, або його територіальним органом, на основі спеціальної перевірки, проведеної органом внутрішніх справ або безпеки (ст. 6) [8].

З огляду на наведене, надання характеристики чи рекомендації має низку позитивних моментів. Зокрема, надавати такі документи може суб'єкт, який здійснює таку діяльність, а отже, вимоги при цьому будуть ставитися досить високі: по-перше, в силу формального надання рекомендацій стосовно юридичної особи можуть застосувати відповідні санкції; по-друге, характеристику чи рекомендацію надаватиме суб'єкт, обізнаний в даній сфері.

На наше переконання, важливим моментом є практика щодо певної участі у видачі ліцензії правоохоронного органу, як то при проведенні спеціальної перевірки осіб, які є кандидатами у приватні детективи (в РФ), видача дозволу щодо детективної діяльності (в КНР) тощо. Запровадження обов'язкової участі Міністерства внутрішніх справ України у наданні дозволу на здійснення приватної (розшукової) діяльності (погодженні, проведенні спеціальної перевірки осіб, підготовка тощо) надасть змогу перевірити таких кандидатів по спеціальних обліках. Це необхідно в ситуаціях, коли особа може бути схильною до вчинення злочинів, використовує підроблені документи, співпрацює зі спецслужбами іноземної держави тощо.

Натомість, певною мірою МВС України бере участь у наданні дозволу на здійснення приватної (розшукової) діяльності. Так, ст. 18 проекту Закону в частині підготовки приватних детективів, зокрема, передбачається, що розроблення програм навчання здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує

державну політику у сфері освіти і науки, за погодженням із МВС України, Мінюстом України, МОЗ України та Мінфіном України. На додаток, така особа повинна мати вищу юридичну освіту або стаж роботи в оперативних підрозділах чи органах досудового розслідування не менш ніж три роки (ст. 5) [2]. Цікавою є практика у США, де зростаючі потреби приватних охоронних (детективних) агентств у кадрах, які мають спеціальну підготовку, зумовили введення до програми навчання студентів багатьох американських коледжів і університетів різних курсів забезпечення безпеки, а у деяких навчальних закладах упроваджено заочне навчання осіб, які вже працюють у таких агентствах. Хоча, все ж таки, до приватних служб безпеки найчастіше беруть на роботу колишніх поліцейських, співробітників Федерального Бюро Розслідувань, Центрального Розвідувального Управління, а також відставних військовослужбовців, звільнених без стягнень [6].

З урахуванням наведеного, на думку П. П. Підюкова та О. В. Калиновського, підготовка кадрів приватних детективів повинна здійснюватися у системі вишів Міністерства внутрішніх справ України зі специфічними умовами навчання [9, с. 174]. зазначене, на наш погляд, є цілком обґрунтованим, оскільки, за таких обставин, кандидати у приватні детективи зможуть отримувати ті самі навички й знання, що й особи, які здобувають навички й знання роботи в оперативних, слідчих підрозділах, і, відповідно, отримують спеціальну підготовку щодо здійснення приватної (розшукової) діяльності.

Своєю чергою, законодавством ФРН передбачено, що для засновника не потрібна фахова освіта або відповідний досвід роботи, а лише наявність мінімального капіталу, що становить 50 тис. євро [6], а за проектом Закону засновниками та учасниками об'єднання приватних детективів можуть бути виключно приватні детективи (п. 6 ст. 6) [2], тобто до засновника ставляться аналогічні вимоги, що й до приватного детектива. Зважаючи на це, в Україні для того щоб стати приватним детективом необхідно також запровадити такий критерій як наявність мінімального капіталу. Вказана обставина дозволить і забезпечить відшкодування шкоди, завданої протиправними діями приватних детективів.

Що ж стосується громадянства, то проектом Закону передбачено, що приватним детективом може бути громадянин України, який досяг 21 року, володіє державною мовою [2]. Схожі вимоги є у США, зокрема, для реєстрації приватного охоронного агенства необхідна наявність громадянства США всіх його співробітників (така вимога є обов'язковою в 16 штатах) [6]. Натомість, в РФ передбачено, що іноземні громадяни, громадяни РФ, які мають громадянство іноземної держави, іноземні юридичні особи, а також організації, в складі засновників (учасників) яких є зазначені громадяни та особи, можуть здійснювати приватну детективну та охоронну діяльність і (або) брати участь в її здійсненні в будь-якій формі, в тому числі в управлінні приватною охоронною організацією, тільки на підставах і в рамках, передбачених міжнародними договорами РФ [8]. Тобто, допускається можливість бути детективом і керувати відповідним підприємством особою, яка не є громадянином РФ.

Наявність можливості бути приватним детективом або ж брати участь в управлінні такою діяльністю особами, які є громадянами іншої держави, на наш погляд, може бути можливою в межах наявності спеціальної перевірки (органами поліції та безпеки) таких осіб за їх згодою. Адже, такі особи можуть приховано здійснювати розвідувальну діяльність на території України в інтересах спеціальних служб зарубіжних держав.

Надалі, на нашу думку, доцільно розглянути основні напрями діяльності та повноваження приватних детективів. Так, ст. 12 проекту Закону передбачено, що приватна детективна (розшукова) діяльність здійснюється з метою пошуку, збирання та фіксації інформації, розшуку предметів, майна, людей і тварин, встановлення фактів та з'ясування різних обставин на замовлення замовника та згідно з договором про надання приватних детективних (розшукових) послуг. До основних видів приватних детективних (розшукових) послуг відносяться: збирання, фіксування та дослідження відомостей, необхідних для розгляду справ в суді; з'ясування біографічних та інших даних, що характеризують особу, стосовно окремих громадян (за їх письмової згоди); пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин та обставин їх зникнення, можливостей і умов їх повернення, розшук осіб, які втратили родинні або дружні зв'язки; розшук зниклого (втраченого або викраденого) майна, предметів і тварин; здійснення заходів з відтворення втраченої (зниклої) інформації; пошук і збір даних, які можуть бути приводом або підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до правоохоронних органів або до суду з метою захисту його законних прав та інтересів; виявлення фактів незаконного (несанкціонованого) збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю замовника, або їх розголошення, а також фактів незаконного (несанкціонованого) збирання конфіденційної

інформації стосовно фізичних осіб; пошук, виявлення та фіксування фактів незаконного використання прав інтелектуальної власності; пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних зобов'язань; забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом (комерційної, промислової, професійної таємниці) [2].

Аналогічні положення закріплено законодавством РФ [8] та Киргизької Республіки (далі – КР) [10]. У ФРН приватні служби безпеки надають такі детективні послуги, як: надання фірмам і державним установам послуги із забезпечення безпеки об'єктів і осіб, які підлягають фізичній охороні; здійснення охорона фірмам й установ [6]. В КНР приватні охоронні (детективні) підприємства використовуються під час охорони об'єктів і певних громадян, консалтингових послуг, а також забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів. Співробітникам приватних служб безпеки КНР заборонено мати при собі вогнепальну зброю або спеціальні засоби поліції, застосування яких може призвести до загибелі людей [7].

Основними напрямами діяльності приватних детективів Італії є: розслідування у приватному секторі (захист честі та гідності особи, збір доказів); розслідування у сфері комерційної діяльності компаній (щодо підробок товарних знаків, патентів, продукції, розповсюдження комерційної таємниці); розслідування у сфері торговельної діяльності (недостачі, порушення бухгалтерської звітності); розслідування у страховій сфері (шахрайство щодо страхових випадків, дорожньо-транспортних пригод тощо); розслідування у кримінальній сфері (збір інформації та доказів у рамках захисту особи у кримінальному провадженні); розслідування у сфері обігу комерційної інформації (оцінка ризиків, кредитоспроможності, кандидатів на роботу за умови дотримання принципів недоторканності приватного життя особи) [11, с. 11].

Отже, з урахуванням наведеної зарубіжної практики напрямів діяльності приватних детективних установ доцільним є запровадження в Україні таких видів діяльності, як: збір інформації у сфері надання страхових послуг, інтелектуальної власності, щодо майна (фінансових активів) боржника, а також відомостей, які спростовують або підтверджують причетність особи до вчинення злочину. Це відповідатиме проблемам сьогодення.

Досить дискусійним з погляду на аналіз положень проекту Закону є наділення приватних детективів окремими правами. Зокрема, ст. 13 проекту Закону передбачено, що суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності під час здійснення такої діяльності мають право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, зокрема, вишукувати, отримувати та накопичувати потрібну інформацію всіма незабороненими законом методами, у т.ч.: звертатися із запитами; проводити зовнішній огляд або огляд закритих для вільного доступу споруд, приміщень, інших об'єктів, доступ до яких не обмежений, а також за згодою власника чи уповноваженої ним особи проводити їх внутрішній огляд; отримувати на договірній основі письмові висновки й усні консультації фахівців та експертів з питань, що потребують спеціальних знань; здійснювати зовнішнє спостереження на відкритій місцевості, у громадських місцях та на транспорті; здійснювати кіно- і фотозйомку, відео- та аудіозапис, а також застосовувати інші технічні засоби, що не завдають шкоди життю та здоров'ю осіб, у службових приміщеннях – за письмовою згодою осіб, стосовно яких здійснюється кіно- і фотозйомка, відео- та аудіозапис, а також з повідомленням власників чи законних користувачів цих приміщень; проводити усне опитування осіб.

Наведені права є досить дискусійним з тих причин, що право отримувати висновок фахівців, експертів, здійснювати зовнішнє спостереження, кіно- і фотозйомку, відео- та аудіозапис, застосовувати інші технічні засоби відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» наразі належить уповноваженим особам (співробітникам оперативних підрозділів, слідчим, у т.ч. детективам НАБУ та ДБР). Отже, в даному аспекті законодавцем не розмежовано допустимість здобуття даних такими способами.

Проте, з огляду на практику США, приватні детективи у невідкладних випадках мають право затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочину або підготовці до злочину, з метою передачі їх в руки поліції [6]. О. В. Рибалка пропонує визначити перелік дозволених приватним детективам слідчих дій, у т. ч. з використанням спеціальних засобів, і законодавчо визначити порядок використання стороною захисту отриманих під час приватної детективної діяльності результатів [12, с. 262].

На нашу думку, здійснення процесуальних дій повинно здійснюватися виключно уповноваженими суб'єктами. Приватний детектив повинен мати лише право збору та аналізу інформації за допомогою доступних методів і засобів. У разі, коли вчиняються дії, які загрожують життю та здоров'ю особи, про що стало відомо приватному детективу, доцільно законодавчо закріпити

обов'язок такого детектива негайно інформувати правоохоронний орган про це та вживати заходів по недопущенню настання тяжких наслідків.

Положення щодо отримання висновку спеціаліста чи експерта, здійснення спостереження із застосуванням аудіо-, відеотехніки можливе за наявності передбачення відповідних законодавчих підстав, з урахуванням відсутності втручання в приватне спілкування та в межах, передбачених законодавством.

Проект Закону також потребує передбачення вичерпного переліку підстав, за наявності яких приватний детектив вправі звертатись до державних органів і приватних організацій задля отримання необхідної інформації. Як приклад, для розширення позитивного впливу недержавних суб'єктів, в. ч. детективної діяльності, у нашій державі необхідно розробити порядок доступу приватних детективів (недержавних суб'єктів) до державних баз даних та інформаційних систем і визначити перелік дозволених приватним детективам дій, в т. ч. й з використанням спеціальних засобів [13, с. 11]. Проектом Закону має бути передбачений порядок взаємодії та строки надання відповідної інформації [1, с. 212]. В даному аспекті позитивним є досвід Великобританії щодо доступності користування приватними детективами криміналістичними лабораторіями поліції та зобов'язання приватних детективів оперативно відповідати на запити посадових осіб поліції, державних органів чи агентів національної безпеки, передавати державним правоохоронним органам одержану інформацію про ознаки чи факти вчинення злочинів [14, с. 45]. Отже, з метою передбачення дієвого механізму обміну між державними органами (у т.ч. правоохоронними), детективними об'єднаннями та приватними установами доцільно законодавчо закріпити порядок, стоки взаємодії цих суб'єктів.

Окремо, на нашу думку, потрібно окреслити відповідальність суб'єктів здійснення приватної (розшукової) діяльності. Так ч. 3 ст. 14 передбачено, що порушення суб'єктом приватної детективної (розшукової) діяльності гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина має наслідком відповідальність, передбачену законом [2]. Поряд з цим кримінальним законодавством України не встановлено відповідальності даної категорії суб'єктів, у т.ч. як окрему кваліфікуючу ознаку. Більше того, детективна діяльність – це діяльність, яка фактично пов'язана з наданням публічних послуг. Відповідно ст. 365^2 Кримінального кодексу України [15] визначено чіткий перелік осіб, діяльність яких пов'язана з наданням публічних послуг. На жаль, при розробці проекту Закону не пропонується внесення відповідних змін до закону про кримінальну відповідальність.

З огляду на це, у Французькій Республіці передбачено відповідальність за розголошення даних, отриманих під час приватної детективної діяльності, у виді тюремного ув'язнення або штрафу. Такі ж санкції можуть застосовуватися до керівника детективного бюро. При цьому, за рішенням суду може бути припинено діяльність бюро [6]. За законодавством РФ та КР, передбачено відповідальність за створення або діяльність приватних детективних агентств (об'єднань, асоціацій), освітніх установ і служб безпеки, які не передбачені законодавством [8, 10].

Позитивним, на наш погляд, є досвід РФ, кримінальним законодавством якої передбачено відповідальність за перевищення повноважень приватним детективом при виконанні ними своїх посадових обов'язків (ст. 203) [16]. Дане положення передбачає відповідальність за перевищення повноважень, які спричинили істотне порушення прав і законних інтересів громадян і (або) організацій або охоронюваних законом інтересів суспільства або держави, а також вчинене із застосуванням насильства чи загрози його застосування або з використанням зброї, або спеціальних засобів і що спричинило тяжкі наслідки.

Висновок. Аналіз проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» та зарубіжної практики діяльності приватних детективів дає право стверджувати, що запропонований проект потребує: по-перше, приведення його положень у відповідність до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших законодавчих актів в частині збору інформації за допомогою спостереження, отримання висновків спеціаліста чи експерта тощо; по-друге, доопрацювання в частині порядку надання дозволу (ліцензії) на здійснення приватної (розшукової) діяльності, вимог до осіб, які є кандидатами в приватні детективи, тощо; по-третє, розширити напрями діяльності приватних детективів з урахуванням сьогодення та передбачення конкретних повноважень детектива під час здійснення приватної (розшукової) діяльності; по-четверте, передбачення кримінальним законодавством відповідальність приватного детектива.

Прийняття проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» також зменшить навантаження на правоохоронні органи. Наприклад, при розшуку особи, яка зникла безвісти, втрачених предметів, речей, боржників тощо.

Список використаних джерел:

1. Курта Є.О., Поливанюк В.Д. Реалізація принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 207-213.

2. Про приватну детективну (розшукову) діяльність. Офіційний веб-сайт Верховної ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.

3. Президент ветував Закон про приватних детективів через неузгодженість норм. *Платворма Liga:zakon* : новина від 07.06.2017. URL: https://ligazakon.net/lawnews/doc/NZ173106?type=ep.

4. Юрко С.С. Перспективи законодавчої регламентації детективної діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2017. №1. С. 370-373.

5. Логутов Н.Н. Предложения по проекту Закона Республики Казахстан «О частной детективной деятельности». URL: www.parlam.kz/ru/blogs/logutov/Details/6/9952.

6. Каленяк В. Приватна охоронна діяльність: зарубіжний досвід та можливість його використання в Україні. URL: http://www.info-pressa.com/article-87.html.

7. Крысин А. Частные службы безопасности КНР. *Частный сыск. Охрана. Безопасност*ь. 1995. № 1. С. 89–90.

8. О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации: *Закон РФ* от 11.03.1992 № 2487-1. *Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации.* 1992. № 17. Ст. 888.

9. Підюков П.П., Калиновський О.В. Проблеми легалізації в Україні приватної детективної діяльності та започаткування спеціальної підготовки її суб'єктів. *Юридичний часопис НАВС*. 2016. № 2. С. 165-175.

10. О частной детективной и охранной деятельности в Кыргызской Республике : *Закон Кыргызской Республики* от 1 июля 1996 года № 35. URL: cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/642.

11. Бугайчук К. Л. Інститут приватних детективів за кордоном: порівняльно-правовий аналіз. *Право і Безпека*. 2016. №1. С. 7-12.

12. Рибалка О.В. Участь приватного детектива (детективного агентства) у збиранні доказів стороною захисту. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 259-263.

13. Солом'яна А.В. Детективна діяльність: особливості запобіжного впливу на злочинність. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2016. № 1. С. 7-12.

14. Волинська А.М. Надання детективних послуг за законодавством зарубіжних країн: позитивний досвід цивільно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 39. С. 41-46.

15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

16. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ. URL: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

УДК 343.13

ШАХОВНІНА М.О.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто стан наукової розробленості розслідування незаконної лікувальної діяльності в Україні. Зроблено висновок, що, незважаючи на численні наукові праці в галузі правової регламентації лікувальної діяльності, кримінальної відповідальності медичних працівників, комплексних досліджень із проблематики розслідування незаконної лікувальної діяльності в Україні не проводилося. Така необхідність нагальна з огляду на прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України, який дав змогу по-новому проводити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, що, безумовно, розширює можливості слідчих та оперативних підрозділів під час провадження досудового розслідування злочинів досліджуваної категорії. Таким чином це свідчить про доцільність здійснення наукових пошуків і вироблення відповідних рекомендацій щодо організаційно-тактичних засад провадження досудового розслідування.

Ключові слова: *незаконна лікувальна діяльність, теоретичні засади, тактичні засади, кримінальне процесуальне законодавство, розслідування, правове регулювання.*

В статье рассмотрено состояние научной разработанности расследования незаконной лечебной деятельности в Украине. Заключено, что, несмотря на многочисленные научные труды в области правовой регламентации лечебной деятельности, уголовной ответственности медицинских работников, комплексных исследований по проблематике расследования незаконной лечебной деятельности в Украине не проводилось. Такая необходимость настоятельна с учетом принятого в 2012 году Уголовного процессуального кодекса Украины, позволившего по-новому проводить следственные (розыскные) и другие процессуальные действия, что, безусловно, расширяет возможности следственных и оперативных подразделений при проведении досудебного расследования преступлений исследуемой категории. Таким образом, это свидетельствует о целесообразности осуществления научных изысканий и выработке соответствующих рекомендаций относительно организационно-тактических основ производства досудебного расследования.

Ключевые слова: *незаконная лечебная деятельность, теоретические основы, тактические основы, уголовное процессуальное законодательство, расследование, правовое регулирование.*

The article considers the state of scientific development of the investigation of illegal medical activities in Ukraine. It is concluded that, despite numerous scientific works in the field of legal regulation of medical activities, criminal liability of medical workers, comprehensive research on the investigation of illegal medical activities in Ukraine has not been conducted. This need is urgent given the Criminal Procedure Code of Ukraine adopted in 2012, which allowed a new investigation (search) and other procedural actions, which, of course, expands the capabilities of investigative and operational units during the pre-trial investigation of crimes under investigation. Thus, it testifies to the expediency of conducting scientific research and making appropriate recommendations on the organizational and tactical principles of pre-trial investigation.

Key words: *illegal medical activity, theoretical principles, tactical principles, criminal procedural legislation, investigation, legal regulation.*

© ШАХОВНІНА М.О. – здобувач «ПВНЗ Університет сучасних знань»

Постановка проблеми. На сьогодні проблема запобігання здійснення лікувальної діяльності особами, що не мають належної медичної освіти, є дуже важливою. Оскільки, на підставі вивчення статистичних й отриманих емпіричних даних встановлено, що кількість випадків грубого порушення прав людини, шляхом здійснення незаконної лікувальної діяльності, зокрема, завдання шкоди здоров'ю або з летальними наслідками для пацієнтів, протягом 15 років коливалася в різних межах, причому останніми роками спостерігалася тенденція до збільшення кількості таких порушень.

Актуальність окресленої проблематики для України посилюється передусім в умовах реформаційних процесів системи охорони здоров'я України та чинного кримінального процесуального законодавства. Загалом аналіз наукової літератури засвідчує, що дискусійні питання щодо застосування положень кримінального процесуального законодавства досі однозначно не вирішені, що негативно позначається на правозастосовній практиці, а тому потребує всебічного вивчення та розроблення пропозицій з удосконалення законодавства в цій сфері.

Питання протидії професійній злочинності, надто кримінальним правопорушенням, що вчиняються медичними працівниками, є предметом наукових розвідок у галузі кримінального права, кримінального процесуального права, криміналістики. Окрім того, питання правового регулювання надання медичної допомоги теж не залишені поза увагою.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню питання розслідування незаконної лікувальної діяльності, передбаченої ст. 138 КК України, приділяли свою увагу наступні науковці: Л. І. Аркуши, Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, В.К. Весельського, Г.П. Власової, І.О. Возгрина, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавла, В.І. Галагана, Н.О. Данкович, Л.Г. Дунаєвською та ін.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що питання розслідування незаконної лікувальної діяльності дещо розглядаємося українськими вченими. Так, у роботі О. О. Прасова «Право на медичну допомогу та його здійснення» (Запоріжжя, 2007 р.) з'ясовується право людини на медичну допомогу, аналізуються і розв'язуються теоретичні і практичні питання, які виникають під час його здійснення, а також визначаються шляхи подальших напрацювань із цих питань. Автор розкрив суттєві риси і зміст права на медичну допомогу та суб'єкта права, дослідив організацію надання медичної допомоги в Україні, здійснення цього права, цивільно-правову відповідальність суб'єкта надання медичної допомоги [6].

У дисертації О. І. Смотрова «Договір щодо оплатного надання медичних послуг» (Харків, 2003 р.). міститься комплексний правовий аналіз теоретичних і практичних питань, які виникають за оплатного надання медичних послуг недержавними медичними організаціями та особами, що здійснюють приватну медичну практику. У роботі розглянуто правову природу та зміст платних медичних послуг, окреслено їх види та характерні ознаки, вказано на доцільність віднесення платних медичних послуг до числа об'єктів цивільного права та застосування норм цивільного права до регулювання відносин із приводу їх надання. Також комплексно досліджено договір про оплатне надання медичних послуг, зокрема питання про поняття вказаного договору, визначення його місця в загальній системі зобов'язального права України, особливості укладення, зміст договору про оплатне надання медичних послуг та цивільну відповідальність за його порушення. Автором розроблено науково-теоретичні пропозиції та рекомендації з приводу вдосконалення правового врегулювання відносин за договором про оплатне надання медичних послуг [8].

Серед українських науковців кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками, в рамках дисертаційного дослідження вивчалися Л. Г. Дунаєвською у роботі «Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги» (Київ, 2006 р.), яку присвячено висвітленню криміналістичної характеристики злочинів, встановленню специфіки дослідчої перевірки обставин неналежного надання медичної допомоги, визначенню організаційних, процесуальних і тактичних особливостей порушення кримінальної справи, з'ясуванню обставин, що підлягають встановленню й доказуванню, розробці рекомендацій щодо висунення версій і планування розслідування, визначенню тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування, розкриттю особливостей застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, скоєних під час надання медичної допомоги. Результатом дослідження є формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, діяльності правоохоронних органів із розслідування кримінальних правопорушень, вчинених при наданні медичної допомоги [3].

Що стосується методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання медичної допомоги та окремих її елементів, О. П. Шайтуро у праці «Криміналістична характеристика неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (Харків, 2012 р.) запропонувала визначення поняття криміналістичної характеристики неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, а також окреслила склад її елементів, до яких віднесла: спосіб вчинення; місце, час та обстановку; особу потерпілого та злочинця, а також типові сліди злочину, провівши дослідження кожного із них [11]. Особливостям розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 140 КК України, присвячено дисертаційне дослідження Л. В. Омельчук «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками» (Ірпінь, 2012 р.), у якому автором заналізовано історію формування інституту кримінальної відповідальності медичних працівників за професійні злочини з часів Київської Русі до сучасного періоду; виокремлено й досліджено типові елементи криміналістичної характеристики даного злочину; розглянуто зміст обставин, які підлягають дослідженню під час їх розслідування; охарактеризовано особливості початкового етапу досудового розслідування і типові слідчі ситуації; висвітлено особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні; удосконалено зміст процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками [5].

У дисертації Є. В. Кузьмічової «Охорона лікарської таємниці у кримінальному процесі України» (Ірпінь, 2012 р.) сформульовано нові наукові положення й рекомендації, що мають значення для науки та практики, зокрема: розкрито поняття і зміст охорони лікарської таємниці, проаналізовано вітчизняні та міжнародно-правові акти з охорони лікарської таємниці, обґрунтовано принципи, умови та гарантії забезпечення охорони лікарської таємниці у кримінальному процесі. Авторами розроблено комплекс взаємопов'язаних заходів організаційного, технічного й тактичного характеру, спрямованих на розроблення та впровадження прийомів і методів збереження конфіденційної інформації під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [4].

З-поміж зарубіжних представників цю проблематику досліджено в дисертаціях російських учених: Ф. Ю. Бердичевського «Основні питання розслідування злочинних порушень медичним персоналом професійних обов'язків» (Москва, 1966 р.) [1], В. Д. Пристанського «Теоретичні та методологічні проблеми розслідування ятрогенних злочинів» (Санкт- Петербург, 2000 р.) [7], Л.В.Сухарникової «Особливості розслідування необережного заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян медичними працівниками в процесі професійної діяльності» (Санк-Петербург, 2006 р.) [10].

Окрему нішу в системі досліджень ятрогенних злочинів займають праці, ґрунтовані на використанні спеціальних медичних знань у розслідуванні кримінальних проваджень. Слід відзначити деякі з них: дисертаційні дослідження В. Ю. Стеценко «Використання спеціальних медичних знань у кримінальному судочинстві» (Москва, 2004 р.) [9] та І. В. Янущенкової «Використання спеціальних медичних знань у розслідуванні насильницьких дій» (Тула, 2004 р.) [12]; монографію В. І. Вітера, А. Р. Поздєєва та І. В. Гецманова «Експертна оцінка негативних наслідків під час розслідування професійних правопорушень медичних працівників», у якій обґрунтовано експертні методики для оцінки низки несприятливих наслідків, що виникають у премортальний період, надано юридичну характеристику й опис особливостей розслідування цього виду кримінальних правопорушень (Іжевськ, 2007 р.) [2].

Висновки. Незважаючи на численні наукові праці в галузі правової регламентації лікувальної діяльності, кримінальної відповідальності медичних працівників, комплексних досліджень із проблематики розслідування незаконної лікувальної діяльності в Україні не проводилося. Така необхідність нагальна з огляду на прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України, який дав змогу по-новому проводити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, що, безумовно, розширює можливості слідчих та оперативних підрозділів під час провадження досудового розслідування злочинів досліджуваної категорії. Таким чином це свідчить про доцільність здійснення наукових пошуків і вироблення відповідних рекомендацій щодо організаційно-тактичних засад провадження досудового розслідування.

Аналіз законодавства, літературних джерел та матеріалів кримінальних проваджень показує, що при значній увазі до методики розслідування професійних злочинів медичних працівників питання розслідування незаконної лікувальної діяльності залишаються недостатньо

дослідженими, що зумовлює недоліки та суттєві труднощі доказування досліджуваної категорії злочинів, досягнення мети провадження досудового слідства. Разом з тим, наукові розробки цих учених здійснювалися на основі раніше чинного законодавства. Сучасні форми злочинної діяльності, зокрема нові способи вчинення незаконної лікувальної діяльності, її приховування значно удосконалені.

Список використаних джерел:

1. Бердичевский Ф. Ю. Основные вопросы расследования преступных нарушений медицинским персоналом профессиональных обязанностей (криминалистическое и уголовно-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук. М., 1966. 463 с.

2. Витер В. И., Поздеев А. Р., Гецманова И. В. Экспертная и юридическая оценка неблагоприятных исходов при расследовании профессиональных правонарушений медицинских работников / под ред. Г. А. Пашиняна. Ижевск, 2007. 380 с.

3. Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 251 с.

4. Кузьмічова Є. В. Охорона лікарської таємниці у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. – 19 с.

5. Омельчук Л.В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 242 с.

6. Прасов О. О. Право на медичну допомогу та його здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Запоріжжя, 2007. 196 с.

7. Пристанскоѵ В. Д. Теоретические и методологические проблемы расследования ятрогенных преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2000. 122 с.

8. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. М., 1967. 290 с.

9. Стеценко В.Ю. Использование специальных медицинских знаний в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2004. 189 с.

10. Сухарникова Л. В. Особенности расследования неосторожного причинения вреда жизни и здоровью граждан медицинскими работниками в процессе профессиональной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2006. 253 с.

11. Шайтуро О. П. Криміналістична характеристика неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2012. 203 с.

12. Янущенкова И. В. Использование специальных медицинских знаний в расследовании насильственных действий сексуального характера: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тула, 2004. 240 с.

СУДОУСТРІЙ;
ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962: 342.9

КУЗЬМИШИНА О.М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОВЕДЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ СУДДІВ

У статті визначено адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як суб'єкта проведення кваліфікаційного оцінювання суддів. Розкрито, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України є спеціалізованим органом суддівського врядування, що забезпечує функціональність судової системи шляхом реалізації блоку повноважень кадрового, організаційного, правового, методичного характеру. Сформовано правове становище Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як спеціального органу суддівського врядування, що наділяється організаційно-правовими повноваженнями та реалізує кадрову політику в судовій системі шляхом адміністрування відносин з проведення кваліфікаційного оцінювання.

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, доброчесність, кваліфікаційне оцінювання, комісія, підготовка, професійність, процедури, суддя, судова влада.*

В статье определено административно-правовой статус Высшей квалификационной комиссии судей Украины как субъекта проведения квалификационного оценки судей. Раскрыто, что Высшая квалификационная комиссия судей Украины является специализированным органом судейского управления, что обеспечивает функциональность судебной системы путем реализации блока полномочий кадрового, организационного, правового, методического характера. Сформировано правовое положение Высшей квалификационной комиссии судей Украины как специального органа судейского управления, наделенный организационно-правовыми полномочиями и реализует кадровую политику в судебной системе путем администрирования отношений по проведению квалификационного оценивания.

Ключевые слова: *административно-правовые отношения, добродетель, квалификационное оценивания, комиссия, подготовка, профессионализм, процедуры, судья, судебная власть.*

The article defines the administrative and legal status of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine as a subject of qualification assessment of judges. It is revealed that the High Qualification Commission of Judges of Ukraine is a specialized body of judicial governance that ensures the functionality of the judicial system through the implementation of the block of powers of personnel, organizational, legal, methodological nature. The legal position of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine as a special body of judicial governance, which is endowed with organizational and legal powers and implements personnel policy in the judiciary by administering relations for qualification assessment.

Key words: *administrative and legal relations, integrity, qualification assessment, commission, training, professionalism, procedures, judge, judiciary.*

© КУЗЬМИШИНА О.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Актуальність теми. Однією із ознак демократичного суспільства є наявність у державі незалежної судової гілки влади, що випливає з принципу розподілу влади (ст. 6 Основного Закону України) [2] та має об'єктивний характер і зумовлено необхідністю правового вирішення соціальних конфліктів правового характеру, що виникають у демократичній державі. Саме судовій владі держава доручає прийняття рішень ім'ям України на засадах верховенства права, які насамперед спрямовані на захист прав і свобод людини. Незалежна, соціальна, правова держава не може існувати без чітко визначеного місця судової влади в державному механізмі. Конституція України (ч. 1 ст. 124) закріплює виключне право здійснення правосуддя лише судами. Носіями судової влади в Україні виступають професійні судді, які при здійсненні правосуддя є незалежними і підкоряються лише закону [7, с. 31–41].

Законодавством України встановлено певний порядок формування суддівського корпусу, а саме, особа, яка виявила бажання зайняти посаду судді вперше, повинна відповідати вимогам чинного законодавства, що висуваються до кандидатів на посаду професійного судді [7, с. 31–41].

Основним із суб'єктів забезпечення суддівського корпусу є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, правовий статус якої залишається недостатньо дослідженою тематикою, що обґрунтовує актуальність дослідження.

Огляд останніх досліджень. Проблеми кваліфікаційного оцінювання суддів, крізь призму адміністративно-правових відносин, у своїх працях аналізували В. Авер'янов, В. Бевзенко, М. Бояринцева, Н. Губерська, П. Діхтієвський, А. Іванищук, С. Жуков, Н. Коваленко, Д. Мандичев, О. Миколенко, Н. Писаренко, В. Рядінська, Р. Сербин, Л. Трофімова, А. Шевченко, Я. Шевцова, О. Хотинська-Нор, М. Цуркан та ін. При цьому, практичні проблеми в сфері добору суддів та перевірки їх професійності в Україні зумовлюють необхідність детального розгляду окремих питань аналізованої тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства у сфері діяльності суддів в Україні, позиції практиків та вчених адміністративного права, статистичної діяльності органів суддівського врядування, визначити адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як суб'єкта проведення кваліфікаційного оцінювання суддів.

Виклад основних положень. У перекладі з латини «статус» (status) означає положення, стан у будь-якій ієрархії, структурі, системі [1, с. 238]. Словник іншомовних слів розкриває, що цей термін означає правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; установлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків [4, с. 565].

Теоретики права під правовим статусом особи визначають систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [6, с. 400]. В. Корельський визначив, що правовий статус як багатоаспектна категорія, що, по-перше, має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин – держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відбиває індивідуальні особливості суб'єктів і реальне положення їх у системі багатоманітних суспільних відносин; по-третє, не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правом, без юридичної відповідальності, у необхідних випадках – без правових гарантій; по-четверте, категорія «правовий статус» визначає права та обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх удосконалення [3].

Отже, адміністративно-правовий статус є системною, полі-складовою категорією, що визначає правове становище окремого суб'єкта права в площині певних правовідносин.

Одним із таких суб'єктів права є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що за своєю законодавчою природою є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державної казначейської служби України. Порядок роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України визначається Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС України) більшістю голосів від її складу, визначеного законом, затверджує регламент, що визначає порядок роботи Комісії в межах, установлених Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Вища кваліфікаційна комісія суддів України має офіційний веб-сайт та офіційний друкований орган, які є офіційними джерелами інформації про роботу Комісії. Офіційний друкований орган може видаватися в електронному вигляді [5].

Відповідно, Вища кваліфікаційна комісія суддів України є спеціалізованим органом суддівського врядування, що забезпечує функціональність судової системи шляхом реалізації блоку повноважень кадрового, організаційного, правового, методичного характеру.

Повноваження ВККС України визначаються Законом України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого Вища кваліфікаційна комісія суддів України: 1) веде облік даних про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних; 2) проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; 3) вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; 4) вносить рекомендацію про переведення судді відповідно до цього Закону, крім переведення як дисциплінарної санкції; 5) визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України; 6) затверджує за погодженням з Вищою радою правосуддя форму і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді, порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді; 6-1) розробляє та подає на затвердження Вищій раді правосуддя проекти порядку складення відбіркового іспиту та методики оцінювання його результатів, порядку складення кваліфікаційного іспиту та методики оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, порядку та методології кваліфікаційного оцінювання, порядку формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді); 7) проводить кваліфікаційне оцінювання; 8) забезпечує ведення суддівського досьє, досьє кандидата на посаду судді; 9) бере у межах компетенції участь у міжнародному співробітництві, у тому числі встановлює зв'язки з іноземними закладами, установами та організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги, є бенефіціаром, реципієнтом міжнародної технічної допомоги, головним розпорядником міжнародної допомоги від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій; 10) здійснює інші повноваження, визначені законом [5].

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, як державний орган в системі судової влади зі спеціальним статусом, відіграє важливу роль у здійсненні управління службою суддів України. Як визначив Д. Шпенов, її значення в управлінні службою суддів полягає у: 1) визначенні потреби в суддівських кадрах, в тому числі вакантних адміністративних посад, їх доборі, підготовці, відборі та розстановці; 2) забезпеченні прозорості, відкритості та доступності процедури добору кандидатів на посаду суддів, а також проведення конкурсу на заміщення вакантної посади; 3) здійсненні контролю за дотриманням суддями службової дисципліни, належним виконанням своїх обов'язків по відправленню правосуддя, застосуванні щодо них заходів дисциплінарного впливу або надання рекомендацій щодо їх звільнення; 4) забезпеченні прозорості, відкритості та об'єктивності процедури дисциплінарного провадження щодо судді та винесення справедливого рішення в ньому; 5) здійсненні міжнародного співробітництва в сфері професійного розвитку судової влади, підвищення рівня законності, об'єктивності здійснення правосуддя, боротьби з корупцією серед суддів всіх рівнів [8, с. 100–106].

Відносно ширшої характеристики такого повноваження ВККС України як проведення кваліфікаційного оцінювання суддів, то специфіка визначається порядком його реалізації. Згідно із нормами законодавства, кваліфікаційне оцінювання проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України з метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді за визначеними законом критеріями. Підставами для призначення кваліфікаційного оцінювання є: 1) заява судді (кандидата на посаду судді) про проведення кваліфікаційного оцінювання, у тому числі для участі у конкурсі; 2) рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про призначення кваліфікаційного оцінювання судді у випадках, визначених законом. Порядок та методологія кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення затверджуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України [5].

Вища кваліфікаційна комісія суддів України протягом трьох місяців з дня надходження відповідної письмової заяви ухвалює рішення про призначення кваліфікаційного оцінювання, крім випадку проведення кваліфікаційного оцінювання у зв'язку з накладенням дисциплінарного стягнення чи інших випадків, визначених законом. За результатами проведення кваліфікаційного оцінювання Вища кваліфікаційна комісія суддів України ухвалює одне з рішень, визначених законодавством. Суддя (кандидат на посаду судді) може звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з відповідною заявою про проведення його кваліфікаційного оцінювання не раніше ніж через один рік з дня ухвалення рішення Комісією за результатами останнього

кваліфікаційного оцінювання, крім випадків, коли він подає заяву про проведення оцінювання на зайняття вакантної посади судді в суді нижчої інстанції або іншої спеціалізації. Порядок врахування результатів останнього кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) визначається рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [5].

В цілому, адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як суб'єкта проведення кваліфікаційного оцінювання суддів – це правове становище спеціального органу суддівського врядування, що наділяється організаційно-правовими повноваженнями та реалізує кадрову політику в судовій системі шляхом адміністрування відносин з проведення кваліфікаційного оцінювання.

Список використаних джерел:

1. Додонов В. Н. Большой юридический словарь. М.: Инфра-М, 1998. 547 с.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Корельський В. М., Перевалова В. Д. Теория государства и права: учебник для вузов Москва: НОРМА-ИНФА, 2002. 549 с.
4. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. 1-е видання, Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. 776 с.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Вид. 4-те, допов. і перероб. Київ: Правова єдність : Алерта, 2014. 524 с.
7. Скомороха Л. В. Організаційно-правові та процедурні аспекти практики формування суддівського корпусу в Україні. Вісник ВРЮ. № 1. 2010. С. 31–41.
8. Шпенов Д. Ю. Вища кваліфікаційна комісія суддів у системі суб'єктів управління службою суддів в Україні. Журнал східноєвропейського права. 2014. № 10. С. 100-106.

УДК 342.9

ПОНОМАРЕНКО Є.Ю.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗВІЛЬНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІ

В статті аргументовано доводиться, що попри серйозні позитивні зрушення, зумовлені судовою реформою 2016 року, в механізмі припинення правового статусу судді все ще присутні ряд неузгодженостей та протиріч; причому частина цих недоліків зумовлені самою реформою (перехідними положеннями законодавства), інша ж частина характеризує невирішені проблеми, які існували і раніше. Окрему увагу автор акцентує на фактичному запровадженні додаткових підстав звільнення судді з посади, не передбачених Конституцією України, різному обсягу трудових прав, гарантій суддів процесі звільнення з посади, в залежності від часу обрання (призначення) та ряду інших критеріїв. Виділені основні проблеми юридичного механізму звільнення та припинення повноважень судді.

Ключові слова: *суддя, правосуддя, проблеми, судова реформа, звільнення з посади, припинення повноважень.*

В статье аргументировано доказывается, что, несмотря на серьезные положительные сдвиги, обусловленные судебной реформой 2016 года, в механизме прекращения правового статуса судьи все еще присутствуют ряд шероховатостей и противоречий; причем часть этих недостатков обусловленные самой реформой

© ПОНОМАРЕНКО Є.Ю. – суддя (Київський апеляційний господарський суд)

(переходными положениями законодательства), другая же часть характеризует нерешенные проблемы, которые существовали и раньше. Особое внимание автор акцентирует на фактическом введении дополнительных оснований увольнения судьи с должности, не предусмотренных Конституцией Украины, разному объему трудовых прав, гарантий судей в процессу их увольнения, в зависимости от времени избрания на должность и ряда других критериев. Выделены основные проблемы юридического механизма освобождения и прекращения полномочий судьи.

Ключевые слова: *судья, правосудие, проблемы, судебная реформа, освобождение от должности, прекращения полномочий.*

The article argues that despite the serious positive developments caused by the judicial reform of 2016, there are still a number of inconsistencies and contradictions in the mechanism for terminating the legal status of a judge; moreover, some of these shortcomings are due to the reform itself (transitional provisions of the legislation), while others characterize the unresolved issues that existed before. The author pays special attention to the actual introduction of additional grounds for dismissal of a judge, not provided by the Constitution of Ukraine, different scope of labor rights, guarantees of judges in the process of dismissal, depending on the time of election (appointment) and a number of other criteria. The main problems of the legal mechanism of dismissal and termination of a judge's powers are highlighted.

Key words: *judge, justice, problems, judicial reform, dismissal, termination of office.*

Постановка проблеми. Протягом всього періоду незалежної України сфера правосуддя викликала чи не найбільше нарікань з боку як суспільства, такі і держаних органів та міжнародних інституцій. Дійсно, справедливий суд, неупереджені та об'єктивні судді є яскравим, виразним показником демократичності країни, рівня захисту прав та свобод її громадян. Тому є цілком природним та логічним прагнення держави впорядкувати, вдосконалити механізми судової системи, в тому числі ті з них, які стосуються припинення правового статусу судді. На жаль, подібне впорядкування та вдосконалення не завжди відбувається в оптимальний спосіб, супроводжуються впливом політичних та економічних факторів. Попри те, що нині діє вже третій закон часів незалежності щодо судоустрою та статусу суддів, навіть після судової реформи 2016 року все ще залишається низка прогалин в нормативних актах, юридичні колізії, недоліки законодавчої техніки, що створюють проблеми в правозастосуванні, забезпеченні трудових прав суддів та незалежності судової влади в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перманентність реформування сфери правосуддя зумовлю активне висвітлення наявних проблем в цій сфері. З огляду на важливість цього питання для функціонування державного механізму, значно більшу йому увагу приділяють не науковці, а політичні діячі та громадські активісти, експерти, міжнародні інституції. Після судової реформи 2016 року системного наукового дослідження змін в законодавстві в аспектів припинення правового статусу судді, проблем цього механізму фактично не проводилося, що зумовлює важливість та актуальність даної статті.

Мета статті – вивчення та виокремлення проблемних моментів механізму припинення правового статусу судді.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу хочемо акцентувати увагу на тому, що постійні зміни в законодавстві зумовлюють наявність низки перехідних положень, часткове збереження чинності старого закону, диференціацію підстав та механізму припинення правового статусу судді, гарантій суддям при звільненні в залежності від дати обрання на посаду та ряду інших факторів. Так, згідно п. 25 прикінцевих та перехідних положень закону «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016р., право на отримання щомісячного довічного грошового утримання у розмірі, визначеному цим законом, має суддя, який за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердив відповідність займаній посаді (здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді) або призначений на посаду судді за результатами конкурсу, проведеного після набрання чинності цим законом, та працював після цього на посаді судді щонайменше три роки. В інших випадках розмір щомісячного довічного грошового утримання є значно меншим [1]. Таким чином новий закон про судоустрій запроваджує фактично додаткові критерії для отримання довічного грошового утримання в більшому розмірі, ніж було передбачено законодавством, що діяло раніше.

Конституція України, визначивши перелік підстав звільнення суддів з посади та припинення їх повноважень, закріпила вичерпний характер цих підстав. Поряд з цим, реформування системи правосуддя передбачає додаткові механізми, які фактично створюють нові підстави припинення правового статусу судді. Одним з таких механізмів є імперативна норма про оцінювання відповідності займаній посаді судді, призначеного (обраного) суддею до 30 вересня 2016р., колегіями Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Рішення Комісії про невідповідність судді займаній посаді, відмова судді від оцінювання є підставою для внесення подання до Вищої ради правосуддя з рекомендацією про звільнення судді з посади [2]. Отже фактично створене правове підґрунтя звільнення судді з посади у разі негативних висновків за результатами оцінювання його відповідності займаній посаді.

Однією з причини критики судової системи України, в тому числі міжнародними інституціями, була її чотирьох ланкова структура. На виправлення цього недоліку, в рамках судової реформи 2016 року прийнято рішення про ліквідацію чотирьох судів (Верховного суду України, Вищого адміністративного суду України, Вищого господарського суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ) та створення нового суду - Верховного суду. Пленум Верховного суду України у своєму висновку до проекту закону «Про судоустрій та статус суддів», (який нині є діючим законом) на початку червня 2016 року зазначав, що вилучення зі сполучення «Верховний Суд України» слова «України», тобто семантичні зміни в наведеній назві, не призводить до зміни його конституційно-правового статусу, не може впливати на стан судової реформи, а також не є підставою для звільнення всіх суддів та ліквідації найвищої судової інстанції в Україні. [3]. Застереження Верховного суду України про порушення конституційних підстав звільнення суддів до уваги взяті не були; суперечливі положення прийняті в первісній редакції.

Діюче законодавство передбачає широкий спектр підстав притягнення суддів до відповідальності; додатково наводиться зміст юридичних фактів, що свідчать про істотність дисциплінарного проступку, грубого нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді чи виявило його невідповідність цій посаді. Якщо з критерієм систематичності протиправних дій проблем у правозастосуванні не виникає, то категорії істотності та грубості в значній мірі носять оціночний характер, відтак можливе різне сприйняття наявності чи відсутності підстав для звільнення, в залежності від суб'єктивного розуміння системи цінностей особами, які уповноважені приймати відповідні дисциплінарні рішення.

Невід'ємною трудовою гарантією суддів та інших працівників є можливість оскарження свого звільнення (подання про звільнення) до компетентних органів. Можливість задоволення цих скарг зумовлює існування в трудовому праві такого поняття як поновлення на посаді. Специфіка правового регулювання трудових відносин суддів виключає можливість поновлення на роботі керуючи загальними нормами трудового права; адже ж законодавство не передбачає такого механізму; до того серед конституційних підстав припинення правового статусу судді не має такої підстави, як поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (аналогічно до п.6 ч.2 статті 40 КЗпП України).

Найбільш яскраво проблему поновлення судді на посаді характеризує рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 09 січня 2013р., та його виконання нашою державою. Нагадаємо, що даним рішенням судом визнано факт порушення Україною низки прав заявника. З метою не допустити того, щоб колишній суддя залишався в стані невизначеності щодо способу, в який його права будуть відновлені, з огляду на виняткові обставини справи та нагальну необхідність припинити порушення статей 6 та 8 Конвенції, судом застосовано заходи індивідуального характеру – постановлено, що держава-відповідач повинна забезпечити якнайшвидше поновлення заявника на посаді судді Верховного Суду України [4]. Попри вимогу негайності виконання рішення суду про поновлення на роботі, лише наприкінці 2014 року парламент скасував власну постанову в частині припинення повноважень судді. 02 лютого 2015р. Голова Верховного суду видав наказ про поновлення судді на посади; отже рішення Європейського суду з прав людини виконувалося Україною більше двох років, попри імперативну вимогу «негайності» виконання.

Після 30 вересня 2016р. звільнення суддів відбувається за рішення Вищої ради правосуддя, без необхідності погодження чи подальшого схвалення цього рішення третіми особами. Отже виглядає логічним, щоб був присутній механізм виконання радою рішень судів про поновлення судді на посаді. Відсутність такого механізму створює проблеми у виконанні рішення суду про поновлення на роботі, адже можливі затягування цього процесу, в тому числі шляхом посилання на повну укомплектованість штату відповідного суду.

Однієї з найважливіших засад діяльності дисциплінарних органів є послідовність у прийнятті рішень, застосування однакових підходів, однакового трактування норм права при дослідженні подібних юридичних фактів. Натомість Вища рада правосуддя та її попередник – Вища рада юстиції, на жаль не завжди дотримується в роботі таких засад правозастосування. Досліджуючи підстави звільнення судді з посади, ми вже зазначали на суттєвій диференціації як змісту цих підстав, так і правових наслідків, що зумовлені їх застосуванням. Проблема в виникає тоді, коли суддя в цілях уникнення дисциплінарної відповідальності подає заяву про відставку чи звільнення за власним бажанням; і Вища рада правосуддя (Вища рада юстиції) має можливість призупинити розгляд заяву судді на час дисциплінарного провадження. Використання нею цієї опції чи невикористання створює переваги одним суддям та обмеження іншим.

Згідно звіту Вищої кваліфікаційної комісія суддів за 2016 рік, присутньо 277 фактів рішень Комісії про припинення дисциплінарного провадження у зв'язку із припиненням повноважень судді [5]. Це свідчить про активне використання суддями механізму звільнення за власним бажанням (у зв'язку з відставкою), в тому числі з метою уникнення дисциплінарної відповідальності, звільнення як дисциплінарної санкції. Отже через недоліки законодавства (альтернативність норми про можливість зупинення розгляду заяви про звільнення за власним бажанням чи у відставку на час розгляду скарги чи заяви в рамках дисциплінарного провадження) дисциплінарні органи мають юридичну можливість неоднакового застосування норм права при вирішенні подібних ситуацій. Внаслідок цього відбувається підміна підстави звільнення судді з посади, яка мала би бути застосована в конкретній ситуації.

Колізії та неузгодженості українського законодавства в значній мірі зумовлені недоліками законодавчої техніки, недосконалою конструкцією правових норм. Подібні недоліки не тільки ускладнюють правозастосування, а й іноді дають юридичну можливість судовим органам формувати неоднозначні висновки не тільки в конкретній справі, а й надавати їм характер рекомендацій іншим суддям при розгляді аналогічних справ. Так, законодавець, диференціювавши механізм припинення правого статусу судді (звільнення з посади та припинення повноважень), лише в розрізі припинення повноважень судді зазначив, що це є підставою припинення трудових відносин з судом. Натомість в ситуації з звільненням судді, питання припинення трудових відносин залишилося неврегульованим.

Подібна неврегульованість дала змогу Вищому спеціалізованому суду з розгляду цивільних та кримінальних справ в своєму листі від 22 травня 2017р. N 223-943/0/4-17 сформувати суперечливий висновок, що звільнення ж судді з підстав, визначених ч. 6 ст. 126 Конституції України не є підставою для припинення трудових відносин в аспекті зазначених вище норм Конституції України та спеціального закону. Даний лист стосувався низки питань притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією; зокрема невиконання обов'язку, передбаченого в абз. 1 ч.2 ст. 45 закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014р. – подання декларації особами, що припиняють діяльність, пов'язану з функціями держави чи місцевого самоврядування. Відтак на думку вищого спеціалізованого суду, судді, які звільняються з підстав, визначених ч. 6 ст. 126 Конституції України, не можуть бути суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП (Несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) [6]. Таким чином, недоліки законодавчої техніки правого регулювання механізму звільнення судді з посади зумовили фактичне виведення з кола осіб, що можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КУпАП суддів, щодо яких прийнято рішення про звільнення їх з посади.

Новий, оновлений статус Вищої ради правосуддя був одним з символів судової реформи 2016 року, об'єктивності та неупередженості при вирішення питань дисциплінарної відповідальності суддів, в тому числі застосування звільнення в якості стягнення за протиправні дії особи. На думку Р. Маселко, члена Громадської ради доброчесності, критерієм подібної об'єктивності та неупередженості є ефективність розгляду дисциплінарними органами так званих справ «суддів майдану», тобто суддів, які під час Революції Гідності виносили судові рішення з очевидними ознаками свавільності та упередженості. Відповідно до даних Вищої ради правосуддя, наданих на запити ГО ВО «Автомайдан» до Вищої ради правосуддя було всього передано заяви стосовно 351 судді, які виносили рішення, передбачені Законом «Про відновлення довіри до судової влади». За результатами розгляду цих скарг щодо 204 суддів прийнято рішення відмовити у відкритті дисциплінарного провадження; внесено подання про звільнення 64 суддів, з яких звільнено 34 особи, подання про звільнення одного судді скасовано ВРП, 29 суддів очікують остаточного

рішення. Таким чином, на сьогодні фактично звільнено лише 34 судді, що складає 10 % від усіх суддів Майдану. При цьому поки немає даних про фактичне звільнення суддів наказом голови суду. Були факти, коли судді продовжували займати пост судді більше року після Указу Президента про їх звільнення (судді Голосіївського суду Л. Калініченко та М. Фролов) [7]. Низький відсоток звільнень суддів пов'язаний насамперед з уже згаданою нами проблемою суб'єктивного трактування понять істотності, умислу, упередженості, грубості при вчиненні дисциплінарного проступку; відтак в більшості випадків факти порушень норм матеріального та процесуального права не заперечуються, але на думку Вищої ради правосуддя їх не достатньо для того, щоб звільнити суддю з посади.

Висновки. Проведене нами дослідження проблемних питань юридичного механізму звільнення та припинення повноважень судді в Україні засвідчило, що попри серйозні позитивні зрушення в правовому регулюванні після судової реформи 2016 року, низка проблем все ще присутня в цій сфері. Зокрема до їх числа відносимо наступні елементи: 1) постійні зміни в законодавстві зумовлюють наявність низки перехідних положень, часткове збереження чинності старого закону, диференціацію підстав та механізму припинення правового статусу судді; 2) неоднаковий обсяг прав та можливостей судді при реалізації такої юридичної гарантія при звільненні як довічне грошове забезпечення судді у відставці в залежності від фактів проходження кваліфікаційного оцінювання, призначення на посаду після 30 вересня 2016р, та стажу суддівської роботи після цієї дати не менше трьох років, а також від правил підрахунку суддівського стажу в залежності від дати обрання на посаду; 3) встановлення невідповідності судді критеріям кваліфікаційного оцінювання є додатковою, не передбаченою Конституцією підставою звільнення судді з посади; 4) ліквідація роботодавця - Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України є додатковою, не передбаченою Конституцією підставою припинення суддівських повноважень; 5) оціночний характер категорій істотності, грубості, упередженості, умислу в діях судді зумовлюють різне сприйняття наявності чи відсутності підстав для звільнення як дисциплінарного стягнення, в залежності від суб'єктивного розуміння системи цінностей особами, які уповноважені приймати відповідні дисциплінарні рішення; 6) відсутність механізму поновлення Вищою радою правосуддя судді на посаді створює проблеми у виконанні рішення суду про таке поновлення, можливі затягування цього процесу, в тому числі шляхом посилання на повну укомплектованість штату відповідного суду; 7) альтернативність норми про можливість зупинення розгляду заяви про звільнення за власним бажанням чи у відставку на час розгляду скарги чи заяви в рамках дисциплінарного провадження, що зумовлює можливість неоднакового застосування норм права при вирішенні подібних ситуацій; 8) фактичне виведення з кола осіб, що можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КУпАП суддів, щодо яких прийнято рішення про звільнення їх з посади через недоліки законодавчої техніки правого регулювання механізму звільнення судді з посади; 9) спроби влади використовувати механізм звільнення суддів у політичних цілях, при цьому рішення Вищої ради правосуддя в цьому контексті не дають підстав бути впевненим про її незалежність при прийняття відповідних рішень.

Виокремлені проблеми зумовлені низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, в тому числі умовами перманентного реформування сфери правосуддя та суспільно-політичними процесами в державі. Відтак їх подання пов'язане з комплексним, системним вирішенням окреслених проблем, лише за таких умов можна забезпечити ефективне та дієве функціонування механізму звільнення судді з посади та припинення його повноважень.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016р. № 1402-VIII // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

2. Про затвердження Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення: Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016р. №143/зп-16 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadok_ta_metod.pdf

3. Про затвердження Висновку стосовно проекту Закону "Про судоустрій і статус суддів" (реєстр. N 4734 від 30 травня 2016 року): Постанова пленуму Верховного суду України від 01.06.2016р. №12 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/0D4B2BBE5395484CC225804200275582

4. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11): Рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947

5. Звіт Вищої кваліфікаційної комісія суддів за 2016 рік // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://vkksu.gov.ua/userfiles/zvit2016.pdf

6. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією: Лист від 22.05.2017р. N 223-943/0/4-17 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zib.com.ua/files/Golovam_apeliacijnih_sudiv_vid_2205_2017.pdf

7. Маселко Р. Вища рада правосуддя реально звільнила лише 10 % «суддів Майдану» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/maselko/59c810d71cd38/.

УДК 347

РОМАНЮК Р.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються основні підходи до порядку формування суддівського корпусу на основі міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. Здійснено порівняльно-правовий аналіз добору суддів за законодавством до та після проведення судової реформи 2016 року. Досліджено систему стримувань та противаг гілок влади в контексті добору суддів. Внесено пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства при прийнятті суддів на посади.

Ключові слова: *судова система, судова влада, добір суддів, міжнародні стандарти, Вища рада правосуддя, незалежність, компетентність.*

В статье анализируются основные подходы к порядку формирования судейского корпуса на основе международных стандартов и зарубежного опыта. Осуществлен сравнительно-правовой анализ отбора судей по законодательству до и после проведения судебной реформы 2016 года. Исследована система сдержек и противовесов ветвей власти в контексте отбора судей. Внесены предложения по усовершенствованию национального законодательства при принятии судей на должности.

Ключевые слова: *судебная система, судебная власть, отбор судей, международные стандарты, Высший совет правосудия, независимость, компетентность.*

The article analyzes the main approaches to the formation of the judiciary on the basis of international standards and foreign experience. A comparative legal analysis of the selection of judges under the law before and after the judicial reform in 2016. The system of checks and balances of the branches of government in the context of the selection of judges is studied. Proposals have been made to improve national legislation when recruiting judges.

Key words: *judiciary, judiciary, selection of judges, international standards, High Council of Justice, independence, competence.*

Постановка проблеми. Ефективність судової системи яка є основою захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні значною мірою визначається суб’єктами, що здійснюють

© РОМАНЮК Р.В. – суддя (Господарський суд Рівненської області)

правосуддя, тобто суддями. З огляду на це, питання порядку формування суддівського корпусу є одним з найбільш актуальних в контексті судової реформи. З моменту проголошення незалежності України відбувається постійний пошук оптимальних моделей професійного добору суддів, про що свідчить, зокрема, наявність на сьогодні вже четвертого за рахунком Закону, що визначає основи судової системи, – Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року [1]. Важливе значення має визначення правових засад добору суддів в Україні в порівнянні із міжнародними стандартами та зарубіжним досвідом та внесення обґрунтованих пропозицій щодо їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нормативно-правові стандарти судоустрою досліджували В.Д. Бринцев, В.В. Кривенко, О.В. Карпушова, Л.М. Москвич, С.В. Прилуцький, О.В. Саленко та інші. Однак, актуальним є зосередження уваги на визначення міжнародно-правових норм, які регламентують порядок професійного добору судового корпусу, порівняння їх з національними стандартами.

Метою статті є дослідження основних нормативних засад добору суддів в Україні, порівняння їх з міжнародними стандартами та зарубіжним досвідом та внесення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері формування суддівського корпусу.

Виклад основного матеріалу. В системі міжнародних стандартів незалежність суддів розглядається як ключова гарантія забезпечення прав людини. Деталізовано названий принцип у Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29 листопада 1985 року та № 40/146 від 13 грудня 1985 року [2]. Основою незалежності судових органів, згідно із документом, є наступні положення: - усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її (п. 1); - не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя (п. 4); - принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін (п. 6).

Водночас, в аспекті забезпечення аналізованого принципу, Основні принципи незалежності судових органів значну увагу приділяють регламентації кваліфікації, підбору та підготовки суддів, а також умов служби та звільнення від посади. Відповідно до п. 10, особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підбору і кваліфікацію в галузі права. Будь-який метод підбирання суддів мусить гарантувати від призначення суддів за неправомірними мотивами. При підборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін.; однак вимога про те, щоб кандидат на юридичну посаду був громадянином відповідної країни, не повинна розглядатися як дискримінаційна [2].

Ще одним міжнародно-правовим актом, що регламентує правовий статус суддів та порядку їх професійного добору, є Пекінські тези стосовно принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA), прийняті провідними діячами в галузі правосуддя в LAWASIA, а також суддями з Азії та тихоокеанського регіону в Пекіні в 1995 року та схвалені на засіданні ради LAWASIA в 2001 році [12]. У документі наголошено, що для досягнення суддями своїх цілей та реалізації своїх функцій судді повинні обиратися на засадах компетентності, неупередженості та незалежності (п. 11), недискримінації (п. 13), а спосіб обрання суддів повинен гарантувати обрання найбільш кваліфікованого кандидата на посаду (п. 12) [3].

Найбільш ґрунтовно на європейському рівні правове регулювання питань формування корпусу професійних суддів здійснюється відповідно до Європейської Хартії про статус суддів 1998 року, прийнятої в рамках Ради Європи [4]. Так, п.1.3. Хартії встановлює, що кожне рішення, пов’язане з добором, комплектуванням та призначенням судді на посаду, підвищенням по службі або припиненням його повноважень повинно передбачати втручання органу, незалежного від виконавчої та законодавчої влади, який принаймні наполовину має складатись із суддів, обраних їх колегами шляхом використання методів, що гарантуватимуть якомога ширше представництво суддівського корпусу. Для ефективного виконання обов’язків судді законом про статус судді повинно також передбачатись забезпечення належної підготовки відібраних кандидатів за державний кошт [4].

Основою нормативного визначення порядку добору суддів в Україні є Закон України «Про судоустрій та статус суддів» 2016 року та Закон України «Про Конституційний суд України» 2017 року. Незважаючи на існування законодавчого підґрунтя щодо формування суддівського

корпусу, в Україні на сьогодні відсутня чітка науково обґрунтована і нормативно визначена процедура підбору кандидатів на посади суддів. Зокрема, найбільші дискусії серед науковців точаться з приводу формування суддівського корпусу суб'єктами інших гілок влади.

Так, зокрема, як зазначає С.В. Прилуцький, «якщо в Україні єдиним джерелом влади є народ, то чому ж судова влада, яка за своїм статусом рівновелика з законодавчою та виконавчою владою, а за покликанням найближча до людини в захисті її прав, передається не прямим народовладдям, а лише опосередковано? А також: чи не заперечує такий підхід сутність народовладдя та основи поділу влади? Тому, саме формування корпусу професійних суддів як центр політичного впливу є потенційно вразливим «місцем» незалежності суддів України [5, с.16].

Л.М. Силенко, досліджуючи проблеми системи стримувань і противаг в Україні, відзначала, що конституційне визначення порядку формування органів державної влади реалізується на підставі врахування вимог двох складових, які випливають з принципу поділу влади – системи стримувань і противаг, і взаємозалежності та взаємодії різних гілок влади, що у сукупності може призвести до їх балансу [6, с.11]. Аналізуючи конституційний механізм поділу влади, вчена також відзначає «похідність» органів судової влади (професійних суддів) від інших гілок влади [6, с.11].

Як зазначають В.О.Євдокимов та Я.Л.Іваненко, судова влада, на перший погляд, є начебто найслабшою порівняно з іншими гілками влади. Повноваження на правосуддя вона отримує не безпосередньо – від народу як єдиного джерела влади, а опосередковано – від Президента України. Суди нечисленні й у своєму розпорядженні не мають ні міліції, ні тюрем для примусу, як виконавча влада. Хоча, сила судової влади як захисника прав і свобод людини і громадянина, у законному, справедливому вирішенні юридичних конфліктів, що у суспільній свідомості створює її високий авторитет [7, с.319].

На необхідності скасування повноважень Верховної Ради України та Президента України щодо призначення і звільнення суддів було наголошено у «Пропозиціях щодо наступних кроків судової реформи в Україні», підготовлених за результатами обговорення під час конференції «Судова реформа в Україні та світові стандарти незалежності судової влади» (26-27 жовтня 2010 р.) в межах Проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). У разі збереження відповідних повноважень Президента України, вони мають здійснюватися відповідно до подання Вищої ради юстиції та мати формальний характер (без можливості відхилення такого подання) [8, с.11].

Сприяти незалежності судової влади (внаслідок процесу призначення професійних суддів) від інших гілок повинна, апріорі, Вища рада юстиції, повноваженнями якої, згідно зі ст. 131 Конституції України, було внесення подання про призначення суддів на посади або звільнення з посад, а також участь у здійсненні дисциплінарного провадження стосовно суддів. Для забезпечення незалежності Вищої ради юстиції її склад формується таким чином, щоб, по-перше, не допустити можливостей впливу законодавчої та виконавчої гілок влади на призначення суддів на посаду або звільнення їх з посади; а по-друге, залучити для здійснення цієї відповідальної роботи кращих фахівців з різних видів юридичної діяльності [9, с.147].

На сьогодні основну роль замість Вищої ради юстиції у формуванні корпусу професійних суддів відіграє Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада правосуддя. Відповідно до ст. 94 Закону «Про судоустрій та статус суддів», до складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України обираються (призначаються) шістнадцять членів: 1) з'їздом суддів України - вісім членів Комісії з числа суддів, які мають стаж роботи на посаді судді щонайменше десять років, або суддів у відставці; 2) з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ - два члени Комісії; 3) з'їздом адвокатів України - два члени Комісії; 4) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини - два члени Комісії з числа осіб, які не є суддями; 5) Головою Державної судової адміністрації України - два члени Комісії з числа осіб, які не є суддями [1].

Що стосується Вищої ради правосуддя як органу, що вносить подання Президенту для призначення суддів, то відповідно до ст. 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох - обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох - призначає Президент України, двох - обирає Верховна Рада України, двох - обирає з'їзд адвокатів України, двох - обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох - обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою [10].

Для порівняння, відповідно до ст. 5 Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 року Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів Украї-

ни, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначали до Вищої ради юстиції по три члени, Всеукраїнська конференція працівників прокуратури - двох членів Вищої ради юстиції. До складу Вищої ради юстиції входили за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України [11].

Тобто, представниками судової влади у складі Вищої ради юстиції органі були лише чотири особи, тобто одна п'ята від її складу, тому доволі складно було однозначно говорити про захищеність цього органу від впливу з боку інших гілок влади, в тому числі політичного. Таке твердження неодноразово висловлювали і представники із числа суддів. Наприклад, згідно з п. 6 Рішення IV З'їзду суддів вказується на необхідності внесення змін до Конституції України щодо приведення складу Вищої ради юстиції у відповідність з міжнародними стандартами з тим, щоб судді становили не менше половини складу цього органу [12].

Натомість, на сьогодні вісім із шістнадцяти членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України обираються з'їздом суддів України, з огляду на що, можна говорити про більше незалежність вказаного органу від інших суб'єктів та можливість прийняття більш об'єктивних рішень. З іншого боку, 11 з 21 членів Вищої ради правосуддя (включно із Головою Верховного Суду) є представниками судової влади, відповідно, цей орган має у своєму складі більшість саме суддів.

Загалом, побудова механізму формування суддівського корпусу на засадах аполітичності є важливою передумовою незалежності судової влади. При цьому, існують різні підходи до професійного добору судів в різних країнах. Відповідно до п. 14 Пекінських тез стосовно принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA), структура юридичних професій та шляхи, що приводять особу - юриста на посаду судді, різняться в різних країнах. У деяких країнах судова служба - це служба кар'єрна (відбір на посаду може починатися одразу після закінчення навчального закладу і потім, як правило, після тривалого стажування відбувається поступове просування по службі), в інших судді вибираються серед практикуючих представників юридичної професії(наприклад, може ставитися вимога стажу на посаді прокурора чи адвоката). Тим не менше, в усіх країнах повинні бути прийняті відповідні процедури, що гарантують справедливе і прозоре призначення суддів [3]

М.І. Логвиненко висловлює пропозицію щодо обрання суддів безпосередньо народом України шляхом виборів. Водночас, сам автор відмічає складнощі реалізації такої пропозиції, оскільки «...такий спосіб призначення суддів ускладнить діяльність судової системи загалом. Як свідчить практика, за 5 років суддя саме отримує досвід, проходить значну практичну підготовку після якої його обирають на посаду безстроково. Якщо суддя обраний на 5 років, після повторних виборів не буде обраний на посаду, приходить новий суддя, який 5 років також набирає досвід. Як висновок, одразу втрачається кваліфікований працівник, який уже дійсно готовий виконувати професійну діяльність. Такий виборчий процес може стати просто навчально-практикуючим процесом, а не професійною діяльністю суддів, що може значно вплинути на якість розгляду справ судами, тому така система призначення суддів на посаду в Україні абсолютно не ефективна» [13, с.202].

Світова практика знає різні способи заняття посади судді: починаючи від призначення монархом чи президентом і закінчуючи обранням населенням. Так, наприклад, у Франції усі рішення про призначення суддів на посаду підписує Президент за рекомендацією Вищої Ради юстиції (щодо суддів Касаційного Суду) та Міністерство юстиції і Рада суддів (щодо інших суддів). Відповідно до «Німецького закону про суддів» судді можуть призначатися лише суддями (комісіями суддів) у наступних правових формах: пожиттєво (вони призначаються згідно з федеральним законом та якщо пропрацювали на цій посаді не менше трьох років), тимчасовими суддями, суддями з випробним строком або суддями «за дорученням» (чиновники суду, які залучаються як судді). Судді верховних судів Федерації пропонуються профільним Федеральним міністром спільно з комітетом з вибору суддів і призначаються на посаду Федеральним Президентом [13, с.202].

Досліджуючи, особливості добору суддів у США, Р. Куйбіда визначає такі способи добору суддів: - вибори населенням на партійній основі (тобто кандидатів на посаду судді висувають політичні партії) - у 8 штатах, - непартійні вибори населенням - у 13 штатах, - призначення губернатором або законодавчим органом із наступним підтвердженням населенням на виборах - у 17 штатах, - призначення губернатором або законодавчим органом без наступного підтвердження населенням - у 12 штатах [14].

У Австрійській республіці відповідно до Федерального конституційного закону від 10 листопада 1920 року (в редакції закону від 7 грудня 1929 року) призначення на посаду судді здійс-

нює федеральний президент, або за його дорученням федеральний міністр за поданням федерального уряду на конкурсній основі. Кандидат на суддівську посаду повинен бути дієздатним громадянином Австрії, мати належну репутацію, диплом про повну юридичну освіту. В процесі проходження стажування під керівництвом судді-наставника претендент вивчає програму семи самостійних етапів: судову практику з одночасним навчанням на підготовчих курсах; навчання протягом двох років при суді, прокуратурі, адвокатурі, міністерстві юстиції, виконавчих органах; навчання в судовій академії. Кандидат на посаду судді повинен обов'язково вивчити судову практику, скласти іспит на посаду судді при вищому земельному судді [15].

Погоджуємось з Л.В. Скоморохою, будь-який метод підбору суддів мусить гарантувати від призначення суддів за неправомірними мотивами. При підборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін. [16]. Схожу позицію висловлює і Б.О. Прокопенко, вказуючи, що Європейська хартія про статус суддів закріплюючи, що правила відбору та призначення на посаду суддів незалежним органом або комісією вимагають здійснення відбору на основі здатності кандидатів вільно і неупереджено оцінювати справи, які передаються на їхній розгляд, та застосовувати закон із повагою до гідності людини, тим самим гарантує неупередженість при здійсненні добору суддів [17, с. 357].

Підтримуємо І.Л. Самсіна, що добір суддів є відповідальним і складним процесом. З одного боку, процедурні питання мають бути достатньою мірою врегульованими в законодавстві, щоб відповідати вимозі формальної визначеності. Адже особа, яка є кандидатом на посаду судді, має право володіти повною інформацією стосовно того, яким випробуванням та іспитам вона буде піддана, які критерії відбору будуть застосовані органом оцінювання тощо. З іншого боку, кваліфікаційний орган повинен бути достатньо уповноважений чинним законом для того, щоб мати можливість дійсно визначити «на що здатна» людина, яка хоче стати суддею [18, с.6].

Висновки. На основі аналізу різних підходів держав до формування суддівського корпусу слід зробити висновок, що в результаті судової реформи 2016 року і зміни підходів до призначення суддів на сьогодні процес добору на посади професійних суддів є доволі об'єктивним, незалежним та таким, що відповідає міжнародним стандартам у цій сфері. При цьому, потребують вдосконалення кремі аспекти професійного добору суддів, необхідною є і певна уніфікація повноважень Вищою ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

2. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201

3. Пекінські тези стосовно принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/mizhnarodni_standarti_u_ sferi_sudochinstva_i_statusu_sudiv.html

4. Європейська Хартія про статус суддів // Вісник Верховного Суду України. – № 4(10). – 1998. – С. 9-11.

5. Прилуцький С.В. Формування корпусу професійних суддів України. Автореф. дис. к.ю.н. / 12.00.10. – К., 2003. – 20 с.

6. Силенко Л.М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні: Автореф. дис. к.ю.н. / 12.00.02. – К., 2000.

7. Конституція незалежної України: Навчальний посібник; За ред. В.Ф. Погорілка, Ю.С. Шемшученка, В.О. Євдокимова. – К.: 2000.

8. Пропозиції щодо наступних кроків судової реформи в Україні, підготовлені за результатами обговорення під час конференції «Судова реформа в Україні та світові стандарти незалежності судової влади» (26-27 жовтня 2010 р.) // Проект «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). – К, 2010. – 11 с.

9. Організація судових та правоохоронних органів [Навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів освіти / І.Є.Марочкін, В.В.Афанасьєв, В.С.Бабкова та ін.]; За ред. І.Є.Марочкіна, Н.В.Сібільової, О.М.Толочка. – Харків: Право, 2000.

10. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 7-8, ст.50.

11. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 року // Відомості Верховної Ради України 1998 р., № 25, стаття 146.

12. Рішення IV З'їзду суддів // Вісник Верховного Суду України. - 2000. - №1 (17). – С.19.

13. Логвиненко М.І. Добір суддів на посаду: український та міжнародно- правовий-досвід / М.І. Логвиненко // The genesis of genius: науково- періодичне професійне видання. - Женева (Швейцарія): Міжнародний науково- практичний конгрес економістів та правників, 2014. - С.201-206.

14. Куйбіда Р. Добір суддів: призначення чи вибори? / Р. Куйбіда // Юридичний вісник України. - 2006.- №30 (578). [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://www.pravo.org.ua/2010-03-07-18-0607/laworganisand statussuddiv/1111-selection-ofjudges-appointment-or-election-ua.html.

15. Вознюк В. Міжнародні стандарти незалежності суддів / В. Вознюк // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.asu.od.ua/ua/puЬlications/mkons/voznjuk/

16. Скомороха Л. В. Конкурсний добір кандидатів на посаду суддів, міжнародний досвід та вітчизняні реалії / Л. В. Скоромоха// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/Docs/a160909.pdf.

17. Прокопенко Б. О. Міжнародні стандарти добору кандидатів на посаду судді / Б. О. Прокопенко // Часопис Київського університету права. - № 1. - 2013. - с. 356-359.

18. Самсін І.Л. Добір кандидатів на посаду судді: методологічні аспекти // Інформаційний вісник вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2009. - №3 (11). – С.6-11.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

МАЙСНЕР А.В.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ, ЩО ОБУМОВЛЮЄ ЗДІЙСНЕННЯ АГРЕСІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасного міжнародного права – проблемі розширення кваліфікаційних характеристик агресії за межі його збройного вияву. З погляду на віртуалізацію міжнародної економіки, зростання значущості фактору інформаційно-комунікаційних технологій у міжнародній торгівлі, тенденції до їх монополізації, автор цілком обґрунтовано привертає увагу до тенденції з посилення насильницької конфліктності у міжнародних відносинах. Така тенденція прямо вказує на «перетікання» потенціалу агресії у незбройну сферу міжнародних взаємодій.

Ключові слова: *агресія, інформаційна агресія, глобалізація злочинності.*

Статья посвящена актуальной проблеме современного международного права − проблеме расширения квалификационных характеристик агрессии за пределы его вооруженного проявления. С точки зрения виртуализации международной экономики, возрастания значимости фактора информационно-коммуникационных технологий в международной торговле, тенденции к монополизации, автор вполне обоснованно привлекает внимание к тенденции усиления насильственной конфликтности в международных отношениях. Такая тенденция прямо указывает на «перетекание» потенциала агрессии в невооруженную сферу международных взаимодействий.

Ключевые слова: *агрессия, информационная агрессия, глобализация преступности.*

The article devoted to the issue of international law − the problem of expansion qualification characteristics aggression beyond its armed manifestations. In terms of virtualization international economy, growth factor significance ICT in international trade, tendency to monopolization, author legitimately draws attention to the violent tendencies of strengthening conflict in international relations. This trend clearly indicates on "overflow" capacity aggression in non-armed field of international interactions.

Key words: *aggression, information aggression, globalization of crime.*

Технологія інформаційної агресії багатошарова, багатоаспектна. Вона вбирає цілий набір прийомів і способів, в результаті дії яких утворюється і швидко зростає інформаційна перевага еліт. Ця перевага також досить інтенсивно конвертується в ефективні важелі контролю для світової олігархії над світовою торгівлею, світовою економікою, де сам злочинний феномен інформаційної агресії з її цілевизначенням на світове домінування еліт, знаходить втілення через далеке від справедливої ринкової конкуренції добре закамуфльоване у своїй жорстокості штучне обмеження розвитку більшості країн і народів.

Загострення відносин між сторонами в межах процесу універсальної агресії значною мірою відбувається за рахунок зростання в їхній (сторін) діяльності ролі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Якщо для терористів інформаційно-комунікаційні технології в основному розширюють можливості і поліпшують технології власне терористичної діяльності,

© МАЙСНЕР А.В. – викладач кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин (Національний авіаційний університет)

то найвищий їх рівень у практиці розвинутих держав поступово перетворив ІКТ у самостійний різновид агресії щодо країн «третього світу». Це природним чином випливає із логіки технологічного прогресу, який поряд з полегшенням умов існування людини і суспільства, навантажує її тягарями нових проблем.

В цілому слід виходити з того, що західна культура, незважаючи на демонстративний антропоцентризм, сьогодні схильна знижувати роль власне людських факторів, що відносяться до нашого внутрішнього світу, на користь зовнішніх, передовсім техніко-економічних, що загрожує перетворенням людини у маріонетку [7, с.286].

Карл Ясперс, пояснюючи сенс свого терміну «викриття демонічного характеру техніки», вказує, що віра у прогрес ігнорувала той факт, що прогрес обмежений рамками науки і техніки, і що він не може, вийшовши за їх межі, охопити все людське існування у цілому. За цих умов можливою є лише видимість людяності. Мислитель попереджає, що механізм техніки може надавати на людей у часі зовсім іншого тиску, ніж це було можливе раніше: «наприклад, якщо вичерпні відомості спочатку давали людям духовне звільнення, то тепер поширення інформації перетворилось у панування над людьми через контрольованість відомостей» [12, с.137-138].

З якими ж новими викликами зіткнулося людство, коли мільярди людей, державних і суспільних організацій, а також бізнес-структур отримали можливість спілкуватися у кіберпросторі? Ще актуальнішим є питання чи ці можливості вписуються у природний плин міжнародного життя, плани й наміри учасників міжнародних взаємодій, зважаючи, що участь у кіберпросторі не є суцільною даністю.

Освоєння кіберпростору дедалі більшою мірою пов'язується з набуттям інформацією, яка циркулює в ньому в особливому супероперативному режимі; товарних якостей. Для відповіді на поставлені вище запитання слід усвідомлювати нерівність можливостей використання кіберпростору. Західна культура, спираючись на досягнення технічної цивілізації, отримала колосальні техніко-інформаційні переваги перед іншими культурами, орієнтованими на традиційні способи комунікації. Звідси веде своє походження феномен нееквівалентного інформаційного обміну між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Зважаючи на чинне співвідношення сил на світовій арені їх привабливість для меншості (так званого «золотого мільярду») і прагнення до збереження статус-кво, ситуація нееквівалентного інформаційного обміну так само як і у сфері геоекономіки використовується для зміцнення світовими елітами свого домінуючого стану шляхом дій, які несуть ознаки агресії (інформаційної). Інформаційний потік, що йде з Півночі на Південь із Заходу на Схід, виявився в декілька разів потужнішим за зустрічні потоки соціокультурної інформації, що відбивають культурну пам'ять та історичний досвід Заходу і Сходу [7, с.280].

На думку відомого російського соціолога О.С. Панаріна західна культура за цілою низкою критеріїв виявилась більш пристосованою до сучасності і навіть претендує на те, щоб монополізувати сучасність, відокремивши від неї усіх тих, хто не відповідає відомим еталонам епохи модерну [7, с.280].

Освячені метою щонайповнішого підкорення так званих традиціоналістських зон, такі прагнення з очевидністю складають елемент інформаційної агресії, тим більше, що антитрадиціоналізм супроводжується агресивним впровадженням антицінностей.

Але найефективніше використання потенціалу ІКТ для нарощування зверхності у системі чинного світопорядку спостерігається у економічній сфері. При чому на теренах економічного підкорення слаборозвинених країн вони виявляють себе у двох іпостасях: як засіб забезпечення економічної агресії і як самостійна агресорська конструкція, можливість якої зумовлена товарним змістом інформації.

Поява ІКТ, а з ними – нової форми міжнародних відносин на оцифрованій основі, давала міжнародному співтовариству шанс на використання великого позитивного потенціалу глобалізації для втілення принципів рівності у всьому спектрі міжнародних відносин держав і, отже, значного зниження планетарної конфліктності.

Варто нагадати, що логіка глобалізації як об'єктивного явища, вимагає однозначного визнання єдності загальнолюдської перспективи. Взаємозалежність, взаємопов'язаність світу та діючих у його межах акторів стала очевидною. Тому сепаратні стратегії прориву у краще майбутнє, зокрема, прагнення до безподільного панування у цьому майбутньому, створюють небезпеку непередбачуваності, терористичної катастрофогенності.

На жаль такі прогнози дедалі більшою мірою набувають ознак підтвердження, тим більше, що сам процес нехтування глобальними реаліями сучасного єдиного простору-часу

виявляється через діяння і поведінку розвинутої частини міжнародного співтовариства, яка містить очевидні ознаки агресії у її збройних, економічних і, нарешті, інформаційних формах.

Міжнародно-кримінологічний інтерес проблеми ІКТ та агресії, що базується на їх використанні, представляє тим, що вона (агресія) відбувається в умовах інформаційного суспільства з його феноменом «цифрової нерівності». Саме міжнародно-кримінологічна методологія допомагає з'ясувати суть «цифрової нерівності» − висхідну рушійну силу інформаційної агресії, а саме, володарів реальної глобальної влади − світову фінансово-промислову олігархію, яка за логікою (від М.Вебера, Б. де Жувенеля та ін.) первісності влади по відношенню до соціуму, найінтенсивніше використовує можливості ІКТ. Тим самим глобальна влада значно посилила свою потугу і, отже, світоуправлінський потенціал. Пріоритетний доступ до ІКТ також розширив можливості геополітичних та геоекономічних інститутів (МВФ, СОТ, НАТО), що виявили себе як фактичні інструменти глобальної влади. На думку відомого американського соціолога Джозефа Ная, «новий світ залежить від традиційного світового порядку, у якому влада ґрунтується на регіональних та геополітичних інститутах» [5, с.128].

Інформаційну агресію значною мірою формує «елітарність», обраність «приватної волі». Така обраність виражається знову таки у можливостях володіння інформацією в умовах використання ІКТ. Той, у кого не дістає грошей на організацію захисту своїх економічних секретів та на конкурентне добування інформації, неминуче приречений на розорення незалежно від дійсного (навіть блискучого) стану свого бізнесу. Умови ІКТ гіперболізують впливовість дій, що можуть утворювати інформаційну агресію, оскільки інформаційно незахищений бізнес є завідомо не конкурентоздатним. У торгівельних відносинах держав гіперболізація агресивної складової полягає в тому, що для розвинутих країн самі партнери та суть оборудок з ними постають у максимально прозорому вигляді і навпаки, економічно слаборозвинені країни, в силу інформаційного дефіциту, не мають можливості вибудовувати свої дії з гарантією елементарної вигоди. Фігурально висловлюючись, ефективність інформаційної агресії гіперболізується майже у критеріях геометричної прогресії.

При цьому грабіжницька сутність інформаційної агресії так само як і у випадках збройної і економічної агресії маскується у різноманітні способи і прийоми, основними з яких виражаються через декілька фікцій. Перша фікція полягає в ілюзії сприйняття держави як політичного інструменту з організації суспільного життя певного соціуму, вираження волі народу. Вона запрограмована на те, що дії держав з реалізації своїх переваг у сфері ІКТ у тому числі й ті, що складають відхилення від основоположних норм моралі та права, зумовлюються інтересами суспільства або, щонайменше, вчиняються за формальною санкцією суспільства. У такий спосіб вдається розчинити відповідальність за наслідки злочинності, у витоках якої стоять інтереси і воля конкретних впливових осіб або груп таких осіб.

Друга фікція, якою камуфлюється інформаційна агресія – це фікція, що пов'язана з абсолютизацією вільного ринкового середовища, у межах якого переваги і здобутки учасників міжнародних економічних відносин визначаються об'єктивними законами конкурентної боротьби, яка (нехтуючи фактор єдності світового суспільства та світогосподарчої системи) неухильно результує переваги для найпередовіших, найпросунутіших суспільств.

Що стосується фікції визначальної ролі народного волевиявлення у діяльності держави, в тому числі й у міжнародних економічних процесах, які дедалі більшою мірою наповнюються фактором впливу ІКТ, то тут слід звернутися до праць В.Ф.Антипенка. Посилаючись на авторитетну думку М.Вебера, Бертрана де Жувенеля та інших відомих у світі мислителів, вчений творчо втілює у міжнародно-правову науку їхню концептуальну думку про первісність влади відносно соціуму, а не навпаки, як це прийнято вважати у доктрині та політичній і юридичній практиці. На цій основі побудована концепція кримінальної відповідальності держави, в основі якої лежить оцінка кримінальності реальної влади [1, с.53-68].

При здійсненні оцінки системи маскування інформаційної агресії та її специфіки слід зважити на те, що ІКТ як джерело міжнародної кримінальності є предметом уваги міжнародного права не випадково. Як вже зазначалося, використання ІКТ, попри позасумнівне свідчення прогресивного розвитку людського універсуму, надає загрозливу кумулятивну дію на наявну криміналізацію міжнародних економічних процесів. Звідси особливо небезпечний потенціал агресії, яку несе ІКТ, потребує ретельних і системних заходів з його маскування. При всій багатоаспектності виявів інформаційної агресії у якості її основи слід відмітити механізм так званих «покерних» умов функціонування міжнародної економіки [6, с.169]. Він представляє собою нерівне за-

стосування спеціальних ІКТ, (для яких практично не існує моральних та правових бар'єрів), коли стрімке зростання попиту на інформацію забезпечує комерційний результат, який досягається лише тими, хто в змозі застосовувати найдорожчі найпродуктивніші інформаційно-комунікаційні технології переважно для здійснення оборудок підступного шулерського ґатунку. Йдеться про створення фальшивого іміджу насправді неблагополучних компаній, завищення кредитних рейтингів, примітивний шантаж та под. Збільшення обсягів капіталу, що задіюється у електронній торгівлі, тягне збільшений попит на спеціальні ІКТ [2, с.122].

В результаті позначеного владного впливу юридичні заходи з супроводження такого роду міжнародного бізнесу в умовах ІКТ попри його кримінальний зміст по суті зміцнюють його прийнятність, сприяють його характеристиці як поточного процесу. Між тим саме ошукувальна система застосування спеціальних ІКТ з очевидністю складає зміст агресії, утворює загрозу міжнародній безпеці, оскільки інтенсивно поповнює глобальний соціальний конфлікт новими протестними силами, так званими (за І.Валлерстайном) «небезпечними класами» або «антисистемними силами», готовими до боротьби проти свого відчуження [4, с.65, 90, 227].

Небезпечність інформаційної агресії для міжнародного миру зумовлена специфічним характером її злочинного за міжнародним правом механізму. Адже перевага внаслідок використання спеціальних ІКТ одних учасників ринку над іншими, неуклінно зростає, продукуючи соціально-економічну поляризацію і поглиблюючи інформаційну асиметрію, а з нею – і конкурентні можливості, що означає нищівну дію на сектор міжнародної економіки. Соціально-економічна поляризація, що супроводжується прискореним зубожінням великих людських мас, є питомим середовищем для ескалації тероризму на глобальному рівні. Втім криміногенність інформаційної агресії полягає не лише у цьому, у цілому традиційному для капіталістичної світоекономіки, механізмі. [6, с.231].

Виглядаючи зовні як банальне використання переваги у ІКТ, наведений механізм за своєю криміногенною сутністю є злочинним. Він з очевидністю потребує міжнародної кримінально-правової кваліфікації за ознаками агресії в умовах використання ІКТ або інформаційної агресії. Адже по суті поза кримінально-правовим реагуванням і регулюванням залишилось формування і розвиток економіки, основу якої складає кримінальним чином утворювана прибутковість за рахунок інформаційного ошукування покупців і інвесторів. Вдосконалення безпосередньо самих технологій цієї економіки здійснюється у напрямі пошуку і вилучення недостатньо захищеної власності.

Розглянутої вище загальної схеми виникнення і дії інформаційної агресії недостатньо для формування конкретних норм міжнародного права з протидії цьому міжнародному злочину. Останні за своїм смислом покликані створювати перешкоди конкретним прийомам і способам реалізації агресивної діяльності певної держави з використання можливостей ІКТ. Отже постає завдання аналізу і правової оцінки конкретних способів дій, що складають зміст інформаційної агресії, причин неохоплюваності їх дією міжнародного права.

Нерівне використання можливостей спеціальних ІКТ переповнює економіку такою інформацією, яка підмінює норми права, покликані забезпечувати справедливу конкуренцію та «розкладає фундаментальні ринкові принципи економіки, істотно модифікує мотивацію бізнесу, охоплюючи при цьому інші сфери економіки (ділової активності). Ринковий механізм, таким чином, стає несправедливим, конкуренція здійснюється жорсткими, практично воєнними методами, що забезпечується лобіюванням і державною підтримкою такої неринкової поведінки еліт» [6, с.231]. При очевидній міжнародній криміногенності такого перекручення об'єктивних правил ринку, намірів або спроб надати йому (перекрученню) міжнародно-правову кваліфікацію не спостерігається.

Поширення ІКТ і, зокрема, комп'ютерного моніторингу привели до виникнення й розвитку специфічного бізнесу, суть якого полягає у доступі до персональних даних користувачів Інтернету. Міжнародно-кримінальний аспект такої тенденції зумовлюється перетворенням моніторингу на тотальний контрольний, що кінець кінцем результує припинення існування неконтрольованого комп'ютерного інформаційного простору. Реальність тотального контролю підтверджується також і безрезультатністю вживаних після подій 11 вересня 2001 року спроб створити систему захисту особистої інформації. Законодавчі обмеження, що введені у країнах, у своїй більшості не знаходять відповідного втілення передусім приватними компаніями, оскільки серйозно зашкоджують їхнім прибутковим (корпоративним) інтересам. У підсумку формується відчутний глобальний інформаційно-технологічний удар по правах людини, реагування на який навряд чи утримається в межах чинних норм міжнародного права.

Таким чином, інформаційна агресія супроводжується формуванням криміногенних факторів, пов'язаних з тоталітаризацією глобального управління, різного роду маніпуляціями, що тягнуть соціально-економічні катаклізми країн, народів, цивілізацій. Державі при цьому відводиться роль лобіювача приватних корпоративістських інтересів впливових гравців світового фінансово-економічного ринку. Але все це вбирається у форму об'єктивного реагування на об'єктивний запити користувачів і регламентації з боку держави як політичного інструменту втілення волі народу. У дійсності такий механізм надає лише видимість наведених процесів, їх об'єктивного походження.

Наступним явищем, яке має виключно негативні наслідки, і яке необхідно кваліфікувати як форму здійснення злочину агресії є кібер-атака. Кібер-атаки, які можуть стати причиною порушення внутрішніх систем безпеки держави являють собою загрозу для суверенітету незалежної держави, що є прямим порушенням загальновизнаних принципів міжнародного права і являє собою особливу форму агресії [11, с.63].

Як наголошує професор Д. Вентре, кібер-атака є сучасною формою агресії, що чиниться окремими особами або групою осіб, метою яких є підрив комп'ютерної інформаційної системи безпеки, підрив роботи будь-якої інфраструктури, комп'ютерної мережі та/або підрив роботи персональних комп'ютерів та інших пристроїв, здійснений у будь-який спосіб. Кібер-атаки здійснюються зловмисниками, анонімно, що не звільняє осіб, їх учинивших від відповідальності; кібер-атаки є нелегальним проникненням до чужої комп'ютерної системи, що може бути підривом національної системи безпеки. У хакерській (кібер-атаці) атаці можуть брати участь один або декілька висококласних фахівців (хакерів) [10, с.165].

Як різновид або вияв ІКТ кібер-атаки бувають різних видів. Одним з найпоширеніших видів є кібер-шпигунство – діяльність, спрямована на отримання таємної службової інформації з особистих даних, від груп осіб, через злам систем ворожої урядової служби у воєнних, політичних або економічних цілях, використовуючи незаконні методи експлуатації Інтернету, комп'ютерних мереж програмного забезпечення. Дана інформація, потрапивши до рук потенційного агресора , може бути використана у протиправній діяльності проти інших держав, підриваючи їхній державний і суспільний устрій, що є безпосереднім виявом агресії та порушенням міжнародних принципів права [3, с.167].

Наступною загрозою, яку утворює кібер-атака − це саботаж, підрив роботи комп'ютерної мережі або системи супутників, що виконують завдання з підтримання національної безпеки держав [3, с.170]. Загрозі піддаються супутникові, комп'ютерні системи безпеки та життєзабезпечення цілої держави: електростанції, системи водопостачання, топливна система, транспортна інфраструктура. Окрім цивільної сфери, може бути здійснено підрив роботи системи забезпечення діяльності збройних сил, аби утворити «обеззброєння» цілої держави [10, с.152].

Гостроти проблемі додає складність пізнання злочинного механізму кіберзлочинності, кримінально-правових за міжнародним правом актів кібер-атак, а також їх розслідування. Як наголошує Т. Рід , «різнобічний характер кібер-атак означає, що важко визначити мотивацію сторони що нападає, а це означає, що неясно, коли конкретний акт слід розглядати як акт агресії» [9, с.10].

Російський дослідник І.М. Рассолов доходить висновку, що «серед великої кількості проблем судової практики по цих справах, можна виділити дві ключові: 1) складність визначення кола осіб, що мусять притягатися до кримінальної відповідальності; 2) фіксація (збирання, надання) доказів, їхня припустимість та достовірність» [8, с.21].

Не заперечуючи небезпечності кібер-атак, у тому числі й для міжнародних відносин, слід все ж взяти до уваги, що агресія – це тривалий злочин, що ґрунтується на системній організаційній основі і геостратегічній мотивації на економічну зверхність і світове домінування. Тому кібер-атаки складають скоріше елементи інформаційної агресії, розглядаються як акти такої агресії за умовою їх державницького походження або ж вияву системної боротьбі радикальних (терористичних) збройних формувань. Кіберзлочинність корисливої природи, що йде від фізичних осіб або груп осіб, звісно не може кваліфікуватися як акти агресії, хоча вони побічно насичують інформаційну агресію додатковою кримінальністю.

Шкідливість даного підходу для організації цілеспрямованої міжнародно-правової протидії інформаційній а, отже, всеохоплюючій «універсальній» агресії полягає у тому, що він відволікає увагу міжнародного співтовариства від глобальної небезпеки дійсної тотальної агресії, в основі якої лежать амбіції світового володарювання світової фінансово-промисловою олігархією. Остання інструментом і прикриттям своєї агресивної геостратегії обрали невелику групу найроз-

винутіших держав, через які у межах контролю над світовими процесами реалізуються спеціальні ІКТ, що складають сутність інформаційної агресії.

У цілому ж здійснений аналіз зі всією очевидністю свідчить про наявність у міжнародних взаємодіях інформаційної агресії, сутність якої в умовах нееквівалентного глобального інформаційного обміну складає використання спеціальних інформаційно-комунікаційних технологій на основі монополізації володіння ними розвинутою меншістю міжнародного співтовариства. Кваліфікованих ознак агресії така інформаційно-комунікаційна перевага набуває внаслідок своєї спрямованості на порушення суверенітету, територіальної недоторканості та політичної незалежності країн. Зростаюча інтенсивність інформаційної агресії зумовлена цілями світової фінансово-промислової олігархії на світове управління через геоекономічне домінування.

Список використаних джерел:

1. Антипенко В.Ф. Криминогенность государственной власти/Теория уголовной ответственности государства. – Одесса: Феникс, . – С. 53 – 68.

2. Brown A. The Poker Face of Wall Street/A.Brown. – Wiley, 2007. – 368 p.

3. Brenner S. Cyber Threats: The Emerging Fault Lines of the Nation State. Oxford University Press, 2009. – 320 p.

4. Валлерстайн И. После либерализма: Пер.с анг./Под ред. БКО Кагарлицкого М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.

5. For the People: Can We Fix Public Service? John D.Donabwe//Governance: democracy in the formation age. Edited by Elina Ciulla Kamarck, Joseph S. Nye Tr. Bision of gobernance in the 21th century. – Cambridge Massachussets: Brooking institution press Washington.2002. − 282 p.

6. Крутских А. О чем эта книга. Предисловие/Андрей Крутских//Роговский Е.А. Кибер – Вашингтон: глобальные амбиции. – М.: Международные отношения, 2014. – 848 с.

7. Панарин А.С. Россия в циклах мировой истории. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 288 с.

8. Рассолов И.М. Правовые проблемы обеспечения кибербезопасности в России и зарубежных странах //М: журнал «Содружество», 2008. – С. 21-35.

9. Rid Thomas «Cyber War will not take place», Journal of Strategic Studies, 2011. – P. 5-32.

10. Ventre D. Cyberspace et acteurs du ciberconflict. Hermes-Lavoisier. 2011. − 288 p.

11. Тимошков С.Г. Агрессия как международное преступление//диссертация на соискание степени к.ю.н. – М. – 2016. – 195 с.

12. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер.с нем. 2-е изд – М.: Республика, 1994. – 527 с.

УДК 346.12+346.5

СЄРЄБРЯК С. В.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена проблематиці визначення сутності категорії «територія пріоритетного розвитку», її ознакам, а також правовому забезпеченню. В умовах анексії частини території України ця категорія потребує якісного перегляду та внесення відповідних змін до законодавства. На підставі аналізу господарського законодавства, праць українських дослідників – спеціалістів у зазначеній сфері, фактичного становища суб'єктів господарювання в умовах сьогодення, а також кореляції ефективності запровадження спеціальних правових режимів інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку зроблено висновки про необхідність перегляду понятійного апарату господарського права. Визначено, що механізм запровадження дії спеціальних режимів інвестиційної діяльності у рамках територій пріоритетного розвитку потребує їх суттєвого доопрацювання.

Автором зроблено висновки щодо головних ознак територій пріоритетного розвитку, зокрема, ТПР – це завжди певна територія, яка характеризується або несприятливими соціально-економічними, або несприятливими екологічними умовами, або ж незадовільним станом зайнятості населення і, по-третє, це територія, де запроваджується преференційний інвестиційний режим.

Виявляються вади нормативно-правового регулювання в українському законодавстві: відсутні визначення основних понять та їх закріплення на законодавчому рівні (зокрема, й поняття «територія пріоритетного розвитку» не закріплено в Господарському кодексі України). Запропоновано внесення змін до законодавства у цій сфері, зокрема, необхідно удосконалити механізм визначення таких територій та процес моніторингу їх ефективності з метою оперативного корегування результатів їх діяльності з боку держави тощо.

Ключові слова: *правовий режим; спеціальний правовий режим; правове регулювання; територія пріоритетного розвитку, спеціальний режим інвестиційної діяльності.*

The article is devoted to the problem of defining the essence of the category "priority development territory", its features, as well as legal support. In the conditions of the annexation of part of the territory of Ukraine, this category requires a qualitative review and the introduction of appropriate changes to the legislation. On the basis of the analysis of economic legislation, the works of Ukrainian researchers - specialists in the specified field, the actual situation of business entities in today's conditions, as well as the correlation of the effectiveness of the introduction of special legal regimes of investment activity in the territories of priority development, conclusions were drawn about the need to revise the conceptual apparatus of economic law. It was determined that the mechanism for introducing special regimes of investment activity within the priority development areas needs to be significantly refined.

The author made conclusions regarding the main features of priority development territories, in particular, TPR is always a certain territory, which is characterized by either unfavorable socio-economic or unfavorable environmental conditions, or an unsatisfactory state of employment of the population and, thirdly, it is a territory where preferential investment regime.

Defects of normative and legal regulation in Ukrainian legislation are revealed: there is no definition of the main concepts and their consolidation at the legislative level (in particular, the concept of "priority development territory" is not fixed in the Economic

© СЄРЄБРЯК С. В. – к.ю.н., здобувач кафедри правознавства Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Code of Ukraine). Amendments to the legislation in this area are proposed, in particular, it is necessary to improve the mechanism of determining such territories and the process of monitoring their effectiveness in order to promptly correct the results of their activities by the state, etc.

Keywords: legal regime; special legal regime; legal regulation; territory of priority development, special mode of investment activity

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Держава у господарських правовідносинах виступає у двох головних іпостасях: і як учасник цих відносин, і як суб'єкт владних повноважень. При чому як суб'єкт владних функцій держава в особі державних органів та посадових осіб має обов'язки у сфері підтримки та розвитку економічної системи. Передусім, коли мова йде про ефективне функціонування національної економічної системи, то важливим є створення адекватного механізму залучення інвестицій у ті чи інші галузі економіки країни. При цьому повинен буде забезпечений баланс публічно-приватних інтересів: самого інвестора та держави.

Частково базисом для дотримання публічно-приватних інтересів у відносинах інвестування були започатковані, коли з'явився механізм правового регулювання спеціальних режимів господарювання, зокрема, спеціальні (вільні) економічні зони та території пріоритетного розвитку.

При цьому слід зауважити, що вагомим фактором успішного розвитку територій пріоритетного розвитку є закріплення на законодавчому рівні збалансованої системи керівництва цими територіями. На жаль, наразі немає єдиних критеріїв щодо порядку управління територіями пріоритетного розвитку, спеціального нормативно-правового акта, який би уніфікував загальні засади управління територіями пріоритетного розвитку. Органи управління територіями пріоритетного розвитку визначаються законами та указами Президента про надання статусу території пріоритетного розвитку. На кожній конкретній ТПР законодавець спеціальним законом визначає, які органи здійснюють управління і їх компетенцію.

Проте очевидним є невідповідність законодавства реаліям сьогодення. Звичайно, що потрібне вироблення єдиних підходів щодо

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. Поняття спеціального режиму господарювання знайшло своє відображення у роботах А. В. Балян, А. Г. Бобкової, О. М. Вінник, О. Р. Зельдіної, Р. І. Зименкова, Ю. В. Макогона, В.К. Мамутова, А. В. Матвєєвої, В. І. Пили, О. П. Подцерковного, Л. В. Таран та ін. У їхніх роботах досліджені як теоретичні питання змісту, ознак та видів спеціального режиму господарювання, так і проблеми функціонування різних видів спеціальних режимів господарювання, наприклад, спеціального режиму інвестиційної діяльності, спеціального режиму інноваційної діяльності тощо. Питанням функціонування СЕЗ та ТПР присвячені наукові праці О. Анісімової, О. Зельдіної, О. Маричевої, В. Пили, В. Письмака, Г. Рум'янцевої, О. Сиволап, В. Устименка та ін., в яких доведена роль спеціальних територіальних господарських утворень в активізації чинників регіонального розвитку, розглянуті особливості процесу управління інвестиційною діяльністю підприємств в умовах вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, досліджені питання законодавчого, митного та фіскального регулювання, а також досліджені питання правового забезпечення діяльності на окремих ТПР.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Низка вчених (як юристів, так і економістів) займалися дослідженням змісту спеціального правового режиму господарювання та окремих його видів. Проте сьогодні на перший план виходять питання ефективності запровадження окремих видів спеціальних режимів господарювання, зокрема, на територіях пріоритетного розвитку та подальші кроки щодо удосконалення правового забезпечення спеціального режиму господарювання у рамках ТПР.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою цієї статті є розкриття сутності та змісту категорії «територія пріоритетного розвитку», її специфічних ознак, а також пошук шляхів для оновлення підходів щодо правового забезпечення механізму функціонування ТПР. До завдань даної наукової роботи слід віднести: 1) аналіз наукових доробок з питань визначення терміну «територія пріоритетного розвитку», визначення її ознак та видів; 2) опрацювання думок правників щодо правової природи території пріоритетного розвитку; 3) дослідження шляхів концептуального переосмислення підходів до правового регулювання функціонування територій пріоритетного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Території пріоритетного розвитку (ТПР) є однією з чинних форм спеціальних правових режимів господарювання в Україні, яка застосовується поряд зі спеціальними економічними зонами (СЕЗ), технологічними парками та науковими парками. Перші ТПР в Україні почали з'являтися з 1998 р., і невдовзі було утворено 72 ТПР в 8 областях України та Автономній Республіці Крим. При запровадженні ТПР розглядалися як інструмент державної регіональної політики подолання депресивних виявів у регіонах, який був спрямований на залучення інвестицій та створення нових робочих місць.

Насамперед, слід зауважити, що з моменту створення СЕЗ та ТПР, з того часу, як ними було охоплено понад 10 % території України пройшло вже досить багато часу. Якщо на самому початку їх заснування створення подібних видів спеціальних режимів господарювання стало вагомою перевагою при вирішенні різноманітних проблем тих чи інших регіонів, то дедалі довше вони існували, то частіше виникали питання щодо доцільності їх створення через те, що більшість територій пріоритетного розвитку використовувалось не за призначенням і до того ж окремі спеціальні режими так і не запрацювали через ті чи інші обставини [1, с. 90]. Наразі перед державою постають вже гострі питання: або закрити більшість таких проектів, або ж продовжити, модернізувавши їх правове забезпечення.

Законодавче забезпечення функціонування територій пріоритетного розвитку складається з Господарського кодексу України, проект Закону України «Про території перспективного розвитку», Про схвалення Концепції Закону України «Про території перспективного розвитку», Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області», Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області», Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області» тощо.

Відповідно до статті 415 Господарського кодексу України закріплені загальні особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку. Зокрема, зазначено, що Законом може бути визначено за поданням відповідного органу місцевого самоврядування в межах міста, району територію, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови і на якій на підставах та в порядку, передбачених законом, вводиться спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць (територію пріоритетного розвитку). А частина 2 статті 415 ГКУ містить відсилочну норму: «порядок здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку встановлюється законом» [2]. Як бачимо, ані визначення, ані основних ознак кодекс не містить. Вважаємо, що це є його суттєвим недоліком, оскільки базові терміни, види та порядок створення повинні бути прописані на рівні кодифіковано акту.

У Законі України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області» надано визначення поняттю «територія пріоритетного розвитку»: це територія, на якій склалися несприятливі соціально-економічні та екологічні умови, незадовільний стан зайнятості населення і на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць [3].

Правову незавершеність регламентації засад створення та функціонування ТПР в єдиному (базовому) законі щодо СРГ, що зумовлює певні відмінності режимів ТПР різних регіонів. Визначення терміну «територія пріоритетного розвитку» в різних законах різняться між собою. Так, в законі щодо створення ТПР в Донецькій області «територія пріоритетного розвитку – це територія в межах міста, району, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови та на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць», в законах щодо створення ТПР в Луганській та Житомирській областях «територія пріоритетного розвитку – це територія, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови та на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць», а в законах щодо створення ТПР в АР Крим та у Волинській області «територія пріоритетного розвитку – це територія, на якій склалися несприятливі соціально-економічні та екологічні умови, незадовільний стан зайнятості населення і на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць». В законах щодо створення ТПР в Чернігівській та Закарпатській областях, в м. Шостка Сумської області та м. Харків визначення терміну ТПР взагалі відсутні [4].

В проекті Закону України «Про території пріоритетного розвитку», який подано до ВРУ 15.10.2010 р. та заплановано ввести в дію 1.04.2011 р., запропоноване наступне визначення ТПР: «це частина території України в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, окрім

випадку передбаченого чистиною 2 статті 8 цього Закону, на якій протягом відповідного часу встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та яка визначається за наступними критеріями:

- наявністю вільної території, на якій можливе здійснення господарської діяльності, що призведе до збільшення бюджету відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- є необхідність створення додаткових робочих місць;
- має місце нестача інтелектуального ресурсу для ефективного управління територією;
- відбулося призупинення застарілих неконкурентоспроможних виробництв;
- сталося техногенне або стихійне лихо, внаслідок якого економіка території значно погіршилася [4]. Проте цей нормативно-правовий акт так і не було прийнято. Тому можна використовувати окремі його положення виключно у наукових цілях або як підгрунтя для внесення подальших змін до законодавства у цій сфері.

При цьому науковці дещо по-іншому трактують це поняття. Так, Г. Рум'янцева зазначає, що територія пріоритетного розвитку – це особлива модель розвитку економіки регіону, спроможна за рахунок преференційного режиму інвестиційної діяльності розв'язати проблеми структурної перебудови господарства, сприяє прискореному соціально-економічному розвитку територій, котрим у силу різних причин притаманна економічна відсталість або втрата попереднього потенціалу росту [5, с.241].

Якщо проаналізувати вищезгадані визначення, а також нормативно-правову базу, то можна зробити окремі висновки щодо головних ознак територій пріоритетного розвитку.

По-перше, коли ми говоримо про ТПР, то це завжди певна територія – частина території України у межах її державних кордонів, яка має свої чітко визначені кордони, які, як правило, співпадають з кордонами регіону, області чи окремих населених пунктів.

По-друге, це така територія, яка характеризується або несприятливими соціально-економічними, або несприятливими екологічними умовами, або ж незадовільним станом зайнятості населення.

По-третє, це територія, де запроваджується преференційний інвестиційний режим.

Фінансово-економічні кризи в Україні за часів незалежності довели, що диспропорції територіального розвитку потребують нових управлінських і законодавчих процедур, спрямованих на їх подолання. Надання відповідного статусу найуразливішим до економічних проблем територіям: малі міста, які побудовані фактично на базі містоутворюючих підприємств, що припиняють функціонування, визначені відповідно до законодавства України депресивні території, гірські населені пункти тощо, - повинно вирішити проблеми регіонального та місцевого розвитку. Хочемо також наголосити, що подальше використання таких моделей, як території пріоритетного розвитку, супроводжується необхідністю вирішення низки проблем правового забезпечення їх функціонування та удосконалення системи взаємовідносин суб'єктів господарювання ТПР з державою. При цьому важливим критерієм функціонування ТПР є критерій ефективності, а тому моніторинг ефективності дії спеціального режиму інвестиційної діяльності на цих територіях є важливою складовою механізму правового забезпечення діяльності ТПР. На жаль, такі критерії не закріплені на законодавчому рівні. І це ще один напрямок роботи для удосконалення функціонування ТПР.

Основним завданням держави, як нами зазначалось є підтримка належного рівня інвестиційної активності за допомогою різноманітних засобів правового та економічного характеру. Виконанню цих завдань сприятиме ефективне інвестиційне середовище, що стає можливим за допомогою системи стимулювання для інвесторів. Варто акцентувати увагу, що застосування стимулів у процесі інвестування є одним з дієвих інструментів підвищення інвестиційної привабливості України. Підтримка окремих регіонів або галузей економіки за допомогою податкових та інших стимулів є запорукою збільшення інвестиційного потоку та розвитку економіки. Законодавчо закріплені податкові та інші стимули повинні враховувати економічну ситуацію, необхідність розвитку тих чи інших галузей економіки України, стимулювати приплив інвестиційних надходжень до найважливіших напрямів економіки. Для забезпечення ефективного механізму стимулювання інвестиційної діяльності доцільно забезпечити баланс інтересів держави та інвесторів, визначити напрями застосування податкових та інших стимулів, порядок їх встановлення, змін та скасування.

Якщо проаналізувати основні показники функціонування ТПР в окремих регіонах, то ми бачимо, що це досить довгострокові інвестиційні проекти, які розповсюджуються на досить велику територію (за матеріалами Міністерства економіки) [9].

Таблиця 1

Основні показники роботи ТПР

№ п/п	Регіон	Площа	Термін дії/роки	Пільги інвесторам	Очікувані результати
1	Донецька обл	714 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; оподаткування доходів нерезидентів - у розмірі 2/3 встановленої ставки; дивіденди оподатковуються за ставкою 10 відсотків; мито та податок на додану вартість не справляються у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів) на період реалізації інвестиційного проекту; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; на період до 2009 року не справляються збори до Державного інноваційного фонду; на період до 2009 року збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення справляється у розмірі 50 %.	передбачається залучити – 7750 млн.дол.США; збереження старих та створення нових робочих місць – 100 тис.
2	АР Крим	611 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектуючих деталей до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів; але не більш ніж на 5 років; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання, комплектуючих деталей до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу; не справляється плата за землю на період освоєння земельних ділянок, але не більш, ніж 5 років; не справляється збір до Державного інноваційного фонду на період реалізації інвестиційних проектів але, не більше, ніж на 5 років.	передбачається залучити - 850 млн. дол. США; збереження старих та створення нових робочих місць - 28 тис.

Продовження таблиці 1

3	Луганська обл	519 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційного проекту, але не більш ніж на 5 років; податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційного проекту, але не більш ніж на 5 років; на період до 2009 звільняються від сплати збору до Державного інноваційного фонду та Державного фонду сприяння зайнятості населення року; звільняються від плати за землю на період освоєння земельної ділянки, але не більше ніж на 5 років	передбачається залучити - 1269 млн.дол.США; збереження старих та створення нових робочих місць – 17 тис.
4	Закарпатська обл	1280 тис. га	15	перші 2 роки ставка податку на прибуток - 0%, з третього по п'ятий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито та податок на додану вартість не справляються у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційного проекту, але не більш ніж на 5 років; 2 роки не справляються збір до Державного інноваційного фонду	передбачається залучити – 550 млн.дол.США; збереження старих та створення нових робочих місць - 50 тис.
5	м. Шостка Сумської обл	3,5 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років. податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років; не справляється плата за землю на період освоєння земельної ділянки, але не більш ніж 5 років.	передбачається залучити – 95 млн. дол. США; збереження старих та створення нових робочих місць – 2,5 тис

Продовження таблиці 1

6	Житомирська обл	1554 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж 5 років; податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж 5 років; не справляється плата за землю на період освоєння земельної ділянки, але не більш ніж 5 років.	передбачається залучити - 140 млн. дол. США; збереження старих та створення нових робочих місць - 28 тис.
7	М. Харків	31 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років. податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років; не справляється плата за землю на період освоєння земельної ділянки, але не більш ніж 5 років.	передбачається залучити - 1539 млн.дол.США; збереження старих та створення нових робочих місць - 52 тис.

Продовження таблиці 1

8.	Чернігівська обл	1218 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів; але не більш ніж на 5 років. податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більш ніж на 5 років. не справляється плата за землю на період освоєння земельної ділянки, але не більш ніж 5 років.	передбачається залучити - 1200 млн. дол. США; збереження старих та створення нових робочих місць - 15 тис.
9.	Волинська обл	1,7 тис. га	30	перші 3 роки ставка податку на прибуток - 0%, з четвертого по шостий рік - 50% від діючої; звільняється від оподаткування сума інвестицій, одержана згідно з інвестиційним проектом; перші 2 роки від початку реалізації інвестиційного проекту не справляється збір до Державного інноваційного фонду; мито та податок на додану вартість не справляються у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання та комплектуючих деталей до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційного проекту, але не більш ніж на 5 років.	передбачається залучити – 47 млн. дол. США; збереження старих та створення нових робочих місць – 3,6 тис.;

Аналітична група виявила основні негативні чинники, які призвели до цілої низки проблем запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності в Україні, необхідно віднести:

1. Обрання регіонів для запровадження на їх територіях спеціального режиму інвестиційної діяльності (СРІД) безвідносно до об'єктивних критеріїв рівня їх економічного розвитку. Зокрема, в окремих розвинених (Донецька, Луганська області, мм. Харків, Шостка), слаборозвинених (АР Крим, Волинська, Житомирська, Чернігівська області) та депресивному (Закарпатська область) регіонах. Пріоритетні напрями інвестування в цих регіонах були пов'язані із реструктуризацією гірничодобувних підприємств (ТПР Волинської, Донецької і Луганської областей), підприємств військово-промислового комплексу (ТПР мм. Харків, Шостка), ліквідацією руйнівних наслідків техногенних і екологічних катастроф (ТПР Закарпатської, Житомирської і Чернігівської областей), розвитком сфери виробництва, охорони здоров'я, відпочинку та туризму (ТПР АР Крим). Створена структура ТПР не була результатом реалізації економічної стратегії держави, але вона була законсервована Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.1999 р. № 1756 щодо запровадження мораторію на подання до Кабінету Міністрів України пропозицій про створення нових ТПР, хоча потреба у залученні інвестицій була притаманна й іншим регіонам України [6]. До того ж, на 12 ТПР в Донецькій, Житомирській і Луганській областях суб'єкти господарювання так і не розпочали свої діяльності.

2. Неузгодженість форм і обсягів державної допомоги суб'єктам господарювання ТПР окремих регіонів (Волинська, Донецька, Житомирська, Луганська, Харківська області) з нормами та стандартами ЄС, хоча створювалися ці ТПР вже після набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством та їх державами-членами у березні 1998 р. (підписана ще 14 червня 1994 року). Правилами ЄС, у випадку надання допомоги слаборозвинених регіонам, встановлено граничні співвідношення між розмірами державної допомоги і розмірами залучених в них інвестицій. Так, державна допомога не може перевищувати 30 % від внесених інвестицій, якщо душовий ВВП регіону є меншим за 75 % душового ВВП ЄС, і відповідно 40 % при 60 % душового ВВП ЄС та 50% при 45 % душового ВВП ЄС.

3. Нестабільність правового поля для зовнішніх і внутрішніх інвесторів. Переламним у розвитку ТПР стало одночасне скасування Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» передбаченої для ТПР державної допомоги суб'єктам господарювання та наданих інвесторам державних гарантій щодо незмінності правового режиму їх діяльності. Скасування додаткової фінансової мотивації господарської діяльності суб'єктів господарювання ТПР призвело до згортання інвестиційних проектів, відпливу інвестицій, погіршення економічних показників діяльності суб'єктів господарювання. Частині суб'єктів господарювання ТПР на підставі запроваджених Указами Президента України компенсаційних механізмів та судових рішень вдалося відновити пільгові умови діяльності.

Якщо проаналізувати тенденції провадження господарської діяльності у рамках спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку, то загалом спостерігається скорочення кількості діючих ТПР в Україні, чисельності суб'єктів господарювання в рамках всіх ТПР та кількості інвестиційних проектів, що реалізуються ними.

В цілому з 1.04.2005 р. по 01.07.2010 р. За цей період скоротилися загальна кількість діючих ТПР з 59 до 28 (з 25 до 13 в Донецькій області, з 9 до 5 – Житомирській області, з 8 до 3 – Луганській області та з 7 до 3 в Автономній Республіці Крим), кількість суб'єктів господарювання в рамках ТПР – з 374 до 80 (з 50 до 9 в Автономній Республіці Крим, з 14 до 6 у Волинській області, з 113 до 34 в Донецькій області, з 22 до 8 у Житомирській області, з 70 до 7 у Закарпатській області, з 24 до 3 у Луганській області, з 2 до 1 у м. Шостка, з 64 до 12 в Харківській області, з 18 до 0 у Чернігівській області) та кількість інвестиційних проектів – з 441 до 84 [4].

Невизначеність місця і ролі ТПР в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [7] та у відповідних регіональних стратегіях розвитку, хоча нагальна потреба залучення інвестицій для реалізації стратегічних завдань притаманна всім регіонам.

Постає питання, що робити з тими територіями пріоритетного розвитку, де не здійснюється господарська діяльність. Вбачається, що найбільш оптимальний варіант виходу з цієї ситуації – це ліквідація цих територій у способи, передбачені законами про їх створення. Тобто фактично мова йде про моніторинг ефективності роботи таких видів спеціальних режимів господарювання та чітку кореляцію із законами економіки: все те, що не працює, закрити, те, що може працювати – реформувати та надати підтримку. Важливо суб'єктам ТПР, які все ж таки здійснюють реалізацію тих чи інших інвестиційних проектів і є попередні дані про їхню ефективність, слід відновити державну допомогу та створити всі інші додаткові умови, на яких вони були започатковані. Це зумовить певний мультиплікаційний ефект: для інвесторів «пролунає»

позитивний сигнал, що відповідно зумовить поновлення довіри до спеціальних режимів інвестиційної діяльності в Україні. Звичайно, природнім є той факт, що цей рівень досить суттєво знизився після анексії частини української території у 2014 році з боку РФ. Також нереально складно запевнити інвесторів у безпечності розміщення їхніх інвестицій на території України, особливо враховуючи той факт, що й досі на східному напрямку постійно точаться бої за нашу територію. Тобто й станом на 2017 рік невизначеною є ситуація щодо гарантування повернення інвестиційних внесків у випадку повномасштабного вторгнення.

При чому варто наголосити, що застосування спеціального режиму інвестиційної діяльності в рамках існуючих фундаментальних засад функціонування ТПР недоцільно, хоча в регіонах досі напрацьовуються пропозиції щодо запровадження нових функціональних одиниць ТПР.

Так, досить показовим «анти-прикладом» є зареєстрований у ВРУ законопроект щодо запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на ТПР в десяти районах Хмельницькій області (Волочиський, Городоцький, Дунаєвецький, Ізяславський, Кам'янець – Подільський, Славутський, Полонський, Шепетівський, Хмельницький, Красилівський райони). Аналіз цього законопроекту дозволяє зробити висновок, що у ньому відсутні будь-які концептуальні наукові напрацювання, тобто він не є довершеним правовим механізмом створення та розбудови ТПР. Зокрема, у цьому проекті були відсутні визначення мети створення ТПР та запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності, а також було відсутнє обумовлення залучення інвестицій в пріоритетні види підприємницької діяльності. Тобто знову ж таки мова йде про те, що правовідносини у цій сфері врегульовані фрагментарно. А це звичайно ж негативно впливатиме й на ефективність майбутньої реалізації інвестиційних проектів.

Також слід із застосуванням прогностичних функцій права вже починати розробляти механізм гарантування інвестицій для територій, які є прилеглими до кордону з РФ. Також слід змоделювати правові конструкції у випадку, коли реалізація інвестиційного проекту припиниться через введення режиму воєнного стану на цій території.

Актуальні для України проблеми стимулювання розвитку регіонів, подолання депресивності територій, зменшення диспропорцій у соціально-економічній сфері на регіональному рівні останнім часом набувають дедалі більшої гостроти. Для їх розв'язання потрібні як нові підходи до застосування наявного економічного інструментарію, так і його оновлення.

На розв'язання проблеми стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій спрямовані Закони України «Про стимулювання розвитку регіонів» та «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів». В них зазначені мета, засади і засоби стимулювання розвитку регіонів, кваліфікаційні ознаки депресивних територій та особливості державного стимулювання їх розвитку. В ст. 6 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» встановлюється, що «території надається статус депресивної з метою створення правових, економічних та організаційних засад для вжиття органами державної влади та органами місцевого самоврядування особливих заходів для стимулювання розвитку таких територій», а згідно ст. 10 цей статус і заходи державного стимулювання подолання депресивності визначає Кабінет Міністрів України. Фактично особливий (спеціальний) режим економічної діяльності на таких територіях буде запроваджуватися Постановами КМУ, а не Законами Верховної Ради України, як це передбачено у ст. 92 Конституції України. Заслуговує на увагу і той факт, що у згаданих законах щодо стимулювання розвитку регіонів не йдеться про використання чинних в Україні форм спеціального режиму господарювання, в т.ч. і спеціального режиму інвестиційної діяльності.

Проте подолання депресивності окремих територій є лише необхідною, але не достатньою умовою нівелювання диспропорцій у розвитку регіонів. Потрібен також економічний механізм, який би забезпечував прискорений розвиток економічно відсталих і слаборозвинених регіонів. На законодавче забезпечення активізації підприємницької діяльності для реалізації наявного в регіонах потенціалу соціально-економічного розвитку прийняті розпорядження Кабінету Міністрів України, якими схвалено Концепцію Закону України «Про території перспективного розвитку» і сам проект цього закону. Відповідно до них, «територія перспективного розвитку – це частина території України в межах адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, на якій протягом відповідного часу встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності» [8]. Так, було закріплено запровадження митний режим спеціальної митної зони терміном на 10 років. Такий режим можна розглядати як нову форму спеціального режиму господарювання, яка відповідає нормам ЄС. Передбачалось, що суб'єкти господарювання цих спеціальних режимів господарювання будуть провадити господарську діяльність виключно виробничої спрямованості з випуску товарів для експорту. Держава гарантує захист інвестицій, що

передбачено законодавством України про інвестиційну діяльність та про іноземні інвестиції, а також право на вивезення прибутків та інвестицій за межі України, відповідно до законодавства України. Законопроектом передбачене покарання для суб'єктів господарювання, які порушили умови діяльності на територіях перспективного розвитку, зокрема вони будуть змушені сплатити усі несплачені податки та збори. Уряд має визначити пріоритетні сфери спрямування інвестиційних проектів та перелік товарів, які передбачається ввозити на території спеціальної митної зони.

Проте основною проблемою цієї концепції є те, що законопроект так і не був схваленим. І не було розробленого реального механізму реалізації зазначених у нього положень.

При цьому застосування такої форми спеціального режиму господарювання як територія перспективного розвитку сприятиме зростанню обсягу залучення інвестицій на цих територіях, підвищенню інтенсивності розвитку підприємництва та випуску конкурентоспроможної продукції, що позитивно вливатиме на соціально-економічний розвиток регіонів їх розташування. Проте самостійно вони не зможуть відіграти роль «локомотивів економічного зростання», яких бракує Україні для прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і нівелювання диспропорцій між ними.

Насамкінець, слід звернути увагу на наступне. Процедура запровадження дії спеціальних режимів інвестиційної діяльності у рамках територій пріоритетного розвитку потребує їх суттєвого доопрацювання. Зокрема, необхідно удосконалити механізм визначення таких територій та процес моніторингу їх ефективності з метою оперативного корегування результатів їх діяльності з боку держави тощо. Також концептуального обґрунтування потребують і основні категорії, як-то: «територія пріоритетного розвитку», «спеціальний режим інвестиційної діяльності», види територій пріоритетного розвитку, критерії віднесення до території пріоритетного розвитку. Суттєвого доопрацювання потребують законодавчі нормативні акти у цій сфері, починаючи з Господарського кодексу України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зараз важливою є робота щодо аналізу ефективності функціонування територій пріоритетного розвитку, виявлення основних факторів, які не дозволяють використовувати потенціал цього види спеціального режиму господарювання у повній мірі. Обов'язково необхідно переглянути законодавство, особливо, норми Господарського кодексу України щодо закріплення понятійно-категоріального апарату, зокрема, визначення самого поняття «територія пріоритетного розвитку», а також визначення основних видів цих режимів тощо.

Література:

1. Ляшенко В.И., Толмачева А.Ф. Специальные режимы хозяйствования на территориях приоритетного развития Донбасса: вопросы теории и практики: монография. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. 221 с.

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15\

3. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2354-III. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-14#Text

4. Території пріоритетного розвитку в Україні: проблеми та перспективи. Аналітична записка. Режим доступу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/teritorii-prioritetnogo-rozvitku-v-ukraini-problemi-ta

5. Г.І. Румянцева До питання ефективності функціонування територій пріоритетного розвитку //Регіональна економіка 2010, №1. С. 240-247. Режим доступу: http://www.re.gov.ua/re201001/re201001_240_RumiantsevaHI.pdf

6. Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності: Постанова КМУ від 24.09.1999 р. № 1756. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-99-%D0%BF#Text

7. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020: Постанова КМУ від 6 серпня 2014 р. № 385. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text

8. Про схвалення Концепції Закону України "Про території перспективного розвитку": Розпорядження КМУ від 13 січня 2010 р. N 110-р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2010-%D1%80#Text

9. Основні показники по ТПР. Режим доступу: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a76e9b9-fd83-44de-af22-274d9bc47c78&title=OsnovniPokaznikiPoTpr&isSpecial=true

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

КРИХОВЕЦЬКИЙ І.З. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ) 3

НЕСТОР Н.В. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА РОБОТОЮ СУДУ ТА СУДДІВ ЗА ЧАСІВ КНЯЖОЇ ДОБИ..... 7

СЕВЕРІНОВА О.Б. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОРІЧЧЯ..... 11

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ШАМРАЙ В.В. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА ПРАВОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА..... 16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ДІДЕНКО Л.В. ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У МЕХАНІЗМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 21

ТИХОНОВА Д.С. ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 27

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БАБЕНКО Е.В. ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З ІНІЦІАТИВИ РОБОТОДАВЦЯ..... 32

ВАКУЛЕНКО К.П. ЛІЗІНГ ПЕРСОНАЛУ ЯК ВИД ЗАПОЗИЧЕНОЇ ПРАЦІ..... 36

ВАРЕНИК О.С. ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕДУРНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ..... 40

ВОЛИНЕЦЬ В.В. РЕФОРМА ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ..... 48

ГАНЖА О.О. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ..... 53

ГУБСЬКА Я.В. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ 57

ДЕНИСЕВИЧ А.Ю. ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КОНКУРСНОГО ВІДБОРУ ТА ВИПРОБУВАННЯ ПРИ ПРИЙНЯТТІ НА РОБОТУ..... 62

ЗАНФІРОВА Т.А., КОНОПЛЬОВА Н.В. ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ..... 66

КАРПУШОВА О.В. ТРУДОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІВ В УКРАЇНІ..... 72

ЛЯХ І.О. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ ТРУДОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ..... 77

ОБУШЕНКО Н.М. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИПИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА»..... 81

ПАВЛІЧЕНКО В.М. СПЕЦИФІКА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ КИРГИЗІЇ..... 85

ПАДАЛКА А.О. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ВНУТРІШНЬОГО ТРУДОВОГО РОЗПОРЯДКУ..... 89

ПРИЛИПКО Д.С. НЕРОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН.....98

САХАРУК І.С. КОНЦЕПЦІЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ: СУТНІСТЬ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ.....103

ТИХА А.П. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ЗМІНИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ.....109

ФОМІНА Г.Ю. ВИДИ ПЕРЕВЕДЕННЯ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....113

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ГУЛЕВЕЦЬ О.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ.....119

КОВАЛЬЧУК І.М. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....124

ЛЮБИМОВ О.К. ВИДИ ОБМЕЖЕНЬ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ 128

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

АНТИПОВА І.Л. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....134

БОСИЙ В.П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ДОДАТКОВОГО АБО ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ 138

ВИХРИСТЮК А.М. КОНТРОЛЬ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОНДОВИХ БІРЖ В УКРАЇНІ.....142

ГАРАЩУК В.В. ВІДМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ ВІД КРИМІНАЛЬНО-КАРНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....145

ГРУШКО Ж.В. СПІВВІДНОШЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....149

ДЕГТЯРЬОВА С.В. ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....154

ДИБЕЦЬ Н.Ю. НАУКОВА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА» 158

ДРУЗЕНКО А.В. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК МЕТОД ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ.....161

ІЩУК Д.О. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ».....165

КОЧЕРОВ М.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....170

КРИЛОВ Д.В. СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ФОРМ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ 174

ЛУК'ЯНОВА Г.Ю. ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....178

МЕДЕНЦЕВ М.А. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ.....182

НОВАК Н.П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТОВАРНОГО ЗНАКУ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ОБІГУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....192

ПАНАСЮК О.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ.....196

ПЕТРЕНКО П.Д. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....201

РЕЗНІЧЕНКО В.О. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....205

ТАТАРОВА Т.О. ЩОДО ФОРМ ФІСКАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....209

ФЕСЕНКО О.М. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ.....214

ШКАРУПА К.В. ЕТИМОЛОГІЯ ТЕРМІНУ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ».....219

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ВІТЮК Р.В. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 271 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ».....224

ЄРМАКОВ Ю.О. ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР.....230

МАРТОВИЦЬКА О.В. ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....236

МІРКОВЕЦЬ Д.М. СУТНІСНІ ОЗНАКИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....240

МІРОШНИЧЕНКО С.С. ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СВІТІ.....245

СТРЕЛЮК Я.В. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ.....250

ТОМА М.Г. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЖИТТЄВЕ ПРАГНЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....256

ШАЙТУРО О.П. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....260

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

АНТОНЮК О.А. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ.....265

ГОЛИШЕВА У.І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....270

НІКІТІНСЬКИЙ О.П. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯМ БЮДЖЕТНИМИ КОШТАМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....275

ПАДАЛКА А.М. ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....282

СИВОДЄД І.С. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ВЕРСІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПО ВСТАНОВЛЕННЮ ОСІБ, ПРИЧЕТНИХ ДО ВЧИНЕННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ.....285

ТАРАСЕНКО О.С. ПРИВАТНА ДЕТЕКТИВНА (РОЗШУКОВА) ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ.....291

ШАХОВНІНА М.О. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 299

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

КУЗЬМИШИНА О.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОВЕДЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ СУДДІВ..... 303

ПОНОМАРЕНКО Є.Ю. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗВІЛЬНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІ..... 306

РОМАНЮК Р.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 311

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

МАЙСНЕР А.В. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ, ЩО ОБУМОВЛЮЄ ЗДІЙСНЕННЯ АГРЕСІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 317

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

СЄРЄБРЯК С.В. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ..... 323

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2

Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 07.04.2017. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 34,64. Ум.-друк. арк. 37,67.
Наклад 300 прим. Зам. № 0704-17.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua